This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Jugoslavenska
akademija znanosti i umjetnosti

Digitized by Google

Slav 8101.74

Harvard College Library

FROM THE

BRIGHT LEGACY.

Descendants of Henry Bright, jr., who died at Watertown, Mass., in 1686, are entitled to hold scholarships in Harvard College, established in 1880 under the will of

JONATHAN BROWN BRIGHT

of Waltham, Mass., with one half the income of this Legacy. Such descendants failing, other persons are eligible to the scholarships. The will requires that this announcement shall be made in every book added to the Library under its provisions.

Received 11 Nov., 1890.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HHT 261

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA C.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXIX.

U ZAGREBU 1890.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Slav 8101.74
~~Slav 1301~~

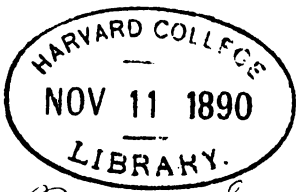

Bright Fund.
(C - C1.)

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

Strana

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem. Od M. Vaļavca. (Svršetak.) 1

Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vijeka. X. Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567. godine. Od dra. P. Matkovića 65

Bugarski i srpski prijevod knjige o sedam mudraca, njen izvor i kratak obzir na druge slovenske redakcije. Od dra. M. Murka 169

Književne obznane. J. Schmidt, Pluralbildungen der indogermanischen Neutra. Od dra. T. Maretića 210

Digitized by Google

Digitized by Google

O prijevodu psalama u ńekijem rukopisima hrvatsko-srpsko- i bugarsko-slovenskijem.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 12. svibnja 1888.

PRAVI ČLAN M. VAĻAVEC.

(Svršetak.)

b) Bugarske recenzije

α) *mih.*[1] *(mih.a)* iz XIII vijeka.

Pismo. Uz и dolazi često ї osobito pred vokalom: лїца вражїа 60 4 itd. Uz о ima ѡ i Ѻ: бѡ 61 2, собѡа 89 8, Ѻчи 68 4 itd. Uz оу ima ꙋ, ꙋ i ꙋ. Uz ѧ ima do 50 puta ѧ i to: мѧ ἐμέ 41 13, 48 16, 54 5, 59 7, 68 10, 70 3 21, 118 29 50, тѧ σέ 70 1, 109 3. сѧ ἑ 53 8, 57 4, 65 6, 67 4. 68 37, 72 10, 75 12, 76 7 13, 77 21 57, 78 5, 89 7, 95 10, 103 26 32, 106 18, 118 70 117; тоѧ 88 29; твоѧ 118 59; мноѧ 55 3; скоѥѧ 77 49; оутрънюѧ 62 2; падошѧ 77 64; напрѧгошѫ 63 4; съгрѣшишѧ 77 32; въстѫжишѧ 106 13; силоѧ 65 7; крѣпостиѧ 45 4; земѧ 66 8; изкодѧ 67 7; прогнѣваѧ 77 8; родѧщеи сѧ 77 6; творѧщеи 113 16; наслѣдѧтъ 68 36; запѧтъ 77 31; Єгипетскыѧ 134 8, тысѧща 90 7.

Jotacija. Jotuju se *a u* i kadkad *e: ja* biļeži se dvojako: 1. ꙗ, ali tako gotovo samo na početku riječi: ꙗ 101 27; ꙗдъ 73 11, ꙗсти 58 16 itd. i по-ꙗстъ 77 63, поꙗдошѫ 77 6, поꙗшѫ 77 45, поꙗлъ 79 54, оуꙗзвенъ 101 5 . . . 2. ѣ, ali gotovo samo iza *l r n* da glasi *lja rja nja:* полѣ 64 15, веселѣеть 67 7, Ѝсраилѣ 77 59, глоумлѣхѫ 68 13 itd. i ako se *l* zanemara: земѣ 96 1, благословѣхѫ 61 5; — боурѣ 68 3 16, растварѣх 101 9, отъ морѣ до морѣ 71 8; — господнѣ 95 12, кланѣите сѧ 98 5 itd. Iza vokala se *a* gotovo nikada ne jotuje: боазни 52 6, моа 49 16, достоанию 67 10, чаахъ 54 9, излиа 44 3 itd. — *ju* biļeži se ю: юни 118 9, моею 65 9 itd.

Digitized by Google

— *je* biļeži se ѥ: безаконниѥ 128 4, ali se є još češće ne jotuje: моє 48 5, ганаиниє 48 5 itd. — ѣ = ꙗ i ю dolaze kadkad iza ч: чѣша 74 9 uz чашѫ 115 4, причѣа 68 21, чюдоу 70 7, чюдеса 45 9 i svuda u toj riječi; za tim iza с u: въсь: вьсѣ 65 4 itd., вьсѣкого 77 27, въсѣчьскаа 103 28.

Uz т ima i Т s ligaturama Ѣ = тв, Ѣ = тр, Ѣ = ти: снѣсть 68 10, Ѣон 88 47, вѣѣꙋ = vêtru 82 14, ꙗросѣ = jarosti itd. — Druge su ligature veoma rijetke: do dva puta veže se а s ꙋ: ꙋ: иꙋчи = nauči.

Slovo ꙁ = dz dolazi u ovijem riječima: *bog:* боꙁѣ 55 11, 59 14, 61 8, 62 12, 72 28, 83 3, 107 14; *dvig-:* въздви аѫи 112 7, подвиꙁашѫ 47 6, подвиꙁастѣ 72 2; *knęz:* кнѧꙁъ 81 7, кнѧꙁа 100 20 21, кнѧꙁи 46 10, 118 23 116, кнѧꙁѧ 44 17, 82 12 bis., 104 22, 106 40, кнѧꙁємь 75 12, 86 6 uz кнѧзы 112 8, *mnog:* мноꙁи 55 3, 96 1, 104 12, 118 57, мноꙁѣ 77 15, 54 19; *mog-:* помоꙁи 43 27, 69 6, 78 9, 118 86 117; *noga:* ноꙁѣ 55 14, 72 2, 104 18, 113 15, 114 8, 118 59; *trъg-:* растръꙁаль 115 7; *stьg* u stьꙁа: стъꙁѧ 43 19, 76 20, 77 50, 118 35, стьꙁам' 118 105; *vrag-:* враꙁи 41 11, 55 3 10, 65 3, 68 5, 70 9, 71 9, 79 7, 80 16, 82 3, 88 52, 101 9, 105 42, 118 34 139, враꙁѣхъ 43 11, 58 11; *vrъg-:* отвръꙁи 50 13, 70 9, въкръꙁи 54 23; *zęb-:* проꙁѧбнѫшѫ 91 8, проꙁѧбаѫи 103 14; *zêlo:* ꙁѣло 45 2, 46 10, 47 2, 77 29 59, 78 8, 91 6, 96 9, 103 1, 104 24, 106 38, 111 1, 115 2, 118 47 48 96 138 140 167, до ꙁѣла 118 8 43 51 107; *zid-:* съꙁижди 50 12, съꙁиждеть 101 17, съꙁиждѫтъ 68 36, 103 30, ꙁиждаємь 121 3, ꙁиждємїи 101 13; *zvêr-:* ꙁвѣриє 49 10, 103 20, ꙁвѣрѧ 103 11, ꙁвѣрємь 73 19, 78 2; *žeg-:* раждиꙁаєтъ 65 10. — Jednom dolazi s: бози 81 6.

U tuđijem riječima dolazi ѳ ф ѱ ѵ za grčko ϑ φ ψ υ, ali za υ i ψ također и пс: Тиръ 86 14, псалтири 91 4.

Znakovi. Nad vokalima dolaze često prečesto natpisani ńeki znakovi: ` ´ ˘ ` ˘ ´ ˘ ⌒ ⌒: є́си 59 3, є́си 59 3, твоє̀ѧ 63 3, моє̀ѧ 65 19, и̏мѧ 82 19, и̏стина о̏ꙋви 119 5, морскы̑ѫ 64 8, июде̑и 75 2 itd. Osobito često dolazi ˘: та̏ 54 22, ты̏ 64 4, вы̏ 16 4, злы̏ 70 20, оꙋбѡ̏ 118 23 24, ма́лыѧ̏ 113 21, гора̏ 67 16 bis., тьма̏ 54 6, тьмы̏ 67 19, насы̏тит сѧ 103 13 itd.; tako ˘: ти̏ 53 7, тѣ̏ 61 3, ˘ 77 5, нбѡ̏ 57 3. Veoma često `: галаа̀д 59 9, мѡа̀вь 59 10, богѡ̀въ 81 1, моа́ 56 11, твоа́ 56 11, посла́ 104 17 itd. ѫзыци 66 5. ´ i ` vaļa da biļeže naglašeni slog: бе́здна 103 6, непра́вдѫ 81 2, щедрѡ́ты 76 10, господи́на 104 21, Исраи́ли 67 35, соуши́ло 101 4, свати́ло 72 17,

Digitized by Google

достоа́ние 77 62, боа́знь 54 6, непорѡ́чнѣ 100 2 6, пиа́нꙑи 106 27, пшени́чна 80 17, моéи 65 14, моéмь 65 18, моéѧ 65 20, мои́мь 65 17, мои́ми 65 17, мои́хъ 68 27, твои́ма 89 4, спаси́ 53 3, 68 2, 70 2, въньми́ 54 3, призри́ 118 132 uz при́зри 79 15, въздади́те 75 12, слыши́те 80 9, оувѣди́те 99 3, хвали́те 112 1, 134 1 3, помоли́те 75 12, сѫ́ди 81 8, сѫди́те 81 3, благослови́те 102 21, жики́ мѧ 118 37 54, обрати́ же 79 15, ѡбли́алъ 88 46, иста́ала 118 139 itd. itd. — Apostrof za ъ i ь bi̯eži se: ' i ": в'си 63 11, своим' 77 18, в"вратѣхъ 68 13, окован"ныѧ 67 7. — Kratice dolaze obične: бгъ = = богъ, црь = царь itd.

Gramatika. Poluglasna ъ i ь dolaze jedno za drugo bez pravila: жѫдаетъ 41 2, желаеть 41 2, въздѣхѡмъ 43 21, забыхѡмь 43 20, конецъ 60 3, конець 73 3, безоумєнъ 91 7, безоумень 48 11 itd.

Za ь dolazi kašto є: бренна 68 15, двери 73 6. 77 23, мечь 86 15, песь 58 7 15, весь ὅλος 43 9 16, 55 2 3, 61 9, 70 8 15 24, 71 15, 72 14, 73 22, 101 3, 118 97, жезль 44 4 bis. 73 2, жезломь 88 33, пришелствїе 119 5, пришелствна 118 54, пришелствова 104 23, 119 6, въшель еси 67 19, въшедшомоу 67 5 34, възревновахъ 72 3; — конець 60 3, 73 3, 78 5, 88 47, 118 69, младенець 63 8, пришлецъ 118 9, пръвѣнецъ 77 51, старецъ (gen. pl.) 106 32, 118 100, стоуденецъ 54 24, телец(ь) 49 9, вѣнецъ 64 18; — козель (pl. gen.) 49 9; — безоупень 48 11, 91 7, боуренъ 106 25, дивенъ 67 36, хваленъ αἰνετός 47 2, красенъ 80 3, миренъ 119 6, несмысленъ 48 11, подобенъ 49 21, праведенъ 111 4, 114 5, 118 137, неправеденъ 73 20, 119 2 (pl. gen.), силенъ 77 65, страненъ 68 9, страшенъ 46 3, 65 4, 75 8, шоуменъ 77 65, вѣченъ 104 10, вѣренъ 88 29 38, воленъ 67 10, житенъ 106 39, оустенъ (pl. gen. od оустьна) 58 13, скоуменъ 56 5, ръвеникъ 68 1; — хръбетъ 68 24, 80 7, Єгипетъ 104 23, Єгипетстѣ 77 17, Єгипетскыѧ 80 11, 134 8, поскръжещетъ 111 10; — za ьи, ни u gen. pl. безаконеи 78 7, печалеи 106 39, тѧжестеи 44 9, заповѣдеи 128 87 110 uz заповѣдии; za tim велеи 46 3, 47 2, 98 2, 134 5.

Za ъ dolazi kašto о u svijem oblicima za оупъ: оупованиє 60 4, 70 5, оупованиа 59 10, оуповати 111 7, оуповаѧ 54 25, оуповаѫ 55 4, 70 14, 90 2, оуповаѥтъ 63 11, 129 6, оуповаи 41 6, оуповаѫщоу 68 4, оуповахъ 55 5, 70 1, 118 42 43, оупова 56 2, 90 14, 113 17, 129 5, оуповашѧ 77 72, оуповашѫ 113 18, оуповаѫ 90 2 14 itd., крѣпокъ 70 7, начѧтокъ 77 51, 101 25, псаломъ 80 3, псаломстѣ 97 6, псалом'скыхь 70 22, любовъ 72 7, сѫдобъ (pl. gen.) 47 12, 96 8, 118 20 101 120. Dolazi samo когда тогда nikada къгда тъгда:

*

Digitized by Google

41 3, 49 22, 58 12, 78 10, 90 12, 100 2, тогда 68 5, 77 34, 95 12, 118 6 92; jednom сынохъ 102 17.

ъ i ь često ispadaju a da se ispad ničim ne obiļežuje: смѫтилъ 59 4, смѧтение 65 9, стѫжаетъ 42 2, снѣсть 60 10, мнѣ 41 4, всѣкъ 41 4 itd. Tako biva osobito često u sredini riječi: волнаа 118 108, крѣпкомоу 42 8, дивна 118 129, водная 118 136, грѣшныѫ 118 119, горкѫ 63 4, безводнѣ 62 2, сръдца 118 111, правда 118 142, бездна 63 4, прѣстѫпникы 118 119, непщевахъ 118 119 itd. itd. Veoma često na kraju riječi pred jednoslovčanijem riječima enklitičnijem мѧ сѧ тѧ же: ненавидѧщїих мѧ 68 15, поминах тѧ 62 7, ѡбыдет тѧ 90 4, избавих тѧ, оуслышах тѧ, искоусих тѧ 80 3, възвеселим сѧ 65 6, похвалим сѧ 43 9, боѧщим сѧ 110 5, скончахом сѧ 89 7, съмѫтихом сѧ 89 7, възрадовахом сѧ 89 14, клѧх сѧ 88 36, оутроудних сѧ 70 6, похвалит сѧ 62 12, похвалѧт сѧ 63 11, разыдѫт сѧ 58 16, аз же 118 69, им же 41 2, их же 68 5, 87 6, них же 44 9, 89 10 itd. itd.

ы i ы dolaze pomiješano, ы dolazi češće nego ы: къ вѣкы 43 4, къ вѣкы 104 8, nad і imaju često dvije pikńice: оуслъїшахомъ 43 2, клънъї исповѣмъї 43 9 itd. ы nastaje često u riječima složenijem s prijedlogom na (ъ) ь, koje se same počimļu slovom и: изыдеши 43 10, 59 12, 107 12, изыдетъ 72 7, 103 23, 108 7, изыде 80 6, ѡбыдет тѧ 90 4 uz ѡбыдетъ 54 11, изыскана 110 2, разыдѫт сѧ 58 16, 67 2, възыде 46 6, 77 21 31, възыдошѫ 121 4, възыграшѫ сѧ 113 4 6, възыщѫ 118 33 145, възыщетъ 43 22, 60 8, възыщѫть 77 7, 82 17, възыщи 118 176, възыщате 68 33, възыскаѫи 52 3, възыскахъ 76 3, 118 10 22 45 56 94, 121 9, възыскашѫ 118 155, възыскаахѫ 77 34.

ѣ dolazi obično gdje mu je prema stsl. mjesto. Da rabi i jotovańu vokala а, kazano je sprijeda. Rijetko ima ѣ za а: трѣва 89 5, 91 8, 101 4, 102 15, 103 14, 128 6 nikada трава; pamti татѣ 49 18 gen. sing. u sin. господѣ; подрѣжание 43 14, 78 4. Za ѣ dolazi а u сѣмо: само 72 10. Samo ѣ dolazi u помѣнѫти svuda: помѣнѫ 44 18, 76 12, 77 39, 86 4, 97 3, 104 8, 105 45, помѣнетъ 82 5, 100 5, помѣни 73 2 22, 78 7, 118 49, помѣнѣте 104 5, помѣнѫтъ 118 52 55, помѣнѫхъ 41 7, 76 4 7 12, помѣнѫлъ 87 6, 102 14, помѣнѫвь 113 20

Nazali ѫ i ѧ zamijeńuju se vrlo često navlaš u mekom slogu, i to:

1. ѧ dolazi za ѫ: a) u tvrdom slogu, ali veoma rijetko: имѧть 113 13 14 15, 134 16 17, кънидѧть 68 28, сьвѣдѧщаа 86 4, кънѧтръ 44 14, кънѧтрънѣа 102 1; b) na početku riječi za ѫ i ѭ: ѧ αὐτήν

Digitized by Google

59 4, 64 10, 68 19 bis., 103 32, ѧже ἥν 77 54, 104 11, ѧдоль 59 8, 83 7, 107 8, ѧдолна 64 14, ѧтробы 70 6 uz ѫтробы 72 17, ѧжа 118 61; c) iza vokala za ѩ u acc. s. f. на идоумеѧ 107 10, скиниѧ 77 6, десиѫѧ 44 10, 72 23, 90 7, 108 6, 109 5, 120 4, Силомьскѫѧ 77 60, скатѫѧ 42 3, 78 1, въселенѫѧ 76 19, 95 10, 96 4, желанѫѧ 105 24, сиѧ 77 54, въскѫѧ 41 6 10 12, 42 2 5, 43 24 28, 48 6, 49 66, 67 17, 73 1 11, 79 13, моѧ 48 16, 54 19, 55 7, 56 5, 58 10, 64 3, 65 9, 68 11, 70 12, 72 23, 80 15, 88 29 34, 114 4, своѧ 41 9, 54 21, 56 4, 64 7, 65 7, 67 11, 76 9, 77 38 69, 88 49, 97 3, 102 11, 103 11, 104 9, 105 26, 126 5 uz своѫ 56 4, 97 3, твоѧ 42 2 3, 47 10, 50 17, 68 28, 70 8, 71 1, 73 22, 76 15, 78 13, 79 3, 83 4, 90 7, 120 4 7 uz твоѫ 70 18 19, 78 1; istr. s. *f.*: благостиѧ 67 11, боуреѧ 82 16, десницеѧ 59 7, 107 7, добротоѧ 44 3, истиноѧ 53 7, 88 50 uz истиноѫ 95 13, юностиѧ 44 4, крѣпостиѧ 55 4, 64 7, 72 23 uz крѣпостиѫ 102 20, милостиѧ 102 4, 118 159, множицеѧ 62 2, 128 2, нищетоѧ 106 10, нощиѧ 41 9, 76 7, 120 6, печалиѧ 54 3, пѣсниѧ 68 13 uz пѣсниѫ 91 4, правдоѧ 118 40, неправдоѧ 72 6 uz правдоѫ 70 2, прѣмѫдростиѧ 103 24, радостиѧ 64 13, ризоѧ 103 1, седморицеѧ 78 12, силоѧ 58 12, 64 7, 65 7, 67 12, 73 13 uz силоѫ 77 26, сланоѧ 77 47, славоѧ 77 24, заповѣдиѧ 118 98, Ааρωнеѧ 76 21, многоѧ 67 12, Мѡусеовоѧ 76 21, миоѧ 43 16, 50 5, 54 19, 55 3, 68 21, 88 37, 103 3, 128 2 uz миоѫ 49 8, 72 16, 101 9, собоѧ 53 5, 55 9, 89 8, 100 6, тобоѧ 41 3, 50 6, 87 2, 118 168 uz тобоѫ 44 6, 68 20, 72 23, своѥѧ 64 7, 65 7, 67 11, 69 7, 77 26, 95 13, твоѥѧ твоеѧ 44 4, 53 7, 58 12, 59 7, 70 2, 73 13, 82 16, 88 50, 89 7, 107 7, 118 40 98 159; 1 sing. praes.: боѧ сѧ 48 6, ноуиѧ 54 7, поѧ 103 33, 107 2, въспоѧ 58 17, 60 9 107 2, разоумѣѧ 118 15 uz разоумѣѫ 118 18, оутрьноуѧ 62 6, засвѣдѣтел'ствоуѧ 49 7, part. praes. act.: лѫкавноуѧщеи 118 115, надѣѧщеи 48 7, 134 18, оставлѣѧщихь 118 53, пиѧщеи 68 13, приближаѧщиихъ 54 19; — d) iza л р и: оубѣлѧ 50 19, раздѣлѧ 59 8, 107 8, глаголѧ 44 2, глаголѧтъ 69 5, 113 13 126 5, 134 16, глаголѧще 70 10, глаголѧщїи 69 4, глаголѧщиимъ 62 12, похвалѧ 55 5 11, въсхвалѧ 60 31, молѧ 63 2, прѣселѧ 61 7, въселѧ 60 5, възвеселѧ сѧ 103 34, волѧ (acc. sing.) 102 21 tako i kad nema л: благословѧ 62 17; Накѡвлѧ (acc. s. f.) 46 5, избавлѧ 49 15, 90 14, отемлѧщомоу 75 13, поглоумлѧ 128 15 27 28 78 i поглоумѧ 76 13, ѩвлѧ 41 3, 49 23, 90 15, каплѧщиѧ 71 16, сломлѧ 74 10, скръблѧ 68 18, прославлѧ 90 15, землѧ (acc. s.) 43 4, 49 2 4, 59 4 77 55, 80 6, 88 45, 101 20, 103 5 32, 104 16 23, 105 24, 106 34 35, 113 23 24, 118 90, 120 2, 123 9, 134 12, 135 5, pa i bez l: земѧ 64 10, 71 6, 79

Digitized by Google

10, 80 11, 103 9, 104 11; размѣра 59 8, 107 8, разора 88 34, пра (acc. sg.) 42 1, 73 22, зора 73 16, призра 118 6; вь на 56 7, 73 2, вь гръдына 100 7, Ханаана 104 11, съхрана 58 10, 88 29, 118 8 17 34 44 88 145 146, приклона 48 5, оскврънa 88 35 сватына 77 68, 88 40, милостына 102 6, поустына 106 33 35, исплъна 80 10, 90 15, Сиωна 77 69; — iza ч жд: иритча 43 15, 48 5, 68 12, облича 49 8 21, наоуча 50 15, 118 71 73, пооуча 76 13, 118 16 117, възалча 49 12, възалчетъ 58 7 15, алчащѫ 106 9, алчащѫа 106 36, лачаще 106 5, одеждат са 70 13, въ жѫжда моѫ 68 22; — f) iza ꙁ: стьꙁа (acc. sg.) 77 50, 118 35; — g) iza с: вса нощь 77 14, тысаща 90 7, 104 8, тысаща 67 18 uz тысѫщь 118 72, тысѫща 89 4.

2. ѫ dolazi za ѧ: a) na početku riječi za ꙗ: ѫ (plur. acc m. f. αὐτούς αὐτάς: 43 3, 47 7, 53 7, 54 24, 55 8, 57 10, 63 6 9, 67 10, 68 25, 72 6 8, 77 14 42 45 52 72, 80 17, 96 10, 100 6, 106 3, 118 4 uz ѧ 68 19, 77 13 15 33 45 54 73, 80 13 17, 82 5 14 16, 98 6, 102 18, 104 24, 105 41, 106 6 17 19 20 30 40, 113 6, 134 18, ѫже οὓς ἅς: 59 13, 65 14, 105 38, 118 47 uz аже 103 16, 105 34, 118 48, ѫшѫ 77 32, ѫзыкъ 44 2, 50 16, 54 10, 56 5, 58 6 9, 70 24, 72 9, 82 5, 104 13, 134 15, ѫзыка 42 1, 43 3 12 15, 82 5, ѫзыкомъ 65 17, 108 2, 109 6, ѫзыци 45 7, 46 2, 48 2, 63 9, 64 8, 65 8, 66 5, 71 11, 78 10, 101 16, 113 10, ѫзыцѣхъ 43 12 15, 45 12, 66 3 78 10, 81 8, 95 10, 104 1, 105 27 35, 107 4, ѫзыкы 43 3, 46 9, 54 10, 56 5, 58 6 9, 63 4, 66 5, 73 8, 77 55, 78 6 9, 79 9, 88 51, 134 10 uz азыкъ 49 19, 113 12, 118 78, азыка 80 6, 104 13, 119 2, азыкоу 109 3, азыкы 46 4, 97 2, 105 34, 112 4; iza vokala: genetiv singulara femin. до Идоумеѫ 59 10, вьселеныѫ 71 8, Сїωньскыѫ 47 3, юѫ 44 15, 49 12, 103 6 uz юа 44 15, 64 11, еѫже 128 7, всѣкоѫ 53 9, сеѫ 74 9, моѫ 41 4 11, 108 1 (za моеѫ) своеѫ 49 20, 128 7, своѫ za своеѫ 101 20, твоюѫ 41 8, 44 6, 73 1; pl. nom. f. i acc. m. i f.: безаконныѫ 50 15 божиѫ 78 8, 79 11, чловѣчьскыѫ 52 3, 85 47, чрѣновныѫ 57 7, дрѣвнаѫ 88 50, грѣшныѫ 64 8, небескыѫ 103 12, окованныѫ 89 12, 106 10 uz окованныа 67 7, пернатыѫ 77 27, прѣмѫдрыѫ 48 11, прѣподобныѫ 49 5, пръвыѫ 43 2, 76 6, селныѫ 103 11, Сионьскыѫ 47 3, тѫчныѫ 77 44, ѳарсїнскыѫ 47 8, вѣрныѫ 100 6, высокыѫ 103 18, моѫ 41 4, 52 5, 55 9, 66 6, 73 21, 80 14, 101 4, своѫ 63 4, 101 4, твоѫ 41 8, 44 6, 72 28, 76 16 19 20 21, 82 4, 88 50, 118 168 172; part. praes. act.: даѫ 111 5, готоваѫ 64 7, испитаѫ 118 34, милоуѫ 111 5, мьщаѫ 98 8, напоѫ 103 13, обращаѫи 65 6, обращаѫ 77 39, обрѣтаѫи 118 162, одѣѫ 103 1, основаѫи 103 5, погрѣбаѫи 78 3, покрываѫ 103 2, полагаѫ 103 3, помагаѫи 106 12, посылаѫ 103 10, пожагаѫи 82 5,

Digitized by Google

прикасаѫи 103 32, призирлѫ 103 32, 112 6, пропинаѫ 103 2, прозабаѫи 103 14, сѣтоуѫ 41 10, 42 2, събираѫ 128 7, съмѫщаѫ 64 8, оумираѫ 48 18, въселѣѫи 112 3, въздвиꙁаѫи 112 7, възыскаѫи 52 3, заповѣдаѫи 43 5, затикаѫ 57 5, боѫщїи 65 16, 113 19, боѫщиимъ 60 6, češće sa а: боащѫа 102 13, 113 12, боаща 102 13, боащиимъ 59 6, 100 5, 118 63, боащихъ 102 12, боащеи 118 74, 134 20, боащии 118 79, боаи 111 1; 3 pl. praes.: напоѫтъ 103 11, оубоѫт са 63 5, 64 9, 66 8, 101 16, отстоѫть 102 12; u glagolu ꙗти složenom s prijedlogom na vokal: поѫтъ 77 70 71, приѫтъ 41 13, 62 9, 64 5, 68 30, 106 17, 118 53, приѫхомъ 47 10 uz приатъ 72 25 itd. u riječi: неѫсыти 101 7 i заѫцемъ 103 17; — b) iza ш, щ, ж, жд: u 3. pl. aor. veoma često: ѫшѫ 77 32, благоволишѫ 101 15, брашѫ 108 3, 128 2, бышѫ 52 4, 57 3, 63 8, 72 19, 77 63 64, 82 11, 86 4, 87 6, 123 3, бишѫ 80 14, 82 9, 89 2 (бѣшѫ 104 12) дашѫ 68 22, 76 19, дѣлашѫ 128 3, дивишѫ са 47 6, глаголашѫ 57 4, 65 14, 72 8 bis., ходишѫ 118 3, исчезошѫ 63 7, 101 4, искашѫ 53 5, 62 10, искончашѫ 77 33, ископашѫ 56 7, искоусишѫ 77 18 41 56, испыташѫ 63 7, изнемогошѫ 63 9, 106 12, изостришѫ 63 4, изринѫшѫ 48 16, изволишѫ 77 10, ꙗшѫ 77 29, канѫшѫ 67 9, клеветашѫ 77 19, лѫкавновашѫ 82 4, лишишѫ 77 30, нападошѫ 58 4, 68 10, напльнишѫ 73 20, напоишѫ 68 22, напрагошѫ 63 4, нарекошѫ 48 12, насадишѫ 106 37, насѣашѫ 106 37, наслѣдишѫ 43 4, насытишѫ 77 29, наводнишѫ 77 20, навыкошѫ 105 35, обазашѫ 118 61, облѣкошѫ 64 14, облъгашѫ 108 4, обрашѫ 114 3, обратишѫ 77 41, обрѣтошѫ 75 6, 106 4, 114 3, 118 43, одѣашѫ 72 6, омразишѫ 52 2, опоустишѫ 78 7, оскѫдѣшѫ 89 9, осквръниишѫ 54 21, 73 7, 78 1, освѣтишѫ 76 19, 96 4, откръгошѫ 77 57, озлобишѫ 106 39, падошѫ 77 28, подражашѫ 79 7, подвиꙁашѫ 47 6, погнашѫ 68 26, 118 86 161, погыбошѫ 72 19, поꙗдошѫ 78 7, поꙗшѫ 77 45, поколебашѫ 106 27, положишѫ 48 15, 72 9, 73 4, 78 1 2, 87 7, 108 5, 118 110 помѣнѫшѫ 77 35 42, помыслишѫ 72 8, поносишѫ 78 11, 88 52bis, попрашѫ 55 2, послоушашѫ 80 12, постыдѣшѫ 52 6, потекошѫ 77 20, потрѣбишѫ 82 11, 105 34, потръпѣшѫ 55 7, повѣдашѫ 77 3, 118 85, познашѫ 73 4, пожрѣшѫ 105 37 38, прѣдложишѫ 53 5, прѣидошѫ 72 7, 104 13, прѣмогошѫ 64 4, 128 2, прѣвратишѫ 77 57, приближишѫ 54 22, 106 18, 118 150, причастишѫ са 105 28, прїидошѫ 78 1, приложишѫ 68 27, 77 17, призвашѫ 52 5, 78 6, прогнѣвашѫ 77 40 41 56 58, 105 29 33 пролнашѫ 77 2, 78 3, 105 38, проръпташѫ 105 2', прозабнѫшѫ 91 8, работашѫ 105 36, рассѣкошѫ 73 5, растаашѫ 96 5, растлѣшѫ 52 2, раꙁдѣлишѫ 54 22, раздражишѫ 73 18, 77 40 58 раздроужишѫ 73 6, разгнѣвашѫ 77 17.

Digitized by Google

106 11, разоришѫ 118 126, разоумѣшѫ 63 11, 81 5, рѣшѫ 63 6, 70 10, 72 11, 73 8, 77 19, 82 5 13, 128 8, сѣдошѫ 118 23, 121 5, скончашѫ 72 19, 118 87, слѣкошѫ 56 7, слъгашѫ 80 16, смѣришѫ 104 18, 105 35 42 43, стѫжишѫ 105 42, створишѫ 105 39, 106 37, събрашѫ 46 20, 47 5, 103 22, съгрѣшишѫ 77 32, съхранишѫ 77 10 56, 118 136 158, съмѫтишѫ 63 9 смѫтишѫ 45 4bis 7, 47 6, 76 18, 106 27, сънѣшѫ 103 28, сънидошѫ 47 5, съсъхошѫ 101 4, състакишѫ 106 36, съкѣщашѫ 61 5, 70 10, 82 4 6, оубоашѫ сѧ 52 6, 54 20, 76 17, оудалишѫ 118 150 оудръжашѫ 72 12, оуглѫбишѫ 91 6, оуготокашѫ 56 6, оуклонишѫ 45 7, 52 4, 54 4, 101 12 оукрѣпишѫ 68 5, оулокишѫ 58 4, оумолишѫ 106 39, оумакнѫшѫ 54 22, оумлъкошѫ 106 29 30, оумножишѫ 49 19, 68 5, 106 38, оуничижишѫ 105 24, оуникошѫ 91 8, оуснѫшѫ 75 6, оустрашишѫ 77 53, оутаишѫ 68 6, оувѣдѣшѫ 81 5, оувѣришѫ 77 37, 105 24, вѣровашѫ 77 22, видѣшѫ 57 9, 76 17bis, 96 6, 97 3, 106 24, вънидошѫ 68 2, въпадошѫ 56 7, въсташѫ 53 5, въшоумѣшѫ 45 4, възшоумѣшѫ 82 3, въздвигнѫшѫ 82 3, възглаголашѫ 108 2, възлюбишѫ 77 36, възмѫтишѫ 75 6, възнесошѫ 106 25, възрадокашѫ 96 8, възыдошѫ 121 4, възыграшѫ 113 46, възыскашѫ 118 155, възвашѫ 106 28, вьзвашѫ 106 6 13 19, възвеличишѫ 103 24, възвеселишѫ 44 9, 106 30, възвѣстишѫ 43 12, 63 10, 69 6, възвратишѫ 77 9 57, въжегошѫ 73 7, вьзхвалишѫ 73 4, вьстѫжишѫ 105 44, 106 6 13 19 28, заблѫдишѫ 57 4, 106 4, забышѫ 77 11, 118 139, задлишѫ 128 3, заградишѫ 62 12, завѣщашѫ 82 6, ждашѫ 118 95. Uz tolik broj, preko 270, opazio sam samo ove (ni puno 20) na шѧ: безаконовашѧ 118 78, одолѣшѧ 105 41, отвръзошѧ 108 2, падошѧ 77 64, покоришѧ 59 10, 107 10, прогнѣвашѧ 105 32 43, разгръдѣшѧ 72 18, слъгашѧ 77 36, смѣришѧ 106 17, съгрѣшишѧ 77 32, оуповашѧ 113 19, оуслышашѧ 105 25, вьстѫжишѧ 106 13, nedopisano dolazi искыдаш(ѧ) 74 9, въдрѣмаш(ѧ) 75 7, възвеличиш(ѧ) 91 6; — доушѫ (sg. gen. 48 9, 68 2, 73 19, пашѫ 43 6 21, 46 5, 78 9, 107 14, 121 2, множаишѫѧ 77 31, слышѫтъ 113 14, 134 7, оустрашѫт сѧ 103 7; — алчѧщѫѧ 106 36, боѧщѫѧ 102 13, 113 21, исповѣдаѫщѫѧ 73 19, ненавидѧщѫѧ 43 8, неразоумѣваѫщѫѧ 118 158, незнаѫщѫѧ 78 6, нищѫѧ 68 34, отстѫпаѫщѫѧ 118 118, попираѫщѫѧ 56 4, пощѫдить 71 13пощѫдѣ 77 50, прѣходѧщѫѧ 90 6, прогнѣваѫщѫѧ 67 7, противѧщѫѧ 67 19, сѣдѧщѫѧ 106 10, срѧщѫ (sg. gen.) 90 6, стѫжаѫщѫѧ 59 14, 80 15, 103 3 8, творѧщѫѧ 100 3 8, оумираѫщѫѧ 48 11, въстѫжаѫщѫѧ 43 6, завѣщаѫщѫѧ 49 5, живѫ(щѫ)ѧ 67 7; — бѣжѫтъ 66 2, оублажѫтъ 71 17, оудръжѫт 68 37, положѫть 77 7, оумножѫтъ 64 14, оуничижѫть 57 8, оснѣжѫть 65 15, (подвижѫт сѧ 81 5?) стражѫ (sg. gen.) 129 6, шѫждѫ 61 5, 103 11, 106 33, жѫждѧ 68

Digitized by Google

22, жѫдаєтъ 41 2, жѫждѫщє 106 5; госпождѫ (gen. sing.) 122 2, вждѫда 41 3, 62 2; — iza ц: дьн'ницѫ 109 3, десницѫ 76 11, 79 18; — iza н (ń): хранѫи 120 4 изхранѧи 120 3, жьнѫи 128 7.

Dakle 1) iza vokala i жд i kad i kad na početku riječi dolazi ѫ za ѧ, i ѧ za ѫ; 2) iza ш, щ, ж (ц) dolazi ѫ za ѧ a ѧ ostaje; 3) iza *ļ ń ŕ*; ч, з, (с) dolazi ѧ za ѫ, a ѫ ostaje.

Gdje je pisac mogao napisati ѫ za ѧ i ѧ za ѫ, tamo moralo mu je ѫ i ѧ jednako ili barem veoma slično glasiti. Koji je to glas bio, iz spomenika ne može se razabrati. Što ne dolazi ni а ni оу. ni є (izuzam jedan jedini put droždie 74 9) za ѫ ili ѧ, to bih sudio da je onaj glas bio piscu barem još nazalni, možda mutno ăn nagnuto na ѧ (ла̑) nalík na glas, kojim stanovnici sela Šestínâ kod Zagreba, da kako bez rinezma, izgovaraju riječ: žaeja, žaejn = жѧжда жѧждьнъ.

Prozvano epentetsko l zanemaruje se u: благослова εὐλογήσω 62 5, благословенъ 65 20, благословено 71 17, благословени 113 23, благословѣхѫ 61 5, благословенне 128 8, оуѩзвенъ 101 5, оумръщвеныхъ 78 11, 101 21, оумръщвѣеми 43 23, озлобенъ 105 32, корабе 103 26, корабѧ 47 8, корабих 106 23, земѣ 71 19, 96 1 uz 20 puta землѣ, земѧ (sing acc) 64 10, 71 6, 79 10, 102 26, 103 9, 104 11 uz 15 puta землѧ, (sing. gen.) 80 11, 103 35, земѧ 66 8 uz 9 puta землѧ, земи 62 6, 64 6, 66 3, 81 5, 88 40, 112 6 uz 30 puta земли.

Uz -сци -сцѣ u adjektiva dolazi -сти -стѣ: 'Арав'стїи 71 11, чловѣчьстїи 48 3, 56 5, 57 2, 61 10, 89 3, чловѣчьстѣи 103 14, Єѳиопстїи 86 4, Июдеистїи 68 3, Єгѵпетстѣ 77 12, Єгѵпетстѣи 77 51, Ливаньстїи 103 16, людстѣ 106 32, людстїи 44 13, 46 10, Ѳарсїисти 71 10, земстїи 47 5, 101 16, земльстїи 71 11.

Umetnuto je *d* između *z* i *r* u: раздрѣши 104 20, раздрѣшити 101 21, раздроушилъ 59 3, раздроушишѫ 73 6, въздръванна 128 6. — Ispalo je d između *z* i *n:* празникы 73 8, uz праздника 73 4.

Premetnuto je ьв ъв za вь u: процъвтетъ 89 6, процьвтѫть 71 16, ѡтцьвтет' 102 19.

Uz fonetični ima i etimologični pravopis: изъ чрѣва 70 6, ис чрѣва 109 8; *z* pred *s* ispada: исѫчи 73 15, исъше 101 5, 128 6, исъхнетъ 89 6, исъхохъ 101 12, расѣал' 43 12, расыпа 52 6, расѫдити 59 4 расѫди 42 1; *z* pred *c* ili biva *s* ili ispada: исцѣли 59 4, ицѣли 106 20; *z* pred *č* biva *s:* исчезнетъ 103 29, исчезостѣ 68 4, исчезошѫ 63 7, 101 4, исчазаеть 118 81, ili sa *č* biva *št:* ищазаеть 67 3, ищезе 72 26, ищезнѫт 67 3, 70 13; *z* pred *š* ispada: рашири 81 11, 118 32; — *že ži* biva *žde ždi* u: раждени 58 12, раждеже

Digitized by Google

65 10, 109 19, раждежет са 78 5, 77 38, раждежено 118 140, раждизлет са 65 10, къжделѣхъ 118 40.

Deklinacija. Po muškoj i-deklinaciji dolazi sing. voc. господи 50 17 itd. gen. пѫти 43 19, 118 101, dat. голѫби 54 7, грѣтанн 118 103, пѫти 106 40, loc. господи 55 11, 96 12, пѫти 100 2 6, 102 24, istr. господемь 106 2, грѣтанем' 113 15, пѫтемъ 79 13 88 42; pl. nom. ѯкѣрне 49 10, 103 20, людне 73 18, 78 13, 80 14, 86 4, пѫтне 76 20, 118 5 151 168. Prema tomu još ńeke druge riječi: дьнне 88 30, 89 9, 101 12, 102 15, 108 7, дине 89 10, мѫжне 54 24, uz мѫжи 75 6, царне 71 10 11, 101 16 28, uz цари; voc. людне 49 7, 77 1, 80 9; acc. пѫти 118 15 59, gen. господни 122 2, людни 52 7, 61 9 itd. Prema tomu i: дьнїи 54 24, 101 24 25, 118 80, skraćeno дьни 90 15, a prema ženskijem i дъщерїи 105 38, dat. ѯкѣремь 73 19, 78 2, людемь 59 5, 67 3, 71 2 itd. пѫтем' 50 15; loc людехъ 43 15, 56 10 itd. пѫтехъ 118 3, 127 1, istr. людьми 67 8, 98 2, жглъми 119 4. — Ali i prelaze u osnove drugoga nastavka: sing. gen. господа 96 10 itd. татѣ (čitaj тата) 49 18, огнѣ 77 14, dat. къ господоу 122 2, господеви, vidi niže kod osnova na u., огню 77 48. — Na pose pamti plur. acc. ѯкѣра 103 11. što će biti prema дъщера za дъщере, vidi kod osnova na suglasno. U ženskijeh riječi za їи u pl. gen. dolazi -ем: запокѣдем 118 21 32 itd. печалем 106 39, тажестем 44 9; prema tomu ima i царь u plur. gen. царем 44 10.

Po u-(ъ-)deklinaciji dolazi sing. gen. домоу 41 6, 48 17, 49 9, 64 5, 67 13, 68 10, 127 3, loc. домоу 51 10, 67 7, 83 5, 111 13, 112 9, ovamo ide полоу u полоудьне 54 18, полоудьнаго 90 6, полоуношти 118 62; plur. nom. волове 49 10, 143 13, сынове 44 17, 48 3 itd, gen. домовъ 73 20, 108 10, сынов 72 15, 127 6, 143 7 11. Prema tomu i: боговъ 81 2, родовъ 71 5, 101 25, loc. сыновъ 102 17. — Ali i biva prijelaz u drugu deklinaciju: sing. gen. меда 80 17, 118 3, сына 49 20 i svuda., sing. dat. домоу 97 3, 104 21. — Po ovoj deklinaciji dolaze i ńeke druge riječi u sing. dat. na -ovi evi: богови 48 8, 49 14, 68 32, 77 22, 99 1, господеви 95 9, 97 1, 99 2, 104 1, 106 1, цареви 44 2, 46 7, 71 1 i imena vlastita: Авимови 82 10. Авраамови 104 9, Исакови 104 9, Мѡисеови 102 7.

Po ы(ъ-)deklinaciji dolazi sing. nom. цр(ъ)кы 64 5 (ы iz drugijeh padeža). acc. кръвь 49 13 itd. цръкы 44 16, 78 1, любовь 72 7, неплодне 172 9, gen. кръве 78 10, loc. кръви 57 11, цръкви 106 32, любве 108 4; plur. gen. крьвїи 50 16, 54 24, 58 3. istr. кръвми 105 38; pamti: любы створиша 105 39.

Digitized by Google

Po konsonantskoj deklinaciji i to od en-osnova sg. gen. дьнє 55 3, 60 7 9, камєнє 77 16, 80 17, брѣмєнє 80 7, крѣмєнє 88 46, имєнє 82 17, 101 16, имєни 43 27, 60 6, 73 7, 78 6 9, dat. имєни 47 11, 53 8, 60 9, loc. имєни 43 6 9, 62 5 itd. въ дьнє 77 14, 90 5, istr. дьнємь 118 164, имєнємь 117 10; pl. acc. masc. дьни 76 5, 88 46, 89 14, 114 2, 127 5 neutr. имєна 48 12, крѣмєна 103 19 dat. єлєнємь 103 18; Plur. nom. riječi дьнь vidi sprijeda kod u-deklinacije a pl. gen. kod i-deklinacije. — Sing. nom. i acc. muškijeh riječi izlazi na нь: дьнь 118 91, єлєнь 41 2, камєнь 90 12, 103 18, 113 8, пламєнь 82 15. — od es-osnova; sing. gen. нєбєсє 52 3, 56 4, словєсє 90 3, 118 43, dat. словєси 105 24, 118 25 41 58 itd. тѣлєси 76 19, loc. колєси 76 19, нєбєси 88 28; plur. nom. acc дивєса 104 5, нєбєса 49 6 itd. словєса 49 17, 54 21 itd. gen. нєбєсъ 56 11, 106 26, словєсь 102 20, 118 16 itd. dat. чюдєсємь 77 32 loc. нєбєсєхъ 88 3, словєсєхъ 50 6, 118 28, чюдєсєхъ 118 27 istr. словєсы 108 3. — od er-osnova sing. nom. дъщи 44 11 13, мати 50 7, 86 5 gen. дъщєрє 72 28, матєрє 49 20, 68 9, 70 6 dat. дъщєри 44 14; pl. nom. i acc. дъщєрѧ 44 10, 47 12, 96 8, 105 37. Je li ѧ za є? sravni gore ꙁвѣрѧ. — Od ęt-osnova ima samo овцѧ 79 2, 118 176.

Pamti plur. nom. Агарѣнє 82 8, Єѳноплѣнє 71 9, Измаилитє 82 4. — корабє 47 8 — sing. nom. гръдыни 72 6, 73 23, сватыни 113 2. — сѫдїи 74 8.

Složena deklinacija. U sing. gen. *m.* i *n.* ima — ааго ali rijetko: оклєвєтаѫщааго 43 17, положьшааго 65 7, створшааго 120 2; obično je stegnuto аго: бєзоумнаго 73 22, ближнѣго 101 5 itd. — Sing. dativ dočima se na -омоу: крѣпкомоу 41 3, грѧдѫщомоу 70 18 itd. — ємоу: тоуждємоу 43 21, вышнємоу 49 14, 56 3. — loc. samo stegnuto na — ѣмь: сватѣмь 46 9, 67 6 itd. — a прѣисподним(ь) 87 7. — Plur. part praes. act svršuje se na єи i ии: боѧщєи 118 74, 127 1, боѫщїи 65 16, 113 19 itd.

Konjugacija. Nastavak za 3. dual fem. je тѣ: бѫдѣтѣ 129 3, исчєзостѣ 68 4, изкѣдостѣ 118 36, изрєкостѣ 65 14, отригнєтѣ 118 171, подвиꙁастѣ 72 2, похвалитѣ 62 4, помрачистѣ 68 24, поработастѣ 80 7, призираєтѣ 65 7, скончастѣ 118 82, искончастѣ 118 132, створистѣ 118 73, създастѣ 118 73, варастѣ 76 5, 118 48, видитѣ 118 37, възрадоуєтѣ 70 23, възвєдостѣ 130 1, ali: сръдьцє и плъть моа възрадовастє сѧ 83 3. — Nastavak za 1. plur. netematskijeh glagola je uz мь kadkad мы, мы: єсмы 43 23, 102 14, исповѣмы 74 2, 78 13. — Pamti imperative: възыщатє 46 2, въздвижатє

Digitized by Google

74 6, въсплещате 46 2, вънемлѣте 77 11. — U impf. dolazi češće аахъ ѣахъ nego ахъ ѣхъ: глаголаахъ 118 46, 119 9, хождаахъ 118 45, прѣхождаахъ 100 2, избиваахъ 100 8, изгонѣахъ 100 5, направлѣах сѧ 118 128, пооучаах сѧ 118 47, познаахъ 100 4, прѣдлагаахъ 100 3, желаах' 118 131, вываашє 98 8, глаголаашє 41 8, 98 7, исхождаашє 67 8, мимохождаашє 67 8, клеветаашє 49 2', клъцаашє 76 7, полагаашє 49 18 20, послоушаашє 98 8, слоужаашє 100 6, съплѣтаашє 49 19, оубиваашє 77 34, борѣахѫ 119 6, благословѣахѫ 61 5, глаголаахѫ 41 4 11, гнѫшаахѫ 55 6, хранѣахѫ 98 7, клеветаахѫ 118 23, клънѣахѫ 61 5, обращаахѫ 77 34, помышлѣахѫ 41 8, поношаахѫ 41 11, 101 9, пооучаахѫ 89 10, призываахѫ 98 6, расхыщаахѫ 43 11, 88 42, съкроушаахѫ 41 11, шъптаахѫ 41 8, оутръневаахѫ 77 34, възыскаахѫ 77 34, законопрѣстѫповаахѫ 118 51; samo ахъ: чаахъ 55 9, глоумлѣхъ 76 6, 116 48, ꙗвлѣхъ 100 5, 101 10, пооучах сѧ 62 7, растварѣх' 101 10, истаахъ 118 158, въздаахъ 68 5, глоумлѣше 118 23, исправлаше 100 7, тааше 106 26 течаше 49 18, живѣше 100 7, бѣхѫ 54 19, 118 54, глоумлѣхѫ 68 12, клънѣхѫ 101 9, поахѫ 68 13. — Nesigmatskoga prostoga aorista nema do: прїидѫ 48 18, ѡтыдѫ 108 3, въздвигъ ἦρα 118 48. — Nastavak тъ primaju ńeke osnove u aoristu sing. 2. i 3.: изатъ 114 8, отатъ 80 7, пожть 70 70 71 приѫт' 64 5, 68 30, 72 24, 106 17, 118 53, приатъ 47 6, клат сѧ ὤμοσας 88 5, ὤμοσε 109 4. — Pamti сътры συνέτριψε 104 16. — Part. praet. pass. glagola IV. razreda ima samo nastavak ьс ьсјь nikada въс въсјь: обращь 70 20 21, обращьшаго 113 8, плѣншими 105 46, положьшааго 65 9, створшааго 120 2, 123 9, створшоумоу 135 4, оутвръждшомоу 135 6.

Razlike u sin. od *mih.*[1] po redu psalama:

52 2 въ безаконїихъ. блааа (za добра). 3 с небесе. чловѣчьскыѫ. разоумѣваа. възыскаѫи, 4 твора блага. 5 безаконие. въ пищѫ хлѣба. 6 тоу оубоашѫ сѧ боазни идеже не бѣ боазни. чловѣкооугодникомъ. ихъ (za ꙗ).

53 3 боже. въ има твое спаси мѧ и въ силѣ твоеи сѫди ми. 4 въноуши. 5 искашѫ доушѫ моѫ и не прѣдъложишѫ. nema: естъ. 7 истиноа твоеа. 8 благо bez естъ. 9 ѡтъ всѣкоѫ.

54 2 въноуши. 3 въньми ми. смѫтих сѧ. 4 враждевахѫ. 5 смѫти сѧ. страхъ съмръти. 6 прїиде. 7 ми. 8 бѣгѫ vaļda a ispalo za бѣгаѫ. 9 ѡтъ малодоушїа. 10 ѫзыкы. безаконие. 11 ѡбыдетъ и 12 прѣтръпѣлъ бимь оубѡ. 13 велерѣчевалъ. оукрылъ сѧ оубѡ бимъ 15 иже коупно насладилъ мѧ еси брашна. единомышлениемь. 17 да придет' же съмръть на мѧ. живи. 18 оутро. възвѣщѫ и оуслышитъ. 19 въ мнозѣ

Digitized by Google

бѣхѫ съ миоѧ. 20 смѣритъ ѧ сын. 21 въздаиїе. nema: на земи. 22 елеа. 23 печаль. тыи та прѣпитаетъ. въ вѣкы. 24 истлѣніоу. мѫжие кръвїи и льстїи. дьнїи.

55 3 борѧщеи. 5 оуповахъ. мнѣ. 6 словесъ моихъ гнѫшаахѫ сѧ. помьшленна. на зло. 7 хранатъ. 8 ни о чьсом же изринеши ѫ низбиеши. 9 исповѣдах(ъ). 10 въи же дьнь аще. 13 nema: сѫтъ. 14 въ свѣтѣ.

56 2 дондеже. 3 вышнемоу. 4 с небесе. въ поношенїе попираѫщѫѧ мѧ. истина. 5 сынове чловѣчьстїи. 7 слакошѫ. въпадошѫ. 8 въспоѫ и поѫ. 9 псалтирю. 10 nema: въспоѭ тебѣ въ ѩзыцѣхъ. истина

57 2 аще въ истинѫ оубѡ правдѫ глаголете. сынове чловѣчьстїи. 4 грѣшници. 5 ꙗко аспїдъ глоухъ и затыкаѫ оуши свои. 6 иже. ѡбаваѫщихъ обавает сѧ обаваемъ ѡтъ прѣмѫдра. 7 чрѣновныѫ львомъ. 8 напражетъ лѫкъ. 9 растаавъ. 10 разоумѣти. рамна. пожреть ѫ. 12 праведнаго.

58 2 ѡтими. 3 безаконие. 4 нападошѫ. крѣпци. безаконие мое, bez же. 5 безаконїа. текохъ. 6 посѣтити вса ѫзыкы. не оущедри. дѣлаѫщихъ безаконие. 7 възалчатъ. 9 оуничижиши. 12 не оубїи. да не когда. раждени ихъ. раздроуши ихъ. 14 Накѡвомъ и концы. 15 възалчать. объидѫтъ. 16 ꙗсти (inf. za supin.). 17 силѫ твоѫ и възрадоуѫ сѧ за оутра. 18 поѫ. милость моа.

59 3 оущедрилъ. 4 смѫтилъ ѧ еси. подвиꙁа сѧ. 5 ꙗви. оумїленїоу. 6 лѫкоу. 7 спаси. 9 Ноуда. коновь. 11 ѡбьстоанїа 14 оуничижить.

60 5 въ вѣк'. 8 въ вѣкы. истины. 9 въздати ми.

61 3 спасъ. 4 оубиваете. възриновенъ. 5 текошѫ. благословѣахѫ. клънѣахѫ. 7 ꙗко тъ богъ мои спасъ мои. 8 богъ помощи моеѧ. 9 излѣите. помощникъ. вашь bez естъ 10 чловѣчьстїи (oba puta). 10 оправдити (bez не). 11 богатьство аще течеть. 12 двое се.

62 2 въждѫда тебе 4 живѡтъ. похвалитѣ 5 благослова. 6 ѡтъ тоука. nema: тѩ. 7 аще поминах тѧ. на оутрънѣхь пооучах сѧ. 8 възрадоуѫ сѧ. 9 мене же. 10 доушѫ моѫ. въ прѣисподнѣа. 12 емъ (za имъ). заградипѫ сѧ оуста.

63 3 дѣлаѫщих(ъ). 4 напрагошѫ лѫкъ. 6 състрѣлѣѫтъ его и не. 6 лѫкаво. повѣдашѫ скрыти. 7 безаконие. исчезошѫ. 8 ꙗзвы им(ъ). 9 изнемогошѫ. смѫтишѫ сѧ. 10 творенїа его. 11 правїи.

64 2 молїтва (za обѣтъ). 3 въсѣка пльть прїидет(ъ). 4 прѣмогошѫ. 5 въ благыхъ. цр(ъ)кви (nom.). въ правдѫ. 6 всѣмь концемь земи и сѫщїимь 7 прѣпоасанъ. 8 глѫбїны морскыѫ. смѫтат сѧ. 9 живѫщїи. исходы. 10 пищѫ. nema: твое. 11 въсиꙗѫщїи. 12 благословиши. вѣнецъ лѣтоу благости твоеѧ. 14 облѣкошѫ сѧ ѡвии овчїи.

Digitized by Google

65 1 всѣ землѣ. дадите славѫ хвалѣ его. 1 въ множьствѣ. 4 да поет же. вышне. 5 коль страшенъ въ свѣтѣхъ паче сыновъ чловѣчьскыхь. 6 о немъ. 7 обладаѫщомоу силоѧ своеѧ вѣкоу. призираетѣ. възносат сѧ. 8 оуслышанъ. 10 ꙗкоже. 11 скръби. 12 проидохѡмъ скозѣ. 13 съ всесъжагаемыми. молїтвы (обѣты). 14 изрекостѣ. 15 ѡлокавтоматы мождаиы 15 волы съ козлы. 16 слышить. елика. 17 вьзнесохъ. 18 позрѣхъ (kasnije umetnuto р: прозрѣхъ). господь. 20 благословенъ. ѡстави. милость своѫ ѡтъ мене.

66 2 благослови. 5 възрадоуѫть сѧ (svuda bez д): въ правдѫ. на земли 6 да исповѣдат сѧ (oba puta). 8 оубоѫт сѧ его. земѧ.

67 2 да въскр(ъ)снеть. да бѣжѫтъ. nema: въси. ненавидѧщїи. 3 ꙗко bez же. да ищезнѫт(ъ). огню. тако да погыбнѫть. 4 въ веселїи. 5 вьспоите богоу, поите имени его. 6 смѫтат сѧ. сирыхь. 7 единомысльныѫ. ѡкован'ныѧ. такожде. живѫѧ. 8 боже. исхождааше. nema: землѣ. мимохождалше. 9 потрасе сѧ. 10 изнеможе. тьї же съвръши ѫ. 11 живѫтъ на неи. 12 благовѣствоуѫщимъ. 14 междоу. вь льщани злата. 15 царе(?). вь Селмѡнѣ. 16 въсысрена. 17 горы оусырены. ибѡ господь вьселит сѧ. 18 тысѧща. въ Синаи въ свѧтѣмъ. 19 въшелъ еси. приѧлъ еси даанїа въ чловѣцѣхъ, ибѡ противѧщѫѧ сѧ въселити господь богъ. 20 благословенъ, благословенъ господь дьнь дьне (od ovde fali sve do 34) 34 въшед'шомоу на небо небоу на въстокъ, се даст гласоу своемоу силы. 33 дадиге славѫ богоу, на їсраили веллѣпота его и сила его въ облацѣхъ. 36 дивенъ богъ въ с(ва)т(ы)хъ своихъ, богъ ісраилев(ъ) тъ дастъ силѫ и дръжавѫ людемъ своимъ, благословенъ богъ.

68 2 вънидошѫ. 3 оуглъвох' въ тимѣни. придохъ. 4 исчезостѣ. 5 тоуне. ихже. въздаахъ. 7 тръпѧщеи тебе. искѫщїи. 8 приѧхь. 9 брати моеи. матере. 10 зависть. поносѧщїихь ти нападошѫ. 12 одѣанїе мое вретище. 13 о мнѣ поахѫ пїѧщеи вино. 14 молитвѫ моѫ. въ истинѣ спасенїа. 15 оуглъбиѫ. избави мѫ ѡтъ ненавидѧщїих мѧ. 17 nema: естъ. 18 лица твоего. сково. 19 избави ѧ. 20 стѫжаѫщїи. 21 припчѣа. страсть. не бѣ оутѣшаѫщихъ и не обрѣтохъ. 22 вь брашно мое (za ѣдь). 23 трапеза ихъ. 24 помрачистѣ. не видѣти. хръбетъ. 26 пролѣи. 27 егоже ты порази, ти погнашѫ. 28 приложи безаконие къ безаконїю. вънидать. 29 животных(ъ). 31 въ хвалени. 32 богови. пазнокти. 33 възыщате. 34 оуничижит(ъ). 35 его. движѫщиа. 36 юдѣистїи. наслѣдатъ. 37 оудръжатъ. любѧщїи.

69 3 посрамат сѧ искѫщїи доушѫ моѫ. 4 хотѧщїи мнѣ зло. стыдѧще сѧ. глаголѧщїи. 5 да възрадоуѫт сѧ. искѫщїи тебе боже. присно. да възвеличит сѧ. любѧщїи. 6 замоуди.

Digitized by Google

70 1 въ вѣкъ. 2 избави мѧ и изми мѧ. 3 боуди ми въ богъ защититель. 4 из' рѫкы. 6 изь чрѣва матере. покровитель. 10 стрѣгѫщїи. 11 избавлѣѫщаго и. 13 да одеждат сѧ. срамомъ. искѫщїи злаа. 14 на всѣкѫ похвалѫ. 15 книжнаа. 16 единого тебе. 17 боже мои. наоучилъ мѧ еси. 18 маторства. родоу вьсемоу. силѫ твоѫ. 19 боже. до вышнихь. ꙗже створилъ ми еси величїа. 20 еликы ꙗвилъ ми еси многы и злы. земли. 21 величьствие. земли. 22 съсѫдѣхь ѱалом'скыхъ истинѫ. поѫ. сваты. 23 възрадоуетѣ сѧ, поѫ. 24 еще же. искѫщїи злаа.

71 1 цареви. царевоу. 4 сѫдити. 5 od родъ ispravļeno je родовь: овь je kasnije pripisano ka ъ od koga je načińeno о 6 каплѧщиа на земѧ. мира. дондеже. 8 до коньбь. 9 прѣдъ нимь. Єѳиоплѣне. 10 царие Ѳарсїисти и острови. царие. и Сава. приведѫть. 11 въси царие земльстїи. 15 злата помолѧт сѧ о немь. благословѧтъ и. 16 на кръхъ. процьвтѫть. 17 бѫдет имѧ его благословено въ вѣкъ. възблагословѧт сѧ. земнаа. оублажѫтъ его. 18 благословенъ. 19 благословено. въ вѣкы. земѧ.

72 1 ꙗко благъ богъ. 2 подвизастѣ сѧ нозѣ. пролиашѫ. 3 възревновахь. грѣшникѡмъ. 4 ранѣ 5 чловѣчьскыхъ. нѣсѫтъ. 6 оудржаѫ. одѣашѫ сѧ. нечьстиемъ своимъ. 7 изыдеть. прѣидошѫ вълюбовь срьдца. 8 въ высотѫ. 10 само. 11 въ вышним'. 12 гобзоуѫщеи. 14 биенъ. 17 дондеже. 19 положил' еси им злаа. 19 погыбошѫ za безаконие. 20 сънне. въстаѫщааго. оуничижиши. 21 ѫтробы (!) моѫ измѣни сѧ. 12 оуничиженъ и не. nema: ꙗко. 24 съ съвѣтомъ. 26 боже сръдьца. боже. 17 погыбиѫт'. всѣкого любы дѣѫщаго. 28 дьщере Сиѡновы.

73 3 въ конецъ. елика. скатѣмь. дѫбравѣ дрѣвѣнѣ. расѣкошѫ 7 въжегошѫ. на земли. 8 ѫзыкы. празникы. 9 знаменїи ихъ. пророка. 10 боже (za гп.). протыкныи. 12 царь прѣжде вѣкъ. 13 скроушилъ еси змиемъ. 14 змиева. далъ еси того брашно. Єѳиопьскѡмъ. 15 исѫче (ali je e načińeno od otstrugane zadńe crte slova и) рѣкы Иѳамскыѧ). 16 зорѧ. 17 землѧ. ты създа ꙗ. 18 помѣни се: iza се je ńešto istrugano, vaļda: го. господеви. безоумнїи. 19 исповѣдаѫщѫѧ. 20 домовь неправеденъ. 21 смѣренъ. въсхвалита. 22 въскръсни. 23 гласа. ненавидѧщїихъ вьзыде.

74 2 исповѣмы сѧ (drugi put). призовемъ. 3 прїимѫ. 5 съгрѣшаѫщїимъ. 6 не въздвижате. 7 ѡтъ вьстокъ. 8 сѫдїи. смѣрѣеть. възносить. 0 дрождие. грѣшнїи земли 10 възрадоуѫ сѧ. поѫ. Іакѡвлю. 11 грѣшныхь. праведнаго.

75 4 крѣпости лѫкъ и щитъ и орѫжие и брань. 6 възмѫтишѫ сѧ. неразоумнїи. оуснѫшѫ сънъ свои и не ѡбрѣтошѫ ничьсоже. рѫками своими. 8 страшенъ. кто противѫ станеть ти. ѡть толѣ. 9 сь небесе.

Digitized by Google

11 чловѣчьско. ѡстанькъ. праздноуеть ти. 12 господеви. сѫщїи. 13 страшномоу и ѡтемлѧщомоу. царь.

76 3 възыскахъ. 4 прѣнеможе. 5 каристѣ. 6 смѫтих сѧ. 7 сръдцемь моимь. клъцааше. 8 въ вѣкы. приложить. благоволитї. 10 оущедрити. въ гнѣвѣ своем'. 11 начѧхъ. 13 въ начинаниxь. 14 велїи. 18 множствомъ. 19 прѣходѧтъ. 20 пѫтие не познаѫт сѧ. 21 Ларѡнеѧ.

77 1 вънемлѣте. 3 елика. повѣдашѫ. 5 елика заповѣда. 6 и повѣдѧтъ ꙗ. 7 божїихь възщщѫтъ. 8 оувѣри. 9 сынове Єфремови. 11 благодати. 12 Єгинетстѣ. Танеѡсѣ. 13 рзвръзе. bez же. 14 веде. просвѣщениемь огнѣ 15 разврьзе. вь бездне мноѕѣ. 17 съгрѣшати. разгнѣвашѫ. 18 вьспросити брашна. 19 и клеветашѫ на бога. трапезѫ. 20 потекошѫ. еда и хлѣбъ оуготовати трапезѫ. 21 възыде. 22 зане не вѣровашѫ богови. 23 заповѣда. 24 маннѫ. небесныи. 25 аггельскыи. 26 ѡтъ небесе. ливѫ. 27 морьскыи. пернатыѫ. 28 падошѫ. ѡчръщъ. 29 ꙗшѫ. похоти. 30 еще брашноу сѫщоу вь оустѣхь. 31 божїи вьзыде. Исраилевомь. 32 nema: емоу. ѫшѫ. чюдесемь его. 33 дьние. 34 вьзыскаахѫ. ѡбращаахѫ. оутръневаахѫ. 35 помощникъ имъ. вышнїи. 37 и оувѣришѫ сѧ въ завѣтѣ. 38 щедръ и оцѣститъ. не погоубить. 42 из рѫкы стѫжаѫщааго. 43 ꙗко bez же. Єгуптѣ. знаменїа своа. Танеѡсѣ. 44 прѣврати 45 поꙗшѫ. жабы. 46 ръжди. и троуды ихъ. 47 виноградъ ихъ и сукамыни. 54 сиѧ ѧже. 55 изгна. дѣломѣрномъ. въ села. 57 ѡт(ъ)връгошѫ. прѣвратишѫ. 58 въ хлъмѣх(ъ). 60 скиниѧ Силомскѫѧ. 61 въ рѫцѣ врагъ. 63 дѣвы ихь непосѣтованы. 64 свѧщеници падошѧ. 65 сиѧ. 66 врагы своѧ 67 колѣно Єфремово. 68 Сїѡнѧ ѫже. 70 овчїихъ. 71 достоанїа своего. 72 оупасе. въ незлобѣ. 73 рѫкоу.

78 1 прїидошѫ. цр(ъ)квь. 2 троупиа. брашна. 3 пролиашѫ. погрѣбаѫи. 4 поношенїе. сѫщїипъ. 6 незнаѫщѫѧ. царствїа призвашѫ. 6 поꙗдошѫ. 8 безаконеи. скоро. щедрѡты. ѡбнищахѡмъ. 10 да не когда где. мьсть кръве. 12 седморицеѧ. поношение ихь имже 13 исповѣмы сѧ тебѣ, боже. въ вѣкъ. хвалѫ твоѫ.

79 2 водаи. хероувимѣ. 3 манассиемъ. прїиди спасти насъ. 5 господи боже силъ. 7 подражашѫ. 8 и спасем сѧ. 9 Єгипта. изгна. насади его. 10 корение. земѧ. 12 до морѣ, до рѣкъ. 13 оплоты. ѡбъимаѫть. прѣходѧщїи. 14 дивїи. поꙗлъ и естъ. 15 ѡбрати же и призри съ небесе. виноградъ сии. 16 егоже насади. и на сына чловѣча. 19 ѿстѫпимъ.

80 3 тумпанъ. 4 нарѡчить. 6 на Нѡсифѣ. положи и. изыде. Єгїпетскы. не знаꙗ оуслыша bez и. 7 брѣмене хръбетъ его поработастѣ. 9 послоушаеши мене 10 богъ новъ. 11 изведыи. земѧ Єгупетскы. 13 по похотемъ сръдьцъ ихъ. поидѫтъ вь начинаниx(ъ) своихъ. 14 Исраиль.

Digitized by Google

15 ни къ чемже оубѡ врагы ихъ. възложилъ бихъ. 16 врѣма. 17 напита.

81 1 въ сънмѣ богѡвъ по срѣдѣ же богы. 3 оправдаите. 4 измѣте нища и оубога из рѫкы грѣшничь(?) 5 подвижѫт са. земи. 6 вози есте. 7 чловѣци. падаете. 8 наслѣдиши.

82 2 боже. 3 въдвигнѫшѫ. 6 единомышлениемъ въ коупѣ (za къ себѣ). 7 ідоуменска и ізмаилите Мѡавъ и Агарѣне. 8 Гевалъ и Аммѡи въ тирѣ. 9 Ассоуръ. прїиде. 10 Мадиамоу. Авимови. 11 Аендѡрѣ. земныи. 12 Ѡрива. Салмана. 14 боже. тръстъ (za стеблие). 18 иже дѫбравъї. пожагаѫи. 16 смѫтїшї. 18 бесчьстиа (za досажденнѣ). възыщеть имене. 18 посрамат са (za съмѩтѩтъ са). 19 вышнїи. земи.

83 2 села. 3 възрадовасте са. 4 идеже. царю (voc.). боже. 6 въ вѣкы въсхвалат та. 6 емоу. въ сръдьци. 7 плачевнѫ на мѣстѣ (odatle fali sve do 86).

86 1 ѡснованїа его. 3 божїи. 4 Раавъ и Вавулѡна. Тиръ. Єѳїопстїи. 5 Сїѡнъ. вышнїи. симъ бывшїимъ.

87 3 моленноу моемоу. 6 въ мрътвыхъ. ѩзьвии спащїи. 8 съмрътнѣи (dale fali sve do 88 27).

88 27 пръвѣнца. 28 высѡка. надъ цари. 29 вѣренъ емоу. 30 вѣка. дьние. 32 заповѣди моа (acc. za gen.) не схранать. 33 безаконїа. неправды ихъ. 34 милость же моа. прѣврѣждѫ же въ истинѣ. 35 и (za ни же) ѡскврънѧ. 36 клѧх са. 39 твоего. 40 на земи. 41 низложи. 42 расхыщаахѫ. ходащеи. 43 възнесаъ еси стѫжаѫщїимъ. възвесели въса. 44 въ брани. 45 очищенна. на земла. 46 дьни врѣмене. 47 раждежет са. 48 кыи мои съставъ. еда бѡ. създадъ еси въса сыны чловѣчьскыѫ. 49 живетъ из рѫкы. 50 где. истиноа. 53 иже оудръжа въ нѣдрѣ моемъ ѫзыкы многы. 52 иже. вразн. иже. измѣненїе. 53 въ вѣкы.

89 2 вьселенаа. 3 сынове чловѣчьстїи. 4 вчерашнїи. мимоиде. 5 оуничиженїа ихъ еще. nema: лѣта ихъ. прѣидетъ (za мимоидетъ). 6 процъвтетъ. 7 скончахом са (oba puta). съмѫтихѡм са. 8 безаконїа. 9 дьние. наѫчина. 11 лѣгъ нашихъ. въ силахъ bez ихъ. множае (za боле). изьчьсти. 12 окованыѫ. въ мѫдрости. 13 обрати bez са. твоа. 14 за оутра. възрадовахѡм са. 15 въ нѧже смѣрилъ. 17 господа. дѣло (drugi put).

90 1 живыи. небеснаго. 2 господеви (za богоу). 3 избавить та. словесе 4 плещьма. орѫжнемъ (za штитъмъ). истїна. 5 нощнаго. летащѫа къ дьне. 6 бѣса полоуд(ь)ньнаго. 7 тысаща к тебѣ же не приближит са. 9 прибѣжище себѣ. 10 приближит са кь телеси твоемоу. 12 да не когда. 13 зьмеа. 15 дьни. ѩвла.

Digitized by Google

91 2 господеви. имени твоемоу вышнїи. 3 за оутра. истинѫ. 4 десатостроуинѣ. 5 въ твари твоеи. 8 оуникошѫ вси: оу je natpisano na ńešto istrugano (od ovdje fali sve do 95 5).

95 9 господеви. 10 вьцари сѧ. 11 и да радоует сѧ. 12 да радоуѫт сѧ. nema: сѫтъ. 12 дѫбравнаа. 13 сѫдити. истиноѫ.

96 1 въцари сѧ. земѣ. веселѧт сѧ ѡстрови. 5 господа всеѧ. 8 дъщерѧ, 7 вышнїи. 10 съхранить. из рѫкы грѣшничѧ.

97 1 господеви. спасе его. 2 ѡткры. 3 истинѫ конци земнїи. 4 въспоисте богови всѣ землѣ. 5 поите господеви въ гѫслехь, въ гѫслехь и гласѣ ѯаломстѣ. 6 рожаны. 7 вьселенаа. живѫщїи. 9 прїидеть.

98 1 въцари сѧ. на хероувимѣ. 3 страшно и свято. ты створи. 6 Мѡуси и Аарѡнъ. Єамоуилъ. въ призываѫщїих'. призываахѫ господа и тъ послоушааше ѧ. 7 хранѣахѫ. 8 на всѣка начинаниа.

99 1 богови всѣ землѣ. 2 господеви. вь радость. 3 ть есть. nema: себе. пажити. 4 въ исповѣдани. вь пѣснех(ъ). 5 вь вѣкы. истина.

100 2 прїидеши. 3 прѣдлагаахъ. вещь законопрѣстѫпнѫ. прѣстѫпленне bez законо. 4 оукланѣѫщаго. злаго не позилахъ. 5 ближнѣго. изгонѣахъ гръдымъ окомъ и несытим' сръдьцемъ. ꙗдѣхъ. 6 посаждати ѫ въ пѫти непорѡчнѣ. съ мнѣ слоужааше. 8 потрѣбити.

101 2 прїидет(ъ) 3 ѡтъ мене. скоро. 4 ꙗко исчезошѫ ꙗко дымъ съсъхошѫ сѧ 5 оуꙗзвенъ быхъ ꙗко трѣва 9 хвалѧщеи мѧ кльнѣхѫ 10 пепелъ ꙗдѣхъ. растварѣх(ъ) 12 исъхохъ 13 въ вѣкы 14 оущедриши. оущедрити его прїиде 16 имене. царие земстїи 18 оуничижи 19 сии. зиждемїи 20 с небесе 22 хвалѫ 23 царие. господеви 25 въ родѣ родѡвъ 27 свиеши. 28 тъжде. не ѡскѫдѣах(ъ) 29 въселѧт сѧ. въ вѣкы.

102 2 въздаиїи 3 безаконїа. ицѣлѣѫщаго 4 кзъ истлѣнїа и щедрѡтами 5 въ благыхь желание твое ѡрлоу 7 Мѡусеови. хотѣнїа своа 8 дльготръпѣливъ и много милостив' 9 въ вѣкы 10 въздалъ естъ 13 щедритъ оущедри (za drugo помилоуетъ) 14 помѣнѫлъ. есмы 15 цвѣтъ селныи. ѡтцьвтет' 19 на небеси 22 величьствїа.

103 1 ѡдѣѫ сѧ. ꙗко bez и. 2 пропинаѫ. ꙗко bez и. прѣвыспрънѣа 3 полагаѫ 4 творѧи 5 въ вѣкы вѣка 6 ꙗко bez и. полѣ bez въ 9 покрыти земѧ 11 напаѫтъ (opako za напоѫтъ) ꙁвѣрѧ. жидѫтъ 13 напаѫ (od напааѫ) 14 пажити. слоужбѣ чловѣчьстѣи 15 веселитъ. елеѡмъ 16 лїваньстїи ѧже 17 въгнѣздат сѧ. ероднево 19 на врѣмена 20 проидѫтъ 21 скуни. вьсхытити и испросити ѡтъ бога. 22 на ложихъ 23 изыдетъ. дѣлание свое 24 створилъ еси 26 корабе. зьмїи съ егоже 27 к тебѣ. дати 28 nema: же 29 исчезнѫтъ 31 въ вѣкы 32 вьздымать сѧ 33 дондеже 35 скончаѫт сѧ. ѡтъ земѧ.

Digitized by Google

104 2 повѣдите всѣ чюдеса его 4 възыщате (oba puta) 6 сынове 8 въ вѣкы. заповѣда. въ тысаща род(ъ) 9 Авраамови. Ісаакови 16 вь повелѣніе 11 земѧ ханаана 12 бѣшѫ маломъ числомъ 13 прѣидошѫ царствїа 15 хрїстѣхь. въ пророцѣхъ 16 гладь. въсѣко оутвръжденне. сътры 17 въ рабъ 18 смѣришѫ. въ ѡковѣхъ 19 дондеже прїиде слово 20 царь кнѧза людемъ и остави и 21 господина домоу 22 наоучити. смѫтрити. 23 Єгипетъ. пришельствова 24 възрасти. 25 люди. творити 26 мѡусеа Аарѡна егоже избра себѣ (od ovde fali sve do 105 23.

105 24 оуничижишѫ. не вѣровашѫ 26 низложити ихъ. растоучити ихь 28 веелфегѡрѣ и сънѣшѫ жрътвы 29 и прогнѣвашѫ. паденне. 30 Финеес' 32 прѣрѣканиа. озлобень. Мѡусии. 34 ѧзыкы 35 въ ѫзыцѣхъ. и навыкошѫ 37 дъщерѧ. бѣсѡмъ. 38 пролиашѫ. дьщерїи. Ханааньскымъ. оубиена. землѣ их(ъ). 39 въ начинаніихъ. 40 разгнѣва. достоаніе его. ненавидащеи 43 многажди избави ихъ 44 моленне 46 дастъ ихъ въ щедрѡты 47 исповѣдати сѧ. хвалити.

106 1 благъ. въ вѣкы 2 из рѫкы 4 обитѣлнаго. не ѡбрѣтошѫ 7 и настави ихъ на пѫть. обитѣлныи 8 господеви. сыномь чловѣчьскѡмъ 9 алчащѫ 10 окованыѫ 11 разгнѣвашѫ 12 изнемогошѫ 13 къ богоу 15 господеви. сыномъ чловѣчьскомь 16 како. мѣдная. желѣзныѧ 17 безаконїа. безаконїи. 18 вьсѣкого брашна. съмрътныхъ 20 и ицѣли ихъ 21 господеви, сыномъ чловѣчьском' 22 хвалѣ. вь радость 23 въ корабих'. творѧще 25 боуренъ. възнесошѫ. 26 до безденъ въ злыхъ тааше 27 смѫтишѫ сѧ. поколѣбашѫ сѧ. пианыи. погльти сѧ 28 изведе ихъ 29 въ тїшїнѫ и оумлъкошѫ 30 оумлькошѫ 31 господеви. сыномъ чловѣчьскомъ 32 да възнесѫтъ и. людстѣ 33 положилъ есть 34 плодоносиѫ. злобъ. 35 положилъ естъ 36 алчащѫѧ. обитѣлны 37 расѣашѫ 38 благослови ихъ. скоты (acc. za gen.) 39 ѡтъ печалеи злъ 40 излиа сѧ оуничиженїе. и облазни ѧ въ непрѣходнѣ 41 поможе. ѡтъчьствїа 42 правїи. вьсѣко безаконне заградить оуста своа. 43 сиꙗ.

107 2 въспоѧ и поѧ 3 псалтирю (voc.) поѫ. 5 истина 7 ꙗко да. nema: господи 8 възнесѫ сѧ и раздѣлѧ Сїкїмѫ 9 Єфремъ. 12 ѡтринѫвыи ны. изыдеши 13 и соуетно.

108 1 моѫ (моеѫ) 2 льстиввaго. ѡтвръзоша сѧ 3 ненавїстными. тоуне 4 въ любве мѣсто обльгашѫ мѧ 5 злаа въз благаа 6 положи 7 изыдет'. а бѫдѫть дьние его мали (od ovdje fali sve do 109.)

109 3 не црѣва. 4 въ вѣкы. твоего.

110 1 правыхъ 2 изыскана. 3 веллѣпота. дѣло. вѣка. 4 сътворилъ есть 5 боѧщим сѧ. въ вѣкы 6 възвѣсти. nema: свое 8 вѣка. правдѫ 9 заповѣда в вѣкы 10 начало прѣмѫдрости. творѧщимъ bez ѫ вѣка.

*

Digitized by Google

111 2 правых(ъ) 3 вь домоу. вѣка. 4 въсна. правымъ 6 въ вѣкы 8 не оубоит са доидеже 9 оубогымъ правда его. въ вѣкы вѣка. 10 поскръжещеть и растаетъ. грѣшника.

112 2 ѡтъ нинѣ и до вѣка 3 хвално 5 кто ꙗко господь богъ нашъ иже на высѡкыхь живыи 6 смѣренаа. на небеси 8 посадити его. людїи 9 матерь оуадѣхъ веселащѫ са.

113 1 людїи 5 ꙗко побѣже. Іордане, ꙗко възврати са 6 горы възыграшѫ са ꙗко ѡвни 8 ѡбращьшаго. несѣкомыи. водъ 9 нѫ 10 да не когда. где 11 на небеси. елика. 12 сребро и злато. чловѣчьскъ. глаголатъ 16 надѣѫщеи 18 Аарѡнь. имъ естъ 19 божщїи 20 господь Аарѡн' (adj.) 23 господеви (bis) 24 земла же дастъ сыномъ чловѣчьскомъ 24 низьходащїи 26 нѫ. ѡтъ нинѣ и до вѣка.

114 2 приклони. 3 объѫшѫ. обрѣтошѫ. обретохь 7 благо створи 8 изать. вьспопльзновенїа 9 въ странѣ живѫщїихъ

115 2 всѣкъ чловѣкъ 3 господеви 5 молитвы моа. господеви. 7 растръзалъ еси 8 хвалѣ и въ има 9 молитвы моа господеви 10 но срѣдѣ (od ovdje fali do 118).

118 2 възыщѫтъ 3 безаконїа 4 заповѣда. въсхранити. 5 исправили 9 въ чесомъ. юны 10 възыскахъ 11 ꙗко да не. 13 исповѣдахъ 14 свѣдѣнїи. о всѣкомь 16 въ оправданихъ 19 не крыи ѡтъ мене запо вѣди твоа (acc. za gen.) 22 оуничиженне. свѣдѣнна твоа възыскахъ 23 сѣдошѫ. на ма клеветаахѫ. глоумлѣше 26 исповѣдахь 27 оправданїи. вьразоуми 30 истинны 31 свѣдѣнихь 32 текох' 33 оправданїи. възыщѫ 36 лихоимство 37 видитѣ 38 твоемоу 39 сѫдбы твоа благы 40 заповѣди твоа (acc. za gen.) 41 прїиди 44 вынѫ. въ вѣкы и вь вѣкъ вѣка. 45 заповѣди твоа възыскахъ 46 о свѣдѣнихъ. прѣдъ царїи стыдѣхъ са 47 ѫже възлюбихъ ꙁѣлѡ 48 глоумлѣх са 49 помѣни словесъ твоихъ. о них же 50 въ смѣрѣни 51 законопрѣстѫпокаахѫ до зѣла 52 помѣнѫхъ 53 оставлѣѫщихь 54 пришелствиа 55 помѣнѫтъ 56 оправданихь твоихъ (gen.!) възьїскахъ 60 смѫтих са 63 хранящїм' 65 благость сътворилъ еси 66 вѣровахъ 68 въ благости твоеи. всѣмь сръдьцемь моимь испитаѫ заповѣди твоа 70 оусыри са 72 благъ. паче тысащь 73 створистѣ ма и създастѣ ма 76 оутѣшити 77 прїидѫть 78 да постыдат са. безаконовашѫ вь ма 79 боащїи са 80 въ оправданихь 81 исчазаеть 82 скончастѣ са. глаголѫще 83 оправданїи 84 дьнїи. сътвориши ми 85 законопрѣстѫпници глоумленна. нѫ 86 погнашѫ ма 89 въ вѣкы 91 вьсѣчьскаа работна тебѣ 92 вь емѣрѣни 93 въ вѣкы. оправданїи 94 оправданїи вьзыскахь 95 ждашѫ 96 вьсѣкоа кончины 98 въ вѣкы 99 оучащїихь ма 100 заповѣди твоа възыскахь 101 ꙗко да 104 ѡтъ заповѣдїи. неправды 106 клах са и поставыхъ 107 смѣрих са до ꙁѣла 108 волнаа

Digitized by Google

112 приклонихъ. въ вѣкы. 115 лѫкавноуѧщеи (za зълобиви) испытаѫ 117 къ оправданихь 118 оуничижилъ. оправданїи 120 пльти моѧ. ѡтъ сѫдобъ (za повелѣнеи). оубоах сѧ 121 обидѧщїимь 122 ножди 123 искончастѣ 124 по милости 126 господеви 127 пазїа 128 направлѣах сѧ, въсѣкъ пѫть неправды 130 вьразоумлѣетъ 131 ѡтвръзохъ и въвлекохъ. заповѣди твоѧ (acc. za gen.) желаах' 132 любѧщихъ 133 оуделѣет' ми всѣко безаконие 134 чловѣчьскыѧ 136 изведостѣ. не схранишѫ законъ твои (acc. za gen.) 138 заповѣда. истинѫ 139 исталла. зависть (za жалость) 140 раждежено 141 раждежено 141 оуничижен'. ѡправданїи 142 въ вѣкы 143 ѡбрѣтошѫ. nema: сѫтъ 144 въ вѣкы 145 оправданїи. възыщѫ 147 въ безгоди 148 варистѣ къ оутроу пооучити ми сѧ 150 приближишѫ bez сѧ. гонѧщеи 152 свѣдѣнїи. въ вѣкы 154 za слово твое живи мѧ 155 оправданихъ твоихъ(!) възыскашѫ 156 щедрѡты 157 стѫжаѫще ми. свѣдѣнїи 158 неразоумѣваѫщѫѧ 160 въ вѣкы 161 погнашѫ мѧ тоуне. nema: не 162 възрадоуѫ сѫ 164 дьнемъ 165 любѧщимъ 171 ѡтригнетѣ 176 възыщи. заповѣди твоѧ (acc. za gen.)

119 2 ѡтъ оустъ неправеденъ. 3 и (za ли) что приложитъ ти сѧ. 5 пришелствїе. съ селы Кидарскыми. 6 ненавидѧщїими. тоуне.

120 1 възведохъ ѡтнѫдоуже. 2 господа. небо 3 ногоу твоею. 4 покровъ тебѣ. 7 ѡтъ всѣкого зла. 8 ѡтъ нинѣ.

121 2 бѣхѫ. 3 зиждемь. 4 възыдошѫ. 5 сѣдошѫ. 6 и обили. 8 глаголахъ оубѡ миръ. 9 възыскахъ блага тебѣ.

122 1 възведохъ. живѫщомоу. 2 въ рѫцѣ господїи. въ рѫцѣ госпождѫ своѧ. доидеже. 3 оуничиженїна. 4 оуничижение грьдымъ.

123 2 nema: ꙗко. 2 nema: ꙗко. 3 ꙗрости его. 4 потопила би насъ. 5 непостоан'нѫ. 7 ловѧщїихъ. 9 створшаго.

124 1 вь вѣкы. 2 до вѣка (dva su retka vrlo nečitljiva, a ostaloga nema sve do 126 3).

126 4 силнаго. отѧтыихъ.

127 1 боѧщеи. ходѧщеи. 3 (ма)слинны. трапе(зы).

128 2 прѣмогошѫ. 3 (на хр)ъптѣ. дѣлашѫ. (за)длишѫ. 4 (грѣш)никюмъ. 5 ненавидѧщеи. 6 на зданїи. 7 и лона своего иже рѫкоѧти съвираѫ. 8 мимоходѧщеи. благословихомъ вы.

129 2 бѫдѣтѣ. вьнемлѧщи. 3 безаконїа. 6 оутрънаѧ. 7 милость. 8 безаконїи.

130 1 (възве)достѣ сѧ (iza паче nema više sve do 134).

134 2 въ дворѣхъ. 4 ꙗко Іакѡва избра себѣ господь Ісраилѣ въ достоапїе себѣ, ꙗко азъ познахъ ꙗко велеи господь нашь надъ всѣми богы. 6 въсѣ елика въсхотѣ господь сь(твори) (на небе)си. 7 възводѧ.

Digitized by Google

послѣдинхъ земли. скровищь ихъ. 8 nema: вьсѧ. Єгїпетскыѧ. 9 Єг(ѵп)те. 11 (Си)ѡна царѣ Аморенска и Ога царѣ Васаньска . . . царствиа. 13 въ вѣкы. 15 сребро и злато. ѵловѣѵьскъ. 16 глаголѫтъ. 17 слышѫтъ. 18 надѣѫщеи сѧ. 19 Ааронь. 20 Левинь. (Ostalo propalo.)

Za primjer preštampavam psalme 40 7 do 51 iz kojijeh razlike od sin. svatko sam razabrati može.

40 7 (исхождл)аше вънъ и глаголааше. 8 въ коупѣ. на мѧ шьптаахѫ в'си враꙁи мои, на мѧ помышлѣахѫ злаа мнѣ; 9 слово завоинопрѣстѫпно възложишѫ на мѧ: єда спаи не приложитъ въскръснѫти? 10 ибѡ ѵловѣкъ мира моєго на нь оуповахъ, ꙗдыи хлѣбы моѧ възвеличплъ єстъ на мѧ ковь. 11 ты же, господи, помилоуи мѧ и в'скрѣси мѧ, и въздамъ имъ. 12 (о) семъ познахъ ꙗко всхотѣ мѧ, ꙗко вьзрадоуєт сѧ врагъ мои (о) мнѣ. 13 (мѧ) же за незлобие приѫтъ, оутвръдилъ мѧ єси прѣдъ тобѡѧ въ въкъ. 14 благословенъ господь богъ Исраилевъ ѡтъ вѣка и до вѣка; бѫдетъ бѫдет(ъ).

41 2 Имже ѡбразомъ жѫдаєтъ єлень на источникы водныѧ, сице желает доуша моа къ тебѣ, боже. 3 въждѫда доуша моа къ богоу крѣпкомоу живомоу; когда придѫ и ꙗвлѧ сѧ лицоу божию? 4 бышѫ слъзы моѫ мнѣ хлѣбъ дьнь и нощь, глаголаахѫ мнѣ на всѣкъ дьнь: где єстъ богъ твои? 5 Си напомѣнѫхъ, и излиах(ъ) на мѧ доушѫ моѫ; ꙗко проидѫ скозѣ мѣсто крова дивна домоу божиа, въ гласѣ радованиа и исповѣданиа шоума праздноуѫщаго. 6 въскѫѧ прискръбиа єси, доуше моа, въскѫѧ съмѫщаєши мѧ? оуповаи на бога, исповѣм сѧ ємоу: спасенїє лицоу моємоу и бог мои. 7 къ мнѣ самомъ доуша моа съмѫти сѧ; сего ради помѣнѫхъ тѧ ѡтъ землѧ Іорданьскы и Єрмѡньскы ѡтъ горы малы. 8 бездна бездиѫ призиваєгъ въ гласъ хлѧбїи твоихъ; въсѧ высѡты твоѫ и влънъї твоѧ по мнѣ прѣидошѫ. 9 въ дьнь заповѣсть господь милость своѧ, нощїѧ пѣснь ѡтъ меке; молитва богоу живота моєго, 10 рекѫ: богъ и застѫнникъ мои єси, поѵто мѧ забы? въскѫѧ сѣтоуѫ хождѫ ѡтъ печали врага? 11 єгда съкроушаахѫ сѧ кости моѧ поношаахѫ ми враꙁи мои, глаголаахѫ мнѣ на всѣкъ дьнь: где єстъ богъ твои? 12 въскѫѧ прискръбиа єси, доуше моа, и вьскѫѧ съмѫщаєши мѧ? оуповаи на бога, ꙗко исповѣм сѧ ємоу: спасенїє лицоу моємоу и богъ мои.

42 1 Сѫди ми, боже, и расѫди прѧ м(оѫ) ѡтъ ѫзыка непрѣподобиа; ѡтъ ѵловѣка неправедна и льстива избави мѧ. 2 ꙗко ты єси, боже, крѣпость моа, въскѫѧ ѡтринѫ мѧ? и въскѫѧ сѣтоуѫ хождѫ єгда стѫжаєть ми врагъ? 3 посли свѣтъ твои и истинѫ твоѫ, та мѧ настабиста и въведоста мѧ въ горѫ свѧтѫѧ твоѧ и въ села твоа. 4 и вънидѫ къ ѡлтарю божию, къ богоу веселѧщѡмоу юность моѫ; испо-

Digitized by Google

вѣм сѧ тебѣ въ гѫслехъ, боже боже мои. 5 въскѫѧ прискръбиа еси, доуше моа, въскѫѧ съмѫщаеши мѧ; оуповаи на бога, ꙗко исповѣм сѧ емоу: спасение лицоу моемоу и богъ мои.

43 2 Боже, оушима нашима оуслъїшахомъ, отьци наши възвѣстишѫ намъ дѣло еже съдѣла въ дьни ихъ, въ дьни пръвыѫ. 3 рѫка твоа ѫзыкы потрѣби, и насадилъ ѧ еси, озлоби люди и изгна ѫ. 4 не орѫжиемъ бѡ своимъ наслѣдишѫ земла, и мышца ихъ не спасе ихъ, нѫ десница твоа и мышца твоа и просвѣщенїе лица твоего, ꙗко благоволи въ нихъ. 5 ты еси самъ царь мои и богъ мои, заповѣдаѫи спасенїа Іакѡв(лꙗ). 6 о тебѣ врагы нашѫ избодемъ рогы, и о имени твоемъ оуничижимъ въстаѫщѫѧ на ны. 7 не на лѫкъ бѡ мои оуповаѫ, и орѫжие мое не спасет мене; 8 спаслъ бо еси насъ ѡтъ стѫжаѫщїихъ намъ, и ненавидѧщѫѧ насъ посрамїлъ еси. 9 о боꙁѣ похвалим сѧ весь дьнь, и о имени твоемъ исповѣмъї сѧ въ вѣкы 10 нинѣ же ѡтринѫ и посрами ны, и не изыдеши, боже, въ силахъ нашихъ. 11 възвратилъ ны еси вьспѧть при враꙁѣхъ нашихъ, и ненавидѧщїи насъ расхъщаахѫ себѣ; 12 далъ ны еси ꙗко ов'цѧ сънѣди, въ ѫзыцѣхъ расѣал ны еси; 13 продастъ люди своѧ безь цѣни, не бѣ множьства въ въсклицанїихъ нашихъ; 14 положилъ еси насъ поношенїе сѫсѣдѡмъ нашимъ, подрѣжание, порѫгание сѫщїимъ окръстъ насъ; 15 положилъ ны еси въ притча въ ѫзицѣхъ, покиваниѥ главѣ въ людехъ. 16 весь дьнь срамь мои прѣд(ъ) мноѧ естъ, и стоудъ лица моего покры мѧ; 17 ѡтъ гласа попосѧщаго и оклеветаѫщаго, ѡтъ лица вражиа и изгонѧщаго. 18 си въсѣ прїидѫ на ны, и не забыхѡмъ тебе, и небесправдихѡм(ъ) въ завѣтѣ твоемъ, 19 и не ѡтъстѫпи вьспѧть сръдьце наше; и оуклонилъ еси стъꙁѧ нашѧ ѡтъ пѫти твоего. 20 ꙗко смѣрилъ ны еси на мѣстѣ озлобленїа, и прикры ны сѣнь съмрътнаа. 21 аще забыхомь имѧ бога нашего, и аще въздѣхѡмъ рѫкы нашѫ къ богоу тоуждемоу, 22 не богъ ли възыщетъ сихъ? тъ бѡ вѣст таинаа сръдьцоу. 23 ꙗко тебе ради оумръщвѣеми есмы весь дьнь, въмѣнихѡм сѧ ꙗко овцѧ заколению. 24 въстани, въскѫѧ спиши, господи? въскръсни и не ѡтърини до конца. 25 въскѫѧ лице твое ѡтъвращаеши? забываеши нищетѫ нашѫ и печаль нашѫ? 26 ꙗко смѣри сѧ въ пръсть доуъша наша, прильпе земли ѫтроба наша. 27 въскръсни, господи, помоꙁи намъ и їзбави насъ имени твоего ради.

44 2 Ѡтъригнѫ сръдьце мое слово благо, глаголѧ азъ дѣла моа цареви; (ѫ)зыкъ мои тръстъ книжника скорописца. 3 краснѣиши добротоѧ паче сынъ чловѣчьскыхъ, излиа сѧ благодать въ оустноу твоею; сего ради благословит' тѧ богъ въ вѣкы. 4 прѣпоаши ѡрѫжие твое по бедрѣ твоеи, силне красотоѧ твоеѧ и добротоѧ твоеѧ,

Digitized by Google

5 и налѧци, и спѣи и царствоуи истины ради и кротости и правды, и
наставитъ тѧ дивно десница твоа. 6 стрѣлы твоѫ изощрены, силне,
людие подъ тобоѫ падѫтъ въ сръд'ци врагъ царевъ. 7 прѣстолъ твои,
боже, въ вѣкъ вѣка, жезлъ правости жезлъ царствиа твоего. 8 възлю-
билъ еси правдѫ и възненавидѣ незаконїе; сего ради помаза тѧ боже
богъ твои (о)леѡмъ радости паче причастникъ твоихъ. 9 смирна и
стакти и касиа ѡтъ ризъ твоихъ, (отъ) тѧжестеи слоновныхъ, изь
них же възвеселишѫ тѧ. 10 дъщерѧ цареи въ чьсти твоеи. прѣдъста
царица о десниѧ тебе, въ ризахъ позлащенахъ одѣана прѣиспъщрена.
11 слыши, дъщи, и виждь и приклони оухо твое, и забѫди люди твоѧ
и домъ ѡтьца твоего; 12 и въсхощеть царь добротѣ твоеи, ꙗко тъ
есть господь твои. 13 и поклониши сѧ емоу и дъщи Тирова съ дары,
лицоу твоемоу помолѧт сѧ богатїи людъстїи. 14 вьсѣ слава дьщери
царевѣ, вънѧтръ търѣснахъ златыхъ одѣана прѣиспъщрена. 15 при-
ведѫт сѧ царю дѣвы вь слѣдъ еѧ, искрънѧѧ еѫ приведѫт сѧ тебѣ;
16 приведѫт сѧ въ веселие и радость, приведѫт сѧ въ цръквъ царевѫ.
17 мѣсто ѡтьцъ твоихъ бышѫ сынове твои, поставиши ихъ кнѧꙁѧ по
всеи земли. 18 помѣнѫ имѧ свое въ всѣкомъ родѣ; сего ради людие
исповѣдѧт сѧ тебѣ въ вѣкъ и въ вѣкы вѣка.

45 2 богъ намъ прибѣжище и сїла, помощникъ въ скръбехъ обрѣт-
шихъ ны ꙁѣло. 2 сего ради не оубоим сѧ егда съмѫщает сѧ землѣ
и прѣлагаѫт сѧ горы въ сръдьца морьскаа. 4 въшоумѣшѫ и смѫтишѫ
сѧ воды ихъ, смѫтишѫ сѧ горы крѣпостиѧ его. 5 рѣчнаа оустръмленїа
веселѧтъ градъ божии; свѧтилъ естъ село свое вышнїи. 6 богъ по
срѣдѣ его, и не подвижїт сѧ; поможетъ емоу богъ оутро за оутра.
7 смѫтишѫ сѧ ѫзыци, оуклонишѫ царствїа; дастъ гласъ свои вышнїи,
потрѧ(се) сѧ землѣ. 8 господь силъ съ нами, застѫпникъ нашъ богъ
Їакѡвль. 9 придѣте и видите дѣла божиа, ꙗже положи чюдеса на
земли, 10 ѡтемлѧ брани до конца земли, лѫкъ съкроушитъ и сломитъ
орѫжие, и щиты съжежетъ ѡгнемъ. 11 оупразните сѧ и разоумѣите
ꙗко азъ есмъ богъ; 12 възнесѫ сѧ въ ѫзыкѣхъ, възнесѫ сѧ на земли.
12 господь силъ с нами, застѫпникъ нашъ богъ Їакѡвль.

46 2 въси ѫзыци въсплещате рѫками, въскликнѣте богоу гласомъ
радости. 3 ꙗко господь вьшнїи, страшенъ, царь велеи по всеи земли.
4 покори люди намъ, и ѧзыкы подъ ногы нашѫ; 5 избра намъ до-
стоание себѣ, добротѫ Иакѡвлѧ ѫже вьзлюби. 6 възыде богъ въ
вьскликновении, господь въ гласѣ трѫбнѣ. 7 поите богоу нашемоу,
поите; цареви нашемоу поите, 8 ꙗко царь въсеи земли богъ, поите
разоумно. 9 въцари сѧ богъ надъ ѫзыкы, богъ сѣдитъ на прѣсолѣ
свѧтѣм' своим'. 10 кнѧꙁи людстїи събрашѫ сѧ съ богомъ Авраамлемь,
ꙗко божїи дръжавнїи землѧ ꙁѣлѡ възнесошѫ сѧ.

Digitized by Google

47 2 велеи господь и хваленъ ꙁѣло въ градѣ бога нашего въ горѣ
святѣи его; 3 благокоренномъ радованиемъ въсеѧ земля, горы Сїѡнь-
скыѫ ребра сѣверова, градъ царѣ великаго. 4 богъ въ тяжестехъ его
знаемъ естъ, егда застѫпаетъ и. 5 ꙗко се цари зем'стїи събрашѫ сѧ
снидошѫ сѧ въ коупѣ; 6 ти видѣвше тако дивишѫ сѧ, смѫтишѫ се,
подвиꙁашѫ сѧ; 7 трепетъ приѧтъ ѫ, тоу болѣзни ꙗко раждаѫщїи.
8 доухомъ боурномъ скроушитъ корабѧ ѳарсїискыѫ. 9 ꙗкоже слыша-
хѡмъ, тако и видѣхѡмъ въ градѣ господа силъ, въ градѣ бога на-
шего; богъ ѡснова и въ вѣкъ. 10 приѫхѡмъ, боже. милость твоѧ по
срѣдѣ людїи твоихъ. 11 по имени твоемоу, боже, тако и хвала твоа
на концихъ земи; правды исплънъ десница твоа. 12 да вьзвеселит сѧ
гора Сїѡнска, и възрадоуѫт сѧ дъщерѧ Июденскы сѫдобъ ради твоихъ,
господи. 13 обыдѣте Сїѡнъ и ѡбънимѣте и повѣдите въ стльпѣхъ его;
14 положите сръдьца ваша въ силѫ его, и раздѣлите богат'ство его,
ꙗко да повѣсте въ родѣ иномъ. 15 ꙗко тъ естъ богъ нашъ въ вѣкы
и въ вѣкы вѣка, тъ оупасетъ ны въ вѣкы.

48 2 оуслышите сиа въси ѫзыци, въноушите въси живѫщии по
вселенѣи, 3 земнїи же и сынове чловѣчстїи, въ коупѣ богатъ и
оубогъ. 4 оуста моа възглаголать прѣмѫдрость, и пооученїе сръдьца
моего разоум'. 5 прїклонѧ въ притчѧ оухо мое, разгьнѫ въ ѯалтири
гананїе мое. 6 въскѫѧ боѧ сѧ въ дьнь лютъ? безаконие пѧты моеѧ
обыдет мѧ, 7 надѣѧщеи сѧ силѣ своеи, и множьствомъ богатьства
своего хвалѧще сѧ 8 братъ не избавитъ; избавїт ли чловѣкъ? не
дасть богови измѣны за сѧ, 9 и цѣны избавленїа доушѫ своеѧ; и
оутроуди сѧ въ вѣкы, 10 и живъ бѫдетъ до конца, не оузритъ па-
гоубы; 11 егда видитъ прѣмѫдрыѫ оумираѫщѫ, въ коупѣ безоуменъ
и несъмьїсленъ погыбнета, и оставита тоуѫдїимъ богат'ство свое;
12 и гроби ихъ храми ихъ въ вѣкъ, селениа ихъ въ родъ и родъ,
нарекошѫ имена своа на земныхъ. 13 и чловѣкъ въ чьсти сыи не
разоумѣ, приложи сѧ скотѣхъ несъмыслъньїхъ и оуподоби сѧ имъ.
14 съ нѫть ихъ съблазнь имъ, и по сихъ въ оустѣхъ своихъ благо-
изволѧтъ. 15 ꙗко ѡвца въ адѣ положишѫ сѧ, съмръть оупасетъ ихъ;
и оуделѣѫтъ имъ правїи за оутра, и помощь ихь ѡбетшаетъ въ адѣ,
ѡтъ славы своѧ изринѫшѫ сѧ, обаче богъ избавитъ доушѫ моѧ из
рѫкы адовы егда прїимет мѧ. 17 не бои сѧ егда разбогатѣеть чловѣкъ,
ли егда оумножит сѧ слава домоу его; 18 иде оумираѫ не оставїт ли
вьсѣ, ни же сънидеть с' нимъ слава его. 19 ꙗко доуша его въ
живѡтѣ его благословит сѧ, исповѣстъ ти сѧ егда благо сътвориши
емоу. 20 вънидетъ до рода ѡтьцъ своих', до вѣка не оузритъ свѣта.

Digitized by Google

21 и чловѣкъ въ чьсти сыи не разоумѣ, приложи сѧ скотѣхъ несъмысленыхъ и оуподоби сѧ имъ.

49 2 богъ богѡмъ богъ глагола; и призва землѧ ѡтъ въстокъ слъньца до западъ; ѡтъ Сїѡна красота лѣпоты его. 3 богъ ꙗвѣ прїдетъ, богъ нашъ, и не прѣмлъчитъ; огнь прѣдъ нимъ възгорит сѧ, и окръстъ его боурѣ велна. 4[1] призоветъ небо съ выше и землѧ расѫдити люди своѧ. 5 съберѣте емоу прѣподобныѫ его, завѣщаваѫщѫѧ о жрътвахъ. 6 и вьзвѣстать небеса правдѫ его, ꙗко богъ сѫдїи естъ. 7 слышите, людїе мои, и в'зглаголѧ вам' Исраилю, и засвѣдѣтел'ствоуѧ тебѣ; богъ богъ твои есмъ азъ. 8 не о жрътвахь твоихь ѡблїчѧ тебе; вьсесъжагаемаа твоа прѣдъ мноѫ сѫтъ вынѫ; 9 не прїимѫ ѡтъ домоу твоего телец(ъ), ни ѡтъ стадъ твоихъ козелъ. 10 ꙗко мои сѫгъ въси ꙁвѣрие дѫбравнїи, скоти въ горахь и волове; 11 позвахъ въсѧ птїцѧ небесныѧ, и красота селнаа съ мноѫ естъ. 12 аще възалчѧ, не ревѫ тебѣ; моа бо есть въселенаа и концї еѫ. 13 еда ꙗмъ мѧса юунча? ли кръвь козлиѫ пиѫ? 14 пожри богови жрътвѫ хвалѣ, и въздаждь вышнемоу молїтвы твоѧ; 15 и призови мѧ въ дьнь печали твоеѧ, и избавлѧ тѧ, и прославиши мѧ. 16 грѣшникоу же рече богъ: въскѫѧ ты повѣдаеши оправданиа моа, и приемлеши завѣтъ мои оусты твоими? 17 ты же възненавидѣ наказанїе, и извръже словеса моа вьспѧть. 18 аще видѣше татѣ, течаше съ нимъ, и прѣлюбодѣемъ оучѧстие свое полагааше; 19 оуста твоа оумножишѫ злобѫ, и ѧзыкъ твои съплетааше льщенїа; 20 сѣдѧ на брата своего клеветааше, и на сына матере своеѫ полагааше съблазнь. 21 сиа створилъ еси и оумлъчахъ, възнепщева безаконїе ꙗко бѫдѫ тебѣ подобенъ; обличѧ тѧ и поставлѧ прѣдъ лицемъ твоимъ грѣхы твоѧ. 22 разоумѣите же сиа

---

[1] Po riječima ovoga psalma (49 4), koje u sinajskom psaltiru glase: požъri bogu žrъtvą hvalьną (u tekstu opako prepisano: hvalą), i koje su prema 106 22 požъrątъ emu žrъtvą hvalьną (opet opako u tekstu: hvalą) i prema 115 18: tebê požьrją žrъtvą hvalьną . . . . θυσίαν αἰνέσεως, ponačińene su riječi u suprasalskom kodeksu str. 15: azъ vъ iną žьrą bogu svoemu žrьtvą hvalê. Žrьtva *hvalьna* je bez sumńe boļe a i starije nego žrъtva hvalê ili hvalъı, kako dolazi u svijem meni poznatijem psaltirima do sinajskoga. Kod revizije slovenskoga prijevoda svetoga pisma gledalo se je na to, da se dotjera sve ropski prema slovu grčkoga teksta. Navedene riječi iz suprasalskoga spomenika primite su iz ovako ispravļenijeh psalama. Ovaj spomenik stavļaju Vostokov i Miklošić u XI. vijek. Prema tomu je sinajski psaltir vjerojatno stariji od suprasalskoga kodeksa, mogao bi biti ća iz X. vijeka, usprkos bugarizmima u ńem.

Digitized by Google

забываѫщеи бога, еда когда похытить, и не бѫдетъ избавлѣаи. 23 жрътва хвалѣ прославит мѧ, и тоу пѫть имже ꙗвлѧ емоу спасение мое.

50 3 Помилоуи мѧ, боже, по велицѣи милости твоеи, и по многымъ щедрѡтамъ твоимъ оцѣсти безаконие мое; 4 наипаче омыи мѧ ѡтъ безаконїа моего, и ѡтъ грѣха моего оучисти мѧ; 5 ꙗко безаконїе мое азъ знаѫ, и грѣхъ мои прѣдъ мноѧ есть кынѫ. 6 тебѣ едїномоу съгрѣших(ъ), и лѫкавое прѣдъ тобоѧ сътворих'; ꙗко да оправдиши сѧ въ словесехъ своихъ, и прѣприши вьнегда сѫдити ти. 7 се бѡ въ безакони зачѧтъ есмъ, и въ грѣсѣхь роди мѧ мати моѧ. 8 се бѡ истинѫ възлюбилъ еси, безвѣстнаѧ и таинаѧ прѣмѫдрости твоеѧ ꙗвил ми еси. 9 окропиши мѧ ѵсѡпомъ и очищѫ сѧ, омыеши мѧ и паче снѣга оубѣлѧ сѧ. 10 слоухоу моемоу даси радость и веселие, възрадоуѫт' сѧ кости смѣреныѧ. 11 ѡтврати лїце твое ѡтъ грѣхъ моих', и всѣ безаконїа моѧ оцѣсти. 12 сръдьце чїсто съꙁижди въ мнѣ, боже, и доухъ обнови въ ѧтробѣ моеи. 13 не ѡтвръꙁи мене ѡтъ лица твоего, и доуха твоего свѧтаго не ѡтими ѡтъ мене. 14 въздаждь ми радость спасенїа твоего, и доухомъ владичномъ оутвръди мѧ. 15 наоучѧ безаконныѫ пѫтем' твоим(ъ), и нечьстиви к тебѣ обратѧт сѧ. 16 избави мѧ ѡтъ кръвїи, боже боже спасениѧ моего; възрадоует сѧ ѫзьїкъ мои правдѣ твоеи. 17 господи, оустнѣ ми ѡтвръзеши, и оуста моѧ възвѣстѧть хвалѫ твоѧ. 18 ꙗко аще би въсхотѣлъ жрътвѣ, далъ бимъ оубѡ; вьсесъжагаемаѧ не благоволиши. 19 жрътва богоу доухъ съкроушенъ, сръдьце съкроушено и смѣрено богъ не оуничижитъ. 20 оублажи, господи, благоволениемъ твоимъ Сиѡна, и да съꙁиждѫт сѧ стѣны Нероусалим'скыѧ. (Zadńi je stih istrgnut.)

β) *mih.*[2] *(mih.b)* iz kasno doba.

Pismo ne razlikuje se gotovo ni u čem od *mih.a*. Jotuju se a e u kao u *mih.a*.

Da je č ž š št žd i kašto c meko, to se kadkad označuje dodanim j ili i: альчющи 106 5, альчющю 106 9, вьзалчю 49 12, обличю 49 8 21, наоучнаю 143 1, паоучю 33 12, 118 71 73, праведничю 93 21, притчю 48 5, 68 12, чюдеса 85 10 i svuda tako, чюдесиа 138 14, живишие = живѣше 100 7, жие 140 5 ихжие 106 2, стрѣжиеть 126 2 испитающїеи 118 2, тоуждиеи 136 4, зиждиеми 101 19 сьзыждиеть 101 17, оутвръждю 31 8; лицѣ 131 10, сръдьцие 142 4.

dz biļeži se kadkad slovom s: бозѣ 35 5, ѕѣло 77 29, 118 138, до ѕѣла 118 107, до ѕѣлаа 118 43, киеѕи 23 7, 112 8, 118 161, киеѕѣ

Digitized by Google

118 23. кнєѕє 117 9, краѕи 26 2, сьѕыждеть 126 1, ѕкѣремь 67 31; kašto slovom ꙁ: кнєꙁи 23 9, до ꙁѣла 37 9, раждєꙁы 25 2.

t. ima kašto ovak oblik ʼI., ы dolazi i za prosto i.

Kad se riječ završuje vokalom a riječ za ńom počima istim vokalom kojim se ona završuje, piše se ńekoliko puta taj vokal samo jedan put: наспидоу = на аспидоу 89 13, побразоу = по образоу 57 5, киноуповающєи = выноу оуповающєи 33 23, прѣпоа саль меси = мє єси 29 12, даль меси = мє єси 38 9, избавиль меси 30 6, м̂є 118 93 čitam мєсє od мє єсє za єси, причєсти єго = причєстиє єго 121 3, вькоуситы = вькоусите и (—тє = ти) 33 9, избавихь = избави ихь 105 10 исцѣлихь = исцѣли ихь 106 20, нєзложитихь = низложити ихь 105 26, похотихь = похоти ихь 77 27, положихь = положи ихь 82 44, смоутишихь = смоутиши ихь 82 16, рожденихь = рождени ихь 58 12, знаменихь = знамени ихь 73 19, нєправдихь = нєправди ихь 88 33, разоришихь = разориши ихь 27 5, ѡть вьсєхь пєчалихъ = нєчали ихь 33 18, вь землихь = вь земли ихь 104 22, обы(дѣ)тихь = обидѣти ихь 104 14 вь вьсє прѣдєлихь = прѣдѣлы ихь 104 31, раздєлимь = раздѣли имь 77 55, добротоу Іаковлюжє вьзлюби = Іаковлю юже 46 5, помышлєниєхь = помышлєниє ихь (-єниє čitaj єнии) 118 118, оупасихь = оупасє ихь (čitaj upási) 77 72, вь ранєхь = вь ранѣ их (ранє čitaj рани) 72 4, вьдовицѥхь = вьдовицѥ ихь (—вицѥ čitaj вицјн) 77 63, множаишѥхь = множаишѥ ихь (—жаишѥ čitaj жайшјн) 77 81, принєсємь = принєсє имь (принєсє čitaj принєси) 77 29, стоужаимь = стоужає имь (—жає čitaj —жаи) 34 5, вьскоуситы видитє = вьскоусите čitaj коусити) 33 9, радоуитє си поитє = радоуитє сє и поитє (сє čitaj си) 97 4.

I u istoj se riječi dva vokala istoga glasa koja idu uzastopce pišu kašto samo jedan put: єжє = єєжє 128 7, стльпїє = стльпи єє 74 4, рєкоуты = stsl. ржкоѩти preko роукоѥты роукоюты роукоуоуты рєкоуоуты (čitaj răkăti?). Tako može biti u: дрьжавоу морьскоую 88 10, дрьжавоу od дрьжавою, дрьжавоую дрьжавоуоу. — вь призивающимь єго 98 6 moglo bi biti za: вь призивающи имє єго (—ющи = ющих'). твоє 52 7 = твоєи preko твоєє (єє za єи).

Kašto kad se riječ završuje na suglasno a riječ za ńom počima istim suglasnim, piše se to suglasno samo jedan put: глаголющи мирь = глаголющим мирь 97 3, попирающимє = попирающим мє 56 4, сьхранитѣ = сьхранит тє 120 5, ꙗковзвєсєлить = ꙗков вьзвєсєлить 52 5.

I dva sloga istoga glasa kad idu uzastopce pišu se kašto samo jedanput: за оутрадость = за оутра радость 29 6, прѣждєниицє =

Digitized by Google

прѣжде деминце 109 3, ококаинщетою = оковани инщетою 106 10, основьвѣкы = основа въ вѣкы (основь za оснока) 47 9.

Pamti stegu: въсѣ силихь = въсѣ сила ихь 32 6 i obratno: вь доушахь = вь доуше ихь (stsl. ѧ = ă) 105 15.

Gramatika. Nazala nema, jedva im je u spomeniku traga: našao sam samo: изуезнѫть 36 20, аше мѧ 39 13 i мѧ još 29 2. Za stsl. ѫ dolazi redovito оу kao u srpštini, a za ѧ redovito е. Za to е dolazi kašto ю kao u sin. svuda ѩ za ѧ i ѩ: птицю 103 12, вьдовицю 77 63, бышю 123 3, жеждоуцию 106 5, прѣпоашют се 64 13, множаншю 77 31, нашю 78 9, вашю 133 2, сю 104 22, видють 85 17.

Nenaglašeno е, i ono od ѧ glasi и, s toga dolazi и za е, i е za и: a) и za е: сила = села 48 12, сильна = сельна 49 11, жилезомь 106 10, ни 78 3, 93 14, 117 17, 136 6, = не, видеше = ведьше ἀπαγόντες 136 3; оуглии = оугле 139 11, вьздании 68 23, сии = сие 117 28, мени = мене 118 122, вь монмь 118 79, вь нашимь 135 23, грьтанимь 113 15 = гръганемь, коннмь 64 5, плаунмь 101 10, зыждимь = зиждемъ 121 3, створини — створени 110 8, защититиль = защититель 70 3, сьзыждиши = сьзыждеши 27 5, послиши = послеши 103 30, поможить 88 22, спасить 68 36 = поможеть спасеть, безаконоунти = безаконоуте 74 5, измити 81 4, поклонити 98 9, соудити 81 2 3, сьставити 113 27, оумоудрити 93 8, вьзвелиунти 34 4, спаси = спасе 97 1, 105 8 10, 114 6. Tako može biti i part. praes. act. na щи za ще: алующи 106 5 sin. лауѩще, искоущи 37 13, мыслещи 34 4. радоуюощи се 34 26, велереуевающи 34 26, ненавидещи 37 21, глаголоущи 39 15, делающи 93 9, живоущи 97 7 itd. nu -щи može biti i -щии. — b) и za е od ѧ: изыкь = езыкь = ѩзыкъ 104 44, 125 2, вь жиждоу = жеждоу 103 11, из рикы preko роукы рекы 96 10, ими = име (имѧ) 75 2, до доуши моеи = до доушы моее (доушѧ моеѩ) 68 2, до земли 33 17, 34 5, еи = ее 78 32, ии = ее 59 4, (ѩѩ) моеи = моее (моеѩ) 64 19, 78 2, 70 17, 86 16, своеи = своее 105 45, твоеи = твоее (твоеѩ) 68 14, 87 16, 90 7, 118 123 127, и = е (ѩ) 106 16, иже = еже (ѩже) 55 13, 77 45, гоусеници = гоусенице (гѫсѣница) 114 34, овци = овце 43 28, птици = птице 77 22, царии = царие 134 10, светынї = светыне 20 5, мои = мое (моѩ) 88 32, 143 2, твои = твое (твоѩ) 93 5, 118 56 59, вьсе (вьсѧ) 73 8, 100 8, 103 11, делающи = дѣлающе (дѣлаѭщѧ) 35 13, 93 16, прогнѣвающеи 67 7, стоужающеи 142 12, творещи 33 17, вьстающи 43 6, знающеи 78 6, живоущеи 67 7, враждоунщеи = враждоующеи preko враждоуюещеи 34 19, бои се =

Digitized by Google

боє (боѩ) сє 111 1, 127 4, храни = хране 114 11, знаи = знає (знаѩ) 141 5, ходить = ходеть (ходатъ) 87 5, испльнить 70 8, 103 28, исправить 36 23, избавить 59 7, измѣнит сє 104 27, насладить 67 4, наслидить 36 11, обратит сє 103 9, оснѣжить 67 15, осоудить 93 21, похвалить 63 11, поклонить 34 38, 91 8, пооучит сє 36 30, потрѣбит сє 36 38, приближит сє 31 6, приклонить 104 45, сьхранить 36 28, 88 22, оубоить сє 63 5, вьзносить 52 6, 65 7, вьзвеселит сє 58 15, вьзвѣстить 53 13, 73 15; дивиши сє = дивише (дивиша сѧ) сє 47 6, обьеши 114 3, помысаиши 139 3, постыдеши 52 6, раздражиши 77 40, разоумеши 105 7, смериши сє 105 53, оудолееши 105 43, оутаиши сє 68 6, видеши 49 18, вьзвеселиши сє 34 15, 93 18; — c) и za є od ь: сьнимь od сънємъ za съньмь 67 31; — č) i jer dolazi ѣ za є to dolazi и za ѣ (od є): наслидить = наслѣдетъ наследеть (наслѣдать) 36 11. — 2. є za и: вь пещи = вь пищи 138 11, поменахь 62 7, вь селы 121 7, вь селѣ 70 16, селно 111 2, селна 71 12, не 36 33, 78 8, незложити 105 26, 138 11, вьнедеть 118 170; правде = правды 50 21, 118 86, хвале 49 13, 65 8, ѡть славе 48 15, ѡть среде 73 11, сь высоте 101 20, ме = ми (dat.) 50 8, вь море чрьвне 105 22, вь безаконне 50 7, вь домоу божне 51 10, вь обилие моемь 29 7, вь ороужне 77 62, вь пооучение моемь 38 4, вь смерение моемь 118 50, ѡ спасение 34 9, вь спасение твоемь 118 123, братие 132 1, боже 77 31, божие 51 10, божии дрьжавние 46 10, оудолею = оудолиѩ 64 14, велие 88 8, мое 118 168, твое 118 151, вьсе 35 12, 75 6, 93 4, 96 6, 113 16, се врата 117 20, корабле 103 26, еже 136 9, вьздание (gen. pl.) 102 2, безаконне (gen. pl.) 106 17, стрѣле 63 8, вь дворе = въ дворы 99 4; благослове = благослови (imperativ) 66 2, хране 36 37, наоуче 118 68, призре 68 17, вьзнесе 56 5; несе = нѣси 29 2; велеи = велии 85 10, 94 3, неразоумнеи (plur.) 75 6, нашею 117 23, езекомь 67 13, езыкомь моемь 38 2, оубоемь сє 45 3, обидемимь 102 6, нереехь 98 6, твоехь 118 45, змиеноу 57 9, льжеви 61 10; испльнеть = испльнить 103 28, исправет сє 101 29, изменеть 101 27 (подвижеть 95 9, 97 7, 124 1 može biti i od podvizati: podvižж) поклонеть 65 4, разгореть 38 4, 78 5, съкроушеть 33 21, оублажеть 35 4, оубоеть 32 8, 101 7, оукрѣпеть 88 22, оутѣшеть 118 76, оузреть 48 10 20, 88 49, 93 7, 101 9, видеть 57 11, вьсхвалеть 118 115 175, вьзвеселеть 47 11, 104 3, вьзвратеть 34 13, 73 21, живеть 40 3; вьздвижете = въздвижите 74 6 11, вьсхвалета = въсхвалита 73 21; хвалите = хвалити (infin.) 105 5 47, исповѣдате 105 47, соудите 81 2 3, сьтворите 39 9, вьзвеселите 105 5, вьзвѣстите 101 22; назреши = назриши 129 3, оть-

Digitized by Google

лоучеши 67 10, оубоеши 90 5; благословише = благословиши 64 12, обповише 103 30, погоубише 142 12, поклонише 80 10, потрѣвише 142 12, повѣдаше 49 17, прославише 49 15, створише 118 84, оуничижише 58 9; положеше = положише (= положиша) 87 9. — ѣ za и jer i є za ѣ: вьсѣ = вьси πάντες 52 5, 91 8.

Kako u starijim bugarskijem spomenicima u ńekijem slučajima dolazi ѫ za ѧ i ѧ za ѫ, tako dolazi u *mih.*[2] оу za є, i є za оу.

1. оу ю (od ѫ ѭ) za є ѥ (od ѧ ꙗ) iza vokala: роукоуотии (= рѫкоꙗти) 125 6, рекоути (= рѫкоꙗти) 128 7, sing. gen. моєю (= моєꙗ) 24 7, 39 13, 128 1, 129 2, 138 13, 140 5, своєю 34 7, твоєю 24 7, 25 7 8, 35 9, 105 7, 109 3, 115 7, 118 7 106, єю (єꙗ) 36 3. 88 12, 136 2, 138 12, сєю (сєꙗ) 30 5, ѡть сию вь сию 74 9, plur. acc. нищоую = ништаꙗ 113 15, неразоумѣвающею 118 158, 3 pl. praes. ѡтьстоють 102 12 part. praes. act. испитаю 118 115, избавлаю 34 10, наоучиаю 143 1, ѡтьврьзаю 37 14, показоую 32 15, показоую 32 15, сетоую 34 14, 37 7, сетоуюи 42 2, оуповаю 40 7, 54 24, заповѣдаю 43 5, боющеи 65 16, 117 4, боющихь 102 17, боющимь 102 11, стоюще 121 2, 133 2, 134 2; iza *ļ ń*: sing. gen. благостыню 51 5, (52 2), светиню 96 12, постелю мою (za моєю) 131 3, ѡть землю 103 35 part. praes. act. глаголю 100 7, стеноу 34 14, iza ш щ ж жд: слышоу 37 15, нищоую 131 15 (= ништаꙗ) ѡтьстоупающою 118 118, да бѣжоуть 67 2 (подвижоуть 81 15) ѡдеждоу 132 2 (sg. gen.). — Rijetko dolazi оу za є koje nije prama stsl. ѧ: обладають = обладаѥтъ 71 8, вь соую = въ соуѥ 40 7, ищоуть = иштетъ 36 32. — Veoma rijetko dolazi оу za є u tvrdom slogu: потрѣбоут се = потрѣбатъ сѧ 36 9; a дадоуть 103 12, предадоуть 62 11 sravni sa srpskim dadu slov. dadó.

2. є ili и od є = ѧ za оу, na početku riječi: вь етробѣ 50 12, нези (ѭзы) 106 14, еже (ѫже σχοίνισμα) 104 11, и αὐτήν = ѭ 103 32, 110 10, еже ἥν (ѫже) 20 23, 30 5, 138 15, 140 9, u tvrdom slogu: iz рикы (= издрѫкы) 96 10, рекоути (рѫкоꙗти) 128 7, стежающеи (стѫжаѭщеи) 26 2, кльнещеи (= клънѫщеи) 36 22, сьвѣдещаго (съвѣдѫшта) 86 4, вѥдѥщеи (вѣдѫштеи) 88 16, боудеть (бѫдѫтъ) 34 5, 134 18, иметь (имѫтъ) 113 13, ѡбидетъ (обидѫтъ) 58 7, вьиидеть (вьиидѫтъ) 62 10, пожреть (пожьрѫтъ) 106 22, привѣдеть (приведѫтъ) 71 17, забоуди (забѫдѫ) 118 16 (pa tako i стрегы za строугы 92 3); u mekom slogu iza vokala: acc. sg. f. на Идоумее 59 11, мое 60 9, моѥ 25 9, мои 141 8, вскоуи (вскѫѭ) 87 5, istr. sg. педие (пѧдиѭ) 38 6, радостиѥ 64 13 1 sg. praes. провещае 77 2, 3 pl. praes искоушаеть (искоушаѭтъ) 94 9, порадоует се 34 19,

Digitized by Google

вьзрадоует се 34 27, 39 17, 50 10, 97 8, провещаеть 93 4, оуповаеть 39 3 part. praes. act. надеищеи 134 18, оукланѣещее 124 5, враждоуищеи 34 19; iza ļ ṙ ń: acc. sg. f. землѥ (землѭ) 36 34, 104 16, 113 24 на земли 103 32, земле ханаане 104 11, i kad se є zanemari: земе 43 4, на брадоу Ааропе 132 2, 1 sg. praes. вьсхвале (въсхвалѭ) 34 18, помоле се 29 9, аз же възвесели се (възвеселѭ сѧ) 103 54, призри (призьрѭ) 118 6, 3 pl. praes. глаголѥть 126 5, 134 26, вьзглаголѥть 144 5; iza ч ш щ: вьзалчеть 58 7, вьзыщеть 77 7, обращѣть 72 10; iza с: вьсе = вьсѫ 105 8, 131 1, вьзнесеть 139 9 възнесѫтъ.

Osim navedenijeh vokalnijeh zamjena ima i druzijeh:

а dolazi: a) za ь: стагнахь 143 14, есамь 80 11, 85 1 2, плещама 90 4, доубравана 95 12, доуша оубогыхь не забоуди 73 19, доухъ оуста его 32 6, низаходещихь 29 4, едина 32 15, прилапе 48 26, села 86 2, страха 88 41, чловѣка 40 10, рога 91 19, вьзыскаха 118 10, правие (пръвыѩ) 76 6; b) za є od ѧ: память 110 4, юноша (= юношѧ) 77 63, твоеа (= твоѥѩ) 101 1; c) za оу: брашна соущоу 77 30, дома твоего 24 8, дрьжава (= дръжавѫ) 89 11, рака (= рѫка) 88 14, оугожда (= оугождѫ) 114 9, испльна (= исплънѫ) 80 10, слава (= славѫ) 144 2, вьзгнаша (= възгнѫша) 106 18; č) za ѣ: само (сѣмо) 72 10, сьграшающимь (= съгрѣшаѭщимь) 74 5, вь Єгупта (= Єгуптѣ) 77 43. Pa tako ꙗ za ѣ: нинꙗ(?) 76 11, 93 8, 120 8.

є dolazi: a) za ѣ: беса 90 6, бесомь 105 37, бесове (pl. nom.) 95 5, среде 73 11, вьзгоре 77 21, веломь 75 2 itd. često; pa i za ѣ = ja: избавлеен 49 22, хранехоу 98 7; b) za ь: бренна 68 15, ве 34 8, 48 21, 70 3, 117 1, сегрешаю 118 11, денице 109 3, двери 77 23, ѡдежди 77 24, а 37 одьжди, вепаь 101 2, сеніе 72 20, жезломь 73 2, 124 3, змеа 89 13, скрьжеташе 34 16, поскрьжеташе 36 72, грешеникь 36 21, оумрьщевленыхь 101 21, мишецею 88 11, предь лицеме 82 14, оуравните 88 17, оуподобите 88 7, оуслышите 91 12, прогневаете 102 9 (лице 81 3), просекти 66 2, разнесткова 105 33, вьзревновахь 72 3, женеи 128 7, пришельци 104 12, прьвенець 104 36, старець 104 22, 118 100, пришлець 118 19, единородень 24 16, мирень 119 6, оустень 119 2, сегрешаю 118 11, сынове тоуждихь 143 7, вь рабе 104 17, на не азь оуповаю 26 3 (ѥ za ѣ: вь гнѥве 94 11), (сьнебди = сънабди 78 11).

ѣ dolazi često na pravom mjestu; kašto ali rijetko za ꙗ, dolazi: a) za а: татѣ 49 18, селѣ 42 3, нѣ 93 16, прѣвде 34 28, трѣва svuda, nikada трава; b) za ь: брѣнна 39 20 uz бренна 68 15,

Digitized by Google

ведѣнь 118 37, правѣдини 20 12, правѣдинмь 33 20, сьблазѣнь 105 36, вьсѣ гнѣвь 84 4, защитителѣ мои 30 5, рьвѣникь 98 17, пришѣльствова 104 23, вьзвѣститѣ 29 10, pa tako i za є od ь: страстѣи pl. gen. 39 2; c) za є: вьзьвѣть 89 15, сръдьцѣ 38 4; č) za є od ѧ: семѣ 88 30, кремѣ 33 2, вьсѣ acc. pl. 32 13, 33 21, 102 3, мѣ (= мѧ) 34 1, тръпѣ 39 1, водѣ (= водѧ) 79 2, изводѣ 67 7, поведашѣ 77 3, постыдѣт сѧ 33 6, свѣть sanctus 98 5 9, хлѣби 41 8; d) za оу: мышцѣ твою 70 18, обращѣт сѧ 72 10 = обрѧштѫтъ сѧ, трѣдише се = троудишѧ сѧ 126 1; e) za и: вьсѣ 52 5 πάντες наследѣть 24 13 (to je ѣ za є, a i za є).

ь dolazi: a) za а: вь дьни гладь 36 19, окрсъть оурьщь 77 28, мьсти 62 6, мьстите 91 15, подрьжание 78 4, подрьжаше 34 16, 79 7, ть = тан 100 5, основь 47 9, Вьсана 67 23 Βασσάν, ливань 71 16, лоукь 59 6, тоукь 64 12, расконьнь 79 12; b) za о: кьсни се 143 5, юньсгь 102 5, брегьше 117 22, вьздвигьше 82 3, прьтрьжь 106 14, вьзьветь 90 15, пьмолит се 31 6, плещама своимь (ili na srpsku?); c) za є: вьсноу 73 17, вьщь 63 4, матерь 49 20, непщоуеть ὑπολαμβάνετε 67 17, падаеть πίπτετε 81 7. оумираеть ἀποθνήσκετε 81 7, исхождашь εἰσεπορεύετο 40 7; č) za є od ѧ: чьсть 72 11. 118 37, памьть 96 22, тьжестехь 47 4, плачь πενθῶν 34 14, мь = мѧ 37 20; d) za ѣ: на одрь 40 4, заповьждь 67 29; e) za и: вьждь 24 19; f) za оу: домь 48 17 18, емь 103 26 (zar = imь?) лоукь 59 6, многь 118 162, вѣрнь емоу možda iz predloge вѣрноу емоу 88 29; za оу od ѫ: каньше 67 9, лькавноующеи 118 15, орьжие 36 14, осежьть 113 15, сметьт се 67 6, нагоубь (= нагоубѫ) 34 17, сьмракь 96 2, сьсѣдомь 30 12, 43 14, 78 4, сьсоудомь 88 42, вьстьжише 106 13 19.

о dolazi za ь: во домоу 91 14, во рѡдь 48 6, во роуцѣ 74 9, во ровь 87 5, во лихоимстко 118 36, водовиць 67 6, восе 134 9, рождь 77 46, поропщоуть 58 16, вь добрѣхь 103 12, прѣдо тобою 54 23, ѡть стадо ѡвчихь 77 23, вьзнесо ὑψοθείς 87 16, доухо мои 76 7, крѣпокь 70 7, кротокь 85 4, начетокь 77 51, нѣсокь 77 27, восокь 96 5, псаломь 80 3, любовь 72 7, соудовъ 96 9, 118 20 30, кле(ве)товникь 71 4 i svuda za оупъвати. — Nenaglašeno o glasi često оу: призоувоу 101 3 вьзоувоу 140 1, поноушахоу 101 9, напаѩѡть 103 11, оутьврьзшоу 103 25, моудроу 105 19, поу чиноу 109 3, моуемоу 118 103, помилоува 29 11, нищетоую 30 11, поуслы 143 6, разоуроу 88 34, оудолееши 105 41, такоуще 67 7 = takožde, сьтвоуршомоу 135 5, роукоую 135 12, небесноумоу 135 26; obratno ali rijetko o za оу: милое (милоуѩ) 111 5, заскѣдѣтельствою 49 7.

Digitized by Google

оу dolazi: a) za ь: соуть $\chi\eta\rho$íον 117 12, моуща 98 8, вьзыскахоу ἐζήτησα 36 36, глаголахоу 38 4, онемѣхоу 38 3, противлахоу се 117 10, испокѣдахоу 118 26, вь оомоу 30 3; b) za ѣ: роука ποταμός 64 10, сьсоудомь = сжсѣдомъ 88 42, правдоу моєи 34 27, испльна ю = исплъны ѣ (ja) 80 11, вь ню = къ нѣ (ня) 117 20; rijetko оу za а: оудолею = оудолия (—єю = —ню).

и dolazi za ь: изи тымы = изъ тьмы 106 14, семрьтиине 106 14, оужеми 77 55, спасити 68 36 = съпасетъ; — za ѣ: вьздию 27 2, наслидить 36 11.

ы dolazi za и: вь болезны 30 11 etc.; za ь: обышедшихь 31 7, обидеты 71 10.

Kad se moglo а оу ь ѣ jedno za drugo i uz drugo pisati: сьсьдомь, сьсѣдомь, сьсоудомь, памать uz памьть itd., morala su veoma slično glasiti, ako ne svuda, to barem u ńekijem slučajima. — Koješta biće i griješkom napisano.

т je ispalo u мьзь = мьсть 78 10 а д u вь безне = въ бездиѣ 105 9; umetnuto dolazi u издроукы 77 41, издрьвания 128 6.

л kašto na srpsku otpada na kraju riječi: вь оудо плаunion ноу 83 7. Pamti премьчи 82 2 za прѣмлъчи = srpskomu premuči; ь je za оу.

х na kraju je onijemilo i na srpsku otpalo u: вь роука кражїєхь 30 9, зиаємихь мои 78 9, остави ἐγκατέλιπον 118 87, оубоа се ἐφοβήθην 118 120, вь безакони своихь 52 2, 105 43, оправдании твои 118 145 155, на боєщи (?) 32 18, вь неповиини 25 6.

в za м pred н: вь море црьвне 105 22.

л epentetsko zanemareno: благословение 36 26, земе češće, скрьбю 101 3 (1 praes.).

Uz сци сцѣ dolazi сти стѣ: улокѣчьсти 36 3, уловѣчьстии 57 2, 61 10, 89 3, ҹальмстѣи 97 5, тарсиисти 71 10, земльсти 47 5, земльстии 137 14.

Premetnuto ьв za въ dolazi u ѡцьвтеть 102 15, процьвтеть 89 6, 91 14, процьвтить 91 13, просевти 66 2 za просвьти; pamti мнже za нмже 103 25.

Oblici pomaļaju se već neskloni vi: до обилие 77 25, сь нисходеще 87 5 (ali ще može biti za щи), на рѣка 105 32, ѡть вьздихание 37 9, оть стража оутрноу і оутрьноую 129 6, što čitam: otь stražă utrъnă, utrъnăĭă. Pamti: помагаєть нь мнѣ 53 6: нь = на, a to za мн ili мнѣ.

Digitized by Google

Pomaļa se i spolnik: стрѣлети čitaj стрѣлити 63 8, вь притьчю тоу 48 5, ѡть поусти те горы 74 7, ѡть срещи те 90 7, богь мьсти ты 93 1, вь селѣ та твоа 42 3, словесь ть твоихь 118 160 161.

Za primjer neka budu psalmi iz *mih.*[2]:

Psl. 50. 2 Помилоуи ме, боже, по велицеи милости твоеи, и по многимь щедротамь твоимь[1] ѡцѣсти безаконїа; 4 наипаче ѡми ме ѡть безаконїа моего, и ѡть греха моего оучисти ме; 5 ꙗко безаконїа моа азь знаю, и грехь мои пред мною ѥсть виноу. 6 тебѣ единомоу сьгрешихь и лоукавое прѣдь тобою сьтворихь; ꙗко да оправдиши се вь словесехь своихь, и прѣприши вьнегда соудити ты. 7 се бо вь безаконїе зачеть есмь, и вь грѣсѣхь роди ме мати моа. 8 се бо истиноу вьзлюбиль еси, безвестна и таина премоудростию твоею ꙗвиль ме еси. 9 и ѡкропи[2] ме исопомь, ѡчищоу се, ѡмиеши ме, паче снега оубелю се 10 слоухоу моемоу даси радость, веселїе, и вьзрадоует се кости смѣрениѥ. 11 ѡтврати лице твое ѡть грѣхь моихь, и вьса безаконїа моа ѡцѣсти. 12 срьдьце чисто съзыжди вь мне, боже, и доухь прави ѡбнови вь етробѣ моеи. 13 не ѡтврьзы мене оть лица твоего, и доуха светаго твоего не ѡтими оть мене. 14 вьздаж' ми радость спасенїа твоего, и доухомь владичьномь оутврьди ме. 15 наоучю безаконїе поутемь твоимь, нечьстиви к тебѣ ѡбратет се. 16 избави ме ѡть крьви, боже боже спасенїа моего; вьзрадоует се езыкь мои правде твоеи. 17 господи, оуст(ьн)ѣ ми ѡтврьзеши, и оуста моа . . .[3] 18 ꙗко аще бы вьсхотель жртве, даль бымь оубо; и вьсесьжигаема не благоволиши. 19 жрьтва богоу доухь сьскроушень, и срьдьце скроушенно и смеренно богь не оуничижить. 20 оублажи, господи, благоволѥниемь твоимъ Сиона, и да сьзыждоут се стени Іер(оу)с(а)л(и)мскые 21 тогда благоволиши жрьтвоу правде, вьзнош(е)нїа и вьсесьжигаемаа, тогда вьзложеть на ѡлтарь твои телце.

Psl. 62. 2 боже боже мои, к тебѣ оутрьнюю; вьждеда к тебѣ доуша моа, коль множицею тебѣ пльть моꙗ, вь земл(и) поустеи и непроходнѣ, безвод(и)еїи, 3 тако вь светемь ꙗвихь се тебѣ видети силоу и славоу твою. 4 ꙗко лоучьши милость твоа паче живота; оустнѣ мои похвалита те. 5 ꙗко бл(аго)с(ло)влю те вь животе моемь, о имени твоемь въздеждоу роуцѣ мои. 6 ꙗко ѡть тоука и мьстыи испльни се доуша моа, и оустне радости вьсхвалите те оуста моа. 7 аще поменахь те на постели моеи, и на оутрьни пооучахь се вь

---

[1] U rukopisu щедрота^м твои^м, i tako često dolazi suglasno na kraju bez ь, ja sam ь u tom slučaju dodao.

[2] Iza ѡкропи ima ии

[3] Nema: взвѣстеть хвалоу твою.

се. 9 прильпе земли[1] доуша моа . . .[2] да вьнидеть вь преисподнаа.
землы, 11 прѣдадоут се вь роуце ѡроужию, уести лисомь боудоуть.
те; 8 ꙗко бисть помощникь мои вь крове крилоу ткоею кьзрадоую се.
12 царь же кьзкеселить се о бозѣ, похвалите[3] кьсакь кльнѣи се имь,
ꙗко заградише се оуста глаголющиим(и) неправдоу[4].

Psl. 63. 2 Оуслиши, боже, глась мои егда молю се тебе, ѡть
страха вражїа избави доушоу мою 3 покри мѣ ѡть сьнмиа[5] лоу-
кавыхь, и ѡть мьножьство делающихь неправдоу; иже изострише ꙗко
ороужи езыкы[6] своє, напрегоше лоук свои и вьщь горкоу, 5 сьстре-
лати вь таинехь непороуунаго; вь незапоу стрелають его и не оубоит
се. 6 оутврьдише себе слово лоукаво, поведаше ськрнести[7] сети; реше:
кто оузрить ю? 7 испиташе безаконїе, исуезоше испытающеи испи-
танїа; престоупить[8] срьдьца гльбока, 8 и вьзнесет се богь, стрѣле ти
м(л)аденьць быше ꙗзвы имь, 9 изнемогоше вь нихь езыци ихь, сьмоу-
тише вьсе видещеи и, 10 оубоа се вьсакь уловѣкь; вьзвѣстише
дѣлаа[9] божїа, и творенїе его разоумеше. 11 вьзвеселит се праведникь
ѡ господи, и оупоkает на нь; и похвалит се вьси правимь срьдьцемь.

Psl. 64. 2 тебѣ подобаеть пѣснь, боже, вь Сїоне, ни тебѣ вьзда
се молитва моꙗ вь Іер(оу)с(а)л(и)ме. 3 оуслиши молитвоу мою, к тебѣ
вьсака пльть прїидеть. 4 словеса безаконникь премогоше ни, и неуь-
стїа наша ти ѡцѣстиши. 5 блажень егоже изьбра приѣсть[10], и вьселит
се вь дворехь твоихь. испльни[11] се вь благыхь дома твоего; свєта
црькви твоꙗ, 6 дивна вь правдоу. оуслиши ни, боже спасителю нашь,
оупованїе вьсемь конц̃емь землє и соущимь вь мори далеуе; 7 го-
товае гори крѣпостию своєю, прѣпоꙗсанїи силою; 8 сьмоущае гль-
бини морьскые, шоумоу вльнь его. кто постоить? вьзмоутет се
езыци 9 и оубоет се живоущїе вь концехь ѡть знамени твоихь; исхо-
деть[12] оутро веуерь оукрасиши. 10 посетиль єси землю и оупоkаю[13],

---

[1] земли nema u nijednom drugom psaltiru.

[2] Izostavļeno: по тебѣ мене же приеть десница твоа 10 ти же вь соуе искаше доушоу мою.

[3] Opako za: похвалит се.

[4] Ima još: и на оутрьни поѹуа.

[5] сънъма.

[6] ороужїе єзыкы.

[7] съкрыти.

[8] Nema: ἄνθρωπος.

[9] Za ѣ ima kadkad є na komu sprijeda visi levi dio slova a: cє.

[10] Opako za и приеть.

[11] Opako za испьлнимь.

[12] ть biće spolnik, ako nije grijeŝka.

[13] Opako prepisano za: оупои ю.

Digitized by Google

оумножиль еси ѡбогатитї ю; роука[1] бо божїа напльни се водь; оуготовае[2] пищоу имь, ꙗко тако ѥсть оуготованїе. 11 бразди е[3] оупои, и множи[4] жита ее, вь каплехь[5] ее вьзвеселит се вьсїающїи. 12 благословише[6] венець летоу благости твоѥе, и пола наситет се тоукь[7]. 13 разбогатаеть[8] краснаа поустиныи, и радостї и[9] хльми ихь прѣпоашѥт се 14 ѡблекоше се ѡвни ихь, и оудолею[10] оумножеть пшеницоу; вьзовоуть, и бо вьспоють.

Osvrt.

Od toga što je naprijed kazano vidi se, da se prijevod psalama u glagolskijem brevijarima u koječem na pohvalu razlikuje od prijevoda u ćirilskijem spomenicima. Uvjerio sam se da je psalme samo jedan poslovenio. Taj prijevod bio je napisan glagolskim pismom. Od ńega i ńegovijeh prijepisa prepisivalo bi se kasnije i glagolski i ćirilski. Iznovice i samostalno nije prevodio nitko više psalama, nego se samo ispravļalo. Za Hrvate je samo jedan ispravļao i to po vulgati, od ńega su ostali prepisivali i veoma malo mijeńali, a za psaltire ćirilicom pisane čini se slabo su i znali i marili. Za pravoslavnu crkvu ispravļao nije lih jedan. Počelo se ispravļati svakako dosta rano, ispravļale se obično samo pojedine riječi. Riječ βᾶρις u sin. još nije prevedena, a sin. potiče svakako najkasnije iz XII. vijeka. Sumonovski psaltir ruske recenzije pisan prije 1280. godine ima već prevedenu riječ тажесть, koja je prešla gotovo u sve poznate ćirilske psaltire srpske, bugarske i ruske recenzije. Da nije samo jedan ispravļao, svjedoči drugi prijevod iste riječi βᾶρις. U čudskom psaltiru iz XI. vijeka dolazi ἀπὸ βάρεων 44 9 prevedeno: отъ домовъ. Zna se, da su se u studičkom monastiru u Carigradu u XIV. vijeku bavili ispravļańem crkvenijeh kńiga sravńujući ih s grčkim tekstom. Odanle potiče psaltir metropolite Kiprijana, od koga potiču mnozi prijepisi i po Balkanu

---

[1] рѣка.
[2] Krajńe е suvišno i opako.
[3] Za ее (ѥѥ).
[4] оумножи.
[5] Za каплѣхь = kapljah, —ехь za ѣхь.
[6] благословиши.
[7] Za: тоука.
[8] Za: разботѣють.
[9] Za: радостию.
[10] Za: оудолїа.

Digitized by Google

i u Ruskoj. Ispravļači umjeli su dakako grčki, a ńeki, nu rijeci, i latinski. Oni prvi mislili su da treba sve ispraviti što nije doslovno prema grčkomu tekstu, ma se tomu protivila slavenska sintaksa. Težeći za tim da prevedu u glagolskom prijevodu još neprevedene riječi zagrezli su kadkad duboko. Tako u sin. dolazi riječ βᾶρις neprevedena вари (варь): 44 9, ἀπὸ βάρεων ἐλεφαντίνων sin. отъ варьи слоновенъıхъ, u svijem hrv. brev,jarima: otь vari slonov'nihь; 47 4 ὁ θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκεται sin. богъ въ (даръхъ čitaj) варьхъ его знаемъ естъ, i hrv. glagolaši: vь varehь varêhь (verehь *nov.* griješkom). Ispravļaču nije bila poznata riječ βᾶρις ali je znao za βάρος pa je čitao βαρέων mj. βάρεων, ἐν τοῖς βάρεσι mj. ἐν ταῖς βάρεσι ili bez spolnika ἐν βάρεσι, možda je imao i tekst bez akcenata, pa je to preveo: отъ тажестии, въ тажестьхъ, ne gledeći na to, imali smisao ili ne, nego samo na grčki tekst a ta mu je bio svet u koji nije smjeti dirati. Prema toj ispravi na gore ima i *mih.*[a] iz XIII. vijeka: въ тажестехь, отъ тажестии, i tako dolazi тежесть u svijem našijem ćirilskijem psaltirima *dan. sp. pm.* i *mih.*[1 2]. Ipak se čini da su ńeki prepisivači samostalno mislili te su, imajući možda i neispravļen koji prijepis pred sobom, neprevedenu riječ barem sa strane ili nad vrstom pripisivali, kao u psaltiru Maksima Grka od 1592, ili su prevedenu zabacili i neprevedenu napisali kako dolazi u psaltirima XIII. i XIV. vijeka: вь варехь, ili su zavirili u vulgatu koji su znali i latinski (44 9 a domibus eburneis, 47 4 deus in domibus eius cognoscetur) te su primili riječ домъ n. pr. psl. čud. iz XI. vijeka: отъ домовъ. Još jednom dolazi u psalmima riječ βᾶρις ali složena s drugom riječju 121 7 γενέσθω . . . εὐθενία ἐν ταῖς πυργοβάρεσί σου. Za to imaju hrvatski glagolaši *p. k.* vь varêhь tvoihь *nov.*[1] v trehь *nov.*[2] vrêhь, oboje zlo prepisano možda iz predloga s kraticama v vrehь); ali već u sin. ima tobož ispravļeno: въ стлъпоустѣнахъ, *mih.*[1] isto tako, sumon.: въ столпѣхъ стѣнахъ, *dan.* вь стльпыхь стѣнахь *sp.* вь стльпѡстѣнахь itd. Što imaju hrvatski glagolski brevijari vь varehь, to daje slutiti da je onaj koji je za Hrvate psalme preinačivao imao pred sobom prijepis glagolskoga prijevoda stariji od sinajskoga prijepisa.

Navešću ńekoje razlike ćirilskijeh psaltira od glagolskijeh.

1. Grčki infinitiv, obično sa spolnikom, navlaš u namjernijem rečenicama preveden je u sin. i hrv. glag. na 25 mjesta rečenicom, koja se počima veznikom da, i verb. finit., kako je dobro slavenski. Od ovijeh 25 mjesta imaju naši ćirulaši natrag

Digitized by Google

na grčku ispravljeno infinitiv, što nije ni malo prema slavenskoj sintaksi: 8 3 τοῦ καταλῦσαι sin. glag. *dan.* da razdrušiši, *pm. sp.* razdrušiti; 9 32 τοῦ μὴ βλέπειν sin. glag. *dan. sp.* да не видить; 9 35 τοῦ παραδοῦναι sin· da (ostalo fali) glag. *dan. sp.* da prêdanъ budetь; 22 6 τὸ κατοικεῖν με sin. glag. *dan :* da vъselą sję, vselu se, *sp. pm.* vъseliti se; 25 7 τοῦ ἀκοῦσαι . . . διηγάσασθαι da uslъšą . . . ispovêmь sin. glag., a uslьšati . . . povêdati *dan. sp. pm.;* 26 4 τοῦ κατοικεῖν . . . τοῦ θεωρεῖν . . . ἐπικέπτεσθαι da živą . . . da zьrą . . . i posêštają sin. glag. i *dan.* (ali: posьštati), a eže žiti . . . . zrêti . . . i . posêštati *sp. pm.;* 35 2 τοῦ ἁμαρτάνειν da sъgrêšajątъ sin. da sьgrešaetь glag. *dan. pm.*, a sъgrêšati *sp.;* 35 4 τοῦ ἀγαθοῦναι da ublažitъ sin. glag. *dan. pm.;* 38 2 τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν da ne sъgrêšają sin. *dan* da ne sьgrêšu glag. a *sp.* ne sьgrêšati; 66 3 τοῦ γνῶναι da poznaemъ sin. glag. *miha.*, a poznati *dan. sp. pm.;* 68 24 τοῦ μὴ βλέπειν da ne vidjętь sin. glag., a ne vidêti *dan. sp. pm. mih.*[1]; 72 28 τοῦ ἐξαγγεῖλαι da ispovêmь sing. glag. *mih.*[1], da vьzvêštu *dan. sp. mih.;* 75 10 τοῦ σῶσαι da upasetь sin., da spasetь glag. *dan.*, upasti *sp. pm. mih.*[1]; 79 3 εἰς τὸ σῶσαι da sъpaseši sin. glag. *dan.*, spasti *sp. pm. mih.*[1]; 100 8 τοῦ ἐξολοθρεῦσαι da potrêblją sin. glag., potrêbiti *dan. sp. pm. mih.*[1]; 103 27 δοῦναι da dasi sin. glag. *dan.*, dati *sp. pm. mih.*[1]; 104 22 τοῦ παιδεῦσθαι . . . σοφίσαι da naučitъ . . . umądritъ sin. glag. *dan.*, naučiti, umudriti *sp. pm. mih.*[1]; 104 39 τοῦ φωτίσαι da prosvêtitъ sin. *dan.*, da svêtitь glag., prosvêtiti *sp pm.;* 105 8 τοῦ γνωρίσαι da sъkažetъ sin. glag., skazati *dan. sp. pm ;* 105 23 τοῦ ἐξολοθρεῦσαι . . . τοῦ μὴ ἐξολοθρεῦσαι da potrêblą . . . da ne pogubitъ sin. glag., potrêbiti *dan* (ali *dan.* pogubitь), *sp. pm ;* 105 47 τοῦ ἐξομολογήσασθαι . . . τοῦ ἐγκαυχᾶσθαι da ispovêdaemъ sję . . . i hvalimь sję sin. glag., ispovêdati se . . . i . hvalimь *dan*, ispovêdati se . . . . i hvaliti se *sp. pm. mih.*[1]; 112 8 τοῦ καθίσαι da posadit sin. glag., posaditi *dan. sp. pm. mih.*[1]; 118 37 τοῦ μὴ ἰδεῖν da ne vidite sin. glag. *sp. pm. mih* [1]; 18 76 τοῦ παρακαλέσαι da utešitъ sin. glag. *dan. sp. pm.*, utêšiti *mih.*[1]; 118 173 τοῦ σῶσαι da spasetъ sin. glag. *mih.*[1] (ali bez: da), spasti *sp. pm.*

2. Grčki ἐν τῷ + infinitiv slaveni se riječju egda i složenom s prijedlogom vъ(n): vъnjegda. Iza egda ne dolazi gotovo nikada infinitiv (samo 38 2 *dan. sp. pm.*), nego samo verb. finit., ali iza vъnjegda dolazi oboje i verb. finit., i infinitiv. Za ovakav ἐν τῷ + infin. dolazi u sin. egda do 27 puta, a vъnegda 12 puta. Infinitiv dolazi u svijem našijem psaltirima malone svuda na istom

Digitized by Google

mjestu 9 4, 18 12, 50 6, 123 2 3, 118 7 9, samo je u *sp.* jedno 6 puta egda premetnuto na vьnjegda s infin.: 9 31 πεσεῖται ἐν τῷ αὐτὸν κατακυριεῦσθαι τῶν πενήτων, **надетъ егда оудолѣлъ бѫдетъ оубогымъ** sin. glag. *dan.; sp.* **надѣть вънѥгда емоу оудолѣти оубѡгымъ**; — 26 2 κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, ἀπὸ τίνος δειλιάσω; ἐν τῷ ἐγγίζειν επ' ἐμὲ κακοῦντας τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου **господь заштититель животоу моемоу, отъ кого сѧ оустрашѫ, егда приближѧтъ сѧ на мѧ зълобоуѭштеи сънѣсти илътеи моихъ** sin. i ostali do *sp.* koji ima: **вънѥгда приближати се**; — 29 10 τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου ἐν τῷ καταβῆναι με εἰς διαφοράν; **каѣ польѯѣ во кръви моеи егда сънидѫ въ истълѣнье**; sin. i ostali, a *sp* **вънѥгда съходити ми въ истлѣнїе**; — 30 14 ὅτι ἤκουσα ψόγον πολλῶν παροικούντων κυκλόθεν· ἐν τῷ συναχθῆναι αὐτοὺς ἅμα ἐπ' ἐμέ **ѣко слышахъ рѫженье много живѫштиихъ окръсть егда** (tako ispravi **его**) **събираахѫ сѧ коупьно на мѧ** sin. i ostali do *sp.* koji ima: **вънѥгда сѡбирати се имъ**; — 38 2 ἐθέμην τῷ στόματί μου φυλακὴν ἐν τῷ συστῆναι τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον μου **положихъ оустомъ моимъ хранило егда въстанетъ грѣшьникъ на мѧ** sin. glag., a *sp.* **вънѥгда въстати грѣшномоу прѣдь мною** i *dan.* i *pm.* **егда вьстати грѣшномоу на ме**; — 41 10 11 ὠνείδισάν με οἱ θλίβοντές με ἐν τῷ λέγειν αὐτούς μοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν Ποῦ ἔστιν ὁ θεός σου; **поношаахѫ ми краѯи мои, егда глаголаахѫ мнѣ на въсѣкъ день къде естъ богъ твои**; sin. i ostali, a *sp.* **понашахоу ми краѕи мои вънѥгда глаголати имь**; — 27 2 εἰςάκουσον τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου ἐν τῷ δέεσθαί με πρὸς σέ ἐν τῷ αἴρειν με χεῖράς μου εἰς ναὸν ἅγιόν σου **оуслыши, господи, гласъ молитвъи моеѩ егда възовѫ къ тебѣ егда въздѣѭ рѫцѣ мои къ цръкви свѧтѣи твоеи** sin. i ostali, a *sp.* **егда молю се к тебѣ. вънѥгда въздати ми роуцѣ мои . . .**; i još u naslovima 50 1 2 εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυίδ ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφητήν **въ концъ псалмъ Давидовъ вънегда приде къ немоу Натанъ пророкъ** sin,, a *sp.* **вънѥгда прїити моу къ нѥмоу Наѳаноу пророкоу**; — 51 1 2 εἰς τὸ τέλος συνέσεως τῷ Δαυίδ, ἐν τῷ ἐλθεῖν Δωὴκ τὸν Ἰδουμαῖον καὶ ἀναγγεῖλαι τῷ Σαοὺλ καὶ εἰπεῖν αὐτῷ Ἦλθε Δαυὶδ εἰς τὸν οἶκον Ἀβιμελεχ **егда приде Доикъ до Ідоумѣанъ и възвѣсти Саоулоу и рече емоу: приде Давидъ въ домъ Авимелеховъ** sin., a *sp.* **вънѥгда прїити Дойкоу Идоумѣаниноу и възвѣстити Саоулоу и рещи емоу**. — 53 1 2 εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις συνέσεως τῷ Δαυίδ, ἐν τῷ ἐλθεῖν τοὺς Ζειφαίους καὶ εἰπεῖν τῷ Σαυούλ Οὐκ ἰδοὺ Δαυὶδ κέκρυπται παρ' ἐμῖν; **въ концъ въ пѣниихъ разоумъ Давидовъ вънегда придѫ Ѯефеане и рѣшѧ Саоулоу не сели Давидъ, крыетъ сѧ въ насъ** sin., a *sp.* **вънѥгда прїити Ѯифеомъ и**

Digitized by Google

рещи . . .; 56 1 εἰς τέλος, μὴ διαφθείρης, τῷ Δαυὶθ εἰς στηλογραφίαν ἐν τῷ αὐτὸν ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προςώπου Σαοὺλ εἰς τὸ σπέλαιον **въ конць, не истъли, Давидовъ, тѣлопьсанье егда бѣжа отъ лица Саоулова въ врътонъ** sin., a *sp.* **въ конць, да не растлиши Давидоу, въ стльнописанїе, вънѥгда бѣжати емоу оть лица Саоулова въ пещероу.** K tomu i *pm.* 48 18 ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα **ꙗко не вънегда оумрѣти емоу прїиметь вьса** (sin. **нѫде оумираꙗі не оставитъ ли вьсего,** *mih.*[1] **иде оумираѫ не оставить ли вьсѣ** *dan.* **иде оумираеи не оставить ли вса,** *sp.* **ꙗко егда оумираеть, не оставитли въса,** glag. **идѣ оумираеть не оставить ли всего**).

U *sp.* je dakle ispravljańe na gore najopsežnije.

Slično tomu je infinitiv uz prêžde daže = πρὸ τοῦ + infinitiv 89 2 πρὸ τοῦ ὄρη γενησθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκουμένην . . . . σὺ εἶ **прѣжде даже горы бышꙗ и созда сꙗ земѣ и оуселенаѣ ты еси** sin. **прѣжде неже (нере) гори бише или сьзда се земла и вселенаѣ . . . . ти еси** glag. *dan. mih.*[a], ali *sp. pm* **прѣжде даже горамь не быти и създати се земли и въселѥннѣи . . . ты еси.**

3. Jako udara u oči neslavenski akuzativ u *sp. pm.* a i u *mih.*, gdje ima sin. i glag. pravilni genetiv uz negaciju i ńeka verba: 5 5 **богь не хотꙗ безаконьѣ ты еси** sin.: **безаконїе** *sp. pm.* (glag. i *dan.* **безаконию** prema **хотѣти**) οὐχὶ θεὸς θέλων ἀνομίαν σὺ εἶ; — 10 5 **любꙗи неправьдѫ не навидитъ своеꙗ доушꙗ** sin. glag.: **свою доушоу** *dan. sp. pm.* ὁ ἀγαπῶν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. — 13 1 **нѣстъ творꙗи благостинꙗ** sin. glag. *dan.* **благостиню** *sp. pm.* οὐκ ἔστι τοιῶν χρηστότητα. — 34 3 **поношеньѣ не прꙗтъ на ближьнꙗ своꙗ** sing. glag. *dan.*: **поношенїе** *sp. pm.* ὀνειδισμὸν οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ τοὺς ἔγγιστα αὐτοῦ. — 21 20 **не оудали помошти своеꙗ отъ мене** sin. glag. *dan.* **помощь мою** *sp. pm.* μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου. — 23 3 **иже не прꙗтъ на соуе доушꙗ своеꙗ** sin. glag. *dan.*: **доушоу свою** *sp. pm.* ὅς οὐκ ἔλαβε ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. — 23 6 **съ родъ . . . искѫштеихъ лица господа бога нашего** sin. **бога Наковлѣ** glag. *dan.*: **лице** *sp. pm.* αὕτη ἡ γενεὰ . . . ζητούντων τὸ πρόςωπον τοῦ θεοῦ Ἰακώβ; — 24 10 **възыскаѭштемъ завѣта его и съвѣдѣнеи его** sin. **завѣта и свѣдѣннѣ** glag. *dan.*: **завѣть его и свѣдѣнїа его** *sp. pm.* τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ. — 25 9 **не погоуби съ неуьстивыими доушꙗ моеꙗ** sin. glag. *dan.*: **доушоу мою** *sp. pm.* μὴ συναπολέσῃς μετὰ ἀσεβῶν τὴν ψυχήν μου. — 29 2 **нѣси възвеселилъ врагъ моихъ** sin. glag. *dan. sp.*: **врагы моѥ** *pm.* οὐκ εὔφρανας τοὺς ἐχθρούς μου. 34 8 **да придетъ емоу сѣть, еꙗже**

Digitized by Google

не съвѣстъ sin. glag.: юже *sp. pm.* (*dan.* opako иже) ἐλθέτω αὐτοῖς παγὶς ἣν οὐ γινώσκουσιν. — 34 11 ихъже не съвѣдѣахъ въпрашаахѫ мѧ sin. *dan.*: ѣже glag. ѩже *sp. pm.* ἃ οὐκ ἐγίνωσκον ἐπηρώτων με. — 37 13 нѫждаахѫ сѧ искѫштеи доушѧ моеѧ sin. glag. *dan.*: доушоу мою *sp. pm.* ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου. — 39 11 правъдꙑ твоеѧ не съкрꙑхъ въ сръдьци моемь . . . . не потаихъ милости твоеѧ и рѣснотꙑ твоеѧ отъ сонъма многа sin. glag. *dan.*: правдоу твою . . . милость твою и истиноу твою *sp. pm.* τὴν δικαιοσύνην μου οὐκ ἔκρυψα ἐν τῇ καρδίᾳ μου . . . οὐκ ἔκρυψα τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου ἀπὸ συναγωγῆς πολλῆς. — 39 12 не оудали штедротъ твоихъ отъ мене sin. glag. *dan. sp.*: щедротꙑ твоѩ *pm.* μὴ μακρύνῃς τοὺς οἰκτιρμούς σου ἀπ' ἐμοῦ. — 48 18 ижде оумираѩи не оставитъ ли въсего sin. идѣ оумираеть не оставить ли всего glag. вьса *dan. sp. pm. mih.*[1] ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα. — 53 5 крѣпьции възискашѧ доушѧ моеѧ sin. glag. *dan.*: доушоу мою *sp. pm. mih.*[1] κραταιοὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχήν μου. — 60 8 милости и реснотꙑ его къто възиштеть; sin. glag. *dan. mih.*[a]: милость и истиноу *sp. pm.* ἔλεος καὶ ἀλήθειαν ἐκζητήσει. — 79 8 да посрамлѣѭтъ сѧ искѫштеи доушѧ моеѧ sin. glag. *dan*: доушоу мою *sp. pm. mih.*[a] αἰσχυνθείησαν οἱ ζητουντες τὴν ψυχήν μου. — 74 6 не глаголите на бога неправъдꙑ sin. glag. *dan. mih.*: неправдоу *sp. pm.* μὴ λαλεῖτε κατὰ τὸν θεὸν ἀδικίαν. — 100 3 не прѣдълагахъ прѣдъ очима моима вешти законопрѣстѫпънꙑ sin. вещи законопрѣстоуниче glag. вещи законопрѣстоуплениѣ *dan.*: вещь законопрѣстоупноу *sp. pm. mih.*[a] οὐ προεθέμην πρὸ ὀφθαλμῶν μου πρᾶγμα παράνομον. — 101 18 не оуничижи молениѣ ихъ, sin. glag. *dan. sp. mih.*[a]: моленїе *pm.* οὐκ ἐξουθένωσε τὴν δέησιν αὐτῶν. — 104 37 не бѣ вь колѣнѣхъ ихъ болѣзни sin. болешта glag.: болеи *dan. sp. pm. mih.*[2] οὐκ ἦν ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν ὁ ἀσθενῶν. — 105 7 отьци наши въ Єѣоупътѣ не разоумѣшѧ чюдесъ твоихъ sin. glag. дьнь твоихь, *dan.*: чоудеса твоѩ *sp. pm.* — 105 34 не потрѣбишѧ ѩзꙑкъ ѩже рече имъ: sin. glag. езыка *dan.*: езыкы *sp. pm. mih.*[a] οὐκ ἐξολόθρευσαν τὰ ἔθνη ἃ εἶπε. — 108 1 хвалꙑ моеѧ не прѣмлъчи sin. glag. *dan. mih.*[a]: хралоу мою *sp. pm.* τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς. — 108 16 не помѣнѫ сътворити милости sin. glag. *dan.*: милость *sp. pm.* οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεος. — 118 19 не съкрꙑ отъ мене заповѣдеи твоихъ sin. glag. *dan. sp.*: заповѣди твое *pm. mih.*[a] μὴ ἀποκρύψῃς ἀπ' ἐμοῦ τὰς ἐντολάς σου. — 118 40 се въжделѣхъ заповѣдеи твоихъ sin. glag. *dan.*: заповѣди твоѥ *sp. pm mih.*[a] ἐπεθύμησα τὰς ἐντολάς σου. — 118 45 і 100 за-

Digitized by Google

повѣдеи твоихъ възискахъ sin. glag. *dan.:* **заповѣди твоѥ** *sp. pm. mih.*[1] τὰς ἐντολάς σου ἐξεζήτησα. — 118 131 **заповѣдеи твоихъ желѣхъ** sin. glag. *dan.:* **заповѣди твоѥ** *sp. pm. mih.*[1] τὰς ἐντολάς σου ἐπεπόθουν. — 118 166 **чаахъ съпасениѣ твоего** sin. glag. *dan. mih.*[1]; **спасенїе твоѩ** *sp. pm.* προςεδόκων τὸ σωτήριόν σου. — 118 176 **заповѣдеи твоихъ не забыхъ** sin. glag. *dan.:* **заповѣди твоѥ** *sp. pm. mih.*[1] τὰς ἐντολάς σου οὐκ ἐπελαθόμην — 131 10 **не отврати лица христа твоего** sin. gla.g *dan.:* **лице твоѥ** *sp. pm.* μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόςωπον τοῦ χριστοῦ σου. — 141 5 **нѣсть възискае доуше моее** glag. *dan.:* **доушоу мою** *sp.* οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχήν μου.

U tom se *dan.* drži glagolaša i time nuka na slutńu da je imao i glagolski tekst pred sobom kad je prepisivao. Ali i sumon. psaltir ima na svijem tijem mjestima genetiv do 104 38 **болан.**

4. U ćirulaša jakoga nesigmatskoga aorista gotovo nema, jer se ona četiri u *dan.* i tri u *mih.*[a] jedva mogu u račun uzimati kod onolikoga broja aorista, ali pokazuje da je *dan.* i *mih.*[a] mogao poteći iz glagolske predloge.

5. Ćirulaši teže za tim da prevedu u sin. još neprevedene riječi: **въ окпацѣхъ аеръныхъ** 17 12 sin. glag.: **въздоушныхь** *dan. sp. pm* — **обраштьшаго акротомъ въ истоуникы водьныѩ** 113 8 sin. glag.: **несѣкомї камикь** *dan* **краѥсѣкомїи** *sp. pm.* **несѣкомы** *mih.*[1 2]. — **богъ въ варъхъ его знаемъ естъ** 47 4 sin. v vareh' glag.: **въ тажестехь** *mih.*[a] vь težesteh *dan. sp. pm.;* **отъ варьи** 44 9 otь vari glag. **от твари** *dan.:* **тажестеи** *mih.*[1] težesti *sp. pm.* (v varêh *p.* 121 7 [vrêh' *kuk. nov.*[2], vtrehь *nov.*[1]] **въ стлъпоустѣнахъ** sin. *mih.*[1] vь **стльпыхь стънахь** *dan.* **вь стльпостѣнахъ** *pm. sp.*). **ото демона полоудьньнѣего** 90 6 sin. **дѣмоуна** glag. **демоуна** *dan.:* **бѣса** *sp. pm. mih.*[1 2] **пожрѣсѩ сыны своѩ и дъштери своѩ дем(о)номъ** 105 37 sin. glag. *dan.:* **бѣсомь** *sp. pm. mih* — (**дасть ересеви плодъ ихъ** 77 46 **ереси** *dan.* **ерисиви** *pm.* **ересивїи** *sp.:* **рѣи ржди** glag. *mih*[a] **рождь** *mih.*[2]). — **нерѣи** 109 4 sin. **ереи** glag. **нереи** *dan. mih.*[a]*:* **свещеникь** *sp. pm.* 77 64 131 9 sin. **ереи** glag. **нерие** *dan.:* **свещеници** *sp. pm. mih.*[1 2] **нерѣѩ** 131 16 **ереи** glag. **нерие** *dan.:* **свещеникы** *sp. pm. mih.*[2] **нерѣихъ** 98 6 sin. *dan. mih.*[1] **ереихь** glag.: **свещеницихь** *sp. pm.* **на сына матере своеѩ полаганше сканъдѣлъ** 49 20 sin. glag.: **събльзнь** *sp.* **сьблазнь** *pm. mih.*[1]*:* **злокоу** *dan.* **скандѣль положише мнѣ** 139 16 glag.*:* **сьблазань** *dan.* **съблазны** *sp.* **схрани ме оть скандѣль творещихь безаконие** 140 9 glag.: **сьблазань** *dan.* **събльзнь** *sp.* — **упо-**

Digitized by Google

стась моѣ ѣко пиѵъже прѣдъ тобоѭ 38 6 sin. оѵпостась glag.: сьставь *dan. sp. pm. mih.*[1], tako i 38 8 88 48, христъ 19 17 спаслъ єстъ господъ х(рист)ъ своєго sin. glag. *dan.:* помазаннаго *sp. pm.* 27 8 заштититель спасенъемь христа своєго єстъ sin. glag. *dan. sp.:* помазаннаго *pm.* 88 39 ты отъвръже криста своєго sin. glag. *mih.:* помазаннаго *sp. pm.* 131 10 не отъврати лица христа своєго sin. glag. *dan.:* помазаннаго *sp. pm. mih.*[2]. 17 51 творѩ милости христоѵ своємоѵ sin. glag. *dan.:* помазанномоѵ *sp. pm.* 131 17 оѵготовахъ свѣтильникъ христоѵ моємоѵ sin. glag.: помазанномоѵ *sp. pm. mih.*[2].

6. U ćirulaša dolaze na ńekijem mjestima druge riječi nego u sin. ili u hrv. glagolaša. Zamjeńivao bi prepisivač neobične mu riječi i nepoznate običnijijem u kraju gdje je živio, ili bi opet što tjesnije pripajao grčkomu tekstu, kao zamijeńujuć a za že = δέ itd.

а 4 5 гнѣваите сѧ а не съгрѣшаите sin. glag. *dan.:* и *sp. pm.*, 108 28 проклънѫтъ ти а ты благословествиши sin. glag.: и *dan. sp. pm.;* 10 3 ѣже ты съгрѣши, они раздроѵшишѧ, а праведьникъ чьто сьтвори; sin. glag.: праведникь же *dan. sp. pm.;* 26 10 отьць мои и мати моѣ остависте мѧ а господь приѩтъ мѧ sin. glag. *dan.:* господь же *sp. pm. mih.*[2]; 33 11 богати обништашѧ и възлакашѧ, а възискаѭштеи господѣ нелишѧтъ сѧ вьсѣкого добра sin. glag. *dan.:* вьзискающеи же *sp. pm. mih.*[2]; 131 18 врагы єго облѣкѫ вь стоѵдъ, а на ономь процвьтетъ свѧтыми моѣ. sin. glag. *dan:* на ономь же *sp. pm.*

ашоѵтъ 34 7 19 sin. єшоѵть glag.: тоѵниє (тоѵнє) *dan. pm.* вь соѵє *sp. mih.*[2]

балиѩ 87 11 sin. glag.: врачєвє *dan. sp. pm. mih.*[2].

въ безаконєны 52 2 sin. в безаконихь (—ныхь —нїихь) glag. (osim *nov.*[2]) *sp. pm. mih.*[1]: вь начинаныхь *dan. nov.*; ото вьсѣхъ безаконьныхъ 129 8 sin. безакони glag. безаконы —нїи *dan. sp. pm. mih.*[1]: скрьбы *mih.*[2].

благости 30 20 sin. glag, *sp. pm.:* милости *dan.*

ближикы 37 12 sin. glag.: искрьни —нїи *dan. sp. pm. mih.*[2] (a pl. gen. 121 8 sin. glag. *dan. pm. mih.* ближьникь *sp.*).

богъ 52 3 sin. *sp. pm. mih.*[1]: господь glag. *dan.* 84 13 glag. *dan. sp. pm.*, 95 4 glag. *dan. sp.* 65 19 *mih.*[b]; бога 36 31 sin. *sp. pm.:* господа *dan.;* богоѵ 90 2 sin.: господеви glag. dan. *sp. pm. mih.*[1] 97 5 glag. *sp. mih.*[2] 99 1 *dan. sp. pm. mih.*[b]; свѧтило боже 72 17 sin. господны *mih.*[2]

Digitized by Google

болє 89 10 sin. glag.: **множыє** *dan.* **множаꙗ** *sp. pm. mih.*[1 2].

боѣшꙗ сꙗ 52 6 sin. **оубоѣше** glag. *mih.*[a]: **оустрашише се** dan. *sp. pm.* (Nu glagol **оустрашити** dolazi i u sin. 26 1, 77 53, 103 7, 118 161).

бышꙗ 44 17 sin. glag. *dan. sp. mih.*[1]: **родише се** *pm.*, **бывъшиимъ** 86 6 sin. *dan. mih.* **бившихь** glag.: **рождьшихь се** *sp. pm.*

велеп 24 11 sin.: **многь** glag. *dan. sp. pm. mih.*[2] (πολλή, odkle u sin. **велеи**?) — **вельми** 118 51 sin. glag.: **до ꙁѣла** *dan. sp. pm. mih.*[1] 118 107 *mih.*[2] **боура велъѣ** 49 8 sin. glag. *dan. pm. mih.*[1]: **ѕѣлиа** *sp.*

видꙗтъ 113 13 sin. glag. *dan. mih.*[1]: **оузреть** *sp. pm.*, 134 16 sin. glag. *sp. pm.*: **оузреть** *dan.*; **видꙗ** 72 3 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: **зре** *mih.*[2].

владичествие 102 22 sin. glag. *dan. sp. pm.*: **величствиа** *mih.*[1], **величьство** 109 8 sin. glag. **владичьствова** *dan.* (opako): **начельство** *sp. pm. mih.*[2].

на водѣ 105 32 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: **на рѣка** *mih.*[2]

волꙗ 15 3 sin. glag.: **вьсхотѣнаѣ** *dan.* **хотениꙗ** *sp. pm.*

не врѣдоу сътворишꙗ 117 22 sin. glag. *sp. pm.*: **не брѣгоше** *dan.*

въдовицꙗ (—**цꙗ** = —**цѫ**) 131 15 sin. glag. (—**це** svi; znak da je priređivalac psaltira za Hrvate imao pred sobom slovenski tekst u kom je kao u sin. stajalo **въдовицꙗ** na bugarsku **ꙗ** za **ѫ**, a držao je za plural) **вьдовица** *dan.*, sve prema χήραν: **ловитвоу** *sp. pm. mih.*[2] prema θήραν.

възвеличилъ мꙗ еси 91 5 sin. *dan. mih.*[1]: **вьзвеселиль** glag. *sp. pm.* (εὔφρανάς με).

възвесели вьсꙗ 88 43 sin. glag. *mih.*[1] **вьзвеселиль еси** *sp. pm.*: **вьзнесель еси** *dan.*

възвѣщтѫ 70 18 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: **вьзищоу** *mih.*[2] (opako)

възгласꙗтъ 113 15 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: **вазглаголоуть** *dan.*

въздаждь 93 2 svi do *mih.*[2] koji ima: **вьздвиже** (opako).

въздрадоуѭ сꙗ 107 8 sin. glag.: **вьзнесоу се** *dan. sp. pm. mih.*[1] ὑψωθήσομαι; 91 5 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: **вьзвеселоу се** *dan.*

въздръваниѣ 128 6 sin. *mih.*[1] (bez **д**) *dan. pm.*: **въстръженїа** *sp.*

Digitized by Google

възнѣсте 130 1 sin. **вьзнѣста** glag. (do *nov.* **вьзнесоста**) **вьзнесосте** *sp.:* **вьзведоста** *dan.* —**досте** *pm.* —**достѣ** *mih.*[1] — **възносѧ** 134 7 sin. glag. *dan.:* **вьзводе** —**дѣ** *sp. pm.* —**дѧ** *mih.*[1].

възовѫ 27 2 sin.: **молю се** *glag. dan. sp. pm.*

възѩхъ 85 4 sin. *pm. mih.*[2]: **в'зкѣсь** glag. **въздыхь** *dan.* (ἦρα).

въноушѩтъ 134 17 sin.: **слишеть** glag. *sp. pm. mih.*[1] **оуслышеть** *dan.* **глаголеть** *mih.*[2] opako.

въпиѩ 68 4 sin. glag. *dan. mih. oba*: **зовїи** *sp. pm*

вьсъ прѣподобьнои 31 6 sin: **всакь** glag. *sp. pm.*; **весь чловѣкъ** 118 2 sin.: **всакь** glag. itd. **вьсь плодъ** 104 35 sin.: **вьсакь** —**кы**; **весь пѫть** 118 128 sin.: **вьсакь**; **вьсѣ плоть** 64 3 sin.: **вьсака пльть**; **въсе безаконеніе** —**коннье** 106 72, 118 133 sin.: **вьсако**; **истръ вьсе дрѣво** 104 33 sin.: **вьсако**; **вьсе оутвръжденье** 104 16 sin: **вьсако**; **вьсѫ похвалѫ** 70 14 sin.: **вьсакоу**, **вьсѫ травѫ** 104 35 sin.: **вьсакоу**: — **потрѣбилъ еси вьсего любы дѣѭштаго** 72 27 sin: **вьсакого**; **начѩтокъ вьсего троуда** 104 36 sin.: **вьсакого**; **вьсего брашьна възгнѫша сѧ доуша** 106 18 sin.: **вьсакого**; **отъ вьсего зъла** 120 7 sin.: **вьсакого**; **вьсеѩ печали избавилъ мѧ еси** 53 9 sin.: **вьсакое**; **вьсеѩ коньчины видѣхъ конець** 118 96 sin.: **вьсакое вьсакои**; **о вьсемь богатьствѣ** 118 14 sin.: **о вьсакомь**; **вьсѣ работъна тебѣ** 118 91 sin.: **вьсачьска**; **на вьсѣ начинаннѣ** 98 8 sin. *pm. sp.:* **вьсака** glag. *mih.*[1] **вьсако** *dan.*, **поби вьсѧ пръвѣньцѧ** 77 51 i 104 36 sin.: **вьсакь прьвѣньць**.

въскоурѩтъ сѧ 103 32 sin *dan.* **коуреть се** glag.: **вьздыметь се** *sp. pm. mih. oba.*

въсхлѩпаѭтъ 108 10 sin. **всхлипають** *p.* **вьсхлюпають** *nov.*[1] **схлипають** *k.:* **вьпросеть** *dan.* **вьспросеть** *sp. pm.*

въсхоштетъ 44 12 sin. glag. *dan. mih.*[1]: **вьжделѣеть** *pm.* **вьжделаеть** *sp* **въсхотѣше** 105 14 sin glag. *dan.:* **пожелаше** *sp. pm.*

вынѫ 34 27 sin. *dan. sp. pm.:* **присно** glag. 118 117 sin. *sp. mih.*[1]: **присно** *dan.*, 69 5 sin. glag. *nov.*[1] *dan. sp pm.:* **присно** *mih.*[1] (ali ima i sin. **присно** 119 44).

вышьнѣго 90 1 sin. i svi do *mih.*[2], koji ima: **небеснаго**.

глаголѭтъ 34 27 sin. **вьзглаголють** glag.: **рекоуть** *dan. sp. pm.* **глаголашѧ** 77 19 sin. glag.: **клеветаше** *dan. sp. pm. mih* [1 2] **глаголлахѫ** 118 23 sin. glag. *dan.:* **клеветахоу** *sp. pm mih.*[1 2] **глаголете** 138 26 glag: **речете** *dan.* **ревнивїи есте** *sp.* prema ἐρι σταί ἐστε.

Digitized by Google

гонѣахъ благостынѭ 37 21 sin. гонахь glag. гоныхь *dan.* гонѩхь *sp.:* творихь *mih.*[2]

господи 73 10 sin. glag.: боже *dan. sp. pm. mih.*[1] господи (gen.) 24 12 sin. господа glag. *sp. pm.:* бога *dan.*, господеви 65 1 sin. *sp. pm. mih.:* богоу glag. *dan.*, господю 97 4 sin. господеви *sp. pm.:* богоу glag. *dan.* богови *mih.*[1], 106 6 sin. *mih.*[1] господевѣ glag. господеви *sp pm.:* богоу *dan*, 106 13 sin. glag. *dan. sp pm.: mih.*,[1] 108 20 sin. glag. *sp. pm.:* богоу *dan.*

готоваего 32 14 sin. glag. *dan. sp. pm.:* небесиаго *mih*[2]

грѩдѫ 39 8 sin.: придоу glag. *dan. sp. pm.*, грѩдетъ 95 13 (drugi put) sin. glag. *mih.*[1]*:* придеть *dan. sp. pm. mih.*[2]

грѣха 18 4 sin. glag. *dan. sp. pm.:* страха *dan.* (otkle?)

грѣхопаданеи 21 2 sin. glag. *sp. pm.:* сьблазань *dan.*

добръ 72 1 коль добръ богъ sin. glag. *dan.:* благь *sp. pm. mih.*[1 2] 33 11 не лишѩтъ сѧ вьсѣкого добра sin. glag.: блага *dan. sp. pm. mih.*,[2] 37 21 въздаѭштьп мнѣ зъло вьз добраа sin glag.: благаѣ *dan. sp. pm.* 52 2 4 нѣсть творѩи добра sin.: благостине glag. *dan.* благостиню *sp.* 2 благое *sp.* 4 блага *pm. mih.*[1] 83 12 господь не лишитъ добра sin. glag. *dan.:* блага *sp. pm.* 34 12 въздаахѫ ми зълаа въз добраа sin. glag. *dan.:* благаа *sp. pm.*, 121 9 възискахъ добра тебѣ sin. glag. *dan.:* благаа *sp. pm. mih*,[1] 33 15 твори добро sin. glag *dan.:* благо *sp. pm.* 36 27 сътвори добро sin. glag.: благо *dan. sp. pm.*, 91 15 добро приемлѭште бѫдѫтъ sin. glag. *dan :* благо *sp. pm.*, 114 6 господь добро сътвори тебѣ sin. glag.: благо *dan. sp. pm. mih.*[1] 117 8 добро естъ надѣати сѧ на господѣ sin. glag. *dan.:* благо *sp. pm.* 117 9 добро естъ оупъвати на господѣ sin. glag. *dan:* благо *sp. pm.* 108 5 положишѧ на мѧ зъло вьз добро sin. glag. *dan.:* благаа *sp. pm. mih.*[1], 33 13 любѧ дьни видѣти добры sin. glag. *dan.:* благы *sp.* —гїи *pm.*

досаждениѣ 82 17 sin. glag. *dan.:* бесчьстїа *sp. pm. mih.*[1]

драга (камени) 18 11 sin. драгаго glag.: чыста *dan.* чьстиаа *sp. pm.* драгаего 20 4 sin. glag.: частиаго *dan. pm.* чьстиаа *sp.*

еда: 48 6 еда въ вѣкы прогнѣваеши сѧ sin. glag. *dan.:* да не *sp. pm.*, 2 12 еда когда прогнѣваетъ сѧ sin. glag. *dan.:* да не когда *sp. pm.* 7 8 еда когда похытить sin. glag. *dan.:* да не когда *sp. pm.* 12 4 еда когда оусънѫ sin. glag.: да не когда *dan. sp. pm.* 12 5 еда когда речетъ врагъ мои sin. glag.: да не когда *dan. sp. pm.* 27 1 еда когда прѣмлъчиши sin. glag. *dan.:* да не когда *sp. pm. mih.*[2] 49 23 еда когда похытитъ sin. glag.: да не когда

Digitized by Google

dan. sp. pm. ѣда когда забѫдѧтъ sin. glag. *dan.:* да ае когда *sp. pm. mih.*[1] 78 10 ѣда когда рекѫтъ sin. glag.: да не когда *dan. sp. pm. mih.*[1] 90 12 ѣда когда прѣтъкнеши ногѫ sin. glag : да не когда *dan. sp. pm. mih.*[1] 139 9 ѣда когда къзнесоуть се glag *dan.:* да не когда *sp. pm.*

жалость 68 10 sin. *dan :* зависть glag. *sp. pm. mih.*[1 2] (ali imaju i glagolaši žalostь za ζῆλος 118 139; a жалость ζῆλος ev. ioan. zogr. mar. ostr. nik.)

жьдаѣтъ 41 2 sin. glag. *dan. mih.*[1]: желѣть *sp. pm. mih.*[2] ἐπιποθεῖ.

закьри 34 3 sin. glag. *dan. sp. pm.:* запри *mih.*[2] (opako.)

задалъжиши 128 3 sin. *dan. sp. pm mih.*[1] продльжиште glag.: оудалиште *mih.*[2]

заимѣтъ 106 42 sin. glag. *dan.:* заградить *sp. pm. mih.*[1]

законъ 24 14 sin. glag. *dan.:* завѣтъ *sp. pm.*

замѫди 39 18 i 69 6 sin. *mih.:* закьсити glag. *dan. sp. pm. mih.*[2] (69 6.)

западенъ 77 26 sin. glag.: лнкѫ лнкоу svi ostali.

запокѣдь 77 37 къ—дн sin.: кь завѣтѣ svi ostali, dakle sin. opako. 118 60 запокѣди sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]*:* законь *dan.*

запѣнѧтъ сѧ sin. (iz 36 31): не познають ostali.

застѫпи 19 2 sin.: защити glag. *dan. sp. pm.*

застѫпьникъ 61 9 sin.: помоштникь glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]

замсѧ сѧ 62 12 sin. glag.: заградише се *sp. pm. mih.*[1] разгрьдише *dan.*

знамение 59 6 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]*:* достоание *mih.*[2]

зма 80 6 sin. glag. *dan.* змѫ *mih*[1]*:* кѣдѣше *sp. pm.*, знахъ 17 49 sin. glag.: к(ѣ)дыахь *dan.* кѣдѣхь *sp. pm.*, знаемъ 75 2 sin. glag. *mih.*[1]*:* кыдномь *dan.* кѣдомь *sp. pm. mih.*[2]

зълое 50 6 sin glag.: лоукаое *dan. sp. pm. mih.*[1], зълаго 100 4 sin. glag. *dan. mih*[1]*:* лоукаваго *sp. pm.*

къ зълобѣ 72 8 sin. glag. *mih.*[1]*:* кь лоукавьствѣ *dan. sp. pm. mih.*[2] но зълобѣ 27 4 sin glag.: по лоукавствоу *dan. sp.* лоукавствїю *pm. mih*[2] 93 23 sin. glag.: лоукавьствию *dan.* лоукавствоу *sp. pm.* отъ зълобъ 34 17 sin. glag.: оть злодѣнстка *dan. sp. pm.* злодѣнствїа *mih.*[2]

зълобнкнн 118 115 sin. glag. *dan.:* лоукавноующеи *sp. pm. mih.*[1 2] зълобнѣынхъ 21 7 sin. glag.: лоукавыхь *dan. sp. pm.*

Digitized by Google

зълобникыхъ 63 3 sin. glag. *dan. mih.*[1]: лоукавноующихъ *sp. pm.* лоукавыхъ *mih.*[6]

зълобоующимъ 93 16 sin. glag.: злодѣюще *dan.* лоукавноующее *sp. pm. mih.*[2]

иде 84 9 sin. glag.: ѣко *dan. sp. pm.*, 101 4 sin glag. (идѣ): ѣко *dan. sp. pm. mih.* 101 10 sin. glag. (идѣ) *mih.*[1]: за ие *dan. sp. pm.*, 107 13 sin.: ѣко glag. и *dan. sp. pm. mih.*[1]

иже 94 9 sin.: идѣже glag. *dan. sp. pm. mih.*[2]: možda je u sin. де ispalo.

иже: кьсѣкъ иже глаголетъ слава 28 9 sin: късакъ кто *sp.*; ostali nemaju иже.

избави 21 21 sin. *dan. pm.*: изми glag. *sp.*; 106 19 sin. glag. do *kuk.*: спаде *kuk. dan. sp. pm. mih.*[1]

изби 104 29 sin. glag.: измори *dan. sp. pm.*

изведеши 30 5 sin. glag. *dan. pm.*: истръгнеши *sp.* изведе 77 55 sin.: изагна glag. *dan. sp. pm. mih.*[1] изведъ есн 76 21 sin. glag. *dan. mih.*[1]: наставивъ есн *sp. pm.* изведи 24 17 sin. *dan sp. pm.*: избави glag.

изидеши 59 12 sin. i ostali do *mih.*[2] koji ima opako: изведеши.

изъми 63 2 sin. glag. do *kuk. dan. sp pm. mih.*[1]: избави *kuk. mih.*[2]

исконьуѣшѣтъ сѧ 101 28 sin. glag. *dan.*: не оскоудѣють *sp. pm. mih.*[1 2]

искрънѣго 100 5 sin. glag. *dan. sp. pm.*: ближнѣго *mih.*[1] съ искрънимъи 27 3 sin. glag.: ближнимъи *dan. sp. pm. mih.*[1]

исповѣмь 72 28 sin. glag. *mih.*[1]: къзвѣщоу *dan. sp. pm.* къзищоу *mih.*[2] opako. испокѣдмъ 106 22 sin. glag. *dan.* покѣдеть *sp. pm.*: къзвѣстать *mih.*[1]

исправитъ сѧ 109 29 sin. glag. *sp. pm mih.*[1] κατευθυνθήσεται: прыбикаеть *dan.* prema διαμενεῖ u bibl. gr. Sym.

исправление 96 2 sin. *kuk. nov.*[1] *sp. pm. mih.*[1]: оуготованиѥ *p nov.*[2] *dan.*

испоусти 104 20 sin. glag. *dan.*: остави *sp. pm. mih.*[1 2]

Исраилѣкь 58 6, 113 20 sin. i ostali do *dan.* koji ima кралѣкь. Исраилѣка 77 53 sin. itd.: кралѣва *dan.* Исраилѣко 13 7, 52 7 sin. itd.: кралѣко dan. на Исраилѣ 77 21 sin. itd.: на крала *mih.*[2]

отъ исходишть 74 7 sin. отъ исходь *sp. pm.*: отъ истока glag. отъ кьстокь *dan. mih.*[1]

исѫти 73 15 *sin. mih* [1] иссоуши *p.* исьсоуши *nov.*[1] иссѣци *kuk.* иссоуши *nov.*[2] изсоуши *sp. pm.* исоуши *dan.*

Digitized by Google

исѩче 105 9 sin. glag. (ис'сече исече иссѣче) *sp. pm. mih.*[2]: исчезе *dan.* (opako.)

ковъ 40 10 sin. glag. *dan.*: льсть *pm.* нетоу *sp.*

коваахѫ 128 3 sin. *dan.* коваше glag.: дѣлахоу *sp. pm.* делашѫ *mih.*[1] дѣлаше *mih.*[2]

коль 132 1 sin. glag. *dan.*: что *sp. pm.* 72 1 sin. glag. *dan. sp. pm.*: ꙗко *mih.*[1]

красотѫ 25 8 sin. glag: велию лѣпотоу *dan.* благолѣпїе *sp. pm. mih.*[2] красота лѣпоты 49 2 sin. glag. *dan. mih.*[1]: благолѣпїе красоти *sp. pm.*

кротъции 46 11 sin. glag. *dan. pm.*: правед'ници *sp.*

крѣпци 46 10 sin. glag. *dan.*: дрьжавнїи *sp. pm. mih.*[1 2] крѣпьцини 58 4 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: грѣшници *mih.*[2]

крѣность 42 2 sin. glag. *mih.*[1]: дрьжава *dan. sp. pm.*

лаетъ 9 30 sin. glag. *dan.*: ловить *sp.*

лесть 34 8 sin. glag. ловитва *dan. sp. pm. mih.*[2] льсти 36 14 sin. glag. *sp. pm.*: зла *dan.*

лѫжьнии 103 20 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: доубравьни *mih.*[2]

на люди 105 40 svi do *mih.*[2] koji ima opako: на земли.

милость 105 46 sin. glag.: щедроты *dan. sp. pm. mih.*[1 2] милости 78 8 118 156 sin. glag.: щедроты *dan. sp. pm. mih.*[1 2] о милости 30 8 sin. glag. *sp. pm.*: о молитвы *dan.* милостьѭ 30 17 sin. glag. *sp. pm.*: молитвою *dan.* на милость 12 7 sin. glag. *sp. pm.*: на молитвоу *dan.* (svuda je молитва opako, možda Daničić opako čitao).

милостивъ 77 38 sin. glag. *dan.*: щедрь *sp. pm. mih.*[1]

милоуетъ 36 21 sin. glag. *dan. pm.*: щедрить *sp.* 102 13 ѣкоже милоуетъ отьць сынъı помилоуетъ господь боѩштѩѩ сѩ его sin. glag. милоует . . милостивь ѥсть *dan.*: щедрить . . оущедрить *sp. pm. mih.*[1] помиловати 76 10 sin. glag.: оущедрити *dan. sp. pm. mih.*[1 2] помилоуеши 101 14 sin. glag.: оущедриши *dan. sp. pm. mih.*[1 2] помилоуетъ 108 12 sin. glag. *dan.*: оущедрить *sp. pm.* помилоуи 4 2 sin. glag. *dan.*: оущедри *sp. pm.* 58 6 sin. glag. оущедри *dan. sp. pm mih.*[1 2] помиловахъ 59 3 sin. glag. *dan.*: оущедриль *sp. mih*[1 2]

мръзитъ 5 7 sin. glag. *dan.*: гноушает се *sp. pm.* мръзѣахѫ 55 6 sin. glag.: гноушахоу се *dan. sp. pm. mih.*[1]

мыта 25 10 sin. glag. *dan.*: мъзды *sp. pm.* мьздь *mih.*[2] 14 5 sin. glag.: мазды *dan. pm.* мъзды *sp.*

Digitized by Google

мѫжь 83 13 sin. glag. *pm.:* чловѣкь *sp.* a *dan.* nema, u *mih.*[1] istrgnuto.

мѫчишѧ 34 16 sin. glag.: искоусише *dan. sp. pm. mih.*[2]

наведи 5 9 sin. glag. *dan. pm.:* настави *sp.* наведе сѧ 106 7 sin glag. *dan. sp. pm.:* настави ихь *mih.*[1]

ты исѫчи рѣкы наводьненыѧ 73 15 sin.: етамь glag. етамьскые *dan.* Нѥѳамьскые *sp.* Їѳамскїе *pm. mih.*[1] Нетамскы *mih.*[2]

надѣахъ сѧ 12 6 sin. glag.: оуновахь *dan. sp. pm.*

наложѫ 107 10 sin. *sp. pm. mih.:* простроу glag. *dan.* (po vulgati.)

налѧчетъ 57 8 sin. glag.: напрежеть *dan. sp. pm. mih.*[1 2] налѧци 44 5 sin. *mih.*[1]*:* вьньми glag. напрези *dan. sp. pm.* налѧсѧ 36 14 sin. glag.: напрегоше *dan. sp. pm. mih.*[2] налѧшѧ 63 4 sin. glag.: напрегоше *dan. sp. pm. mih.*[1 2] налѧцаѭштеи 77 9 sin. glag. *mih.*[1]*:* напрезающе *dan. sp. pm. mih.*[2]

наставльшюмоу 135 16 sin.: проведшоумоу glag. *dan. sp. pm.* διαγαγόντι.

натровеши 79 6 sin. glag.: напытаеши *dan. sp. pm. mih.*[1 2] натроу 80 17 sin. glag.: напыта *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

наоучи 118 27 sin. glag: вьразоуми *dan. sp. pm. mih.*[1]

недѫгъ 40 4 sin. *dan. pm.* вь недоузѣ glag.: болѣзни *sp.*

неключими 32 4 sin. glag. *dan. pm. mih.*[1]*:* непотрѣбни *sp.*

ненавидѧштѧѧ 43 8 sin. i ostali do *mih.*[2] koji ima opako: неоуведающе нась.

неосѣтовани 77 63 svi do *mih.*[2] koji ima: неоставени.

неправъдѫ 27 3 sin. glag. *sp. pm.:* безаконые *dan. mih.*

ништаего 10 4 sin. glag.: оубогаго *dan. sp. pm.*

нынѣ 117 2 3 4 sin. glag. i *dan.* do 4: оубо *dan.* 4 *sp. pm. mih.*[1]*;* 123 1, 128 2 sin. glag. *dan. mih.*[1]*:* оубо *sp. pm.*

обладаѭтъ землеѭ 36 9 sin glag.: наслѣдеть землю *dan. sp. pm.* населеть *mih.*[2]

образъ 105 20 sin. glag.: подобие *dan. sp. pm. mih.*[2]

обѣты 21 26 sin. glag.: молитвы *dan. sp. pm.* 49 14 sin. glag. *dan. pm.:* молитвы *sp. mih.*[1] 55 13 sin. glag. *mih.*[1]*:* молитви *sp. pm.* молитвоу *dan.* обѣтъ 64 2 sin. glag. *dan.* (plur.): молитва *sp. pm. mih.*[1] обѣты 65 13 sin. glag.: молитвы *dan. sp. pm. mih.*[1 2] 115 5 sin. glag.: молитвы *dan. sp. pm mih.*[1 2] 115 9 sin. glag. *dan.:* молитвы *sp. pm. mih.*[1 2]

обѣшта сѧ 131 2 sin. glag. *dan. sp. pm:* помоли се *mih.*[2]

Digitized by Google

огавие творѣахѫ ми 34 13 sin. glag. *dan. pm.*: стоужаахоу ми *sp.*

одеждѫтъ сѧ стоудомъ 70 13 sin. glag *mih.*[1]: облькоуть се вь стоудь *dan.* облѣкоут се *sp. pm. mih.*[2]

одъиаче (?) 77 30 sin.: още glag. еще *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

ометы 132 2 sin. glag. *sp. pm.*: подолькь *dan.*

омѫтихъ сѧ 87 16 sin. glag. *dan. sp. pm.*: изнемогохь *mih.*[2].

оправьдити 61 10 sin. *dan. mih.*[1]: обидѣти *sp. pm.* да прѣластеть glag. (po vulgati).

въ орѫжыхъ 19 8 sin.: на колесницахь glag. *dan pm. mih.*[1 2]

оскѫдѣ 30 11 sin. glag. *dan. pm.*: изчезе *sp.*

оставитъ 48 18 sin. glag *dan. sp. mih.*[1]: прїиметь *pm.* оставилъ еси 31 5 sin.: отьпоустиль glag *dan. sp. pm. mih.*[2]

осѣде 21 17 sin. glag.: одрьжаше *dan. sp. pm.*

отоци 71 10 i 96 1 sin. glag. *dan.*: острови *sp. pm mih.*[1 2]

отъвлѣче 7 13 sin. *dan.* (opako), палечеть *p. k.* навлече *nov.*[1 2]: папрѣже *sp. pm.*

отълѣкъ 16 14 sin. glag.: останкы *dan. sp. pm.* 75 11 sin. glag.: останакь *sp. pm. mih.*[a].

оцѣститъ 7 13 sin. glag. *sp. pm.*: наострить *dan.*

пакы 15 7 sin. glag.: еще *dan. sp. pm.* 15 9 sin.: още glag. еще *sp. pm.* 70 24 sin. glag.: еще *dan. sp. pm. mih.*[1] 76 8 sin. glag. *dan. mih.*[1]: к томоу *sp. pm.* 77 17 sin. glag. *mih.*[1]: еще *dan. sp. pm.*

паствины 99 3 sin. glag. (*dan.* adj. пастыкные): пажити *sp. pm. mih.*[1 2] на мѣстѣ паствинънѣ sin. glag. *dan.* (пастыкны): злачнѣ *sp. pm.*

печали 109 8 sin.: сили glag. *dan. sp. pm.* δινάμεως: u sin. je opako napisano пе чали, pisac se je sjetio da je već više puti napisao въ день печали, pa je i na tom mjestu metnuo печали mj. силы, sravni 19 2 оуслыши тѧ господь вь день печали, 49 15 призови мѧ вь день печали твоеѧ, 58 17 бысть прибѣжиште мое вь день печали моеѧ, 76 3 въ день печали моеѧ бога възискахъ 85 7 въ день печали моеѧ възъвлхъ къ тебѣ. въскѫѭ сѣтоуѧ хождѫ отъ печали врага моего 41 10 sin. glag. *mih.*[1]: егда стоужаеть ми врагь *dan. sp. pm.*

печальна 61 6 i 12 sin. glag. i *sp.* 12: прискрьбна *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

Digitized by Google

по неи 44 15 sin. glag. *dan.*: вь слѣдь ее *sp. pm. mih.*[1], по томь 73 9 sin. glag. *dan pm. mih.*[1]: к томоу *sp. pm.*

поби 77 51 sin. *dan.* оуби glag. *mih.*[1]: порази *sp. pm. mih.*[2] побьенъ быхъ 101 5 sin. glag.: оуязвлень *dan. sp. pm. mih.*[2]

повѣмъ 49 12 sin. glag.: рекоу *dan. sp. pm. mih.*[1 2], повѣдите 47 13 sin. glag. *dan pm. mih.*[1]: вьзвѣстите *sp.*, повѣдѣшꙗ 43 2 sin. *pm.*: вьзвѣстише glag. *dan. sp. mih.*[1]

погоуби 77 38 sin. glag. *mih.*[1]: растли ть *sp. pm.*, погоуби 77 45 sin. glag. *dan. mih.a*: растли *sp. pm. mih.*[2]

не подвижитъ сꙗ 111 8 sin. glag. *mih.*[1] po vulgati non commovebitur: не оубоить се *dan. sp. pm.* prema οὐ φοβηθήσεται

врѣмꙗ подобно 31 6 sin.: потрѣбно glag. *dan. pm.* благопотрѣвно *sp.* εὐθέτῳ.

подъемлетъ 36 24 sin. glag. *dan. pm.*: подькрѣплꙗеть *sp.*

пожѣгаꙗи 82 15 sin. иже пожигаеть glag. пожигаеи *sp.* пожиглѫи *mih.a*: попалаеи *dan.*

познашꙗ 73 5 sing. glag. *mih.a*: разоумѣше *dan sp. pm. mih.*[2] 94 10 sin. glag. *sp. pm.*: разоумѣше *dan.*

поконь 110 10 sin.: начело glag. *sp. pm. mih.*[1 2] зачело *dan.*

положилъ еси 106 33 sin. glag. *mih.*[1]: поставиль ѥсть *dan. sp. pm.*

помошть 107 12 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: силоу *dan.* (griješkom ili sjetivši se ps. 29 8 подаждь добротѣ моеи силоу.)

помышленнѣ 93 11 sin. glag. *dan. sp. pm.*: поношенїа *mih.*[2]

поносишꙗ 88 52 sin. glag. *sp. pm. mih.a*: посытыше *dan.*

поношенье 38 9 sin. glag. *dan sp.*: положенїе *pm.*, 68 20 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: помышление *dan.*

порѫтитъ сꙗ 36 24 sin. glag. *pm.*: разбиеть *dan. sp. mih.*[2]

потаихь 39 11 sin. glag. *dan. pm.*: скрыхь *sp.* (griješkom opetovano).

похоть 102 2 sin. glag. *dan*: желанїе *sp. pm. mih.*[1 2]

пригвоздишꙗ 21 17 sin. glag. сьпрыгвоздише dan.: ископаше *sp. pm.*

придетъ 90 10 sin. glag. dan. *sp. pm.*: приближить се *mih.*[1 2]; приде 104 23 sin.: пришьствова glag. *sp. pm.* пришальствова *dan.* пришелствова *mih.*[1] пришльствова *mih.*[2]

Digitized by Google

призьри 21 20 sin. glag. *dan.:* вьими *sp. pm.* призъри 39 14 sin. glag.: вьньми *dan. pm. mih.*[2] потъщи се *sp.* prema σπεῦσον mj. πρόσχες.

принесѫтъ 71 10 sin. (drugi put) *dan.:* приведоуть glag. *sp. pm. mih.*[1 2]

присно 118 44 sin. glag. *dan. sp. pm.:* вынѫ *mih.*[1]

пристѫпитъ 90 7 10 sin. glag.: приближить се *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

приѣетъ: господь—ми 39 18 sin. glag. *pm. mih.*[2]: господь попеченїе мое *sp.*

прозрѣ 138 3 sin. glag. прѣзры *dan.:* прѣдвидѣ *sp.*

просвьтѣ сѧ 117 27 sin. glag. *pm.:* ѣви се *dan. sp. mih.*[2]

прости быхомъ 19 9 sin. glag.: исправихомь се *dan. sp. pm.*

не прѣврѣдихомъ 43 38 sin. glag. *dan. pm.:* не правдихомь *sp.* не бесправдихомь *mih.*[1]

прѣвыспрънѣ 103 2 sin. glag. *dan. mih.a:* прѣвышнаа *sp. pm. mih.*[2], отъ прѣвыспрънихъ 103 13 sin. glag. *dan. mih.a:* прѣвышнїихь *sp. pm. mih.*[2]

прѣдъ 34 3 sin. glag. *dan. pm.:* съпротикь *sp.*

прѣкоуштена (opako) 44 10 14 sin.: прѣоукрашена glag. *dan. sp.* прѣиспьщрена *pm. mih.*[1]

отъ прѣнемаганьѣ доуха 54 9 sin. glag.: оть малодоушїа *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

раждежетъ сѧ 38 4 sin.: разгорѣ се glag. вазгорить се *dan. sp. pm.* 78 5 sin. glag. (osim *nov.*[1]) *mih.*[1]: разгараеть се *nov.*[1] разгорить *dan. sp. pm. mih.*[2]

разкръже 77 13 sin. *sp.:* разврьзе glag. *mih.*[1] растврьзе *dan.* 77 15 sin.: разврьзе glag. *sp. pm. mih.*[1] растврьзе *dan.*

разгънѫ 48 5 sin. *mih.*[1] разгоню разагноу разг'ноу glag. разагноу *dan.:* отьврьзоу *sp.*

раздражи сѧ 77 21 sin. glag. *pm. mih.a:* разгнѣва се *dan. sp. mih.*[2] раздражишѧ 105 29 sin. glag.: разгнѣваше *dan. sp. mih*[2] прогнѣваше *pm. mih.a*

раздроуши 58 12 sin. glag. *mih.*[1]: низложи *dan sp pm.*

разидѫ сѧ 21 5 sin. glag. *dan. pm.:* рас'синаше се *sp.*

разорилъ еси 88 41 sin. glag.: низложиль *dan. sp. pm. mih.*[1]

Digitized by Google

рано прихождахѫ 77 34 sin. glag.: оутрьневахоу *dan. sp. pm. mih.*[1]

растръга 29 11 sin. glag. *sp. pm.*: растлылъ еси *dan.*

о ризѫ 21 19 sin.: о мантизѣ glag *dan.*: о одежди *sp. pm.* ризы 132 2 sin. glag. *dan.*: одежде *sp. pm. mih.*[2]

рѣснота dolazi često u sin. svi ostali imaju za to: истина

рѣснотивьнь 85 14 sin.: истиньнь (ostali svi).

рѫжение 30 14 sin.: гаѣение гажденне glag. *dan. pm.* гажданїе *sp.*

бъ рѫцѣ 26 12 sin. glag. *dan.*: вь доушахь *sp. mih.*[2] вь доуше *pm.*

самъ 101 28 sin.: тажде (таѣе тае) glag. *sp. pm. mih.*[1 2] исть *dan.*

къ севѣ 82 7 sin.: в коупь glag, вь коупы *dan.* вь коупѣ *sp. pm. mih.*[1]

въ села 42 3 sin. glag. *pm. mih.*[1]: жилища *sp.*

отъ селѣ 112 2, 113 26 sin. glag.: оть нына *dan. sp.* оть нинѧ *pm.* оть нинѣ *mih.*[1] 120 8 sin. *nov.*[1] *dan.*: оть нинѧ *sp. pm.* оть нинѣ *mih.*[1]

слово 118 82 sin. glag. *sp. pm.*: спасеные *dan.*

(с)облазни 106 40 sin. glag. *dan. mih.*: заблоуди *sp. pm.*

спыти 68 5 108 3 sin. glag.: тоуне тоуніе *dan. sp. pm. mih.*[1], 118 101 sin. glag.: безоума *dan.* тоуне *sp. pm. mih.*[1], 119 6 sin. glag.: тоуніе *sp. pm. mih.*[1]

сръдьца 39 9 sin. glag. *pm.*: чрѣва *dan. sp. mih.*[2]

противѫ станетъ 64 8 sin. glag. *mih.*[1]: постоить *sp. pm. mih.*[2] *dan.* (uz противо).

въ странѣ 55 14 sin.: вь свѣтѣ живѫштихъ svi ostali. въ странѣ u sin. ńije prema ἐν φωτὶ, biće uzeto ovamo iz 114 9 εὐαρεσκήσω ἐνώπιον κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων оугождѫ прѣдъ господемь странѣ живыихъ.

страха 52 6 sin. *dan sp pm.*: боѣзни glag. *mih.*[1]

стеблие 82 17 sin. glag.: трьсть *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

съ естъ богь нашь 47 15 sin.: та glag. *dan.* тъи *sp.* ть *pm.* тъ *mih.*[1]

въ съвитьцѣ 39 8 sin. glag. *dan.*: вь главизнѣ *sp. pm.*

съврьшилъ еси 30 20 sin. glag.: сьдѣлалъ еси *dan. sp. pm.*, съвръши 10 3 sin. glag. *sp. pm.*: створиши *dan.*

съвѣсть 137 6 sin. *sp. pm.*: знаеть glag. *dan.*

Digitized by Google

съкроушѫ 17 39 sin. glag. *dan.*: **оскрьблю** *sp. pm.* prema ἐκθλίψω; **съкроушаѭштааго** 29 5 sin. glag. *sp. pm*: **сьгрѣшающаго** *mih.*[2]

сълѭхъ сѧ 37 7 sin. **стлѣхь слехь се** glag.: **сьсохь се** *dan.* **смѣрих се** *sp.* **прѣклоних се** *pm. mih.*[2], **сълѭци** 68 24 sin. *mih.*[1]: **с'гни се** *nov.*[2] *mih.*[2] **сломи се** *kuk. nov.*[1] **скроуши** *dan.* **смѣри** *sp. pm.*, **сълѭшѧ** 56 7 sin. giag.: **слѣкоше** *sp. pm. mih.*[2]: **смѣрише** *dan.*

сънемъ 15 4 sin. glag. *pm.*: **сабора** *dan.* **събѡра** *sp.*; **сонъмомъ** 24 5 sin. glag. *sp. pm.*: **зборомь** *dan.*, **въ сонъмѣ** 81 1 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: **вь сьборе** *mih.*[2] **въ сонъмѣ** 105 18 sin. glag. *sp. pm.*: **вь зборыхь** (= **зборыихь**) *dan.*

сънъмѫтъ 101 23 sin. glag. *mih.*[1]: **сьбероутъ се** *dan. sp. pm mih.*[2]

съпасеши 55 8 sin. glag. *dan.*: **отьринеши** *sp. pm.* **изринеши** *mih.*[1]

съпасение 84 8 sin. glag. *sp. pm.*: **истиноу** *dan.*

съпѧлъ 17 40 sin. glag. *sp. pm.*: **сьскроушилъ** *dan.*

съставишѧ 140 9 glag.: **скрыше** *dan. sp.*

сътрѧсаѭштааго 18 8 sin glag. *sp. pm*: **сьскроушающаго** *dan.*

сътѫжаѩ 34 5 sin. glag. *dan. pm*: **оскрьблѧеи** *sp.*; **сътѫжаѭштеи ми** 26 2 sin. glag. *dan. pm.*: **оскрьблѧющеи ме** *sp.*, **сътѫжаѭштѩѩ намъ** 59 14: **враги наше** glag. (Luter: unsere feinde); **вьстающе на ме** *dan.* (vaļa da prema 43 6 **оуничижимъ къстаѭштѩѩ на ны**).

сътѩжи 25 2 sin. glag. *dan. sp. pm.*: **испитаи** *mih.*[2]

съхранишѧ 105 13 sin. *pm.*: **не стрьнѣше** glag *dan. mih.*[2]

сѣно 101 5 sin. glag.: **трава** *dan. sp. pm. mih.*[1 2] 105 20 sin. glag.: **травоу** *dan. sp. pm. mih.*[2]

сътоуѩ 41 10 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: **стоуждае** *dan.* (i 37 14).

сѧтъ 35 2 sin.: ostali svi **рече**.

тако 41 2 sin. glag. *dan.*: **сице** *sp. pm. mih.*[1 2].

творѩштеи 6 9 sin. glag. *dan.*: **дѣлающеи** *sp. pm.* 13 4 sin. glag.: **дѣлающе(и)** *dan sp. pm.* 35 13 sin. glag.: **дѣлающе(и)** *dan. sp. pm.* 91 8 sin. glag. *dan.*: **дѣлающе(и)** *sp. pm. mih.*[2]; 91 10 sin. glag.: **дѣлающе(и)** *dan. sp. pm. mih.*[2]; **творѩштѩѩ** 93 16 sin. glag.: **дѣлающе(е)** *dan. sp. pm. mih.*[1] 100 8 sin.

Digitized by Google

glag. *dan. mih.*[1]: дѣлающее *sp. pm.*, творѧштиихъ 58 6 sin. glag.: дѣлажщиихь *dan. sp. pm. mih.*[1], творѧштиими 27 3 sin. glag.: дѣлающими *dan. sp. pm. mih.*[2]

тепенъ 72 14 sin. glag.: внень *dan. sp. pm. mih.*[1 2]

троуды 127 2 sin. glag. *dan. sp. pm. mih.*[1]: болѣзни *mih.*[2]

къ села темьнаа 119 5 sin. glag.: кедарьска *dan.* сь селы Кѵдарьскими *sp. pm. mih.*[1 2] Κηδάρ.

тоу 35 13, 52 6 sin. i svi osim *sp.* koji ima: тамо.

тѫжѫ 101 8 sin. glag. *dan. mih.*[1]: скрьбаю *sp. pm. mih.*[2]

оу: проси оу мене 2 8 sin.: оть мене glag. *dan. sp.* живота проси оу тебе sin. glag. *dan.:* оть тебе *sp. (pm.* nema). единого просихъ оу господѣ 26 4 sin.: оть господа glag. *dan. sp. pm.*, присельникъ есмъ азъ оу тебе 38 13 sin. glag. *dan.:* оть тебе *sp. pm.;* оу тебе естъ источьникъ живота 35 10 sin. glag.: оть тебе *dan. sp. pm*, ѵностась моѣ оу тебе естъ 38 8 sin. glag. *dan.*: оть тебе *sp. pm.*

оудобѫѣжтъ 48 15 sin. glag. *dan. pm sp. mih.*[1]: обладають *sp.*

къ оужѫсѣ 30 20 sin. glag. *dan. pm.:* вь истоуплениі *sp.* (prema excessu u vulgati).

оузьрими 127 6 sin. glag. *dan.:* видиши *sp. pm. mih.*[2]; оузьрѧтъ 85 17 sin. glag. *dan.:* видѣть *sp. pm. mih.*[2]

оумолите 121 6 sin. *dan. mih.*[1]: просите glag. кьпросите *sp. pm. mih.*[2]

оунжѵи 17 48 sin. оумоуѵае glag.: подвьиноувь *dan. sp. pm.*

оумѣшнжши 54 22 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: оумастише се *dan.*

оустатъ 139 12 glag.: езыѵань *dan.* —ѵьнь *sp.*

оустрашишѧ 13 5 sin.: оубоѣше се glag. *dan. sp. pm.*

оуткрьдишѧ 17 18 sin. glag.: оукрѣпише *dan. sp. pm.*

хладъ 106 29 sin. glag. *dan. sp. pm.:* тишинѫ *mih.*[1]

въ хлѣба мѣсто 52 2 sin. glag. *dan. sp. pm.:* вь нищѫ хлѣба *mih.*[1]

хотѣнию 105 14 sin. glag. *dan.:* желанію *sp. pm.*

хотѧштеи 69 4 sin. glag. (мьнѣ зла) *mih.*[1] (зло): мыслеще *dan. sp. pm.*

храми 48 2 sin. glag. *dan. pm. mih.*[2]: жилища *sp.*

Digitized by Google

хвизъма 132 2 sin. кризма glag.: моуро *dan. sp. pm.* миро *mih.*[2]

хрибетъ 74 41 sin.: плеща glag. плещи *dan. sp. pm.* 20 13 sin. glag. *dan. sp.:* плещи *pm.*

на цѣстахь 143 14 glag.: вь пространьствы *dan.* вь стагнахь *mih.*[2]

чръницѧ 77 47 sin.: овощнѣ glag., сукамы *dan.* сукаменїи *sp. pm.* сукамины *mih.*[1] ѩгодичіа *mih* [b]

штитъмъ 90 4 sin. glag.: ороужнемь *dan. sp. pm. mih.*[1]

ѣдь 68 22 sin. glag. *dan.:* снѣди *sp. pm.:* врашно *mih.*[1]

ѫродаего (opako) 88 11 sin.: грьдаго glag. *dan. sp. pm.*

ѫтробы 21 11 sin. glag.: чрѣва *dan. sp. pm.*

ѩдро 36 2, 38 8, 101 3, 137 3 sin. glag.: скоро *dan. sp. pm. mih.*[1] 68 18 sin.: скоро glag. *dan. sp. pm. mih.*[1 2], 142 7 glag.: скоро *sp. pm.*

ѩдрописьца 44 2 sin. єдро пишоуща glag.: скорописца *dan. sp. pm. mih.*[1] — оуѩдришѧ 15 4 sin. glag.: оускорише *dan. sp. pm.*, 105 13 sin. *dan.:* оускорише *dan. sp. pm. mih.*[2]

ѩдѣ еѩ 93 15 sin:: дрьжеще ю glag. прѣдрьжѣще се *dan.* близь еѥ *sp. pm. mih.*[b] (еи).

ѩсѩ 39 13 sin. кше glag.: постигоше *sp.*

7. U ćirilskijem brevijarima ima riječi koje su istoga korijena ili iste osnove s onijem u sin., ali su kako god drukčije tvorene ili složene, to je neobično piscu zamijeńeno je običnim:

въ безводъныихъ 104 41 sin. glag. *mih.*[2] *dan.* (—дьны): въ безводни *sp. pm.* — благодѣть 77 11 sin. glag. *mih.*[1]: благодѣаные *dan.* благодѣлиїа *sp. pm.* — благословѣствити —вѣствити —вестковати u sin. dolazi u ostalijem spomenicima gotovo samo: благословити. Za благословѩштии (бл҃щии) 36 22 u sin. imaju: благославлающеи glag. za благословещахѫ (бл҃щахѫ) 61 5 u sin.: благославлахоу glag. *pm.* благословлѩхоу *sp.* благосливлахоу *dan.* — благостьѭ 118 68 sin. glag. вь благости *sp. pm. mih.*[2]: благостынею *dan.* — благостыиѩ 24 4 sin. glag. *pm.:* благости *sp.* — болезни 104 37 sin.: болеща glag. болеи *dan. sp. pm. mih.*[2] — бѣнство 141 5 sin *paz.* бѣство *nov.*[2] *dan.* бѣгьство *nov.*[1] *sp.* — варѩтъ 78 8 sin. glag. *mih.*[1]: карають *dan.* прѣдвареть *sp. pm.*, варимъ 94 2 sin. glag. *dan.:* прѣдваримь *sp. pm.*, варисте 76 5 sin. —ста glag. —стѣ *mih.*[1]: прѣдваристѣ *sp.* —сте *pm.* варишѩ 17 6 19 sin. glag. *dan.:* прѣдварише *sp. pm.* варилъ

Digitized by Google

еси 20 4 sin. glag *dan.:* прѣдвариль *sp. pm.* — велии 76 14 sin. glag. *dan. mih.*[1]: великь *sp. pm.* велиѣ 135 4 sin. glag. *sp. pm.:* великаѣ *dan.* Nu dolazi велбкъ i u sin. preko 10 puta. — вельлѣнота 8 2, 95 6, 110 3 sin. glag. *sp. pm. mih.*[2] (110 3): велиѣ лѣпота *dan.* 20 8 sin. glag. 70 8 sin. 144 5 glag. вельлѣнотѫ: велыю лѣпотоу *dan.* велелѣпїе *sp.* 28 4 (20 6 144 5), вельлѣпотѣ sin. glag. *sp. pm. mih.*[2]: велыи лѣпоты *dan.* 144 12 вѣльлѣпоти glag. *sp.:* велыи лѣпоты *dan.* — ведетъ 107 11 sin. *dan. pm. mih.*[1]: доведеть glag. отьведеть *sp.* въведе 77 14 sin.: изведе glag. веде *dan. sp. pm. mih.*[1] — вина 77 47 sin. glag. винограды *dan. sp. pm. mih.*[1 2] — владеши 88 10 sin. *sp.:* владаеши glag. *pm.* обладаеши *dan.* — в'зчтоу 138 18 glag.: изьчьтоу *sp.* — вьмислише 139 2 glag: помыслише *dan. sp.* — въсели 77 55 sin. glag. *pm. mih.*[1]: населы *dan.* — въспланетъ 17 9 sin. glag. (—ноу) *pm. sp.:* вьсполить *dan.* — въспопльзениѣ 114 7 sin. попл'зновениѣ glag. вьспопльзовеныѣ *dan.* въспопльзновенїа *sp. pm. mih.*[1] — вьсесъжагаема 19 4 sin.: всесьжигаемо *dan.* всесьжигаемое *pm.* вьсесьжеженїе *sp.* олокавтомата glag. въсесъжагаемыхъ 39 7 sin. всесьжиганыѣ *dan.* въсесъжеженїа *sp.* вьсесьжигаема *pm.* олокавтотать glag. вьсесъжагаемаа 49 3 sin. *mih.*[1] въсесъжеженїа *sp.* вьсесьжигаѥма *pm.* олокавтомати glag. олоукавтоматы *dan.* въсесъжагаемыхъ 50 18 sin. —маа *mih.*[1] въсесъжеженїа *sp.* вьсесьжигаема *pm. mih.*[2] олокавтомать (ти) glag. олоукавтоматы *dan.* въсесъжагаемаа 50 21 въсесъжигаемаа *sp.* —ма *pm.* олокавтомать glag. олоукавтоматы *dan.* вьсесъжагаемыими 65 13 sin. *mih.*[1] в'сесьжигаемїими *sp.* —мими *pm. mih.*[2] олокавтоматами *paz.* —матми *kuk.* олоукавтоматы *dan.* вьсесъжигаемыѩ 65 15 sin. въсесъжигаемаа *sp.* —ма *pm.* (*mih.*[2]) олокавтомати glag. —ты *mih.*[a] олоукавтоматы *dan.* — выгънахъ 100 5 sin.: изгонахь glag. *dan. sp. pm.* изгонѣахь *mih.*[1*] выгъна 79 9 изьгна изагна glag. *dan. mih.* изгналь еси *sp. pm.* выгънани 108 10 sin. изгнани glag. *dan. sp. pm.* — въ(і)ринѫшѩ сѧ 48 16 sin.: изриноуше glag. *dan. pm. mih.*[1] изриновени быше *sp.* (вы- ne dolazi u našijem ćirilašima, u glagolašima ima: вихити 68 19 вистоуни 44 5). — въ вышьныхъ 92 3 sin. glag.: вь высокыхь *dan.* —кїихь *sp. pm.* —

* U suprasl. 224 22 ovaj stih glasi: оклеветаѭштааго тан ближнѩго своего, сего изгонѩхь, гръдомъ окомъ и песытомъ срьдьцемь, сь нимъ не ѩдѣхъ. Riječi ближнѩго изгонѩхъ i ѩдѣхъ kažu, da je supr. kodeks mlađi od sinajskoga psaltira, ili da supr. nije iz XI. vijeka, nego iz kasnije doba.

Digitized by Google

вѣкома 131 4 sin. glag.: вѣждама *sp. pm.* колѣнома *dan.* (opako). — вѣрѫ ꙗсъ 118 16 sin. ѣхь glag. ехь ѥхь *sp. pm.*: вѣровахь *dan. mih.*[1], вѣрѫ ꙗсꙗ 105 12 sin. ѣше glag.: вѣроваше *sp. pm.*, вѣры не ꙗсꙗ 77 22 32, 105 24 sin. ѣше glag. еше *dan. sp. pm.*: не вѣровашѫ *mih.*[1] (a 77 32 не ѫшѫ вѣры). — глѫбина 106 24 129 1, глѫбокъ 63 8, 68 15 оуглѫбишꙗ 91 6 glag. svuda глоуб- osim *kuk.* глб- гл'б- ćirulaši гльб- osim *dan.* 63 15 оуглоубноу. — гнѣ ваеши сꙗ 78 5 sin. glag. *dan. mih.*[1]: прогнѣваеши *sp. pm.* — годѣ бѫдетъ 68 32 sin. glag. *dan. pm. mih.*[1]: оугодно *sp.* — господа 104 26, sin. glag.: господина *dan. sp. mih.*[1] — ѫжемь дѣломѣрьнымъ 77 55 sin. glag. *dan. mih.*[1]: дѣломѣрїа *sp. pm.* — желѣхъ 118 131 sin. желѣѣхь *p. k. nov.*[1] вжелѣа *nov.*[2] вьждeлыхь *dan.* ѫелахь *sp. pm.* желаахь *mih.*[1] — ждоуть 141 8 glag. жыдоуть *dan.* ждѣть *sp.* — живоущахь 141 6 glag. живїихь *sp.* — законъ поставитъ 24 12 sin. glag. *dan. pm.*: законоположить *sp.* законъ положи 26 11 sin. glag. *dan.*: законоположи *sp. pm.* законъ прѣстѫпахѫ 118 51 sin. *dan.* прѣстоуповахоу *pm.*: законопрѣстоуповахоу glag. *sp. mih.*[1] не прѣстѫпаите закона 74 5 sin. glag. *mih.*[1]: не безаконоуите *dan, sp. pm. mih.*[2] законодаꙗи 83 7 sin. законь даеи glag. *dan.*: законополагаеи *sp. pm.* законопрѣстѫпление 100 3 sin. glag. *dan.*: samo: прѣстоупленїе *sp. pm. mih.*[1] законопрѣстѫпьници 36 38 sin. glag. *pm.*: безаконыци *dan. sp.* — U sin. ima oblik земьны 9 земьскъ 3 puta; u glag. *dan. sp. pm.* ima земльни 6 i земльскь 6 puta i to oboje na istijem mjestima: u *mih.*[1] земны 6 земьскь 3 puta (a 3 mjesta nema). — знаеи 141 5 glag. познаеи *dan.* — знание 54 14 sin. *mih.*[1] знани glag. знаемы *dan. sp. pm.*, знаниѣ 87 7 19 sin. знание glag. знаемїихь *sp. pm.* знамениѣ *dan.* (opako). — и 84 13, 88 6 sin.: ибо glag. *dan. sp. pm.* — иде 84 9 sin. идѣ *nov.*[1 2] идѣже *p. k.* ѣко *dan. sp. pm.* идеже 52 6 sin. *mih.*[1] идѣже glag. *dan. sp. pm.* tako i 131 7 доидеже 56 2 sin. доидѣже glag. *dan. sp. pm.* доидеже *mih.*[1] 103 33 sin. *pm.* доидѣже *nov.*[1 2] *dan. sp.* — иже (griješkom ижде) 13 5 sin. идѣже glag. *dan. sp. pm.* 94 4 sin.: идѣже glag. *dan. sp. pm.*; sa же: иждеже 83 4 sin.: идѣже glag. *dan. sp. pm.* идеже *mih.*[1], s до sprijeda: доидеже 71 7 sin.: доидѣже glag. доньдыже *dan.* доньдѣже *sp. pm.* доидеже *mih*[1], 93 15 sin. доидѣже glag. доньдыже *dan.* доньдѣже *sp.* доидеже *pm.*, 109 1 sin. доидѣже glag. доидыже *dan.* доньдѣже *pm.* доидеже *sp.* — идѣмъ 121 1 sin. *mih.*[1] идемь glag. идомь *dan. pm.*: въиидѣмь *sp.* — излните 61 9: излѣите glag. *dan. sp. mih.*[1]; — ино-:

Digitized by Google

ѥдино: иномыслъныѩ 67 7 sin.: єдиномисльниє glag. *dan*, *sp. pm. mih.*[1 2] иномышленьемъ 54 15 82 6 sin: єдиномишлєниємь glag. *dan. sp. pm. mih.*[1 2] инорогъ 21 21 sin. инорождь *dan.*: єдинорожх *p. k.* єдинорогь *nov.*[1 2] єдинорождь *sp.*, инорогъ 77 9 sin. *dan. sp. pm. mih.*[1]: єдинорогь glag., иноѵѩдъ 24 16 sin. *dan.* инорога *sp. pm*: єдинорогь glag., 24 16 иноѵѩдъ sin.: єдиноѵєдь glag.: єдинорождь *dan*: єдинородиь *sp. pm*, *mih.*[2], иноѵѩнѫ 221 21 иноѵєдыю *dan.*: єдиноѵєдоу glag. єдинородноую *sp. pm.*; иноѵѩдѫѭ 34 17 sin. иноѵєдыю *dan.* єдиноѵєдоу glag. єдинородноую *sp. pm. mih.*[2] — исповѣдѩтъ 106 22 sin. glag.: повѣдєть *dan. sp*, *pm.* възвѣстать *mih.*[1] — исхожденьє 103 3 sin. glag. *dan. pm. mih.*[1]: въхожєнїє *sp.* — кланѣнте сѧ 98 9 sin. glag. *dan. mih.*[1]: поклаиѩнте *sp. pm.* — когда 93 8 sin. *dan.*: нѣкогда glag. *sp.* нєкогда *pm.* — ѵисло дьнєи моись коє єстъ 38 5 sin. *sp. pm. mih*[2]: колико єсть glag. *dan.* — лаѵюштє 106 5 sin. glag. *mih.*[1]: альѵоущє *dan. sp. pm.* лаѵѫштѫ 106 9 sin. glag.: альѵоушоу *dan. sp. pm. mih.*[1] лаѵѫштѩѩ 106 36 sin. glag.: алѵоущєи *dan. sp. pm. mih.*[1], лаѵоущимь 145 7 glag.: алѵющїимь *sp.* альѵоущимь *dan.* — ли u sin. kad znači aut ostali psaltiri zamijeńuju riječju или kao 8 5, 17 32, 23 3, 29 10, 48 17, 49 13, 52 3, 59 12, 77 20, 87 11 18, 89 2, 93 16, 107 11, 143 3 gdje svuda dolazi za grčko μή, a za καί jma: 17 32, 22 3, 48 17, 59 12, 87 18, 89 2, 119 3. — въ льштании 67 14 sin. glag. *mih.*[1]: льщєны *dan.* льщєнїи *sp.* — любы. дѣѭшта 72 27 sin. *sp. pm. mih.*[1]: любодѣющаго glag. *dan.* — милость 23 5 sin. glag. *dan*,: милостиню *sp. pm.* ἐλεημοσύνην. — къ мирѣ 75 8 sin. glag. *dan. mih.*[2]: кь съмѣрєнїи *sp. pm.* — мръѵє 104 28 sin. оумраѵи омраѵи glag. *dan.* помрьѵє *sp.* — мъножицєѭ 105 43 sin. glag.: многаищы *dan.* многажїи *sp.* многащїи *pm.* многажди *mih.*[1], мьножицєѭ 128 1 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: многащы *dan.* — мєсть 18 10 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: мащєньє *dan.*; мьсти 17 48 sin. glag.: мащєныє *dan.* омьщєнїа *pm.* ѿтьмьщєнїа *sp.* — възмѩтѫть сѧ 64 8 sin. glag. *dan. sp. pm.*: смѧтѫтъ *mih.*[1], възмѩтє сѧ 108 22 sin. смєтє glag.: вьзмоуты *dan. sp. pm.*, възмѩсѧ сѧ 75 4 sin. взмєшє сє glag.: вьзмоутышє сє *dan. sp. pm. mih.*[1] възмѩєѩ 106 27 sin. взмєшє сє glag. смоутышє сє *dan. sp. pm. mih.*[1] съмѩтєши 82 16 sin. glag.: смоутышы *dan. sp. mih.*[1] смѩтєтъ сѧ 2 2, 20 10 sin. glag. *dan.*: смоутить *sp. pm.* смѩтѫтъ сѧ 67 6 sin. glag. *dan. sp.*: смѫтѩтъ *mih.*[1] съмѩтє 6 8, 17 11, 41 7, 59 4 sin. glag.

Digitized by Google

dan.: смоути се *sp. pm.* i *mih.*[1] 41 7, 54 5 a смѫтихъ еси 59 4; съмѩсъ сѩ 76 6 sin. смехь се glag.: смоутиль се *dan. sp. pm. mih.*[1] съмѩсъ сѩ 118 60 sin. смехь се glag. сметохь се *dan.:* смоутихь се *sp. pm. mih.*[1], съмѩсомъ сѩ 89 7 sin. сметохомь се *dan.:* смоутихомь се glag. do *n.*[1] koji ima: смоутисмо се, *sp. pm. mih.*[1], съмѩшѩ сѩ 6 3, sin. glag. сметоше *dan. sp. pm.* съмѩсѩ 17 8 sin. смеше glag., 30 11 sin. смеше glag смоутише *dan. sp. pm.*, 45 4 7, 47 6, 63 9 sin. смеше glag. сметоше dan. смоутише *sp. pm. mih.*[1] — напоѩтъ 103 11 sin. glag.: напаѣеи *dan.* напаѩють *sp. pm.* напаѫтъ (za напоѫтъ) *mih.*[1] — U sin. i u ćiril. brevijarima dolazi oblik небесны a u hrv. glag. небески. — ненавидѣнъны 108 3 sin. ненавидимими *p. k.* ненавидними *nov.*[1 2]: ненавыстиими *dan. pm. mih.*[1] ненавистнїими *sp.* — низъходѩштеи 113 25 sin. *mih.*[1] нисходещеи glag. *sp. pm.:* сходеще *dan.* — ничьже 38 6 sin.: ничтоже glag. *dan. sp. pm.* — одѣало 101 27 sin. одѣло glag. одѣждоу *dan. sp* одеждоу *pm. mih.*[1] — одѣнье 68 12 sin. glag. одѣание *dan. sp. pm. mih.*[1] — оправьдихомъ 105 6 sin. *nov.*[1] правдихомь *p. k nov.*[2]: оправдахомь *dan.* правдокахомь *sp. pm.* — оставимъ 73 8 sin glag.: оуставимь *dan. sp. pm. mih*[1] — отъцвътетъ 102 15 sin. *dan.* отьцьвтеть *mih.*[1]: оцвьтеть glag. оцьвтѣть *sp.* — повѣдѣшѩ 77 3 sin. glag.: повѣдаше *dan. sp. mih.*[1], исповѣдѣхъ 55 9, 118 13 26 sin. glag.: исповѣдахь *sp. pm. mih.*[1], заповѣдѣ 77 23, 104 8, 110 9, 118 4 138, 132 2 sin. glag.: заповѣда *dan. sp. pm. mih.*[1] (gdje nije istrgnuto). — въ погибѣли 87 12 sin. glag. *sp. pm.:* вь гыбылиихь *dan.* — пограбаѩи 78 3 sin. погребаеи glag. погрыбае *dan.* погрибаеи *sp. pm.* погрѣбаѫи *mih.*[1] — пожьнѭтъ 125 5 sin. glag. *dan. pm.:* жиють *sp.* — показа 117 18 sin. glag.: наказа *dan. sp. pm.* — попалитъ 96 3 sin. glag. *mih.* попали *dan.:* попалѩеть *sp. pm.* — посълеши 103 30 sin. *sp. mih.*[1]: пошлеши *p. k. dan.* пошли *nov.*[1 2] — поѣсаетъ 108 19 sin. поѣшеть glag. поѣсаше *dan.:* поѩсоуеть *sp. pm.* — поѣсть 20 10 sin glag. *dan. pm.:* снѣсть *sp.* — правость 66 5 sin. *dan.:* правдоу glag. *mih.*[1] правйноу *sp.* пра́виноу *pm.*, 110 8 sin. *sp. pm.:* вь правдѣ glag. правдоу *dan. mih.*[1] — правьдии 139 14 glag.: правы *dan.* εὐθεῖς. праведнии 106 42 sin. glag. *dan.:* правїи *sp. pm. mih.*[1] — правынѭ 98 4 sin. glag. *dan. mih.*[1]: правоты *sp. pm.* — призираетъ 137 6 sin. glag.: зрить *pm.* — прикрыхъ 68 11 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: покрыхь *dan.* — прильп(л)и 136 6 sin. прил'пѣ *p. k.* прилпи *nov.*[1 2] при-

Digitized by Google

льпе *dan. mih.*[2]: прилъпии *sp. pm.* — пристави 77 13 sin. glag. *mih.*[1]: прѣдьстави *dan. sp. pm.* — прогнѣвашѧ 77 17 sin. glag. *sp.*: разгнѣваше *dan. mih.*[1] — проидоу 140 10 glag.: прѣидоу *sp.* — противитъ сѧ 75 8 sin. glag.: противоу станеть *dan. sp. pm. mih.*[1] — правъда прѣдъ нимъ идетъ 84 14 sin. glag.: прѣдь нимь прѣдьидеть *dan. sp. pm.* — прѣмилостивъ 85 5 15, 102 8 sin. glag.: много милостивь *dan. sp. pm.* i *mih.*[1] 102 8. — прѣтръже 106 14 sin. glag. *dan. mih.*[1]: раз'стрьже *sp.* растрьже *pm.* — прѣходѧштии 79 13 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: мимоходещеи *dan.* — рабы 115 7 sin. *dan. mih.*[1]: рабиие glag. рабыиѥ *sp. pm.* — въ работѫ 104 17 sin. glag.: вь рабь *dan. sp. pm. mih.*[1] — разоумъ даетъ младеньцемъ 118 185 sin. glag. *dan.*: вьразоумлѧеть младеньце *sp. pm. mih.*[1] — расоуше 140 7 glag.: расипаше *dan. sp.* — села 48 12 sin.: селенїа *sp. miha.* — скозѣ 65 12 sin. glag. скозѣ *mih.*[1]: скрозы *dan.* скрозѣ *sp. pm.* — скотъ 72 22 sin. glag. *dan. mih.*[1]: скотень *sp.* скотѣнь *pm.* — слышанъ 65 8 sin. glag: оуслышань *dan. sp. pm. mih.*[1] — смокъвиньѣ 104 33 sin.: смоковинце glag. *dan.* смоквы *sp. pm.* — смощрахь 141 5 glag.: смотрыхь *dan.* съматрахь *sp.* — спѣи 44 5 sin. glag. *dan. mih.*[1]: оуспѣваи *sp.* — срамѧтъ сѧ 70 24 sin.: посраметь се glag. *dan. sp. mih.*[1] срамленъ *mih.*[1] *dan.* срамань glag. посрамлень *sp. pm.* — съвѣдѣние 80 6 sin. glag. *dan. mih.*[1]: свѣдѣтелство *sp. pm.* — съмотритъ 93 9 sin. glag.: сматраеть *dan. sp. pm.* — спаса (спа) 68 14 sin.: спасениѣ glag. *dan. sp. mih.*[1]; съпасоу (споу) 94 1 sin.: спасителю glag. *dan. sp. pm.*; съпаситель 61 3 7 sin. (сплъ) glag *dan.*: спась (сп҃ь) *sp. mih.*[1] спасенье 61 8 sin. glag. *sp. pm. mih.*[1]: спасы *dan.* — съходѧштеи 106 23 sin. glag. *dan. mih.*[1]: нисходещеи *sp. pm.* — сьчтоут'се 140 4 glag.: сьчетають *dan. sp.* — но сѣдѣнии 126 2 glag. *dan.*: сѣданїи *sp. pm.* — сѫдъ 96 2 sin. glag.: соудба *dan. sp. pm. mih.*[1], сѫдитель 7 2 sin. glag. *dan.*: соудїи *sp. pm.* — въ сѫдѣхъ (ἐν σκεύει) 70 22 sin.: сасоудѣхь glag. *sp. pm. mih.*[1] — таетъ 111 10 sin.: растаеть glag. *dan. sp. mih.*[1] — твари 63 10 sin. glag.: твореннѣ *dan. sp. pm. mih.*[1] — творъ 18 2 sin.: тварь glag. *dan.* творенїе *sp. pm.* — тръпѣливъ 7 12 sin. glag. трьпливь *dan*: длъготрьпѣливь *sp. pm.* 85 17 sin. glag.: дльготрьплывь *dan.* длъготрьпѣливь *sp. pm* 102 8 sin. glag.: дльготрьплывь *dan.* трьпѣливь *sp. pm. mih.*[1] — тѫчьныѩ 77 44 sin. тоучнѣ *dan.*: тоуче *sp. pm.* локви glag. — оугодихъ 25 3 sin. glag.: благооугодихь *dan. sp. pm.* — оуго-

Digitized by Google

токахъ 118 68 sin. glag. *mih.*[1]: **оуготовыхь** *dan. sp. pm.* — **оумастить** 140 5 glag.: **намастихь** *sp. (pm.)* — **оуслышати** 101 21 sin. glag. *dan mih.*[1]: **слышати** *sp. pm*; **оуслыша** 96 8 sin. glag. *dan. mih.*[1]: **слыша** *sp. pm.* **оуслышанъ** 75 9 sin. glag.: **слышань** *dan. sp. pm. mih.*[1]: — **оустъ** 20 3 sin. *dan.*: **оустань** glag. **оустноу** *sp. pm.*, **оустомъ** 39 10 sin.: **оустнама** glag. *dan.* **оустнѣ** *sp pm*, **оустьнъ** 119 2 sin.: **оусть** glag. *dan. sp. pm. mih.*[1] — **хранити** 118 4 sin.: **схранити** glag. *sp. pm.* **сьхранише** *dan.* **вьсхранити** *mih.*[1] **хранение** 140 3 glag.: **сьхраненіе** *sp.* — **чловѣка** 117 8 sin. glag. *sp. pm.*: **на сыны чловѣчьскые** *dan.* — U sín. dolazi gotovo samo oblik **чловѣчь** obično skraćeno: **члчь** **чл҃вчь** **чв҃чь**, a ispisano **чловѣчѧ** 11 9, 88 48 **чловѣчихъ** 72 5, oblik **чловѣчьскъ** ima samo 30 20, 32 13, 59 13, 107 13. U ostalijem psaltirima dolazi oblik **чловѣчьскь**, veoma rijetko **чловѣчь** n. p. *mih.*[1] 77 18 **чл҃ча**. — **въ ѣдь** 68 22 sin. glag. *dan.*: **снѣдь** *pm. mih.*[2] **брашно** *mih.*[1] — **ютро** 91 3 sin. **ютромь** glag.: **за ютра** *dan. sp.* **за оутра** *pm. mih.*[1]

* * *

Kad je bila prva čest ove rasprave već doštampana, dobio sam kńigu arhimandrite Amfilohija: древле-славянская ѱалтирь сѵмоновская. Mogao sam se ńom samo malo služiti. A Jagićeva ocjena imenovane kńige Amglohijeve u djelu: четыре критико-палеографическія статы, 1884 god., stigla mi pod sam konac štampańa te se — žao mi — ńome nijesam mogao ni malo okoristiti.

U Radu XCVIII:

str.	20	14	za	67	13	čitaj	67	31
	21	11	„	77	4	„	77	44
	21	17	„	118	6	„	118	62
	21	23	„	107	7	„	107	17
	30	18	„	78	18	„	78	8

Ostale griješke navlaš u grč. riječima lasno će svak sam opaziti i ispraviti.

Digitized by Google

Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka.

X.

Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567 godine.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 11. svibnja 1889.

PRAVI ČLAN DR. P. MATKOVIĆ.

U našoj razpravi o putovanju Antuna Vrančića god. 1553 u Carigrad (Rad, kn. LXXI, 1—61) spomenusmo na kraju drugo Vrančićevo putovanje, o kojem su se sačuvala medju ostalimi dva dnevnika, napisana od istoga putnika: jedan dnevnik odnosi se na boravak u Carigradu,[1] a drugi na put u Carigrad. Ali potonji dnevnik donosi većinom izkaz znatnijih mjesta na putu od Beča do Biograda, to po vodi, to po kopnu, pa na putu od Biograda do Carigrada; uz to su svagdje pobilježene daljine izmedju pojedinih znatnijih mjesta.[2] Ovo je dakle samo popis puta, a nikakav

[1] Kovačić, Scriptores minores, I, 149—54. Monumenta Hungariae historica, Scriptores, VI, 235—45.

[2] Monum. Hung. hist.: Scriptores, tom. VI, 78—84; tom. XXXII, 55—60. O drugom Vrančićevu putu sačuvala se dva malo ne suglasna dnevnika. Prvi: *1567, iulii 1. — aug. 22. Ratio itineris in Turciam facti per Danubium* (Mon. Hung., Scr. VI, 78—84). Drugi bez svakoga podatka: *Ratio viae Danubialis Vienna Belgradum — Ratio itineris, quod est a Vienna ad Constantinopolim* (Scrip., t. XXXII, 55—59). Premda izdavatelji ob ovom drugom dnevniku nikakova razjašnjenja nedonose, ipak dokazasmo, da se i ovaj drugi dnevnik odnosi na drugo Vrančićevo putovanje od god. 1567 (Rad, LXXI, 50). Prvi dnevnik, po formi i bilježkah sudeć, biti će vjerovatno onaj isti, što ga Vrančić putem vodio, u njem bo ima po koja bilježka, koja je znatna ne samo za topografiju, nego i za potanju oznaku puta; u njem su pobilježeni i odmori. Drugi pako dnevnik puki je popis znatnijih

Digitized by Google

putopis. Osim toga sačuvala su se medju spisi Vrančićevimi o istom putu dva pisma, pisana caru Maksimilijanu II.: jedno pismo pisano je u Sofiji (4/VIII), a drugo u Tatarpazardžiku (8/VIII 1567);[1] ali u tih kratkih pismih o samom putu se vrlo malo govori. U prvom se pismu javlja, da su prvoga kolovoza prispjeli u Sofiju, glavni grad Bugarske; da su pošli kopnenim putem, putujuć uviek od ponoći do pó dana, a kadšto i više, podnoseć pasju žegu i druge oskudice. U drugom pismu spominje, da su prevalili goru Rodopu i prispjeli u Novo selo, odkuda su došli u Tatarpazardžik, koj je 4 milje od Plovdiva. Napokon piše Vrančić caru iz Carigrada (18/IX. 1567), da su od Budima za 40 dana prevalili put uz veliku žegu i mnoge potežkoće po priedjelih prostranih i pustih, u kojih neima malo ne nikakove kulture i da su napokon 22. kolovoza prispjeli u Carigrad.[2] Ovo je sve što se sačuvalo od Vrančića o njegovom drugom putovanju u Carigrad. Ob ovom dakle drugom putovanju nije Vrančić medju svojimi obilatimi rukopisi ostavio nikakova putopisa; valjda zato, što je i onda istim putovao putem, koji je već jednom opisao.

Povod ovomu drugomu Vrančićevu putovanju bijaše evo ovaj. Čim je sultan Selim, drugi ovoga imena medju vladaoci osmanskoga carstva, bio od velikoga vezira Mehmeda Sokolovića obaviešćen o smrti svojega otca, koja se jednako vojsci zatajivala, zaputi od Kjutahije, gdje je bio namjestnikom, čas prije u priestolnicu, da primi ondje poklonstvo; pa odputova umah zatim u Ugarsku, da se svojom nazočnošću opre svakomu pokusu, koj bi se u taboru poduzeo proti sigurnosti priestolja. Ovo je bilo u istinu u velikoj opasnosti, jer janjičari nisu bili voljni prenieti svoje odanosti, koju je Sulejman tolikimi sjajnimi pobjedami stekao, na njegova nasljednika. Pošto je Selimu ipak za rukom pošlo umiriti nezadovoljne i buneće se janjičare tim, što jih je najprije u Biogradu, pa na povratku u Carigradu obilnije nadario i zadovoljio: obrati

---

mjesta i daljinâ na putu od Beča do Carigrada, te se podpuno sudara s prvim dnevnikom, jedino što je na pet mjestah, koja ćemo na dotičnom mjestu navesti, nješto proširen, i tim je prvi dnevnik donjekle dopunjen, odnosno izpravljen. Ovaj je drugi dnevnik kao njeki priegled i dopunjak, vjerovatno poslije napisan; jer mu je pridan i ukupni broj ili svota milja (192), ili ciela daljina prevaljena puta. Prema potrebi osvrtati ćemo se i na ovaj drugi dnevnik.

[1] Monum. Hung. hist.; Scriptores, VI., 75—78.

[2] Monum. Hung. hist.; Scriptores, VI., 95—101.

Digitized by Google

svoju pažnju ponajprije na ugarske poslove, koje mu je otac posve neuredjene ostavio. Jer dočim se u Ugarskoj poslije pada Sigeta s obje strane jednakom ogorčenošću nastavljali ratovi; ti ratovi nisu bili uviek slavni po osmansko oružje; u Carigradu bijahu priegovori radi mira opet navezani. Sultan i veliki vezir bijahu miru skloni, pustivši iz zatvora carske poslanike A. Vyssa i Hoszutota. koji su bili za to zatvoreni, što je car za se tražio Hust i Munkač, pa što je Siget i Gjulu sultanu uzkratio; potonjega pako, na ime Hoszutota odasla veliki vezir s porukom k caru Maksimilijanu, da ako želi obnoviti mir, neka odašalje što prije u Carigrad poslanstvo s darovi, i neka dade tvrdje Tatu i Vesprim porušiti. O istom miru dogovarahu se Skender i Muhamed paša s pomenutimi carskimi poslanici; portin dragoman Ibrahim, koj bijaše odaslan kao poslanik u Mletke, pisao je caru o istoj stvari, a paša Mustafa Sokolović, namjestnik budimski, odašiljaše pisma koje caru koje njegovomu vojskovodji, grofu Salmu, s kojim je umah poslije pada Sigeta glede mira zametnuo dopisivanje, kad mu je po zapovjedi bratovoj poslao glavu Zrinskoga. Na to sve upravi car Maksimilijan dva pisma na sultana: u jednom mu čestita što je nastupio priestolje, a u drugom moli provodno pismo za svoje poslanstvo. Selim odgovori s proljeća 1567. na Maksimilijanova pisma, u kojih očitova takodjer svoju sklonost k miru; iste su sadržine bila pisma velikoga vezira, koja su obično bila sultanovim priložena; ali se oba (sultan i veliki vezir) ljuto u pismih tužila, što je Švendi osvojio jake tvrdje Munkač i Satmar, koje da su, osobito Munkač, sultanove, jer da vojvoda erdeljski Ivan Sigismund nije drugo, nego sultanov sandžak. Prvoga svibnja 1567 odpravljena biše iz Carigrada provodna pisma za careve poslanike; ujedno nastupi primirje uz pogodbu, da se poslanici Ivana Sigismunda, Stjepan Bathory i Aleksander Kendy, koji su bili dvie godine u Beču zatvoreni, na slobodu puste.

Za sabora, što ga je car Maksimilijan za to doba u Požunu držao, bijaše za Carigrad imenovano poslanstvo, na ime jegarski biskup *Antun Vrančić*, koj je jur pune četiri godine kao carski poslanik proveo u Turskoj, sudjelovavši s Busbekom i Zayem kod utanačivanja potonjega mira, te se odlikovao velikom učenošću i diplomatskom vještinom, i štajerski velemoža i carski savjetnik *Krištof Teuffenbach*. Car dade poslanikom potanki pismeni naputak, kako će zajedno i sporazumno s carskim poslanikom u Carigradu, Nizozemcem Albertom Vyssom, voditi s portom priegovore o miru,

Digitized by Google

koji će utanačiti na što veću carevu korist. Po instrukciji,[1] danoj poslanstvu, imao se mir ugovoriti na pogodbah potonjega mira; poslanstvo nosilo je bogate darove za sultana, vezire i paše: velikomu veziru, da ga se za cara predobije, sjajan dar od 4000 dukata, četiri srebrne čaše i jednu uru, a bude li mir povoljan, 2000 dukata godišnje; sultanu pako imalo se obreći svake godine obični počastni dar od 30000 dukata, 20 pozlaćenih čaša i tri ure, a pojedinim vezirom, pašam i dragomanom odredjeni biše darovi u novcu i dragocjenostih.[2] Car nemože, glasi dalje instrukcija, nikako pristati na to, da poruši Tatu i Vesprim usuprot ima se pokušati, nebi li Turci porušili Baboču i Berzence; Kövar pako i Nova Banja, što je erdeljski vojvoda osvojio, neka se natrag potraži, ili za Hust u zamjenu ponudi. Opačinam hajduka i martoloza ima se na put stati; granice izmedju careve i sultanove vlasti u Ugarskoj treba tačno ustanoviti, i odlučiti. kojoj vlasti ovi ili oni seljaci pripadaju. Imala se nadalje ustanoviti sjegurnost trgovine i dragomana; imalo se takodjer nastojati, da vojvodu erdeljskoga liše svake vjere i upliva, a nikako se neima pristati, da bi se Francezka i Mletačka u mir uključila. Ovo je bila u suštini sadržina instrukcije, dane carskomu poslanstvu putujućemu u Carigrad, da obnovi mir uz pomenute uvjete. I carski poslanik u Carigradu, Albert Vyss, dobio je takodjer instrukciju ove iste sadržine.[3]

I ovoga dakle drugoga putovanja Vrančićeva u Carigrad bijahu povod, kao i prvi put, diplomatski poslovi, na ime ugovaranje i utanačivanje mira medju carem i sultanom, a tim imamo zahvaliti putovanju carskih poslanika u Carigrad opet jedan putopis po Balkanskom poluotoku. Budući da je Vrančić bio stupio u dobu visoke starosti,[4] pa što gore, nije bio kremenita zdravlja, a iskustvom prvoga puta poučen, težko mu se bilo odlučiti za najveće ljetne žege na toli mučno i naporno putovanje, i preuzeti vrlo tegotna

[1] Instrukcija cara Maksimiliana II. od 25/VI 1567 u Mon. Hung. histor.; Script., VI, 11—49.

[2] Potanki popis darova i pojedinih komada vriednost gl. u Mon. Hung. hist., Scr., VI, 49—60.

[3] Mon. Hung. hist., Scr., VI, 11.

[4] Vrančić piše Zayu iz Beča (12/VI 1567): „iacta itaque est alea, experiarque adhuc semel, an *sexagenarius* etiam possim patriae ostendere, quantum pro incolumitate eius et hactenus voluerim et imposterum velim. Mon. Hung., Scrip., VI, 3.

Digitized by Google

dogovaranja, koja su tražila najveću opreznost; a moglo se je unapried misliti, da će se ovimi dogovori tim manje polučiti trajno i prilično riešenje zapletenih odnošaja, što je car prema izvojštenim koristim i veća prava tražio. Ali odanost prama kralju i stanje domovine nadvladalo je u Vrančića sve potežkoće, te se odazvao pozivu kraljevu i dao se pored sve starosti i slaboće na toli naporan put i mučan posao, da izhodi u Carigradu državi stalan mir uza što povoljnije uvjete.[1] Vrančić, kao što se iz njegovih dnevnika razabira,[2] krenuo je sa svojim drugom, Krištofom Teuffenbachom i sa sjajnom pratnjom od 86 osoba dne 1. srpnja 1567 iz Požuna na put, te je prispio dne 22. kolovoza iste godine u Carigrad. Za historiju ovoga Vrančićeva poslanstva sačuvala se, kao što je poznato, vrlo obilna gradja, potekla iz pera samoga Vrančića, ponajviše pisma i izvještaji, pisana caru i drugim uglednim osobam, naštampana je medju djeli Vrančićevi (Összes Munkái), izdanimi od magjarske akademije znanosti. O povodu drugoga putovanja Vrančićeva neka bude ovo dosta, pošto i onako Pigafetta, putopisac ovoga Vrančićeva puta, o tom na tanje govori.

Osim pisama, izvještaja i dnevnika Vrančićevih imamo ob ovom znamenitom poslanstvu još jedan književni štampani spomenik, naime opis putovanja Vrančićeva, a napisao ga Marko Antonij Pigafetta, plemić vičentinski, član istoga poslanstva. Putopisu je naslov *Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta, gentilhuomo vincentino;* posvetio ga poznatomu Eduardu Seymouru (Seymer), bratu kraljice Johane, žene kralja Henrika VIII, vojvodi somersetskomu i grofu hertfordskomu; putopis je naštampan u Londonu (apresso Wolfio Inghlese) 1585 godine. Pigafettin putopis popunjuje u svakom pogledu Vrančićeve spise ob ovom poslanstvu, jer neopisuje samo put, kojim se do Carigrada putovalo, čega Vrančić ovoga puta nije učinio, nego podava još i znatnih historijskih podataka o ta-

[1] Glede tadanjega političkoga stanja Ugarske i drugoga Vrančićeva poslanstva u Carigrad gl. Isthvanffi, historia de rebus hungaricis, p. 305—13. Katona, Historia critica regum Hungariae, t. XXIV, 404 do 502; t. XXV, 3—38. Miller, Epistolae imperatorum et regum Hungariae, p. 383. Monumenta Hungariae historica, Scriptores, t. VI. i XXXII. Hammer, Geschichte des Osman Reiches. 1. Aufl., III, 510 bis 25, 767; 2. Aufl., II, 364—75. Zinkeisen, Gesch. des osman. Reiches in Europa, II, 914—24. Fessler-Klein, Gesch. von Ungarn, III, 600—5. Mesić, Život N. Zrinskoga. Zagreb 1866.

[2] Monum. Hung. hist., Scrip., VI, 78—84; XXXII, 55—60.

Digitized by Google

danjih ugarsko-turskih odnošajih, napokon razpravlja o upravi i raznih prilikah osmanskoga carstva, i tim razsvjetljuje tadanje stanje sultanove države. Tim bi Pigafettin putopis bio za tadanji državopis kao i za historijske poslove dosta znatan; ali od novijih historika malo je upotrebljavan, jer je odveć riedak i vrlo težko pristupan. Hammer, koj se u svojoj historiji osmanskoga carstva osvrće i na starije putopise po Turskoj, poslije Lüdecka i Meusela[1] prvi je medju historici, koj je svratio pažnju na Pigafettin putopis, primjećujuć, da je „vrlo znatno i riedko djelo".[2] Hammer, komu su kod izradjivanja pomenute historije bile pristupne sve arkivalne i književne riedkosti, kao što se razabire iz njegove historije, a osobito iz vrlo bogatoga popisa upotrebljene historijske literature,[3] nije bio srećan domoći se štampane knjige Pigafettina putopisa, nego mu je prijatelj, čuveni historik profesor Eichhorn, pozajmio priepis toga putopisa iz sveučilišne knjižnice u Göttingenu; ali ni toga priepisa više danas neima. — Putopisni pako dio Pigafettine knjige popunjuje takodjer Vrančićev putopis prvoga putovanja, jer kao što je poznato, dopire ovaj Vrančićev putopis samo do Jedrene, gdje naprečac prestaje.

Marko Antonij Pigafetta vjerovatno da je potekao od glasovite i plemenite porodice „Pigafetta", koja je živjela u Vicenci, kamo se doselila iz Toskane. Antun Pigafetta (god. 1491—1534), vitez Rodski, bijaše glasovit putnik i geografijski obretnik, učestvovav na prvom Magalhaesovom putu oko zemlje, a njegov izvještaj znameniti je izvor za historiju geografijskih obreta.[4] Drugi glasoviti

[1] „Kaum sollte man glauben, dass in diesem alten Werkchen auf 140 Seiten so viel richtiges u. artiges stände, als wirklich darin gefunden; so dass es auch noch heute zu Tage, wenn es nicht so selten wäre, mit allem Vergnügen gelesen werden kann, u. man sich wundern muss, das nicht die nachfolgenden Schriftsteller von d. türkischen Reiche sich desselben lieber als anderer unrichtigen Werke bedient haben". Lüdecke, Beschreibg. d. türkischen Reiches, etc. 2. Aufl. Leipzig 1778. B. II. S. 110. — „Opusculum (Pigafettae) hodie fere neglectum, et quidem immerito, auctor enim, comes legationis ab imp. Maximiliano II. a. 1567 ad Selimum missae, occasione memorabilia recte videndi atque audiendi egregie usus est". Meusel, Bibliotheca historica, Lipsiae 1787, vol. II., P. I. p. 249.

[2] Hammer, Gesch. d. Osman. Reiches, III, 517.

[3] Hammer, Gesch. d. Osm. R., Bd. X., p 57—336.

[4] Amoretti, Primo viaggio intorno il globo, fatto dal cav. Antonio Pigafetta, patricio vicentino. Milano 1800. Morsolini, Elogio di Ant. Pigafetta, Vicenza 1867. Ciscato, Antonio Pigafetta (Atti della Acca-

Digitized by Google

Pigafetta bijaše Filip (g. 1533—1603), takodjer rodom iz Vicence, ovaj se posveti vojničtvu, osobito bojnomu graditeljstvu, poduze mnoga putovanja na sjever i iztok, junak mačem i perom, napisa više znatnih geografijskih i putopisnih djela.[1] Naš putopisac, kao što iztiče u naslovu svoga putopisa, bijaše takodjer plemić vičentinski; osim toga ništa nespominje o svom rodu, zavičaju i drugih odnošajih svoga života; da li je poticao ad porodice Antunove ili Filipove, ili koje pobočne, ni toga za sada jošte neznamo. Kao što si dadosmo truda, da nadjemo štampano izdanje Pigafettina putopisa, nismo požalili truda, da nješto saznamo i o životu našega putopisca. Mi pretražismo mnoge životopisne rječnike i strukovne knjige, dadosmo tražiti po velikih knjižnicah u rjedjih starih biografijskih rječnicih, naučnih enciklopedijah i putopisnih sbornicih, nebi li gdje šta o našem putopiscu saznali; obratismo se u Italiju na znamenite stručnjake i poznavaoce starije literature talijanske; pisasmo u Vičencu, nebi li se u vičentinskih kronikah onoga doba ili u genealogijskih spisih porodice Pigafetta, koji se čuvaju u rukopisih u tamošnjoj knjižnici, šta doznalo o našem putopiscu; ali sav je trud i svako pretraživanje i izpitivanje bilo žali bog bezuspješno.[2] Pretražujuć spise o putu Antuna Pigafette oko zemlje, nebi li u njegovu vjekopisu naišli na podatke za životopis našega putopisca: jedino čitasmo u pomenutoj knjizi C. Amoretta, da je naš Marko Antonij bio rodjak (agnato) glasovitoga Antuna.[3] U pomenutom bibliografijskom djelu o historiji geografije u Italiji očekivasmo kakovu biografijsku crticu o našem putopiscu, ali osim naslova putopisa nenavodi se ništa drugo, nego da potiče od porodice Antuna

demia Olimpica, vol. XVIII, 94—227). S. Ruge, Geschichte des Zeit alters der Entdeckungen (Oncken, Allgem. Gesch. in Einzelndarstellungen, II. Ab., IX. Th. S. 462—83), itd.

[1] Studi biografici e bibliografici sulla storia della geografia in Italia, 2. ed., p. 316—18. Hammer, III. 763.

[2] Vicenza 22/I 89. „Ho fatte ricerche, e con me il Chiariss. Bibliotecario della Bertoliana, sul Marcantonio Pigafetta. I nostri cronisti appena ne ricordano il nome. Mi rimangono ancora a vedere i manoscritti del Bressan, ma temo sia tempo perdutto.“ — Seb. Rumor.

Vicenza 8/I. 90. „Ho ricercato nelle fonti di Storia Vicentina le notizie da Lei richieste sul viaggiatore Pigafetta, ma pur troppo dovetti constatare, che se ne sa molto poco, per non dir quasi nulla. E ciò è ben naturale quando si rifflette che egli partì giovanissimo dalla sua patria, viaggiò molto. e fu lungamente presso corti straniere“. — D. Tortolan, bibl. della Bertoliana.

[3] Amoretti, Primo viaggio etc. p. 25, 30. 39.

Digitized by Google

i Filipa Pigafette.[1] S toga neznamo, kad se je naš putopisac rodio, ni kad je umro, niti se šta znade za druge okolnosti i djela njegova života. Nit u putopisu, kako spomenusmo, neima putopisnih podataka; putopisac nekazuje, kojom je prilikom došao u Ugarsku, (možda prilikom onih vojničkih četa, koje su talijanski knezovi slali caru Maksimilijanu II. proti Turčinu u pomoć); a budući da se u putopisu utvrdjena mjesta osobito ističu i opisuju, pa što vojsku i njezine redove vješto i na tanko opisuje: sva je prilika, da se je naš putopisac i u vojničke poslove dobro razumio. Niti nekazuje, u kojem svojstvu bijaše pridružen pratnji Vrančićeva poslanstva. Hammer misli, da je bio Vrančićev tajnik; ali toga putopisac nigdje nespominje. Sudeć po njegovoj obrazovanosti, koja je za ono doba bila dosta obsežna i duboka, te se u njegovu putopisu jasno očituje, svakako je obavljao njeku odličniju službu u pratnji poslanikovoj. Nazivajuć Vrančića svojim gospodarom, proizlazi odatle, da je bio u istinu u njegovoj službi; brojeć pako sebe medju Ugre, znači, da je bio članom Vrančićeve ugarske pratnje, koju od Teuffenbachove svakom prilikom razlikuje. Niti medju štampanimi spisi ovoga Vrančićeva poslanstva neima našemu putopiscu nigdje spomena. Kao što napokon nekazuje, kojom je prilikom i u kojem je poslu došao u Ugarsku, tako isto se nezna, kad i za što je ostavio Ugarsku, i u kojem je poslu zaputio u Englezku, gdje je svoj putopis izdao.

Budući da je Dernschwamov putopis još uviek u rukopisih, a nepristupan:[2] na kronologijskom je redu sada putopis *Marka Antuna Pigafette,* da ga razpravimo, i da mu ocienimo sadržinu s obzirom na starije putopise po Balkanskom poluotoku i prema pomenutoj historijskoj gradji drugoga Vrančićeva poslanstva, a osobito po-

[1] Studi biografici e bibliografici sulla storia della geografia in Italia 2. ed. Roma 1882, I. 308.

[2] Kazao sam u Radu (LXXXIV, 42), da je i Derschwam ostavio putopis po Balk. poluotoku. Prof. dr. H. Kiepert priredio je iz rukopisâ Dernschwamova putopisa, pohranjenih u Wolfenbüttelu i Pragu, dobar izvod, u kojem je izcrpena suština geografijske i etnografijske gradje. Taj izvod priobći H. Kiepert u časopisu „Globus" g. 1887; sv. LII, str. 186—90, 202—5, 214—20. i 230—35. Al ovaj izvod bi se za naše poslove mogao samo s velike nevolje upotriebiti Medju tim doznasmo, da se srećom našao izvorni rukopis Dernschwamova putopisa u knjižnici Fuggerova dvorca Babenhausen medju Augsburgom i Kemptenom. Nada, da će se ovaj znatan rukopis jednom štampom izdati, sklonu me, da odgodim razpravljanje o Busbekovu i Dernschwamovu putopisu, dok potonji na svjetlo izidje.

Digitized by Google

gledom na pomenute Vrančićeve dnevnike. Budući da je ovaj književni spomenik danas u istinu tako riedak i tako težko pristupan, da se smatra kao rukopis;[1] biti će zasluga za nauku, ako se priredi novo izdanje Pigafettina putopisa, te tim bude za naučne poslove pristupniji. U to ime predadoh slavnoj akademiji za štampu priredjeni priepis Pigafettina putopisa, koj će se u XXII. knjizi „Starinah" preštampati. Ovo su obće opazke o Pigafettinu putopisu, koj se ovdje prvi put ocjenjuje i razsvjetljuje.

Prelazeć na Pigafettin putopis treba da se ponajprije osvrnemo na onaj dio njegova predgovora, što se odnosi na izdanje putopisa, gdje putopisac govori o ponukah, koje ga skloniše, da izda svoj putopis, koj nebijaše javnosti namienjen. Priobćujemo u izvodu znatnija mjesta uvoda, da se ujedno vidi, kako se jur onda mislilo o geografiji kao pomoćnici historije, i o dobrih putopisih kao izvorih geografije. U ostalom predgovor, napisan promišljeno i dosta jezgrovito, znatan je i tim za ono doba, što se nerazpliva u puke fraze, kao u mnogih talijanskih pisaca onoga i poznijega vremena. Putopisac govoreć najprije o koristi geografije kao vodje u poznavanju historije i ob odnošaju geografije i putopisa, veli: „da geografija ne samo prikazuje sliku zemlje, nego opisi i slikami (geografijskimi kartami) prinosi mnoge koristi; ali geografija zlo prolazi, ako neima dosta marljivih i vjernih putopisa, koji opisuju najmanje potankosti, prave daljine, položaj mjesta, i nenavode njihova domaća i tudja imena. (Naravno da prirodne odnošaje zemalja nit nespominje, jer se tadanja geografija nije na nje osvrtala). Dobri putopisi, veli dalje, „bili bi suština geografije, koja se bez njih neda pisati; pružajuć jošte i historiku neposredno veliku uputu, osobito gdje se govori o bojištu, ob obsadi i osvojenju kakova grada, ili o kakovoj drugoj znamenitoj sgodi; ili kad se hoće opisati običaje i navade njekoga naroda, njegove nošnje i oružje, onda se treba obratiti na putopise." Prelazeć dalje na svoj putopis priča, da je prije 16 godina opisao put, kojim je putovao od Beča do Carigrada, a napisao ga za privatnu porabu, te ga nije mislio izdati na svjetlo; ali ponukom njekojih prijatelja odluči proti prvoj svojoj nakani pustiti ga u sviet, da ide kuda mu drago. Pokazavši svoj putopis njekojim uglednim osobam, nagovarahu ga, veli, da

[1] Da je Pigafettin putopis danas u istinu velika bibliografijska riedkost i da je po gotovu nepristupan, o tom govorim potanje u predgovoru, kojim popraćujem novo izdanje teksta.

Digitized by Google

ga na svjetlo izda; ali nagóvaranja nije poslušao, jer se takovimi poslovi nije zanimao. Došav u Englezku, u Londonu i Oksfordu pokaza ga njekojim plemenitim prijateljem, koji ga vrlo moljahu, da ga naštampa. On je za to, veli, bio odlučio, da ga drži samo za privatnu porabu, što ima dosta spisa o stvarih turskih, pa što se njegov putopis odnosi samo na njekoliko milja puta, kojim su i drugi jur proputovali. Ovi i drugi još razlozi suztezahu ga od izdavanja. Buduć ga s mnogih strana opet nagovarahu, osobito *Rikardo Hakluyt,* plemeniti Englez, profesor u Oksfordu, uman mladić, veledušan, ne samo učen u svojoj struci, nego i u drugih znanostih, a osobito upućen u geografijskih predmetih; razmišljajuć nadalje, kako su putopisi geografiji koristni, kako jih malo ima, kako su ovi većinom obćeniti, tamni, netačni i nepodpuni; s obzirom na sve to, pa da budu one zemlje i mjesta poznata ne samo onim, koji bi onamo putovali, nego i svim drugim; pa što se prije dviesta i sto godina mnoga mjesta poznavalo, za koja se danas nezna; i što mnogi koji su daleko putovali, inače vrstni, nisu svoga puta opisali: gledeć na sve to, odluči se, veli, na sviet izdati svoj putopis, pa bio i od male koristi. Tim prije se na to odluči, što je spoznao, da su oni krajevi, premda su u Europi i premda svake godine onuda po koji putnik putuje, od starih geografa rdjavo i tamno opisani, a novi jih slabo poznaju. Vrh svega toga, primjećuje, treba i to uvažiti, da mnogi pišu o stvarih turskih; ali nitko nije od tih pisaca, kao što je spazio, iztražio: u čem se poglavito sastoji snaga i slaboća turska, i kako se uzvila Turska do tolike veličine? Još ga je i to potaklo na izdanje svoga djela: što mnogi pišuć o potonjem turskom ratu (od g. 1566) u Ugarskoj, s neznanja nisu mnoge stvari dobro razložili, dapače krivo i po ugled historije nedostojno. Napokon dodaje, da mu nije zadatak, da u svojoj knjizi opisuje rat ugarski, nego da razpravlja o uzrocih svoga putovanja, bilježeć istinito sve (buduć da je bio prisutan), što spada na pravo poznavanje njegove historije." Ovo su razlozi, koji su sklonili našega putopisca, da poslije šestnaest godina pusti u sviet svoj putopis, koj ne bijaše s prvine javnosti namienjen. Iztičuć pako nestašicu dobrih putopisa po Turskoj, razabira se odatle, da Pigafetta vjerovatno nije poznavao putopisa prvoga Vrančićeva puta, inače bi, buduć da svakom prilikom u putopisu uzveličuje učenost svoga gospodara, bio i njegov putopis spomenuo; možda ga Vrančić još nije bio tada napisao; a da je bar njekoje starije putopise po Turskoj poznavao, razabira se odatle, što se,

Digitized by Google

nespominjuć jim pisce, kadšto na nj pozivlje. Zaista bi bila šteta, kad Pigafetta nebi bio svoga putopisa izdao, jer za onda bješe od velike koristi (pošto je Vrančićev u rukopisu nedogotovljen i neizdan ostao), osobito za poznavanje zemalja i naroda proputovanih krajeva, pa i za poznavanje tadanjega stanja Ugarske i Turske. Medju poticatelji, koji stekoše zasluga, da je putopis Pigafettin svjetlo ugledao, ističe se Rikardo Hakluyt, glasoviti englezki geograf, prvi svojega doba, koj se dao na izučavanje historije geografijskih obreta, god. 1577 držaše prva javna predavanja o geografiji u Oksfordu, te izdade o historiji geografijskih obreta, više znamenitih djela i putopisa, a njegovo djelo *„Principal navigations voyages und discoveries of the English nations, London 1589“* svjetskoga je glasa. Ponuka ovoga glasovitoga geografa i učenjaka bijaše Pigafetti odlično svjedočanstvo i priznanje o vrlini njegova djela, koje je vriedno, da se svietu preda, za to na poticanje ovoga čuvenoga stručnjaka nije mogao naš putopisac da mu se neodazove. Po Hakluytu nazvano bi u Londonu god. 1846 osnovano družtvo, koje kritički izdaje s učenimi uvodi starije geografijske putopise i druga djela ove sadržine, te je jur preko 60 knjiga znamenitih geografijskih spomenika na sviet izdalo. Da li je Hakluyt za Pigafettin putopis još drugih zasluga stekao, toga nam putopisac nespominje.

Pigafetta razdielio je svoj putopis na 23 glave. U prvoj glavi razpravlja o uzrocih, zašto je car Maksimilijan II. g. 1567 odaslao poslanstvo k Selimu II. u Carigrad; uz to govori i o uspjehu ugarsko-turskoga rata, koj bijaše jednu godinu prije toga (g. 1566) poduzet. U 2., 3. i 4. glavi opisuje obćenito put od Beča do Carigrada; u 5. glavi govori, kako se obavlja poklonstvo kod sultana; uz to opisuje seralj i sjaj, kojim je bilo poslanstvo primljeno; u 6. gl. opisuje Carigrad i Peru; u 7. gl. opisuje tiesno carigradsko (Bospor), odnosno put tiesnom sve do njegova ušća u Crno more; u 8. gl. govori o poreklu Turaka, kako su narasli i u čem se sastoji njihova glavna sila; u 9. gl. opisuje nošnju tursku i njekoje njihove običaje; u 10. gl. razpravlja o vojničtvu turskom, osobito o dvoru sultanovu; u 11. gl. govori ob onih osobah, koje stanuju izvan seralja, a pripadaju k dvoru sultanovu; u 12. gl. razpravlja o vojsci, osobito o janjičarih i dr.; u 13. gl. o pašah, vezirih i dr.; u 14. gl. o ličnosti sultanovoj; u 15. gl. o broju vojske i o njihovih beglerbegih; u 16. glavi reasumira na kratko predjašnje; u 17. gl. opisuje na šire put od Carigrada do Jedreneta; u 18. gl.

Digitized by Google

razpravlja o Jedrenetu i o riekah, koje onuda teku; u 19. glavi govori o poslanstvu perzijskom, koje je onda u Jedrene prispjelo; u 20. do 23. glave uključivo opisuje na šire svoj dalji put od Jedreneta do Beča. K tomu svemu dodaje još tržni cjenik raznih mirodija i drugih trgovina, što se je za nje u studenom g. 1567 u Carigradu plaćalo.

Prema zadatku našem razpravljati ćemo na šire o putopisnom dielu, a to onako, kako je isti putopisac uradio, naime opisujuć put od Carigrada do Biograda na šire, dočim je put od Biograda do Carigrada, kako veli, vrlo obćenito nacrtao. Držeć se ovoga putopiščeva reda spojiti ćemo s opisom puta od Carigrada do Biograda i onaj prvi obćeniti dio; a da bude opis sustavniji i slika podpunija, obazirati ćemo se takodjer na pomenuti Vrančićev dnevnik i na druge spise ob ovom putovanju.

U prvoj glavi (str. 1—16) razpravlja putopisac „o uzrocih, zašto je car Maksimilijan II. odaslao svoje poslanike god. 1567 u Carigrad, da utanače mir sa Selimom II.; uz to govori na kratko o uspjehu rata ugarskoga, poduzeta jednu godinu prije toga.“ — Putem, veli, što su ga poduzeli u pomenutu svrhu, mnogo su vidjeli i slušali o onih narodih, koje djelomice upoznaše, na kojih se osniva snaga kuće osmanske, koja već tolike godine najmoćnije vlada kršćanskimi zemljami, držeć jih u krutom robstvu. S toga odluči, da će za svoju porabu voditi spomenicu, odnosno dnevnik, te sve upisati, kako ga je iskustvo podučilo, pamteć dobro sve, što se na putu vidjelo, i bilježeć sve, što se na mnogih mjestih i od mnogih lica slušalo; stvari, koje bi danas ili sutra mogle poslužiti. Mnogi će se čuditi, opaža, kako maleni i sirovi čopor Turaka drži pod jarmom tolike tisuće Kršćana s tolikimi plemenitimi i rodnimi zemljami na sramotu svih naših vladalaca. Al prije, no što će opisati svoj put, neće, veli, biti izlišno, da progovori o povodu ovoga poslanstva, a za to treba da se dodirne uspjeha ne samo minuloga rata ugarskoga (od g. 1566), nego i onoga, što se u Ugarskoj sbilo uslied pretenzija, koje su nadvojvode austrijski u ovoj državi davno gojili.“ Pigafettin dakle putopis osniva se na samoj autopsiji, jer sve znatnije, što je putopisac putem vidio i slušao, a vriedno je da se pamti, to je sve zabilježio i složio u jednu cjelinu i sliku. Tim bi se ovaj putopis od dojakošnjih znatno razlikovao, osobito od Vrančićeva, koj se trudio, da svoja opažanja dovede u sklad s geografijskimi opisi starih pisaca, dočim se Pi-

Digitized by Google

gafetta stegnuo ponajviše na svoja sobstvena motrenja i iskustvo. Da li je Pigafettin putopis u istinu takove naravi, to će pokazati rezultati našega razpravljanja.

Prva dakle glava Pigafettina putopisa ponajviše je historijske naravi, jer putopisac pripovieda, kako su nadvojvode austrijski od vremena careva Friderika III. i Maksimilijana I. tražili pravo na Ugarsku i toga radi s kraljevi ugarskimi vodili ratove; kako je nadalje poslije boja muhačkoga postao Ivan Zapolja, vojvoda erdeljski, proti Ferdinandu, kraljem ugarskim. Budući da ga je ovaj svladao, uteče se Ivan preko poslanika k Sulejmanu, moleći, da mu bude zaštitnikom i pomoćnikom, nebi li mu povratio kraljestvo, obvezao se plaćati mu godišnji danak. Na to dodje Sulejman u Ugarsku i srećnimi ratovi postade Turčin gospodarom Ugarske. Dalje prikazuje u općenitih crtah razvoj sgoda u Ugarskoj sve do smrti Ferdinandove: poznata fakta, kojim glede tačnosti neima prigovora; putopisac jih je crpio bud iz dobrih suvremenih izvora, ili jih je slušao od svoga gospodara, koji bijaše u poznavanju ugarske historije svoga vremena prvim uglednikom. Ovom općenitom historijskom crticom prelazi putopisac na dobu cara Maksimilijana II., te pripovieda ratove ugarske od 1565/6 godine na šire, kao svjedok, koj je jur tada ne samo bio u Ugarskoj, nego je, kao što opetovano u putopisu spominje, služio u carevoj vojsci kod Komorana *(noi dimorammo a Comara)*, a možda bijaše u onom odjelu vojske, što ga je Vrančić kao jegarski biskup glavom doveo svomu kralju u pomoć. Pigafetta dakle bijaše neposredni svjedok za ugarski rat od god. 1565/6, te je, koje iz sobstvena iskustva, koje od pripoviedanja svoga gospodara dobro poznavao razvitak onih sgoda, a obširnim pričanjem tih sgoda hoće da pokaže, kako je došlo do poslanstva, kojega je i on bio članom, i na koje se poslanstvo odnosi njegov putopis. Vrh toga ovomu obširnijemu pričanju bijaše, kako gore reče, i taj razlog, da izpravi sve one, koji su o tih sgodah krivo pisali. Priobćujemo glavne momente tih sgoda, kako jih prikazuje putopisac kao neposredni svjedok, jer su i za historiju poslanstva dosta znatne.

„Budući da je po smrti Ferdinandovoj s nova nastalo neprijateljstvo medju carem Maksimilijanom II. i Ivanom, vojvodom erdeljskim, toga radi haraše carski vojvoda, Lazar Švendi, ne samo erdeljske, nego i turske zemlje, a car uzkrati porti danak, što je njegov otac pošiljao godimice u Carigrad. Osvojivši Švendi zna-

Digitized by Google

menitu tvrdju Tokaj,[1] poboja se Ivan za svoj Erdelj i poticaše Turčina proti caru, a to da je podupirao i paša tamišvarski. Ova su dvojica dražila i nutkala Sulejmana, s jedne strane prikazujuć mu prividna prava, a s druge izvješćujuć ga krivo o Maksimilijanovih osnovah, dokazivahu, da nemisli samo zavladati Erdeljem, nego da će podporom ciele Njemačke i velikoga diela kršćanstva kušati, da sa svom snagom izagna Turke iz Ugarske, kao što i iz ostalih krajeva, koji mu pripadahu, a to da se može odatle razabrati, što je umah po smrti otčevoj prekinuo svaki ugovor mira i uzkratio danak, što je plaćao za Ugarsku. To je bilo dovoljno Sulejmanu, komu je bilo prirodjeno boj biti s kršćanstvom. Rasrdiv se i pobjesniv radi zle sreće svoje vojske, koja se sramotno s Malte povratila, odazva se svakojakim ponukam, i odluči se u kasnoj svojoj starosti na rat, pripravljajući ga svom snagom gledom na vojsku kao i na njezine potrebe, te odluči ljeti g. 1566 na čelu vojske udariti na Ugarsku, govoreći, da će se radje rastaviti sa životom, nego da bi se vratio bez pobjede. Medjutim je Erdeljac s jedne strane dražio Turčina na rat, dočim se s druge trudio, da Maksimilijana nagovori na mir, odaslav u to ime u Beč svojega poslanika Stjepana Batora, vlastelina ugarskoga. Ali Maksimilijan doznavši s raznih strana za zle nakane Erdeljca i za priprave Turčinove, potuži se Batoru, da se s njim u Beču jedno ugovara, dočim njegov gospodar ugovara s Turčinom posve drugo, sasvime protivne neprijateljske osnove: za to dade na Batora stražiti kao u zatvoru u kući, gdje je u Beču stanovao.[2] Tim napusti car ugovaranje mira, stane na obranu svoje vlasti sakupljati vojsku, koje od carstva, koje od drugih kršćanskih vladalaca, i sve je u tu svrhu radio, što mu je samo bilo moguće; odaslav naime vojsku grofu Ecku Salmu, koj bijaše gubernatorom Gjura i zapovjednikom onoga diela Ugarske, što bijaše pod carevom vlašću. Salm pako osvoji Vesprim,[3] neznatnu varoš, gdje je malo pliena našao; zatim udari na Tatu, malu tvrdju, 22 milje po prilici daleko od Komorana, a branilo ju 300 Turaka; osvojivši ju 21. srpnja, potuče sve vojnike, osim petdesetorice, koji bješe sa svojim zapovjednikom odvedeni u sužanjstvo. Tata bijaše za kraljeva ugarskih liepa i ubava varoš, ali osvojivši ju Turci prije sedam godina, porušiše

[1] P. Bizarus, ap. Schwandtner 1, 668. 669. Katona, XXIV, 45—55.
[2] Bizarus ap. Schwandtner, I, 669, 675.
[3] P. Bizarus ap. Schwandtner, I, 691, 692. Contarini, ap. Mesić, p. 227, LXIV, br. 5.

Digitized by Google

ju i gotovo uništiše, osim jedine tvrdje, koja je od varoši puškomet daleko.[1] Isti dan, kad bi Tata osvojena, dodju Salmu u pomoć pod vodstvom Iv. Kastalda i grofa Kamerana 2000 talijanskih vojnika, papinskih plaćenika, a još istoga ili sliedećega dana prispije u Tatu 550 vojnika vojvode savojskoga. Medjutim se car bavio u Beču, uredjujuć vojsku, koja mu je dolazila oda svuda u pomoć.

Sulejman sakupivši silnu vojsku, krenu s Carigrada; ali veći dio vojske i dobar dio kapetana nije mu rado išao u boj u Ugarsku, bojeći se, da je vodi u klaonicu, a ne u rat. Tako su bile viesti velike i užasne, što su dolazile s one strane, koje su slušali putem na mnogih mjestih i od mnogih osoba, o jakosti kršćanske vojske, da su se Turci imali razloga bojati. Medju ostalimi viestmi, što se pričalo o kršćanskoj vojsci, jedna je bila ta, da ima toliko oružanih konjanika, što su razni knezovi talijanski glavom doveli, da su oni i konji jim, prekriti bielim i blistajućim se oružjem, koje kad bi sunce unj uprlo, odrazivalo toliki sjaj na daleko, da je u gledaoca u jedan mah probudjivao čudo i strah. Vrh toga doznaše, da kad je njihova vojska stajala pod Sigetom, da se noćju često puta dizalo strašnu viku o došašću kršćanske vojske, premda je bila vrlo daleko od njih; jedini nadvojvoda Karlo nije bio sa svojom malom vojskom daleko,[2] nu više kao motrilac, nego li branilac. Još su slušali od njekojih kršćanskih robova, koji su bili u njihovoj vojsci na Dunavu (izpitivao jih je sam putopisac), da su se Turci od straha pred kršćanskom vojskom, koja se jednom bila približila Ostrogonu, odmakli k Budimu, a ona ostrogonska da je bila sveudilj pripravna, kad bi se bila primakla kršćanska vojska, koja je bila onda u Komaronu, ka gradskim zidinam, da bi bila turska umah uzmakla.[3] Tim je stvar jasna i izvan svake sumnje, da je u Turaka još ukorienjen strah, a po tom se ima suditi, da premda su njihove sile bile velike, nisu ipak tako bile strašne, kao što se bio raznio glas, a taj glas više je osnovan na njihovih pobjedah, koje su polučili svojimi malimi ratovi i više po slaboj disciplini, neposlušnosti i nestrpljivosti kršćanske vojske, nego što po svojem junačtvu i vrlini svoje mnogobrojne vojske. Sulejman iskustvom dobro poučen o jakosti kršćanske vojske i o neslozi kršćanskih vladalaca, odluči: ili počiniti velika djela ili

[1] P. Bizarus, ap. Schwandtner I, 692, 693. Mesić, 236, LXVII, br. 8.
[2] Mesić, p. 263, LXV.
[3] Mesić, op. c. p. 236.

Digitized by Google

umrieti; povukavši se k Biogradu, pregleda svu svoju vojsku. Tu (tačnije u Zemunu) je primio vrlo milostivo vojvodu erdeljskoga, koj mu se dodje pokloniti, zagrlivši ga, poljubi ga u čelo, nazvav ga svojim sinom, reče: da kao što mu je bio otcu prijateljem, da će biti takodjer njegov i da će ga braniti od svih nepravda njegovih neprijatelja.[1] Sulejman krenuv odavle (odaslavši Pertava, svoga drugoga pašu-vezira k obsadi Gjule prama Erdelju),[2] zaputi s ostalom vojskom, koja je bila u istinu velika, k Sigetu u Ugarskoj, na medji hrvatskoj, tri milje od Drave, a četiri od Blatnoga jezera, ka gradu, opasanu od bara i močvara, a početkom kolovoza dade se na obsadu.[3] Car pako, ili dočuvši, da su Turci krenuli k Sigetu, ili radi drugoga uzroka, pisa grofu Ecku, da se povuče u Komoran. Grof uzevši Tatu, osvoji malo zatim još Vitan i Ghestes,[4] tvrdjice, koje su Turci bili napustili, a leže medju brežuljci, 20 do 25 milja daleko od Tate. Zatim se povuče 27. srpnja u Komoran i utabori se ovkraj Dunava, na desnom mu briegu naproti komoranskoj tvrdji. Car pako krenuvši iz Beča prve nedjelje kolovoza, zaustavi se s većim dielom konjaničtva medju Gjurom i Komoranom.[5] Tako su naše vojske, opaža putopisac, bile cieli jedan dan medju sobom udaljene. Boraveć bezposleni od 27. srpnja do 14. rujna u Komoranu, primjećuje putopisac, koj je takodjer ondje bio: čekasmo na svršetak obsade Sigeta.[6] Turci, podignuvši mnoge baterije i udarivši mnogo puta, osvojiše napokon dne 7. rujna 1566 tvrdju Siget,[7] a to je bilo uprav trećega dana po smrti staroga Sulejmana. Nije se pričalo bez razloga, veli dalje, da je smrt uprav odatle nastala, što videć, da mu je vojska bila s velikim gubitkom više puta suzbijena, i zdvajajuć o pobjedi, uze si k srcu, da će mu obsada one tvrdje zadati prikora i sramote, te donieti mu ne malenu štetu, tužno mu je tako srce iznemoglo bolešću i starošću, da nije moglo podnieti tako žestoka i težka udarca, već shrvan i satrt dokonča svoj život.[8] Ovo mu se čini vjerovatno,

[1] Katona XXIV, 207 i d. Forgač, XVI, 420. Hammer, II, 315. Klein, III, 595, 596.

[2] Mesić, op. c. p. 228.

[3] Mesić, op. c. p. 233—38.

[4] Katona, XXIV, 205, 206.

[5] Istvanfi, op. c. p. 287. Oester. Milit. Zeitschrift 1827, II, 187, Mesić, p. 236.

[6] Vrančić kod Katone, XXIV, 297.

[7] Izvori o obsadi i padu Sigeta u Mesića, op. c.

[8] O smrti Sulejmanovoj gl. Mesić, p. 282, op. 2.

Digitized by Google

jer su Turci pričali, da Sulejman, nije umro prije, nego poslije osvojenja Sigeta, a to je slušao putopisac, veli, iz ustiu istoga Ibrahima, koj je kao poslanik sultanov odaslan k caru, s njimi na povratku putovao. Ibrahim reče našemu poslaniku (Vrančiću), koj spomenu, da je Sulejman umro tri dana prije pada Sigeta, da nije, nego da je umro tri dana poslije zauzeća; na to poslanik opet odgovori, da nije, nego da je prije umro.

Čuvši car, da je Siget pao, vrati se natrag u Gjur, i pisa Salmu, da bi se i on sa svojom vojskom natrag povukao.[1] Na to dignuv grof 14. rujna tabor u Komoranu, prispije sliedećega dana u Gjur. To je varoš i tvrdjava careva u Ugarskoj, 80 je milja od Beča daleko, Ugri ju zovu *Jurr*, a Niemci *Rab*. Maksimilijan, neznajući za smrt sultanovu, sjedini svoju vojsku, jer se je bojao, da će mu neprijatelj doći u pohode; za to dade radi veće sigurnosti blizu Gjura graditi most od ladja, da se bude moglo prieći na drugu obalu Dunava, dočim mu je vojska bila zaštićena s ledja, t. j. od zapada, gjurskom tvrdjom i Dunavom, a na desnom krilu potokom, što teče u Rabu; uz to odredi, da se lievo krilo i čelo utvrdi obkopi i jarugami. Doznavši napokon za smrt Sulejmanovu, nije se više bojao Turaka, te ostavi most i ostale utvrde nedovršene.[2] Vojska pješačka i konjanička, koja je bila uz cara kod Gjura, bila je ova: 3150 konjanika iz Češke, iz Slezke 2000, iz Moravske druge 2000, a iz Austrije 2150. Svi su ovi bili naoružani prsnimi oklopi i kacigami, a za obranu imali su mačeve i pištolje. Iz Ugarske bilo je 4500 konjanika, koji su imali štitove, kacige, kopja, kratke i šiljaste mačeve, a njekoji vrh toga željeznu košulju. Medju timi bilo jih je (po starom skitskom običaju, ili je to oponašanje Turaka), koji su imali na plećih najveća orlova krila, a preko ramena kao oklop od kože medjeda i od druge zvjeradi, da se pretvore u što užasnije strašilo. Ovakove zovu Turci „deli", t. j. ludjaci. Osim pomenutih konjanika, postavljenih od zemalja carevih, odasla vojvoda savojski pod vodstvom gospodina Levi 550 konjanika, oboružanih na gore pomenuti način; bijaše tu glavom i vojvoda od Ferrare u pratnji uglednoga konjaničtva, kojega zajedno s konji bijaše 1150; došao je takodjer vojvoda Guize i talijanski pustolovi sa 750 konja. Osim ovih bilo je i drugih njemačkih knezova, poslanika i pustolova, a svi ovi su skupa

[1] Mesić, op. c. p. 265.

[2] Katona, XXIV, 287 i d. Petrus de Reva ap. Schwandtner, II, 748.

Digitized by Google

imali 1150 konja. Nadvojvoda Ferdinand, carev brat i namjestnik, dovede sa sobom 1150 konja; a pripadajućih caru i njegovoj kući bilo je ukupno 2120 konja. Vrh svih ovih konjanika bijaše vojnika, koji bijahu odaslani od država carevih, a tih je bilo 8000 konjanika, oružanih pištoljami. Ovo je bilo svekoliko konjaništvo, koje je ukupno brojilo 30.790 konja.[1] Pješaštvo bijaše ovako sastavljeno: iz Ugarske bilo je 2000 momaka, iz Austrije drugih 2000, iz Italije 2000 plaćenika papinskih, a 3000, koje odasla vojvoda fiorentinski pod vodstvom gospodina Aurela Fregolsa; zatim je prispjelo 16.000 momaka iz carevih država. Tim je bilo u svemu 25.000 pješaka. Toliko je brojila kršćanska vojska; premda je u istinu u pojedinih četah pješačkih, kao i u konjaničkih eskadrah, manjkalo ne malo njih, ali ipak prema tomu učinjene bijahu odredbe glede stana i hrane. Za potrebe ove vojske bilo je 4000 pionira, koji stanovahu blizu rieke Rabe do polja.[2]

Turci osvojivši Siget i pogubivši sve vojnike, koji su ga branili, odrubiše glavu od tiela grofa Zrinskoga *(Zerina)*, gubernatora mjesta i onoga kraja, koj živeć junački, umre takodjer junački. Beg pako Stolnoga biograda, koj bijaše prijatelj grofa Zrinskoga, htjede barbarskim pietetom pokazati, da cieni takova junaka, za to uzev njegovu glavu, pošalje ju na kolih, crnim baršunom prekritih, na dar grofu Salmu, poručiv mu, da mu nemože izkazati veće usluge, nego što mu šalje glavu velikoga junaka, da bude čim dostojnije od njegovih sahranjena.[3] U ovo isto doba osvoji paša Pertav Gjulu, budući se bio predao njezin upravitelj Keretzkein, (Kerečeni), gospodar Nikolsburga (Mikulova); što nije ovaj držao učinjena obećanja, bude za to grad oplienjen i opustošen, mnogi ljudi poubijani, a na glavu mnogih ciena udarena; malo zatim od žalosti i sramote satrt, kasno kajajuć svoju kukavštinu, umre sramotno medju Turci.[4]

---

[1] Ako se pojedini brojevi zbroje dobije se ukupno 28.670, dakle za 2120 k. manje; biti će se putopisac, ako nije štamparskom grješkom šta izostavljeno, kod gdjekoje stavke ili kod sbrajanja pomeo.

[2] Naš putopisac glede broja careve vojske i od drugud mu došle pripomoći, čini se, da je bio dobro izvješćen, pošto je i njegov gospodar A. Vrančić, kao jegarski biskup, bio u kraljevu taboru. Putopiščev ukupni broj careve vojske (55.000) slaže se i s drugim izvorom. Gl. Mesić, p. 262.

[3] Mesić, p. 292, 293; LXXX, br. 22

[4] Istvanffy, p. 472; Forgač, XVI, 413; Bizarus i P. de Reva ap. Schwandtner, I, 701; II, 747, 748. Leunclavius, Annales, p. 63.

Digitized by Google

Mehmed, prvi paša vezir, odasla umah po Sulejmanovoj smrti (koju je držao tajno, što je više mogao) u Malu Aziju (Anatoliju), čauša k Sulejmanovu sinu Selimu, koj je onda sjedio u Kutehu (Kjutahiji), gradu Galatije, nedaleko od Angore, ubaviesti ga o smrti otčevoj, i da su svi pripravni na njegovu zapovied i na posluh, priznavajući ga svojim gospodarom. Čuvši to Selim, umah zaputi u Carigrad, kamo prispjevši, bavio se četiri ili pet dana; zatim krenu k Sigetu, da preuzme gospodstvo nad vojskom i zajedno nad carstvom."[1] Dalje opisuje Pigafetta veliku vatru, koja je velik dio Gjura uništila, a podmetnuli da su ju vojnici, da mogu što bolje plieniti.[2] Pošto je opisao haranje po gradu, i kako su si vojnici medjusobno plien otimali, opaža, da su se ovom prilikom turski vojnici boljimi od kršćanskih pokazali; jer po priedjelih, kojimi je prolazila turska vojska, nisu se vidjela tolika pustošenja, kolika na putu od Gjura do Beča. Dalje pripovieda, kako se za careva boravka u Gjuru kušalo, da se iz zasjede ulovi 15—20.000 turskih konja, koji su bili kod Stolnoga Biograda; ali su lukavi Turci svojom opreznošću to poduzeće sasvime osujetili; dobilo se nije ništa, primjećuje, a izgubilo se, kako se poslije opazilo, mnogo konja i ljudi, jer su vrlo trpjeli od žedje, te su pili blatnu i gnjusnu vodu.

Prispjevši Selim k vojsci, nije našao nikakova suparnika, budući mu je brat Bajazit jur bio umro, svi mu se pokoriše i priznaše ga svojim gospodarom. Dalje priča poznatu poviest o smrti Bajazita, brata Selimova. Zatim crta bunjenje janjičara, koji su iskali, da jim se potvrde sve njihove povlasti, koje jim se podjeljuju prigodom smrti i zasjednuća na priestolje njihovih gospodara. Tražili su vrlo veliki novčani dar u mjesto plienitba, koje jim se dozvoljavale na trgovcih židovskih i kršćanskih; ali se poslije umiriše, dok ne stigoše u Carigrad. Selim malo dana poslije dolazka krene, ostaviv veliku posadu u Sigetu, povede sa sobom mrtvo tielo otca Sulejmana, te zaputi vojskom prama Carigradu. Ta se vojska više prikazivala kao pobiedjena, nego slavodobitna; jer je poznata stvar, da je mnogo vojnika poginulo, a svakoga dana su putem umirali, ili su išli iznemogli u neredu, ili, izgubivši mnoge konje, išli su na pó razoružani, goli, i raztuženi. Ova je stvar zaista vjerovatna i od mnogih stanovnika potvrdjena. Kad bi pored tolikih zavladavših nereda koja vrstna sila i valjana mno-

[1] Hammer Gesch., III, 496 i d.
[2] P. Bizarus ap. Schwandtner, I. 709.

Digitized by Google

žina vojnika, bila za njimi u potjeru pošla, nanoseć jim s traga štete, zadala bi jim bila težki udarac i dovela jih u pogibelj; tim više, što uprav onda nisu janjičari bili u dobrom sporazumku s pašami i s vlastitim svojim gospodarom. To dokazuje ova okolnost, što prispjev Selim u Carigrad, zaputi u svoj stan i htjede unići u seralj, ali janjičari mu se oprli, buneći se, nedadoše mu da unidje, zahtievajući od njega svoje povlasti. Hoteći jih paše umiriti, krenuše janjičari proti njim, te kundaci udariše na Mehmeda i Pertava, prve medju pašami, pa jih izlupaše kao one, koji su krivi, što nisu od gospodara obilnije nadareni. Selim pako, vrlo uplašen, pozva janjičarskoga agu, pitajući ga: što hoće janjičari? Na to aga, koj je već bio sišao s konja, da umiri svoje vojnike, plačuć reče: sultane! žele novca. Sveudilj je aga nastojao, da jih bratskom i ljubeznom rieči, plačuć, umiri, govoreć: neka takovim ponašanjem nekaljaju svoga imena kao najodanijih vojnika, koji vrh svega ljube svoga gospodara; neka nečine, da jim kapetan izgubi život, a da gospodar neće jim ništa uzkratiti, te da će biti obilno nadareni i nagradjeni. Napokon su se umirili i udovoljili. Ali pored svega toga, ipak se Mehmed, bojeći se kakove neprilike, nije dao nekoliko dana iz kuće, nije dolazio po običaju nit u seralj u vieće, što oni zovu divanom.[1]

U carevoj pako vojsci nastali su još veći neredi, što je svakim danom vrlo mnogo ljudi umiralo, a još jih je više neprestano iz tabora odlazilo, budući da se primicala studena doba i zločesta vremena. Pošto se obistinilo, da je Sulejman mrtav, i da je turska vojska krenula natrag: odluči car, nebojeći se više ničega, nepočiniv ništa znatna, dići pod kraj listopada tabor kod Gjura, budući da je bilo preostalo malo ljudi. Razpustivši preostalu vojsku, zaputi u Beč, ponesav sa sobom mjesto slavja kužnu bolest, koja, odpočev na bojnom polju, svrši unutar zidina Beča, moreć cielu zimu ljude svake ruke, koji su prije pobjesnili, no umrli.[2] Tako je svršila ova vojna ugarska, koja bi razglašena po cielom svietu, koje radi od svih kršćanskih naroda dodjoše onamo mnoga gospoda, vitezovi i plemići, ljudi svake ruke, držeć, da će djelo i posljedak joj biti u suglasju s glasom tako velike vojske, koja je amo imala dovesti osim mnoge gospode i četovodja velika glasa, još i tako moćnih vladalaca i knezova.

[1] Izvori o pobuni janjičara u Hammera, III, 497—506.

[2] Istvanffy, XXIII, 492. Forgač, XVI, 437 i d.

Digitized by Google

Dočim se na taj način rastale vojske, malo zatim njekoji s jedne, a drugi s druge strane stadoše posredovati i raditi o miru. Medju timi bijaše s jedne strane paša budimski a s druge grof Eck. Potonji razabra od istoga paše, da kad bi car Maksimilijan poslao poslanike u Carigrad s dankom, što se prije njekoliko godina plaćalo za Ugarsku, i s namjerom da ugovori mir, da bi se taj lasno uz povoljne pogodbe od sultana postigao. Pošto se njekoliko pisama s Carigradom izmienilo, bi odlučeno, da car pošalje s punomoći i dankom svoje poslanike, koji da podju u Carigrad, obskrbljeni provodnim pismom, da mogu sigurno poći i vratiti se u slučaju mira i rata, da tamo ugovore mir ili primirje, bud li što. Pošto se to zaključilo uz obećanja, jedan da će poslati, a drugi da će osigurati poslanike, pustiše Turci na slobodu gospodina Alberta Vuisa, koj bijaše jur šest godina poslanikom u Carigradu, najprije za Ferdinanda, pa za Maksimilijana, a 22 mjeseca bila su jur minula, što je bio od Turaka u tako strogom zatvoru u kući držan, da ni on, nit itko od njegove obitelji nije smio izaći, imajući danom i noću uviek stražu oko sebe; vrh toga tako jim pozatvaraše prozore, da jim je malo svjetla oknom od ozgo dolazilo, nemogavši nikuda van gledati, nego u nutarnje dvorište.[1] Jedna i druga stranka s raznih je obzira mir željela. Našemu caru bilo bi skoro nemoguće, da postavi sliedeće godine onakovu vojsku, kakova se bila prošle godine sabrala. Selim pako takodjer je želio mir, jedno radi nemira na Iztoku, što se u Arabiji pobunio narod u jednom i drugom Jemenu, umoriv pašu i njekoliko sandžaka, koji su njim upravljali; pa i Perzijanci, koji mu nisu bili veliki prijatelji, dospješe dapače u očiti rat: za to je želio, da se u carstvu utvrdi radje mirom, nego li ratom; tim više, što mu dojduće godine nije bilo nikako moguće voditi u Ugarsku znatnije vojske, jer mu je minulim ratom nestalo vojnika i mnogih drugih potrieba, a zemlje poharane i iztrošene nisu mogle toliko hrane pružiti, koliko bi bilo dosta za uzdržavanje velike vojske. Na rat ugarski nije se nimalo računalo niti sliedećega ljeta, niti ljeta za tim; jer Turci (premda jim se obricalo) nisu htjeli vjerovati, da bi poslanici kršćanski imali doći ugovarati mir; i dočim su oni jur na putu bili, u Carigradu se čvrsto držalo, da neće doći. Njekoji Dubrovčani u Biogradu mu pričaše, da jim je njeki spahi, portin odmetnik, rekao (kad je onud vojska turska na svom

[1] Hammer, III, 511—513.

Digitized by Google

povratku prošla): baš ću ljetos vidjeti, imadu li Kršćani mozga i hoće li doći u Ugarsku; jer stvar je vrlo jasna, da bi polovinom vojske od prošloga rata polučili najveće koristi u onih krajevih. Nu oni su poznavali svoje razloge, a naših nisu znali, a ti su bili takovi, da je car nastojao na svaki način o miru, a ne o ratu, koji je odgadjao na bolja vremena i bolje prilike, budući da mu je manjkalo novaca. S toga odluči car odaslati poslanike s dankom i drugim novcem te vrlo častnimi darovi za sultana, kao i za sve paše vezire, pa još i za pašu budimskoga. Promišljajuć mnogo, koga vriednoga da odredi, koj bi bio tako sposoban, da taj toli znameniti posao mudrošću i čašću svrši; jer se imalo pregovore voditi što većom korišću i dostojanstvom s narodom barbarskim, najsilnijim i najlakomijim: svidje mu se izabrati dvojicu, prvoga gospodina *Antuna Vrančića*, biskupa jegarskoga, svoga savjetnika kr. Ugarske, prelata najvećega ugleda i iskustva, koj budući star, imajuć 63 godine, osim literarnoga znanja imao je iskustva od 27 poslanstva, u kojih je uviek častno iznio svoje ime; a posljednji put pred deset godina bi odaslan kao poslanik u Carigrad od Ferdinanda prvoga k Sulejmanu prvomu, to su otčevi, kao što ga sada šalje Maksimilijan drugi k Selimu drugomu, koji su sinovi, carevi, jedni su bili kršćanski, a drugi turski. Povrativši se Vrančić srećno, uzdignut bi na vladu biskupije jegarske. Tomu mužu bi povjeren zadatak ovoga vrlo znamenitoga posla. Car Maksimilijan, koj je tada boravio u Pragu, da što više počasti ovo poslanstvo, te da bude što uglednije, osim dostojanstva one osobe, prida mu druga, vrlo čestitoga viteza, gospodina *Kristofa Thaimphimpocha* (Teuffenbacha), Štajerca, vojnoga savjetnika nj. veličanstva. Ovi poslanici napokon, budući je minulo dosta vremena, i jer su Turci dvojili, da nisu dužni držati rieči, i što je car požurivao odlazak, naglo se oprostiše s nj. veličanstvom, koje je onda držalo sabor u Požunu. Praćeni dakle častnom i velikom družbom, krenuše na put prvoga srpnja 1567 godine."

Ovo su pričanja Pigafettina o sgodah 1566 godine i o povodu drugoga Vrančićeva puta u Carigrad. Nije naš posao, da poredjujemo ova pričanja s historijskimi izvori onoga doba, te da jih po strogoj historijskoj kritici ocjenjujemo, jer se putopisac negradi historikom, nego na kratko ali vjerno pripovieda, što je vidio i slušao, bilježeć i ista pučka pričanja o njekojih prilikah onih sgoda. Pored toga ipak se usudjujemo primietiti, da ova Pigafettina pričanja ne samo da nisu u protuslovju, nego da se u suštini suda-

Digitized by Google

raju s historijskimi izvori onih sgoda. Ako naš putopisac neprinosi tim znamenitih historijskih priloga, koji bi znatnije popunjivali historijske izvore, ipak zaslužuje, da se pribroji medju nje; tim više, što bijaše rodom tudjinac, što je uprav onoga doba živio u Ugarskoj, u carevu taboru, na izvoru onih sgoda, a svojim položajem uz Vrančića imao je riedku priliku mnoga vidjeti i mnoga doznati.

U drugoj glavi (p. 16—23) putopisa opisuje Pigafetta svoj put od Beča po Dunavu do Biograda. U tom opisu spominje znatnija mjesta, u kojih se pristajalo, ili uz koja se prolazilo. Za taj dio puta imamo jur poznati Vrančićev dnevnik istoga putovanja,[1] gdje je obilnija topografija, osobito za dio puta od Budima do Biograda; ali ponajviše su puka imena mjesta s daljinami bez svakih bilježaka. Pigafetta odpočimlje svoj putopis s opisom Beča *(Vienna)*, glavnoga grada Austrije, „gdje je carski dvor, gdje su se ukrcali u ladje; odkuda je poslanstvo, pravo rekuć, na put krenulo, premda se u Požunu s carskim dvorem oprostilo. Beč mu se prostire na desnom briegu dunavskoga rukava, a zove se *Vienna* po riečici, koju stanovnici zovu Wien. Ovaj potok, tekuć na dobar hitac kamena daleko od grada, obtače ga s juga i iztoka, te utječe u Dunav. Taj grad nije velikoga obsega, te je više okrugao nego drugačiji, a može se uz obkope obići dobrim korakom za tri četvrti ure. Od kako je car Ferdinand amo prenio priestolnicu, ukrasuje se najboljimi i sjajnimi kućami, te je danas vrlo naseljen i liep grad. Zidine su mu gradili talijanski graditelji, sagradjene su na novi način od pečenih opeka, a utvrdjene jakimi i ogromnimi obkopi, te je najtvrdji grad onoga kraja. Izvan pako grada, prema prostoru ov- i onkraj Dunava, ima vrlo velikih i vrlo naseljenih predgradja; kuće su jim drvene, da se za potrebu rata mogu malim trudom ukloniti, a kad rat mine, mogu se s malim troškom opet sagraditi. Okolina mu je vrlo rodna i liepa, a grad obiluje najboljim kruhom, vinom, mesom, drvi i drugimi potrebami u tolikom obilju, kao nijedna druga varoš njemačka. Ovaj je grad bez sumnje stara *Julibiona* (sic!), koju Ptolomej postavlja kod gore *Cetius*, a ta mu je gora današnji Calenberg, gdje je odpočimala gornja Panonija. — Krenuvši dakle s Beča, prispjeli su, pošto su sedam milja plovili, u *Peternel*. To je tvrdjica na

---

[1] Mon. Hung. hist., Scr., VI, 78—79. XXXII, 55—57.

Digitized by Google

brežuljku s desna od Dunava; prošlih vjekova bijaše znatna varoš, koju je porušio (kao što se priča) kralj Matija.[1] Tu je medja Austrije i Ugarske, koju od one dieli rieka *Laita*, osobito na onoj strani, gdje je varoš *Pruch*. Ova riečica teče dalje Ugarskom prama iztoku dok se neizlije u Dunav. Dalje su stigli za tri milje u Požun *(Possonia)*, na lievu je Dunava, Niemci ga zovu Pespruch, a glavni je grad carskoga diela Ugarske, gdje se obavlja krunitba i drže sabori kraljevine. Tu odpočimlju Karpati, koji pošto su opasali Ugarsku onkraj Dunava i Erdelj, svršavaju kataraktami dunavskimi kod *Almasca*.[2] Buduć da poslanik Vrančić još nebijaše u redu, dade svoju pratnju ukrcati u ladje te odredi da plove ka Komoranu (*Comara*) i da se ondje zaustave. Medjutim poslanik s putopiscem i njekojimi drugimi krenuše istoga dana od Požuna na kolih, prebacivši Dunav na ladjah, stupiše na otok komoranski i dospješe na noćište u selo *Nagie Magiar*, t. j. selo ugarsko, prevalivši tri milje ugarske puta, što bi odgovaralo 21 milji talijanskoj. Odavle dodjoše poslije pet milja puta u veliku varoš *Megier*, odkuda su do Komorana trebovali četiri milje. Komoran je ugarska varoš, po njoj nosi ime otok, koj je najveći izmed svih dunavskih otoka; grad je ogradjen bedemi, al je kukavan. U krajnjem kutu, medju gradom i otokom, sagradjena je tvrdja na novi način sa tri obkopa, hvatajuć se na dvie strane dvajuh rukava dunavskih, od kojih se lievi zove Vaga. Ovdje je medja turska. Tu se sastalo cielo poslanstvo, koje se ukrcalo u ladje, što su bile priredjene jur u Beču i Požunu, da poslanike i njihovu pratnju s konji, koli i prtljagom dovezu u Biograd. Jedva se odmakli, dodje jim na turskom zemljištu na susret turski aga i čauš, imenom Bekran, s njekoliko ladja i oružanimi turskimi vojnici, odaslav jih paša budimski, da poslanstvo prate i štite. Prevalivši onoga dana 5 milja, prispjeli su u Ostrogon *(Strigonia)*, gdje jim se nije dalo iskrcati; na večer jih počastiše na obali rieke turskom glasbom njihovih barbarskih i bučnih glasbila, a mladi ljudi izvadjahu svakojake skokove jedan preko drugoga.

---

[1] Petronell u Schwandtnera I, 339, 689.

[2] „Finis Karpati montis, quo loco jungitur Danubio, eoque divisus vi aquarum, cataractas facit crepidum plus 60 vocaturque ab indigenis Halimaska. — Haeque cataractae, Glinta (? Clisura) indigenis dictae ab asperitate, sunt inter Golubacz et Cladovo olim, nunc Novigrad appellatum, quod Turcae construxerunt Siverino destructo.“ Mon. Hung., Scr., VI, 83.

Digitized by Google

Ovaj je grad na desnom briegu Dunava i stere se po ravnini, dočim se gradić, koj bijaše nadbiskupski, diže na pećini više grada. Tu opaža putopisac, da će ob ovih i drugih mjestih, koja su i na povratku vidjeli, ovaj put samo toliko kazati, što misli, da je potrebito, pridržujuć si, da kod opisa povratka, rekne o njih više, jer će biti bolje informiran. Al na povratku od Biograda u Beč nije poslanstvo putovalo Dunavom, nego je išlo kopnenim putem; za to nije prošlo na ovom putu svih onih navedenih mjesta, nego samo njekoja, na ime Tolna, Budim, Ostrogon, Komoran i Nagy Megyer, a o tih mjestih predjašnja opažanja popunjuje nakuadnimi bilježkami. Pošto su dvie milje otrag ostavili Višegrad (*Vicegrado*), tvrdju na brdu, na desnoj obali Dunava, dospjeli su nakon 5 milja puta u Budim (Buda), grad kraljevski. Tu stoluje paša, koj upravlja svom turskom Ugarskom i drugimi krajevi, koji k njoj pripadaju. Grad mu se prostire po brežuljku na desnom višem briegu Dunava, a s južne strane ima na čelu tvrdju, koja se diže na vrlo uzvišenom i uglednom mjestu, koj gradom vlada; u tvrdji stanuje kastelan s 500 vojnika; ali putopisac misli, da jih nije bilo toliko. Tu je kraljevski dvor, koj zaprema malo ne sve ono mjesto, a restaurirao ga je s najveće strane kralj Matija; čini se, da je morao biti vrlo ugledna palača, i još bi bio, kad bi se držao u redu. Tu se vide vrlo prostrane dvorane, veliki triemi i prekrasne dvorane; vidjeli su medju ostalimi ostanke vrlo liepe knjižnice s mnogimi slikarijami i latinskimi napisi. Sve te stvari, primjećuje, prikazuju plemenitu starinu, u jedan se mah osjeća strah i sućut, videć veliku slavu onih kraljeva, kako je porušena i satrta. Dalje opisuje audienciju kod budimskoga paše, njegov divan, spominje prikazane mu darove, a o tom svem govori na šire i Vrančić u svojih pismih na cara.[1] Razpravljalo se preko tumača, a taj bijaše njeki padovanski Židov, koj je paši tumačio turski, a poslanikom talijanski. Kad bi bili htjeli, primjećuje putopisac, mogli bi bili i bez tumača hrvatski razpravljati; ali paša je htjeo, da mu se predlozi na turski kažu, a tako isto bi on odgovarao; što se takodjer običaje u Carigradu, dočim se u neznatnih stvarih govori bez dragomana hrvatski, jer taj jezik znadu malo ne svi Turci, osobito vojnici. Nakon obavljene audiencije vodilo se poslaničku pratnju, da vidi tvrdju i grad. Tu spominje putopisac medju ostalimi most od ladja, koj vodi od tvrdje preko

[1] Monum. Hung. hist., Scr. VI, 65—75.

Digitized by Google

Dunava, a dug je četvrt talijanske milje; preko mosta dolazi se u Peštu (*Pesta*), koja je s jednom stranom na lievoj obali Dunava, oblika je četvorasta, veća je od Budima, opasana nizkimi zidinami, popravljenimi od Turaka Krećana, a naliče više plotu, nego gradskim zidinam. U nutri ima dosta kuća, u kojih stanuju Ugri i Turci; ima raznih trgovina, svega ima u većem obilju, nego u Budimu. Probavivši dva dana u Budimu, paša jim dade na put dobru pratnju: upravitelja svoje kuće ili čehaju, čovjeka vrlo ugledna, pomenutoga čauša Bekrana s njekoliko janjičara, da se za poslanstvo skrbe, da ga sigurno prate, da mu priprave stanove, i da mu od mjesta do mjesta prirede sve potrebe na račun sultanov, to za nje, to za njihove konje Poslanici, ukrcavši se sa svom svojom pratnjom 10. istoga mjeseca u brodove, krenuše Dunavom prama Biogradu."[1]

Poslanstvo ukrcavši se u Beču na ladje, krenu Dunavom put Biograda. Na tom putu, ponajprije do Budima, spominje putopisac ona znatnija mjesta, u kojih se pristajalo; a odpočimlje svoj putopis s opisom tadanjega Beča, vjerovatno tako zvanoga sredovječnoga, crtajuć osobito njegov položaj i utvrdjenja; opis mu je dosta obćenit, ali tačniji, nego u mnogoga pisca onoga i poznijega doba. I naš putopisac posiže kadšto, premda ne toliko kao Vrančić, u staro-klasičnu geografiju, što se čini, da je bilo karakteristično kod tadanjih učenjaka; a glavni uglednik bijaše jim Ptolomej, kojega obielodanjena izdanja onoga doba, popunjena novimi geografijskimi opisi i kartami, bijahu jim glavne priručne geografijske knjige. Beč našemu putopiscu bijaše stara Ptolomejova Julibiona (valjda Ἰουλιόβονα) na kraju gore „Cetius", poznato keltičko mjesto i rimski municipij, poslije nazvana „Vindobona".[2] Mons Cetius na medji gornje Panonije i Norika, uzimahu stariji pisci, kao što i naš putopisac, za današnji „Kahlenberg" kod Beča,[3] dočim se danas uzimlje za „Bečki lug" (Wienerwald), koji s Kahlenbergom

---

[1] Vrančić javlja iz Budima (11. VII, 1567) poslaniku Vyssu u Carigrad, da će krenuti sutra s 86 osoba na put. Mon. Hung., Scr., VI, 65. — Po Vrančićevu dnevniku krenuše 13/VII. Scr. VI, 78.

[2] Ptolomaei lib. II, c. 14, ed. Müller, p. 291. Smith, Dictionary of Greck and Roman geography, London 1873, II, 1311. Büdinger, Oesterr, Gesch. I, 486—88. Kiepert, alte Geographie, p. 363, 364.

[3] Möller u. Bischov, Vergl. Wörterbuch d. alten, mittl. u. neuer. Geogr., p. 292.

Digitized by Google

svršava.[1] *Peternel* odnosno *Petronel*, stari je Carnuntum, znamenita rimska varoš i stanica brodovlja dunavskoga; svojim položajem naproti ušću Morave, u staro doba najudobnija prometna žila za germanski sjever i znamenito tržište. Ruševine ovoga grada su na briegu Dunava kod Njemačkoga Staroga grada (D. Altenburg) blizu Haimburga.[2] Prevalivši medju austrijsko-ugarsku, koju riekom Litavom *(Laita)* i Bruckom *(Pruch)* na Litavi[3] tačno označuju, navodi Požun *(Possonia)*, kao prvu znatniju varoš ugarsku, ka kojoj se iz Austrije po Dunavu dolazilo: tadanji glavni grad careve Ugarske, gdje se obavljala krunitba i držao sabor kraljestva.[4] Budući da kod Požuna na Dunavu odpočimlju Karpati, što se našemu putopiscu nije izmaklo, dobro je označio njihov obseg; ali svršetak kataraktam dunavskim kod mjesta, po imenu *Almasca* (?), nije dosta tačno opredieljen. I Vrančić na kraju svoga putnoga dnevnika[5] označuje na kratko obseg Karpata i tačnije opredjeljuje dunavske katarakte „medju Golubcem i Kladovom", spominjuć takodjer stupove mosta Trajanova na Dunavu kod ruševina Severina. Almasca, Vrančićeva Halimaska, mogao bi biti Armašok (?) austrijske karte (1 : 300.000), uprav kod Kladova, što bi se od prilike slagalo s Vrančićevom i putopiščevom medjom dunavskih sutjesaka (klisura); ali geografijskomu imenu Armašok u srpskoj knjizi nigdje neima spomena. Dovodeć na dalje Karpate u savez s gorami preko Dunava, prigovara Vrančić po svojem običaju starim geografom, osobito Ptolomeju, što su gore Balkanskoga poluotoka, na ime Haemus, Scardus i Orbellus zlo razredili. — Dalje spominje naš putopisac dva mjesta, *Nagie Magiar* i *Megier*, prvo je današnje selo Nagy-Magyar (Gross Magendorf) u županiji požunskoj, a drugo je varošica Nagy-Megyer, u županiji komoranskoj, oba mjesta na otoku Čalokezu, koji se onda nazivao komoranskim otokom (*insula Comaron*).[6] Položaj tvrdje Komorana,

[1] Schmiedl Mittheil. d. k. k. geogr. Gesellsch., Wien, 1858, p. 48. Kiepert, alte Geogr., l. c., Smith, Dictionary, I, 199.

[2] E. v. Sacken, Carnuntum, Sitzgsberichte d. k. Akademie, phil. hist. Cl Wien 1852, IX, 734. Ptolomaei ed. Müller, p. 291. Kiepert, p. 363, 64. Smith, op. c. I, 522, 23.

[3] Pruck ad Leytam ap. Schwandtner, I, 658, 689, 716.

[4] Karakterističan opis tadanjega Požuna gl. u N. Olahi, De Hungaria et Atila, Varasdini 1774, p. 45.

[5] Mon. Hung. hist., Scr., VI, 83.

[6] Olah, op. c. p. 15, 16.

Digitized by Google

na ušću Vaga i Dunava, kao i položaj Ostrogona i njegove tvrdjice[1] vrlo je tačno označeno. Pošto je mimogred spomenuo Višegrad *(Vicegrad)* i njegovu tvrdjicu,[2] prelazi na Budim *(Buda)*, glavni grad tadanje turske Ugarske. Putopisac prikazuje Budim kakav je onda bio, osobito opisuje tadanje stanje zapuštenoga kraljevskoga dvora, koji je po tanko razgledao, te se u glavnih crtah sudara s opisom Budima kod Olaha, jedino što ovaj o knjižnici kr. Matije Korvina na šire govori.[3] Što naš putopisac opaža glede porabe hrvatskoga jezika kod turskih dostojanstvenika, pače i u dvoru sultanovu: to se dosta vierno slaže s pričanjem Ljudevita Basana, pisca malo ne suvremenoga.[4] I opis tadanje Pešte u našega je putopisca prema opisu u Olaha prilično vjeran i tačan.[5]

Sliedeći dio puta, od Budima do Biograda po Dunavu, opisao je na šire i savršenije Vrančić u putopisu svoga prvoga putovanja,[6] a u dnevniku svoga drugoga putovanja navodi sva znatnija mjesta na tom putu.[7] Premda se ovaj dio puta, kao i predjašnji, neodnosi na Balkanski poluotok, mi ga ipak kod Vrančićeva putopisa razpravismo:[8] za to mislimo, da bi bilo izlišno, opet ga ovdje opetovati, tim više, što Pigafetta svojimi topografijskimi bilježkami neprinosi znatnijih podataka, koji bi Vrančićev opis popunjavali; jedino što o njekojih mjestih (Chevi, o ušću Drave, Vukovaru i Petrovaradinu) dodaje male bilježke, jer Vrančić ona mjesta radi noći nije mogao opisati. *Chevi*, prilična varošica na lievoj obali Dunava, koj pravi tu velik otok (Čepel), a taj zaprema osam i više sela, naseljenih od Hrvata, koje Turci neobterećuju odveć.[9] Poslije *Erdeuda* (Erduta), gradića na lievo, spominje Dravu, koju Ptolomej Darus zove, ugledna rieka, koja mu od pónoći (sic!) dolazi i

---

[1] Olah, p. 31—33. Opis tadanjega Komorana u Schwandtnera, I, 607, 608, 622.

[2] Obširan i liep opis tadanjega Višegrada gl. u Olaha p. 25—33. Schwandtner, I, 331, 232, 621, 622.

[3] Olah, p. 19—21. Petančić u Radu, kn. XLIX, 109. Schwandtner, I, 331, 36, 37, 411, 562, 850; II, 137, 465, 608, 728.

[4] Lj. Bassano gl. u Radu, kn. LXII, 127, 128.

[5] Olah, p. 42—44. Schwandtner I, 301, 340, 411, 563.

[6] Mon. Hung. hist., Scr. II, 289—96.

[7] Mon. Hung. hist., Scr. VI, 78, 79; XXXII, 55—57.

[8] Rad, kn. LXXI, 16—19.

[9] Na otoku Čepelu, uz druga mjesta, spominje se *Kevy*, quod Rasciani incolunt. Olah, p. 16.

Digitized by Google

s desna utječe u Dunav, koji je tim znatno veći.[1] *Valcovar* (Vukovar), velika varoš, pod njezinimi zidinami teče rieka *Volco* (Vuka),[2] od koje varoš nosi ime, a izlieva se s desna u Dunav. Preko ove rieke Volco, koja nije odveć obilna vodom, Sulejman na polazu k Sigetu dade sagraditi vrlo dug drven most, koj je još sačuvan.[3] Suvremeni izvori ovoga Sulejmanova mosta kod Vukovara niti ne spominju, usuprot na šire govore tadanji pisci o velikom mostu, koj dade Sulejman preko Drave kod Osieka sagraditi, nosilo ga 18 ladja, a duljina mu je iznosila 4800 lakata.[4] Moguće, da je naš putopisac Vuku s Dravom zamienio; nu Sulejmanova vojska na polazu od Zemuna k Sigetu imala je na tom putu prebaciti Vuku (njegdi kod Vukovara), ako je htjela Dravu kod Osjeka prieći. Ovim istim putem putovao je i naš putopisac na povratku, te bilježi kod Osieka: „tu smo prešli preko Drave. Sulejman iduć k Sigetu, prispije napokon do ovoga grada; prebacivši rieku, uviek se nje držao i nije se mnogo udaljivao od lieve joj obale.“ Mosta pako preko Drave kod Osieka naš putopisac nit nespominje, dočim pomenuti pozniji putopisac (Wallsdorf) još spominje (kao i Pigafetta) onaj Sulejmanov most kod Vukovara. Dalje navodi putopisac Ilok *(Vyllach)*, grad na brežuljku, plâče ga Dunav, opasan je zidom, ima tvrdjicu na iztoku, te bijaše jedna od najmogućnijih vojvodina ugarskih.[5] Ovom bilježkom popunjuje se opis Vrančićev.[6] Mnogo dalje spazili su uz desni brieg Dunava na brežuljku *Petrovaradino*, mal, ali liep i vrlo ubavan gradić, ogradjen zidinami i kulami na okrug, a po sredini ističe se tvrdjica

[1] *Darus* (Δάρος u mjesto Δραῦος), Ptol., l. II, c. XV, ed. Müller p. 297. Smith, I, 788.

[2] Fluv. Valpo, Vrančić, Mon., Sc. VI, 79.

[3] Kristijan Wallsdorf. za poraza Rakocijeva kod Kološvara (god. 1660) zasužnjen i kao rob prodan, proputova Tursku i napisa poslije oslobodjenja putopis (türkische Pilgramschaft), u kojem bilježi kod Vukovara (*Wulkawar*), da je tu dug drven most, sagradi ga Sulejman g. 1566, „damit er daselbst desto leichter über den, wegen auslaufenden Donau grossen Morast, mit seinen Kriegsheer u. Geschütz gelangen möchte. Neue Reissbeschreibung, 1664, p. 4.

[4] Budina, histor. Szigethi ap. Schwandt. I. 723. Istvanfi, p. 290. Soranzo, depeša od 14. rujna 1566. kod Mesića, p. LXXXIII Hammer, III, 444; 751.

[5] Wylak ap. Olah, p. 41. Schwandtner, I, 275, 340.

[6] *Uylach*, Vrančić, Rad, LXXI, 16. — „*Ilock*, Städtlein u. Schloss auf einem lustigen Berg, gleich oberhalb d. Donau liegt, hat weit ein schönes Aussehen.“ Wallsdorff, p. 4.

Digitized by Google

sa svojimi bedemi, na isti način sagradjena. U Biograd *(Belgrado)*, glavni grad, gdje je prestala plovitba, stigoše 18. (po Vrančiću 19.) srpnja; uljezav u ušće Save, koju Ptolomej Saus[1] zove, pristali su sa svojimi ladjami na desnoj njezinoj obali, a svoje šatore razapeše na liepoj livadi, udaljenoj od grada trećinu talijanske milje. Spominjuć Savu, koja mu uprav ondje utječe u Dunav, gdje je grad, pogriešno bilježi, da dolazi s juga (di mezo giorno), u mjesto od zapada, a to isto tvrdi više gore i o Dravi. Na obih je dakle mjestih zamienio putopisac zapad s jugom, a takove pogrješke u orientaciji nisu riedke u tadanjih putopisaca. Onkraj ovih dviju rieka, opaža, odpočimlje Raša (*Rascia*), koja je dio stare gornje Mizije,[2] tu prestaje Ugarska, imajuća Rašu na iztoku (sic!), na ime onaj samo dio, koj je odieljen Savom, jer Dunav tekuć dalje prama iztoku, ostavlja na jugu Rašu, a na sjeveru pokrajinu tamišvarsku, koja je dielom Ugarske. Biograd ovoga puta neće da potanje opisuje, nego si to pridržaje za povratak. Za tim dodaje mali ekskurz, kojim se trudi dokazati, da je Biograd Ptolomejov Taururum ili Plinijev Taurunum,[3] na utoku Save u Dunav. O tom je takodjer Vrančić razpravljao u putopisu svoga prvoga putovanja;[4] odkuda se ujedno razabira, da je Pigafetta, gdje god razpravlja o staroj geografiji, reć bi, odvisan bio od svojega gospodara, koji u svojih arheologijskih dedukcijah nije bio osobito srećan; nu ipak na njekojih mjestih, kao što će se niže vidjeti, išao je Pigafetta u takovom razpravljanju i samostalnim putem. Do glasovitoga francezkoga geografa D' Anville-a mišljahu stari učenjaci, da je današnji Biograd (Alba Graeca) stari „Taurunum".[5] Toj pogrješki bijaše vjerovatno razlog, što je Ptolomej, krivo

[1] *Savus* (Σάουος, Σαῦος), Ptol. II, 15, ed. Müller p. 296; ostali izvori u Smitha, v. II, 925.

[2] Po jednom dielu svoje države oko staroga Rasa, a sadašnjega Novoga Pazara, kraljevi se srpski pisahu *rašьki*, a po tom se i zemlje njihove zvahu *rašьke*. Daničić, Rječnik starina, III, 44. — Moesia (Mysia) gl. u Kieperta, alte Geographie, p. 330.

[3] Ταύρουνον, Ταύρουρον, Ptol. l. II, c. 15, ed. Müler p. 300. Plin. III, 148, ed. Detlefsen, I, 161.

[4] Mon. Hun., Scr. II, 297. Rad, kn. LXXI, 20.

[5] Biograd stari Taurunum gl. Geogr. di Cl. Tolomaeo, ed. Malombra, Ven. 1574, p. 122. Pauli Jovii Novocomensis, Hist. sui temporis, Basileae 1567, II, 2. p. 29. Bischof u. Möller, Vergleichendes Wörterbuch, p. 951. Schwandtner, I, 384, 85, 465. Katančić, Orbis antiquus, I, 343.

Digitized by Google

upućen, postavio „Singidunum“ (45° 30′) pó stupnja „Taurunu“ na iztok (45°), a ova je pogrješka i našega putopisca u njegovih dedukcijah smetala. Pigafetta prihvaća Vrančićevo i drugih tadanjih učenjaka mišljenje, jedino za to, što Plinij (III, 148) tvrdi, da je Taurunum na utoku Save i Dunava; inače bi uztvrdio, da je stari „Singidunum“ današnji Biograd, jer svi stari pisci postavljaju Taurunum u Dolnju Panoniju, a ne u Gornju Miziju, gdje bi mu bilo mjesto. Vrh toga smeta ga položaj Tauruna sa strane Ugarske, na ime medju lievom obalom Save i desnom Dunava, za to da bi prije uztvrdio, da Taurunum nije Biograd; ali položaj Singiduna po Ptolomeju pó stupnja od Tauruna daleko, i nestašica starina, nuka ga da vjeruje, da je Taurunum u istinu Biograd. Ovaj pogrješni Ptolomejov položaj vodi ga na krive njekoje dedukcije; medju ostalim spominje njekoje gradove, položene po Ptolomeju uz Dunav, obziruć se na njihovu medjusobnu duljinu i položaj rieke, te jih prilagodjuje novim imenom, izvodeć, da je Vukovar (Valcovar) stari *Cornacum*, Ilok (Vyllach) stari *Acumincum*, a Petrovaradin stari *Rittium*. Ova identifikacija starih i novih imena, nije za ono doba vrlo pogrješna, jer su mnogi arheolozi još poslije tako tvrdili.[1] Još danas se tvrdi, da je Cornacum bio kod Vukovara, dočim je Mommsen dokazao, da je Acumincum kod Slankamena,[2] a za Rittium se tvrdi, da je kod Titelja, odnosno Karlovaca.[3] Iz ovoga se razabira, da je naš putopisac bio klasični uzobražen, te da je dobro poznavao stare geografijske pisce, osobito Ptolomeja, koji mu je bio pristupan u mnogih talijanskih izdanjih onoga doba, što će još jasnije dokazati putopiščeva razpravljanja o staroj geografiji, koja se niže navode.

Pošto se poslanstvo u Biogradu dva dana odmorilo, ostavivši ladje u luci biogradskoj, krenu 20. srpnja na kolih putem k Carigradu. Tim odpočimlje putovanje kopnom, pravi putopis, na koliko se tiče naših razpravljanja. Ovaj put opisuje Pigafetta u 3. i 4. glavi svojega putopisa. U 3. opisuje put po Srbiji, a u 4. gl. po Bugarskoj i Traciji. Opis mu je vrlo obćenit, navodeć samo glavnija mjesta, kojimi su prošli, i gdje su noćevali, pridržav si u opisu povratka o tom putu na šire govoriti. Put pako, kojim je

---

[1] Ptolomaeus ed. Malombra, p. 122, Katančić, Orbis antiquus, I, 322. Möller, p. 12, 362, 877.

[2] Mommsen, C. I. L., III, 420.

[3] Katančić, op. c. I, 322. Smith, op. c., II, 718.

Digitized by Google

poslanstvo putovalo od Biograda u Carigrad i natrag po gotovu je isti put, kojim je Vrančić na prvom svojem putovanju u Carigrad putovao i na tanje ga opisao u putopisu toga putovanja.[1] Poslanstvo je krenulo od Biograda pored Dunava preko turskoga gradića Grocke *(Parchan)* u Smederevo *(Zendereuu, Samandria)*,[2] koju Ptolomej zove *Tricornium*, stere se s desna Dunava, a s lieva Morave; varoš mu je vrlo velika i napučena, kuće su joj nizke, po običaju zemlje, ponajviše drvene; naseljena od Turaka i Kršćana. Ima tu njekoliko Dubrovčana, koji tjeraju trgovinu. Varoš ima na sjeveru četvorastu tvrdjicu, obsiže pó milje talijanske, ogradjena je dobrimi zidinami na starr način s mnogimi kulami, koje ju brane s nutra, a puna je vrlo rdjavih kuća. Sa zapada i sjevera pere ju Dunav, a s iztoka Morava, koja ovdje utječe u Dunav. Ovu rieku zove Ptolomej *Moschio*. Tu kod tvrdjice s one strane Morave, na desnoj joj obali, ima arsenal, gdje sultan drži brodovlje, koje za rata upotrebljuje na Dunavu.

Put, kojim je išlo poslanstvo od Biograda u Smederevo, od prilike je onaj isti, koj i danas tamo vodi. Vrančić opisuje Smederevo na šire,[3] a jedno s drugim se popunjuje i prikazuje varoš s tvrdjom, kakova je onda bila. Naš putopisac navodi, da je Smederevo Ptolomejov Tricornium,[4] a na tu ga tvrdnju to navelo, što Ptolomej primjećuje, da kod Tricornia „utječe rieka Moschios[5] (mjesto Margus) u Dunav"; dočim se danas tvrdi, da je Ritopek stari Tricornium;[6] kod Smedereva pako utječe Jezava, struga Morave, a ova se nješto dalje kod Kuliča u Dunav izlieva. Pogrješka Ptolomejova zavela je dakle našega putopisca kao i Vrančića,[7] koji ga je vjerovatno u to uputio, te je zamienio Moravu s njezinim raztokom, Jezavom a Smederevo, koje je sazidano u 15. vieku, uzeo za stari Tricornium.

Tu ostavivši Dunav s lieva, nastavlja, krenuše prama jugo-iztoku. Budući se kod Smedereva oprostili s Dunavom, prihvaća putopisac priliku, da opiše ovu rieku, kojom je tri puta (in tre miei viaggi)

---

[1] Mon. Hung. Hist., Scr. II, 288—334.
[2] U Vrančića *Zmiderovium*, Scr. II, 298; *Samandria*, Scr. VI, 79, XXXII, 59.
[3] Rad, kn. LXXI, 20, 21.
[4] Ptolomaeus l. III., c. 91 ed. Müller, p. 433. Smith, II, 1230.
[5] Ptolomaeus l. c. ed. Malombrea p. 154; ed. Müller p. 433.
[6] Glasnik, kn. XLV, 16.
[7] Mon. hist., Scr. II, 30. Rad, kn. LXXI, 21.

Digitized by Google

od Ulma do Biograda plovio, a duljina bi joj na tom putu bila više od tisuću i sto milja. Najgornji pako dio Dunava, od vrela do Ulma, kojega nije vidio, opisuje po Glareanu, suvremenom piscu malih geografijskih traktata iz prve polovine 16. vieka. „Dunav, kao što piše Glareanus, izvire u Švabskoj (Suevia), u pokrajini Brizgavi (Brisgoia), u šumi, koja se njemački zove *Swarzwald*, t. j. „crna šuma", te je sastavina starinske šume *Hercinie*, u ravnini, koja je od svake gore udaljena na jednu njemačku milju, što čini pet talijanskih milja, kod mjesta, zvana po rieci *Don Eshingen* (Donaueschingen), budući da Niemci Dunav zovu *Donaw*. Ovo vrelo Dunava ima iza sebe glavicu, 12 lakata visoku, a ta je viši dio ravnine; vrelo je obilno vodom, jer umah tjera njekoje vodenice, i jedva što je pó njemačke milje prevalio, težko se može konjem pregaziti; jer ga povećavaju drugi potoci, koji mu pritječu sa susjednih gora, a tako je širok, da se jedva kamen dobaci na drugu obalu. Tekuć dalje njekoliko milja povećava se neprestano i dospjeva k Ulmu *(Ulma)*, slobodnoj varoši, koja mu je s lieva. Tu odpočimlje plovitba, a rieka je široka kao talijanski Bacchiglione ili Brenta." Dalji opis do Biograda osniva se, kako reče, na putopiščevoj autopsiji. „Prevalivši Ulm, deset milja niže *Tonaberta* (Donauwörth), prije no što prispije u Neuburg, ulazi iz Švabske u Bavarsku (tadanju); zatim pere gradove *Ingelstad* (Ingolstad), *Neuburg*, *Hienam* (Hienheim) i dospieva u *Kelam* (Kelheim). Na tom putu od 9 milja teče Dunav tiesnom dolinom izmed gora, razširivši se ponješto, teče 4 milje i protječe *Ratisbonu*, koju Niemci zovu Regenspurg. Tekuć dalje plâče mjesta *Strauba* (Straubing), *Filshouen* (Vilshofen) i *Passau*, gdje prima s desna In *(Eno)*, a s lieva *Ils* (Ilz). Pošto je prevalio od *Regenspurga* oko 28 milja, ulazi iz Bavarske u Gornju Austriju, malo više *Lintza*, glavnoga grada potonje zemlje. Nastavljajuć odavle svoj put dalje prama iztoku ulazi poslije 10 milja puta u gorsku sutjesku, zvanu *Strauben* (Struden), gdje je vrlo pogibeljna prosjelina, koju putnici i brodari blizu njekoga nenaseljena tornja s velikim strahom na desno ostavljaju. Napokon pošto je prevalio *Crems*, 18 milja poslije one prosjeline, izlazi iz gora (zvanih ondje od Ptolomeja Cetii, a danas *Calenberg*,[1] jer možda se na drugih mjestih drugačije zovu) i ulazi na otvoreno polje, dieleć se na dva rukava: desni, manji, kreće se k jugu i dieli se opet na druga

[1] „Montes Cetii" u Ptolom., l. II, c. 14.

Digitized by Google

dva rukava, od kojih je najjužniji najmanji; ovaj pere zidine Beča (Vienna) i ostavlja ga na desno, a od onoga ulaza u ravninu daleko je dvie milje. Ova dakle rieka, stupajuć na ravninu, nije mogla radi velikoga obilja vode ujedinjena dalje teći, nego raztačuć se na mnoge rukave, poljeva mnoge zemlje i tvori vrlo velike otoke, kakav je onaj komoranski (Čalokez), i mnoge druge vrlo gusto naseljene; vrh toga tvori još nebrojene otoke, koji nisu od nikoga naseljeni; njegovimi posebnimi rukavi nepodje se ni dvie milje, da se nenamjeri po sredini na kakav otočić. Ova je rieka još tim znatna, što teče plaho i što ima vode u velikom obilju; umirivši se, teče tiho, te ima ravne zelene obale i nerazlieva se iz svoga korita, da bi štete nanašala susjednim poljanam, gradovom i selom, osim ako je vanredno ružno vrieme; još danas, izuzev njekoja mjesta, nenanosi velikih šteta. Nad Dunavom u obće vidi se malo mostova, neima nijednoga od kamena, osobito od Pasova dolje, a još manje gore. Budući da su svi mostovi drveni, osnutkom proljeća (jer zimi ga sjeverni vjetrovi tako slede, da ne samo žene i djeca po njem mogu hodati, nego i konji i volovi s najtežimi koli voze kao po najtvrdjoj zemlji, nevidiv traga rieci, prelaze preko nje), kad što i zimi, kada zaduvaju južnjaci, pomognu i Dunavu, koj svojom vlastitom snagom strese od sebe vrlo krutu koru, lomeć led, koj se diže silom, te udara o one kukavne mostove, razbijajuć jih onimi ogromnimi komadi leda, nosi je na štetu onih siromašnih ljudi, koji se onaj čas na njih nalaze". Ovom prilikom pripovieda o jednoj takovoj nesreći, koja se sgodila s njekim ribarom na mostu bečkom. Takovih se nesreća, da je led razbio most, a voda odniela ljude i tovare, kako je slušao, dogodilo mnogo puta u Ugarskoj. Mostovi se, kad prodje led, opaža, poprave i postave opet na svoje mjesto. Tim prekida putopisac opis Dunava, ostali tiek od Beča do Biograda opisao je obćenito u drugoj glavi, gdje opisuje svoj put po Dunavu od Beča do Biograda. Ovaj Pigafettin opis prikazuje Dunav u njegovom gornjem toku; osim opisa najgornjega toka, ostalo se osniva na sobstvenom motrenju; Glareanov dio opisa nije posve tačan, dočim je ostalo prikazano u obćenitih crtah dosta vjerno i prema drugim tadanjim piscem tako vrstno, da nadkriljuje mnoge opise poznijega doba.

Poslanstvo je prispjelo 22. kolovoza u Carigrad, trebovav za put od Budima 40, a od Biograda zajedno s odmorom svega skupa mjesec

Digitized by Google

i dva dana.[1] Mnogi ljudi sultanovi, spahije, janjičari i dr., podjoše poslanstvu van grada na susret, te ga dopratiše do stana, koji je bio malo ne sred grada, gdje je stanovao carski poslanik A. Vyss. O boravljenju poslanstva u Carigradu i Jedrenetu napisa A. Vrančić poznati dnevnik, u kojem je vrlo na kratko pobilježio svoje tamošnje poslove.[2] Dne 21. rujna imalo je poslanstvo u sultana tek prvu svoju audienciju. Ovu opisuje naš putopisac na tanko u 5. glavi svoga putopisa, na ime kako su se poklonili sultanu i prikazali mu darove, opisuje seralj i sjaj, kojim su bili primljeni i gostbu kod vezira u divanu; opisuje nošnju pratnje Vrančićeve i pratnje Teuffenbachove, brojeć sebe medju Ugre. Ovo je isto na kratko zabilježio i Vrančić pod 21. rujna svoga dnevnika. Ovakovi opisi nisu riedki u poslaničkih izvještajih onoga doba.[3] Opisujuć audienciju u sultana spominje obred, odnosno opreznost, kojom se poklonstvo obavlja (što i drugi spominju[4]), odkako je Murat sličnom prilikom na Kosovu poginuo; ali putopisac krupno grieši glede kronologije i ubojice, tvrdeć, da se ono sgodilo god. 1373, pa da je ubojica bio jedan od desetorice ugarskih plemića, koji su bili odlučili sakrivenim bodežem smaknuti sultana, što mu je pričao vjerovatno njeki od ugarskih drugova. Naš putopisac u obće, kao što se u putopisu opaža, nebijaše u kronologiji historijskih sgoda dosta tačan, što odatle polazi, jer je crpio ponajviše svoju uputu od takovih historika, koji bijahu glede kronologije vrlo nepouzdani. Kao što grieši u kronologiji boja kosovskoga, tako i kod drugih sgoda, oslanjajuć se vjerovatno na talijanske historike o turskih sgodah, sakupljene od Sansovina u jednu cjelinu. U istu godinu (1373), kao što naš putopisac, postavljaju kosovski boj Paulus Jovius, Dreslerus i dr.;[5] potonji, čini se, da je našemu putopiscu za kronologiju pravi izvor.

[1] Vrančić piše (18/IX, 1567) caru: „peracto nostro itinere, postquam Buda recessimus, intra dies 40 non sine magna iniuria caniculae et quibusdam aliis difficultatibus, ut fit per regiones tam vastas, desertas ac nulla fere humanitate praeditas, die tandem 22. augusti Constantinopolim pervenimus. Mon. Hung. hist. Scrip., t. VI, p. 95.

[2] Kovačić, Scriptores minores, I, 149—54. Mon. Hung., Scr., VI, 235—38.

[3] Starine, XII, 221—240. Rad, LXII, 120.

[4] Gl. Kuripešićev putopis u Radu, kn. LVI, 179. Hammer, Gesch., I, 180.

[5] Fr. Sansovino, Histor. universale dell' origine et imperio de' Turchi; ed. Ven. 1573. p. 186, 202. Leunclavius, Pandectes, p. 135.

*

Digitized by Google

Priegovori medju carevimi poslanici i divanom dosta su se dugo (sedam mjeseci) vukli, jer je porta tvrdokorno branila svoje zahtjeve. Najveće su bile zapreke mira, što se medjusobno tražilo porušenje njekojih tvrdja, opredieljenje medja i razdiobu seljaka. Ob ovih predmetih negovori samo naš putopisac, koji bijaše kod svih audiencija prisutan, te jih na šire opisuje; nego ovo otezanje priegovora i sve potežkoće na tanko su razpravljene i opisane u tolikih pismih, koje je Vrančić iz Carigrada caru pisao.[1] Buduć da je to predmet, koj se odnosi na historiju ovoga mira, dakle strogo historijski posao, za to ga mimoilazimo, te upućujemo na pomenute izvore i na dotične česti Pigafettina putopisa, koji se s izvori posve tačno slažu. Ono vrieme, koje probavi poslanstvo u Carigradu, savjestno i koristno upotrebi naš putopisac, da prouči Carigrad, okolinu mu i sve njegove znamenitosti, da upozna snagu, organizaciju i druge prilike sultanove države, proputova i opisa Bospor, nošnje, navade i život naroda. O svem tom razpravlja putopisac na tanko u pojedinih glavah svoga putopisa. Mi ćemo poslije o tom koju reći, a sada prelazimo na glavni predmet, na opis putovanja od Carigrada u Beč.

Pošto porta nije htjela kod utanačivanja mira pristati na careve zahtjeve, otegnuli su se priegovori, a carevo poslanstvo boravilo je s toga u Carigradu od 22. kolovoza 1567 do 5. siečnja 1568. Buduć se sultan potonje vrieme bavio u Jedrenetu, dobili su poslanici nalog, da putuju onamo, pošto se bio s odgovorom povratio poslanik Odoardo Mantuvanac, koj bi odaslan k caru u poslu priepornih tačaka, koje su otegoćivale utanačenje mira.[2] Spremivši se poslanici na put, oproste se s Carigradom i zapute 5. siečnja 1568 u Jedrene. Tim odpočimlje Pigafettin opis puta od Carigrada do Beča s boravkom u Jedrenetu, a taj se put na šire opisuje u glavah od 17—23. uključivo.

„Krenuvši iz Carigrada, prispjeli su za 4 ure ili 10 milja (talijanskih)[3] u *Cucchiuchzechmege* (Kučük Čekmedže),[4] što znači u

---

[1] Monum. Hung. hist, Scr. VI, l. c. — „Quas difficultates in sanciendis induciis experiri debuit." Katona, XXIV, 427—502.

[2] Gl. gl. VI. str. 35 putopisa.

[3] Putopisac na putu od Biograda do Carigrada i natrag računa na talijanske milje, koje se u opisu ovoga puta imaju razumievati.

[4] A *Ponte parvo* Turcis dictum *Kwcwkczekmegze.* Vrančić Mon. Hung., Sc. VI, 82; XXXII, 59: Kučük Čekmedže gl. Rad, LXXXIII, 58.

Digitized by Google

njegovu jeziku „ponte picciolo“ (mali most), jer je tu kameni most preko morskoga zatona, kakovih mostova ima više na ovoj obali Propontida. Ovo je mjesto vrlo ubava varošica, od kuda su sliedećega dana krenuli i prispjeli za 6 ura ili 18 milja u *Buicchzechmege,* t. j. „ponte grande“ (veliki most);[1] jer tu je vrlo liep most od kamena, koj se može porediti i predpostaviti svakomu europskomu mostu, a dug je 750 dobrih koraka Ovaj most vodi preko morskoga zatona, u koji se izlieva, kako misli, rieka Bathinias[2] kod temelja staroga drvena iztrošena mosta, koji je poplava odniela. Ova poplava nasta god. 1563, kad su susjedni potoci naglo narasli i razlili svoje vode, koje su potopile sav priedjel do Carigrada, porušile mnoge kuće i potopile mnogu stoku i ljude. Baveć se ovo doba Sulejman van Carigrada, u mjestu, tako zvanih „sladkih vodah“, koje je na čelu luke, na desnoj joj strani, velikom se mukom uklonio sili vode i spasio se u sigurnom mjestu. Pošto je bio razrušen onaj drveni most, dade Sulejman sagraditi ovaj veliki od kamena, osnovan na pilovih na najčvršćem temelju; sastojeć od četiri mosta, jedan ide za drugim, te ima četiri luka, stajao je, osim mnogih suvišnih radnja, 300.000 dukata sultanskih, a dogotoviše ga prije godinu dana, ili malo prije njihova došašća. Po strani mosta prama Carigradu gradi se u smislu oporuke Sulejmanove vrlo liep karavanseraj s velikimi i udobnimi konjušnicami. Veli se, da će i na drugoj strani mosta, prama Jedrenetu, sagraditi takav drugi karavanseraj i varošicu, koja će biti veliko i liepo mjesto. Treći dan krenuvši došli su za 7 ura ili 20 milja u *Silivre-u,*[3] varoš na obali Propontida. Ova se varoš zvala Selimbria, mala je, ima tvrdjicu, kojoj su zidine oštećene, a u nutri su dva manastira, jedan kalugjera, a drugi kalugjerica, crkvene su jim knjige na grčkom jeziku, kao što i svih onih, koji su grčkoga obreda. Prešavši Silivreu, vidjeli su na morskom briegu kod rieke Chiurli, ruševine Herakleje, koja se još (sic!) zove *Perynthus.* Ostavivši tu s lieva Propontis, udaljiše se prama kopnu, te su prispjeli za $8^1/_2$ ura ili 25 milja u *Chiurli,*[4] veliku i priličnu varošicu. Budući da je gore spomenuo tiesno galipoljsko i Propontis, hoće da o tom koju rekne. More, koje su stari zvali Propontis,

[1] Ad *Pontem magnum* Turcis *Bywkczekmegze* vocatum. Vrančić l. c.
[2] Po Vrančiću (l. c.) „*Athyra* fluvius“.
[3] Selymbria, Vrančić, l. c.
[4] *Cyurly, Ciwrly;* Vrančić, l. c.

Digitized by Google

proteže se izmedju dva tiesna, galipoljskoga i carigradskoga, zove se danas *Marmora,* imenuje se ovako od četiri ili pet otoka, zvanih takodjer *Marmora,* koji su udaljeni od Galipolja 30, od obale Romanije 40, a od Carigrada 170 milja. Galipolj ima luku i tvrdju srednje ruke, a varoš ima tri milje u obsegu. Tu odpočimlje tiesno, koje je ondje jednu milju široko, a dugo je 18 milja, t. j. do kraja Dardanela, koji su dvie tvrdje, jedna u Europi, a druga u Aziji; Turci jih zovu *Giegniazar,* što znači „nova tvrdja", a jedna je od druge udaljena $1^1/_2$ milje od prilike. Od Galipolja do Silivra ima 4 dana puta: jedan dan treba, dok se prevali gora *Gainola,* koja je od Silivra dva dana udaljena. Vraćajuć se svomu putu, veli, da kod Chiurla teče istoimena rieka. Ovu rieku zove Ptolomej *Arzo,* a tako se zvalo i mjesto, koje je danas varoš; ali položaj u Ptolomeja nesudara se, da bi Arzus bio Chiurli; misli, ili da je položaj, ili da su brojevi krivi. Malo prije, no što se dodje k ovomu mjestu, gdje su grobovi Selima I., djeda ovoga sultana, udari Bajazit oružjem na svoga otca, te bi razbijen.[1] Amo je takodjer došao Selim umrieti god. 1519. Od Chiurla dospjeli su za 7 ura ili 18 m. u varošicu *Caristran,*[2] a odavle za 5 ura ili 14 m. u *Berghaz,* priličnu varošicu, koja bijaše negda varoš, po imenu „Bergola". Malo prije, nego što su ovamo došli, vidjeli su na briežuljku s desna ruševine *Druzipere,* varoši, gdje se vide još njekoje kule, a danas je trgovište. U Berghazu daje Muhamed paša (Mehmed Sokolović) graditi velik i liep karavanseraj s velikim gostionikom, gdje su tolike sobe pripravne, pa i nebilo stranaca, donosi se pravilno živež. Naproti vratam ovoga karavanseraja gradi mošeju od mramora i živca kamena, i sagraditi će još uzduž pomenuta karavanseraja dugi red dućana, pored kojih će prolaziti glavna cesta od Carigrada u Jedrene.[3] Tu radi više od 200 kršćanskih robova, zakovanih na noguh, očekujuć dok budu dovršene gradjevine, što će biti skoro, da budu svi bez svake druge odkupnine oslobodjeni. Muhamed (kad je sultan putovao u Jedrene) odvede ga više od dvie milje daleko od ovud, dade mu praviti drugi put, da nevidi onih gradjevina, dok nebudu gotove, ili da se ukloni kamenju, koje je sve puteve zapremalo. Od Berghaza

[1] O boju medju Bajazitom i Selimom kod Tzorli govori Wallsdorf u svojem putopisu od g. 1664, p. 10.

[2] *Karizteram,* Vrančić, l. c.

[3] O gradjevinah Mehmeda Sokolovića gl. Hammer, Gesch.; IV, 50.

Digitized by Google

za 7 ura ili 18 milja dospjeli su u varošicu *Eschibaba,*[1] što znači „staroga otca". Tu se vidi jedan dio vrlo stare crkve, kršćani ju zovu Sv. Nikola, u kojoj je, kako pričaju Turci, zakopan njeki njihov gorostas, koji je počinio velika djela proti kršćanom. Turski duhovnici nažganimi svićama bdiju nad njegovim tielom, sahranjenim u velikom sanduku (ako je u nutri). Nad sandukom visi orijaški luk s primjerenom strielicom, o kojoj se priča, da kad je bio u Galipolju, što je odavle 200 milja daleko, da odonud s ovoga luka spružena strielica dospjela je do simo. Odavle su za 5 ura ili 14 milja dospjeli u varošicu *Hapsa,*[2] a sliedećega dana za 7 ura ili 14 milja prispjeli su u Jedrene *(Andrinopoli),* glavni grad, gdje bijaše gospodar sa cielim dvorom.

Put, što ga opisuje Pigafetta od Carigrada do Jedreneta, kao i mjesta na tom putu, dovoljno je poznat od starijih putopisaca, koji ga više ili manje tačno opisuju. Da se uklonimo opetovanju, dosta će biti, ako se pozovemo na dojakošnja naša razpravljanja o tom putu, te da iztaknemo samo one podatke, koji popunjuju odnosno razsvjetljuju starije putopise. Kod Böjük Čekmedže *(Buicchzechmeze)* ili „Ponte grande" talijanskih putopisaca potanje opisuje onaj novi kameni most, sagradjen od Sulejmana preko lagune. Tim opisom popunjuje Betzeka,[3] s kojim se glede godine tačno slaže; samo što naš putopisac tvrdi, da je onaj stari most bio drven,[4] dočim je bio po drugih zidan, rimsko-bizantinski most, koj radi trošnosti nije mogao dulje držati. Sva je prilika, da je onaj Pig. drveni most bio za nevolju postavljen, u mjesto porušena staroga kamenoga mosta. Pigafetta na šire priča, kao što je vjerovatno tamo čuo, o poplavi, koja je razorila stari most i o sagradjenju novoga mosta, koj bijaše započet na zapovied Sulejmanovu još prije sigetskoga rata, a dovršen malo prije njihova došašća, dakle za Selima II. Pigafetta još i to navodi, da u ovu lagunu utječe rieka *Bathynias;* ali ova rječica, poznata od starih geografa (današnji Tašlyderé), utječe u onu drugu lagunu, gdje je gore pomenuto selo Küčük Čekmedže; dočim Vrančić (Scr. VI, 82) pravo

[1] *Babaezki,* Mon. Hung., Scr. VI, 82. *Ezkibaba;* Sc. XXXII, 59.
[2] *Awsa,* Vrančić, l. c.
[3] Rad, kn. LXXXIV, 98.
[4] Belon opisujuć na tanje put po kopnu od Silivra u Carigrad, poredjuje priedjel s Pikardijom i opisuje obje lagune (l a c s) te tvrdi, da vode preko njih drveni mostovi. Belon, Les Observations etc., Paris 1554, p. 67.

Digitized by Google

tvrdi, da se u onu lagunu izljeva riečica Athyra.[1] *Silivrea,* grčka je varoš Silivri, divna položaja na Marmarskom moru, u istinu je to stara Selymbria, megarska naseobina, urešena bizantinskimi gradjevnimi spomenici.[2] Rieka *Chiurli,* gdje su mu ruševine stare Herakleje, biti će Ptolomejova „Arzi fluvii ostia", što navodi medju Perinthom i Bisanthom (Rodostom); na karti Tracije u izdanjih Ptolomeja iz XVI. vieka, prikazuje se „Arzus" kao snažna rieka, dolazeća s Balkana, a utječe kod Perintha.[3] Ova se rieka zove u pomenutih talijanskih izdanjih Ptolomeja „Chiorelich", u Belona „Chiaurlic", a na mnogih talijanskih brodarskih kartah utječe „Chorelich" takodjer medju Heraklejom i Rodostom.[4] Nadalje Castaldu utječe „Chiurlich" kod Silivra, tako i Merkatoru, Delisleu, koji ju zove „Chivurli", Sansonu i Vaugonds-u (Tsourlu); D' Anville u pako utječe „Turullus" kod Herakleje, a La Pie-u (Tschourla) kod Rodosta;[5] i danas se još identifikuje stari „Arzus" s riekom Čorlu.[6] Ali Čorlu tekuć nedaleko istoimene varošice, neizljeva se u more, nego u Maričin pritok Erkene, po tom Arzus nebi bio Pig. Chiurli ili današnji Čorlu, nego njeka druga primorska rieka, kojoj je Vrančić sačuvao pravo ime „Arabli",[7] kojim imenom po svjedočanstvu Boué-ovu još se danas zove ona rieka, koja utječe kod Erekla u more.[8] Naš je dakle putopisac u identifikaciji staroga „Arzusa" s današnjim Čorlu pogriešio, kao što su griešili svi gore pomenuti suvremeni i pozniji geografi, od kojih je naš putopisac to prihvatio. — Ruševine staroga Perintha, suparnika Carigrada, a poznije Herakleje, kod ribarskoga su sela Eski Erekli na Mar-

---

[1] Bathynias i Athyras, gl. u Ptol. l. III, c. 11, ed. Müller p. 475; drugi izvori u Smitha, I, 310, 382. Athyras u Leunklavia, Pandectes, Frankfurt a. M. 1595. p. 325.

[2] *Salembrie,* varoš dva dana daleko od Carigrada. Ville-Hardouin, Paris 1657, p. 159. — Rad, kn. LXXXIV, 98.

[3] Ptol., l. III, c. 11, ed. Müller, p. 472. Ptol. ed. Ruscelli-Malombra, tab. IX.

[4] Ptol., ed. Ruscelli-Malombra, p. 159. Belon tvrdi, da Turci rieku Arzis zovu Chiaurlic. Les Observations, p. 66.

[5] J. Lelewel, Géographie du Moyen âge, III, 141.

[6] Ptol., ed. Müller, p. 476.

[7] Mon. Hung., Scr. VI, 82. Vrančić krivo identifikuje Arabli s Ptolomejevim (l. III, c. 11. § 2) Melanisom, jer ovaj utječe u Saroški zaljev.

[8] A. Boué, Itinéraires dans la Turquie d' Europe, I, 145.

Digitized by Google

morskom moru,[1] gdje su se dielili stari putevi, biogradski i drački. Buduć da su se putnici blizu stare Herakleje oprostili s morskom obalom, te krenuli prama kopnu, prihvaća putopisac priliku, da na kratko opiše Marmarsko more *(Marmora)* ili stari Propontis Opis mu je u cielom obćenit, ali u ostalom tačan. Buduć da putopisac Marmarskim morem ovoga puta nije putovao, nebismo znali kazati, od kojega je pisca onaj opis uzeo. I Hadži Chalfa (p. 59) računa četiri od prilike dana puta od Galipolja do Silivra, a 10 milja manje uzimlje od Galipolja do Carigrada, nego što računa naš putopisac.[2] *Giegniazar* vjerovatno Leunclavijev Genischeher ili današnji Jenišehr kod Kum Kule na vratih Dardanela od strane Egejskoga mora. Gori pako *Gainola,* na putu od Galipolja u Silivri neima na današnjih kartah ni u knjigah spomena. Ime gore potječe bez sumnje od staroga primorskoga mjesta trgovačkoga „Ganos"[3] (65 km. Galipolju na iztoku sjevero-iztoku), a tim bi bila Gainola gora u ledjih Ganosa. U istinu gora, koja s nutrašnjosti dopire kod Ganosa do mora, zvala se ὄρος το Γάνος.[4] I Symeon Magister (Sym. Logothet) zove tu goru takodjer „τα ὄρη τοῦ Γάνου" (Gani montes),[5] a odatle bez sumnje potječe i Pigafettina Gainola, koja odgovara današnjemu Tekir-daghu i njegovim iztočnim krakovom, kojimi u istinu vodi kopneni put u Silivri, te se s označenom daljinom od prilike slaže.

Vraćajuć se opisu svoga puta: kod Čorlu u istinu teče istoimena riečica (Čorlu-dere), preko koje vodi most na pet lukova, a pritok je Erkena.[6] Glede staroga imena gore pomenute rieke „Arzus", zamienio je naš putopisac u Ptolomeja jedno mjesto s drugim; jer Ptolomej spominje (l. III, c, II, § 4.), osim pomenute rieke Arzus, na drugom mjestu, (l. III, c. 11, § 7), na pó puta medju Plovdivom i Jedrenetom, takodjer varoš „Arzus", o kojoj se tvrdi, da je bila

[1] Heraclée, varoš s dobrom morskom lukom. Ville-Hardouin, p. 172. Glede ruševina gl. Clarke, Trav., VIII, 122. Kiepert, Alte Geographie, p. 328. Smith, II, 576.

[2] Glede daljina od Dardanela pa do Carigrada sr. Lewenklav, Pandectes türkischer Histori etc. Frankfurt a. M. 1595. c. 26. p. 186. O Dardanelih c. 24, p. 183.

[3] Ganus u Forbigera, III, 739. Smith, I, 974.

[4] Suidae Lexicon, I, 1072. Smith, I, 974.

[5] Symeon Magister apud Theophanem Continuatum; ed. Bonnae, p. 615.

[6] Vrančić (VI, 82) zamienio je r. Čorlu s Erkenom, a potonju drži za stari Hebrus; gl. Rad, LXXI, 53, 54.

Digitized by Google

nedaleko utoka Saljika u Maricu, na zapadnoj obali prve rieke, a selu Tekke-Musačevu na jugu;[1] zato je mogao naš putopisac sumnjati, da po pozicijah Ptolomejovih, nemože biti stara varoš Arzus, kao što drugi tvrde,[2] današnja varošica Čorlu; jer ove je varošice staro ime „Tzurulum", za Rimljana i u srednjem vieku jaka tvrdja,[3] koja je svoje ime i danas uzčuvala. Rieka pako Čorlu nije dakle stari „Arzus", nego od starih pisaca poznati *Xerogypsus*. Ob ovoj rieci tvrde njekoji noviji pisci, da utječe blizu Erekla, Herakleje ili staroga Perintha u Propontis,[4] a svi se pozivlju na Anu Komnenku. Potonja pako govoreć o navali Skita na Tzurullum, navodi, da su se, pošto su prebacili rieku, koja teče po ravnini blizu varošice, a domaći ju zovu Ξερόγυψος, utaborili medju riekom i varošicom, jer je potonja bila od cara zauzeta.[5] Ana dakle nigdje netvrdi, da Xerogypsos utječe kod Herakleje ili Perintha u Propontis, nego je vjerovatno krivo tumačenje Mannertovo (VII, 259) zavelo poznije pisce, koji su ga na sliepo sliedili. — Dalje spominje putopisac *Caristran* (Karištiran) i *Berghaz* (L. Burgas), poznata mjesta od dojakošnjih putopisaca.[6] Potonja se varošica u istinu zvala *Bergule*, treća stanica na putu od Jedreneta u Carigrad; car ju Arkadij prekrsti u „Arkadiopolis".[7] Ruševine stare Drusiparae ili Driziperae u istinu su na briežuljku blizu današnjega Karištirana.[8] I Hadži Chalfa (p. 20) potvrdjuje, da je Muhamed paša u Burgasu sagradio mošeju, kod koje bijaše trg, pa školu i pučku kuhinju. Varošice *Eschibaba* (Eski Baba) i *Hapsa* (Hafsa) poznate su takodjer od dojakošnjih putopisaca.[9]

---

[1] Ptolom., ed. Müller. p. 476, 484. K. Jiriček, Archeol.-epigraphische Mittheil., X. 207; Isti, Cesti po Bulharsku, p. 113.

[2] „Città Arzo-Chiorelich." Ptol., ed. Ruscelli-Malombra, p. 159.

[3] „Churlot", tr dana od Carigrada daleko. Ville-Hardouin, p. 141, 160. Glede stare dobe g. Forbiger, III, 742. Smith, II, 1252.

[4] Mannert, Geogr. d. Griech. u. Römer, VII, 259. Smith, Dict., II, 1333. Pauli, Real encyklopedie, p. 2799. Bischof u. Möller, i dr.

[5] Annae Commenae Alexiados lib. VII, ed Par., p. 215; ed. Bonn. I, 378. Theophylactus Sim. ed. Bonn., p. 245.

[6] Rad, kn. LXXI, 53; kn. LXXXIV, 98.

[7] Ptolom., l. III, c. 11, § 7. Virgulae, Itin. Hieros., p. 567. Archadioplé, Ville-Hardonin, p. 140, 166, 171. Ostale navode bizantinskih pisaca, gl. u Tafela, Simb. crit. geogr. byzant. spect., I, 79.

[8] Ptolom., l. III, c. 11, ed. Müller p. 488. Smith., I, 789.

[9] Rad, kn. LXXI, 53, ku. LXXXIV, 98. Liep opis *Habsale* (Hafse) u Wallsdorfa, op. c., p. 9.

Digitized by Google

Muhamedovski svetac, o kojem putopisac kod Eskibabe priča, poznati je Saltukede, kojega se na sedam raznih mjestah pokazivalo.

„U Jedrenetu boravljahu poslanici, nastavlja putopisac, do zaključka mira, što je bilo 17. veljače, a taj bi mir utanačen pod sličnimi uvjeti (kao i predjašnji), naime, da bude mir na osam godina, u koji se uključuje i Erdeljac (Ivan Sigismund Zapolja); car će plaćati danak od 30.000 dukata sultanskih za Ugarsku, što iznosi 45.000 talira, a početi će se plaćati od prvoga siečnja 1568; da podložnici turski neplaćaju više daća caru, a carski da neplaćaju Turčinu.[1] Glede potonjega opaža, da na povratku kad su bili blizu Komorana, u turskoj oblasti, prošli su njekojimi seli, koja su imala plaćati porez nadbiskupu ostrogonskomu, a njekoji mu Ugri njegova družtva rekoše, da ova sela neće plaćati više nadbiskupu. Kod ugovaranja mira htjedoše Turci uključiti u mir, ne samo Erdeljca, nego i sve svoje prijatelje, osobito Mletčane. Naši su pako poslanici tražili uzvratice, da bi se i prijatelji carevi uključili, osobito kralj Filip. Vrh toga htjedoše Turci, da njihov bude Vesprim, i da se medje ustanove na njihov način. Osim toga zahtievahu, da bi plaćanje danka odpočelo danom, kad su poslanici stigli u Carigrad, na ime kolovoza 1567, poslanici pako htjedoše, da bi odpočelo danom, kad je mir uglavljen; razlika je dakle bila za šest mjeseci. Napokon bi mir utanačen, kao što je gore rečeno. Ali Turci su poslije toga iztakli druge potežkoće i novosti, opozivajuć što su bili prihvatili; za to se polazak poslanika bio otegnuo do 20. ožujka,[2] kojega dana oprostiše se poslanici sa sultanom i svimi pašami, želeći nam svi da što prije odputujemo, radi kuge, koja nam je bila jur u kuću ušla. Krenusmo na put, da se vratimo k carskomu dvoru. Al prije nego opiše put, kojim su natrag išli, treba da koju rekne o gradu Jedrenetu.“ Ove Pigafettine bilježke o miru, koji bi 17. veljače 1568 u Jedrenetu utanačen, poznate su iz historijskih izvora toga mira,[3] te netrebaju daljega komentara.

---

[1] Sr. gl. VI, str. 35 putopisa.

[2] Vrančić piše caru iz Jedreneta (20/III 1568): „ut praeterea plane sciat, esse jam nos quoque in itinere nostri reditus, quod hodie ingressi sumus. Mon. Hung., Scr. VI, 274.

[3] Mon. Hung. hist., Scr. VI, 249—75, 283—297. Katona t. XXV, 3—38. Hammer, Gesch., III, 514—17, 767—75.

Digitized by Google

Opisu Jedreneta i riekam, koje onuda teku, posvetio je naš putopisac cielo 18. poglavje. Ova mu je varoš, ako ne s drugoga, glasovita bar po svojem utemeljitelju, i što je bila prije osvojenja Carigrada glavnim gradom turskoga carstva. Budući da je poslanstvo tamo dva mjeseca neprestano boravilo, s toga treba, da o toj varoši koju više rekne. „Ova varoš *Andrinopoli*, od Turaka zvana *Edrene*, sagradjena bi od cara Hadriana, dapače iznovice sagradjena, jer se prije toga zvala *Orestiade;* Turci ju osvojiše pod Muratom I. oko 1363 (u mjesto 1361) godine, a Muhamed I. oko god. 1412 (um. Murat I. g. 1365) prenese amo svoje priestolje.[1] Ovaj je grad, kao što noviji pisci tvrde, na Hebru, ali ostavljajuć to za sada po strani; grad, to jest stari, kao i onaj, što je ogradjen platnom, stere se na južnoj strani brežuljka, koj se ubavo diže, četvorasta je lika, više dug, nego širok, a ima u obsegu oko dvie tal. milje. Duljinom svojom prostire se od iztoka na zapad; platna su mu na stari način gradjena, s kulami bez svake jaruge, te su slabija i manja od cariğradskih; na kutovih platna četiri su vrlo velike kule, na svakom uglu po jedna, a upotrebljuju se za uze, kamo se zatvaraju Turci, Kršćani i drugi ljudi svake ruke. Ovaj se grad najjužnijim platnom hvata rieke, po imenu *Tonsa*, koja dodirnuv se one kule ili platna, udaljuje se od grada na hitac i teče prama iztoku. Na ovom je prostoru, medju riekom i gradskim platnom, groblje, koje još Turci i Židovi upotrebljuju. Svaki grob ima po jednu dugu, tanku, kamenu dubke stojeću ploču, liepu ili ružnu prema imućtvu osobe, na glavi ploče dadu njekoji izkljesati turban. Velikaši i bogataši imaju na istom groblju posebno groblje, polažu svoje mrtvace u grobnice od kamena ili mramora i urežu vrh toga gore pismena turska Za te poslove imaju Turci izvan grada svoje trgovine, gdje klesari izradjuju takove grobne spomenike. U njekojih se mjestih ukapaju Kršćani na isti način, urezujuć križ sred ploče. U nutrnjem gradu stanuju malo ne sami Židovi i Grci, Turaka tu malo prebiva, zato neima tu znatnijih

[1] Ove kronologijske grieške dolaze i u drugih suvremenih pisaca, odkuda su i uzete. Paul. Jovius, Dresler i dr. navode, da je Jedrene g. 1363 osvojen (Sansovino, p. 186, 202). Isti Dresler navodi kod g. 1412, da je sultan Muhamed prenio priestolnicu iz Bitinije u Traciju, u *Andrinopoli,* (Sansovino, p. 487). U ostalom potonja godina (1412) odnosi se na osvojenje za ratova Muse, sina Bajazitova, a brata sul. Muhameda I. Hammer, I, 164, 356. Hertzberg, Gesch. d. Byz. u. des Osman. Reiches, p. 490.

Digitized by Google

trgovina. U prisoju ima vrlo dobrih kuća, a gradjene su od opeka na domaći način. Nevidi se nikakovih starinskih ostanaka glasovita grada. Ima samo dubrovačku crkvicu, koja je vrlo udaljena. Najkrasniji i najživlji priedjel pun je dućana i svakojakih trgovina; sav pako onaj prostor, što ga zaprema brežuljak, odkad je Jedrene pod vlasti turskom, puni se malo po malo kućami, mošejami, kupelji i drugimi sgradami, te za malo biti će pun stanovnika i trgovaca. Ovaj brežuljak, koj je, kako reče, na sjevernoj strani grada, opasan je s tri strane riekom Tonsom, naime od sjevera, zapada i juga. Tonsa je vrlo plaha rieka, velika kao Bacchiglione, dolazeć s Balkana (Emo), koj je na sjeveru, teče prama jugu, a kad se približi brežuljku, teče na zapad sve do kraja pomenuta brežuljka, i tu prima na dobar hitac daleko od kuća drugu rieku, nješto manju od sebe, po imenu *Arta* (Ardu), koja, kao što misli, jer doznati nije mogao, takodjer dolazi s Balkana i teče osobito kod ovoga mjesta na iztok, i nedaleko utječuć u Tonsu gubi svoje ime. Malo dalje ušća Arte sagradjen bi kameni most, koj vodi od sjevera k jugu prama gradu. Tonsa pako krećući se prama jugu, nastavlja svoj tok duž onoga mosta i hvata ga se s jedne strane; za tim se dieli na dva rukava: veći, desni rukav vera se mostom, manji pako rukav, ulazeć malo dalje pod isti most, približuje se gradskomu obkopu, te ga pere; tekuć ponješto dalje, spaja se opet s većim rukavom, i tako ujedinjena rieka, okrenuta prama iztoku, teče na hitac daleko od grada. Osim ove rieke teče s južne strane u istoj daljini prama iztoku *Marizza*, koja se hrvatski tako zove, Turci ju imenuju Naricchi,[1] a Grci Marogna. Njekoji misle, da je to „Hebrus“, rieka od pjesnika vrlo proslavljena. Marica dolazeć od zapada, izvire na gori Orbellu, kod mjesta po imenu Zamochovo, gdje su rudnici srebra, kojih radi su Turci sa Srbi ratovali. Oni, koji putuju od Skoplja u Plovdiv, pošto su malo manje od pet dana jašili, imajuć uviek goru ne daleko s desna, pregaze Maricu pet milja prije, nego što se prispije u selo, što je medju Rhodopom i Orbellom. Za tim pošto je rieka prošla onim selom i prevalila gorski klanac, imajuć Orbell uviek s desna, izlieva se u Traciju i za dva dana dolazi u Plovdiv *(Filippopoli)*. Natapajuć dalje druge krajeve i velike gradove, teče sveudilj na iztok, te dolazi napokon k ovomu mjestu. Marica je znatno veća od Tonse,

[1] „Maritza a Turcis *Meritza* nominatur“, Leunclavius, Pandectes, p. 127.

Digitized by Google

ali neteče tako plaho. Ove dvie rieke, tekuće jedna od druge na hitac daleko, pošto su za gradom prevalile jednu talijansku milju daleko, stiču se, Tonsa gubi svoje ime, dočim Marica nastavlja svoj tiek, te je neplovka, jer ima mnogo plitčina; zatim utječe u Arkipelag izpod lagune, koja se po rieci takodjer zove „Marogna", a stere se na lievoj joj obali, pet milja više ušća, od kuda je plovka. Od varoši Marogna ide se za tri dana po kopnu u Silivri." Budući da je Jedrene na Hebru, prihvaća priliku, te na kratko razpravlja o starih imenih ove rieke, tvrdeć proti mišljenju njekojih (osobito Vrančića), koji vele, da je Marica stari Nestus,[1] a ne Hebrus, dočim se putopisac trudi dokazati, da je stari Hebrus današnja Marica. „Ako Andrinopol, veli dalje, leži na Hebru, onda je jasno, ako će se Ptolomeju i drugim starim vjerovati, da Tonsa nemože biti Hebrus, a još manje Nestus, glasovite rieke Tracije, jer jedna i druga odieljeno tekuć, utječu u more Egejsko, dočim se Tonsa izlieva u Maricu. Naš je gospodin poslanik stalno tvrdio, da Marica nije Hebrus, nego Nestus, primjećujuć, da nezna, što bi taj Hebrus mogao biti. Bili njegovi razlozi kakovi mu drago, putopiscu nisu poznati, za to se nemože odlučiti, da mu dade pravo. Jer ako promatramo njezin postanak, čini mu se, da je prije Nestus nego Hebrus, kao što poslanik tvrdi; ako pako s druge strane pogledamo ušće Marice niže Marogne, evo razloga, zašto nemožemo drugačije tvrditi, nego da je današnja Marica stari Hebrus. Tim više tomu vjeruje, znajuć, da kod porušena grada Chrizopola, gdje je danas malo selo na moru, ondje utječe velika rieka, svakako manja od Marice, a ona, motreć daljinu iduć na zapad, na ime tri dana puta, što je od Marogne do Chrizopola, nemože drugo biti nego Nestus, koji polažu stari uprav na ono mjesto. Budući da gosp. poslanik svojim ugledom tvrdi, da su stari vrlo tamno i nesavršeno opisali ovu Traciju i sav priedjel, što su proputovali, kao i rieke i gore, koje su onuda, neće mu se drugo tvrditi, dosta je, veli, da je samo ovo malo primietio, da tko drugi o tom može bolje razmišljati."

Vraćajući se k opisu Jedreneta, nastavlja: „u ostalom ima na brežuljku kao i u Carigradu mnogo kuća, trgovina i jedan bezestan, ali nije onako velik i pun trgovina svake vrsti, kao što je carigradski. Ima još mnogo kupališta, karavanseraja i mošeja,

[1] „Transito amne Neso (sic!) seu Maricza"; pa „Tuncza et Harda incidunt in Nesum". Scr. VI, 81, 82; XXXII, 58.

Digitized by Google

medju kojimi glavna je ona sultana Murata, otca sultana Muhameda, sagradjena na vrhu sred brežuljka; još je jedna druga onkraj Tonse, prama sjeveru, najkrasnija, naime sultana Bajazita, s mnogimi stupovi od mramora. Još je preko ove rieke, takodjer na sjeveru, nješto iztočnije od mošeje Bajazitove, kada se priedje kamenim mostom, vrlo duga i nakićena ulica, prekrita po turski, puna s obje strane trgovina, gdje se trže sedla, lukovi, uzde, tobolci, sofre (okrugle kože na kojih jedu, velike poput dna od kablice) i drugi slični predmeti što se od kože prave, buduć se, ovdje savršenije izvode, nego drugdje. Na čelu ove ulice sultanov je seralj, gdje stanuje, kad je u Jedrenetu. S druge pako strane brežuljka, prama jugu, to jest medju njim i obzidanim gradom, krasan je portik, dug od prilike osminu milje, osvodjen i prekrit olovom, a s obje strane pun dućana jednoga sloga, gdje se prodaju raznovrstne sitne trgovine. Od ovih trgovina dobivaju baštinici Alipaše, predšastnika ovoga Mehmeda, veliki prihod, pošto ga je onaj dao velikim troškom sagraditi. Ovaj se portik kao i bezestan svake večeri zatvara. Ima još i drugih priedjela grada i drugih ulica (osobito onkraj Tonse), punih prostih stvarih i starih haljina; ali najkrasniji je oko onoga portika i na brežuljku. Ovo neka bude dosta rečeno o gradu Jedrenetu."

Baveći se poslanstvo preko dva mjeseca u Jedrenetu, imao je naš putopisac vremena i priliku, da što tačnije i savršenije prouči grad i da upozna njegove prilike. Jedrene, najveći tadanji turski grad za Carigradom u Europi, opisuje svaki stariji putnik više ili manje obsežno glede gradjevina, trgovine i industrije. Pigafetta nedaje specijalnih opisa pojedinih znamenitosti: mošeja, palača, mostova i drugih gradjevina, kao što se čita u njekojih starijih (n. pr. Zena i Bassana) i poznijih putopisaca i geografa,[1] njegov je opis Jedreneta ponajviše topografijski, ovim se stanovištem odlikuje nad svimi putopisci, a na to treba da stegnemo i naše opazke. Putopisac pobilježio je stara i nova imena Jedreneta, koje *(Hadrianopolis)* u istinu nosi ime od cara Hadriana, koj ga je uresio mnogimi veleliepimi gradjevinami; al je uz to zabilježio i starije ime Orestias (Ὀρεστιάς), koje bizantinski pisci često i rado upotrebljavahu;[2] putopisac pako zove ga Andrinopoli,

[1] Rad, kn. LXII, 110—114; kn. LXXI, 52, 53; Hadži Chalfa, p. 1—15.

[2] Smith, I, 1023. Navode u bizantinskih pisaca gl. u Tafela, Const. Porph., p. XXV. Rad, kn. XLII, 135.

Digitized by Google

kao što ga imenuju talijanski pisci onoga doba.[1] Pigafetta odpočimlje svoj opis Jedreneta sa starim gradom, korienom ili srcem, oko kojega se mladja varoš razredila. Grad, odnosno tvrdja, i po Hadži Chalfinom opisu bijaše četvorasta lika, te je nosila na svakom uglu po jednu okruglu kulu. S opisa se takodjer razabire, da je vanjska varoš bila znatno veća, nego pravi grad, te da je svojim položajem i ubavošću bila od njegda znamenita. Dalje navodi putopisac, da neima nikakovih starinskih ostanaka, primjećujuć, „ili ako oni ljudi neznaju", dakle razpitivanjem nije mogao za starine doznati; dočim pozniji putnik Wallsdorf tvrdi,[2] da je u preostalih starih gradskih zidinah uzidan grčki nadpis od jednoga redka. Za tim spominje crkvicu dubrovačku, što sjeća, da su Dubrovčani i u Jedrenetu imali svoju trgovačku naseobinu. I naš putopisac, kao i svi dojakošnji i pozniji, ističe Jedrene kao veliku trgovačku varoš, naseljenu od raznih naroda, osobito Grka, Turaka i Židova, potonjih računa Wallsdorf (p. 8) na 16.000 duša. Budući da se u području Jedreneta stiču tri rieke, naime Marica, Tundža i Arda, što čini položaj vrlo povoljnim, govori Pigafetta o svakoj rieci na pose, opisujuć tok i narav pojedinih rieka unutar varoši, koja je na te rieke upućena; opisuje jih tako na tanko, kao što nijedan dojakošnji putopisac. *Tonsa*, stari „Tonzus" (Τονζος); današnja Tundža, koju po veličini poredjuje s talijanskim Bacchiglione, u istinu izvire na Balkanu (Emo), Kaloferu na sjeveru; opisuje njezin tok do Jedreneta vrlo obćenito, potanje govori o toku i ušću u području varoši. *Arta* je današnja Arda, koja neizvire na Balkanu, nego na podnožju Kruševe, najvišega brda Rhodope, a neutječe u Tundžu, nego u Maricu.[3] Potonju pako rieku, kao glavnu, koja prima obje prve opisuje na šire. Budući da naš putopisac vrelištem i dolnjim tokom Marice nije putovao, biti će viesti o vrelu i ušću bud iz pripoviedanja drugih putnika, bud od kojega starijega pisca crpio. Označujuć vrelište Marice blizu Samokova, po običaju tadanjih geografa (Hadži Chalfa, p. 12), prilično tačno, spominje ovom prilikom put od Skoplja u Plovdiv, a taj put biti

[1] Heyd, Gesch. d. Levanthandls, (franc. izd.), I, 120, 242 etc.

[2] Chr. v. Wallsdorf, Neue Reissbeschreibg. durch Ungarn, Thracien u. Egypten, 1664, p. 7. Isti tvrdi, da je Jedrene tako veliko kao Prag.

[3] Vrančić (Scr. VI, 82) još više grieši glede toka i ušća ovih rieka, tvrdeć, da *Tuncza* dolazi s iztoka (!), a *Harda* sa sjevera (!) i da se obje stiču kod mosta, a pod mostom da utječu u Nesus. O utoku Tundže, Arde i Marice gl. A. Boué, Rec. d' itin., I, 40—42.

Digitized by Google

će onaj, što vodi od Skoplja na Kjustendil, Dupnicu, Samokovo, poznat i opisan od starijih putopisaca.[1] Ono neznano selo, blizu kojega se prelazi preko Marice, biti će Banja na gornjoj Marici nedaleko Kostenice, stare Konstantie,[2] a onaj bezimeni klanac vjerovatno da je poznata „Momina klisura" (Kyz Derbent), kojom protječe Marica i kojom vodi put od zapada u Plovdiv. Toka Maričina od Plovdiva do Jedreneta potanje nije opisao, pošto mu put nije uviek pokraj rieke išao. Kao što putopisac nije vidio Maričina vrelišta, tako po svoj prilici ni ušća, jer ga pogrješno opisuje, vjerovatno po nekojem tadanjem piscu, kojemu je težko u trag ući. Da bi se Marica bila u Grka zvala „Marogna", a tako i ona laguna njezina ušća, toga nisam nigdje našao. Varoš pako Marogna jeste poznata stara *Maronea*, koju Ptolomej (Μαρώνεια) stavlja pred ušće Marice;[3] kod talijanskih izdavatelja Ptolomeja i u drugih tadanjih pisaca zove se, kao i u Pigafette, „Marogna";[4] ali nije niti na ušću niti nad ušćem, nego je od ušća Maričina na zapad prilično udaljena.[5] Sva je prilika, da su glede položaja varoši zavele našega putopisca opet karte u izdanjih Ptolomejovih, gdje je više ušća Hebrova ubilježena „Maronia". O porabi starih orografijskih imena u Pigafette progovoriti ćemo dolje niže. — Govoreć nadalje o starom imenu Marice, dade mu povod tvrdnja Vrančićeva, koj je u putopisu prvoga svoga puta Maricu identifikovao sa Strumom, a u dnevniku drugoga puta s Mestom *(Nessus* sive *Nestus)*.[6] Ovo potonje mišljenje Vrančićevo pobijajuć, navodi posve naravne razloge, da Marica nemože biti stari „Nestus", nego „Hebrus". Premda se naš putopisac glede identifikacije starih i novih geografijskih imena rado prilagodjivao svojemu gospodaru, kojega je glede toga priznavao auktoritetom; tu ga pobija, dokazujuć, da je Marica stari Hebrus, a da je „Nestus" (d. Mesta)

[1] Rad, kn. LXXXIV, 68—74.

[2] Rad, LXXXIV, 69, 73.

[3] Ptolom. l. III, c. 11, § 2; ostali navodi u Tafela, Via Egnatia, p. 50, 51; Forbiger, alte Geogr., III, 738.

[4] Ptolom., ed. Ruscelli-Malombra, p. 158. Uzzano, Della Decima, p. 224. Leunclavius, Pandectes, p. 132.

[5] Maronia, na glasu u trgovini radi svoje koceljaste zemlje. Heyd, Gesch. d. Levantehandels, II, 553. Potanji opis položaja i priedjela u Griesebacha, Reise, I, 190—200.

[6] Mon. Hung., Sc. II, 326—33; VI, 82; XXXII, 58, Rad, LXXI, 40—48.

Digitized by Google

posve druga rieka, koja blizu staroga Chrysopola (Chrystopola), u istinu nedaleko današnje Kavale, u more utječe.[1] Vraćajuć se k opisu Jedreneta i njegovih znamenitosti, nije glede potonjih pored svega poduljega boravljenja tako savršen, kao gore pomenuti pisci. Medju mošejami spominje samo dvie najznatnije, naime Muratovu sred grada i Bajazitovu na Tundži blizu seralja; spominje na dalje oba bezestana: jedan sred grada, pobožna zadušbina sultana Čelebi Muhameda; a drugi, stari bezestan, zadušbina je sultana Murata Pobjeditelja; seralj pako biti će novi na Tundži, koji je sultan Muhamed II, osvojitelj Carigrada sagradio[2].

U 19. glavi govori putopisac o došašću poslanstva, koje odasla perzijski šah k sultanu, da mu čestita, što je nastupio priestol i da obnovi mir; opisuje nadalje sjaj toga poslanstva i kako je veličanstveno dočekano od dvora turskoga. Poslanstvo carevo i šahovo, zapadnoga i iztočnoga susjeda, sastalo se prvi put prije dvanaest godina u Amaziji, a drugi put sada u Jedrenetu, a glavni poslanici bijahu isti, naime A. Vrančić i kan šah Kuli Soltan, namjestnik erivanski. Potonji prispjevši u Erzerum, odaslan bi mu čauš na susret, da ga u ime sultanovo primi i prati; poslanika pratilo je 120 plemića, 200 konjanika, 400 trgovaca, u svemu preko 700 osoba i 1900 glava tovarne stoke. Perzijsko je poslanstvo daleko nadmašivalo carsko brojem i sjajem osoba i bogatstvom darova. Dne 16. veljače (dan prije utanačenja austrijskoga mira)[3] svečano unidje perzijsko poslanstvo u Jedrene, a na sjajnu dočeku učestvovahu sva inostrana poslanstva, koja su bila u Jedrene prispjela, da sultanu čestitaju. Pigafetta je preštampao (na str. 111) o tom poslanstvu službeni izvještaj pomenutoga čauša, a dragoman carskoga poslanstva prevede ga na talijanski. K tomu izvještaju dodao je putopisac još i tumač. I Vrančić piše caru na šire o došašću perzijskoga poslanstva.[4] Budući da je to stvar naravi historijske, od Hammera na tanje po Pigafetti razpravljena, za to mimoilazeć to poglavje, upućujemo na pomenuto razpravljanje.[5]

---

[1] Chrystopolis ili Chrisopoli talijanskih pisaca, gl. Tafel, Via Egnatia, p. 13. Forbiger. III, 732.

[2] Hadži Chalfa, Rumili u. Bosna, p. 4.

[3] Vrančić bilježi u svom dnevniku: „februarii 16. Appulit Adrianopolim orator Persae Sah Kuly nomine, cum numero hominum circiter 400 (pošto su trgovci u Carigradu ostali). Mon., Scr. VI, 237.

[4] Mon., Scr. VI, 267—73. Katona, XXV, 24—29.

[5] Hammer, Gesch., III, 517—22.

Digitized by Google

Vraćajuć se Pigafetta k putovanju, opisuje u 20. glavi svoj put od Jedreneta do Rhodope. Utanačivši mir, nastavlja, krenuše dozvoljom sultanovom 20. ožujka 1568 na put,[1] te su dospjeli od Jedreneta za $6^1/_2$ ura ili 17 milja u *Mustafa most,* po hrvatski, a po turski zove se *Mustafa chiupri,*[2] to jest „most Mustafin", velika i ubava varošica. Tu je Mustafa sagradio nad Maricom prekrasan most, dug je više od osmine milje, a taj je most dao mjestu ime. Tu je isti Mustafa sagradio i vrlo veliku i udobnu konjušnicu, karavanseraj, mošeju i školu. Ovaj Mustafa bijaše vezir paša Selima I. Priča se, da mu je sultan jednom naložio, da ubije Sulejmana jedinoga mu sina. Paša pako, smilovavši se osmanskoj kući, koja je okrutnošću Selimovu bila jur gotovo na domaku, sakrije Sulejmana, ubije u mjesto ovoga drugoga mladića, i poruči sultanu, da je izvršio njegov nalog. Selim, misleć neko vrieme da je on jedini preostali potomak porodice osmanske, spominjao se jednom s pašom, što nije imao nikakova sina, i da bi vrh svega želio, kad bi po smrti ostavio carstvo njekomu baštiniku; ali paša, koj nije htjeo mimoići ove prilike, videć, da je sultan žalostan i nujan, sjeti ga ovimi riečmi: gospodaru, ako hoćeš, i ako mi za tvoju glavu obrečeš, da ćeš mi oprostiti, ja ću ti naznačiti baštinika. Pošto je sultan bio pristao, paša mu odkrije cielu stvar. Selim s tim vrlo zadovoljan, ogrli ga i naredi u to ime velike svetkovine. Ovaj je paša malo zatim umro. Ob ovoj priči razpravljao je poslanik (Vrančić) s drugimi Turci, dok su pješke išli preko mosta. Zatim su dospjeli u *Arambli* ili *Armali,*[3] tursko selo. Onoga dana sastadoše više od 150 sužnjeva, mužkih, ženskih i djece, samih Hrvata, koje su Turci malo dana prije ulovili proti ugovorenim ustanovam. Dalje za 11 ura ili 28 m. dospjeli su na noćište u *Zemische,* selo bugarskih Kršćana. Od Carigrada do simo svagdje nalaziše grčke stanovnike, a od ovud dalje su Bugari. Ovo je selo slobodno od danka krvnoga, ne daje sinova, nego dužno je samo sultanu plaćati harač i služiti mu u vojsci, kositi za nju travu i vršiti druge službe. Od Carigrada pa do ovoga sela valovita je ravan, slabo uradjena i malo rodna polja. Odovud za $4^1/_2$ ure

[1] Vrančić piše caru: „ut praeterea plane sciat, esse iam nos quoque in itinere nostri reditus, quod hodie (XX. martii 1568) ingressi sumus". Sc. VI, 274.

[2] „Ad Muztaphae pontem supra Marizam positum, ubi est oppidum satis frequens." Scr. VI, 81, 82; XXXII, 59.

[3] Havralij, ultra quem paulo post apparuit Nessus; Sc. VI, 81, 82.

*

Digitized by Google

ili 10 m. došli su u *Cagiali*[1] po turski, što se bugarski *Zurizza* zove, bugarsko-tursko selo. Tu nastaje ravno polje, ali slabo uradjeno. Zatim su prispjeli za $7^1/_2$ ura ili 18 m. u *Cognus*,[2] prilično selo; žitelji su Bugari i Turci. Tu je mošeja od kamena i mramora, prema mjestu vrlo liepa. Odovud u isto toliko ura i milja dospjeli su u grad *Filippopoli*.[3] Jednu od prilike milju prije nego što se dodje u ovu varoš, nailazi se na velike konjušnice, kamo se smještaju deve sultanove. Ova varoš (od Turaka nazvana *Filibe*), sagradjena ili s nova sagradjena bi od Filipa kralja makedonskoga, a kao što se vidi, bijaše položena na tri brežuljka i za to bi nazvana *Trimontium*. Ovi su brežuljci s desna Marice, jedan za drugim od sjev.-iztoka k jugo-zapadu, udaljeni od gore Orbella, (koja jim je na jugu, a preko nje je Makedonia) oko dvie ili tri milje talijanske. Plinij[4] postavlja Philippopolis pod goru Rhodopu i nespominje toli znatne rieke. Kad bi ona planina bila Rhodopa, onda nezna šta je Orbell. Odavle se razabira, kako su stari tamno opisali ovu zemlju. Najveće od pomenutih brda, naime ono, koje je najbliže rieci, te je od ostalih najiztočnije, bijaše tvrdja i kraljevski dvor, kao što se od tragova razpoznaje, o kojem stanovnici pričaju, da se tu rodio Aleksandro Veliki; još se vide njeki ostanci crkve. Ova je tvrdja bila djelomice ogradjena platnom, od kojega je još veći dio s dvojima vratima preostao, a djelomice bijaše utvrdjena strmimi stienami, na koje se bilo težko uzpeti. U ovom mjestu stanuju samo Grci i njekoji Židovi, i tu je prekrasan vidik. Na sve strane pukla prostrana ravnina, osobito onkraj rieke prama sjeveru sve do Balkana. Na ovoj ravnini prama iztoku, još više na zapadnoj strani grada, na prostoru od više nego 20 milja, vide se nebrojeni humci, malo ne svi s lieve strane rieke; odkuda se razabira, da se tu njegda morao biti velik boj, kao što još potvrdjuju svi stanovnici. Njekoji misle, da se tu pobila ona četiri velika Rimljanina, M. Antonio i Oktavian s jedne, a Bruto i Kasio s druge strane, misleć, da su tu poljane filipijske; ali ljuto se varaju, jer grad Filippi, na kojega poljanah u istinu bijaše boj,

[1] Ex pago *Kajaly* venimus tota nocte per sterilem campum imprimis *Zumzgiova* dictum, deinde per *Derventhavraly*". Scr. VI, 81.

[2] Konyws; Scr. VI, 81.

[3] „Ad Philippopolim, civitatem, olim Trimontium appellatam a tribus collibus, inter quos posita est, ad ripam Nesi sive Nesti fluminis, quod nunc Marizzam indigenae vocant." Scr. XXXII, 58.

[4] Plinius, ed. Detlefsen, IV, 11, p. 172.

Digitized by Google

postavljaju pisci u Makedoniju, a Filippoli u Traciju. Osim toga opis boja i položaja, kako ga postavljaju historici, nikako se neslaže s ovim, jer nebi nikako premučali tako znamenitu rieku. Ostala se varoš prostirala po onih drugih dvaju brežuljcih, zapremajuć bližnju ravninu, kao što se od njekojih ruševina razabira. Danas Turci stanuju samo oko prvoga brda, gdje su vrlo mnoge kuće, sagradjene po njihovu, nizke, sastavljene od drva i zemlje. Ove kuće dieli rieka Marica (tvoreć ondje mali ključ) na dva diela, ostavljajuć većinu njih na iztoku, na lievoj obali, gdje je bezestan. Priedjel, što se vidi naokolo, ravan je i rodan, ali malo obradjen. Pošto su tu jedan dan boravili krenuše dalje i dospjeli su za $8^1/_2$ ura ili 25 milja u *Taatarpasarsich*,[1] ubavu varošicu; priedjel je ravan, al malo uradjen. Od ovud su za $7^1/_2$ ura ili 21 milju prispjeli u selo, koje se bugarski zove *Vaterna*,[2] a po turski *Dervent*. Ovo je mjesto na podnožju Rhodope planine, koju često hajduci napastuju. Ova se planina zove bugarski *Bucova gora*, što talijanski znači „jasenova (frassini) gora“, jer tu ima jasena u velikom obilju. Njekoji pišu, da se Rhodopa zove *Vasigliza*,[3] ali nemoraju toga razumjeti. Istoga dana prodjoše kroz *Nova zella*,[4] gdje su noćili iduć simo. Od Carigrada pa sve do ove gore prostire se Romanija, koja je glavni dio Tracije, to jest onaj dio, što gleda prama jugu, a proteže se do Hellesponta ili galipoljskoga tiesna. Istina je, da se u svem ovom kraju negovori uviek grčki, jer od Zemischa simo govori se bugarski, zato bi se ovaj dio po jeziku imao pribrojiti k Bugarskoj, a ne Romaniji. Treba, da se još i to znade, da pisci vrlo često pod Romanijom razumievaju svu Grčku. Ovaj kraj Romanije, što ga prodjoše, sav je ravan. Istina je, da kad se podje iz Plovdiva prama iztoku jedan dan daleko sama je nejednaka ravnina, neimajuć ni brežuljka, ni prave ravni, nevidi se na pó milje, nego pusto polje. U ovih mjestih, koje zovu varošicami (casali), stanuju Turci i Kršćani, trgovci su raznih trgovina, kojih ima više ili manje prema naravi mjesta. Kuće su koje od drva, koje od sirove opeke, sliepljene zemljom i blatom, kuće su nizke i kukavne; ima još po koji karavanseraj i mošeja, ali neima be-

[1] „Ad opopidum *Tatar Pazarczith* magnum et frequens, dictumque Tartarorum emporiolum.“ Scr. XXXII, 58.

[2] „Vasilica et Vetren, hoc est Regius et Ventosus.“ Scr. XXXII, 58.

[3] „A Stippos Rhodope conscenditur, ubi pagus nominatus *Vasiliza*.“ Scr. XXXII, 58.

[4] „Ad Novum Pagum per saltum Rhodopen“; Scr. VI, 81.

Digitized by Google

zestena. Po selih neima ni karavanseraja ni mošeja, niti stanuju trgovci, nego su naseljena od seljaka kršćana; kuće su jim, bolje rekuć kolibe, od slame, pletera i ilovače, vrlo malene i kukavne, neima ni jedne zidane ili drvene, ako nije slučajno crkva, kojih po njekojih selih ima, a služe po grčkoj vjeri."

Pigafetta nastavljajuć svoj opis puta od Jedreneta k Plovdivu, spominje varošicu *Mustafa most* (Mustafa Paša Köpri). Taj glasoviti most preko Marice kao i varošicu spominje svaki dojakošnji putnik i svaki ga po svoju opisuje[1]. Buduć da je sagraditelj mosta bio veliki vezir sultana Selima I., priča o okrutnostih potonjega, koj da je jur bio naložio svojemu vjernomu veziru, da mu jedinca, poznijega sultana glasovitoga Sulejmana, dade pogubiti; ali ga je Mustafa spasio i time velikih zasluga stekao, jer je sultanu spasio nasljednika, a carstvu velikoga sultana O toj priči, opaža putopisac, razpravljaše Vrančić sa pratnjom, kad su pješke preko mosta išli. Turski historici, koji na tanko pripoviedaju o okrutnih djelih Selimovih, ne spominju nigdje one odluke[2]; al Pavao Giovio navodi, „da se pričalo, da je sultan i svoga jedinca Sulejmana bio odlučio smrti žrtvovati otrovanom haljinom, jer da se bojao, da mu sin ne učini onoga, što je on uradio sultanu Bajazitu[3]". I Guicciardini opaža, „da se vjeruje, da je Selim kadšto mislio svoga jedinca Sulejmana lišiti života[4]. Ova dakle priča bijaše onda ne samo poznata, nego se na razni način pričala, a u jednoj ju verziji sačuva naš putopisac. Sela *Arambli* ili *Armali* (današnja Harmanlija) kao i *Zemische*, bug. Klokotnica, a današnje Semizče, spominju i drugi putopisci[5]. Tu kod Semizče bila bi našemu putopiscu medja izmedju bugarskoga i grčkoga naroda, dočim Kuripešić i Betzek pomiču tu medju, što je vjerovatnije, više na iztok, naime k Mustafinomu mostu. Dernšvam dapače odmiče ju do Jedreneta, odkuda jim je dalje odpočimala Grčka[6]; ali ta se medja odnosila li na glavnu cestu, kojom se putovalo, a visila je često

[1] Rad, knj. LXXI., 48; knj. LXXXIV., 97.

[2] Hammer, Gesch., II., 301—668.

[3] Paolo Giovio, Informatione a Carlo quinto imperatore, apud Sansovinum, Historia universale de' Turchi, Ven. 1582, p. 214.

[4] Guicciardini, Storia d' Italia, l. XIII, p. 215.

[5] Rad, knj. LXXI, 51; knj. LXXXIV, 97.

[6] Rad, knj. LVI, 189; knj. LXXXIV, 95, 97. Dernšvam u svom putopisu od Jedrene k Plovdivu primjećuje, da od Jedreneta u svakom selu govore bugarski. Globus Jg. 1887, Bd. LII, p. 204.

Digitized by Google

o slučaju. Ovom prilikom spominje narav proputovana priedjela na putu od Carigrada do Semizče, to jest svoje Grčke (kao što se čita i u Kuripešića), ali ga vrlo obćenito obilježuje, kao valovitu ravninu, koja mu je valjda za to malorodna, što je slabo uradjena, a ta se karakteristika opet odnosi samo na priedjel, kojim mu je put išao.

Selo *Cagiali,* poznata varošica Kajali, a naš joj putopisac zabilježio starinsko ime Curica *(Zurizza),* koje još nije bilo poznato. Selo *Cognus,* Vrančićeva Konjštica *(Consthyza),* obična je putnička stanica na putu od Plovdiva u Carigrad, spominje ju malo ne svaki putopisac[1]. Osim ovih mjesta spominje Vrančić u svojem dnevniku[2] na putu medju Kajalom i Hermanlijom još dva mjesta *Zumzgiova* i *Derventhavraly* (Dervend Tirali?): prvo je poznata Uzundžova[2], a potonje njeko izopačeno mjestno ime, možda današnje selo Tirali na pó puta medju Uzundžovom i Harmanlijom. — Opis Plovdiva *(Philippopoli)* u našega putopisca razmjerno je obćenit, jer njegovi predšastnici, osobito Zeno i Vrančić[3], premda je potonji prošao pod noć gradom, znaju više o Plovdivu pričati. Ako se opis našega putopisca ponajviše osniva na autopsiji, za jedan dan nije ga ni mogao više proučiti. Pigafettin opis odnosi se osobito na položaj, na one tri sienitne stiene, po kojih ga Rimljani nazvaše *Trimontium;* na najstariji dio grada, koj ga sjećao na osnovatelja; i na ostanke starina; a s ovoga stanovišta mu je opis prilično tačan. Tvrdeć, da je makedonski kralj Filip (II.) sagradio, odnosno s nova sagradio (rehedificata) Plovdiv, ovo potonje predpostavlja, da ga je sagradio na mjestu starijega domaćega gradića, što se slučajno s novijimi nazori podudara[6].

Držeć stari Orbellus za Rhodopu, neide mu u glavu, što Plinij (IV. 11, 14) postavlja Philippopolis pod Rhodopu, te nepravedno kori stare pisce, usvajajuć često izrečeno mišljenje svoga gospodara Vrančića, naime da su stari pogrješno i tamno opisali ovu zemlju.

[1] Rad, knj. LXXXIV, 96.

[2] Rad, knj. LXXI, 51.

[3] Mon. Hung., Ser. VI, 81. U drugom dnevniku (XXXII, 59) jih nespominje.

[4] Rad, knj. LXII, 110.

[5] Rad, knj. LXII, 106, 109; knj. LXXI, 40, 48. — Wallsdorff, u kojega je priličan opis Plovdiva, poredjuje ga glede veličine s Nördlingenom. Neue Reissbeschreibg. p. 7.

[6] Jireček, cesty po Bulharsku, p. 92. Tu je historijski razvitak Plovdiva (p. 92—111) savršeno nacrtan.

Digitized by Google

Naš putopisac uzimlje, da je najveći brežuljak najiztočniji, dočim je najviši srednji (Džambas tepé 212 m.). Pigafetta navodi medju stanovnici samo Grke, Židove i Turke, dočim Vrančić spominje Bugare i Srbe, a Zeno i Wallsdorf navode i dubrovačku trgovačku naseobinu, od koje su bile godine 1581. samo četiri kuće preostale[1]. I naš putopisac ističe one nebrojene humke ili mogile, o kojih na šire pričaju predjašnji putnici[2]. Svi dojakošnji putopisci, koji spominju ove mogile, prilagodjuju se tamošnjoj narodnoj priči, da su ono grobovi rimskih vojnika, palih u boju medju Oktavijanom i Brutom; al naš se putopisac neslaže s tim mišljenjem, jer ono razbojište postavlja pravilno kod makedonskoga Phillipa. Naš dakle putopisac prvi je, koj izpravlja predjašnje putopisce, koji su zamjenjivali makedonski Phillippi s tracijskim Philippopolom. One pako mogile potječu, kao što je poznato, od najstarijih tamošnjih stanovnika, starih Tračana, a razsijane su po svem plovdivskom polju[3]. Na daljem putu spominje varošicu *Taatarpasarsich* (Tatarpazardžik), koju kao znatniju na onom putu svaki dojakošnji putnik opisuje. Selo *Vaterna*, na podnožju gore, današnji je Vjetren, koji Vrančić u dnevniku istoga puta zove „Ventosus"; jer su mu žitelji ime od vjetra izvodili[4]. Putopisac vjerovatno je zlo čuo, da se Vjetren turski zvao Dervent (Derbend), možda Asardžik[6], kako ga Turci zvahu po njekoj ruševini staroga gradića. Goru pako, na koje podnožju leži Vjetren, zove naš putopisac Rhodopom, uzimajuć Ihtimansko sredogorje za ogranak Rhodope, dočim pravu Rhodopu zove Orbellom. I Vrančić broji ovaj gorski priedjel k Rhodopi („a Stippos Rodope etc."). Pogrješke u lokalizaciji starih orografijskih imena i u identifikaciji s novimi nepojavljaju se samo u našega putopisca, nego su onoga doba malo ne obične, osobito u putopisaca, a kod Vrančića su odveć česta. Da je ova gora bila gnjezdo hajdučko, o tom na šire

[1] Rad, knj. LXXII, 109; LXXI, 40. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, p. 12, 160. Wallsdorf, p. 7.

[2] Rad, knj. LVI, 222; knj. LXII, 106, 109; knj. LXXI, 42, 48.

[3] K. Jireček, Cesty, p. 91, 92.

[4] Rad, knj. LXXXIV., 94.

[5] Mon. Hung., Ser. XXXII, 58. Rad, knj. LXXI, 37, 39; knj. LXXXIV, 94. U izvještaju Bakšićevu od god. 1647. zove se bugarski *Vetarno* ili „Porta Venetorum" (Ventorum?), gdje je bio starinski sada porušeni gradić, kojega se još zidine poznaju. Fermendžin, p. 158.

[6] „Assarick" u Betzeka; Rad, knj. LXXXIV, 94.

Digitized by Google

pričaju stariji putnici[1]. Putopisac tvrdi, da je onoj gori (na koje podnožju je Vjetren), narodno ime „Bukova gora", što je na talijanski krivo preveo, jer bukva se talijanski zove „faggio", a „frascino" je jasen. Možda se Bukovom gorom zvala njekoja Vjetrenu susjedna brda, a to se orografijsko ime onoga kraja prvi put spominje u našega putopisca. Nije vjerovatno, da se sav gorski priedjel Ihtimanskih ždriela, ili Ihtimanska srednja gora nazivala Bukovom gorom, jer orografijska imena narodna onoga doba obično su specijalna ili lokalna, ni danas neima za onaj gorski priedjel narodnoga imena. Onaj gorski priedjel ili Pigafetina Rhodopa zvao se u Bugara *Vasilica*, a pod ovim imenom dolazi i u starijih putopisaca[2]; naš mu je putopisac zabilježio ime (*Vasigliza*): al da se je u istinu tako zvao, toga neće da vjeruje. Imenu se uzčuvala spomen u bugarskom selu „Vasilici", koju spominje i Vrančić, a u putopisnoj literaturi bolje je pod turskim imenom „Kapudžik" poznato. *Novazella* (Novoselo), gdje su na putu u Carigrad prenoćili, Vrančićev je „Novus pagus", a oboje nije drugo nego prievod turskoga „Jöniköi", kojim imenom zovu Turci bugarski Vetren[3]. Svu veliku tracijsku ravninu, od Carigrada do Vjetrena, identifikuje sa srednjovječnom Romanijom, koja je u istinu zapremala staru Traciju[4]; al po sudu putopiščevu imala bi prestajati ondje, gdje mu prestaje grčki govor, naime kod Semizče; jer priedjel, u kojem živi bugarski narod, nije više Romanija, nego Bugarska. Na kraju te ravnine prihvaća priliku, da ju opiše, al opis odnosi se samo na priedjel puta; premda je obćenit, u cielom je prilično tačan, prikazujuć ga kakav je onda bio.

U 21. glavi (p. 123) nastavlja Pigafetta svoj putopis „po Bugarskoj, od Rhodope do Niša". — Krenuvši od sela *Vaterna*, pri-

---

[1] Rad, knj. LXXI, 34, 37.

[2] O Vasilici gl. Rad, knj. XLIX, 125; knj. LVI, 122, 223; knj. LXXI, 38, 39.

[3] Vasiliza et Vetren, h. e. Regius et Ventosus". Sc. XXXII, 58.

[4] Vrančić u jednom dnevniku ovoga puta (Sc. VI, 81) piše: „Ex pago Stipos venimus ad Novum-Pagum per saltum Rhodopen, 5 mil."; u drugom pako dnevniku istoga puta (Sc. XXXII, 59) piše: „A Stippos Rodope conscenditur, ubi pagus nominatus Vasiliza et Vetren, 5 mil." Po tom bi Novus-Pagus i Vetren bilo jedno te isto mjesto.

[4] Lewenklaw, Pandectes türkischer Nation, Frankfurt a. M. 1595, p. 240.

Digitized by Google

spjeli su za 11²/₃ ure ili 25 m. u *Vaccarel* po bugarski ili *Allagiaclisse*[1] po turski, selo u Bugarskoj. Toga dana prevališe goru Rhodopu, goru vele proslavljenu od grčkih i latinskih pjesnika; nije odveć visoka, nego je široka s čestimi uzbrdicami, Marica ju dieli od Orbella, a prostire se od jugo-zapada sve do Haema na sjeveroiztoku, skapčajuć ove dvie gore medju sobom. Na vrhu one gore je porušena tvrdjica i selo, koje se zove *„Vrata Noacch Debelle"*; jer tu su vrata, koja sagradi Noacch, bivši despot bugarski, da se može opirati Turkom, da nebi više došli, te je njcko vrieme svojom hrabrošću branio one priedjele. Ovo mjestu zovu Turci *Capi Dervent*, to jest „vrata straže". Istoga dana prošli su selom *Hictiman*[2], gdje su prije noćili Ovim brdom, naime Bukovom gorom, odpočimlje Bugarska. Od *Allagiaclisse* krenuvši prispjeli su za 8 ura ili 20 milja u varoš *Sofiju*, prešavsi najprije riečicu, po imenu *Hiscaro*, koj teče od Orbella k Haemu. Jednu legu (ug. milju) prije nego što dodjoše u ovu varoš, vidiše s daleka, gdje odpočimlje Orbellus, i gdje svršava Skardus, a medju jednom i drugom planinom je prostor ili otvoreno ždrielo, gdje neima nikakove gore. Ovaj Orbellus zovu Turci . . . .[3], t. j. Crnom gorom *(Monte negro)*. Počimajuć tu prigorjem, stere se najprije na iztok, pa se kreće na jug i tvori okrug (za to su ga Latini zvali Orbellus), protežuć se dalje, svršava nad Arhipelagom".

„Grad Sofiju sagradi car Ulpian Trajan, po njem bi nazvan *Ulpianum*, a poslije za kršćansko doba imenovan bi *Sofijom*, po istoimenoj crkvi, od koje se vidi dobar dio temelja, što dokazuje, da je bila krasna i velika gradjevina. Varoš se stere u ravnini, neima nigdje tragova starim zidinam; od gore Skarda daleko je od prilike 1²/₃ milju talijansku. Ova gora, to jest onaj dio, sto je bliže gradu, nazvan bi od Turaka „Suhom gorom" (monte secco), što se nevidi na njoj nikakove zeleni. Varoš je velika i tjera veliku trgovinu, kuće i dućani su obični. Tu se prave sukna (kabanice) najtanja i dobro se prodaju; stroji se izvrstno koža, to jest ona vrst, koja se zove „bugarska", masti je crvene i žute, a ugodna je mirisa. Ima svake vrsti plodina u velikom obilju, svakojakoga živeža; ne ima rieka, ali vrlo mnogo bunara. Beglerbeg Romanije,

[1] Vrančić u dnevniku: „Bela Czrekva" (Sc., VI, 81), „Bila Carqua" h. e. Alba Eccles'a (Sc., XXXII, 58).

[2] Vrančić: „ad campum *Jetimam* (sic!) sub Rhodope saltu et quievimus in pago *Stipos*" (VI, 81). — „Ad campum Ictimanum sub Rodope monte et pagum *Stippos*, XXXII, 58.

[3] Karadagh.

Digitized by Google

kada ne sjedi u Carigradu, onda mu je tu stolica. Tu ima više Dubrovčana nego igdje, a bave se trgovinom[1]. U Sofiji se poslanstvo bavilo dva dana, jer je bio bajram, to jest turski uskrs. Za toga diže se silna bura, koja je oštetila mnoge kuće i zatukla više od 15 osoba. Tamošnji ljudi pričahu, da nisu doživjeli takove bure, u istinu bijaše vrlo jaka. Dolazeć u grad spazili su mnoge humke, osobito na sjeveru prama Balkanu. Priedjel je ravan, rodan, dosta naseljen i uradjen".

„Prvoga travnja krenuvši od ovud, dospjeli su za 4 ure ili 12 m. u selo *Belizzu;* stanovnici su Bugari i Turci, a priedjel je vrlo naseljen i uradjen. Drugoga dana došli su za 8 ura hoda ili 20 m. u selo *Colatino;* ovo je mjesto medju ždrieli Balkana i Skarda, koje se gore tu znatno stežu, tvoreć dolinicu. Rieka *Nesso,* od stanovnika zvana *Nissafa,* izvire blizu ovoga sela, u guduri gore Skarda, koja se zove bugarski *Stara planina,* ili po talijanski „monte vecchio", tekuć sredinom izmedju ovih dviju gora, ide na zapad, ostavljajuć Balkan s desna. Stanovnici su Bugari, plaćaju harač i vrše druge službe, kao što je gore rečeno. Odavle za $6^2/_2$ ura ili 19 m. prispjeli su u *Pyrot*[2] po bugarski, a *Zarchuu(?)* po turski, ubava varošica na lievoj obali Nišave, koja teče na rubu brežuljka, po imenu *Cunorovice,* a taj brežuljak polazi od Skarda. Tu je gradić, sada malo ne posve porušen, tu je bilo gotovo uviek skladište. Na putu odovud imali su pomenuti brežuljak na desno, i pošto su pored njega prošli, primakli su se samomu Skardu, prevalivši ga, dospjeli su za 6 ura ili 18 milja u mjesto *Zuha Clisura*[4], bugarsko selo, zove se tako po susjednih gorah nerodnih i suhih. Tu su vidjeli puno djevojaka, mnoge su bile liepe, koje su onoga dana, buduć je bila nedjelja, bile bezposlene, plesale su na okolo i praznovale, ali uviek tražile su novac. Tri ili četiri pjevahu natječuć se, odgovarahu si poput sborova, sirovo

[1] Wallsdorf poredjuje Sofiju glede veličine s njemačkim gradom *Worms,* a sofijsko polje znatno mu je veće od Leškoga polja kod Augsburga. Neue Reissbeschreibung, p. 6.

[2] Bilicze, Vrančić, Scr. VI, 81.

[3] Po Vrančiću, pošto su prevalili ždrielo *Irsevica,* prispjeli su u Collatin. Scr. VI, 81.

[4] „Pyroth, sub monte Haemo situm, vetusta arx est despotorum". Vrančić, Scr. VI 80.

[5] Po Vrančiću zvalo bi se selo „Clyzzuricza", a „Szuha Clyzzura" bilo bi ždrielo. Scr. VI, 80.

Digitized by Google

i seljačko pjevanje, dvie po dvie držale se za ruke. Jedna imala je na glavi jednu vrst klobuka ili kape, koja je imala vrhove poput jedara, ta je oponašala mužkarca, a druga ženu, i tako plešuć, dolažahu uviek na suprot. S početka vrlo lagano, a poslije malo po malo pospješivahu korak, te napokon skakahu, sliedeć uviek svoje pjevanje, koje takodjer razmjerno raste, te se napokon viče; u obće kakov je ples, takovo je i pjevanje, divlje i sirovo. Ove žene i djevojke nose rukave i ovratnik, a skutovi košulje vezeni su svakojakom strojenom vunom, a njekoje i svilom. Na vratu i rukuh nose mnoge narukvice, sastavljene od raznovrstnih novaca srebrnih; na ušima nose takodjer obične novce, a druge vrh toga objese velike srebrne pozlaćene naušnice, načinjene poput praporaca, što se postavlja za nakit na uzde konja. U istinu nose težak teret na ušima. Osim toga nose na glavi njeku vrst škriljaka, koji je sličan tanjuru ili zdjeli, dno mu stave na glavu, a široki duti dio gleda k nebu, naopak od onoga, što običaju u Flandrije njekoje žene, koje još nose klobuk, koji je sličan velikoj zdeli. Ovaj škriljak napravljen je od lika, od vrlo tankih prutića, pokriju ga s onim, što jim se najbolje svidja, a okite obod odozgo pa sve do dna, koje jim stoji na glavi, mnogimi nizovi pomenutih srebrnih novaca, koje puste pravilno visiti. Otražnji pako dio škriljaka okite svilenimi ili vunenimi resami, što jim pokriva sav vrat. Njekoje okite svoje škriljake straga paunovim perjem, koje jih okružuje naokolo. Takove škriljake nose djevojke i udate žene. One pako žene, koje nisu imale muža, običavaju nositi preko pleća pletenice, spletene na mnoge vitice vrlo umjetno, a okite jih takodjer sličnimi srebrnimi novci. Ova odiela svjedoče, da se ovaj narod u staro doba vrlo razkošno nosio. Ovako su se nosile plemenite i otmene žene, kao što su vidjeli na njekojih slikah, osobito u njekoj kalugjerskoj crkvi u Srbiji, gdje se vidi naravna slika žene blaženoga Lazara, despota Bugarske i Srbije, a o tom monastiru dole niže".

„Krenuvši od Suhe klisure prispjeli su za 9 ura ili 27 m. u varoš *Nissa,* koja je na desnu Nišave (*Nissafa*) na medji Raše. Tu svršava Bugarska, koja bijaše u staro doba Dardanija, ili dio gornje Mizije. Istoga dana prevališe ne vrlo visoku goru, koja dolazi od

[1] *Nys* olim *Nessus* cum amne *Nissava* satis magno. Vrančić, Sc., XXXII, 58.

Digitized by Google

od Skarda, po imenu *Chunoza gora*[1]. Kada su njom prvi i drugi put prolazili, bili su zeleni, kao da su bili bolestni; prevalivši goru, nestalo je njihove zelene masti. Bugarska je vrlo liepa zemlja, puna ubavih brda; ravnica pako prema drugim je priedjelom vrlo napučena i obradjena. Stanovnici govore hrvatski (*croato*), a to jim je prirodjeni jezik, nego više je iskvaren. Ovi bugarski narodi (koje ime obuhvaća Srbe, Rašane, Bošnjake, Hrvate, Slovince i druge istoga jezika) došli su iz Skitije oko 670. godine, kao što se može s razlogom utvrditi, s onoga kraja, koji je nad Volgom, medju Kazanjem i Citrakanom, gdje je još pokrajina, koja se zove Bugarskom. Po svjedočanstvu njekojih redovnika, koji su pisali pred 350 godina, zvala se zemlja *Byleri*, što su raztumačili „Velikom Bugarskom"; tim više ovo tvrdi, što isti Bugari pričaju, da su potekli od krajeva blizu Volge. Pošto su se ovi narodi dugo vremena skitali, neimajući stalnoga prebivališta, buduć jim carigradski carevi nisu dali, da bi se gdjegod nastanili, pobiedili su napokon u Traciji u srećnom boju cara Konstantina V. (IV.), i prisilili ga, da jim ustupi zemlju Moesiju i Panoniju, da se ondje nasele. Tako su oni po plemenih podielili si i naselili zemlju, koja je danas od onih naroda nazvana, služeći se svi jednim te istim ili malo različitim jezikom".

Mučan put preko ihtimanskoga gorskoga priedjela ili glasovitih klanaca opisuje naš putopisac u cielom tako obćenito, da ga Vrančić u svojem dnevniku istoga puta glede topografije malko popunjuje, a malo ne svaki stariji putopisac opisuje taj put kao mučan i pogibeljan više ili manje obširno. Na tom putu spominje Pigafetta ponajprije bugarsko selo *Vaccarel* ili tursko *Allagia - clisse* (Ala-Klisé), Vrančićeva „Bela Czrekva" (VI, 81), današnji Vakarel, na razvodju medju Iskrom i Maricom, a spominju ga i drugi putopisci[2]. Na vrhu blizu toga sela bielila se s daleka crkvica, oko koje je bila 16. vieka naseobina, po imenu „Bela crkva", a odatle potječe ono Vrančićevo i ono tursko ime. Pigafetta pribraja ihtimansku srednju goru, kao i Vrančić, k Rhodopi, koju mu dieli Marica od njegova Orbella (Rhodope-Rila), zaista dopire do Haema; ali smjer joj je usuprot obratan, tvoreć u istinu gorski zglob medju Haemom i njegovim Orbellom (Rilo-Rhodopom). Na tom putu iz-

[1] Ex Nys venimus ad pagum Clyzzuricza, saltu *Kunoviczae* trium milliarium superato, acclivi et difficili, per 5 mil. Scr. VI, 80.

[2] Rad, knj. LXXI, 39; knj. LXXXIV, 93.

Digitized by Google

tiče na vrh gore porušenu tvrdjicu sa selom, po imenu „vrata Novak-Debeljaka“ (*porta di Noacch Debele*), što Turci zovu *Capi Dervent* t. j. „vrata straže“. To su glasovite klisure Trojanovih vrata, raznoliko opisane od starijih putopisaca. Capi Dervent tursko je selo Kapu Derbend (ždrielo vrata, d. Kapudžik ili Vasilica), a stara rimska glasovita vrata, poznata su po imenu „Trajanovih vrata“, o kojih svaki stariji putopisac govori[1]. Ova vrata dopituje naš putopisac, kao i Vrančić[2], Novak-Debeljaku, poznatomu junaku naše tradicionalne literature, koj mu bijaše bugarski despot, a sagradi jih, da obrani zemlju od Turaka. Dakle staroga tradicionalnoga imena ovih čuvenih vrata, čini se, da nije ni Pigafetta ni njegov gospodar čuo[3]. Odavle se ujedno razabira, da je Pigafetta glede narodnih tradicija bio posve odvisan o uputi svojega gospodara, kojega se mišljenje bitno zrcali u Pigafettinu putopisu. Dalje spominje selo *Hyctiman* na podanku istoimene gore, glavna stanica na ovom putu, a Vrančić ju u dnevniku istoga puta zove sredovječnim imenom Štiponje (*Stipos*)[4]. Bukovom gorom, t. j. gorskim podankom kod Vjetrena, odpočimlje mu tadanja Bugarska, koja i Kuripešiću kod Vjetrena nastaje. Na daljem putu u Sofiju spominje riečicu *Hiscaro* (Iskru), jer su preko nje išli, izvire mu na Orbellu, i teče u istinu k Haemu. Blizu Sofije, opaža, da su vidjeli, gdje odpočimlje Orbell, i gdje svršava Skardus. Tim bi mu Orbell, kao i Vrančiću, odpočimao odnosno svršavao Vitošom, a zapremao bi mu prema drugim gore pomenutim goram, Ril, Perim i sjevero-zapadne visine Rhodope ili Dospad planinu. O Orbellu pako krivo misli, da je to ona gora, koju Turci zovu „Crnom gorom“ (Karadagh), poznata gora jur od opisa Petančićeva, koj ju, kao i naš putopisac, uzimlje za medju Bugarske, spominju ju staro-srpski spomenici[7], a Lepenica ju razstavlja od Šare pl., s kojom ima isti smjer. Ono pako bezimeno otvoreno ždrielo, koje razstavlja Orbell od Skarda, mogla bi biti ona gorska ravan medju gornjom Moravom i gornjom Strumom; jer Kosovo polje, koje se

[1] Rad, knj. LXXXIV, 95.
[2] Rad, knj. LXXI, 35, 38.
[3] Savršen historijsko-geografijski opis ovih glasovitih klanaca gl. u K. Jirečka, Cesty, p. 81—86.
[4] Mon. Hung. Scr. VI, 80; XXXII, 58. Rad, knj. LXXI, 39.
[5] Rad, knj. LVI, 183.
[6] Mon. Hung., Sc. II, 315. Rad, knj. LXXI, 31.
[7] Rad, knj. XLIX, 134, 135.

Digitized by Google

s opisom bolje slaže, odveć nam se čini daleko od sofijskoga obzora. Vrlo je težko orografijska stara imena, svakojako izpremiešana od geografa i putopisaca 16. vieka, u sklad dovoditi s novimi imeni i s današnjim razglobljem gorja Balkanskoga poluotoka; jer onda za prielaza u noviju geografiju najviše se proti orografiji griešilo. U obće stara imena gora (Haemus, Scardus, Orbellus, Rhodope etc.) Balkanskoga poluotoka, kojim je položaj i prostranstvo kod starih geografa i onako više ili manje neizviestno, razredjuje svaki tadanji putopisac i geograf po svoju, i podmeće jim novija orografijska imena po svojoj kombinaciji. Ovom se prilikom najbistrije ističe, da je naš putopisac glede topike starih orografijskih imena bio ponajviše odvisan od svoga gospodara Vrančića, koji je vjerovatno svoga druga i pratioca, pošto je zemlju od prvoga svoga puta poznavao, o tom upućivao i svoje mu misli o konfiguraciji zemlje kao baštinu predao. — I kod staroga se imena Sofije takodjer opaža, da se naš putopisac glede identifikacije starih geografijskih imena s novimi više ili manje prilagodjivao Vrančiću, koj u svojem putopisu i u pomenutom dnevniku tvrdi, da je Sofija bila stari *Ulpianum*[1], u mjesto *Serdica Ulpia*, kojemu imenu Serdica prida Aurelijan kao obćini Trajanovoj prezime Ulpia; naš pako putopisac, kao i Vrančić, neznaju ni za njezino pravo staro, ni za sredovječno njezino ime[2]. I našemu putopiscu nosi Sofija svoje ime od drevne glasovite crkve, o kojoj gotovo svaki dojakošnji putnik govori. Najbližu pako sofijsku goru, Vrančićevu „Vitossu[3]“, veli, da Turci zovu po njenoj naravi „Suhom gorom“ (*monte secco*); sva je prilika, da je putopisac pomutnjom prenio amo Suhu goru, koju je motrio na putu od Pirota u Niš, i koja je pod ovim imenom („Sutta montagna“) jur poznata od Zenova putopisa[4]. Pigafetta prikazuje Sofiju kao velik trgovački grad, koj je plivao u svakom obilju, ističuć domaću industriju kože, mnogobrojnu dubrovačku naseobinu trgovačku[5] i kao priestolnicu beglerbega od Romanije, koj je ondje do četiri stoljeća stolovao.

---

[1] Mon. Hung., Sc. II, 315; XXXII, 58. Rad, knj. LXXI, 31, 33.

[2] Serdica ili Sardica gl. u Forbigera (III, 748 i 740) i Smitha (II, 966). Krasnu historijsko geografijsku crticu Sofije u K. Jirečeka, Cesty, 2—12.

[3] Rad, knj. LXXI, 32, 33.

[4] Rad, knj. LXII, 101.

[5] U izvještaju o vizitaciji crkve katoličke u Bugarskoj od g. 1581, veli se, da ima katolika u Sofiji do 150 dubrovačkih trgovaca. U

Digitized by Google

Na daljem putu od Sofije do Niša spominje selo *Belizza,* današnju Bjelicu na sofijskom polju, koju uz Vrančića i drugi navode[1]. Selo *Colatino* današnji je Kolatin, nedaleko Dragomana i gorskih klanaca, koje Vrančić, nazivajuć jih *Irsevicza* (Ježevica), potanje opisuje. Ovi su klanci našemu putopiscu medju Haemom i Scardom; odkuda se razabira, da pod potonjim imenom obuhvaća sav gorski kompleks, što se Iskri i Nišavi na zapadu prostire, a s tim se i njegov gospodar slagao[2]. Blizu Kolatina izvire mu u rhodopskoj guduri rieka Nišava, koju zove kao i Vrančić *Nessus*, uz to joj je i narodno ime (*Nissafa*) zabilježio; razstavlja mu Haemus od Rhodope, ali potonjoj je gori, vjerovatno pomutnjom, nadjenuo ime „Stare planine", koje ime dolikuje prvoj. Vrančić pako u dnevniku ovoga puta tačnije označuje vrelo i tok Nišave, navodeć: „jednu milju više Kolatina, u gori Haemus, koju Starom planinom *(Ztara planina)* zovu, izvire Nišava *(Nessus)* kod sela Godecz. Nišava tekuć od juga k sjeveru (u mjesto od jugo-iztoka k sjeverozapadu) provaljuje dva ždriela *Zuhu Clyzuru* i *Kunovizu,* razstavlja ju od gore Scardus i plače Pirot. Zatim teče tiho po ravnini, protičuć *Nys* ili *Nessus* (sic!), utječe nedaleko u Moravu malo niže staroga zapuštenoga gradića, po imenu Kopren[3]. Ovaj Vrančićev opis Nišavina vrela i tieka tačniji je nego u ikojega od tadanjih putopisaca[4]; jer u istinu kod Kolatina stiče se Ježavica s Godečkom riekom, a odtuda postaje Nišava; prva izvire u Dragomanskoj klisuri, a potonja blizu Ginčova, na putu od Sofije k Lomu, dakle u istinu na Balkanu ili Staroj planini. Kopren nedaleko ušća biti će *Koprijan,* gradić, poznat od staro-srpskih spomenika[5], a odgovarao bi današnjemu porušenomu gradiću Kurvingradu, Nišu na jugu, na desnoj strani Morave; na posljednjem čotu Seličevice planine[6]. I Vrančiću razstavlja Nišava Staru planinu od Skarda. — *Pyrot,* turski *Zarchuu* (Šarköi ili Šeherköi) i njegov

spomenicih bugarske crkve ima 16. i 17. stol. o Sofiji i o Dubrovčanih znatnih podataka. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, p. 13, 72—74 etc.

[1] Rad, knj. LXXI, 32.

[2] Rad, knj. LXXI, 32.

[3] Mon. Hung., Scr. VI. 80.

[4] Mon. Hung., Scr. VI, 80. Rad, knj. LXXI, 30, 32.

[5] Rad, knj. LVI, 221; knj. LXII. 53, 55.

[6] Konstantin Filozof u životu Stjepana Lazarevića; Glasnik, knj. LXII, 309.

[7] Milićević, Kralj. Srbija, p. 16.

Digitized by Google

porušen gradić, spominje malo ne svaki predjašnji putnik[1]. Od Pirota (prama Carigradu), opaža Vrančić (VI, 80), nastaje taracan put, stara gradjevina, koju domaći zovu Trajanovom. Ova se opazka odnosi na staru rimsku poznatu i raznovrstno opisanu cestu, koju je narod pripisivao caru Trajanu[2]. Brežuljak *Cunorovice,* pokraj kojega teče Nišava, vjerovatno da je glasovita Kunovica, koju je putopisac pogrješno k Pirotu prenio, a onaj porušeni gradić na brežuljku možda su to one ruševine, koje se još danas vide na Savlaku nad samim Pirotom. Na daljem putu spominje bugarsko selo *Zuha Clisura,* koje mu se tako zove po susjednoj nerodnoj Suhoj planini, isto tako ga zovu Zeno i Vrančić u svojem putopisu[3]; u dnevniku pako ovoga puta zove Vrančić selo *Cliszurica,* a *Szuha Cliszura* mu je ždrielo, dobre dvie milje dugo, visoko i kamenito[4]. Selo Suha Klisura ili Klisurica, držeć se sličnosti imena, lasno se može identifikovati s današnjim selom Klisurom, 6 km. Bieloj Palanci (Ak-Pal.) na iztoku; vjerovatno da je to selo današnja varošica Biela-Palanka, negdašnja Mustafa-Pašina Palanka, tako nazvana, što je Mustafa paša tu g. 1637. sagradio čvrsti gradić s četiri kule; jer Biela Palanka bijaše jur u rimsko doba na putu medju Nišem i Pirotom glavna stanica, kao što je i danas, po imenu Remesiana. Tim bi Klisurica ili Suha Klisura bilo ime Biele Palanke prije Mustafa-pašine dobe. Ždrielo pako Vrančićevo *Szuha Cliszura* biti će ono, kojim si probija Nišava svoju dolinu izmedju selâ Sinjca i Klenja, koje ždrielo broji Hammer kao treće od Niša, a peto na putu medju Carigradom i Nišem[5]. Budući da su se putnici u Bieloj Palanci namjerili na praznovanje nedjeljna dana, gdje su vidjeli narod, osobito ženski, u svečanom odjelu, gledali ples i slušali pjevanje: prihvaća Pig. priliku, da opiše na tanko nošnju, ples i pjevanje. Čudnovato, da i Vrančić u putopisu svoga

[1] Rad, knj. LXXXIV, 90.

[2] Vrančić u svojem putopisu (II, 305) opaža kod Ražnja za put, kojim su išli, da je gradjen na rimski način i da se zove *Trajanovim,* počimajuć kod Biograda svršava kod Carigrada, a to da su od domaćina saznali. Rad, LXXI, 23, 26.

[3] *Zuha Cliszura,* Mon. Hung., Scr. II, 312. *Sua Clisura,* Rad knj. LXII, 105, 133; knj. LXXI, 30, 32.

[4] Mon. Hung., Sc. VI, 80; XXXII, 58.

[5] Mommsen, C. I. L. III, n. 1685—90. Forbiger, III, 748. Jireček, Heerstrasse, p. 23. Rad, knj. LXII. 97. Milićević, kralj. Srbija, p. 230, 231.

[6] Milićević, kralj. Srbija, p. 170. Hammer, Gesch. II, 863.

Digitized by Google

prvoga puta kod istoga mjesta na široko opisuje nošnje Bugarkinja[1], a oba se opisa, premda su samostalno nacrtana, u suštini slažu. I Betzek kod istoga mjesta od prilike opisuje narodne nošnje i narodne običaje[2], al opis mu je vrlo jednovit, te se neda porediti s pomenutimi opisi, koji su od Betzekova u svakom pogledu savršeniji.

U Nišu *(Nissa)* dospjeli su, primjećuje putopisac, k medji Bugarske, odnosno Srbije, a varoš na desnoj obali Nišave bijaše po Ptolomeju (lib. III, c. q. § 4) u istinu u staroj Dardaniji. Gora *Chunoza* ili gore pomenuta *Cunorovice* glasovita je Kunovica, koju Vrančić i drugi putopisci prikazuju kao vrletnu i mučnu goru.[3] Prispjevši k medji Bugarske, prihvaća priliku, da na kratko nacrta njezinu narav, kao što je to učinio kod svake druge zemlje, kojom su putujuć prošli. Bugarsku obilježuje kao zemlju ubavimi gorami prepletenu, a u ravnini dobro uradjenu i gusto naseljenu. Ono, što tvrdi naš putopisac o narodu bugarskom i njegovu jeziku, to je mišljenje kao tudjinac prihvatio vjerovatno od svoga gospodara, kojemu je takodjer bugarski jezik hrvatski, ali nješto malo različit. Ta velika jezična srodnost razlogom je, što je razna južnoslovenska plemena spojio u jedan narod, potekavši mu od jedne te iste pradomovine, jer mu govore istim malo različitim jezikom — Govoreći o poreklu i prvoj postojbini Bugara, posiže u drevnu historiju Bugarske, pozivajuć se na tadanju narodnu tradiciju, koja nije u Bugara još bila izumrla. Bugari i pomenuta južno-slovenska plemena potekla su mu od Volge, odnosno Kame, iz negdašnje velike Bugarske u današnjoj Rusiji. Poziva se na njekoga redovnika, koj da je prije 350 god. pisao ob onoj ruskoj Bugarskoj: to je bez sumnje glasoviti vjerovjestnik, redovnik *Piano Carpini,* kojega je papa Inocenc IV. god. 1245 uz druge vjerovjestnike odaslao k priestolnici velikoga mongolskoga kana u središnju Aziju, nebi li Mongole za kršćanstvo predobio. Piano Carpini u izvještaju svoga puta, u historiji geografijskih obreta vrlo znamenitom, putujuć preko države Batu kana, koja se od rieke Urala do Dnjepra protezala, govori i o tadanjih Bugarih, koje u istinu zove *Bileri,* a zemlju jim, na zapadnoj obali Volge, zove „Velikom Bugarskom"[4]. Viesti dakle starijih pisaca o velikoj Bugarskoj na Volgi i Kami,

[1] Mon. Hung., Sc. II, 312—24. Rad kn. LXXI, 30, 32.
[2] Rad, knj. LXXXIV, 89, 90.
[3] Rad, knj. LXXI, 30, 32.
[4] Plan Carpin ed. d' Avezac u Recueil de Voyages, t. IV, 492.

Digitized by Google

vodile su i našega putopisca, odnosno njegove izvore, na mišljenje, da su se Bugari Balkanskoga poluotoka takodjer od onud doselili. Osnutak pako bugarske države na Balkanskom poluotoku postavlja kao posljedak pobjede, koju održaše Bugari nad carem Konstantinom V. (IV.), dakle u godinu 679, što bi se od prilike slagalo i s današnjimi naučnimi rezultati[1].

Nastavljajuć putopisac u 22 glavi opis svoga puta preko Srbije, od Niša do Biograda, navodi, da je grad *Nissa*[2], gdje su se dva dana bavili, u Srbiji, dapače u Raši (jer Srbija u pravom smislu zaprema mu onaj južni kraj, kojim se ide u Dubrovnik), a zvao se u staro doba *Nessus*, po rieci *Nesso, Nissava*, koja je prala kao što se iz tragova vidi, gradske zidine, a od tih se vidi samo malo. Umah čim se predje preko mosta, koji je na iztoku, vide se još njekoji drugi ostanci zidina; na strani znatno višoj, čini se, da je bila tvrdja. Liep je položaj, jer se otvara krasan priedjel s brežuljka, koj nije odveć daleko. Danas je ovaj grad, koji Ptolomej[4] postavlja u Dardaniju, mala varošica, imajuća malo trgovina. Krenuvši odavle, prispjeli su za 7 ura ili 19 m. u *Spahicchiova* po turski, ili u *Alessinzi* po srbski, selo, koje protječe riečica *Moravizza*, ostavljajuć jednu stranu onkraj, a tu stanuju Turci; tu je bila tvrdjica na brežuljku po strani pomenutoga sela. Hasänbeg, koj bijaše paša tamišvarski, dade ondje sagraditi karavanseraj. Odavle prieko vide se mnoga rižišta. Zatim došli su za 9 ura ili 25 milja u *Paracchin*[5], ubava varošica odnosno varoš po njihovu, ostavivši s desna *Polibam*, gdje su prvi put noćili. Na rubu ovoga mjesta teče riečica, po imenu *Scermasca*, koja utječe u Moravu, rieku znatne veličine, u koju takodjer utječu *Moravizza* i *Nissafa*. Scermasca i Moravizza dolaze s gore *Gotscena*, koja je dio Balkana, a počimlje kod Niša; ovuda ima mnogo brežuljaka. Nakon toga dospjeli su za 7 ura ili 18 m. u veliku varošicu *Giacodina*[6] i prošli su mnoga rižišta. Tu se prostire nizina s mnogimi brežuljci. Istoga

---

[1] K. Jireček, Dějiny nar. bulharskeho, p. 102 i d. Krek, Einleitg. in die Slav. Literaturg., 2 Aufl. p. 305 i d. Hertzberg. op. c., p 60,

[2] Vrančić: *Nys* olim *Nessus*, cum amne *Nissava* satis magno. M. H., Sc., XXXII, 58.

[3] Ptol. l. III, c. 9, § 4; ed. Müller, p. 435.

[4] „Parathyn", Vrančić, Sc., VI, 80.

[5] „Bolyvan", Vrančić, Sc., VI, 80.

[6] „Jagodna", Vrančić, Scr., VI, 80.

*

Digitized by Google

dana podjoše putem da vide manastir Sv. *Ravanizze,* gdje leži tielo blaženoga Lazara, despota Srbije, gdje se od njega pokazuje samo jedna ruka; pričahu bo, da je strogo zabranjeno cieloga pokazati, zato pokazuju samo jednu ruku, a ostalo je pokrito. Na prstu pomenute ruke prekrasan je rubin. Ista ruka pa i slika, koja je po naravi slikana, svjedoče, da je bio ogroman čovjek, visoka stasa, s velikom bradom crnom i gustom. Ovaj je manastir sagradjen medju brdi, a ogradjen je visokim i debelim platnom, imajuć samo jedan ulaz; ali danas je gotovo sve oštećeno. Bile su još četiri dobre kule, kao što se od tragova razabira. Tu je običavao stanovati pomenuti Lazar, koj dade sagraditi ovu crkvu, i nadari ju dobrim prihodom[1]. Turci je nikad nisu dirali, dapače povlastice njekojih turskih careva dopuštaju kalugjerom ovoga manastira, da slobodno živu po obredih svoje vjere; samo što nesmiju zvoniti zvoni, nego ipak kadšto zvone, ali vrlo tiho. U mjesto zvona pravilno upotrebljuju duge i debele grede, koje vise po prieko drugim gredam i daskam, i udarajuć u one jako ruže. Crkva je gradjena u liepom slogu, a sva je prekrita olovom. Ulazeć na vrata, vrlo liepa od mramora, vide se s vana mnoge vrlo liepe slikarije, koje, čini se, da su iznovice pravljene; u nutri pako na desnu je arkada, gdje je tielo blaženoga Lazara, a s lieva su nove slike, izvedene po naravi, na ime njegova, njegovih sinčića, Stjepana i Vuka, pa Marije njegove supruge i njegova tasta, koj bijaše despotom Bugarske, prepustiv gospodstvo zetu, ode medju kalugjere, te je u njihovoj nošnji naslikan. Napokon na nebu crkve kao i po stienah vrlo su liepe slikarije ne samo svetaca, nego i starih kapetana grčkih. Na čelu crkve unutra kora je sakristija, gdje je slika bogorodice, kao što pričaju, pravljena od sv. Luke, mrka je i onako velika poput one u Loretu a tvrde, da je čudotvorna. Vidjeli su još kalugjersko blagovalište i pivnicu, što svjedoči, da ne živu po kalugjerski. Hljeb jim je pogača, pečena bez kvasa, peku ga na ražarenih opekah, a oblika je okrugla poput lepinje; premda je od biela i dobra brašna, vrlo je tvrd i nije posve dobar. Ovakav se hljeb jede po svoj Bugarskoj. Kalugjeri živu o radu svojih ruku.

Krenuvši odavle došli su k prievozu rieke Morave, koja se onda nije dala pregaziti. Ova rieka izvire na Skardu, primivši njekoje

[1] Gl. izpravu u Monumenta Serbica, p. 199—200. Glasnik, knj. XII, 681.

Digitized by Google

riečice, teče na sjevero-zapad i utječe u Dunav kod Smedereva *(Zenderuu* che è *Samandria),* koje Ptolomej zove *Tricornium,* a rieku *Moschius.* Krenuvši dakle od „Giaccodine", za $4^1/_2$ ure ili 12 m. prispjeli su u selo *Bathizina*[1], prevalivši mnoge šumovite brežuljke i riečicu, po imenu *Leponizza,* koja utječe u Moravu. Stanovnici su Turci i Srbi. Za tim prispjeli su u selo, koje se po turski zove *Poturechie,* srbski *Clenovac*[2], a po magjarski *Palottna,* a naseljeno je od Turaka i Kršćana Prošavši ravninom i po kojem brežuljku, stigoše za 7 ura ili 18 m. u turski gradić. *Parcham* ili *Crosca*[3], gdje je još i selo. Ovaj je gradić na desnoj obali Dunava, sagradiše ga Turci, da se osiguraju (dok još nebijaše Tamišvar i Ugarska njihova) od navala hajduka (vojnika pješaka) i husara („usaroni", — ugarskih vojnika na konju). Tamišvar *(Temisvar)* bijaše negda u Daciji, a danas je u Ugarskoj. Turci Krajišnici, to jest, na takovih mjestih, koja su izložena čestim navalam, da se mogu oprieti nagloj navali, običaju sagraditi četvorastu tvrdjicu i ograde ju plotom od drva i zemlje, po strani podignu po koji drven tornjić, za da se mogu i po stranah braniti. U nutri se smjesti po koja satnija vojnika, da se brani i suzbija štete. Ovoga dana putovahu ravninom, po kojoj je bilo i brežuljaka.

Krenuvši dalje prispjeli su za 6 ura ili 15 m. u varoš *Belgrado.* Ostavivši daleko na desno Smederevo *(Samandria),* a dvie lege još dalje od Smedereva, vidjeli su prama sjeveru (sic!) svršetak odnosno početak Balkana (Emo), koj se sa svojim prigorjem hvata Dunava, a drugim krajem, steruć se prama Crnomu moru, svršava na Dunavu; ali po Arrianu[4] dopire do samoga mora, 262 milje daleko od južnoga ušća Dunava. Ova gora, koliko su ju vidjeli, nije tako visoka, kao što stari pišu. S lieva pustiše goru, na kojoj je gradić, koji Turci zovu *Avalla,* a Ugri *Zarno,* koj bi nakon podulje obrane napokon od Sulejmana osvojen. Ovoga dana putovahu uviek preko brežuljaka, odkuda se otvara ne samo s ove, nego i s one strane Dunava prama Tamišvaru velika ugarska ravan. Ova varoš, koju zovu *Belgrado,* zovu ju njekoji takodjer *Alba Greca,* Magjari ju zovu *Feirvar* to jest biela varoš ili grad; jer „var" znači prije grad ili tvrdju nego varoš. Biograd znači

[1] „Bathyczna", Vrančić, Scr., VI, 79.
[2] „Clenovacz", Vrančić, Sc., VI, 79.
[3] „Grodzka", Vrančić, Sc., VI, 79.
[4] Arriani Periplus, 36, ed. Did. p. 400.

Digitized by Google

srbski isto. Stari ju zvahu *Taurunum*. Turci ga osvojiše 1521 godine; leži u Raši, s desna Dunava, uprav ondje, gdje Sava utječe u rečenu rieku. Grad, to jest onaj dio, što je ogradjen zidom, zajedno s tvrdjom, koja je na brežuljku, sve ovo skupa nečini odveć veliku varoš. Dunav pere ga sa zapada i sjevera; tvrdja pako na iztočnoj je strani grada uprav na čelu Dunava. S ove tvrdje preko brežuljka proteže se od iztoka na zapad platno, koje dopire na Dunavu do onoga mjesta, gdje se Sava izlieva u Dunav. Ovaj, znatno Savom povećan, teče na sjever sve do kuta gradskoga zida, odkuda se kreće na iztok, peruć varoš, koja se stere sva u ravnini pod brežuljkom, na kojem je tvrdja. Ovaj se grad sa sjeverne strane više udaljuje od brežuljka, nego što zapadna mu strana, na kojoj široj strani prama kutu više iztočnom prodaje se riba. S ovoga kuta ide drugo platno, koje dižuć se od sjevera k jugu, spojeno je s tvrdjom, koja je četvorasta oblika, ali znatno duža od iztoka na zapad. Zidine tvrdje vrlo su dobre, opasane jarkom, koj nije dosta utvrdjen. Na sjevero-zapadnom kutu pomenute tvrdje druga je tvrdjica, takodjer četvorasta lika, sa četiri tornja, tu se drži strjelivo, što se minulih godina zapalilo i posve sgorelo, putopisac je gledao, kako se iznovice gradila. Niže pomenutoga brežuljka, prama iztoku, ima izvan gradskih zidina mnogo kuća turskih, židovskih i srpskih, mnogo dućana dubrovačkih i drugih trgovaca. Ovo je najživlji dio varoši, pun trgovina i nije ogradjen zidom. S podnevne strane mala je ravan, opasana njekojimi nizkimi brežuljci i riekom Savom, koja, kao što je rečeno, teče od juga na sjever. U toj varoši Mehmed (jer hoće da sagradi bezestan, karavanseraj i druge gradjevine) dade porušiti tri kršćanske crkve srpske i sinagoge židovske; nije jih dao razrušiti toliko da gradi, koliko što ne drže obreda svoje vjere; kao što su njekoje siromašne žene plačuće pričale zajedno i o drugih njihovih zulumih; jerbo neće da jih na drugom mjestu iznovice grade. Na sve moguće načine tražilo se crkvu dubrovačku, koja je skrivena pod zemljom, i ne mogavši ju naći, zabranilo se pod velikimi kaznami novca i zatvora, da se nesmiju ni po troje, ni po četvero sastajati na molitvu. Ovi Dubrovčani, buduć bijaše velika nedjelja, pa što se uzdavali u došašće poslanstva, služe sve svete službe, pjevajući tihim glasom. Na svem tom putu niti je vidio, niti čuo šta slična, što tu. Tu svršava Raša, jer Sava i Dunav ju diele od Ugarske. Ova pokrajina (Raša), prem da je vrlo liepa zemlja, puna ubavih brežuljaka, pa što svagdje izviru

Digitized by Google

potočići, ipak nije tako obradjena i naseljena kao što je Bugarska. Pošto je putopisac, veli, na šire opisao tvrdju biogradsku, više nego koju drugu, htjede nacrtati još njezin položaj, da se vidi, koje su tvrdje u Turskoj, a ova bila bi mu glavna, što su putem vidjeli. U istinu što se putopisca tiče, čini mu se, da bi ovaj položaj, kada bi se razložno dogradio, morao biti najjačim.

Na daljem putu preko Srbije od Niša do Biograda, najprije spominje Niš *(Nissa)*, na Nišavi *(Nissafa)*, o kojem stari putopisci raznovrstno više ili manje obširno razpravljaju, te ga obično zovu, kao i naš putopisac, velikim selom.[1] Premda se putopisac u Nišu dva dana bavio, opis mu je u cielom obćenit, i nenavodi ničega, što bi starije putopisce popunjavalo. U sredovječnoj formi zove se u istinu Νῆσος, a Ptolomej ga postavlja u Dardaniju,[2] hvaleć položaj, zaista jedan od najkrasnijih u Srbiji. Naš putopisac, kao Vrančić i drugi tadanji pisci (P. Jovius, Leunclavius i dr.),[3] takodjer razlikuje Rašu od Srbije, premda je to jedna te ista zemlja s dvojakim imenom. Selo *Spahicchiova* (Spahiköi) po turski, a *Alessinzi* po srpski, današnja je varoš Aleksinac, na ušću Moravice *(Moravizza)*, narod ga u okolini još danas zove Aleksinci. Tursko ime spominje takodjer Betzek[4]; ali naš je putopisac tim znatan, što je turskomu imenu pridao i srpsko te svakojakomu nagadjanju odsjekao kraj. Težitbu riže, što naš putopisac ističe, spominje i Betzek u onih krajevih Na daljem putu u Paraćin *(Paracchin)*, koji i drugi spominju, opaža, da su s desna ostavili *Poliban*, gdje su na putu u Carigrad noćili. Poliban ili Vrančićev Bolywan, *Bolьvan* starosrpskih spomenika[6]; negda znamenito mjesto na lievoj obali Moravice s glasovitim trgom, od kojega su grada preostale još stare zidine, a ime mu se sačuvalo u današnjem selu Bovanu. Poslanstvo je dakle na putu u Carigrad putovalo od Paraćina u Niš starorimskim putem preko Bovana,[7] i obišlo aleksinačku kotlinu, dočim je na povratku išlo današnjim putem preko Aleksinca.

[1] Rad, knj. LXXI, 28, knj.: LXXXIV, 85.

[2] Ptol. ed. Ruscelli-Malombra, p. 155; ed. Müller, p. 455.

[3] Rad, knj. LXXI, 21. P. Jovius, II, 34. Leunclavius, Pandectes, p. 129, 130.

[4] Rad, knj. LXXXIV, 86.

[6] Glasnik, XXIV, 273, knj. XLII, 367. Rad LXXI, 28. — Bulovan, Hadži Chalfa, p 147.

[6] Milićević, kn. Srbija, p. 706.

[7] Staromu putu od Niša u Bovan označen je smjer u Milićevića, l. c.

Digitized by Google

Riečica *Scermasca,* koja teče rubom Paraćina i utječe u Moravu, biti će izopačeno ime r. Crnice, koja u istinu onuda teče i u Moravu se izlieva. Ova riečica kao i Moravica imale bi svoja vrelišta na gori *Gotscena* (?), koja mu je sastavina Balkana (Emo), a odpočimala bi mu kod Niša. Putopisac nije vidio vrela ni jedne ni druge rieke, nego je od svojih suputnika čuo, al ime je gore izopačeno predao, jer sličnomu gorskomu imenu neima u onih krajevih traga. Pomenute rieke neimaju svoja vrela na jednoj te istoj gori, nego na daleko udaljenih gorah, Crnica pod brdom Sisevcem, koj je po srpskoj karti čest Podgoričkih planina; Moravica pako izvire na zapadnoj strani Dugačkoga Trapa, koj veže Bogdanicu i Rtanj, najznamenitije brdo u onom kraju. Budući mu Gotscena odpočimlje kod Niša; možda je izopačeno ime Ozrena, znamenite planine Moravici na jugu, koja bi tim obuhvaćala sav kompleks gora Moravi na iztoku medju Nišem i Ćuprijom. Što putopisac pribraja k Balkanu gore Moravi na desnu, to nije za onda ništa neobična; jer još i danas računaju se u Srbiji one gore medju Balkanove česti. Varošica *Giaccodina,* današnja je varoš Jagodina, koju i drugi putopisci spominju[1]. U nizini Moravinoj onoga kraja spominje rižišta, o kojih u dojakošnjih putopisaca neima spomena.

Od Jagodine poduzelo je poslanstvo izlet u Ravanicu, glasovitu srpsku svetinju, zadušbinu cara Lazara, koj ju je carski nadario. Putopisac dosta tačno označuje položaj Ravanice, opisujuć manastir i crkvu s grobom Lazarevim, kakova je onda bila[2]. Putopisac kao tudjinac priobćuje pričanja i tumačenja, kao što jih je po svoj prilici čuo od svoga gospodara, ili od tamošnjih kalugjera, koji su poslanstvu tumačili one svetinje. Opis ravaničkoga manastira i crkve, čini se, da je prilično vjeran, samo što se putopiscu podkrale pogrješke kod tumačenja historijskih slika; jer supruga se Lazareva nije zvala Marija, nego Milica; onaj pako bezimeni despot Bugarske, koj je zamienio vladalačko priestolje sa životom manastirskim i predao zetu si Lazaru državu, neće biti Lazarev zet knez Vratko, nego možda Stjepan Nemanja, od kojega je Vratko vukao lozu[3]. Onih slika žalibog danas više neima, uništilo bo jih je tursko barbarstvo[4].

[1] Rad, knj. LXXI, 22, 23; LXXXIV, 86, 88.

[2] O Ravanici gl. Milićević, knj. Srbija, p. 1102—4, gdje je sva znatnija literatura o Ravanici pobilježena.

[3] Il. Ruvarac, O knezu Lazaru, p. 3.

[4] Kanitz, Serbien, p. 30—34.

Digitized by Google

Povrativši se k prievozu ili brodu na Moravi, valjda današnjoj Ćupriji, krenuše dalje na lievoj obali Morave. Ovom prilikom spominje Moravino vrelo i ušće, zove ju Ptolomejovim (l. III, c. 9, § 3) imenom *Moschio* (Μόσχιος), koj mu se po Ptolomeju izlieva u Dunav kod „Trikorniuma", ili današnjega Smedereva (*Zenderuu*, che è *Samandria*). I Vrančić u dnevniku ovoga puta (VI, 80) na kratko opisuje vrelo, tok i ušće Morave, koju takodjer zove starim imenom *Mosthius* (sic!). I tu se vidi, da se je naš putopisac glede stare geografije prilagodjivao svomu gospodaru. Po opisu misli se tu na iztočnu Moravu, jer ova dolazi od novo-brdskih krajeva. Glede ušća tačnije navodi Vrančić, „da malo više (mjesto malo niže) Smedereva (kod Kuliča) utječe, dočim joj se rukav, po imenu *Jessava* (Jezava), koj se hvata zidina Smedereva, ovdje u Dunav izlieva[1]." Naš putopisac uzimlje po Ptolomeju, da se Morava izlieva kod Trikorniuma ili kod današnjega Smedereva, a to prihvaća i Vrančić u svojem putopisu[2]. Tricornium bijaše blizu Dunava pred Grockom, od III. do VI. vieka najznatnije mjesto gornje Moesije s jakom posadom. Po novijih iztraživanjih Tricornium nije Smederevo, nego bijaše kod Ritopeka pokraj Dunava[3], dočim su drugi mislili, da je današnja Grocka, a drugi opet, da je Golubac na Dunavu[4]. Na daljem putu navodi selo *Bathizina*, i rieku *Leponizzu*, što je današnja varošica Batočina, poznata od prvoga Vrančićeva puta[5], kod koje teče Lepenica, utječuća u Moravu. Dalje spominje selo, koje mu se turski zove *Poturechie*, srpski *Clenovac*, a magjarski *Palotna*. Tursko je ime po svoj prilici izopačeno, srpskoga je danas nestalo, a magjarsko ime razjasnjuje, da je to današnja varoš Palanka u smederevskom okrugu na lievom briegu Jasenice. Za Turaka zvala se Hasan-pašina Palanka, navodi ju inžinirski kapetan na svojem poslaničkom putu u Carigrad kao stanicu takodjer pred Batočinom (Baltaschim)[6]; naseljena od Kršćana i Turaka, bila je, kao i sva druga mjesta na glavnoj biogradsko-carigradskoj cesti, ogradjena palisadami. Gradić *Parcham* ili *Crosca*

[1] Rad, knj. LXXI, 27, 30.

[2] Mon. Hung., Sc. II, 300. Na kartah u izdanjih Ptolomeja od 16. v. Moschius utječe kod Trikornija. Gl. Ptol., ed. Ruscelli-Malombra. Tab. IX.

[3] C. Jireček, Heerstrasse, p. 13, Glasnik, XLV, 16.

[4] Möller, Vergl. Wörterbuch, p. 272. Smith, II, 1230.

[5] Rad, knj. LXXI, p. 84.

[6] Hadži Chalfa, p. 186. Milićević, kn. Srbija, p. 161, 162.

Digitized by Google

današnja je Grocka, poznata od putopisa Betzekova i od prvoga puta Vrančićeva[1]. Ovom prilikom priča, kako Turci Krajišnici grade palanke, kako mjesta navalam izložena utvrdjuju palisadami i kulami. Na daljem brežuljastom putu k Biogradu, u istinu pustiše na desno Smederovo, a na lievo isolirani gorski čunj s istoimenim gradićem, tursku *Avallu,* koju Ugri *Zarno* (Žrnov) zovu, takodjer poznat od prvoga Vrančićeva puta[2]; u istinu ga osvojio Sulejman, a s njegova tjemena se zaista vidi daleko u banatsku ravninu. Ona kratka bilježka putopiščeva o Balkanu *(Emo)* u savezu je s bilježkom Vrančićevom, koj u dnevniku istoga puta (VI, 83) opaža, „da na protivnoj (desnoj) obali Dunava, medju Golubcem i Kladovom odpočimlje gora, koju domaći zovu *Kuciaira* (sic!), uzdižuć se brzo do velika obsega, u savezu je preko neprekinutih kosa s Balkanom". K tomu pripominje: zašto takodjer on ovu goru zove Balkanom, „toga dotle nitko nije jasno razabrao[3]". Gora Kuciaira vjerovatno prepisivanjem izopačeno ime, umjesto *Kuciaevo,* to jest, gora Kučeva, one glasovite srpske župe, koja se uz Braničevo spominje u staro-srpskih ljetopisih[4], pa i Vrančić ju spominje u putopisu svoga prvoga puta[5], a prostirala se na desnoj strani rieke Peka[6]. Srpske dakle gore Moravi na iztoku pribraja Vrančić, kao još njekoji noviji srpski pisci, k Balkanu, a toj uputi vidi se trag i u našega putopisca. Vrančiću zaprema Balkan znamenito veći prostor, jer on razlikuje Balkan tracijski *(thracicus),* srpski *(mysiacus)* i dardansko-bugarski *(dardanicus-bulgaricus);* naš pako putopisac, pozivajuć se na Arrijana, prilično je tačno označio duljinu Balkana, kao i narav puta i priedjela, kojim su do Biograda putovali. Put pako, kojim su od Klenovca (Palanke) do Biograda putovali, nije bio isti, kojim su u Carigrad išli; jer na povratku putovahu od Palanke u Grocku, a na putu u Carigrad išli su od Smedereva na jug k Palanci, a

---

[1] Rad, knj. LXXI. 21; knj. LXXXIV, 87.

[2] Rad, knj. LXXI, 21.

[3] „Quare ego etiam hunc (montem) Haemum appello, sed hactenus nemini perspectus. Sic ut non solum Thracius, sed et Mysicus ac Dardanicus Bulgaricus haberi debet". Mon. H., Sc. VI, 83.

[4] Daničić, Rječnik Starina, I, 70, 71, 512.

[5] Monum. Hung. hist., II, 304, 310.

[6] Ruševine Kučeva, misli Dragašević, da su one razvaline stare varoši na desnoj strani Peka izmedju Kruševice i Neresnice. Druge spomene Kučeva gl. u Milićevića, kn. Srbija, p. 1035, 1037.

Digitized by Google

jedan i drugi put bijahu vjerovatno konjski putevi, koji se radi kratkoće uklanjahu glavnomu putu.

Biograd, kojemu navodi sva poznata imena: njemačko *(Belgrad)*, latinsko *(Alba Graeca)*, magjarsko *(Nándor Fejérvár)* i srpsko *(Biograd)*, misli da je stari „Taurunum"; ali ovo nije za ono doba ništa neobična, jer kao što gore navedosmo[1], do D' Anvilla se tako mislilo, pače još i poslije toga[2]. Biograd opisuje više ili manje obširno svaki stariji putopisac, a Vrančićev opis nadmašuje glede tačnosti sve predjašnje[3]. Položaj Biograda opisuje naš putopisac na šire, jer mu se čini, da je znamenit, te mu je medju svimi tvrdjami, što je u Turskoj vidio najznatnija. Strategijski položaj Biograda, čini mu se najjači za to, što je ključ Ugarske, jer pošto ga Sulejman osvojio imao je otvoreni put u Ugarsku. Grad opisuje kakav je onda bio, razlikujuć utvrdjeni grad od ostale varoši. Opis grada odnosi se ponajviše na utvrdjenja, što je putopisac kod svakoga znatnijega mjesta na svom putu izticao. Odatle se može razabrati, da su našemu putopiscu bili vojni poslovi onoga doba dobro poznati. S ovoga stanovišta Biograd je u Pigafettinu putopisu razmjerno dosta na široko opisan, dočim su ostali odnošaji vrlo obćenito nacrtani[4]. I trgovački dio grada osobito napominje, nabrajajuć zastupnike tudjih naroda, koji tu kao trgovci živu, navlastito Dubrovčane i njihovu podzemnu crkvicu, gdje su obavljali pobožnost velike nedjelje. Malo ne svaki tadašnji putnik ističe Biograd, kao znamenito tržište, a dubrovačku naselbinu nadarenu od srpskih vladalaca obilnimi povlasticami, kao znatnu posrednicu u ovih krajevih svakoga trgovačkoga saobraćaja medju iztokom i zapadom[5]. Na krajnjoj medji Srbije obilježuje ju napokon kao liepu, brežuljastu ubavu zemlju, koja je bila pored svega toga ipak slabije obradjena i rjedje naseljena od Bugarske.

---

[1] Gl. str. 94, 95.

[2] Möller, Vergl. Wörterbuch, p. 951.

[3] Rad, knj. LXXI, 18—20.

[4] Wallsdorf opisujuć Biograd (Bellegrad), zove ga ključem Ugarske. Glede veličine poredjuje ga s Nürnbergom. Medju žitelji spominje Srbe, Ugre, Turke, Dubrovčane i Židove, koji se bave trgovinom, a Cigane kao zanatlije. Glede tvrdje opaža: sonst ist diese Festung mehr durch die Natur, als mit starken Pasteyen und anderen Wehren befestigt". Neue Reissbeschreibg., p. 5.

[5] K. Jireček, Heerstrasse, p. 107, 108, 122. Ć. Mijatović: Gjuraj Branković, u Otačbini, Biograd 1875, str. 528.

Digitized by Google

Putopisac nastavlja zatim u 23. glavi opis svoga puta od Biograda preko Ugarske do Beča. Premda ovaj dio putopisa premašuje granice naših razpravljanja, nećemo ga ipak mukom mimoići, jer je za topografiju onoga doba dosta znatan, osobito ona čest putopisa, što se odnosi na priedjel današnje Slavonije, razsvjetlujući ponješto tadanje njezine prilike. Ujedno nam prikazuje jedan od najglavnijih puteva, kojim su Turci preko Biograda u Ugarsku i Austriju prodirali. „Prebacivši Savu na ladjah, krenuše 17. travnja od Biograda i stupivši na tlo Ugarske, dospjeli su za 6 ura ili 18 milja u selo *Mali Carlovci*. Ovo je selo u Sriemu, koj odpočimlje umah, čim se predje Sava. Stanovnici su Rašani, a zemlja je sva opustošena i vrlo malo obradjena Odavle za 7 ura ili 18 m. došli su u *Mitroz*, ili po srbski *Mitrovizza*, po magjarski *Sava S. Demeter*, to jest Sv. Dimitar od Save *(S. Demetrio della Sava)*, varoš, koju su Latini zvali *Sirmium*,[1] odakle se priedjel zove sriemski *(Sirmiense)*, najglavniji dio Ugarske. Ali prema položaju u Ptolomeja[2] sudeć, nemože biti ova varoš Sirmium, inače moramo misliti, da ju je Ptolomej krivo metnuo, ili da je broj stupnjeva bio izopačen; potonje mu se čini vjerovatno, jer u Plinija[3] se čita, da je Sirmium bio na Savi, od Tauruna 45.000 koraka daleko, što se za mnogo nerazlikuje od putopiščeva opisa i od onoga, što mu je pripoviedao poslanik (Vrančić). Ova varoš (koja danas neima zidina, za to je više trgovište nego varoš), prekrasna je položaja s lieva od Save, preko koje je Bosna, koja pokrajina u onom Mitrovici susjednom kraju, čini se, da je vrlo šumovita. Ova je varoš bila velika i ugledna priestolnica njekojih rimskih careva, medju kojimi bijaše Probo, koj, osim tolikih dobrih djela, koja je ovdje tvorio, a možda sećajuć se dužnosti prama otcu, koj bijaše vrtlar, dade nasaditi goru, koja se danas zove *Almo*, najboljim trsom malvasije i drugih sličnih vrsti. Ova je gora daleko od ove varoši oko 10 milja, a proteže se od iztoka na zapad medju Savom i Dunavom, a danas se hrvatski zove *Frusca gora;* pokazuje se kao da bi bila po svuda vrlo ubava i rodna gorica, kada bi bila danas, kao što je njegda bila obradjena. Vidi se,

[1] „A Zatta ad oppidum *Dmitrovci* nominatam, et in Savi ripa positum, olim *Syrmium* appelatum. Vrančić u dnevniku; Scr., XXXII, 57. S. Demetrius, gl. u Olaha, p. 40, 41.

[2] Ptol., lib. II, cap. XV, § 4, ed. Müller, p. 302.

[3] Plinius, III, 148. Ostali navodi starih pisaca o Sirmiumu gl. u Müllera, Ptol., p. 302.

Digitized by Google

da je ova varoš bila naseljena od Rimljana, od velikih ljudi, kao što se iz mnogih tragova razabira i po starinah, koje se kadšto onuda nalaze. Malo mjeseci prije našega došašća, priča dalje, njeki turski seljak, obradjujuć zemlju, namjeri se u zemlji na vrlo veliku škrinju sa pokrovom, kao što je bilo u običaju zakapati kakova plemenitoga Rimljanina, a u nutri nebijaše drugo nego dvie mrtve glave, a na prednjoj strani bijaše uklesan lat. napis (sliedi napis)[1]. Vide se još ruševine prekrasne zgrade, kao od njeke tvrdjice, koja je bila spojena s crkvom. Tu ima mnogo kuća, udobnih kao i u Ugarskoj; tu ima sandžak svoju stolicu. Tu su uskrsni dan svetkovali. Krenuvši dalje dospjeli su za $9^1/_2$ ura ili 30 m. u *Zotin*, selo, u kojem je bila tvrdja po imenu *Zata*, sagradjena na vrletnoj stieni, do koje se vrlo mučno uzlazi, s desna rukava dunavskoga. Razgledavajuć se na okolo, odkriva se veliko polje, vidi se grad Bač *(Bacciense)*, od kojega priedjel nosi ime, a taj je naproti Sriemu onkraj Dunava; vidi se prama iztoku *Villach* (Ilok). Ovu tvrdju, Mitrovicu i mnoga druga mjesta posjedovaše Lovre, sin Nikole, potonjega kralja bosanskoga, a poslije Ladislav plemić ugarski. Tu stanuju Turci, Srbi i Ugri. Krenuvši dalje, stigli su za $7^1/_2$ ura ili 20 m. u *Ossech*[2]. Ovaj grad na desnu rieke Drave, opasan je nizkimi zidinami bez kula, a one su ponajviše od Turaka plotom popravljene; kuće unutri sve su od slame i drva, a ulice su gredami potaracane (čuo je, da je tako i Siget); u obsegu ima malo više od jedne milje talijanske; stanovnici su Ugri i Srbi, a svi su vjere augsburžke. Tu su Turci Kacianera porazili. Nad gradskimi vrati bila su niže podpisana pismena na kamenu uklesana, ponio jih je sa sobom, da se vidi, da je i ovaj grad svoje vrieme nješto bio (sliedi napis)[3]. Tu su prebacili Dravu. Sulejman iduć k Sigetu, dodje napokon do ovoga grada, prebacivši rieku, uviek se držao rieke i nije se mnogo udaljivao od lieve joj strane. Od Osjeka prispjeli su za 4 ure ili 10 m u *Lasco*[4], veliko selo, ali na ugarsku

[1] Napis naštampan je u Pigafettinu putopisu, a priobći ga uz druge i Mommsen. C. I. L, t. III, p 418.

[2] „Ad *Ezikum* oppidum muratum in ripa Dravi, Joannis Cazianeri clade memorabile". Vrančić u dnevniku, Sc., XXXII 57.

[3] Napisi naštampani su u Pigafettinu putopisu, a priobći jih uz druge i Mommsen, C. I. L., t. III, p. 423.

[4] *Laszko.* Vrančić još spominje medju Laskom i Osjekom gradić *Valko*, današnje Valpovo, koje Pigafetta nespominje. Mon Hung., Sc. XXXII, 57.

Digitized by Google

varoš. Ova njihova varoš neima zidova, malo ne sve su kuće pokrite slamom, stiene su zidane, i pećmi po ugarsku obskrbljene Ove kuće prema srbskim i bugarskim najkrasnije su palače, nu ipak su jim vrata tako nizka i malena, da velikom mukom može čovjek unići. To se navlaš pravi, da Turci nemogu unići s njihovimi konji na prenoćivanje. Jer u Ugarskoj neima nijednoga ili vrlo malo karavanseraja, niti ima drugih turskih sgrada, i to za to, što je Ugarska još mlada podanica turska, pa i za to, što je više izložena navalam kršćanskim, kojim druge pokrajine nisu izložene. Ova se varoš zove Lasko po jednoj dunavskoj strugi istoga imena, koju Dunav ostavlja s desna i teče na rubu, te pripada Turčinu. Turci se dobro gledaju sa stanovnici. Kada je prolazila tolika vojska sa Sulejmanom, iduć na Siget, nije bilo nikoga, komu bi bila nanila štete, a zlo bi bio prošao, koj bi bio uzeo i jedan kruh, a da ga nebi bio platio. Žitelji su slali živež na bojište, ili nosili ga do mjesta, gdje su Turci prolazili. Mnogi stanovnici živu vrlo pristojno, osobito mladići, koji paze na nauke; svi su vjeroizpoviesti augsburžke, imajuć propovjednika i javnu školu, gdje uče latinski, grčki i židovski, imaju jednoga, a kad što dva učitelja, koji poučavaju u slobodnih umjetnostih, u retorici, aritmetici, geometriji i sličnih naucih. Polaze naše krajeve i vrate se kad jih je volja; nose knjige iz Würtemberžke i drugih mjesta, još iz Beča, kamo polaze na nauke. Kao podložnici turski stoje vrlo dobro, još bolje, odkada je Siget zauzet; buduć su jim tamošnji vojnici često velikimi navalami dosadjivali. Malo mare, da li stvari kršćanske idu dobro ili zlo, dapače oni, kao što se razabira, pokazivahu se zadovoljnimi, što je Siget osvojen, govoreć, da se više neboje, da će biti uznemirivani.

Krenuvši od Laska stigoše za $8^1/_2$ ura ili 24 m. u *Moacch*[1]. Tu je turski gradić na desnom rukavu Dunava, sličan je Parkamu i sagradjen je u istu svrhu. Osim ovoga gradića ima još i ugarskih kuća, njegda bijaše prilično mjesto s vrlo dobrim vašarom, koj se još drži, ali se toliko nepolazi kao njegda. Vašar bijaše upravo onoga dana, kad su se ondje bavili, čekajuć Ibrahima, koj je kao turski poslanik iz Beča dolazio. Na putu u Muhač prošli su gradićem *Baragnavar*. Malo dalje danas je turski gradić. Vide se ondje ruševine njeke tvrdjice i crkve s dva tornja, a jedno i drugo

[1] „Ad campum *Mohacz* clade Ludovici regis memorabile". Vrančić, Scr., XXXII, 57.

Digitized by Google

da je sagradjeno od Stjepana, prvoga kršćanskoga kralja ugarskoga, koji običavaše ondje prebivati. Ovaj je kralj sagradio po svojoj državi mnogo crkava, a svaku s dva tornja, koji su služili za zvonike, budući da Ugarska nosi u svojem grbu kao znak veliku crkvu s dva tornja. Blizu ovoga mjesta njeke su močvare, preko kojih se ide drvenim mostom, u kojih, pričaju žitelji, da je skriven zvon, o kojem se, kao i o kralju, pripoviedaju mnoga čudesa. Na polju sred Muhača bijaše boj g. 1526. dne 29. kolovoza medju Sulejmanom i Ljudevitom kraljem ugarskim. Kralj, pošto mu je vojska bila razbijena, bježeć običnim putem prama Budimu, zaguši se u njekoj bari, u kojoj je bilo osam crklih konja. Ova je bara od bojišta udaljena dobru talijansku milju, na kraju je brežuljka, koj nije daleko od Dunava. Medju ovim brežuljkom i Dunavom, što je daleko hitac od luka, ima još močvarâ i barâ, preko kojih se može samo vrlo uzkim drvenim mostićem prieći. Kralj hoteć proći prieko, nadje sve puno kola i drugih prepreka, jer sve je bježalo od boja; hoteć prieći, skoči preko bare koja se hvata mosta, ali po nesreći sruši se u nutra zajedno s konjem. Turci pričaju, da su ga našli dva dana poslije boja, i da ga je Sulejman dao zakopati u njekoj crkvi, koju su nedaleko vidjeli. Krenuvši dalje za $6^1/_2$ ura ili 20 m. prispjeli su u selo *Ethi*[1], prešavši gradić *Zechiu,* pa liepu i bogatu opatiju *Bata* i *Batazi,* putovahu vrlo dobro uradjenim poljem, koje se prostire medju liepim brežuljkom i Dunavom, a putopiscu se čini, da je to najkrasniji dio Ugarske, što ga je vidio. Od ovud došli su za 3 ure ili 9 milja u veliku varoš *Tolna,* a prostire se s desna od Dunava, ima dobre kuće po ugarsku; Turci se dobro paze, kao i u Lasku sa stanovntci, kojih je većina vjere augsburžke, imaju školu te uče, kako je gore rečeno. Prošli su njegda bogatom opatijom *Sexuar,* koja je danas pretvorena u tvrdju, a u njoj su turski vojnici. Polje je uradjeno, i ima po koji brežuljak. Ovo je mjesto sandžakat, a tu, u svoj Turskoj, čuo je jedino zvona zvoniti. Zatim su dospjeli za 9 ura ili 26 m. u selo *Fuldvar*[2], što znači tvrdju od zemlje. Tu je turska tvrdjica s desna od Dunava. Prošli su mjestom *Paxivilla,* gdje je bila liepa crkva, ogradjena zidom, a danas tu stanuju turski vojnici; polje ima po koji brežuljak i njeke šumice; stanovnici su Ugri pomenute

[1] „Ad *Ettinum*", Vrancić, Scr., XXXII, 57.
[2] Fewldwar, Vrančić, Scr., XXXII, 57.

Digitized by Google

vjeroizpovjesti. Zatim stigoše za 7 ura ili 20 m. u selo *Adom*, gdje je turski gradić; priedjel je valovit, slabo uradjen, ima i brežuljaka. Odavle za 8 ura ili 24 m. prispjeli su u Budim *(Buda)*, grad kraljevski. S traga ostaviše mjesto po imenu *Tertuu*, koje je pripadalo porodici Sarcam, gdje je liepa palača, a prema zemlji i liepa crkva; sada pripada Hasanbegu sandžaku bosanskomu. Tu je strmi put na prielazu od jedne na drugu ravnicu. Priedjel je slabo uradjen, a što se bliže ide k Budimu, ima više brežuljaka. Ovaj grad, naime Budim (od Ptolomeja zvan Curta), bijaše s nova sagradjen od Bude, brata Atilina, od kojega nosi i ime; prostire se po brdu na desnoj obali Dunava; duljina mu je od sjevera k jugu, a obseg mu je malen. Osim tvrdje, gdje je kraljevski dvor, sagradjen na najvišoj česti brda, na glavi grada; diže se s južne strane, drugo više brdo, koje vlada gradom i predgradjem, koje je pod brdom. Na podnožju ovoga brda prema jugu, izviru vruće vode, koje teku u susjedni Dunav. Dolazeć s ove strane u Budim za poći u Ostrogon, dodje se k težko pristupnomu tiesnomu klancu, budući da je s jedne strane Dunav, a s druge pomenuto brdo, koje je vrh njega. Tu su bila vrata, koja su čuvala ovaj prohod. Dunav tekuć od sjevera k jugu, ostavlja grad na zapadu. Na zapadnoj strani Budima ima takodjer mnogih drugih brda, medju kojimi je jedno vrlo rodno, te je bilo ponajviše zasadjeno vinogradi, kamo su kraljevi obično na lov išli. Sa sjevera ima ravnica i velikih polja, što gledaju prama Ostrogonu. Turci pako da si osiguraju predgradja, koja se protežu brežuljkom sve do Dunava, povukli su zid, koj, počimajuć kod rieke, ide prama zapadu, dižuć se brdom, hvata se potonjih krajeva zidina gradskih i tako dieli pomenuta polja od predgradja i budimskih kuća; ali ovaj zid nije dobar, jer nebi se mogao oprieti nagloj navali naših. Budimu na zapadu ima mnogih dolina i brda, zato se s ove strane može vrlo težko unići; kućam pako ovoga grada Turci nisu naškodili, budući da su mirno unišli. Još se uzčuvala blizu tvrdje biskupska crkva i mnoge druge, koje sve pripadaju augsburžkoj vjeroispoviesti. Izvan pomenutoga novoga zida, gdje je običan put, što vodi u Ostrogon, Turci su na obali Dunava sve kuće, koje su imale biti liepe, porušili. Medju timi vidjeli su kuću, u kojoj stanovaše preč. poslanik (Vrančić), dok je bio ondje prepošt; duž ove ceste su vruće kupelji, koje polaze mnogi bolestnici. Tu su se bavili dva dana, a paša jim izkaza velike počasti, dade razapeti prekrasan šator u vriednosti od 3000 dukata u zlatu, izradjen po perzijski,

Digitized by Google

a pokloni mu ga veliki vezir Mehmed. Opisuje na tanko slike na tom šatoru, a osobito onu životinju, koja radja *Belzuaro* ili „suzu jelenovu“, kao što ga njekoji obćenito zovu, što da je kao njeki uztuk za sve otrovi i kužne bolesti medju svimi sredstvi najbolje. Ona životinja slična mu je kozi, biele je dlake, a žive u Indiji. Kad je životinja stara, radja kod srca neke konkrecije, velike poput kestena. Lovac kad ulovi kozu (jer za drugo ju nelovi), umah ju razpori, izvadi iz srca onu konkreciju i onako toplu metne u usta, gdje se stine i otvrdne. Veli se još, da se u takove životinje radja starosti radi u očima, te da ju izsuzi, a odatle, moguće, da bi nazvana „suzom jelenovom“. Ali ovaj postanak s očiju neda se tako dokazati kao onaj kod srca. Ovaj belzuaro, misli, da nije drugo nego Barbosin *Paxar,* njeki indijski kamen, o kojem Odoardo Barbosa u svojoj knjizi o iztočnoj Indiji potanje govori, što ga donesoše njeki skitajući se narodi iz kraljestva Delhi, imenom Joghi, kralju indijskomu na prodaju. Barbosa piše: „Ovi Joghi, koji dolaze iz kralj. Delhi, donesoše kralju indijskomu Alikornu i njeko kamenje, po imenu *Paxar*, koje da je liek od otrovi. Taj je kamen prevarljiv i mekan, velik poput badema, nalazi se u glavi njeke životinje, a u Indijanaca je na velikom glasu[1]. Belzuar mu je dakle iskvareno ime od Paxar, od kojega, pretvorena u prašak, ako se malenkost uzme u vinu ili vodi, djeluje proti otrovi, kugi i svakoj drugoj otrovnoj bolesti, jer tjera tielo na znoj. Ovo sredstvo, kao vrlo riedko, Turci vele ciene, a još više vladaoci i druga velika gospoda, koja ga poznadu, dočim u Italiji malo jih je, koji za to sredstvo znaju. Za putopiščeva boravljenja u Carigradu tržio se karat po 15 do 20 aspra, ili unca za 74 talira, što nije čudo, jer se u Rimu prodao takav kamen, velik kao malen kesten, za 80 do 100 škuda u zlatu. Istina je, da ga se prodaje i jeftinije, ali takav ne mora biti tako dobar. Ovom prilikom na tanje govori o sličnih liekovih: o njekoj smjesi od zemlje, zvanoj „terra sigilata“, koja se u Carigradu trži; tako se zove, što je

[1] „Questi Joghi, che vengono dall detto regno (Dely), portano (alli re d' India) alle volte del Alicorno et alcune pietre dette *Paxar*, che hanno gran virtù contra i veleni. Questa tal pietra è berretina et tenera, di grandezza di una mandorla, la qual vien detta, ritrovarsi nel capo d' un' animale, et è di grandissima reputatione tra gl' Indiani“. Discorso sopra il libro di Odoardo Barbosa, et sopra il sommario delle Indie Orientali. Ramusio, Delle navigationi e viaggi; 2. edit., Venetia 1554, I. vol., p. 336.

Digitized by Google

obilježena turskim pečatom. Ova zemlja, priredjena u malih grudicah, boje je od pečene cigle, slično djeluje kao belzuar, ali nije tako jaka, a mnogo se je prodaje, što ništa nevriedi. Vrlo je težko neizkusnomu ju razpoznati, ako sam neokusi. Ova zemlja nije tako skupa, trži se u grudicah po jednu do dvie aspre. Ovo sredstvo upotrebljavahu jur stari, koji ga zvahu „terra lemnia", jer potječe s otoka Lemnosa, koji se danas zove Stalimene.

Dvie milje daleko od Budima, na desnoj obali Dunava, iza puta, što vodi u Ostrogon, vide se ruševine Staroga Budima *(Buda vecchia)*; veli se, da od ovud pa do Tertua, gdje je ona velika strmina, da je više od 15 milja, a sav ovaj prostor da je bio kućami zapremljen i naseljen, te da se zvao Budimom. Krenuvši odavle, stigli su za 8 ura u Ostrogon *(Strigonia)*, varoš, koju Magjari zovu *Istereron* (sic!) po dvojim riekam, od kojih jedna ga polieva, a druga mu na blizu teče, naime pere ga struga Dunava, koj mu se tu još zove *Istro*; rieka pako *Cron* (Gron), dolazeć s lieve mu strane, utječe u Dunav nedaleko tvrdje. Onoga dana prošli su malo ravnica, nego su išli medju brežuljci, brdinami i šumami. Ovaj je grad razdieljen na dva diela; jedan je od drugoga za dobar hitac daleko, a svaki je odjel ogradjen zidom. Sredinom izmedju obaju teče potok, koj tekuć na zapad, utječe u Dunav. Veći dio gleda na jug, te je u ravnini, u najkrasnijem položaju. Ovaj dio ima s iztoka njeke gore, a s juga je i ravan i gorovit; u ovom dielu ima liepih ulica i vrlo dobrih kuća, te nezaostaje u tom pogledu iza Budima; ima vrlo krasnu, visoku i veliku crkvu, sva je od mramora; Turci ju štete, vadeć mramor i kamenje za svoje gradjevine. Drugi dio grada ovomu je na sjeveru, te je manji; s iztoka mu se diže vrletna i s gradske strane nepristupna stiena, na kojoj je gradić, vrlo malen, bijaše nadbiskupski i nije nigdje oštećen. Od ovoga gradića ili stiene silaze dva zida sve do Dunava, te ogradjuju grad, što je pod gradićem. Dunav pako, prije no što dospije do većega grada, dieli se na dva rukava: manji, tekuć na sjever, hvata se zidina grada, koji ostavlja na iztoku, minuvši ga, prima onaj potok, koj, kao što je rečeno, dieli jedan dio grada od drugoga; zatim se kreće malko na zapad, utječe u drugi veći rukav, i tako oba spojena s nova teku na sjever, peruć zidine drugoga grada, koj jim je na iztoku. Pošto je Dunav minuo Ostrogon, kreće se na jugo-iztok i teče k Budimu. Od Ostrogona nakon puta od 30 milja izlazi se iz države turske i dolazi se u carsku tvrdju na otoku *Comaru*. Ovoga dana tri su puta prešli preko

Digitized by Google

Dunava: jedan put u Ostrogonu, drugi put na pó puta malu strugu istoga Dunava, koja se ljeti običaje pregaziti, a treći put u Komoranu ulazeć na otok. Kudgod putovahu ovoga dana, svagdje bijaše ravnina, te je u posjedu turskom sve do Komorana. Od Komorana, gdje su se bavili dva ili tri dana, prispjeli su za $5^1/_2$ ura ili 20 m. u *Nagiemagiar,* veliku varoš; a prošli su močvare i dobro uradjen priedjel. Odavle za 8 ura ili 30 m. došli su u *Samarin,* veliku varoš; ravnina je dosta naseljena i uradjena. Za tim su prispjeli u *Princhirchin,* selo, što znači na njemački „goreću crkvu", prevalivši 4 njemačke milje puta, što čini 20 talijanskih milja, a ostavili su straga brežuljke i dobro uradjenu ravninu. Istoga dana prešli su Dunav te su izišli iz otoka i stupili na medju Austrije. Ugarska se prostire malo ne sva po ravnini, malo ima briežuljaka a još manje gora, rodna je i vrstna zemlja, ali (onda) slabo naseljena i malo uradjena. U oblasti turskoj osim urodjenih Ugara i Turaka, stanuju još jur dugo vrieme u mnogih mjestih Rašani, koji živu na grčku. Turci su takodjer u Ugarskoj digli ciela sela i razsijali narod po Raši i drugih zemljah, po Maloj Aziji i još preko mora. Odavle prispjeli su naši putnici za 4 lege (nj. milje) puta u *Fissermin,* veliko i ubavo selo, s dobrimi kućami i gostionami. Napokon dne 10. svibnja 1568 stigli su u Beč *(Vienna),* u glavni grad Austrije, pošto su 3 njem. milje puta prevalili. Ibraim beg, dragoman i poslanik sultanov, koj je došao u našem družtvu, udje 12, te bi primljen najčastnije. Dne 17. istoga mjeseca car je primio svoje poslanike, mi ga poljubismo u ruku, a tim je bilo svršeno poslanstvo."

„Probavili su na putu, završuje putopisac svoj putopis, od Jedreneta do Beča u svem 52 dana, od kojih putovahu 40, neračunajuć 9 dana od Carigrada do Jedreneta, što bi u svem 49 dana iznosilo. Izračunav prevaljeni put na milje, mislim, veli, ne bez razloga, da bi moglo biti od Beča do Carigrada od sjevero-zapada prama jugo-iztoku 960 milja, ili poprieko tisuću ili nješto više. Od kojih odbiv na praznovanje najviše peti dio, ostalo bi 800 milja, a ovo bi mu bila daljina ravnim smjerom od jednoga do drugoga grada. Od Niša do Carigrada računa da ima 450 milja; ako se poredi s nekim tiskanim putopisem, koji je putopisac čitao, taj računa 445 milja; nu poredjujuć onaj i ovaj u potankostih, pokazuje se velika razlika, budući da se u onom stavlja od Niša do Sofije 137 milja, dočim jih putopisac računa samo 96; od Sofije pako do Jedreneta računa onaj 170, a putopisac 210 m.; od Jedreneta do

*

Digitized by Google

Carigrada onaj 138, a putopisac 153 m. Od Beča do Budima računa putopisac 161 milju, što ako se poredi s njekim drugim putopisom, koj stavlja 32 m. njemačke, budući da 5 talijanskih milja ide na jednu njemačku, izlazi malo ne na isto. U istinu samo se nagadjanjem mogu ure s obzirom na hitri i lagani hod od prilike proračunati u milje".

Evo Pigafettina opisa puta od Biograda do Beča; opis je za onda dosta znatan, jer takova u suvremenih pisaca, ni domaćih ni inostranih, neima; medju ostalimi glasoviti Olah, pisac istoga vieka (1536), u svojem opisu Ugarske[1] glede topografijskih podataka dosta je suhoparan. Naš putopisac na tom putu ističe ponajprije selo *Mali carlovci,* bez sumnje današnje selo Karlovčići, od prilike na pó puta medju Biogradom i Mitrovicom, koj put, kao kraći, bijaše za onda više u porabi, dočim se današnji pravac puta tadanjemu uklonio. Sriem, koj u istinu odpočimlje čim se kod Biograda prebaci Sava, bijaše, kao i ostala Slavonija, od Turaka opustošena, što naš putopisac u daljem opisu češće ističe, pa i Vrančić u opisu svoga prvoga puta crta crnimi bojami tadanje žalostno stanje ovih krajeva[2]. *Mitroz* ili *S. Demetrio della Sava,* današnja je Mitrovica *(Mitrovizza),* na ruševinah rimskoga Sirmiuma, glavnoga grada Dolnje Panonije, u srednjem vieku uz manastir sv. Dimitra, znamenito tržište, gdje su Dubrovčani u XIV. vieku imali cvatuću naseobinu, koju su kraljevi ugarski, pošto je Dubrovnik bio tada pod njihovom zaštitom, nadarili mnogimi povlasticami[3]. Kad su pako Turci spalili Mitrovicu g. 1396. i narod razselili, te se podigao Biograd za Stjepana Lazarevića, zauze ovaj grad glede znamenitosti njegdašnje mjesto Mitrovice. Putopiščeve viesti o starom Sirmiumu, caru Probu i o Fruškoj gori *(m. Almo)* posve su u skladu s opisom Vrančićevim u putopisu njegova prvoga putovanja[4]. Za dokaz, da je Mitrovica bila za rimskoga doba doista znamenita varoš, navodi putopisac, osim starih ruševina[5], rimski napis, koj snimi sa njekoga staroga sarkofaga; u novije doba priobći ga Mommsen po našem putopiscu i Bon-

[1] N. Olah, De Hungaria et Atila, Varasdini, 1774.

[2] Rad, knj. LXXI, 16.

[3] Fejér, X, 4, 255. Konstantin Filosof u Glasniku, knj. XLII, 271. Hammer, Gesch., I, 245. Jireček, Die Handelsstrassen, p. 82.

[4] Mon. Hung., II, 294. Rad, knj. LXXI, 17.

[5] „Sunt vestigia murorum e terra parum adhuc prominentium. A. Marsilius, Danubius, t II, p. 46

Digitized by Google

garsu, a potonji ga od Pigafette prepisao i razriešio[1]. *Zotin* ili Vrančićeva *Zatta,* današnji Sotin, onda medjašnje mjesto županije vučke i sriemske. Sa gradića na vrletnoj stieni uživao je putopisac dalek vidik u ravnu Bačku, spominjuć prama sjeveru grad Bač (città *Bacciense*), tadanju stolicu nadbiskupa kaločkoga[2], a Baču na iztoku spominje Ilok *(Villach),* o kojem kao i o knezu Lovrincu sinu Nikole Ujlaky-a, koga kralj Matija (g. 1471) imenova kraljem bosanskim, potanje i tačnije govori Vrančić u svojem putopisu[3]. *Ossech,* današnji Osiek; opisuje ga kakav je onda bio, znatan na prielazu preko Drave u Ugarsku. I putopisac spominje poraz Katzianera kod Osieka (g. 1537), kojim porazom posta Osiek glasovit, da je tomu P. Jovius posvetio cielu 26. knjigu svoje historije, gdje je priličan geografijski opis Osieka i njegove okoline[4]. Za dokaz pako, da Osiek bijaše i u staro doba svojim položajem znatan (nespominjuć njegova rimskoga imena), priobćuje putopisac dva rimska napisa, koja snimi sa gradskih vrata, priobći jih takodjer Mommsen po Pigafetti, Marsiliu, i Bongarsu, a potonji jih je od Marsilia prepisao[5].

Na daljem putu preko Ugarske spominje najprije *Lasko,* veliko selo, odnosno varoš u županiji baranjskoj, na putu od Osieka u Muhač, u istinu na mrtvom rukavu desne obale dunavske. Bilježke ob ovom mjestu znatne su, jer su jedino sačuvane u našega putopisca. Na istom putu navodi dalje *Baragnavar* ili današnju Baranju, glavno mjesto istoimene županije, koja se odlikovala osobitom rodnošću[6]; pričanja o tom mjestu vjerovatno je čuo od svojih drugova. Dalje navodi Muhač *(Moacch),* bojište od g. 1526. i opisuje močvare, gdje je kralj Ljudevit II. poginuo[7]. Tu mu je bio tumačem vjerovatno poslanik A. Vrančić, koj je takodjer o tadanjem

[1] Mommen Corp. Insc. Latin., t. III, p. 418; n. 3240.

[2] Olah, op. c., p. 52.

[3] Mon. Hung., II, 291, 292. Rad, LXXI, 16.

[4] P. Jovius, Hist., P. II, l. 36, p. 33 i d.

[5] Marsilius opaža, da su ovi napisi bili nad vrati vukovarskimi (in porta Walconensi?) kad je careva vojska Osiek (god. 1687) Turkom osvojila. Poslije jih Katančić badava tražio. Marsilii Danubius, l. c. Mommsen C. I. L. vol. III., p. 423; n. 3289, 3290.

[6] Ranzani apud Schwandtnerum, I, 330.

[7] Izvještaj o boju muhačkom gl. u Brodarića kod Bonfina u izdanju od g. 1606. Istvanffy, VIII, 118. Katona XIX, 681—724. Hammer, III, 56—62. Fessler-Klein, III, 362—70.

Digitized by Google

ratu pisao[1]. Na putu od Muhača u *Ethi*, Vrančićev *Ettinum* (Ebesi?), spominje selo *Zechiu* vjerovatno današnje Szekcsö, bogatu opatiju. *Batu*[2], gdje Šarviz utječe u Dunav, i trgovište *Batazi* ili današnji Bataszék. Na putu u Tolnu navodi njegda bogatu opatiju *Sexuar* ili današnji Sexard[3]. *Tolnu* pako poredjuje glede stanovnika s Laskom. *Fuldvar*, današnji Földvar, na sjeveroiztoku medju Šarvizom i Dunavom, a na tom putu spominje još *Paxivilla*, današnje trgovište Paks[4]; za tim navodi *Adom*[5], današnji Adonj, rimski *Vetus Salinum*, varošica u stolno-biogradskoj županiji. Medju Adonjem i Budimom navodi mjesto *Tertuu*, koje je pripadalo Hasanbegu, a za to se zvalo Hanzabeg (Hanselböck), magjarski Erd, varošica na Dunavu u stolno-biogradskoj županiji. Ovaj put od Osieka do Budima onaj je isti, kojim je išao Sulejman g. 1526 na Muhač i Budim[6]. Putopiščeve bilježke o Budimu popunjuju mu opis ovoga grada, što je nacrtao gore kod opisa puta u Carigrad; jedno s drugim tvori od prilike cjelinu, jer ovdje više govori o položaju, a ondje o znamenitostih. Budim mu je stara Ptolomejova Κούρτα[7]: ali nije jedini tadanji pisac, koj tako mišljaše, jer još na početku ovoga vieka mnogi su pisci isto tvrdili[8]. Da je osnovatelj Budima bio Buda, brat Atile, govore u veliko tadanji pisci[9]. Ovaj Pigafettin opis Budima odnosi se, kao i kod drugih znatnijih gradova, ponajviše na položaj, a taj je tako tačno nacrtan, kao u nijednoga suvremenoga pisca. Ovaj je opis liep dopunjak k opisu Olahovu[10], u kojega su pobilježene većinom tadanje budimske znamenitosti; u ostalom gdjegod oba pisca o istih govore predmetih, o vrućih vrelih, o tiesnom klancu (altissima praerupta rupes) i dr. podpunoma se slažu. Opisujuć dragocjeni šator, koji je budimski paša razapeo na čast poslanstvu, potanje govori o njekoj indijskoj životinji, sličnoj bieloj kozi, koja radja

[1] Monum. Hung. Hist. III, 20 i d.
[2] Olah, p. 37, Ranzani ap. Schwandtner, I, 330.
[3] *Sexard*, Olah, op. c. p. 37.
[4] *Paksium*, Olah. p. 37.
[5] *Adom*, Vrančić, XXXII, 51. *Adon*, Olah, p. 37.
[6] Hammer, Gesch., III, 639—45.
[7] Ptol. l. II, c. 15, § 3; ed. Müller, p. 229.
[8] Bischof u. Möller, Vergleichendes Wörterbuch, p. 384. Položaj Ptol. *Curtae* još se danas nemože pravo ustanoviti; gl. Müller, Ptol., p. 297. Smith., I, 720.
[9] Olah, p. 161. Ranzani i Galeoti ap. Schwandtner, I, 336, 337, 562.
[10] Olah, op. c. p. 19—24.

Digitized by Google

kamen, po imenu *Belzuar* ili „suzu jelenovu“, nalazeći se oko srca pomenute životinje, te je uztuk otrova i liek od svih kužnih bolesti, a prodavalo ga se za putopiščeva boravka u Carigradu vrlo skupo. Nego putopisac misli, da je belzuaro iskvareno ime istoga indijskoga kamena, koj O. Barbosa u svojem putopisu zove *Paxar*, te je takodjer jako sredstvo od otrovi; ako ga se samo malo kao prašak uzme u vinu ili vodi, djeluje proti svakoj kužnoj i otrovnoj bolesti; velik je kao badem, nalazi se u glavi njeke životinje, a Indijanci ga vele ciene[1]. Budući da Pigafetta vrlo tačno cituje Barbosu, razabira se odatle, kao još i od drugih mjesta njegova putopisa, da je naš putopisac dobro poznavao putopisnu literaturu onoga doba. *Bezoar* (od perzijskoga „Badesar“ što znači uztuk otrova) nazivlju se različite morbidne konkrecije u želudcu raznih životinja, osobito preživača (B. hystricinus u žučnom mjehuru afričkoga ježa), u obće ponajviše kamenci u crievih. Bezoar je prema svojoj porabi vrlo razna kemičkoga sustava, kadšto nije van konkrecija raznih organičkih kiselina, koje vežu dlake, koje su tim, što se životinja liže, u želudac dospjele. Prema sastavinam razlikuje Taylor devet vrsti, a diele se po poreklu na iztočne, zapadne i njemačke bezoare. Iztočni ili pravi bezoar, o kojem se ovdje govori, potječe od Bezoar-koze (Capra aegagrus) ili od gazelje (Antilope Dorcas), dolazi od Golkonde, u sjevernom Dekanu, Indu na jugu, a ponajviše iz Perzije, potonji potječu od divlje gorske koze. Pravi bezoar uživao je njekada veliki ugled u medicini; još se u iztoku tako cieni, da je šah perzijski god. 1808 njeki bezoar nazvao „B. Napoleon“, a i danas se još pojedini primjerak u iztoku plaća sa 10.000 piastra. Tim bi se pričanje našega putopisca o bezoaru odnosno paxaru u suštini slagalo s predmetom, kako ga još danas iz historije farmakognozije poznamo. Istom prilikom govori putopisac o sličnom lieku, osobito o t. zv. „terra sigillata“, što se u Carigradu i u Italiji trži, zove se tako, što je

[1] Libro di Odoardo Barbosa ap. Ramusium, Delle navigationi et viaggi, 2. ed., Venetia 1554; I vol., p. 336.

Duarte ili Odoardo Barbosa, Portugizac, putovaše oko god. 1516 u Indiji, sakupivši mnoge viesti o toj zemlji, napisa knjigu o Indiji. Ramusio preveo je spis Barbose iz njekoga portugizkoga zločestoga rukopisa na talijanski i uvrstio ga u svoj sbornik. Barbosa bijaše poslije Magalhaesov drug kod prvoga putovanja oko zemlje, te ga po smrti vodje snašla na otoku Zebu ista sudbina.

Digitized by Google

obilježena turskim pečatom, a nije drugo, nego „terra Lemnia“, koju su jur stari upotrebljavali. Rumeničasta zemlja bijaše glavni izvod ot. Lemnosa, odatle se zove „terra Lemnia“, ili „sigillata“, vadila se osobito na brdu Masychlus ili Moschylus kod Hephaestije. Galenus razlikuje tri vrsti: jedna je bila medicinska, druga bijaše mastilo, a treća valjarska zemlja. Ovdje je govor o prvoj, koja se skupo tržila, bila je obilježena pečatom, (odatle t. sigillata ili sfragidis), na kojem bijaše lik koze, koja je bila posvećena Artemidi. Rimljani su trgovinu ovom zemljom prepustili Atenjanom kao osobitu povlasticu[1]. *Terra sigillata, terra Lemnia, sphragid,* sinonima su jedne te iste mineralne tvari, poznate u mineralogiji pod imenom *bol.* Od najdavnijih vremena rabljen je bol u terapiji kod boli očiju, kod hemoragije i kao protuotrov; pretežno sastoji od kremene kiseline, gline, željezova i manganova oksida, a u malih količinah od kalija, magnezije i vapna. Naš je putopisac dakle i „terru sigillatu“, znatan liek onoga doba, dosta vjerno prikazao.

Na daljem putu spominje Ostrogon *(Strigonia,* magj. *Istereron* u mjesto Esztergom), koj bi mu nosio ime zajedno od Dunava, na ime od *Istera* i od rieke Grona *(Cron),* utječućeg blizu tvrdjice u Dunav, a to isto tvrde i pozniji pisci[2]. Putopiščev opis s Olahovim[3] daje prilično tačnu sliku tadanjega Ostrogona. Za tim navodi carsku tvrdju Komoran *(Comara)* na istoimenom otoku; ovoga mjesta tu neopisuje, pošto je gore, na putu u Carigrad više o tom gradu rekao. Varoš *Nagie Magiar,* današnje trgovište Nagy-Megyer u županiji komoranskoj. *Samarin,* današnji Sömmerein (Šomorin, Somorja), staro mjesto na otoku Čalokezu, njegda radi svoje rodnosti „zlatnim vrtom“ zvan. *Princhirchin,* značilo bi mu na njemački „goreću crkvu“ (Brennkirchen?), njeko izopačeno mjestno

[1] Galenus priča o zemlji lemnijskoj (de simpl. med., fasc. IX, 1, 2) kao svjedok, da su svećenici (na Lemnosu) svake godine (8. kolovoza) išli po stalnu količinu crvene zemlje, koju su u svečanom obhodu nosili, te su pojedine porcije obilježili sa slikom koze, a odatle se zvala sphragid, te se u daleki sviet tržila. Kad jih pitao o miešanju s kozjom krvi, da su ga izsmjehavali. Medju starimi pisci o toj zemlji najviše govori Plinij (XXVII, 88; XXIX, 104; XXXV, 3, 6, 13, 14), a o uporabi te zemlje gl. Pauli, Realencyklopedie, IV, 911 i 912. H. Blümner, Technologie u. Terminologie der Gewerbe u. Künste; Leipzig 1879, II, 70; IV, 404.

[2] Ranzani i I. Mar. Stella u Švandtnera, I, 332, 606.

[3] Olah, op. c p. 31. 32.

Digitized by Google

ime, kojemu je težko u trag uči. Kao što od svake zemlje, kojom je prošao, tako i od tadanje Ugarske daje kratak i obćenit opis poglédom na narav tla i napučenost. U tadanjoj turskoj oblasti Ugarske ističe medju žitelji osobito Srbe kao davne tamošnje stanovnike. Prešavši iz Ugarske u Austriju spominje selo *Fissermin*, vjerovatno današnje selo Fischament u Dolnjoj Austriji pod Bečkim lugom, u kotaru bruckskom; nedaleko ušća Fische u Dunav. Povratkom u Beč svršava Pigafetta svoj putopis.

Na kraju svoga putopisa Pigafetta govori o vremenu, što su trebovali za put od Carigrada do Beča; u svemu dakle trebovahu 61 dan, od kojih računa 49 na putovanje. Iz istoga putopisa, pa iz Vrančićeva dnevnika (Sc., VI, 78—83) znamo, da je poslanstvo provelo od Požuna do Carigrada u svem na putu 53 dana. Po tomu je poslanstvo sporije natrag putovalo i više se putem zaustavljalo, a tomu bijaše vjerovatno starost i bolešljivost Vrančićeva uzrokom. Busbekovo poslanstvo od god. 1553, kod kojega je i Dernschwam učestvovao, probavilo je na istom putu 64 dana[1]. Od Biograda do Carigrada karavanskim putovanjem trebovalo je Vrančićevo poslanstvo u svemu 34 dana; Busbekovo 25, a Crnovićevo poslanstvo od g. 1564, kod kojega bijaše i Betzek, probavilo je na istom putu uprav jedan mjesec, a natrag samo 28 dana. Odatle se razabira, da vrieme, što je poslanstvo obično za put trebovalo, visilo je obično o veličini karavane i o individualnosti dotičnih poslanika; jer Betzek putujući kao carski kurir s malom pratnjom, trebovao je za put od Biograda do Carigrada god. 1572 u svem 17 dana, g. 1573 samo 12, a na povratku jedva 8 dana[2]. — Pigafetta kušao je i daljinu puta od Beča do Carigrada u svojih, naime talijanskih, miljah izračunati. U putopisu navodi u svem troju milju: na putu po Austriji računa po njemačkih, u Ugarskoj po ugar. miljah, na putu po Turskoj (od Smedereva do Carigrada) računa prevaljeni put na ure, a sve te mjere poredjuje odnosno prenaša (p. 26) u svoje tal. milje, od kojih računa, kao Merkator i drugi tadanji geografi, 5 na jednu njemačku, 7 na jednu ugarsku, a $2^1/_2$ do 3 na jednu uru. Medjutim u tom računu nije bio naš putopisac odveć tačan, jer je i njem. i ugar. milji odviše dopitao. Budući da 60 tal. milja ide na jedan stupanj ekvatorijalni, dakle 4 (a ne

[1] Izvod Dernschwamova putopisa od H. Kieperta u „Globus-u". B. LII, p. 187—90, 202—205.

[2] Rad, knj. LXXXIV, 99.

Digitized by Google

5) na jednu njemačku ili geografijsku milju. Još je više zahvatio kod ugarskih milja, od kojih ide $13^1/_3$ na ekvatorijalni stupanj; tim je ugarska od prilike za $^1/_8$ veća od njemačke ili geografijske milje, a po tomu bi išlo na ugarsku oko 5 (a nipošto 7) talijanskih milja. Daljinu pako prevaljena puta prikazanu urami vrlo je težko, kao što i putopisac pravo opaža, tačno izračunati u miljah, budući da karavane radi nejednakoga hoda za isti put trebaju razna vremena. Putopisac pomnjivo bilježeć ure, što se trebovalo na putu od Carigrada do Biograda od jedne do druge glavne stanice; izračunav pojedinice i sve zajedno na talijanske milje, došao je do rezultata, da od Beča do Carigrada ima u svem 1000 i nješto više milja, dočim Vrančić za isti put računa ukupno 207 ugar. milja, što bi iznosilo 1035 talijanskih; na drugom mjestu (Scr., XXXII, 59) uzimlje se za isti put 192 ug., odnosno 960 tal. milja, a ovo se potonje s Pigafettinim računom u cielom slaže. Pojedinice pako razlikuje se Vrančićev od Pigafettina računa: od Niša do Carigrada uzimlje prvi 84 ug. odnosno 420 tal., a potonji 450 tal. milja; od Niša do Sofije računa Vrančić 17 ug. ili 85 tal., a Pigafetta za isti put uzimlje 96 tal. milja. Naš putopisac niti je svagdje dosta tačan u prenašanju ura u milje, niti u oznakah daljina medju pojedinimi stanicami; jer mu se ure i daljine medju istimi stanicami na putu u Carigrad od onih na putu u Beč često razlikuju[2]. Ostala Pigafettina poredjivanja težko je pratiti, jer je bezimenomu putopisu težko ući u trag; možda je tu Pigafetta mislio na Vrančićeve dnevnike; jer prvi računa od Beča do Budima 161 tal. milju, a po dnevniku bile bi ukupno 32 ugarske ili 160 tal. milja. Tu bi dakle bila oba računa u skladu. U ostalom ako poredimo Vrančićeve i Pigafettine daljine s pravimi, kako jih danas dobro poznamo po duljini tamošnjih željeznih puteva, možemo tvrditi, da su daljine pomenutih starih putopisaca mjestimice s pravimi u skladu, mjestimice pako znatno se razlikuju; u cielom su daljine starih putopisaca prema pravim visoko računane, odnosno odveć dugo odmjerene, a od staroga je vieka jur poznato,

[1] Vrančić računa (VI, 82) od „Ponteparvo“ do Carigrada 2 ugar. milje, a Pigafetta 10 tal. milja. Tim bi išlo na 1 ug. 5 tal. milja. Vrančić svagdje uzimlje 1 ug. milju na 2 ure, dočim Dernschwam računa ugarsku milju na $1^1/_2$ do $1^3/_4$ ure.

[2] Na str. 111 računa 7 ura s 17 m.; str. 127 7 ura s 19 m.; 9 ura s 125 m.; str. 129 7 ura s 18 m.; str. 133 $9^1/_2$ ura s 30 m. itd.

Digitized by Google

da procjene starijih putnika o daljinah, odnosile se na put po kopnu ili vodi, da izpadaju po izkustvu odveć visoko.

Prikazavši i razsvietlivši putopis Pigafettin od Carigrada do Beča, treba da koju reknemo (premda premašuje okvir naših razpravljanja) i o ostaloj sadržini Pigafettine knjige. Pošto je putopisac u najobćenitijih crtah opisao svoj put od Biograda do Carigrada (cap. 3. i 4., p. 23—28), pridržavši potanji opis puta kod povratka, govori ponajprije o prvoj audienciji kod velikoga vezira i drugih paša, nabrajajuć poznate darove, što je pojedinim turskim dostojanstvenikom, da jih se na careve želje skloni, ovom prilikom prikazano. Zatim (c. 5) govori o svetčanoj audienciji kod sultana, o sjaju, koj se tom prilikom razvija, o obredih, na koje se kod primanja poslanstva strogo pazi; spominje silnu svjetinu, koja je bila pozvana, po ulica nagrnula, da vidi toli sjajno poslanstvo, koje možni car odasla na poklon sultanu; opisavši svečane nošnje poslanika i njihovih pratnja govori na šire o sultanovu seralju. Sve je ovo, osim potonjega, na tanje poznato iz Vrančićevih pisama, kojimi cara izvješćuje o stanju stvari i o potežkoćah, koje su na putu ugovaranju mira[1]; ostalo pako poznato je od nebrojenih tadanjih spisa, koji govore o Turskoj[2].

Otegnuvši se pregovori mira probavi poslanstvo malo ne četiri i po mjeseca (od 22./VIII. 1567 do 5./I. 1568) u Carigradu, a putopisac je imao dovoljno vremena i prilike, da prouči Carigrad i svakojake prilike Turske. U gl. VI (p. 35—48) opisuje Carigrad, osobito njegov položaj i glavne znamenitosti. Premda imamo iz onoga i sliedećega vieka preveliki broj takovih opisa, koji su svakojaki, Pigafettin je opis ipak samostalan, osnovan na autopsiji, prikazujuć Carigrad u najglavnijih crtah, kakav je onda bio. Carigrad, koj mu se starinom, veličinom i drugimi osobitnostmi odlikuje od svakoga drugoga tadanjega glasovitoga grada, stere mu se na rtu, zvanom od Plinija i Solina *Chrysoceras*[3], koj se pruža k Aziji, na medji Propontida i na početku morskoga tiesna, što dieli Europu od Azije, zvana od starih „tracijskim Bosporom“ ili

---

[1] Mon. Hung. hist. Scr. VI, 95—137.

[2] Sansovino, Historia univ. dell' origine et imperio dè Turchi. Ven. 1582, p. 15, 49.

[3] Chrysoceras, Plin., IV, 46, ed. Detl. v. I, p. 173; Solinus, 10; Mommsen, p. 78; današnji „Zlatni rog“; Smith, I, 614.

Digitized by Google

„ždrielom Ponta". Diže mu se, sličan trokutu, na sedam brežuljaka. Opisavši pojedine stranice trokuta, ističe *Peru,* kao genovezku naseobinu, hvali njezinu udobnu i duboku luku, a napose još govori (p. 47) o njezinom položaju, žiteljstvu i trgovini[1]. Govoreć o zidinah gradskih opisuje tadanje stanje Carigrada kao tvrdje, te opaža, da su stare zidine rdjavo sačuvane i da malo vriede; tom prilikom osvrće se na osvojenje Carigrada godine 1453. Za tim opisuje položaj sultanova seralja na najističnijem uglu, na samom rtu Svetoga Dimitrije, kako ga se za grčko doba zvalo, pô milje od obale Azije, s divnim pogledom na more i na grad. Medju rtom i obalom Azije ističe otočić sa svjetionikom, a taj otočić, misli, da je onaj, o kojem govori Strabo, da se tu lovilo u velike ribu palamedu (vrst tune)[2], koja je dolazila s Crnoga mora po strani azijskoj, da udje u Propontis. U istinu Strabo govori o lovu palamita (Πηλαμὺς), a mjesto zove Πηλαμυδεία (Pelamydum captura)[3]. K tomu dodaje putopisac svoje opazke i sjeća (što je on vidio), kako ista (?) riba s oceana ulazi Rajnom u ušće Nekara, gdje se u svibnju u velike lovi, te da se za to zove „Maifisc". Nabrajajuć nadalje bezestane (p. 38) i govoreć o raznovrstnih trgovinah, spominje i trgovanje kršćanskim robljem, te opisuje sa žaljenjem; kako se s nesrećnim, osobito ženskim robljem kod pogadjanja nedostojno postupa. Navodeć mošeje, osobito opisuje Sulejmanovu kao najnoviju, govori o njezinom položaju i slogu, te popunjuje tim sve starije opise Carigrada. Opisuje uz to grobnicu Sulejmanovu, koja je kod iste mošeje od kamena i mramora, okruglo sagradjena. Govoreć o gradnji te grobnice, spominje četiri velike mramorne ploče, koje su dignute (8./VIII. 1567) iz sv. Sofije, a na tih ploča da se čitaju zaključci i odredbe sabora carigradskoga, držana za cara Emanuela. Ovom prilikom govori o turskoj pobožnosti, o molitvah, pranju i raznih običajih, što se pri tom drže. Zatim opisuje glasovitu crkvu sv. Sofije, pretvorenu u mošeju, govori na šire o njezinom slogu, te ju poredjuje donjekle s rimskom rotundom. Opisujuć nutrašnjost crkve, ističe kupulu, kao nebo crkve, slikarije, mozajike, zlatne miniature, slike svetaca, kojim Turci, da jih pokvare, izvadiše oči; spominje kako

[1] Potanje o Peri gl. u „Radu", knj. LVI, 230.

[2] „Le razze delle palamite *(„Palamis sarda")* sono stirpe di mar Euxino". Tommaseo, Dizionario, III, 721.

[3] Strabo, XII, 545, 549. Plinij takodjer govori o lovu tune na istom mjestu. Plin., l. IX, 15; ed. c., v. II, 99.

Digitized by Google

je dosta toga zub vremena oštetio. Zaključujući svoj opis, primjećuje, da se sv. Sofija još tako zove, jer se u njoj i sada propovieda, „da je mudrost božja neizmjerna i nedokučiva". Dalje govori o drugih znamenitostih: o hipodromu, spomenicih (obelisku, stupovih), kupalištih, o kućah, raznih sgradah i dr.; ali potanje opisivanje svega toga nije naš zadatak; iztakosmo samo najglavnije momente, da se vidi karakteristika putopiščeva opisa. Pored svega ovaj je opis u cielom obćenit, jer o svem tom imamo obsežnije i sustavnije opise u poznatom Gilijevu opisu Carigrada[1].

Podulje boravljenje u Carigradu upotrebi poslanstvo za izlet po Bosporu, koji ladjicom preploviše od Carigrada do ušća u Crno more. Opis ovoga izleta odnosno Bospora daje putopisac u VII. glavi svoje knjige (p. 48—54), gdje u glavnih crtah opisuje put Bosporom, spominjuć glavna mjesta i njihove znamenitosti, osvrće se na glavne podatke starih pisaca, osobito na Strabona, Plinija i dr. Od zatona i rtova sastojeće tiesno glasovite ljepote opisuje putopisac najprije s europske, pa s azijske strane.[2] Odpočimajuć Galatom, navodi znatnija mjesta, od kojih se njekoja dobro razpoznaju, a njeka su izopačena. Najprije spominje grob Hajradina Barbarose, Leunclavijev Dioplokionion, ili turski Bešiktas.[3] Dalje navodi *Ordocchi* (Ortaköi), *Arnodocchi* (Arnautköi) i *Uromega* (? Kuručezme). Mjesto pako, gdje se Bospor najvećma stiska, i gdje je najjača struja, zove *Hernaugh,* stari je Hermaeum ili današnja tvrdjica Rumeli hisar naproti azijskoj Anadoli hisar, koje tvrdjice sagradi Muhamed II. g. 1453 poslije osvojenja Carigrada na obranu tiesna Po Strabonu (VII, 319) bilo bi tiesno tu 5 stadija široko, nu putopisac misli da nije toliko, nego računa, da je malo više od četvrti tal. milje, a po današnjem računu 550 m. *Giannizzara* je izopačeno ime Genihisar, grčki Neocastrum, a današnji Jeniköi. Putopisac misli, da je tu bio hram Bizanca, dočim je bio po Strabonu (VII, 319) i Polibiju (IV, 39) kod Serapeiona, današnjega gradića Rumeli kawak, koji sagradi Murat IV., gdje se tiesno za nevolju lancem poprieko zatvaralo. Selo *Schender bassa,* po opisu bila bi današnja

[1] P. Gillius apud Banduri, imperium orientale, tom. I, p. 211 i d.

[2] Bospor opisaše od starijih pisaca: Dionisios Bizantinski, Gillius (Gilles-Chevalier), Sestini, Leunclavius, Momars, Carboniano i dr. Glede stare geografije gl. Smitha, Dictionary, I, 422—5. Od novijih opisaše Bospor Hammer, Andreossy, Pertussier, Čihačev i dr. k tomu Kiepertova karta (I : 1,000.000).

[3] Leunclavii, Pandectes, p. 169.

Digitized by Google

Terapija, stara Pharmacia, ubavo mjesto, puno prekrasnih vrtova i ljetovišta otmenih grčkih porodica. *Biuchtere*, ubavo selo, današnje Böjukderê; tu se savija prama zapadu mali zaton, o kojem misli, da je Plinijev (IV, 46) *sinus Casthenes* (Lasthenes ili Leosthenes); ali ovaj je današnja Stenia, najveća i najkrasnija luka Bospora, a zaton kod Böjukdere stari je *sinus Profundus* (Βαθύκολπος). Obala se odovud u istinu savija k sjevero-iztoku, odkuda se vidi ušće Crnoga mora. Manastir *S. Maria de Castagna,* koj bijaše po P. Gillesu u kestenovoj dolini, misli putopisac, da se nezove po obilju kestena, nego od staroga Casthenes (sic!). *Leandro*, gradić Darijev, stari je Serapeion[1], a današnji Rumeli-kawak. Sva obala, opaža putopisac, od Galate do Böjukdere, vrlo je ubava, bila je gusto naseljena, puna prekrasnih vrtova; dalje pako od Böjukdere do ušća, pošto visoke i provaljene gore hvataju se obale, neima ni prebivališta, ni vrtova. — Pošto je putopisac nacrtao europsku obalu Bospora, govori o Crnom moru i njegovom starom imenu, koje more mu se zvalo ponajprije *Assenus* (Ἄξενος) ili „inhospitale", pa *Eussino* (Εὔξεινος) ili „hospitale". To su poznata imena starih geografijskih pisaca[2], a opetuje jih i Leunklavij[3]. Naš se putopisac trudi da raztumači, zašto se ono more zove „Crnim", misli, da se za to tako zove radi svojih gustih, mrkih magla i silnih bura, kojimi je brodarom pogibeljno. Ovo tumačenje prihvaća Leunklavij (l. c.) i drugi tadanji pisci. Naš putopisac misli, da se za to uzkipi, što mu je ušće, Bospor, odveć tiesno, da silni valovi, nastali burom, neimajuć dosta široka izlaza, vraćaju se natrag i postaju bjesniji; sastajuć se s drugimi, vrte se i lome medju sobom, uzrokujući česta brodolomja. Za potvrdu toga navodi oluju prigodom njegova puta, na dušni dan, kad je više od 60 brodova postradalo. Uz to navodi i mišljenje Mele,[4] da je Crno more za to burno, što je odveć plitko; glede imena „mare Maggiore", pozivajuć se na Ptolomeja (l. III, c. 10)[5], misli, da se za to tako zove, što je veće od svih drugih zaljeva mora Sredozemnoga; a glede omjerâ usvaja podatke peripla Arijanova[6]. — Zatim crtajuć azijsku obalu

[1] *Serapeion,* Strabo, VII, 319; Polybius, IV, 39; Smith, I, 424.
[2] Pontus Euxinus u starih pisaca gl. u Smitha, I, 886—88.
[3] Leunclavius, Pand., p. 177.
[4] Pomp. Mela, I, 19; ed. Parthei, p. 28, 29.
[5] U talijanskih izdanjih Ptolomeja čita se: „Ponto Eussinio oggi Mar magiore". Tolomeo da Ruscelli-Malombra, p. 155, 230, 235.
[6] Arriani Periplus Ponti Euxini; ed. Muelleri, Geographi graeci minores, I, 370—401.

Digitized by Google

Bospora, spominje najprije „turanj sa svjetiljkom“, koja pokazuje brodarom put u ušće, koje mu je tu trećinu milje široko, a turanj mu se zove *Phano* (Phanarion, An. Fener). Spominje na bližem otoku mramorni stup, o kojem se krivo tvrdilo, da je podignut u slavu Pompejevu, o kojem spomeniku na tanje govori Leunklavij[1]. Na daljem putu spominje naproti Leandru gradić *Hiero*, stari Hieron[2] ili današnji Anadoli kawak, a ruševine starih zidina bile bi mu ostanci gradića Darijeva. Gradić *Eschizara* biti će izopačeno ime od Anadoli-Hisar. Tu spominje naproti hramu Bizanca hram *Calcedonie*, koj nije bio tu, nego kod gradića Anadoli-Kawak[3]; al ime Kalcedonije pomiešao je s gradom Kalcedonom, gdje je po Meli (I, 19, p. 27), na kojega se pozivlje, u istinu bio hram Jupiterov. Dalje navodi selo *Scintelchin*, po karti možda današnji Džengel-köi. Od ovoga sela pó milje daleko, više prama gori, tvrdi putopisac, da je bio stari grad *Chrysopolis*, a da se tako zvao za to, što je imao mnogo tornjeva, kojih su krovovi bili pokriti pozlaćenim bakrom, te da je u istom mjestu crkva, koje se krov sjajio od zlata, i za to se zvala crkva *Chrizochieramos*. Potonje je ime Leunclavijeva Chrysokeramis, koja mu je bila blizu Anadoli-Hisar[4]. Chrysopolis pako i Chrysoceras nije jedno te isto: prvo je današnji Skutari, što i Leunclavij (p. 68) potvrdjuje, a potonje današnji „Zlatni rog[5]“. Naš putopisac takodjer pozna mišljenje tadanjih učenjaka, koji tvrdiše, da je stari Chrysopolis pozniji Skutari. Putopisac pozna i mišljenje tadanjih učenjaka, koji (kao što još mnogi današnji) utvrdiše, da je Chalcedon pozniji Skutari[6]; al on se trudi usuprot dokazati, da je stari Chalcedon više od dvie milje daleko od Skutara, izvan tiesna, kod sela *Cidecchie* (Kadiköi), potonje njihove stanice na ovom putu. Jer sva je ova obala stare Bithinije, opaža dalje, puna ruševina svakojakih gradjevina, kojih ima na polju još više, odkuda se razabira, da je tu morao biti velik grad. Na mjestu, gdje je današnje selo, vide se mnoge stare sgrade, medju kojimi se ističe vrlo stara crkva, gdje se držao crkveni sabor za cara Marcijana

[1] Leunclavius, Pandectes, p. 169, 170.
[2] Smith, op. c. I, 424.
[3] Smith, op. c. I, 424.
[4] „Chrysokeramis, locus ab aede sacra dictus, tegulis olim inauratis ornata; vicinum est Anatolis Castelli“. Leunclavius, p. 158.
[5] Smith, op. c. I, 614.
[6] Smith, op. c. I, 596.

Digitized by Google

god 455 (m. g. 451); spominje stari, vrlo dubok i vodom obilan bunar, koj bijaše Sulejmanu i njegovoj vojsci na polazu u vojnu perzijsku velika blagodat. Sudeć po ovih starinah, po sličnosti imena i po mišljenju mnogih tamošnjih uglednih stanovnika, misli, da je tu bio stari Chalcedon. Još ga to na to upućuje, što je okolina vrlo rodna, a luka vrlo velika i udobna. Dočim mnogi pisci stavljaju stari Chrisopolis ili pozniji Chalcedon na mjesto današnjega Skutara[1], uzimlju drugi (D' Anville i dr.), kao i današnji Grci, da je stari Chalcedon bio na mjestu današnjega Kadiköi[2]. Naš putopisac jur pozna ova oba mišljenja i zastupa potonje, jer mu se vidi vjerovatnije. — Ovaj Pigafettin opis Bospora nije drugo, nego njeka uspomena njegova tamošnjega tro-dnevnoga putovanja; premda obćenit, nu ipak se može medju gore pomenute starije opise uvrstiti.

Pigafetta, da nacrta tadanje stanje Kršćana u Turskoj, razpravlja u VIII. gl. (str. 54) o poreklu Turaka i o postanku osmanske države. Odpočimajuć s „Velikom Turskom" (Turkestanom) glasovitoga mletačkoga putnika Marka Pola[3], kao prvom domovinom Turaka, prati u glavnih crtah njihovu seobu, bojeve i druge sgode sve do Osmana, kao ujedinitelja turskih plemena i osnovatelja osmanske vlasti. Ob ovih predmetih razpravljaju mnogi tadanji pisci, svaki na svoj način, osobito Spandugino, Paolo Giovio i dr., koje sabra Fr. Sansovino u jednu cjelinu[4], s kojimi se i naš putopisac u suštini slaže, s tom ipak razlikom, što on više ističe geografijske momente, budući mu je tadanja putopisna literatura onih krajeva bila bolje poznata.

Govoreć o osnutku janjičara, kao glavnih stupova osmanske sile, prenosi to (kao i njeki drugi pisci) na vladu Murata II., dočim turski izvori pričaju, da su jur od Urhana uvedeni[5]. Crtajuć položaj Kršćana u Turskoj, govori o njihovih nevoljah, dancih i

---

[1] Smith, I, 596.

[2] Bischoff u Möller, p. 294, 295. Smith, I, 596, 597.

[3] I viaggi di Marco Polo: Venezia 1847, c. 37, p. 196. Yule, Travels of Marco Polo, 2 ed. London 1875. I, 198; II, 451—466.

[4] Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi. Vinegio 1582.

[5] Turske izvore o osnutku janjičara za Urhana zlo su razumieli bizantinski pisci, te su to pripisivali Muratu I., a ove su sliedili Cantemir, Gibbon, Croix i dr. Hammer, Gesch. I, 581. Da su njekoji pisci, osobito P. Giovio, pripisivali to Muratu II., gl. Leunclavia, p. 129.

Digitized by Google

drugih dužnostih; uz to ističe, kako malo znaju o vjeri, što mnoga sela neimaju ni crkve ni svećenika; neznaju ni za papu, ni za Rim, ali ipak strogo drže postove; čame, veli, u babilonskom sužanjstvu, izčekujuć, da jih što prije oslobodimo. Naš je putopisac zabilježio o stanju Kršćana u Turskoj ono, što je vidio i što je slušao, dočim drugi tadanji pisci počamši od erdeljskoga učitelja iz Šebeša i našega Gjurgjevića na široko najcrnijimi bojami crtaju patnje Kršćana u Turskoj, nebi li tim potakli kršćanske vladaoce na izagnanje Turaka iz kršćanskih zemalja[1]. I naš je putopisac proniknut istom mišlju, jer na kraju pripominje: da Turci na toliko vladaju s Kršćani, koliko jim ovi daju prilike da vladaju, tješeć se božjim providjenjem, da to dugo nemože trajati.

Dalje razpravlja u 9. gl. *o nošnjah turskih i o njekojih navadah; o turskih svećenicih i njihovih običajih.* Pošto je razdielio narod na četiri stališa: vojnike, duhovnike, obrtnike i seljake, opisuje na široko njihove nošnje, imajuć priliku i vremena u Carigradu i Jedrenetu, da jih na tanko prouči. O tih istih predmetih razpravljaju takodjer mnogi suvremeni pisci, osobito L. Bassano; budući smo o tom jur drugom prilikom razpravljali, pa što su iste nošnje i navade u Iztoku po gotovu nepromienjene još u životu, bilo bi tu izlišno poznate stvari opetovati[2]. U ovoj glavi znatan je takodjer opis nošnja magjarskih (p. 65), koje donjekle poredjuje s turskimi, a na to ga je potaklo, što je magjarska nošnja od njegove vrlo različita, pa što slikari često u mjesto Turčina naslikaju Magjara. Tu je još upletena po koja bilježka o životu i navadah magjarskih; a da se to odnosi u istinu na Magjare: to se razabira od onud, gdje spominje poreklo, negdašnje postojbine i jezik njihov, o kojem veli, da se razlikuje od svih susjednih jezika, njemačkoga, hrvatskoga, bolje rekuć slovinskoga (schiavona), i od svakoga europskoga, s kojimi neima nikakove srodnosti. Ove bilježke o Magjarih znatan su prilog za etnografiju onoga doba.

U gl. 10. razpravlja o *dvoranstvu,* osobito ob onih sultanovih službenicih, koji stanuju u seralju. Ovom prilikom govori i o krvnom haraču, o kršćanskoj mužkoj djeci, koja se otimlju roditeljem u Grčkoj, Hrvatskoj, Bosni i po drugih kršćanskih pokrajinah Turske, te se odgajaju za službu dvorsku, državnu upravu i za vojsku; prvi se odgajali u seralju, a ostali u zavodu adžem-

[1] Rad, XLIV, 108—121; LXII, 126—33.
[2] Bassano ap. Sansovinum, op. c. p. 41—74. Rad, LXII, 128—33.

Digitized by Google

oghlan, u pravom sjemeništu janjičara. Krvni porez pobirao bi se svake pete godine, a od svakih pet dječaka uzimao se po jedan; ali u tom se, kako znamo, postupalo samovoljno i nesmiljeno, nije se marilo, ako su djeca bila prikladna, ni za dobu ni za broj. O tom krvnom haraču, kao najokrutnijem zulumu, govori počamši od Kuripešića malo ne svaki tadanji putopisac, kao i svaki pisac onoga i sliedećega vieka, razpravljajući o Turskoj i njezinih prilikah — Za tim govori naš putopisac u gl. 11. o dvorskih službenicih, koji stanuju izvan seralja, naime, o chasinedarih *(cesignir)*, čauših, muteferricih *(mustafaracha)*, dragomanih i dr. Govoreć o potonjih ističe Ibrahima, poznata po pridjevku „Strozzeni"[1], kojega je kao suputnika dobro poznavao, te ga u putopisu njekoliko puta spominje: ugledna ličnost, koja je odašiljana u državnih poslovih na razne dvorove. O Ibrahimu priča, da je rodjen Poljak, razumije talijanski, njemački i latinski, ali nijednoga jezika kako treba. Budući da je Mehmedov štićenik, predpostavljen je drugomu dragomanu, Muhamedu,[2] plemenitomu Niemcu, koj dobro govori više jezika, osobito latinski, koj bi kao paž kralja Ljudevita zarobljen poslije poraza muhačkoga.

Razpravljajuć o vojničtvu, u 12. gl. govori o *janjičarih, solakih, sipahih* i njihovih redovih; a u 15. gl. govori o jakosti ili *broju* europske i azijske vojske i njezinih *beglerbezih*, rumilijskom i anadolskom. Europsku vojsku sultanovu računa na 257.000, a azijsku na 462.000, dakle u svemu na 719.000 vojnika, koji bi bili sami konjanici; mornaricu pako računa na 50.000 zajedno s gusari, koji su u službi portinoj. Naš je putopisac crpio svoje podatke o redovih i jakosti turske vojske vjerovatno iz informacije i knjiga, jer je nacrtao u glavnih crtah dosta sustavnu sliku o tadanjem ustrojstvu i jakosti turske vojske. O vojničtvu osmanske vlasti govori takodjer svaki tadanji pisac, razpravljajući o turskih poslovih (Bassano, Gjurgjević, Busbeck itd.), a navlastito u svakoj relaciji mletačkih poslanika, izašiljanih od vieća u Carigrad, razpravlja se o upravi sultanove države, a osobito o vojničtvu i njegovoj jakosti, što je jur onda države najviše zanimalo, da se uzmognu prema turskoj sili za slučaj rata pripraviti. O jakosti ili broju turske vojske razpravljaju osobito mletački poslanici (M. Barbaro, Garzoni, Tiepolo, Soranzo, M. Vennier, Trevisan i dr.)

[1] Hammer, Gesch., III, 388, 389, 511, 512, 525.
[2] Hammer, Gesch, III, 613; IV, 20.

Digitized by Google

u svojih relacijah, a ponajviše po ovih i drugi tadanji pisci turskih stvari; ali jim se podatci ne samo nesudaraju, nego se znatno razlikuju, premda si svaki poslanik dao truda, da iz pouzdanih izvora sazna što tačniji broj turske vojske; njihovi dakle podatci, kao što i našega putopisca, osnivaju se koje na informaciji, koje na procjeni. Poredjujuć ove podatke s podatci našega putopisca, razabira se, da su brojevi o jakosti turske vojske u našega putopisca prema onim u relacijah odveć veliki; jer dočim Pigafetta uzimlje tadanji ukupni broj s 719.000 vojnika, računalo se po relacijah i dr. piscih ukupnu tadanju jakost turske vojske na 565.000 konjanika i 40.000 pješaka.[1]

Razpravljajuć o ostaloj upravi osmanske države, govori u gl. 13. o položaju velikoga vezira *(bassa visir)*, koj je po velikom ugledu i dostojanstvu prvi za sultanom. Putopisac misli, da su veliki veziri rodjeni ponajviše od matera, poteklib od kršćanskih roditelja. Ovom prilikom govori o raznih častih i naslovih (vezir, paša, efendi, beg, sandžak), koji su u Turaka u običaju; pa o ženah i njihovom položaju; o pojedinih pašah, njihovih redovih i dužnostih, o divanu i njegovom poslovanju. To su poznate stvari, o kojih svaki tadanji pisac o turskoj državi na tanko razpravlja. — U gl. 14. govori o osobi sultanovoj i o njegovih sjajnih i mnogobrojnih pratnjah na putu, lovu i dr. Osobito su znatne bilježke o tadanjem sultanu Selimu II., kojega je Pigafetta od audiencije i od drugud lično poznavao, te ga mogao u glavnih crtah opisati, a imao je k tomu prilike doznati, kako sudi o Selimu njegova okolina i narod u Carigradu. Putopisac opaža, „da Selima ni Turci, ni drugi ne ciene i neštuju tako, kao što su mu štovali otca Sulejmana: jer nije, veli dalje, ni ratoboran, ni hrabar, pa ga poslovi mrze i odviše se je podao vinu; za to mu je tielo vrlo težko, lice više nabuhnuto nego debelo, od vina ražareno te slično Baku; a to sve, opaža, bilo je uzrokom, da ga ljudi manje ciene, nego njegove predje, koji su bili ratoborni i vrli vladaoci. Ima mu, veli dalje, oko 40 godina, tiela je debela, stasa srednjega, crvena upaljena lica, a plave i riedke brade". U istinu možda se nigdje u historiji neiztiču toli goleme za državu sudbonosne oprjeke

[1] Zinkeisen u 3. knjizi svoje historije prikazuje tadašnji ustav i upravu, a osobito vojničtvo osmanske države po gradji, crpljenoj iz mletačkih relacija i znatnijih tadanjih pisaca. Ova razpravljanja liepo razsvjetljuju i popunjuju dotične glave u našega putopisca. Zinkeisen, III, 139—247.

*

Digitized by Google

izmedju dva vladaoca, otca i sina, koja su zasebice na priestolju sjedila, kao izmedju Sulejmana I. i Selima II. Ove zanimive bilježke našega putopisca o tadanjem sultanu, ako se porede s nješto mladjom slikom, što ju nacrtaše g. 1573. mletački poslanici Andrija Bodoaro i Konstantin Garzoni o Selimu II.[1] razabrati će se, da su te bilježke u Pigafette kraće, ali da se s onimi u mletačkih poslanika savršeno slažu.

Nacrtavši putopisac u prediućih glavah sliku o snazi turske vlasti, o nevoljnom stanju njezinih kršćanskih naroda i o jakosti turske vojske, razmatra u *osvrtu* (cap. 16. p. 99.), kako bi pored svega toga ipak sdruženi kršćanski vladaoci mogli odoljeti sili osmanskoj, jer su njezini europski puci, radi nepodnošljiva kruta jarma pripravni na svaku bunu; a čim bi se promienila turska sreća, digli bi glavu; jer Turci neimaju tvrdja, koje bi jih uzdržale. To zadaje Turkom, primjećuje, ipak kadšto straha, te su za to vrlo oprezni. Putopisac dalje promatra, da pošto je bog poslao Turke, da kazne griešne Kršćane, pošto ovi predugo trpe i popravili se, neće pustiti, da jih još više pritisnu i satru, a za to, opaža dalje, da nije turska vlast dosta jaka, da jih još duže drži pod jarmom, kad bi protiv nje ustali vladaoci, koji bi kriepošću i hrabrošću bili jači. Putopisac navodi kao primjere: ponajprije Darijevu nebrojenu vojsku, koja nije mogla odoljeti Aleksandru Vel., kojega je vojska mnogo manja bila; za tim navodi Rimljane, koji si podložili sviet sa svojom hrabrom i disciplinirano vojskom. Dalje opaža, da sultanovi vojnici nežele rata, jer za mira uživaju ona podieljena jim dobra; žele ga pako samo oni pješaci, koji su više hajduci nego vojnici, za koje sultan nehaje, nebrinuć se za njihovo zdravlje, ako bi jih poginula i nebrojena množina. U Turskoj dakle žele rat, veli, samo oni, koji neimaju šta izgubiti; strpljivost i poslušnost turskih vojnika nije više ona, kakova je njegda bila, jer stega je znatno popustila, a onaj negdašnji vjerski zanos jur je u njih ohladnuo, jer neidu više tako lako u smrt; onoga negdašnjega siromaštva i strogosti života neima više, kao za prvih njihovih sultana, žive se bo razkošno i sjajno. Kao što su bogatstva Iztoka Rimljanom, tako su i Osmanom pobjede na Iztoku i oplienjenje Egipta naniele velike štete. Još je jedno u vojske turske, što prieti pogibelju osmanskomu carstvu, na ime što su vojnici porekla kršćanskoga, što ima prevelika množina

[1] Relazioni degli Ambasciatori Veneti; ser. III, vol. I, p. 360, 402.

Digitized by Google

kršćanskih robova, ne samo onih, koji nose okove na noguh, nego i onih, koji nose bielu kapu, te se odievaju muzulmanskim imenom, želeć u srcu svako zlo Turčinu, a najveća bi jim bila slast, kad bi mogli svoje gospodare poubijati; a da je toga već bilo, navodi njeke primjere, naime Kali pašu Muhameda II.[1] i Ibrahima, pašu Sulejmanova,[2] koji su Kršćanom prijali. Uz to spominje, što je slušao u Carigradu i putem od svojih zemljaka, od Talijana, koji su na oko bili Turci, a u srcu su potonjim sve zlo željeli; ali niti su mogli, niti su imali snage, da što poduzmu. Kad na dodje vrieme, pripominje, sve će se to i mnogo drugo odkriti, te će ona tiranska vlast u trenutku velika zla doživjeti, jer će se oni narodi na noge dići i udariti kao naoblačeno nebo svojimi strielami, ter uživati nad razsulom, što su predugo pod krutim jarmom stenjali.

Iz ovoga se osvrta razabira, da je putopisac opisao tadanje stanje osmanske vlasti osobito za to, da pokaže, kako bi moguće bilo, da se oslobode kršćanske zemlje i narodi od zuluma turskoga. Tim bi ovaj kratak ali jezgroviti osvrt, kao i ostalo, što je napisao u putopisu o nevoljnom stanju tamošnjih kršćana i o snazi osmanske vlasti, imalo taj zadatak, da i naš putopisac kao dobar Kršćanin, a kao takav se u svom putopisu pokazuje, potakne na razmišljanje ob oslobodjenju turskih Kršćana, i kako bi se to veliko i bogoljubno djelo sdruženjem kršćanskih vladalaca i vrstno uredjenom vojskom lasno postići dalo. U tu svrhu opisa s jedne strane na tanko turske tvrdje, nacrta nezadovoljstvo i trpljenja tamošnjih Kršćana, a s druge strane svraća pažnju na klice razsula, što se jur onda pojavilo u životu osmanske vlasti. Tim bi ovaj osvrt spadao medju one diskusije ob izgonu Turaka iz Europe, kojimi diskusijami bijaše onaj viek (XVI), počamši od F. Petančića,[3] uprav obilan, a na te spise svraćena je pažnja jur na drugom mjestu.[4] Ali bilježke te vrsti u našega putopisca znatno se razlikuju od sličnih u drugih tadanjih pisaca, što se osnivaju na sobstvenih, trieznih i nepretjeranih opažanjih.

Pošto je putopisac opisao svoje putovanje i nacrtao sliku o tadanjem stanju osmanske vlasti, dodaje na kraju svoje knjige izkaz „ciena što se plaćalo u Carigradu u studenom 1567. za mi-

[1] Potanje o Kali paši gl. Sansovina, p. 121.
[2] Potanje o Ibrahimu gl. Leunclavija, Annales, p. 49.
[3] Rad, knj. XLIX, 103—105.
[4] Glasnik, knj. XXXVI, 155—200. Rad, knj. XLIV, 108—121; knj. LXII, 126—133.

Digitized by Google

rodije i druge trgovine.“ Uz to poredjuje turske novce, teže i mjere s tadanjimi novci, težami i mjerami, osobito mletačkimi i ugarskimi. Ovaj je prilog dosta malen, ali vrlo znatan, što su ovakovi izkazi iz onoga doba vrlo riedki. Takovi izkazi bili bi znameniti, kad bi jih više bilo, osobito o trgovačkom prometu carigradskom. Jer Carigrad bijaše još ono doba u trgovačkom pogledu za iztok Europe posredujuće tržište, kao što Bruges (Brügge) i Anversa (Antwerpen) bijahu za europski zapad. Razni narodi sticahu se na njegovih tržištih, koja su bila za medjusobne potrebe svakojakom robom obilno obskrbljena. Kao što bijaše bizantinski dvor tolerantan prema trgovačkim narodom, koji su Carigrad trgovine radi pohadjali i tamo svoje trgovačke poslovnice uzdržavali, dopuštajuć jim da grade crkve svoje vjere sred gradskoga priedjela, u kojem su bili nastanjeni; tako su i Osmani kao bizantinski nasljednici isto dopuštali, jer bi inače posredujućemu tržištu osobito svojstvo manjkalo, kad nebi bio dovoz s iztoka s dovozom iz zapada i sjevera u primjerenom razmjerju; buduć se iztočne, zapadne i sjeverne trgovine morale zamjenjivati; jer napokon nijedan narod nemože na dugo samo da kupuje, a drugi samo da prodaje. — Da putopiščev izkaz o cienah raznih trgovina na carigradskom tržištu popunimo, odnosno razsvietlimo, pretresli smo njekoje književne izvore (Pegoletti-Uzzano, Paxi i dr.) o tadanjoj trgovini, pa najznatnije novije političke ekonomije i historije trgovine (Primaudie, Marin, Hülmann, Cibrario, Scherer, Heyd, Beer itd.), ali nismo se mogli na cjenike carigradske onoga doba nigdje namjeriti. U gore pomenutih izvorih ima gradje za carigradsku trgovinu, gdje se prikazuje carigradski trgovački promet s raznimi trgovačkimi gradovi; ali se navode samo predmeti izvoza i uvoza bez svakih tržnih ciena, uz to se poredjuju novci, teže i mjere carigradske s novci, težami i mjerami dotičnih gradova. Tim rjedji je putopiščev izkaz, što su ciene naznačene u turskom novcu, a tako i teže i mjere, što je za onda još bilo u trgovačkom prometu malo u običaju. I poredjivanje novca, teža i mjera u našega je putopisca posve drugo, nego što na pr. u Uzzana i Paxa, jer u njih neima o turskih mjerah i težah drobnijih podataka, a o ugarskom novcu neima u njih ni spomena. Tim bi ovaj putopiščev prilog o tržnih cienah carigradskih bio znamenit izvor za historiju ciena i za historiju trgovine onoga doba.

Digitized by Google

Tim bi razpravili Pigafettin putopis, koj prikazuje stari vojnički put, vodeći s Ugarske, odnosno srednje Europe preko Biograda u Carigrad, a putopisac ga prikazuje kakav je onda bio. To je isti onaj put, koj nam je na tanko poznat iz putopisa (nespominjuć starije) prvoga Vrančićeva putovanja. Nu Pigafettin putopis ipak popunjuje Vrančićev, ne samo od Jedreneta do Carigrada, nego mjestimice i drugdje, označujuć preciznije ne samo smjer puta, nego i njegovu topiku; pa što nije toliko arheologijsko-geografijskimi umetci izprekidan kao što u Vrančića. Oni pako arheologijsko-geografijski umetci, u ostalom u tadanjih humanista obični, premda su ponajviše u skladu s tadanjimi rezultati naučnih iztraživanja, ipak se u Pigafette prikazuju više samostalniji; jer naš putopisac, gdjegod se neslaže sa svojim učenim gospodarom ili s drugimi tadanjimi pisci, u svojoj skromnosti potiče na dalnje razmišljanje o dotičnom predmetu. Pigafetti kao i Vrančiću bješe Ptolomej i karte u njegovih izdanjih ona zviezda predhodnica, koja prati tadanje putnike u opisivanju svojih putovanja po Balkanskomu poluotoku; pošto su Merkatorove karte onda još bile odveć riedke i vrlo težko pristupne. One pako orografijske pogrješke u našega putopisca, osobito ako jih motrimo s današnjega naučnoga stanovišta, često se pojavljuju u Vrančića, a nisu riedke ni u mnogih drugih tadanjih i poznijih putopisaca i geografa, osobito o razredbi i uporabi starih orografijskih imena, te u identifikaciji starih s novimi orografijskimi imeni. — U ostalom sam putopis očituje, da mu pisac bješe iskusan i naučno svestrano obrazovan putnik, koj je, potekav od glasovite putničke porodice, mnoge zemlje proputovao; da je dobro poznavao, kao što se iz gore navedenih citata razabire, glasovite stare i sredovječne geografe (Strabona, Plinija, Pomp. Melu, Arriana, Ptolomeja, Solina i dr.) i glasovite starije (Pian Carpina, Marka Pola i dr.) i tadanje putnike, premda imena potonjih nespominje. Vrh toga se razabira, da bješe dobro upućen u historiju i njezinu književnost onoga doba, kao i u druge grane tadanjega znanja i umienja. Naš putopisac u opisu svoga puta, nesteže se u razpravljanju li na nj, nego kod svake zemlje, kojom je prošao, dodaje kratku crticu o naravi i o tadanjem stanju njezina tla i naroda. Putopis na dalje pokazuje, da mu pisac bješe oštrouman motritelj, koj je temeljito proniknuo, ne samo u prirodne odnošaje slabo poznata puta, tamošnjih zemalja i naroda, nego i u različite prilike osmanskoga života. Mnogi su mu predmeti, istina, s drugimi tadanjimi pisci

Digitized by Google

zajednički, ali opisi su mu živi i sadržinom jedri, slog precizan i korektan, prikazivanje bistro i zanimivo, odlikujuće se pronicavim shvaćanjem, sigurnošću suda i vjernošću opisivanja. Poredivši napokon Pigafettin putopis s tadanjimi štampom izdanimi putopisi po Balkanskom poluotoku: lasno se dokučuje (buduć da Vrančićev putopis nebijaše onda poznat), zašto je glasoviti englezki geograf, prvi onoga doba, poticao našega putopisca na izdanje svoga putopisa; jer Pigafettin putopis zaista spada formom i sadržinom medju najsavršenije i najznatnije putopise po Balkanskom poluotoku onoga doba.

Digitized by Google

Bugarski i srpski prijevod knjige o sedam mudraca,

njen izvor i kratak obzir na druge slovenske redakcije.

Predano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 3. srpnja 1889.

NAPISAO DR. M. MURKO.

Görres je nazvao[1] knjigu o sedam mudraca razširenijom od sviju klasičkih djela; doprla je do sviju naroda, prevedena je u jezike jevropske i azijske. Mi jê nalazimo — razumije se — i kod Slovena, a njena sudbina je veoma značajna za istoriju kulturnoga razvitka slovenskih plemena.

Preporodjena bugarska i srpska književnost dobiše jê tek početkom našega stoljeća. Šafařík[2] je srpski prijevod (Исторіа Синдипы философа. Въ Будимѣ 1809.) prezirno popratio ovim riječima: Abgeschmackte Anekdoten über Weiber, Gedichte etc. Na svaki način se njezin sadržaj u mnogo čem ne slaže s našim, u školi francuske galanterije dotjeranim današnjim nazorima o ženskinju, osobito, ako uzmemo u ruke orijentalne recenzije, koje su se razširile med Bugarima i med Srbima. Šafaříkovo mišljenje je ipak nepravedno i osobito nehistoričko. Da on nema pravo, vidi se iz toga, što su priče iz toga djela bile tako rado čitane i pripovijedane kod sviju naroda, te se može s pravom ustvrditi, da poslije biblije nije ni jedno djelo bilo prevadjano u tolike jezike

[1] „Die deutschen Volksbücher", str. 154.

[2] „Geschichte der südslavischen Literatur", III, str. 412, N. 618.

[3] Mnogim izdanjima njemačke kronike o sedam mudraca, kojih se u svemu napominje 38 (Goedeke, Grundriss zur Gesch. der deutschen Literatur. [2] 349—351, osim toga još dvije njižnjenjemačke, ib. 466/7, ali to još nijesu sve: meni samomu su, dok sam radio, došla do ruku još 4 starija štampana izdanja), stoji kao natpis: Sehr lustig und nützlich wider der falschen Weiber Untreu zu lesen.

Digitized by Google

kao ovo. Fantazija narodnja je na sve četiri strane svijeta nalazila u pričama njegovim bogate hrane, pa su te priče postajale i pravom svojinom pojedinih naroda.

Tako i kod Slovena; n. pr.: u istočnim i zapadnim redakcijama „sedam mudraca" ima priča o vjernom psu[1]. Neki vitez ode (po zapadnim redakcijama) na turnir, a svoga sinčića povjeri trima služaokama. Kad se dijete zavelo u san, izidjoše služaoke na polje, a u tom izmili iz stijene grdna zmija, te htjede da pojede dijete. Al pas, koji je bio u sobi kraj djeteta, skoči na zmiju i, premda je sâm bio okrvavljen, zaguši zmiju. No, dok se njih dvoje borilo, kolijevka se prevrnu i pokri dijete. Služaoke, videći poslije krv, pomisle, da je pas zaklao dijete, te potrčaše, da gospodji jave, što je i kako je; gospodja podje pred svoga muža i javi mu nesreću. On bez duše upade u sobu i, ništa ne misleći, nasrnu golim mačem na jadnoga psa, te ga raspolovi. Kad je potražio, odakle krv, prevrnu kolijevku i nadje dijete, gdje spava. Sad se pokajao, što je ubio vjernoga psa, al je bilo prekasno. Ovu priču, koju pripovijeda jedan mudrac caru, da ga pouči, kako se ne treba žuriti svojim odlukama, nalazimo gotovo doslovno u Kolberga, Lud polski XIV., 318.

Kod Rusa se našla druga priča, koju opet čitamo u knjizi „o sedam mudraca" na ime: „Matrona Efijska" ili „Udova" (u naučnoj literaturi „Vidua"), koji je predmet već Petronij po jednom istočnom izvoru iznio. Žena nekog viteza (tako u zapadnim redakcijama „sedam mudraca") u tuzi provodi dane i noći na grobu svoga muža. Do nje dodje neki vitez, koji je u blizini čuvao obješenjaka. Dok je on s njome razgovarao, ukradu onoga obješenoga čovjeka i po zakonu bi sada morao vitez biti obješen. Ženi, kojoj je on stao obećavati da će jê uzeti, pade na pamet, da objese njezina čovjeka, koji je bio prije nekog vremena pokopan. Pošto vitez ne htjede to da uradi, sama žena objesi svoga prijašnjega muža, te ga još, da bude sličniji ukradenomu obješenjaku, svakojako isakati. Ovaj isti motiv nalazimo u Ščadrinskom okrugu Permske gubernije u sjevernoistočnoj Rusiji[2]. Ista stvar je poznata i u Ukrajini, a iz narodnih ustiju je poljski pjesnik Goszczyński[3]

[1] U naučnoj literaturi o sedam mudraca je za tu priču opće primljen naziv „Canis".

[2] Orient und Occident, II, 374 pod natpisom: Žena, koja je zaboravila svoga muža.

[3] Pypin i Spasowicz: Исторія славянскихъ литературъ, II, 625.

Digitized by Google

uzeo (ne izmislio) „lukavost“ upraviteljevu u svojem „dvoru Kanjevskom“ (Zamek Kaniowski), kojim htjede prisiliti Orliku, da podje za njega. Brat Orlikin, kozak, bješe postavljen noću na straži pod vješalima. Upravitelj ga odmami sa straže, a medju tijem zapovjedi, da se obješenjak skine s vješala. Za to je imao kozak biti obješen. Sada upravitelj predlaže Orlici, neka bira: bratovu smrt ili neka primi njega za muža.

Kako su oštri sredovječni moraliste mislili o tome djelu, vidimo po natpisu jedne latinske recenzije, koja je najstarija na zapadu i u mnogom se slaže sa orijentalnima, naime ona, iz koje potiče francuski „Dolopathos“ trubadura Herberta: Historia *pulcherrima ac delectabilis* Lucinii, qui fuit discipulus Virgilii magni philosophi, *utilis pro humilitate, patientia, obedientia, castitate et silentio servandis*[1].

Što carev sin mora da sedam dana šuti, to je upravo jezgra cijele knjige. Radi toga se on ne može braniti proti klevetama nevjerne žene svoga oca (maćuhe u zapadnim redakcijama). Mudracima se sada nadaje prilika, da se zauzmu za njega pripovijestima, no nevjerna žena gleda opet, da svojim pričama paralizuje njihov utisak. Ali motiv njegova šutanja nam ipak nije razumljiv. U recenzijama poznatim razjašnjuje se sudbina carevićeva, što jê mudraci čitaju u zvijezdama. No izvor je tome mnogo dublji: knjiga „sedam mudraca“ nije upravo bajoslovna, nego religijozna[2], apologija budhizma, a nije zbornik pričâ o kojekakim lukavostima ženskim. Već su Graesze[3] i Benfey[4] tvrdili, da je njezin izvor u Indiji, premda se nije primilo Benfeyovo mišljenje, koji je dovodio ime Syntipas od starog indijskoga siddhapati; tek je Goedeke[5] našao pravu indijsku paralelu: priču, koja je u mnogom slična onoj o Josifu jegjipátskom, naime o *Kunali*, sinu kralja Aśoke. Prvi smisao se sve više gubio, a i u recenzijama, koje su nam poznate (indijska se još nije našla), već je sasvijem potamnio.

[1] Po rukopisu iz 15. stoljeća bečke dvorske biblijoteke, gl. Mussafia, Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. 1865, str. 249.

[2] Dr. Paul Cassel, Mischle — Sindbad, Secundus — Syntipas. Einleitung und Deutung des Buches der weisen Meister. Berlin, 1888, str. 27.

[3] Lehrbuch der allgem. Literärgeschichte. II, 1, 462.

[4] Orient und Occident, III, 170.

[5] Liber de septem sapientibus, Orient u. Occident, III, 391.

Digitized by Google

Poznate su nam ove orijentalne recenzije[1]:

1. Perzijska: Sindibâd-nâmeh, još ne izdana pjesma, pisana 1375.

2. Osma noć perzijskoga Tûtî-nâmeh di Nachšebî god. 1329. Izdana u malo eksemplara na perzijskom i njemačkom jeziku od H. Brockhansa. Leipzig, 1845. Na novo izdao u talijanskom prijevodu Teza u djelu: Il libro dei sette savi di Roma. ed. D'Ancona. Pisa. 1864. XLIX—LXIV.

3. Jevrejska: Mišle Sindbad ili Mišlè Sandabar[2], o kojoj govori Cassel[3], da ima na sebi biljeg bizantijskoga perijoda i grčko-sirski izvornik.

4. Sirska: Sindban[4] nastala u 4. stoljeću pod manikejskim utjecajem, smiješana s perzijskim. Ta redakcija je najbliža grčkoj.

5. Grčka: Syntipa Mihajla Andreopula[5]. Poetički predgovor kaže, da je djelo prevedeno iz sirskoga i da ga je opet Perzijanac Μοῦσος ili Muza napisao. O Mih. Andreopulu ništa ne znamo. Prije se držalo, da je djelo pisano od 11.—14. vijeka, a Comparetti je dosta pouzdano dokazao, da Sintipa pada u pošljednje decenije jedanaestoga stoljeća. Ova recenzija daje sebi biljeg kršćanski, ali bismo se vrlo varali, kad bismo očekivali u njoj u kršćanskom duhu preradjenu priču o sedam mudraca; o kakoj sasvijem došljednoj radnji, koja bi obuzimala sve, što se ne slaže s kršćan-

---

[1] Mi ćemo ovdje navesti samo glavnije, što je o tom pisano: Domenico Comparetti, Ricerche intorno al libro di Sindibâd. Milano. 1869. (Estratto dalle Memorie del R. Instituto Lombardo di Scienze e lettere, vol. XI, II della serie III). A. Keller, Li romans des sept sages. Tübingen, 1836. M. Landau, Die Quellen des Decameron, 2 Ausg. Stuttgart 1884, str. 28—89.

[2] Štampan prvi put u Carigradu 1517, po tom u Mletcima 1544, 1605. Franc. izdanje: Carmoly, Paraboles de Sandabar, Paris 1849. Heinrich Sengelmann, Das Buch von den sieben weisen Meistern aus dem Hebräischen und Griechischen übersetzt und mit literar-historischen Vorbemerkungen versehen von . . . Novo jevrejsko izdanje sa njemačkim prijevodom ima kod Cassel-a (gl. gore).

[3] O. c. str. 310.

[4] Ova recenzija se ne spominje kod Comparettija. *Sindban* oder die sieben weisen Meister. Syrisch und deutsch von Friedrich Baethgen. Leipzig, 1879.

[5] Σύντιπας, De Syntipa et Cyri filio Andreopuli narratio e cod. Pariss. edita a Io. Fr. Boissonade. Parisiis 1828. Na novo Eberhard, Fabulae romanenses graece conscriptae. Leipzig, 1872.

Digitized by Google

skim duhom, ne može biti razgovora. Da je Sintipa kršćanski preradjen, razabire se samo nekim trunima.

6. Arapska: „Sedam vezira" u nekim redakcijama „Tisuć i jedne noći", poznata u trima različitima oblicima; tuneska je vrlo mlada, tek god. 1731 svršena a pisana u Egiptu[1]. Osim toga ima još tako preradjenih arapskih, perzijskih i turskih redakcija, u kojima dolazi 10 ili 40 vezira[2].

7. Španjolska: Libro de los engannos, et assayamientos de las mugeres[3]. Španjolski prijevod iz arapskoga god. 1253 „pes ordine dell' infante don Federigo" (kralj Alfonso, brat d. Federiga, dao je dvije godine prije prevesti drugi istočni zbornik: Kalila i Dimna).

U svijem tijem redakcijama dolazi možni i mudri istočni car (u grčkoj je Kyros kralj perzijski). Kraj mnogih žénâ (u grčkoj 7) dugo nedobiva nikakih našljednika. A, kad mu je u neke nekavice osvanuo sin, htjede, da ga odgoji, što se samo moglo savjesnije, te ga preda sedmorici mudraca svoje državе. No carević ne nauči ništa kroz godine, te se na pošljetku pozove najmudriji Sintipa, koji carevića dotjera u mudrosti najdalje u kratkom vremenu (od 6 mjeseci), pošto je dao da se njegova morálno-filozofska nauka nacrta u carevićevim sobama. Kad se carević opet vratio na dvor, ne smjede sedam dana ni riječi prosboriti, jer bi drugojačije odmah umro, kako su njegovi filozofi pročitali u zvijezdama. Niko ne može da rastumači, za što carević šuti (Sintipa se za to vrijeme sakriva); tada uze sebi jedna od carevih žena za zadaću, da će ga natjerati na razgovor. Ona ga dovede u svoju sobu, te ga stade navoditi na grijeh, šta više, htjede i carevićeva oca ubiti, samo da može poći za sina. Al carević ostade tvrd kao stanac-kamen.

Odbijena žena stade sad ogovarati sina kod oca, i ovaj naumi, da ga — na njezino nagovaranje — dade pogubiti. Sada dolaze ona sedmorica mudraca i svaki dan, dok je imao carević da šuti, gledao je jedan, da cara odvrati od njegova nauma time, što mu je pričao kojekakе poučne priče, kako se čovjek nikada ne smije požuriti u svom sudu, a osobito, kako se ne smije vjerovati lukavosti i prepredenosti ženskoj. No nevaljala žena takodjer ne

[1] Preveo Habicht, Tausend und eine Nacht, sv. 15, str. 144—259.

[2] Die vierzig Veziere. Aus den Türkischen übertragen von Dr. Behrnauer. Leipzig, 1851. Ovdje ima 80 pripovijedaka. Original polazi iz 15. vijeka.

[3] Izdao Comparetti, o. c. str. 37—54.

Digitized by Google

osta prekrštenih ruku, te proti mudracima navodi opet druge pripovijesti.

Progonjena nevinost — razumije se — pobijedi, te napokon dodje red, da priča još i izbavljeni carević, žena, koju na molbu carevićevu ne ubijaju, nego samo sramotno kazne (mora naime ostrižene kose i zamazana lica na magarcu prolaziti gradom) i Sintipa. Broj ovih priča je u raznim redakcijama različan. Po najviše pripovijeda svaki mudrac po dvije pripovijesti, žena proti njima dolazi samo s jednom, al ima recenzijâ, u kojima katkad mudrac pripovijeda samo jednu stvar, a žena dvije (na pr. u tuneskoj). Takodje nijesu uvijek iste priče, nego su pisci mijenjali po svojoj volji, dometali koješta, a koješta opet izostavljali.

Já ću govoriti pobliže samo o grčkom Sintipi, jer su po njemu radjeni bugarski i srpski prijevod. Grčka redakcija je pravilno i tvrdo gradjena: svaki mudrac priča po dvije priče, med kojima ima uvijek nešto protivno. Žena careva priča samo pet, jer prvi dan samo tuži, a pošljednji se samo grozi, da će se ubiti. Na pošljetku pripovijeda carević 4 pripovijesti, onda slijedi po jedna „баснъ“ (tako se zove u bugarskom, iz grčkoga μῦθος) ženina o svojoj sudbini, te „повѣсть“ filozofa Sintipe svršava djelo.

Kako se vidi iz svega toga, što smo dosad rekli, nemaju sa Sintipom ili sa sedmoricom mudraca ništa zajedničko nekoja druga djela s istim natpisom, koja se nalaze često u sredovječnim i novijim literaturama: „sedam grčkih mudraca“, onda zbirka fâbûlâ pod imenom Sintipe[1] ili nauka „indijskog moralnoga filozofa Sandebar-a ili Sendebar-a“ (slično se zove Sintipa u jevrejskoj redakciji). Mora da je bio kadgod „Traictez de Sandebar Indien philosophe moral“, kao što dokazuje Pierre la Rivey Champenois, Deux livres de filosofie fabuleuse (Lyon· 1579. 8°), gdje dolazi kao: Le second (sc. livre), extrait de Traictez de Sandebar . . . Slično djelo mi je poznato iz talijanske literature: La moral filosofia del Doni, Tratta da gli antichi scrittori. In Vinegia per Francesco Marcolini 1552, gdje takodjer nalazimo: Libro secondo della filosophia de sapienti antichi, nel quale vi si vede, i tradimenti della corte del mondo, et quanto sien grandi. Scritto da *Sendebar* moralissimo filosopho. Isto tako: libro terzo . . .

Ta djela se osnivaju na slavljenoj „knjizi primjera“ u kratkom nazvanom „Pančatantra“ (= pet knjiga), koju je iz sanskrta

[1] Syntipae philosophi Persae fabulae LXII. Graece et latine. Ex duobus codicibus mosquensibus ed. Chr. Fried. Matthaei. Lipsiae, 1781.

Digitized by Google

preveo Benfey i popratio klasičkim uvodom. On je tu dokazao, da veći dio naših priča i pripovijesti potiče upravo iz Indije, a tijem je Benfey potakao sadašnje komparativno izučavanje literarnih gradiva. Mudrac Višnusarman u indijskom originalu, Bidpah (u drugim Pilpai) u arapskom prijevodu, Bidpai u perzijskom, zove se u jevrejskom prijevodu Sandabar, koje je ime prevodilac uzeo iz jevrejske redakcije Sintipe, koji je nama poznat. Isto ime ima i Johannes de Capua u svojem prijevodu „Directorium humanae vitae", koji je radjen po jevrejskom, a poslije postade izvorom mnogih drugih. I češka literatura ima već u staro doba to djelo prevedeno; preveo ga Nikolaj Konáč[1] iz latinskog: Pravidlo lidského života, jinak podobenstvie starých mudreco. V Praze 1528, 1600.[2]

To je vrijedno spomena ponajviše radi toga, što i srpska i u opće staroslovenska literatura ima svoga „Stefanita i Ihnilata[3]" iz orijentalnoga izvora preko Bizancije i takodje nova hrvatska i srpska literatura dobile su kasnije zapadne našljednike ovoga djela: *„Indianski mudroznanac"*, iliti nacsin i vishtina, kako csovik na svitu xiviti mora, da Bogu ugoditi, obshtini hasnovit i srichan biti more, s nadometkom nikojih priricsâ i chudorednih naukâ primudrog Katona, po g. *Martinu Pustaichu* sl. Brodske regemente Majoru iz Nimacskoga u Slavinski jezik prineshen, potlam pako po *Marianu Jaichu* reda s. o. Franceska etc. na svitlo izdan. U Budimu slov. kr. mudroucsne skupshtine. 1825, 8°. 123 str.[4] Neposredni original toga iz njemačkog prevedena djela drži Šafařík, da je napisao grof Chesterfield. Srbima prevede iz francuzkog to djelo P. Solarić[5]: Мудролюбацъ Индийскій, либо искуство щастливо живити у дружтву, содѣвенни еднимъ древнимъ Браминомъ. У Венеціи, 1809.

Bugarski prijevod.

Bugarski prijevod imamo i u rukopisu i štampan. O njemu je prvi govorio M. Drinov[6]. On je našao god. 1871. u Carigradu

[1] Umro 1546, a ne 1450, kako piše Landau.
[2] Jireček, Rukověť. I, 383.
[3] Daničić, Indijske priče prozvane Stefanit i Ihnilat. Zagreb, 1870.
[4] Šafařík, Gesch. d. südsl. Lit. II, 188.
[5] Šafařik, o. c. III, 436.
[6] Периодическо списание. Сръдецъ, 1884. Книжка XII, 1—12: Нѣколко забравени списания на Софрония Врачанскаго.

Digitized by Google

kod episkopa Antima Vidinskog zbornik od 269 listova in folio, koji je napisao god. 1850. u Razgradu попъ Красто попъ Афана (попъ Кръсто попъ Атанасовъ), al je to samo prijepis rukopisa, napisana g. 1802. u Vidinu. Sadržaj mu je sasvijem „filozofski": 1. Митологня Синтипа философа l. 10—45. 2) Басни Езопови и другая баснословия, l. 48—80. 3) философския мудрости, l. 80—250.

Drinov s potpunim pravom drži, da je to djelo napisao preporoditelj nove bugarske književnosti *Sofronij Vračanski,* koji je u ono vrijeme, kad je taj rukopis napisan, živio u Vidinu. Drinov je znao i štampani prijevod prvoga članka: Баснословие Синтипы философа, koji je izdao Х.(ристаки) П.(авловичъ) u Budimu god. 1844.[1] No prof. Drinov nije mogao doći do te knjižice, pa s toga nije ni mogao izreći konačnoga suda o cijeloj stvari. Ja sam mogao knjižicu pregledati u Bečkoj dvorskoj i u Rumjancevskoj biblioteci u Moskvi, ali na žalost ni ja ne mogu, da uporedim mnogo iz prijevoda Sofronijeva sa Pavlovićevim, jer Drinov navodi samo početak djela, a o sadržaju upravo ništa ne govori. Drinov misli, da Pavlović nije ponovo prevodio djela, nego da je samo „Софрониевскій прѣводъ съ нѣкаква, може би, малки измѣнения" preštampa. Tako je isto radio i s Istorijom ili Ljetopisom o. Pajsija[2]. To izdanje ne spominje J. Konstantin Jireček[3], ali iz napomenutih izdanja možemo sebi da stvorimo sud o djelovanju Pavlovićevu i njegovoj osobi. On je izdao na svijet još: 1) Арифметика. Вѣлиградъ. 1833. 2) Разговорникъ греко-болгарскій ib. 1835. 3) Письменникъ общеполезенъ. ib. 1835. 4) Грамматика славеноболгарска. Изданіе първо. Въ Будимѣ 1836. 2. изд. Бѣлиградъ 1845. 5) Изгубенное дете или приключение весма пріятно и полѣзно. У Будиму 1844. To djelo Krištofa Schmidta prevede on s novoga grčkoga. Taj se vrijedni i plodni prosvetitelj med Bugarima sâm zove Dupčaninom, pa se vidi, kaki je bio iz njegova djela: Арифметика . . . за болгарските деца кратко и весма ясно сочинена от сущаго из *Дупницы Македонска* Хрисанфа Павловича *учителя в славеноелинското въ Сищовъ училище.*

[1] Писмени Кр. Всеучилища Пештанског. 8°, 74 str. Knjiga ima i njemački veoma karakterističan natpis: Philosophische Fabeln, u zaporci.

[2] Drinov, Periodičesko spisanie. Braila, 1871, knj. IV, 24.

[3] Книгописъ на новоболгарската книжнина. 1806. — 1870. Виена, 1870.

Digitized by Google

Kakova bi bila ta „izmênenija“, o tom možemo suditi, ako isporedimo natpis i začetak iz Razgradskog rukopisa, u koliko nam je poznat po Drinovu sa knjigom Pavlovićevom.

Sofronij Vračanski:

Мѵѳологія Сѵнтіпа ѳілософа попремного разсмотрена и преведена от персійскаго ѩзыка на греческаго простаго ѩзыка, а от насъ преписана и приведена от греческаго пространнаго ѩзыка на болгарскій краткій и простый ѩзыкъ, къ разуменію болгарскому простому народу, на внѣшнюю полѕу прочитающимъ ю.

Слово Сѵнтіпа ѳілософа.

Сказаніе заради Кѵра царя перска, и зарадъ сына неговаго и зарадъ учителя его Сѵнтіпа ѳілософа, и зарадъ седемъ ѳілософы царевыи и дѣянія ихъ, и зарадъ оная безсрамная царева жена, която хочеше да погуби царскїа сынъ. Сіе сказаніе исписа Мусо Персіанинъ на полѕу внѣшную прочитающимъ ю.

Имаше единъ царь на Персіа, на име Киро, що имаше седемъ жены, ала чада не имаше и всякоги са молеше Богу да го подари чадо. И, спроти това многое моленіе царское, чу му Богъ молбата, и подари го Богъ едно мужко дѣте, що го отхрани царь и педепса го и прорасти го, като едно дрѣво избранное. И като дойде на возрастъ, имаше царь желаніе

Pavlović:

Баснословіе

Синтипы философа весма, любопытное отъ Перскій на Греческій, отъ Греческій же на Болгарскій языкъ преведеное отъ X. II.

Подлогъ Синтипы философа.

Повѣствованіе за Кира перскаго царя, и единородно то негово дете, и учителя Синтипа: и за царски те седмь философе, и една негова и безстыдна жена и нейна та противу царскаго сына клевета. Списано отъ Муса Персянина въ полза прочитающихъ.

Имаше единъ царь въ Персія, име то му Киръ, кой то имаше жены седмь, а дете немаше. Молешесе прочее Богу да му даде дете, щото послуша му Богъ молитва та, и даде му дете мъжко, кое то воспитаваше царски. Имающи же желаніе да го изучи добре и на книга, найде му премудра учителя, за да го изучи добре на софистическа наука (хитрость); но оно

Digitized by Google

и любовь зарадъ да изпедепса сына своего на поученіе книжное граматическое, и намери мудріи учители зарадъ да научатъ сына му на избранное мудрое ученіе . . .

годины три учивши, нищо не приплоди . . .

Kad isporedimo tačno ova dva teksta, ne ćemo ni najmanje sumnjati, *da su to dva sasvijem različna prijevoda,* jer je jezik u njima sasvijem različan. Doduše mogli bismo reći: Pavlović je popravljao i skraćivao; al se ipak toliko udaljuje, da mu možemo vjerovati, kad kaže, da je njegovo djelo „преведеное". U tome pitanju odlučuje prijevod ovoga mjesta iz novog grčkoga originala: ηὗρε σοφώτατον διδάσκαλον, ἵνα τῆς σοφιστικῆς μαθήσεως ἄριστος γένηται. Sofronij, koji je prije imao poteškoće sa prijevodom εἰς τὴν μάθησιν τῶν γραμμάτων (на поученіе книжное граматическое) prevodio je ovdje sasvim slobodno: избранное мудрое ученіе, dok Pavlović ima po originalu: на софистичка наука. Da Pavlović nije imao pred sobom grčkog originala, ne bi nikako mogle te iste riječi dolaziti. Po njegovoj obrazovanosti i njegovu radu literarnom je mogao sasvijem lako samostalno djelo napisati; da je znao novogrčki jezik, što osobito Drinov ističe kod Vračanskog, da dokaže, da je prijevod od njega potekao, to nema sumnje. *No tijem nije dokazano, da Pavlović nije ništa znao o Sofronijevom prijevodu, premda bih ja i to vjerovao;* na to pitanje moglo bi se odgovoriti, kad bismo tačno isporedili oba teksta jedan s drugim i s grčkim originalom.

U opće trebalo bi, da se kogod nadje, tko bi rukopisni tekst isporedio s Pavlovićevim. Za istoriju nove bugarske literature i jezika bilo bi to interesantno i važno, jer itako nam je ta, razumijemo novija doba, jako malo kritički poznata.

Isporedjujući tako, razabralo bi se, da li je već Sofronij Vračanski štogod iz grčkog originala izostavio ili tek Pavlović. Djelo je bilo prevedeno prvi put i drugi put iz novoga grčkog jezika, kako se vidi već po natpisu. O originalu Vračanskog ja ne mogu ništa govoriti, jer mi nije došlo ruku nijedno izdanje, koje je štampano prije godine 1802., a i iz bibliografije, koju sam imao[1], nijesam mogao ništa da saznam.

[1] I. De Kigalla, Σχεδίασμα κατόπτρον τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Hermupolis, 1846. Katalog Lamprosa u Atenima, 1868. Nicolai, Geschichte der neugriech. Literatur. 1876.

Digitized by Google

Najstarije izdanje napominje Boissonade, kad je izdavao staroga Sintipu (p. VIII—IX.): Μυθολογικὸν Συνθίπα τοῦ φιλοσόφου τὰ πλεῖστα περίεργον, ἐκ τῆς περσικῆς γλώττης μεταφρασθέν. Ali u uvodu govori: ἐκ τῆς συριακῆς. To je novogrčki preradjeno djelo Mihajla Andreopula, no Boissonade nam ništa ne govori o tome, kako se odnaša jedno prema drugomu, samo se tuži, da iz njega nije mogao popraviti i popuniti svoga teksta. Keller (Li romans . . . str. XXIX.) dodaje, da se slažu, „premda *nešto*, kao na pr. pripovijest o trima željama, fali".

Meni su poznata samo dva mletačka izdanja. Natpis prvomu glasi: Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου. Τὰ πλεῖστα περίεργον ἐν τῆς περσικῆς γλώττης μεταφρασθέν. Νεωστί μετατυπωθὲν καὶ ἐκ πολλῶν σφαλμάτων μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἐκκαθαρθέν. Ἐν Βενετίᾳ. Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίων. 1815. Koliko se „promijenile" i „popravile mnoge pogreške" u tom izdanju, ne može se iztraživati, ali meni se sve čini, da je tu popravljan samo jezik, a sudeći po iskustvu, mora da se ni jezik nije baš bogzna kako ispravljao, jer se tekst u takim štampanim djelima narodne književnosti drži žilavo u svom prvom obliku. Sasvijem se s ovim slaže — samo neki oblici su promijenjeni — drugo: Ἐν Βενετίᾳ, Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τυπογραφίας τοῦ Φοίνικος. 1864. Natpis mu je isti kao prvomu, samo fale gore podcrtane riječi.

S toga ja mislim, da neću udariti stranputicom, ako bugarsko a kasnije i srpsko izdanje isporedim s mletačkim od god. 1815. Sve se kreće oko toga, što su neke pripovijesti izostavljene iz djela M. Andreopulova. Ja mislim, da ih nije bilo već ni u izvoru, iz kojega su oba Bugarina prevodila. Ako nije tako, to moramo sebi da rastumačimo, odakle se baš kod jednih i drugih izostavljale iste stvari, tako, da su razlozi za modernoga Grka i Bugarina bili isti.

Sintipa Andreopulov ima naime 25 pripovijedaka. Od tijeh već nema u novom grčkom 4: prva pripovijetka trećega filozofa („Der Jäger[1]"), prva sedmoga („Die Wünsche") i prve dvije pripovijesti carevićeve („Gäste vergiftet, der dreijährige Knabe"). Pripovijesti o „lovcu" i o „otrovanim gostima" nije već ni Andreopulos razumijevao; u sirskoj recenziji su mnogo jasnije, pa se na njima

[1] Ja ovdje uzimam natpise, kako ih je uveo Sengelmann, a poslije opet i Cassel primio s nekim modifikacijama. Za zapadne recenzije se — da se bolje razumije — uzimaju Goedekovi latinski natpisi.

*

Digitized by Google

još dobro razbira budhističko porijeklo[1]. Da tko izostavlja što ne razumije, to se lako shvaća, pa ne bi bila baš ni najveća slava Bugarinu-prevodiocu, da ih je on poizostavljao. Ostale dvije vriedjaju i previše svojim nepristojnim sadržajem naše moderno osjećanje u pristojnosti. „Želje" su one gospodje u priči, da bi joj čovjek bio po cijelom tijelu posut genitalijama; „dijete od tri godine" odvraća svojim govorima nekog govorima nekog zavodnika od svoje matere.

Isti je razlog, što se izostavile u bugarskom prijevodu 1. p. IV. filozofa („Der Bademeister") i druga petog („Der angebrannte Mantel"; govori se o tom kako jedna zavodnica navodi ženu na grijeh). Po tome je u bugarskom izdanju Pavlovićevu samo 19 pripovijedaka.

Inače tekst se Pavlovićev sasvijem podudara s grčkim. Dioba i natpisi su takodjer većinom sasvijem isti. Samo je Pavlović rado skraćivao, prostije se izražavao, da bude razumljivijim osobito kod retorskih i filozofskih partija. Tako je morao već i Sofronij Vračanski raditi, jer je i on prevodio, kako smo već vidjeli от греческаго *пространнаго* языка на болгарскій *краткій и простый*, къ разумленію болгарскому *простому народу*.

Karakteristično za Pavlovićev prijevod jest, kad isporedimo mjesto, gdje carević tumači ocu, zašto kod drugih učitelja za tri godine nije ništa naučio, i za što je kod Sintipe već za 6 mjeseci svu znanost poučio. Novo grčko izdanje odgovora u tom sasvijem starom tekstu Mihajla Andreopula, a *Pavlović* (isto tako i srpski prevodilac) *nije mogao ili još bolje nije htio, da potpuno savlada kitnjasti slog i zakučene periode grčke, te za to i nije tako nerazumljiv kao njegovi kolege u staro vrijeme bugarske literature.*

Mletačko izdanje g. 1815.: (sr. Syntipas ed. Boissonade p. 138 sq., Sengelmann S. 167 ff.)[2]	Pavlović:
Str. 73:	Str. 65:
Καὶ ὁ Νέος ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν· ὦ Βασιλεῦ, ἤξευρε ὅτι ἐγὼ τότε ἤμουν νήπιον, καὶ οἱ (αἱ) αισθησες (σεις) τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμίου μου δὲν μοῦ ἐβοηθούσασι· οὔτε τὰ ὀμμάτιά μου καὶ ἡ γλῶσσά μου, οὔτε	„Младый же отвѣстивши рече: О отче царю виай, защо азъ тога бехъ младенецъ (въ детинскій умъ), и душевни те ми и тѣлесни те чувства не ми помагаха: защо никое во

[1] Cassel, o. c. str. 374, 391, 392.

[2] U zaporcima su varijante iz izdanja g. 1864.

Digitized by Google

ὁ νοῦς μου καὶ ἡ καρδία μου ἐδύνονταν νὰ μοῦ βοηθήσουν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων· οὐδὲ εἶναι δυνατὸν ὅτι τὸ μικρὸν παιδὶ νὰ διδάσκεται γνῶσιν εὔκολα, διατὶ πᾶσα παιδὶ (ὅλων τῶν παιδίων) ὁ νοῦς του (των) εἶναι εἰς τὰ παιγνίδια, καὶ εἰς (fali) ταῖς χαραῖς, καὶ δὲν ἔχει (εχουσι) τὸν νοῦν του (των) εἰς τὰ μαθήματα. καὶ ἐγὼ ὦ Βασιλεῦ, κατὰ τοῦτον τὸν ὅμοιον τρόπον ἤμουν τότε, καὶ εἰς τὴν ἡλικίαν, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν, καὶ παντελῶς δὲν ἐδυνόμουν νὰ καρπωθῶ τίποτες (—τε), καὶ νὰ μάθω ἀπὸ τὰ μαθήματα. καὶ τώρα ὁ διδάσκαλός μου Συντίπας, ἔστωντας νὰ βλέπῃ τὸ νέον τῆς ἡλικίας μου, δέν μὲ ἐδίδασκε βαρέα καὶ ἀναγκαστικὰ, οὐδὲ μὲ τὰ βαρύτερα μαθήματα ἄρχισεν ἀπὸ ἀρχῆς νὰ μὲ σπουδάζῃ, ἵνα μὴ ἐγὼ ὡς νέος ἀγανακτήσω, καὶ βαρεθῶ, καὶ ἀφήσω τὴν σπουδήν. καὶ διὰ νὰ ἠξεύρῃ ὁ διδάσκαλός μου, ὅτι ἐξ ἀρχῆς νὰ μὲ ἤθελε βάλλῃ εἰς μεγάλα μαθήματα ἤθελα ὑπερηφανευθῇ, καὶ ἤθελα φύγῃ (ει) ἀπὸ ἐκεῖνον, καὶ μαλιστα νὰ εἶμαι (ἦμαι) υἱὸς Βασιλέως. ἀλλὰ ἔπιασέ με ἀπὸ τὰ μικρὰ μαθήματα, καὶ τὴν ἐπιστήμην τελείως μὲ ἐδίδαξε. καὶ ἐγὼ ἔστωντας νὰ ἔλθω εἰς τελείαν γνῶσιν, ἐφύλαγα εἰς τὴν καρδίαν μου ταῦτα πάντα (fali), ὅσα μὲ ἐδίδαξε· καὶ ἐμάζωξα τὸν πρῶτόν μου καὶ διεσπαρμένον νοῦν, καὶ ἄνοιξα αὐτὸν πρὸς τὸ ἀκούειν, καὶ ἔκαμα καὶ τὴν γιλῶσσάν μου εὔστροφον εἰς τὴν πλοκὴν τῶν μαθεμάτων μου, καὶ τῶν [74] λόγων. Ἔμαθα καὶ τὰ χέριά μου νὰ

истинну малко дете не е способно за да пріема наука, за що то неговый умъ е у игры те, а не у наука та:

като отидохъ же при Синтипа бехъ сосъ умъ не детинскій, по посовершенъ. И така сосъ Божія та помощь и сосъ искусно то наставленіе Синтипово постигнахъ и разумѣхъ сичка та премудрость.

Digitized by Google

δουλεύουν πρὸς τὸν λογισμὸν τῶν λέξεων. Ἔτζη τὸ λοιπὸν θαυμαστότατε πάτερ, ἀπάνω (ἐπάνω) εἰς τοὺς ἕξη μ.ῆνες (—ας) ἔμαθα καὶ ἐκατάλαβα μετὰ ἀκριβείας, πάντα τὰ διδαχθέντα μοι μαθήματα, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ. καὶ ὁ Βασιλεὺς ἔστωντας νὰ εὐφρανθῇ μὲ ταῦτα τὰ λόγια τοῦ παιδίου κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, εὐχαριστηρίους λόγους καὶ ὕμνους ἀνέπεμπε τῷ θεῷ, καὶ τὴν γνῶσιν καὶ φιλοσοφίαν τοῦ παιδίου πολλὰ ἐδόξαζε καὶ ἐπαίνα (—νει), καὶ μεγάλα (—λως) εὐχαρίστει καὶ τὸν φιλόσοφον Συντίπαν τὸν διδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του.

Тогда царь Богу убо благодаренія воздаде многу, сына си же, а най Синтипа похвали.

Srpski prijevod.

Nova srpska litaratura, koja je starija od bugarske, ipak je dobila Sintipu nešto kasnije. No kod Srba se odmah štampao. Potpuni natpis toga izdanja glasi: „Исторіа Синдыпи философа преведена съ греческаго на славено-сербскій езыкъ“. Въ Будимѣ, писмены (gradjanskima) кралѣвскаго Унгарскаго университета лѣта 1809. 8° 96 str. Prikazano: Петру Стояновичу купцу и гражданину Велико-Арадскому. Pod predgovorom je pztpisan G. M., kako Šafařík[1] misli, Georg Mihaljević. Mora da nema više mnogo izdanja toga djela, jer ga i Novaković u „Srpskoj bibliografiji[2]“ citira samo po Šafaříku. Na svršetku djela su ispisani predbrojnici („prenumeranty“) na 248 knjiga. Primilo se ono u noviju srpsku književnost svakako i radi njegova moralnofilozofskoga sadržaja, jer se taj pravac veoma svidio u ono doba pa nije ni slučajno, da je u onom eksemplaru, što sam ga ja imao od peštanske universitetske biblioteke, bio svezan s ovim djelima, koja su sva iz iste štamparne izašla: 1. Избранне басне съ различны езыка на сербскій езыкъ преведене и съ наравоучительными изясненїями и наставленїями обогатьене; 1800. 2. Собраніе моралныхъ вещей, содержащее древныхъ фїлософовъ

[1] Gesch. der südsl. Literatur. III, 412.
[2] Str. 80, n. 370.

Digitized by Google

и славныхъ мужей различныя разговоры; и полезныя нравоученїя отъ Ефрема Лазаровичъ; 1809. 3. Житіе Езопово съ придаткомъ нѣколикихъ басней изъ превода Г. Сергія Волчкова. Преведено съ россійскаго на славено-сербскій языкъ Іоанномъ Міоковичемъ; 1814.

Svakako je naše djelo prevedeno po novom grčkom mletačkom izdanju od god. 1805., jer se u jednom i drugom forme imena „Sintipa" razilaze od obične: Синдипы = Συνδίπα.

U srpskom prijevodu fali još više pripovijedaka nego li u bugarskom: naime druga i treća ženina, onda prva trećega filozofa, prva četvrtoga, druga šestoga, prva sedmoga, prva i druga carevićeva. Onih pripovijedaka filozofâ i carevića, kojih nema u bugarskom, nema ih ni u srpskom osim jedne: druga pripovijest petog filozofa, koja fali u bugarskom, ovdje se u srpskom sačuvala (kako je zavoditeljica ženu navodila na grijeh), ali u srpskom opet nema druge pripovijesti šestoga filozofa („Ein Elephantchen statt des Essens" po Sengelmannu ili prosto „Das Elephantchen" po Casselu). Sadržaja njezina nije pravo razumijevao prevodilac; nejasan je već kod Andreopula: Ženu, koja nosi svome mužu-oraču u polje jelo, napadaju ljudi kod neke mehane, sile ju i onda joj otmu jestivo; samo još ostave nešto medenih kolača al su i iz njih napravili maloga slona. Kad ona dodje mužu i on opazi medenog slona mjesto kolača, ona mu se stade izgovarati — proti svakom našem očekivanju — kako joj se nešto sasnilo i da joj je onda po tom snu savjetovao njezin sanovnik, neka tako napravi slona od kolača, pa da ga onda dade svome čovjeku. Cassel[1] je pokazao, da i u tom ima nešto mitologičko iz Indije, što se izgubilo te mi više ne razumijemo.

Dakle mjesto 25 pripovijedaka, koje pripadaju grčkoj recenziji, imamo mi u srpskom prijevodu samo 17. Umjetna gradjevina narušava se već tijem, što su se izostavile neke pripovijetke mudracâ, jer med jednom i drugom pripovijesti svakoga mudraca je neka protivnost, što je u srpskom prijevodu katkad rečeno na primjer: II. притча истога Філософа, первой противна. No veoma nas iznenadjuje, što manjkaju dvije pripovijesti ženine: druga (Das Gespenst po Seng., Folgen der Jagd ili die Fee und die Jagd po Cass.) i treća (Die verwandelnde Quelle). Tijem su glavni stupovi rasklimani; *okvir, što je glavno i najznačajnije u*

[1] Str. 379—382.

Digitized by Google

istočnim pripovijetkamu sasvim se izgubio. No ni jedna se od tijeh dviju pripovijestî nije svidjela prevodiocu, jer su od najčudnovatijih i najnejasnijih[1].

Taj „slavonoserbski" prijevod je napisan već u sasvijem narodnom jeziku, samo što udaraju u oči mnogi rusizmi; tako se n. pr. zove car Imperator i „e imao 7 Філософа коихъ е за *дѣйствителне совѣтнике* дѣла свои држао" str. 17, весма (često), совѣтъ (često), вѣроятна 65, судейско изреченіе 73, вещь 75, святость 86 i t. d.

Da možemo sebi zamisliti, kaki je to jezik, mislim, da navedem carevićev odgovor, koji smo prije u bugarskom jeziku napomenuli, pa ćemo odmah razabrati, *kako nije moderni Srbin mogao da trpi ili nije mogao prevesti bizantinsku nadutost, koja se sačuvala još u novim grčkim izdanjima.* U ostalom je srpski prevodilac, kraj svega toga, što preslobodno prevodi to teško mjesto, ipak bliži originalu nego bugarski.

Str. 70: . . . Прінцъ отговори: Дражайшій родителю! кодъ первогъ учителя быо самъ дете, а детинскїй возрастъ и паметь нїе способна за велику и высоку науку: ербо све на игру и проче детинске радости мысли: онда ми ни душевна ни тѣлесна чувствованїя ни најманѣ къ науци помоћи могла нису; кодъ учителя Сѵндипе пакъ быо самъ у моей цвѣтущей младости, кою онъ съ почетка ніе хотео таки тежкомъ наукомъ обтерећивати, знаюћи да бы ми се тимъ начиномъ омразила, него почео е съ шаливомъ, и учиніо е, да самъ мало по мало све то већма у ню залюбляваосе, све што самъ учїо, было е предъ очима моима на стѣнахъ намоловано, на овай начинъ све ми е лагко научити было, къ тому по неколико часовъ повседневно привыкавао ми е мое руке къ послу. Ово чуюћи Імператоръ бозрадуесе превѣлно о благополучномъ прїнца у науки успѣху, благодари Богу, и обдари богато учителя Сѵндїпу.

Srpski Sintipa je za nas zanimiv još svojim pjesničkim dodacima. Prevodilac pridodaje još 6 pjesama s molbom: Благоволи, любезный читатегю! овде при концу и овимъ нѣколикимъ рѣсницамъ мѣсто дати. Po Šafaříku su neke od M. V. (Milovana Vidakovića), al to bi se moglo reći samo o četvrtoj.

Пѣснь I. кою царевъ синъ послѣднїй путъ у тавницы поетъ, rimovana i u metrumu Pervigilium-a Veneris ne samo da nije tim

[1] Sr. Cassel, str. 104—122.

Digitized by Google

na svom mjestu, jer bi carević morao i u tamnici 7 dana šutjeti, nego i inače nam ne pruža ta pjesma osobito krasan primjer srpskoga Parnasa u početku našega stoljeća. Evo jê:

Како тихо отъ востока месецъ сяйный шествуе
Сувно око мое нѣга послѣднїй путъ слѣдуе,
Вселенная у покою и на миру почива,
А сынъ царскїй у тавницы горке сусе(!) пролива:
По веть[1] ми се приближава конецъ бѣдногъ живота,
Што на мене невиннога бацы бѣду проклета.
Невинность ме моя блажи, тѣши дѣло мудрїе,
На Олумпу виде Бози зашть ме на смерть предае
Ахъ жалостный мой Родитель подпоръ свою старости.
О ты грозна, и ужасна оверху мене прелести!
Али волимъ непорочанъ съ овогъ света пойти,
Него скверну принесть жетрву окаянной Венери.
Нетьу[1] святость Мїнервину нарушити я со тимъ
На смерть идемъ, животъ губимъ, ал' се за то не боимъ.
Вѣчность мене ожидава радость безконечная
Тамотье[1] се душа моя наслаждавать покоя.

Druga, treća i četvrta su prigodne. Ova prva je sasvim — ruska: пѣснь II. Двое младе дѣвице, братъ, и сестрица, поютъ своей родителницы на день ея рожденія. Россійска. Druge dvije su pisane u poznatoj ondašnjoj jezičnoj mješanini, koja je u pjesmama još samovoljnija nego u prozi: Пѣснь III. Кою любезному свомъ ученику падень рожденія пое (tko?) Na četvrtom mjestu ima: Ода, кою поетъ М. В. (po Šafařikovu mnijenju Milovan Vidaković) на походу изъ школа любезному своему ученику П. М. ко му родители више учитисе нису допустили. Na šestom mjestu: Пѣснь Пролѣтья. Metrum i jezik se slaže s prvom pjesmom, ali je ipak Kopitar o njoj opazio[2]: Die Sprache in diesem Werk ist durchgängig edel und rein.

Iz onoga vremena je za nas uz ove sadržajem i jezikom natezane versifikacije vrlo neobičan i dragocjen dar na petom mjestu: Пѣснь. Проста серbска. To je prava narodna pjesma, koja — za čudo — Vuku nije bila poznata, a i u kasnijim zbornicima ne dolazi, pa će biti, da je to *prva ćirilicom štampana narodna pjesma*. Samo se naša radost nad njom umanjuje tijem, što nije tačno zapisana, jer

[1] U ovim slučajima — razumije se — ть = ć.
[2] Kleinere Schriften, I, 140.

Digitized by Google

se cesura često izostavlja, vrlo nevješto su rime uturane i još je koješta popravljano. Može se i misliti, da je ovu pjesmu spjevao čovjek varoški obrazovan, ali koji je imao u vlasti narodan jezik i štil narodne poezije. Bez sumnje treba tražiti porijeklo u nekadašnjem vojvodstvu srpskom. Vriedno je, da se kao prvi taki primjer još jedan put štampa:

Str. 83:

Ой! путовали два млада путника
Путь помету баш выше Рудника
У горицы гди никога нема
Ни колебе баръ какви чобана
Белие ведро пакъ се наоблачи
Сунце седе и веть се помрачи
Ой! шума густа и страшне дубраве
Нити знаду друма ни путанѣ
Грозна киша изъ неба се просу
Не знадоше путницы ни гдису!
Кад почеше громови пуцати
[84] По оьлаку мунѣ кривудати
Спротьу мунѣ забелесе двори
Путникъ еданъ другомъ проговори:
Ой! милый Боже! или я врividи
Илъ истина дворе неке види
Алъ кадь светье неке ужегусе
О томъ они сады извѣстесе.
Да, или су ту господскїи двори
Или живе какви калугери
Мало потомъ киша попрестаде
Разведрисе и месецъ изыде
Зачудесе[1] два путника млада
Кадъ видише дворе изненада
Грдни дворы у пустоме месту
Дал' се конакъ овде дае госту
Усудесе унутаръ упити
Ко путницы конакъ поискати
Унидоше ту у нѣку собу
Уплашесе кадъ виде господу
Ой! три трапезе лепо поставлене

[1] Štampano: за чудесе.

Digitized by Google

И господомъ све све тры окружене
Сребро, злато на њимасе сїя
Еданъ другомъ чашицу напїя
У зачелю за первомъ трапезомъ
Деспотъ седи, подъ круномъ бисерномъ,
Деспотъ седи и тихо говори
За ледьига еданъ юнакъ двори
Съ десне стране другїй се видяше
А отъ леве еданъ му служаше.
[85] Съ руйнымъ вїномъ у златномъ пеару
А четверти удара у арфу.
Ой! кадъ вечеру господа свершише
Сва четыри юнака клекоше
Алъ погледа Змай Деспоту Вуче
Алъ погледа пакъ имъ на то рече:
Шта просите четири сокола
Да позлатимъ ваша сива крила
Верносте ме до данась служили
Ни нашто се нисте потужили
Шта просите и шта захтевате
Што вамъ воля отъ мене иштите.
Алъ говоре четыри юнака:
Светла круно не иштемо блага
Веть пусти насъ да дома идемо
Отъ кога смо отишли одавно
У церно се намъ майке завиле
А сестрице косу су расплеле
Тужу, плачу кукаю за нама:
Еръ е ово 5 година дана
Ой! откакосмо мы у службу дошли
Ни еданъ путъ дома нисмо ишли
Любе наше у родъ отправлѣне
Кодъ насъ живи постале удове[1].
Сва господа никомъ поникоше
И деспота молити почеше
Ове речи нѣга разжалише

[1] Kopitar je preveo stihove 54—64, no učinio je veliku pogrešku u pošljednjem:

Zu den ihren schickte man zurücke
Unsere Liebsten, Witwen, *weil wir leben.*

Digitized by Google

Низъ лице му сузе ударише
Сутра тьу васъ, рече, отпустити
Но морате дотле пречекати
Да вамъ дадемъ хальине скроити
Отъ скерлета, и златомъ извести
Ой! купиттьу вамъ саблѣ димїскїе
Кое носе цареве делїе
И колайне отъ сувога злата
Обеситьу[1] свакомъ око врата
Датьу вами ова товара блага
Пакъ идите да васъ види майка
Датьу вами хате змаевите
Буздоване отъ сребра пернате
Тко васъ види нека свакій рекне,
Или дома ил' у путу сретне
Ой! милы боже да красный юнака
Валя дасу Змай Деспота Вука
И некъ рекне: Благо ономъ слуги,
Кой вѣрно послужи господи.

Svojim lijepim, čovječanskim sadržajem umnaža broj onijeh pjesama, koje govore o despotu Zmaju Vuku. Kopitar, koji je djelo, o kojem govorimo, u Vaterländische Blätter 1811 Nr. 65[2] prikazao, te ga — protivno od Šafařika — objektivno ocijenio, upravo je uznesen tom narodnom pjesmom, pa kliče: Möge uns der brave Uebersetzer mehr solche Volkslieder, woran diese Serben und Kroaten so reich sind, mitteilen! Sie ergreifen den Leser so wundebar!

Još dodajem drugu pripovijest prvog mudraca, da jezik oba prijevoda osobito bugarskog karakterišem i da prikažem čitaocu primjer o sadržaju takih pripovijesti. Iz početka se same pripovijedke odmah razabire, da su oba prijevoda jedan od drugog sasvijem neodvisna i da ne potiču obadva iz jednoga grčkoga izvora.

---

[1] Štampano: обеси тьу.

[2] Preštampano u Kopitar's kleinere Schriften, I, 13[illegible]—140.

Digitized by Google

Bugarski kod Pavlovića:

Str. 13.

Друго повѣствованіе.

Единъ человѣкъ имаше една птица попугай или по Италіянски папагалъ[1], кого то държеше въ клѣтка (кафесъ), и учеше го да хортува. Като го научи же да хортува, като человѣкь, заръчи му внимателно да гледа, кога то онъ не е въ къщи, какво прави жена та му, и да му казува; Така убо онай человѣкъ заръчивши попугаю, отиде въ странствованіе. Въ негово то же отсутствіе единъ человѣкь дохождаше въ къща та му, и прелюбодѣйствуваше сосъ жена та му, кое то знаеше и рабыня та и. Върнавшуся прочее мужу отъ странствованіе то, и попатавшу попагая, що е правила жена та му; онъ абіе изгласи и каза сичко то, що то направи невоздержо жена та му. Мужъ же чувши това, пресѣче му се сердце то, и разгнѣвавшися, не щея въ слѣдующее да буде (14) сосъ нея. Жена та же усумнѣвшися на рабыня та си, защо е она казала на мъжа и сичко то, выкна я, и сосъ гнѣвъ рече и: воистинну ты си казала на мъжа ми сичко

Srpski:

Str. 21.

II. притча истога Філософа, первой противна.

Да ти кажемъ, о владѣтелю! еще еданъ примѣръ, кои е первомъ сасвимъ противанъ. Нѣкій човекъ сумняюћисе о честности, и супружеской вѣрности свое жене, купи птицу папагая и научию говорити тако, да бы му ова, све што у дому види, доказати могла. До годисе да овай истый мужъ отиде на нѣкій путъ; нѣпоштена жена нѣгова между тимъ, докле е супругъ нѣйзинъ отсутствовао, съ другим беззаконнымъ, и онако како што е и она была, невалялимъ човекомъ, или болѣ[2] рећи: нечовекомъ соблуди[3], и тако пред лицем Божїимъ свето завѣщапу мужу своему вѣрность наруши. Ово е све и птица папагай видила, а и служкиня е зато добро знала: будући да е предреченный прелюбодѣй кодъ те блуднице жене цѣлу ноћь остао. Када е мужъ дома дошао, испытао е папагая, какосе жена нѣгова между тимъ, докле е онъ отсутствовао, владала. Птица му све беззаконіе

[1] N. grčki (po izdanjima g. 1815, 1864): τὸ ὁποῖον καλοῦσιν Ἕλληνιστὶ ψιττακὸν, Ἰταλιστὶ δὲ παπαγάλλον

[2] U orig. боболѣ.

[3] N. gr.: εἰσεβαίνωντας δὲ κάποιος ἄθρωπος εἰς τὸ σπῖτι (σπῆτι 1864) κρυφὰ, ἐμοίχευε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Digitized by Google

то, що то азъ направихъ сосъ прелюбодѣя. Рабыня та же кълнешесе, защо отнюдь нищо не е казала на господара си, и увѣряваше я, защо попугай е изявилъ сичко то. Тога лукава та жена умысли сосъ хитрость и она некакво да докаже попугая лъжца. И така земавши го друга та нощь сосъ[1] клѣтка та тамо, гдѣ то спеше она, тури го предъ едно огледало, кое то блещеше въ очи те му, и правеше му като блесканія. Послѣ зема една ручна мѣлница и врътеше я що то нейно то тропаніе му се чуваше като громъ, беше же покатила падъ клѣтка та и една губа (сингеръ) намокрена, отъ коя то капеше вода върху него, като дождь: що то бѣдный попугай сичка оная нощь отъ многу то дождь и блесканіе и гръмѣніе крыешесе внетре въ клетка та отъ единый уголъ (кюше) въ другій. Отидевши прочее на утро то мужъ при попугая попыта го, що е виделъ тая нощь. Попугай же рече: тая нощь дождь и гръмѣніе то и блъсканіе то не ме оставиха да видимъ нищо. Мъжъ же чувши тыя думы попугаевы, помысли и рече въ себе: нищо во истинну не е истинно отъ колку то ми е казала тая птица, [22] жене нѣгове искаже. Онда онъ савъ разяренъ нїе више хотио никаково смѣшеніе съ ніомъ имати и опетъ и по другій путъ онако разяренъ отъ дома отиде. Жена пакъ видећи ово, призове служкиню свою и нападне на ню, за што е она дѣло ово мужу нѣйзиномъ открыла. Ова се почне свакоякимъ начиномъ правдати, небомъ и земльомъ заклиняти[2], да она ніе казала, него птица папагай. Онда ова беззаконна жена почне домышляватисе, и начинъ истраживати, како бы се мужъ нѣйзинъ о томъ увѣрити могао, да птица истину не говори; домыслисе дакле, и ону ноћь када е опетъ по други путъ съ предреченнымъ прелюбодѣемъ соблудити намѣравала; узме папагая, поставила у исту собу, пакъ онда унесе жерванъ, постави огледало предъ кавезъ, а на кавезъ метне мокре траве, изъ кое е вода унутра капала: пакъ онда узме, што годь больма могаше, жерванъ окретати тако, да е птица мыслила, да грми, да мунѣ сѣваю, и да киша пада. Ово мислећи сирота птица скуписе у еданъ ћошакъ кавеза, *зажмури, и тако ту ноћь птица видити не могаше, што се у соби той съ погаиомъ же-*

[1] N. grčki samo: ἡ δὲ δούλη ὤμνυε.
[2] Štampano: сосъ.

Digitized by Google

ради жена та [15] ми, и сичко то е лъжа, какво то и сега явно ме излъга: защо то тая нощь нищо отъ казаны те не се е случило, нити дождь, нити громъ, нити блъсканіе. И така лукава та жена показа птица та лъжлива, и прелстивши своего мужа, направи го да я обыча пакь, какво то и прежде.

Знай прочее, о царю, защо никой человѣкъ не може да разумѣе лукавства та на жены те, и да ги побѣди. Царь же чувши тыя думы отъ едного философа, абіе удержа онай гнѣвъ и изреченіе, и заповѣда да се непогубва сынъ му.

номъ чиняше[1]. Дойде мужъ дома, *и чуе отъ достовѣрны людіи, да е тай и тай ону ноћь опетъ кодъ нѣгове жене было*[2]. Пыта папагая како е, [23] што е[3]? но овай каже му, да ништа видіо ніе придодаваюћи, да е ту цѣлу ноћь грмило, сѣвало и киша падала. Чуюћи ово мужъ, и знаюћи, да ону ноћь нити е грмило нитъ пакъ киша падала, почне весма сумняти о ономъ, што му е птица ова првый путъ за нѣгову жену казала, и такосе увѣри, ако бы жена нѣгова честна и поштена была, мыслећи да е лажь, што му е первый кратъ о жени нѣговой папагай казывао: Видишь дакле о Імператоре! како е жена хитростїю и лукавствомъ своимъ преварила мужа свога, и мъыслы нѣгове сасвимъ превратила тако, да е саму существенну истину за лажь држао, и жену свою опетъ као и пріе любіо; знай дакле, да женско лукавство ни еданъ човекъ довольно постигнути и познати пе може. Ово чувши Імператоръ абіе премѣни судъ, и заключи, дасе сынъ нѣговъ не погуби.

Bugarin, koji inače tačno po grčkom originalu prevodi, ne voli, kako već od prije znamo, da pridržava kojekakva filosofska

[1] To je svakako dodatak.

[2] Vrlo nezgodan i neumjestan dodatak, jer je sasvijem protivan dogadjajima, koji slijede za njim.

[3] τί εἶδες ἐπὶ ταύτην τὴν νύκτα;

Digitized by Google

mjesta, te da ih razjašnjava: za to on skraćiva konac dok ga Srbin sasvijem prevodi. Inače je Srbin dosta slobodniji u svojem prijevodu, upotrebljava sasvijem narodne fraze (како е, што е; ова се почне свакоякимъ начиномъ правдати, небомъ и земльомъ заклињати), voli da rezonira (невалялъимъ човекомъ, или болѣ рећи: нечовекомъ) i dodaje koješta samostalno, što mu nije uvijek polazilo za rukom (gl. gore).

Druge slovenske redakcije.

Sasvijem drugim putem dobiše mnogo prije isto djelo Česi, Poljaci i Rusi. Orijentalna redakcija dodje rano u zapadnu Evropu, te je najmanje od 12. stoljeća u mnogim i različitim redakcijama nalazimo. Najstarija poznata zapadna redakcija je latinski izvor francuske Dolopathos[1], koju je trubadur Herbers kralju Ljudevitu VIII. prikazao, te se drži, da je postala od 1223—1226. g. Njegov latinski original, koji je pisao Dam Jeham (Johannes) iz opatije Haute Seille (ab Alta Silva) u Lotharingiji, se uzalud dugo tražio. Napokon nadje Mussafia tri slična rukopisa u Austriji (2 u Pragu, jedan u Beču, al koji je iz Moravske[2]). Najstariji tekst pak nadje Oesterley[3]. Dok je Montaiglon držao, da je latinski original napisan izmedju 1187—1212., misli Oesterley, da je nastao 1184. ili skoro poslije toga. U toj latinskoj i francuskoj recenziji igra glavnu ulogu još uviek jedan mudrac, i na mjesto Sintipino dolazi glavni filozof sredovječni Virgilij.

Mi još ne možemo ustvrditi, koja je orijentalna recenzija postala izvorom za zapadne. Keller misli, da je grčka bila spôj med jednom i drugom, Loiseleur Deslongchamps i Landau drže, da jevrejska. No ipak skoro dobi djelo sasvijem drugi oblik. Dolazi samo sedam mudraca — bez Sintipe — koji uspješno odgajaju carevića i brane ga proti lukavim zapletima njegove *maćuhe*. Dok u Dolopathosu žena ništa ne pripovijeda, u ovim, o kojima ćemo sada govoriti, začinje obično žena sa pripovijestima i svakoj odgovara

---

[1] Li romans de Dolopathos. Publié par MM. Ch. Brunnet et A. de Montaiglon. Paris, 1856.

[2] Sitzungeberichte der kais. Acad. in Wien, 1865, 246 sl., 1867 (Bd. 57), 37 sl.

[3] Dolopathos. ed. Oesterley. Strassburg 1875. Važni su k ovomu izdanju popravci Studemunda, Zeitsch. für deutsches Altertum 17, 415 sl., 18, 221—249.

Digitized by Google

jedan mudrac svojom; samo u nekim recenzijama ima ona *šest* pripovijedaka.

Mi poznamo u srednjem vijeku mnoge i različite recenzije[1], koje prelaze u noviji vijek pod imenom „knjige", „istorije" ili „kronike" o sedam mudraca u latinskom i u narodnim jezicima[2] u Italiji[3], Španjolskoj, Francuskoj[4], Ingleskoj, Njemačkoj[5].

Jedna iz ovih redakcija latinska „Historia septem sapientum", o kojoj misli G. Paris, da je sačinjena po jednoj francuskoj, što ipak ostaje još velikim pitanjem[6], bila je već u rukopisima[7] veoma raširena, te se odmah, kako se počele štampati knjige, često štampala, te je došla u mnoge narodnje jezike, jer se prevodila na francuski[8], španjolski, holandski, galski, njemački[9], islandski, švedski, danski, magjarski[10] i armenski.

Ta recenzija dodje i k Česima, Poljacima i Ru·ima[11]. U „Historiji" pripovijeda carica najprije uvijek jednu pripovijest, isto

[1] Gaston Paris (Deux rédactions . . . str. II.).

[2] Sravni Sitzungsberichte bečke akademije, sv. 57, 90—91, gdje ih je Mussafia usporedio i grupisao, te je mnoge pogrieške Goedekove (Orient und Occident, III, 170—70) popravio. Bibliografske bilješke gledaj kod A. Kellera: Li romans des sept sages. Tübingen, 1836. — Dyocletians Leben. Quedlinburg und Leipzig, 1841.

[3] Možemo konstatovati osobitu „Versio Italica", gl. Mussafia o. c. 92 sl. Najopširniji prijegled talijanskih recenzija se nalazi u uvodu knjige Hermana Varnhagena: Eine italienische Prosaversion der sieben weisen Meister. Berlin, 1881. Od onda je opet izišao novi tekst: Rödiger, Libro de sette savi di Roma. Firenze, 1883. Mnogo tijeh redakcija, a osobito u 16. i 17. stoljeću često štampani *Erasto* (prvi put: Compassionevoli avvenimenti del principe Erasto. Venezia, 1542) mora da su i u Dalmaciji bile raširene.

[4] A. Loiseleur Deslongchamps. Essai sur les fables indiennes. Gaston Paris, Deux rédactions du roman des sept sages. 1876.

[5] K. Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Literatur. I., 348—351.

[6] Gl. Landau, Die Quellen des Decameron, str. 51.

[7] Najstariji rukopis je od god. 1342. u Innsbrucku. v. Oesterley, Gesta Romanorum, 750. Sada ga je izdao Georg Buchner u 5. sv. „Erlanger Beiträge zur englischen Philologie".

[8] Prvo izdanje god. 1492. (št. u Genèvi) preštampao je G. Paris u svojoj knjizi: Deux rédactions itd.

[9] Prva izdanja u Augsburgu g. 1473., 1480., 1481. itd.

[10] Prvo izdanje izadje g. 1573. u — Beču, a kasnije 1633., 1653., 1676., 1679. u Lečovi. K. Szabó, Régi magyar könyotár, I., 47, 938.

[11] Ja ću ovdje da saopštim samo glavne resultate svojih studija, opširnije ću o tome govoriti na drugom mjestu (u Sitzungsb. beč. akad.)

Digitized by Google

tako i svaki mudrac, napokon carević jednu vrlo opširnu. Svega dakle ima 15 pripovijesti. Većina od njih nedolazi u orijentalnim recenzijama. Sredovječno viteštvo i njegova romantika se vrlo razatire. Za Čehe i Poljake bijaše to takodjer razumljivo, no za Ruse već nije, jer njihovi prepisivači, ne razumijevajući koješta, stvoriše upravo prezabavnih pogrešaka.

Kod Čeha nalazimo u 14. i 15. stoljeću izvod iz „Historije" u rukopisima „Gesta Romanorum", što je prevedeno iz latinskog.[1] Prva samostalna štampana „Kronika o sedmi mudrcích" ugledala je svjetlosti 1502. u Plznju. Bilo je više izdanja „kronike",[2] šta više izašla i „Komedie o sedmi mudrcích" g. 1558. u Prostějovu na Moravskoj. No ipak su samo neka izdanja kronike prijevod „Historije", *dok su ostale sasvijem druga recenzija* samo sa *9* pripovijedaka, pa i te se svojim oblikom razlikuju ili su većim dijelom sasma druge. Ja ovdje samo kažem, da je to sasma samostalna češka redakcija koja dosada u literaturi o ovom predmetu još nije poznata.

Kod Poljaka se drži, da je „Historya piękna i ucieszna o Poncyanie cesarzu rzymskim" ili „o siedmiu mędrcach" „najdawniejszy romans polski prozą" te je u opće jedna od najstarijih štampanih poljskih knjiga, jerbo ugledala svjetlo kod štampara Jeronima Wietora malo poslije god. 1522. „Bakalarz (baccalaurus) Jan z Koszyczek[3] ju je preveo iz latinskog.[4] Najstarije izdanje, koje se sačuvalo (u Jagelonskoj biblioteci u Krakovu) a meni je poznato, imamo tek iz konca 17. stoljeća, jedno iz sredine 18. vijeka, jedno od god. 1761., jedno od g. 1804. Ako se isporedi tekst u ovim izdanjima sa starim latinskim i njemačkim, dolazimo do zaključka, da se je u svima dobro sačuvao osobito u prvom i — pošljednom. Još dandanas se ta knjiga štampa za narod. Ja poznam izdanja, koja su štampana u ovijem mjestima i ovijeh godina: Poznań, 1847. Warzawa, 1862., 1873., 1881., 1885. Nowy Sącz, 1866., 1871., 1886. Cieszyn, 1888. Pošljednje izdanje je iz nove modernizovane njemačke knjige za narod ponovo prevedeno!

[1] J. Jireček, Časopis Českého Museum. 1862., 364 sl.

[2] Jungmann, Historie lit. české[2], IV, 269.

[3] K. Estreicher, Bibliografia polska XV.—XVI. Hólecia. Kraków, 1875, str. 152. M. Wiszniewski, Historya literatury polskiéj. VII. 199. Orgelbrandova Encyklopedya powszechna. S. 13, 4.

[4] Maciejowski, (Piśmiennictwo polskie, II., 894) postavio je to djelo medju ona, koja su došla iz Njemačke. On može imati u toliko pravo, ako se pri tom ne misli na prijevod iz njemačkog.

Digitized by Google

Osim prijevoda Jana z Koszyczek mora da je još neki drugi bio, koji se u mnogom koječem ne slaže s njegovim. Tako sudimo po ruskom prijevodu, koji je potekao iz poljskoga.

Najinteresantnija za naše komparativne ciljeve je sudbina toga djela kod Rusa. Samo taj primjer razjašnjava dosta jasno istoriju razvića slovenskih naroda. Dok su Bugari i Srbi to djelo dobili tek na početku 19. vijeka u orijentalnoj redakciji, imali su ga Rusi — najistočniji narod ne samo po položaju nego po poznatoj teoriji i u kulturi — već u početku 17. vijeka u zapadnoj jevropskoj redakciji! Pa će biti, da je u drugoj polovici 17. vijeka i u prvoj 18. bilo jedno od najradije čitanih djela. Istina, da u Rusiji nije bilo raširenо štampom kao kod Čeha i Poljaka već u početku 16. vijeka, nego literarni historičar ima ovdje študirati kao što se na zapadu študiraju slična djela na koncu srednjega vijeka, jer je to djelo kao i druga raširenо samo u rukopisu. Najstariji rukopis (iz god. 1634.), za koji znamo, nije se sačuvao; propao je pri požaru Moskve god. 1812. Nalazio se on u zbirci profesora Bausе.[1] Ja sam u Rusiji naišao na 36 rukopisa, od kojih 4 imaju samo početak, ali zato ima još dva druga rukopisa, u kojima je samo pošljednja velika pripovijetka o dvojici prijatelja, to su sredovječni ‚Amicus et Amelius.'[2] Osim toga znam još za dva rukopisa, koje nijesam mogao dobiti u ruke. Od poznatih mi rukopisa nije nijedan stariji od polovice 17. stoljeća, većina ih pripada drugoj polovici. Najmladji potpuni rukopis sa datumom g. 1763. ima direktor moskovskog istorijskoga muzeja, g. Zabêlin, no držim, da je još mladji rukopis petrogradskoga docenta V. G. Družinina. Natpis u rukopisima je obično: Повѣсть о семи мудрецахъ, katkad se naziva djelo Исторія ili Сказаніе.

Neke pripovjetke udjoše u štampane zbornike pripovijedaka koncem 18. i početkom 19. stoljeća.[3] Poslije toga se zaboravi na djelo i godine 1847. iznenadi u Moskvi David Serebrjakov rusku književnost velikom novinom: naime prijevodom iste redakcije iz

[1] Каталогъ славяно-россійскимъ рукописьямъ профессора Баузе. Izdao V. Karazin u „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ Университети. Москва, 1862. II, Str. 53, N. 109.

[2] I u češkoj literaturi nalazimo ih izvan „kronike", gl. Nebesky, Časopis Českeho Muzeum, 1847. II., 367.

[3] А. П. Пыпинъ, Очеркъ литературы старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ (Ученные записки втораго отдѣленія Имп. Академіи наукъ. T. IV.) 1858. Str. 257.

*

Digitized by Google

armenskoga, dokle je ta „Istorija" već u 17. stoljeću doprla. Tek u novije vrijeme dobismo štampano izdanje ruske redakcije, koje izdalo „Общество любителей древней письменности" u svojim izdanjima pod br. XXIX. i XXXV. god. 1878., 1880. Razumije se, kako je tamo običaj, samo po jednom rukopisu, koji je slučajno ono imalo.

Izdavatelj Bulgakov ne će da zna, da je ta istorija prevedena iz poljskoga, ali u tom nema sumnje. Poljska je naime donosila u 16. i 17. stoljeću Rusiji kulturu zapadne Jevrope, kao što su joj u starije doba južni Sloveni donosili prosvetu bizantijsku. I u najstarijim rukopisima „Povêsti o sedmi mudrecah" sve vrvi polonizmima. Pošto sam naumio da poslije na drugom mjestu o tom opširnije govorim, te da izdam neke tekstove, napominjem sada samo jedan jasni primjer. U četvrtoj pripovijesti caričinoj dolazi jedno mjesto, koje latinski glasi: viderunt ibi fontem fumigantem habentem septem bullas[1] ili . . . fuit fons habens septem rivulos bulientes.[2] To prevodi Frolov rukopis u Petrogradskoj javnoj biblioteci (sign. Q. XV. 31) ovako: и увідеша па[д] (= подъ) постелею [ѡ]*драло* а в не плавае[т] се *стратент[в]*. Drugi rukopisi imaju здроло — страментовъ *ворочаются*. To isto bezmisleno здроло i страменты se opetuju još nekoliko puta u toj pripovijesti i u *svijem* rukopisima. To su nesporazumljenja, na kakova nailazimo veoma često u prijevodima iz poljskoga. Isporedimo isto mjesto u prijevodu Jana z Koszyczek i sve će nam biti jasno: uyrzeli pod łożem *żrodło,* z ktorego płynęlo siedm *strumienow wrzących* (Po izdanju g. 1761.).

Djelo se svakako najprije prevelo kod Bijelih Rusa, onda je pošlo dalje prama sjeveru i istoku, i uvijek se jezički ispravljalo i kojekako mijenjalo. Mnogi rukopisi iz novgorodskoga i oloneckoga kraja su napisani ruskim narodnim jezikom, dok su moskovski dosta pravilnim i dosljednim ‚slavenorossijskim'.

Ja ću ovdje navesti ruski onu pripovijest, koju već poznamo po bugarskom i srpskom prijevodu da pokažem, koliko se razlikuju recenzije istočne i zapadne; koliko je poteškoće bilo da se preradi iz poljskoga na ruski jezik i kako je ruski jezik u djelima te vrsti bio u 17. vijeku već tako dotjeran kao kod Srba u 18. i

[1] Historia septem sapientum Romae. Cöln, (1473).
[2] Pontianus. Argentinae, 1512.

Digitized by Google

početkom 19. vijeka. Ja izabirem za to jedan već prilično očišćeni tekst, koji je pisan narodnim jezikom, naime po rukopisu Undoljskoga u Moskovskom Rumjancevskom Muzeju Nr. 1338. u 4°. 17. vijeka.

Da bude lakše štampati i čitati, razriješiću kratice, a ona ću slova, koja su nad crtama, ispisati u redu. U ostalom ne ću konsonantima, koji stoje na kraju riječi i napisani su u originalu nad riječju, dodavati ъ, tako će već tijem biti karakterizovani. Inače je preštampano sve vjerno — osim nepotrebitih znakova, — za to pridržavam е і ѣ, kako stoje u rukopisima, pa ću ostaviti prave grafičke osobitosti kao у і ѵ, я і ѧ. й se često označuje nad vokalom ˋ: еˋ = ей. Ja interpungiram i navodim tekstu potrebne dodatke u uglatim zaporkama.

Preporučam osobitoj pažnji bilješke i varijante za tekstom, jer u njima ima mnogo dokaza za sve ono, što sam gore, osobito o ruskim rukopisima govorio.

f. 24ᵛ Г.-ѡ мудреца[1].

Выл нѣкоторой мещанин[2], а у него жена была велми красна, да ѵ него ж[е] была сорока а вѣрна такова ему была, добрѣ[3] говорила с[4] нимъ жидовским[5] языком і сказывала тому мещанину всю правду, что она видит или слишит, и то она все государю своему сказывала; а он ея за то добрѣ любил противу[6] души своей. А та жена его перед тѣм мещанином добрѣ молода, как и пред тобою твоя кралева[7]. И тот мещанин ѵлежлив[8] был перед нею и нечасто потешал свою пан[ь]ю[9], и она им возгордѣла[10], имѣла ѵ себя милостивника[11] к потешению тѣлу своему, котораго добрѣ миловала[12]. И тот мещанин ѣздил на куплю до торгу[13], а та панья без нево всегда играла. А та сорока всегды сказывала своему государю, и слава была про ту жену во всем городе; а тот мещанин ѡ том женѣ своей часто говорил и бил ея и унимал[14] от того, штоб[15] того недѣлала.

А говорила ему жена его: ты вѣриш[ь] той проклятой сорокѣ; покамѣста сорока будет ѵ нас, и промеж нами будут великие беды. И он ей молвил: милая жена, та сорока неумѣет лгати ииколи, что видит или слышит, то мнѣ и сказывает: бол[ь]ши[16] я ей вѣрю нежели тебѣ. И сталос[ь] нѣкоторого дни, поѣхал тот мещенин на куплю, а жена его послала по милостивника своего, что[б] к ней вскоре пришел.

Digitized by Google

А тот милостивник ѡтложил до ночи, чтоб его люди невидали; а коли пришла ноч[ь], и он пришол до дверей к ней и колотился ѵ дверей. И коли она ѵслышала и отворила ему двери и молвила ему: не бойся, поди смѣло, ѵж никто нас невидит. И милостивник молвил: одна нас проклятая сорока осудит и людем роскажет[17], и так ѵж мы стали от тое[18] сороки в срамотѣ. І она милостивнику молвила: сея ж[е] ночи [25ᵛ] над тою сорокою помщу[сь][19]. И как он вшел до тоя коморы, гдѣ та была сорока близко постели, и коли та сорока услышала милостивника, и говорила своей паи[ь]е: ѡ моя намилшая пан[ь]а, давно ли пан поѣхал, а ты без пана меня [не] боишся[20] а в потемках что дѣлаеш[ь][21]? И рекла сорока милостивнику: ѳ злый[22] человѣче, к чему так дѣлаеш[ь] зло государю моему? Хочеш[ь] спати с моею пан[ь]ею, вѣдаеш[ь], что пана моего дома нѣт. А заутра[23] пан будет до дому, все я то ему скажу и всѣм людемъ роскажу; хотя в рожу[24] не вижу тебя за темностию, и яз голос твой слышу. И милостивник молвилъ той мещаниновой женѣ: а тебѣ, милая пан[ь]а, говорил, что та проклятая сорока насъ всѣмъ людем окажет[25]. И пан[ь]а молвила; и сама я над тою сорокою здѣлаю сеяже ночи. І встав в куры[26] отпустила своего милостивника, а к себѣ кликнула дѣвку і велѣла дробка[27]... внести на верхъ клѣтки[27], и учинила диру на дому над тѣмъ мѣстом, гдѣ сидѣла сорока, и пущала над клѣткою гром и лила воду на ту сороку и шибала дробинами и песком и малыми камеш'ки[28]. И сорока озябла, [26] ѡдва не ѵмерла студени[29]; а чаяла сорока, что на нея гром был и дождь и молния, а над нею колотилос[ь] і искры огненыа сыпались[30]. И как она увидела, что она въѵвалилась в знобу и с песку, и злезла з дому и пошла в комору, гдѣ сорока сидит. И сорокэ отдва отдыхает и оклевалас[ь][31]. И на утрие та пан[ь]а велѣла под тою сорокою подмести дѣвке, а говорила[32] сорокѣ: о милая сорока, дождемъ тя и громом забило[33]. И приѣхал мещанин тое сороки до дому а тое жены муж и пришел к сорокѣ, как ѵзык к ней преж того ходити, и спрашивал ея: о сорока милая, как ся без меня дѣлалос[ь][34]. И сорока молвила: о милый пане, скажу тебѣ все, что есми слышала. Жена твоя пускала к себѣ милостивника в ночи, а в рожей[35] было мнѣ его нел[ь]зѣ видити за темностию, і с ним бранилас[ь] и пан[ь]е[36] я[37] говорила; и жена твоя меня не послушала а с ним спала и чюжеложство дѣлала. А надо мною

Digitized by Google

пане, такая бѣда была почес[ь], мало не умерла; такой беды нигдѣ невидала, [былъ надо мною громъ и молъния и дожд][38]. И заслышала то жена того мещанина и говорила своему мужу: милый пане, вѣриш[ь] ты той сорокѣ проклятой, которая меж нами, [26v] мною и тобою, нож кладет своими лживыми словесы и срамоту тебѣ делает пред всеми людми? Извери тое прямо сороку, спроси всех суседей, бывал ли почес[ь] гром или молния или дождь! И будет правда, что то тебѣ сорока повѣдала, и я готова на гонебную[39] смерть. И тот мещанин допрашивал о том всех своих суседей, какова у них та ноч[ь] была, был ли дождь и гром и молния. И суседи ему сказали, что та ноч[ь] была тиха и светла и бѣсмятежна[40]. И жена его слышала тѣ речи и учала плакати и говорити: уж ли еси обыскал в правду, что та сорока все на меня лгала и оглашала, а я по ея лжи стала во всемъ городѣ блудницею[41]. И тот мещанин взем тое сороку из клетки и говорил ей: то ты мнѣ все лгала на жену мою! А что ты мнѣ сказывала сей ночи, был дождь и гром и молния? И суседи мне все сказали, что того ниче- [27] го не бывало, и по тому знатно стало, что ты мнѣ все лгала. И та сорока молвила тому мещанину: богъ весть, что есми тебѣ не лгала; что есми слышала и видела, то тебѣ и повѣдала. И рек ей пан: лжеш[ь]; да к тому не будеш[ь] лгати и меня сорити[42] з женою моею, [и сорвалъ ей главу][43]; изорвал еѣ в кус[ь]е[44]. И коли жена ево то видѣла и обнявъ целовала его и молвила ему: о милы пане, добре еси то учинил, что еси забил ту проклятую сороку; от сех местъ буду в покои уживати. И [о] том ся добре веселилас[ь][45]. И кой час забил сороку, и шел до тое клѣтки, гдѣ она сидѣла; и пошел на дом и нашол на верху дому дробины п пѣсок и воду и угарки лучинные; и дивовался тому, к чему бы тут на верхъ дому дробины и песок і вода и угарки лучинные. И коли то он узрилъ ту диру и узналъ, что жена его измѣну делала над тою сорокою и лила на нѣе воду и шибала дробины и песок и камен[ь]е, и сту- [27v] чала на верху ея и іскры метала огненныя[47]. И снемши дробины і воду и песок, и начал неутѣшно плакати, кричати и вопити: бѣдаж[е] ми, что есми забил тое сороку для валчивые[48] курвы жены своей, и забил есми такую доброю сороку. И от того часу тот мещанин продал все имение свое и роздалъ нищим, а самъ шел до земли святой[49] и от толе нигдѣ ся не вратил к женѣ своей.

Digitized by Google

И потом рекъ мудрецъ Кат: цысарю, разумѣеш[ь] ли, что я исповѣдал тебѣ повѣст свою? И рек цысар[ь]: добре ты мнѣ добро сказал; проклятая та была жена, которая забила тое доброю сороку своими лживыми словесы; и жал[ь] мне добре тое сороки, которая живот свой стратила[50] за правду, про которую ты мнѣ нынѣ сказал. То не умрет сынъ мой нынѣ. И рекъ мудрецъ, панѣ, естъли так учипиш[ь], то есть мудро здѣлаеш[ь]; для того я тебѣ челом бью, что для моей повѣсти сыну своему живот дал.

Bilješke.

Najviše ću varijanatâ navesti iz tekstova, koji su ovome najbliži, naime:

1. Б. 1. = rukopis Boljšakova Nr. 119 u Moskovskom Rumjancevskom i Publičnom muzeju iz 17. vijeka.

2. Б. 2. = Nr. 116, sve kao kod prvog.

3. Вус. 2. = rkp. prof. Buslajeva u Moskovskoj sveučilištnoj biblioteci Nr. 754, pisan godine 1700. u Kargopolu u Oloneckoj guberniji.

4. Тих. 1. = rkp. prof. Tichonravova u Moskvi, Nr. 69 iz druge polovice 17. st., pisan u Novgorodu.

5. Тих. 2. iz konca 17. v.

6. Тих. 3. = Nr. 283 iz 17. v.

7. З. 1. = rkp. Nr. 233 Zabêlina, ravnatelja Moskovskog istorijskog muzeja iz konca 17. ili začetka 18. vijeka.

8. З. 2. = Nr. 82 iz g. 1763.

9. Ц. 2. = rkp. Carskoga Nr. 440, sada grofa Uvarova Nr. 555 iz konca 17. v.[1]

10. Бѣ. = rkp. Bělajeva Nr. 1563. u Rumjancevskom i publičnom muzeju u Moskvi iz 18. stol.

Izmedju rukopisa, koji su već nešto odaljeni, navodim ove:

11. Т. 1. = rkp. grofa Tolstoga sa signat. 2. 181 u Petrogradskoj Imperatorskoj publičnoj biblioteci iz 17. v.[2]

12. Т. 2. = 2. 215.

13. Пог. 2. = rkp. Pogodina Nr. 1773. u Petrogradskoj Imperatorskoj publičnoj biblioteci iz 18. v.

[1] Gl.: П. Строевъ, Рукописи славянскія и россійскія Царскаго.

[2] Gl. katalog ove sbirke K. Kalajdoviča i P. Strojeva.

Digitized by Google

14. D. = Družinina u Petrogradu iz konca 18. v. (gl. gore). Sam za se stoji i ima najviše polonizama i u obće strašno loman jezik:

15. Ф. = rkp. Frolova u Petrogradskoj Imp. publ. biblioteci sa sign. Q. XV. 31. iz 17. v.

Iz „slavenorossijskih" se ovdje katkad citiraju:

16. O = „Obščestva ljubitelej drevnej pisьmennosti" u Petrogradu (gl. gore) iz 17. v.

17. T. 3. = rkp. grofa Tolstoga (kao gore) sa sign. 2. 370, god. 1692. pisan od dijakona Timoteja Kameneviča Rvovskog u Cholopjem manastiru na utoku rijeke Mologe u Volgu. Obično se misli sasvijem nepravo, da je taj Kamenevič Rvovskij „sočinitelj" povjesti o sedam mudraca!

18. T. 4. = 3. 45 iz 17. st.

19. Бус. 1. = rkp. prof. Buslajeva u Moskvi, koji još sam hrani, iz konca 17. v.

20. У. 3. = rkp. Undoljskoga Nr. 947 u Moskovskom Rumjancevskom i publičnom muzeju iz g. 1697.

21. Я = Evgenija Jakuškina u Jaroslavu iz 17. v.

Svi su rukopisi pisani na hartiji, Тих. 1. З. 1. poluustavom, T. 4. poluustavom, koji prelazi u skoropis, svi drugi skoropisom.

1. Повѣсть третьяго мудреца [катона З. 2, катоца Б 1, obično i u ovom rukopisu zove se kasnije катъ] о мещанинѣ и о женѣ его и о сорокѣ. Бус. 2.

2. мѣщанинъ iz poljskoga *mieszczanin*. Ova riječ, koja je danas sasvijem obična u (veliko-)ruskom jeziku („горожанинъ низшаго разряда" Dalj s. v.) bila je mnogim prepisačima tada još nejasna; radi toga nalazimo ove pogreške (ja mislim ovdje i na sva mjesta koja se nalaze u ovoj pripovijesti): мещерянъ, мещерянинъ Б 1, мещаникъ Б. 2, Пог. 2., мешаникъ Б. 2. Drugi rukopisi glosiraju: мещан шорговый человѣк Ц 2. мещенинъ си рѣчь шорговый человѣк Тих. 2. U slavenorosijskim kaže se obično: гость (sr. još danas: гостинный дворъ).

3. добрѣ, добре je poglavito malorusko i bjelorusko, ali je poznato i u velikoruskom narodnom jeziku.

4. U rukopisu su jednosložni predlozi i veznici obično svezani sa riječju, koja slijedi.

5. всякимъ языкомъ T_3, D Тих. 2. человеческим языкомъ человѣческимь гласом Пог. 2. To je u ovim rukopisima samostalno preradjeno, al sjeća na orijentalne recenzije. Tijem prepi-

Digitized by Google

sačima svakako nije bilo jasno, za što bi ptica govorila upravo židovskim jezikom. A židovi su igrali u umnom razviću u srednjem vijeku upravo veliku ulogu. Oni su, osobito pokršteni, donijeli jevropskim narodima mnoga orijentalna djela. U nekim narodnim zapadnim jevropskim redakcijama govori ptica osim židovskog jezika još i naučni jezik srednjega vijeka, latinski. U nekoj njemačkoj redakciji u Stuttgartskom rukopisu govori svraka osim židovskog i latinskog jezika još i ingleski i češki[1].

6. противъ Б. 1, Бус. 2, противо З. 2. Ovo mjesto mora da je iskvareno, u današnjem ruskom jeziku reklo bi se: отъ души; ne nalazim slične konštrukcije ni kod poljskog przeciw.

7. Neki pišu punoglasni oblik: королева, drugi su još sačuvali цесарева, цысарева iz poljskog originala.

8. улежнив З. 2. ужь ленивъ Тих. 3. лежнив Бус. 2. Riječ улежливъ, koja dolazi u više rukopisa, nalazi se po Daljevu riječniku samo u Penzanskoj guberniji.

9. U rukopisu паю, панья pišu obično З. 2, Бус. 2, Б. 2, Бѣ., Ц. 2, Т. 1, Т. 2, панья Тих. 1. Бѣ. ima i пания.

Ja ću staviti u takovu zaporku svaki ь, koji dodajem slovima uzetim u redak (велми u početku ostavio sam nepromijenjeno, jerbo je sasvijem tako i u rukopisu). панъ, панья, пани (я) upotrebljavaju se i medju Rusima (bijelim i malim) u jugozapadnim gubernijama. Slavenorosijski rukopisi su izmijenili панья obično за жена, госпожа.

10. вогодѣла Вус. 2. возговаривши Ф. вороъ (?) дила Б. 1, нача имъ гордѣти, гордѣтись, гордитись (!) u slavenorosijskim tekstovima. и она имъ крѣпко гордилас[ь] У. 3. izražuje upravo protivno, da se je ona naime počela s njim ponositi. Bolja je popravka u О.: возненавидѣниемъ гордитис[ь] нача. U rukopisu Jakuškina nalazimo popravku: и нача им гребовати, u Б. 2: им добрѣ бѣгала. U Т. 3. ima гордѣти na strani pravilnu glosu: гнушатися. Svi nerazumljeni oblici su pokvareni po poljskom *wzgardzać*, —ić.

11. милостивникъ samo u nekim tekstima. млтникъ З. 2. милоникъ Тих. 3. Милотиника Тих. 1. Slavenorosijski tekstovi nadomještaju ovu riječ, koja polazi iz poljskog *miłośnik* (ruski

[1] Keller, Li romans, LXXXVII.

Digitized by Google

милостникъ nema toga značenja, Dalj 2, 332) за любовникъ, рачитель, šta više ima i: по любимаго рачителя О. по смилника У. 3. Na drugim mjestima imaju ovi tekstovi često чужеложникъ. Ali i narodni tekstovi imaju любовникъ n. pr. Ф. Тих. 1, Бѣ.

12. велми любила Б. 1. i drugi. Ima i obje rieči jednu uz drugu: миловала любила Ц. 2. Razumije se, da i миловала u ovom smislu polazi iz poljskog *miłować*.

13. на куплю или до торгу Б. 1. Тих. 3. Ц. 2., Бѣ. на куплю или торговат[ь] до торгъ Т. 1. Prvobitno mora da po poljskom originalu stojalo samo до торгу. Pošto ruski торгъ, торги ima specijalno značenje, koje ne odgovara poljskom *targ* (gl. Dalj s. v.), te se glosiralo. Neki teksti imaju već samo торговать, slavenorosijski već samo на куплю. Пог. 2. je sebi pomagao ovako: в дал[ь]ную куплю и страну.

14. училъ Б. 1. Ovdje su već svi tekstovi prema smislu poprávljeni osim Ф: и нача наказавати учал раны на телѣ ея. учал je pokvareno po poljskom *uciąć, ucinać*.

15. Bez sumnje ima se tako čitati что u rukopisu, a ne чтобы.

16. i *вперед* верю ей нежели табе Ф. Ovdje se sačuvala uspomena na poljsko: *a przeto* więcej. Drugi su tu riječ sasvijem izostavili: аз ей вѣрю неж[е]ли тебѣ У. 2.

17. Samo людем розкажет Б. 2. все роскажет D. нас обявит Ф. Slavenorosijski rukopisi su ovo mjesto izostavili. Obje riječi stoje zacijelo za poljsku *oskarżyć*. Sr. bilj. 25.

18. той Бус. 2.; rukopis je pisan u kraju sa ikavskim narječjem. Genitivni oblik тое, koji se upotrebljava i u akusativu[1] nalazi se već u starom ruskom jeziku,[2] dolazi u ovom i u drugim rukopisima često, na pr. сеяже, koje odmah slijedi glasi сеѣже Б. 1.

19. помщу ima veći dio tekstova, samo Тих. 3.: подищуся (!). Konstrukcija sa надъ dolazi i kod reflesiva još neobično, te je refleks jednoga mjesta, koje je prije drukčije glasilo, pr.: сотварю сваю мѣсть над злою тою сорокаю Ф.

20. Treba da se napomene i боишися Б. 1. боисѧ З. 1. биишъ ся Б. 2.

21. дѣеши З. 1. Тих. 1. I pošljednji glagol je ruskom narodnom jeziku sasvijem običan.

---

[1] Соболевскій Лекціи по исторіи русскаго языка, str. 143.
[2] Ib. str. 108.

Digitized by Google

22. Ф. je još sasvijem poljsko na tom mjestu: ѡ *нужный* (!) члче иже ты чиниши *израду* над моим господинам. нужный (potreban) je iskvareno iz poljskoga *nędzny* (nesrećan), израда je poljski *zdrada*. U bijeloruštini se često i meće pred konsonante.

23. завтро Бус. 2. predstavlja dvije dijalektične osobitosti; o odgovara „okajućemu" nariječju kraja, iz kojega polazi rukopis.

24. врожу, tako je u većini rukopisa. врожѐ (= ей) Тих. 3. odgovara svakako bolje originalu te izdaje, da je ovdje nakažena jedna poljska riječ. Рожа je neprilično = njemačkome g'fries. Б. 1. promijenilo je в лице, Бус. 1. в очи. Isto mjesto dolazi još dolje (sr. 35), ali ima i još druga mjesta u ovom i drugim rukopisima; u ovom f. 64ᵛ (Inclusa): та жонка ничем не отменилас[ь] ѡт жены моей кралевы ни *рожаем* ни словом ни смеянием. ни рѡжею В. 1. ни ро^жнемъ Ц. 2. 611ᵛ. лицемъ З. 1. Бѣ. i krasnim narodnim jezikom pisani rukopis Пб. Imperatorske publične biblijoteke (Q. XVII. Nr. 169) iz 17. v., kojeg prva trećina na žalost fali, f. 65: что рожее^м жонка подобна тебѣ. Na ovom mjestu ima i Ц. 2. лицемъ (f. 612ᵛ). подобна *образомъ* и гласомъ imaju O. i drugi slavenorosijski. во ѡбличію Ф. почалъ . . добываться, какъ бы видеть в рожу тѹ кролевѹ Ц. 2. 608. Katkad bi se dalo misliti na poljski *rodzaj*.

25. нас скажет Тих. 3. нас роскажетъ Б. 1. Bez sumnje ovdje treba misliti na poljsko *oskaržy*; rusko сказать ima sasvijem drugo značenje (Dalj s. v. 1); sr. bilješku 17.

26. и какъ кѹры попѣли Бус. 2. З. 1. Бѣ. Slavenorosijski tekstovi imaju в куроглашеніе, sr. lat. circa gallicantum. Takih izražaja, kako je в куры nema u ruskom jeziku, ali su sasvijem obični u poljskom: *o kurach* = o pierwsrych kurach = gdy pierwszy raz zapieją do dnia, vor Tagesanbruch, Linde.

27. To mjesto je iskvareno u svijem rukopisima, jer poljsko *drabinę* (accus. od drabina = ljestva) prevodilac nije razumio; on je mislio na rusko дробина (одно зерно ружейной дроби, Dalj). Tako nalazimo: i велѣла *дробинъ* внести *на домъ на верхъ* (mora da glasi *на верхъ дому*, što imaju i drugi rukopisi), гдѣ стоитъ сорока Б. 1. дроби^н Тих. 3. Б. 2., З. 2. Slavenorosijski tekstovi imaju: повелѣ ей *на верхъ клѣтки* дробинъ (drugi дробины) наметати; принеси дробин с каменіем Бус. 1. Drugi

Digitized by Google

su popravljali: и велѣла *дробꙋ* вознести на верхъ домꙋ З. 1. Бус. 2. (sa pogreškom: тому). дробꙋ и воды Тих. 1. воды и дрествы (дресвá, крупный песокъ, Dalj) Т. 2. Kurijozna je popravka u D : и повеле ей на избу д р о в ъ принести. дровъ ima i У. 3.

28. и пꙋщала громъ под домъ и лила водꙋ на сорокꙋ и щибала дро^{б} с малыми камешки и зажигала ꙋгарки лꙋчиновыи и пꙋшала искры огнненыи З. 1. Slično i u Б. 2.: и спꙋщала дроби малыми камешки . . . . и зажигала огарки лꙋчинные и спꙋщала искры огнянныя. Drugi rukopisi su to mjesto još više osakatili, jer su očito prepisači prelazili iz jednoga спущала na drugo. Još nas više posjećava na original Ф., premda ima i već ovdje popravke a cijelo mjesto je napisano uprav strašnim jezikom[1]: [f. 230] егда^{ж} при'де курогглашениꙗ злая^{ж} та жена вос^{в}таши и при^{ѡ}ва^{ла} к себѣ де^{в}ку и ре^{ч} ei вѡ^{ѡ}ми дробі, и^{н} вале^{ѡ} на ве^{р}хъ [230^{v}] полаты и девка^{ж} сотворі повелениꙗ г^{с}жи свое^{ѡ} в^{м}зешь дробины и іде^{ж} з г^{с}жею своею на ве^{р}хъ дому и учини^{в} на ве^{р}хъ полаты дирꙋ на^{д} темъ места^{м} иде^{ж} бе та сарока седяще и ноча метати на ту сороку дробины во^{в}сю но^{щ} и вадою на нея поливахꙋ и камышками и песко^{м} на нея шібати и трясоша на^{д} нею пакро^{в} ста^{л}ту^{ц}ноя[2] ко что гро^{м} тако^{же} сарока па^{де} на по^{лу} и ноча ꙋмира^{ті} г^{с}жа же ея нрише^{д} рано пере^{д} свето^{м} и пон^{д}ꙗ^{в} ту сароку и рече^{ѡ} (!) ei ѡ^{х} моя милоя сорока вото тобѣ снега^{м} и доде^{жм} зобила[3]. а^{ѡ} же бо твоему злꙋ не проти^{в}люся взе^{м} ея и несе в теплаю полату. Isporedi ovo mjesto i u poznatom poljskom prijevodu Jana z Koszyczek (po izdanju god. 1761.): a wstawszy o kurzech obudziła dziewkę y rzekła: Pódźmy weźmiemy[4] drabinę a wleziemy[4] na dom, bo się tey noci pomszczę nad tą

[1] Ja preštampam sasvijem vijerno.

[2] Meni nejasno. Ne sakriva se li u toj riječi pokvaren adjektiv стальной?

[3] Čitaj: забило.

[4] U najstarijem poznatom izdanju iz 17. v. ima još dual: podźwá weźmiwá, wleźwá.

sroką, a przystawiwszy drabinę, uczyniły w dachu dziurę, w tym mieyscu kędy sroka stała, a wlaższy na dach rzuczały na srokę drobne kamyczki, piasek, y wodę na nię lały kołataiąc w dach nad nią, tak aż sroka prawie na poły umarła, a uczyniwszy to zlazły.

Ф. nam objašnjuje, kako su žene pravile grom (i u ovom rukopisu ima uspomena na to dolje: и стучали на верху ея), ali već ništa više ne govori, kako su varale svraku *munjom. Doduše i u latinskim štampanim tekstovima se ne govori o munji,* ali ja sam uvjeren, da ovo mjesto, koje se nalazi u većini ruskih rukopisa (i kasnije se govori uvijek i o munji) nije popravak ruskog prevodioca, nego *isto tako kao i mnoge druge razlike potiče iz jedne nama ne poznate poljske, odnosno latinske matice.* Sasvijem se lako razumije, da su morale praviti i munju u oluji i kod gromova; isto se tako radi u istočnim redakcijama i u nekim zapadnim; na pr. u Versio Italica ima gospodja dvije djevojke, od kojih je jedna s njom išla na krov, a druga dolje držala svjetlo, bljesak (Mussafia, Sitzungsberichte der kais. Akademie, Bd. 57, 106: aliam vero domicellam fecit stare sub ostio domus cum lumine et faciebat aperire januam ut lumen luceret et intraret ac si corruscaret). U „Scala coeli", gdje se nalazi svakako jedna iz najstarijih latinskih redakcija, premda ne najstarija, kako je držao Goedeke, govori se i o „tonitrua" i o „coruscationes".[1]

29. от стужи Тих. 3, З. 2. от студеные воды Т. 2. ѡдва не умерла стыди Ц. 2. из студена Б. 1. с холоду Б. 2. озябла ѡт воды и *острапѣла* едва не умерла З. 1. . . . и острупѣла Бѣ U oba pošljednja rukopisa se po svoj prilici sačuvala nerazumljena poljska riječ, isporedi ostężeć, zdrętwieć (ukočiti se). Ruski se to kaže: оцѣпенѣть отъ стужи.

30. U rukopisu сыпала.

31. ѡклемалас[ь] Б. 1. оклемалася Тих. 3. оклепалася З. 2. оклипаласъ Б. 2 Isp. poljski oklepić, oklepać, što bi bilo moguće. Popravka našega rukopisa je veoma dobra: оклеваться — ощупываться, очищать на себѣ перышки клювомъ (Dalj).

32. говорючи З. 2., говорячи Тих. 3. Ц. 2.

33. дождь тебя умочилъ а громом убило и молнию сожгло. Бус. 1. Slično je i u drugim rukopisima.

[1] Orient u. Occident, III, 414.

Digitized by Google

34. какъ ся тут без меня дѣялося Б. 2. дѣяло З. 2. Radi дѣяло gl. bilj. 21. Često se dogadja, da ся dolazi dvaput (gl. 45); očito, da je u zapadnom ruskom prijevodu slijedio kao i u drugim slovenskim jezicima odmah iza konjunkcije; kasnijim ruskim prepisivačima dodje pod pero *njihova* konstrukcija, a nijesu izostavili ся, koji su malo-čas napisali.

35. врожеⷯ (t. j. рожей) мнѣ его не видѣть было Т. 1., Тих. 3. Drugi opet в рожу (gl. 24.) а в рожу невѣдѣла Бус. 2. ima вѣдѣла за видѣла; što prepisivalac miješa ê i i, to se slaže s njegovim ikavskim nariječjem.

36. паеⷩ, e iz a popravljen.

37. U rkp. ея.

38. Po rukopisu Б. 1. To mjesto nalazi se i u З. 1. З. 2. Бус. 2, Тих. 3. i u drugim, no fali u Б. 2.

39. на *гонебную* смерть dolazi u cijelom rukopisu veoma često i nije ništa drugo nego poljski haniebny. Mnogi prepisivači su popravljali: *горкою* смертію умрети Пог. 2. злою У. 3. напрасною Тих. 2, Т. 2. я готова на *позорную* смерть О. Т. 4. i drugi slavenorosijski.

40. Nad c stoji з, koji je opet popravljen iz drugog slova (ж?).

41. Блудница je sasvijem dobra ruska riječ, no neki rukopisi izimaju блядь kao Б. 1, Ц. 2, Ф. Тих. 3 ima kompromisni oblik: блядницею. Slavenorosijski tekstovi se finije izražavaju: обезчещена.

42. небудеш[ь] лгати а *незгоду* делать промеж мною и женою моею. Ф. p. niezgoda.

43. Po Б. 1. Stoji i u drugim rkp.

44. кѹсье imaju Б, Бус. 2. куⷭе Б. 2. куски Тих. 3, Бѣ. D. в лоскѹтье З. 2.

45. Gl. 34.

46 Tako ima i З. 1., u ostalim ѹзрѣлъ.

47. Da se vidi, kakih ima i ovdje nesporazumljenjâ, navodim samo dva primjera: лила на нее водѹ н дробины и песѡк и камен[ь]е метала огненые Б. 1. и дробинѹ метала З. 2.

48 Фаⷧчебныя Б. 1, Ц. 2. odgovara još dosta poljskomu fałeczny, fałeszny. Zlata vrijedi (u komičkom smislu) popravka: воⷧшеⷠные З. 2. Ostali rukopisi su tu riječ izostavili te imaju samo:

Digitized by Google

дня жены своея слова. Treba da još spomenem, da isto tako dolazi ruski фальшивый iz poljskoga fałszywy i da je danas jedna od najobičnijih riječi ruskih.

49. во святую гору Ф. i slavenorosijski tekstovi. U З. 2. dodano je dolje: постригся и бысть монах изряден

50. Isto tako Ц. 2. остратила Т. 1., истратила Тих. 3, Б. 1. Drugi rukopisi su tu riječ izostavili. Uzeta je iz poljskoga stracić (izgubiti). Ruski истратить ima sasvijem drugi smisao: тратить все безъ остатка, издерживать, расходовать, потреблять (Dalj).

Kad isporedimo orijentalnu redakciju i zapadnu „Historia septem sapientum", nalazimo u tom, kako koja redakcija pripovijeda, veliku razliku. Istočnjak, koji je inače veličajan u izmišljavanju bajoslovnih svijetovâ, priča ipak mršavo i isprekidano; *kod zapadnjaka je sve motivirano i opširno raspredeno.* Gospodja pozivlje ljubaznika k sebi i on se s njome dogovara što će s pticom. Ptica opominje gospodju i ljubaznika. Tek kad ljubaznik ode, stade gospodja, da svraku kazni. Epizodična svadja gospodje sa djevojkom je izostavljena. Muž ne dolazi sam na to, da ga svraka vara, nego ga njegova žena dovodi vrlo rafinovanim načinom na to. Pticu, koja još ipak nadje priliku, da se brani, ubija muž, ali se on teško kaje za svoj grijeh. Način, kojim varaju svraku, jest u zapadnoj redakciji rafinovaniji nego u istočnoj, al o mjestu, gdje svraku varaju, nema već ni pisac latinske istorije prave predstave.

Ja sam naveo gore različite varijante ruske i poznati poljski tekst, te iz njih razabiremo isporedjujući, koliko su muke imali ruski prevodilac i prepisači, da tačno shvate lokal. No ove muke opažamo već kod redaktora latinskih štampanih tekstova. U najstarijoj inkunabuli (g. 1473) čitamo: Ancilla scalam apposuit et ascenderunt per tectum foramen fecerunt supra picam directe et super picam arenam et lapillos in aquam proiecerunt. To mjesto očito nije sasvijem cijelo i jasno, te nalazimo u izdanju do g. 1512. promijenjeno: Scalam quoque accipientes *in summitate domus foramen fecerunt* super locum in quo pica erat, *et tectum ascenderunt,* habentesque secum parvos lapillos, arenam maris, et vas aqua plenum, ista tria per totam noctem super picam proiecerunt. No i te promjene nijesu pošle srećno za rukom, jer žene odilaze na krov tek pošto već prije „in summitate domus foramen fecerunt". Meni se čini, da je „et tectum ascenderunt" prosto poslije umetnuto. Najkonsekventnije je njemačka inkunabula promijenila: also

Digitized by Google

namen sy ein laittern und stigen auf das tach und prachen eben ein loch umb die hantreich do die allster hieng dardurch und hatten bey in kleine steynlin vnd einen kübel vol wassers und griesz dise drew wurffen und schutten sy alle di nacht auf die allster. Isto tako je konsekventno promijenjen poljski prijevod Jana z Koszyczek (gl. gore), odnosno njegov original.

Latinski redaktor, prevodioci i prepisači zamišljali su sebi krov kao što naše kuće izgledaju, dakle da bi se morala probiti rupa na krovu, ako smo rada da mučimo svraku. Prvobitno se pako mora misliti na ravne krovove orijentalne i južne. Na taki krov je gospodja pošla s djevojkom, te je mogla liti vodu i bacati kamenje na svraku, koja je morala biti u veži ili negdje blizu zida u klijetci. To nam dokazuje i Versio Italica: Miles autem posuit picam *in limine ostii domus*[1]. Pa da je svraka bila i u kakvoj sobi, vidi se iz svega, što se prije govorilo, da prvobitno moramo da si predstavimo kuću, u kojoj su bili strop i krov jedno *Krasan primjer, da se prvobitne orijentalne crte ipak nijesu dale sasvijem izgladiti!*

[1] Mussafia, Sitzungsberichte der kais. Akad. 57, 106.

Digitized by Google

Književne obznane.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 15. ožujka 1890.

ČLAN-DOPISNIK DR. T. MARETIĆ.

1. *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra von* Johannes Schmidt. Weimar 1889. Str. VIII. 456.

2. *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums von* O. Schrader. *Zweite vollständig umgearbeitete und vermehrte Auflage.* Jena 1890. Str. XII. 684.

3. *Die indogermanischen Verwandtschaftsnamen. Ein Beitrag zur vergleichenden Altertumskunde von* Berthold Delbrück. Des XI Bandes der Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der kön. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften No. V. Leipzig 1889. Str. 228.

Gdjegod se u Evropi cijeni uporedno-filologička nauka, svuda su navedene tri knige s radošću pozdravljene, jer svaka u svom ogranku znači, ne ću reći epohu, ali svakako veliki napredak. U njima se nalazi veliko mnoštvo ne samo lijepijeh i zanimljivijeh, već također (a to je mnogo važnije) sigurnijeh plodova. Za to sam mislio, da je koliko vrijedno toliko i potrebno filologičke čitatelje našega „Rada“ upoznati s tri najznatnije ovelike uporedno-filologičke radnje, što su prošavše godine na svijet izišle u Germaniji, koja je do sad bila, a valjada će i dalje ostati majka i učiteljica lingvistike. U sve tri navedene knige naći će i slavenski filolog mnogo koješta, što će svakako povećati njegovo znanje slavenske gramatike, a gdješto i slavenske davnine, — i to je osobiti uzrok za što sam se primio ovoga posla. O pomenutijem knigama govoriću onijem redom, kako sam ih gore poredao, t j. po vremenu, kako je koja svijet ugledala i došla k nama u Zagreb. Prvoj je knizi predgovor potpisan 21. Marta 1889, drugoj 9. Oktobra, a trećoj (ovdje je „Nachwort statt der Vorrede“) 1. Novembra.

Digitized by Google

1. Šmitova knjiga.

Uporedna je gramatika vele prostrano i upravo s toga za obrađivaňe vele teško poļe, jer se tu u jednu ruku traži da čovjek gramatički poznaje, ako ne sve glavne indoevropske jezike, a ono bar što veći broj, u drugu se opet ruku hoće dugotrajnoga samostalnog mozgaňa o pravoj metodi, koja najsigurnije vodi k ciļu. Za to na širokom ovom poļu nalazimo razmjerno dosta malen broj vrsnijeh radnika, a među najvrsnije i najposlenije pripada svakako Joh. Šmit. Možda ne ću pogriješiti, ako rečem, da među suvremenijem gramaticima-poređačima nema ni jednoga, kojemu bi bio poznat veći broj indoevropskijeh i starijeh i novijeh jezika nego li ňemu, a ako ima kojega, koji isto toliko jezika poznaje koliko i Šmit, za cijelo nitko ňima ne vlada sigurnije od ňega. Osim ove rijetke vrline, koja se veoma teško stječe, odlikuju se Šmitove radňe sigurnom metodom, kojom on i u najzamršenijim pitaňima umije razmrsiti, ako ne sve niti, a ono bar koju. Pomenute dvije velike vrline posvjedočio je Šmit najļepšim načinom u knjizi, o kojoj ćemo sada govoriti. Ali i drugo je ňešto dokazao Šmit svojom knjigom. Koji napredak novije uporedne gramatike poznaju samo iz daleka i po čuveňu, oni često vele, da se uporedni gramatici ne slažu među sobom u principijalnijem pitaňima, i to da je dokaz, kako su još pomenutoj nauci temeļi nesigurni. Ovaj je prigovor ništav, jer je Šmitova knjiga nov i vrlo lijep dokaz istinitosti Brugmanove rečenice: „što se tiče nesloge među lingvistima, tu treba uzeti na um, da otkad opstoji indogermanska jezična nauka, još nije u stvarnom pogledu bilo među ňima tolike sloge, kolika je upravo sada ne samo u općenijem, već i u pojedinijem pitaňima“ (Griech. Gram., 2 izd., predg.). Mora se do duše priznati da je sam Šmit gdjekojim svojim izjavama možda najviše učinio, te se među površnijem poznavaocima novije uporedne gramatike rasprostranilo mnijeňe, da se među ňime i ňekojim ňegovim prijateļima s jedne strane i među tako zvanijem „mladijem gramaticima“ s druge strane nalaze metodičke i principijalne opreke; ali je Brugman već 1885. godine u svojoj knjižici: „Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft“ dokazao, da se Šmit vara, da ono, što on drži za opreke, nijesu nego sitne razlike u mnijeňima. Šmit je Brugmanu odgovorio člančićem, koji je štampan u Kunovu časopisu XXVII. str. 303 dd., i u tom člančiću Šmit veli, da se ne slaže posve sa smjerom Brugmana i ňegovijeh prijateļa, t. j.

*

Digitized by Google

da pored svega, što Brugman piše, ipak ima među ńima opreká. Ali tko isporedi sav Šmitov rad pošļednih godina s radom onijeh trudbenika, za koje on veli, da s ńima stoji u opreci, doista će uvidjeti, da Brugman ima pravo, t. j. da tijeh opreka nema. Potpun se dokaz nalazi tomu i u knizi „Pluralbildungen der indogermanischen Neutra[1]“. Malo je mučno razumjeti, za što je Šmit silom tražio opreke, gdje ih nije bilo, ali tomu će ńegovu postupku biti uzrok u ličnijem odnošajima prema drugijem trudbenicima oko uporedne gramatike. Isto tako nema ni metodičnijeh ni principijalnijeh opreka, ako isporedimo sa Šmitom, Brugmanom i ńihovijem prijateļima treću grupu lingvistá t. j. onu, kojoj je organ: Bezzenberger's Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, koji izlazi u Getingenu. Pretjerano bi bilo, kad bi se reklo: „Šmitova, Brugmanova, getingenska škola“, jer Šmitovci. Brugmanovci, Getingenci nijesu drugo do skupovi naučńaka, koji su ličnijem i prijateļskijem svezama jedni uz druge vezani, ali posebnoga kakvog sistema, posebnijeh principa nema ni u jednom od ta tri skupa. — Još ću samo u dvije tri besjede reći vrhovna načela, kojih se drže svi kompetentni lingvisti, pripadali makar kojemu od rečenijeh skupova: svi u tumačeńu gramatičnijeh oblika i u etimologiji uzimaju za temeļ glasovne zakone, a gdje se što s poznatijem zakonima ne slaže, tamo se uzima u pomoć analogija. Ali analogija je sredstvo veoma elastično i upravo za to veoma nepouzdano, jer se ńom uz posve malo oštroumļa može gotovo sve u svakom jeziku protumačiti. I u drugijem naukama sumńiva su ona sredstva, s kojima je veoma lasno uklańati teškoće: za to svi valjani gramatici-poređači uzimaju u pomoć analogiju samo u prijekoj nuždi, ona je ńima, kako je lijepo rekao sam Šmit u Kunovu časopisu XXVI. str. 329: „ultimum refugium“. Što treba činiti pri jezičnijem pojavima, koji se ne slažu s poznatijem glasovnijem zakonima, a analogija ili nije vjerojatna ili bi joj se gramatik hotio ukloniti? Šmit (ibid. 331) odgovara na to pitańe, da onda treba tražiti do sad nepoznate glasovne zakone i s ńihovom pomoću tumačiti dotične pojave. U svemu se ovome — a to je jezgra ili suština pravoga lingvističkoga rada — slažu svi gramatici-poređači bez razlike kola, kojemu pripadaju. Ako se ovijem prin-

[1] Znamenitost Šmitove knige s ove strane već je prije mene istakao ńezin referent u Carnkeovu Liter. Centralblatt u g. 1889. stup. 1521.

Digitized by Google

cijima pribroje nekoji resultati novijega uporedno-gramatičkog istraživańa, u kojima se danas slažu svi ili bar gotovo svi naučńaci (n. pr. indoevropski vokali *e, o*, glasovi *l—r—n—m* u vokalnoj službi, velarni i palatalni guturali itd.), onda doista treba priznati, da ono posve odgovara istini, što je Brugman rekao o današńoj slozi među lingvistima. — A sada pogledajmo, što uči Šmit u knizi „Pluralbildungen". Ova knjiga nije napisana preko noći, pisac nam veli u predgovoru, da se nekoliko godina oko ne mučio i skupļao materijal. Gdjekoje misli iz ne priopćivao je Šmit svojim učenicima u predavańima. Tako razumijemo, za što se na ovu ili onu Šmitovu misao o postańu pluralnijeh neutara namjeravamo već u knižici, koju je 1879. godine izdao na svijet G. H. Malov (Mahlow): Die langen Vocale A—E—O. Malov je bio Šmitov učenik; on je prihvatio usmenu nauku svoga učiteļa, ali ju je umio samostalno prikazati i obraditi kao i druga gramatička pitańa, koja se nalaze u rečenoj velike hvale dostojnoj negovoj knižici.

Dobro je poznat sintaktički pojav grčkoga jezika, da predikat stoji u singularu, ako je subjekat sredńega roda u pluralu, n. pr. τὰ δῶρα τῆς τύχης ἔχει φόβον. Ovo je u grčkom jeziku tako običan pojav, da se može držati ako ne zakonom, a ono svakako pravilom. Za indoevropsku gramatiku ima grčki taj pojav za to veliku znamenitost, jer se on nalazi još u druga dva srodna jezika i to: u staroindijskom i u starobaktričkom. Što se tiče prvoga od ova dva sada navedena jezika, zapamtićemo, da se ne nalazi u klasičnom sanskrtu, već samo u vedi, i to rijetko, n. pr. *sárvā tā́* te ápi devéṣv *ástu*[1] (sve ti to budi pri bogovima); što je u vedi sačuvano samo u tragovima, to je u najstarijim spomenicima starobaktričkoga jezika, na ime u pjesmama-gāthāma sačuvano još pravilnije nego u grčkom jeziku. Kada se dakle ista konstrukcija nalazi u pomenuta tri jezika, onda nam je po pravilima uporedne gramatike prosto zakļučiti, da se isti pojav nalazio već u indoevropskom prajeziku (str. 1—5). — Iz Šmitova dokazivańa izlazi, da je grčki oblik n. pr. ζυγά, lat. iuga, staroindijski (vedski) *yugā́*, staroslovenski ига, gotski juka u najstarije doba bio upravo femi-

[1] Vaļa mi reći, da staroindijske riječi ne pišem kao Šmit, već se držim Whitney-a; i u litavskijem riječima odstupam od Šmitova pisańa i držim se Brugmanova načina u Grundriss-u; staroslovenske i ruske riječi ne biļežim latinicom kao Šmit, već ćirilicom. Ova napomena vrijedi i za druge dvije knige, kojima sam napisao obznanu.

Digitized by Google

ninski singular; doista se svršetak pomenutijeh oblika u pošljedńa četiri jezika vrlo lijepo slaže sa svršetkom, koji se nalazi u nominativu singulara na kraju femininskijeh ā-osnova; ispor. lat. iugă: equă, staroind. yugā: açvā (kobila), starosl. ига: жена, gotski juka: giba (dar). Grčki oblik ζυγά istina ne odgovora dotičnomu femininskomu obliku n. pr. χώρᾱ, ali je skrajńi vokal u ζυγά ńegda za cijelo bio dug, a pokraćen je, veli Šmit na str. 258, po analogiji onih sredńih osnova, koje se svršuju na vokale ι, υ, dakle ζυγᾰ prema τρίᾰ, δάκρυᾰ. U starolat. jeziku ima sačuvanijeh tragova, da je skrajńi vokal ńegda bio dug ne samo u iuga, već također u equa. Nema dakle sumńe, da je i u indoevr. prajeziku bilo *jugā: ek̑u̯ā. Ali identičnost svršetka ovijeh dviju (i ńima sličnijeh) riječi sama po sebi ne može biti dokaz, da je indoevropsko *jugā bilo upravo nominativ sing. fem. Čujmo, kako Šmit dokazuje, da je doista tako.

U grčkom se jeziku dosta često nalazi pojav, da prema singularu muškoga (kašto ženskoga) roda plural stoji u sredńem rodu, n. pr. ὁ σῖτος: τὰ σῖτα, ὁ μηρός: τὰ μῆρα, ὁ δρυμός: τὰ δρυμά, ὁ κύκλος: τὰ κύκλα, ὁ τράχηλος: τὰ τράχηλα, ἡ κέλευθος: τὰ κέλευθα. Toga ima i u lat. jeziku, n. pr. locus: loca, iocus: ioca, acinus: acina, clivus: cliva, sparus: spara, sibilus: sibila, voltus: volta. Veoma je obična ova promjena u starobaktričkom jeziku, tako da gotovo svaki supstantiv, koji je u singularu muškoga roda, može u pluralu biti sredńega. Kada se pomisli, da ljudi samo one pojave u jezicima drže za slučajne, kojih ne mogu razumjeti i da se navedena promjena ne nalazi samo u jednom indoevropskom jeziku, onda ćemo rado pristati uz Šmita, koji iz ńe izvodi (str. 8) ovaj zaključak: promjena, o kojoj govorimo, nije promjena roda (geschlechtswechsel), jer bi se u tom slučaju i singular izjednačio u rodu s pluralom, već su plurali kao σῖτα, loca upravo kolektivni feminini singulara; množina dakle nije tu načińena pluralnijem nastavkom, nego je upotrebljena nova osnova bez nastavka. Kako u latinskom jeziku nalazimo pugna, pugnae (šakački boj) prema pugnus, ili terra, terrae (kolekt., zemljište) prema oskičkomu terum („begrenztes grundstück"), kako u staroslov. jeziku imamo слама (kolekt.) prema ńem. halm, lat. culmus, grč. κάλαμος, ili зима, staroind. hímā, lit. žëmà (kolekt.) prema staroind. himá-s: isto tako treba misliti, da se u indoevropskom prajeziku prema singularu *jugom nalazio femininski kolektiv *jugā, gen. jugās, loc. *jugāi itd., ali isprvično kolektivno značeńe („jarmište") prometnulo se po

Digitized by Google

malo u pravo pluralno („jarmovi"), kojemu i onako blizu stoji, te se samo nominativ *jugā sačuvao netaknut, a ostali su padeži pretvoreni u pluralne, dakle n. pr. gen. *jugōm, loc. jugọ̀su itd. Na po se o akusativu treba reći, da je s vremenom izjednačen s nominativom, t. j. prema singularnom obliku *jugom, koji je služio i za nominativ i za akusativ, dobio je i oblik *jugā pored nominativa također akusativnu službu[1] (str. 10).

Da bi pisac svoju ovdje razloženu misao što jače utvrdio, navodi on pojave iz arapskoga jezika, koji posve odgovaraju indoevropskoj tvorbi: jugom-jugā. Ali kako ja ni najmańe ne poznajem arapskoga jezika, tako ne mogu Šmita na tom poļu pratiti, za to ću odmah skrenuti na ona poļa, koja su mi poznata. Na str. 12—20 nalazimo raspravu, u kojoj Šmit navodi primjere iz različnijeh indoevr. jezika, gdje se mjesto plurala upotrebļava singularni kolektiv; mi ćemo samo ńekoje navesti: u staroind. jeziku riječi kṣatrá-m (gospostvo, knezovańe), devátāti s (božanstvo) potvrđene su u značeńima: knezovi, bogovi; u grčkom jeziku nalazi se kolektivna riječ πρόβασις (Hom.) mjesto plurala πρόβατά (ovce), ἄμβασις (Soph.) mjesto ἀναβάται (końanici), θεραπηίη (Herod.) mjesto θεράποντες (sluge); poznate su latinske riječi iuventus, paupertas = iuvenes, pauperes. Dosta ima takvijeh primjera u slavenskijem jezicima, n. pr. hrv.-srb. bjȅžân (= bjegunci), nȅkŕst (= nekršteni), sĭromâš (= siromasi), mlâd (= jańići); maloruski: бідóта (= siromasi), жонóта (= žene), дівóта (= djevojke), ruski знать (= ugledni ļudi), бѣжь (= bjegunci) itd. Vrlo zgodnu paralelu ako ne potvrdu svojoj misli nalazi Šmit u slavenskijem riječima kao: господа, властела, бра́тья i sličnima; ove su riječi upravo femininski kolektivi, a znače što latinski plurali: domini, nobiles, fratres. U staroslovenskom i hrvatskosrpskom jeziku deklíniraju se navedene riječi kao i druge iz ā-deklinacije u singularu, dakle n. pr. starosl. господа, господы, господѣ, господѫ itd., hrv.-srb. gospòda — gospòdê — gospòdi itd.; ali u ruskom jeziku samo je nominativ ostao vjeran staroj deklinaciji, a drugi su padeži poprimali pluralne oblike, dakle: господá, господъ, господáмъ, господáхъ, господáми; isto je tako бра́тья, бра́тьевъ itd.[2] Kud će ļepša paralela suponiranomu indoevropskom prijelazu

[1] Ova je točka dirnuta u Šmitovoj ńizi još na str. 35—36.

[2] O ruskijem pluralnijem oblicima домá, погребá, порá, берегá itd. lijepo govori Šmit na str. 18, a na str. 19 o slav. riječima muškoga roda koje se svršuju na *a* kao воєвода.

Digitized by Google

iz: *jugā — *jugās — *jugāi u *jugā — *jugōm — *jugoisu nego li je evo vidimo u ruskom jeziku! — Komu je svega ovog dokazivańa malo, te hoće još jaču potvrdu, da singularan oblik može imati pluralno značeńe, tomu Šmit navodi ovaj pojav: lične zamjenice u indoevropskijem jezicima pokazuju često u množini iste nastavke kao i u jednini; tako n. pr. grčko ἄμμε, ὔμμε (nas, vas) očevidno je načińeno isto onako kao i acc. singulara ἐμέ, oblici ἡμῖν, ὑμῖν ne razlikuju se u nastavku ničim od singularnijeh dativa ἐμοί̓ν, τοί̓ν (dorski oblici); staroindijski dativi plur. asmábhyam, yuṣmábhyam (nama, vama) imaju isti nastavak kao i dat. sing. túbhyam (tebi); ablativi plurala asmát, yuṣmát odgovaraju ablativima sing. mat, tvat. U tijem i sličnijem pluralnijem oblicima značeńe množine ne stoji nikako u nastavcima, već u samijem osnovama[1]. Indoevropska fleksija: *jugā, gen. jugās (poslije jugōm) itd. mogla je dakle značeńe kolektivnosti ili množine imati u samoj osnovi *jugā, koja se razlikuje od singularne *jugo.

U latinskom se i grčkom jeziku kašto neutralni plural upotrebljava mjesto singulara za jednu jedinu stvar; u Homera se n. pr. ńekoliko puta nalazi τόξα, gdje je govor samo o jednom lúku, tako je i ovo: δῶρα δέ τοι δώσω καλὸν θρόνον, ἄφθιτον αἰεί (Hom.), gdje δῶρα očevidno znači samo jedan dar. Isporedi u lat. n. pr. Ancus Marcius regna (= regnum) recepit; tako je i pectora (= pectus), corpora (= corpus), terga (= tergum) itd. Plural od supstantiva muškoga i ženskog roda ne nalazi se u takvoj porabi. Ovo ne će biti bez uzroka, nego će za cijelo stajati u savezu s onakvijem slučajevima, kada se apstraktni supstantiv kolektivnoga značeńa upotrebljava za jedno jedino čeljade ili stvar: grčka riječ ὁμηλικίη znači u Homera ne samo: skup vršńaka, vršńaci, već također samo jednoga vršńaka: ὁμηλικίη δέ μοι ἐσσί, isto tako riječ συγγένεια ne znači samo: rod, rodbina, rođaci, nego i jednoga rođaka; latinske riječi: custodia (straža, stražari), magistratus (poglavarstvo, poglavari) nalaze se također u značeńu: stražar, poglavar. Ovakvijeh primjera ima i u germanskijem i slavenskijem jezicima, n. pr. ńem. riječ Stute (kobila) glasi u starom gorńońemačkom jeziku stuota (fem.) i znači „konsko stado“ (etimologički odgovara slavenskoj riječi стадо); riječ Frauenzimmer znači upravo „gynaeceum“, onda u opće žene (plur.), a napokon i jednu samo ženu; slavenska

[1] Vidi o ovom i u Brugmana, Griech. Gram. 2. izd. 131—133.

Digitized by Google

riječ сирота u češkom je jeziku sačuvala do danas apstraktno značeńe „sirotovańe“, a u drugijem slavenskijem jezicima znači сирота isto što: sirotno dijete; staroslovenskoj riječi приязнь bilježi Miklošić u svome rječniku značeńa: amor, amici, amicus. Kada sve ovo uzmemo na um, lasno ćemo razumjeti pojav, što se u indoevropskijem jezicima isti supstantiv govori sad u srednńem, sad u ženskom rodu, n. pr. staroindijsko tána-m, tánā (potomstvo), vána-m, vánā (drvo, šuma), grčko δρέπανον, δρεπάνη, νεῦρον — νευρή, φῦλον — φυλή, latinsko mendum — menda, epulum — epula, cingulum — cingula. Kašto se i to nalazi, da je ista riječ u jednom jeziku srednńega, u drugom ženskoga roda, n. pr. staroind. *svā́dana-m* (slast) — ἡδονή itd. Iz svega ovoga učimo, da su riječi τόξα, δῶρα, regna itd. po svome postańu i isprvičnoj porabi upravo kolektivni singulari ženskoga roda kao i ὁμηλικίη, συγγένεια, custodia i dr. A kada se pored τόξον nalazi u istom značeńu τόξα, onda nam ne mogu biti nerazumļive zamjene poput δρέπανον — δρεπάνη, mendum — menda.

Veoma je zanimļiv i u sintaktičnom pogledu pojav grčkoga jezika, kada se n. pr. veli ἀδύνατά ἐστι (nemoguće je), ἀμυντέα ἐστί (treba pomagati); ovdje ἀδύνατα, ἀμυντέα očevidno stoje u adverbijalnom poslu. Tijem konstrukcijama prekrasno odgovaraju ovake slavenske: češki, to není možná, pol. można (moguće je), podobna (vjerojatno je), u hrvatsko-srpskom jeziku govori se često n. pr. to je druga pored: to je drugo. (Isp. u Vetranića: *mala* bi toj bila, nu je *druga* veći jad, akad. izd. I, 369). Litavci govore: bùvo *lìjusi* (daždjelo je), bùvo *sniġusi* (sniježilo je), vìslab kàs *regimà* (sve, što se vidi), taĩ *negalimà* (to se ne može), teĩp *kalbamà* (tako se govori). Obično se navedeni slavenski primjeri tumače elipsom t. j. veli se, da je n. pr. u rečenici: to je druga izostavļena riječ: stvar, isto tako da u češkoj rečenici: to není možná imamo misliti riječ: věc, ali je muka s litavskijem primjerima, jer se ne zna, koja bi riječ tu mogla biti izostavļena; o riječi dáiktas (stvar) ne može se to nikako misliti, jer je ta riječ muškoga roda; a kad bi i bila ženskoga roda, nikako se ne bi mogla misliti u primjeru bùvo lijusi. U ostalom elipsa je u sintaktičkijem tumačeńima sredstvo tako slabo, da je naučńaci vrlo rado ostavļaju na miru, gdjegod bez ńe mogu što protumačiti. Šmit ostaje sam sa sobom potpuno konsekventan, kad nas uči, da je u navedenom češkom primjeru riječ možná femininski apstraktni supstantiv od adjektiva можьнъ-можьна-можьно, kako su

Digitized by Google

na primjer тайна (Geheimniss), бе3ъдъна (Abgrund) apstraktni supstantivi prema adjektivima тайнъ - тайна - тайно, бе3ъдънъ-бе3ъдъна-бе3ъдъно. A što se nalaze supstantivi тайно, бе3ъдъно pored тайна, бе3ъдъна to je isto onako kao naprijed navedeno grčko δρέπανον — δρεπάνη, latinsko mendum — menda. U primjerima dakle: to není možná, to je druga, teĭp kalbamà nema nikakve elipse kao ni u grčkom ἀδύνατά ἐστι, gdje je ἀδύνατα upravo apstraktan supstantiv prema adjektivu ἀδύνατος kako i češko *možná* prema adj. можьнъ. — Pošto se u supstantivu utvrdio neutralni plural na -ā, onda su istom i adjektivi dobili istu fleksiju, n. pr. latinski nova (nom., acc. plur. neutr.) prema novus-nova-novum. O tom veli pisac: promijeniti rod i načiniti kolektivni plural mogu samo one riječi, koje imaju samo jedan rod. Razumijemo oblike pugna, terra, iuga kao kolektive prema pugnus, osk. terum, iugum, ali dogod se pri obliku lat. nova osjećalo značeńe nastavka, dotle lat. nova nije moglo ništa drugo biti do feminin prema novus i istom onda dobiti značeńe neutralnoga plurala, kada se iuga u tom značeńu već ukočilo (str. 21—37).

Indoevropski oblik *jugā postao je od *jugo-a, t. j. osnovi je dodano -*o* te se *o* + *a* slilo u *ā*. I litavski je jezik sačuvao u tragovima ovu tvorbu, premda je inače u tom jeziku sredńi rod u supstantivima izgubļen, jer je sročnost među muškim i sredńim rodom u kosijem padežima prenesena također na nominativ; tako je nastalo n. pr. lùnkas, ẽžeras prema slav. лъıко, ıезеро itd. Tragovi sačuvanomu neutru nalaze se samo u starinskijem, danas više neosjećanijem složenicama, gdje je sredńi rod bio zaštićen od sile glasovnijeh zakona, koji vrijede za svršetak rijèčî. U brojevima 14—19, keturió-lika, penkió-lika[1] itd. i u adverbu *namõ-n* (kući) nalazi Šmit sačuvan sredńi rod u nom i acc. pl., tu je -*o* kao i inače = indoevr. *ā* t. j. glasu, koji je stajao na kraju rečenijeh

[1] Šmit nigdje u svojoj knizi ne govori o litavskom -lika, što je i što znači. Ta riječ ima bez sumńe isti korijen, koji je u glag. lëkù — likti (ostavļati), starosl. отълѣкъ (ostatak), gr. λείπω, lat. linquo, staroind. riṇákti (ostavļati). Mislim, da je -lika upravo nom. acc. pl. ntr. pa da n. pr. keturiólika upravo znači: četiri ostatka (scil. iznad 10); isto je tako trýlika (13) = tri ostatka. Broj dvýlika (12) ima svoje -y- po analogiji broja 13, a vënũlika ili vënólika (11) također će biti promijeńeno prema brojevima 14—19 mjesto *vënalika = jedan ostatak.

Digitized by Google

oblika: *jugā itd. Još nalazi Šmit u litavskom jeziku trag neutru u nom. plur. o-deklinacije, n pr. *dẽvaĩ*, *ežeraĩ* (bogovi, jezera). Skrajńe *-ai* u ovom obliku obično se poredi sa staroind. *e* u *te* (pronom. deklinacija), s grčkijem -οι u λύκοι, sa starosl. и u рабu. Na str. 231. protivi se Šmit tomu mnijeńu veleći, da indoevropskomu *-oi* na koncu riječi odgovara litavsko *ë* (u jednosložnijem riječima, *i* (u riječima od dva ili više slogova), n pr. tẽ, gerì. Budući dakle da u supstantivnoj o-deklinaciji nalazimo na kraju *-ai*, za to Šmit drži, da je oblik, recimo, ežeraĩ, postao od ežerō + i, gdje je *ežerō već samo po sebi gotov oblik, koji posve odgovara slavenskomu nom. pl. ιesepa, a *-i* je znak množine, o kojem će još biti govora. Da grupa -ōi (= indoevropsko -āi) prelazi u -āi, to se vidi također iz dativa sing. ā-deklinakije, n pr. merĝai od *mergōi, ispor. gr. χώρᾳ od *χώρᾱι Kao nom. pl. ežeraĩ tumači Šmit (str. 228—229) i pronominalni oblik taĩ; ovaj je oblik od iskona bio plural i značio je latinsko haec; danas se istina taĩ osjeća kao singular, ali to je za to, jer lit. jezik ne poznaje u verbalnoj fleksiji razlike među trećim licem singulara, duala i plurala; tijem načinom taĩ bùvo ne znači samo lat. haec fuerunt, već također hoc fuit; isto tako taĩ nè gãlima jednako znači: haec fieri non possunt kao također: hoc fieri non potest, jer su u gãlima izjednačeni oblici za nom plurala neutr. (*-a* = *-ā*) i za nom. sing. neutr. (*-a* = *-om*, ili kako Brugman Grundr. II, 1, 110 hoće, = *-od*). Šmitu su dakako litavski veznici i adverbi kaĩ-p (kako), jéi (ako), geraĩ (dobro), mẽlaĩ (rado) itd. po svojem postańu upravo akusativi plurala neutra[1]. Šmitovo je tumačeńe nominativa plur. ežeraĩ istina veoma vjerojatno, ali posve sigurno mislim da nije, i to za to, jer nam je teško razumjeti, za što ežeraĩ ne služi također za akusativ plurala, već tu imamo osobiti pravi maskulinski oblik ẽžerus, a ipak je ežeraĩ moralo ńegda biti i nom.

[1] U knížici naprijed navedenoj „Die langen Vocale A—E—O“ str. 49 Malov poradi litavskijeh adveraba na *-ai* misli. da su i slavenski adverbi na -ѣ n. pr. добрѣ, блазѣ upravo akusativi plurala kao i litavski. Ali ja volim pristajati uz Miklošića (synt. 162.651) i druge, koji rečene slavenske adverbe računaju u lokativ sing. To se ne mora protiviti litavskomu jeziku, jer su slavenski adverbi na -ѣ i litavski na *-ai* mogli nastati posve nezavisno jedni od drugijeh. Ja o adverbima добрѣ, блазѣ itd. za to držim, da su lokativi sing., jer mi se teško čini rastavljati ih od adveraba горѣ, долѣ, оутрѣ itd., u kojima će za cijelo svatko tražiti loc. sing. od supstantiva гора, долъ, оутро.

Digitized by Google

i acc. plurala, ako je taj oblik doista srednega roda. Ja za sad ne znam, kako bi se ovaj — rado priznajem — sitan kamen smutńe mogao ukloniti, a Šmit na ń kao da nije pomislio. Za to ostajem pri svojoj tvrdńi, da ńegovo tumačeńe litavskoga oblika nije posve sigurno.

Znatnu potporu svojemu mnijeńu o tvorbi plurala srednega roda nalazi s potpunijem pravom vele umni pisac u akcentuaciji (str. 6, 33, 41, 48, 226 i dr.). Iz poznatijeh nam već primjera: νεῦρον — νευρή, φῦλον — φυλή vidi se, da je s promjenom roda sjedinjena i promjena u akcentu; ista se promjena vidi i u litavskom jeziku, gdje preostali ostaci srednega roda adjektiva pokazuju drukčiji akcenat nego li ženski rod, na primjer fem. szaltà (hladna), neutr. szálta (ili szált), fem. gerà (dobra), neutr. géra (ili gér) itd. Gdjekoja se potvrda toj akcenatskoj promjeni može naći i u staroindijskom jeziku; ja sam na primjer u Kapelerovu (Cappeller) sanskrtskom rječniku našao ove primjere: asanā́ (hitac) — ásana-m (bacańe), nī́thā (od korijena nī, voditi; put, sredstvo, lukavost) — nīthá-m (napjev, pjesma; upravo: vođeńe), hótrā (žrtvovańe) — hotrá-m (žrtvovańe). Ali svi su ovi primjeri u navevedenijem jezicima sporadični: u grčkom i staroindijskom jeziku za to, jer u opće nije mnogo supstantiva, koji bi mogli biti srednega i ženskog roda, a što ih i ima, nije svaki put akcenatska razlika sačuvana. U litavskom jeziku ne može za to biti mnogo primjera, jer je srednі rod sačuvan samo u neznatnijem tragovima. Ali u današńemu ruskom jeziku ima veliko mnoštvo adjektiva, gdje se u neodređenom obliku srednі rod od ženskoga razlikuje akcentom, n. pr. новъ — новá — нóво, твердъ — твердá — твéрдо, сухъ — сухá — сýхо, бóленъ — бóльнá — бóльно itd.; to se nalazi također u participima praet. act. II. i praet. pass., n. pr. взятъ — взятá — взя́то, данъ — данá — да́но, за́пертъ — запертá — за́перто, жилъ — жилá — жи́ло, бы́лъ — былá — бы́ло, по́меръ — померлá — по́мерло. Čudim se, što je ovaj pojav ruskoga jezika ostao Šmitu nepoznat, s tijem većma, jer se o ńemu dosta govori u knjižici „Die Lehre vom russischen Accent von Dr. L. Kayssler, Berlin 1866“, koju je Šmit imao u rukama, dok je citira na str. 41. Osobito da je učeni pisac doznao, da se ona ruska akcenatska razlika nalazi također u jednom narječju hrvatskosrpskoga jezika, na ime u dubrovačkom, za cijelo bi se bio vrlo radovao, jer bi to vrlo išlo u prilog ńegovu dokazivańu. Dubrovčani po Budmanovu svjedočanstvu („Dubro-

Digitized by Google

vački dijalekat“ u „Radu“ kń. *65*, br. 82, 143) govore: nȍv — nòva — nȍvo, bȉstar — bȉstra — bȉstro, vȅsео — vesèla — vȅselo, dô — dála — dâlo, pròdô — prodála — pròdâlo itd. U ovom je poslu dubrovačko narječje veoma važno, jer se u navedenijem i sličnijem adjektivima ženski i srednji rod akcentom ne razlikuju samo u singularu, već i u pluralu, dakle n. pr. sing. nom. nòva — nȍvo, pl. nom.: nȍve — nòva ili dála — dâlo: dâle — dála. Ruski jezik ne može u pluralu činiti te razlike, jer mu za sva tri roda u pluralu služi samo jedan oblik, n. pr. нóвы, бóльны́. O ovijem akcenatskijem pojavima ima govora također u mojoj raspravi „Slavenski i litavski nominalni akcenat“, koja će u svoje vrijeme biti štampana u „Radu“. Kada ruski neutri дѣ́ло — слóво tvore plural дѣла́ — слова́, i kad s druge strane riječi лицó — гнѣздó imaju u pluralu ли́ца — гнѣзда, zar to nije potpuna paralela s adjektivima naprijed navedenima iz ruskoga i dubrovačkoga govora? Zar plurali дѣла́ — слова́ ne odgovaraju potpuno femininima нова́ — nòva (= novä), a singulari дѣ́ло — слóво singularima нóво — nȍvo? Svakako ovi pojavi slavenske akcentuacije potječu iz najstarije davnine i potkrepljuju Šmitovo dokazivaňe o postaňu plurala srednjega roda pri o-osnovama.

To je eto jezgra Šmitove nauke o postaňu plurala u supstantiva srednjega roda, kojima se osnova svršuje na *-o*. Ja sam hotimice malo oduljio referat o tijem osnovama, da bi se čitatelji uvjerili o velikom daru sretne invencije, koja resi pisca knige „Pluralbildungen“. Nauka o pluralnoj tvorbi tijeh osnova čini najsvjetliji dio čitave knige; tu govore dokazi po izbor jači od jačega, dokazi crpani iz činjenica, koje se ne dadu pokolebati. Mislim, da ni najučenija skepsa ne će moći oboriti Šmitove nauke u tom dijelu razložene. Ali osim o-osnova ima u indoevropskijem jezicima još i drugijeh srednjega roda, koje se svršuju na vokale *i*, *u*. Šmit i za te osnove na str. 42—81 dokazuje, da im je plural srednjega roda isprvice bio identičan sa singularom ženskoga roda. Kada čitatelj dođe do toga dijela knige, odmah opaža, da tu dokazivaňe i uvjeravaňe ne teče onako lako kao pri o-osnovama, a za cijelo je to i sam pisac osjećao, jer je obrađujući pomenute osnove usilovan uzimati dokaze češće iz kombinacija, koje su kašto dosta zapletene, nego li iz nepobitnijeh činjenica. Za to ću biti posve kratak s referatom o pomenutom dijelu Šmitove knige. U indoevr. prajeziku izlazio je nom. acc. plur. neutr. na *-ī*: staroind. ved. trī (u kasnijem jeziku drukčije: trȉṇi), lat. trī-ginta, lit. trỹ-lika (= 13),

Digitized by Google

starosl. три; — starosl. си (ταῦτα); — staroind. çúcī (od osnove çuci svijetao, čist), krúdhmī (od osn. krudhmi pršļiv) Vokal -ī u svijem ovijem primjerima razvio se od prajezične grupe -i̯a, koja po glasovnom zakonu u grčkom jeziku glasi ια (za to je τρία = staroind. trī), a u drugijem jezicima ī, n. pr. φέρουσα (postalo od *φεροντi̯α), staroind. bhárantī, starosl. беряшти, lit. vėžanti (i od ī). Prema navedenijem neutrima množine nalazi se istina u pojedinijem jezicima nom. sing. fem., koji izlazi na -ī, n. pr. osim ovaj čas navedenoga bharantī, također staroind. devī́ (bogiña), staroslov. си (αὕτη, ispor. си ταῦτα), богъини, больши, lit. szì (αὕτη), martì (nevjesta) itd. Ali skrajńe -ī ovijeh feminina ne može se samo onako porediti s -ī, koje stoji u nom. acc. pl. neutr., jer se sámo po sebi ne može znati, je li singularno femininsko -ī postalo od prajezičnoga -i̯a ili od prajezičnoga -ī. Za to Šmit na str. 54—75 dokazuje, da je u indoevr. prajeziku bilo nominativa sing. ženskoga roda, koji su se svršivali ne samo na -ī, već i na -i̯a. Uporedo s tijem dokazuje on, da je indoevr. prajezik imao također nominativa sing. ženskoga roda, koji su se svršivali ne samo na -ū, nego također na -u̯a. Ovo je u̯a opet u svijem indoevr. jezicima osim grčkoga izjednačeno s -ū, a u grčkom se od ńega razvilo ϝα. U staroind. jeziku vedskoga doba nalazi se od adjektivnijeh u-osnova nom acc. pl. neutr. na -ū, n. pr. purū́ (osn. puru, mnogi), urū́ (osn. uru, širok). Prema tijem pluralnijem oblicima nema u sanskrtu singularnijeh femininina na -ū, već na -ūs, ali Šmit dokazuje, da ih je ńegda bilo, pa da im je -ū bilo = prajezičnomu -u̯a kao i pomenutijem pluralnijem neutralnijem oblicima purū́, urū́. Za to u grčkom jeziku nalazi on prajezično -u̯a u obadva oblika: πολλά (od *πολϝα), δάκρυα, hom. δοῦρα, γοῦνα, αἰπά (od αἰπύς), za tijem u adverbima τάχα, ὦκα, λίγα, κάρτα, θαμά, a femininske singulare nalazi u riječima πρέσβα (od *πρεσβϝα), γλύκκα ἡ γλυκύτης Hesych (od *γλύκϝα) „falls das α kurz war“ (str. 75). Akcenat u τάχα, ὦκα, λίγα prema ταχύ, ὠκύ, λιγύ odgovara poznatoj akcenatskoj promjeni u ruskom jeziku лицó — лúца itd. Kao za zaglavak osnovama na -i, -u govori Šmit na str. 76—81 o starobaktričkijem nominativima sing. na -u. Moje neznańe starobaktričkoga jezika meni na žalost ne dopušta referirati o tom kao ni o drugijem Šmitovijem razlagańima rečenoga jezika, kojih ima po čitavoj knízi dosta; ne da mi se dirati u stvari, kojih ne razumijem te ne mogu o ńima samostalno suditi. Ovo isto vrijedi i za keltičke jezike, s kojima također ima Šmit dosta posla u svojoj knízi.

Digitized by Google

Što je dovde navedeno o postanu množine sredńega roda, sve je to Šmitu „erste pluralbildung“, t. j. nom. acc. pl. neutra identičan je s nom. sing. fem., koji je izlazio u indoevr. prajeziku na *-ā* ili na *-a*. Od strane 82 do 226 imamo poglavļe „zweite pluralbildung“. Ovdje pisac dokazuje, da su oblici za nom acc. plur. neutra od osnova na *n*, *s*, *r* također identični s nominativom sing. fem. od istijeh osnova, a jedni i drugi da tako postaju, da se osnovni vokal produļi. U staroindijskom jeziku vedskoga doba nalazi se od sredńe osnove nāman (ime) oblik *nā́mā* za nom. acc. plur., a tako i od drugijeh sličnijeh osnova; s tijem se slaže, što adjektivi, kojima se osnova svršuje na *-man*, u nom. sing. fem. izlaze također na *-ā*, na primjer sálakṣmā (slična); od s-osnova sredńega roda izlazi nom. acc. plur. u sanskrtu na *-āṅsi* na primjer mánāṅsi od osnove manas (pamet); taj oblik rastavļa Šmit u *āṅs* + *i*, t. j. uz gotov već oblik prionuo je deklinacijonski elemenat *i* kao i u naprijed pomenutom litavskom obliku *ežeraĩ*. Neutralnomu pluralnomu obliku *manāṅs odgovara svojim završetkom nom. sing. fem. *uṣāṅs od s-osnove uṣas (zora); to *uṣāṅs nije potvrđeno, već samo uṣās, ali Šmit je već 1881 godine u K. Z. *26*, 329—377 napisao članak o participu perf. act., u kojemu na str. 341 uči, da je već u indoevropskom prajeziku ispadao svaki nasal među dugijem vokalom i skrajńim *-s*. O tom Šmitovu nauku veli Brugman u Grundr. I 190, da je samo hipoteza, kojoj „fehlt zur Zeit noch festere Begründung“. Šmit je jednako uvjeren o istinitosti svoga nauka i veli, da je faktički staroindijski oblik uṣās možda postao od *uṣāṅs; da to sigurno tvrdi, ne dopušta mu ńegova opreznost. Za nom. acc plur. neutra r-osnova i za nom. sing. fem. istijeh osnova dokazuje pisac, da su se u indoevr. prajeziku svršivali na *-ōr;* ònaj prvi oblik nalazi n. pr. pr. u staroindijskom broju ‘4’, koji glasi *catvā́ri* = catvār-i, a drugi u starosl. riječi вода, gdje je *-a* postalo od prajezičnoga *-ōr* (cf. gr. ὕδωρ, koje je ipak ne fem., već neutr.), samo je ova slavenska riječ u ostalijem oblicima prešla u a-deklinaciju, pošto se s ńima izjednačila u nom. sing. Među konsonantske osnove broji Šmit dakako i one, koje se svršuju na *-nt*, kamo osobito ide particip praes. act. U staroind. jeziku izlazi ńihov nom. acc. plur. neutr. na *-anti*, n. pr. bharanti, ali u vedskoj literaturi nalazi se kašto *-ānti*, n. pr. sā́nti; ovaj je oblik Šmitu opet = sānt-i, što bi bilo = indoevr. *sōnt-i. On drži, da je indoevr. prajezik tvorio rečeni oblik na *-ōnt;* a može li se misliti, da je ikoja riječ izlazila na *-ōnt* u nom.

Digitized by Google

sing. fem.? Na to pitańe usilovan je sam Šmit priznati (str. 167), da takvoj tvorbi ovoga padeža nema traga u indoevr. jezicima. Ali i pri osnovama na *n, s, r* srodnost tvorbe među nom. sing. fem. i nom. acc. pl. neutr slabo je gdje očevidna, potvrda jedva jedvice gdjekoja kane (o tečeńu kao pri o-osnovama nema ni govora) i to samo iza velikoga piščeva napora. Meni se sve čini, da Šmitu ne bi nigda došla misao, da dokazuje srodnost pomenutijeh oblika pri konsonantskijem osnovama, da ga na to nijesu navele o-osnove. Poznata je činenica, da ljudi načela i zakone, što ih otkriju u ńekijem sigurnijem slučajevima, veoma rado prenose i drugamo, gdje ta načela i zakoni nijesu ni malo očevidni. Tomu se dosta nalazi potvrda u svijem naukama. Ne daj Bože, da bih ja s tijem hotio reći, e je Šmita u ovom dijelu knige izdala ńegova velika oštroumnost i ńegovo, rekao bih, carsko vladańe jezicima; to ja nikako ne mislim tvrditi, ali opet mi se čini Šmit u ovom dijelu svoje knige nalik na vrlo vješta odvjetnika, koji i umno i vatreno brani stvar, koju, ako nije nemoguće, a ono je vrlo teško obraniti. Premda ne mislim, da će kompetentne sudije prihvatiti Šmitov nauk, koji je razvit na str. 82—226, ipak držim, da će za cijelo svatko i u tom dijelu naći mnogo i mnogo pouke. Da ova obznana ne bi izišla preduga, napomenuću posve u kratko samo ńeke jezične pojave, koje je Šmit majstorski rasvijetlio: na str. 85—87 navodi paralele iz staroindijskoga i litavskoga jezika ruskomu rijeku туръ золотые рога[1] (= zlatorogi bik) i veli, da tu „ist nicht die unbegreifliche auflösung eines compositums in zwei flectierte worte, sondern noch nicht vollzogene composition". Na str. 182 otržito odbacuje poređeńe slavenskoga adjektiva сладъкъ sa staroind. svādu-s (sladak) i dokazuje ńegovu srodnost s grčkom riječju ἅλς, lat. sal, gotskom salt (sô), premda se na prvi pogled značeńa čine jako različna. Na str. 196, 197 postavlja Šмit dva glasovna zakona za litavski jezik, po kojima razumijevamo slučajeve, kada Litavci imaju vokal *a* mjesto očekivanoga *e*, n. pr. vãkaras: вечеръ, vařdas: verbum. Tko hoće da razumije prijevoj[2] među riječima хъітити: хватити, къіснѫти: квасъ, четъіре:

[1] Isporedi s tijem u nas: paun pero zlatno, slavuj grlo jasno (Vuk, pjes. I, 279), koje sam ja protumačio, kako sam znao, u „Radu" kń. *81*, str. 110. Vidi također u Miklošića, Vgl. Gram. II, 349.

[2] O riječi prijevoj (= Ablaut) vidi u „Radu" kń. *89*, str. 229.

Digitized by Google

четверо i da mu nađe paralele u drugijem jezicima, neka čita Šmitovo razlagańe na str. 204—205. Za što ista riječ (*namaĩ* — домъ) ima u litavskom jeziku na početku glas *n*, a u slav. *d*, to nam tumači Šmit na str. 221.

O Šmitovu nauku na str. 227—275 „dritte pluralbildung" ne treba nam mnogo govoriti, jer smo već u predašńem imali prilike izvaditi iz ńega gdjekoje dijelove Tu Šmit razlaže svoje misli o elementu *-i*, koji se dodaje gotovijem već oblicima za nom. acc. sing. i plur. sredńega roda, kako je n. pr. lit. *ežeraĩ*, *taĩ*, lat. quae (= qua + ĩ), starosl. бо́льши (meliora), горьши (peiora), gdje je -и = a + i; isti dodani elemenat nalazi Šmit, kako već znamo, i u staroindijskijem neutralno-pluralnijem oblicima: *catvắri*, mánāńsi, također u *nắmāni*, *sắnti*. Pisac nas uči, kojim je načinom postao oblik nom. acc. pl. neutr. o-deklinacije u klasičnom staroindijskom jeziku, n. pr. *yugắni;* da je to prijenos iz n-osnova, tomu će se svatko bez ikakvoga oštroumļa lasno domisliti, ali put, kojim je taj prijenos prošao, lijepo pisac pokazuje na str. 240. Šmit drži i dokazuje (osobito na str. 238—239), da je *-i*, o kojemu je ovdje govor, i u indoevropskom jeziku glasilo *-i*, a ne *-ə*, kako misli n. pr. Brugman u svojoj grčkoj gramatici, 2 izd., 126 i drugi naučńaci. Isti se elemenat po Šmitovu nauku nalazi u staroind. riječi yádi (veznik: ako) i grčkoj μέσποδι (veznik: dok, na jednom natpisu u Kolica [Collitz] br. 345); staroindijsku riječ rastavļa Šmit u yad + i, gdje je yad nom. acc. sing. neutra od poznate zamjenice, a grčku rastavļa u μέσ-ποδ-ι i veli: ovo πόδι stoji prema staromu nom. acc. neutr. ποδ u ποδαπός kao staroind. yádi prema yád. Na ńekijem primjerima iz staroindijskoga i litavskoga jezika — n. pr. staroind. *vắri* (voda) pored vedskoga *vắr*, lit. szirdìs (srce), ausìs (uho) pored starijeh gen. pl. szirdu, ausu — dokazuje Šmit, da je pomenuti elemenat -i učvrstivši se u nom. acc. sg. gdjegdje provalio i u ostale padeže te dotične riječi uveo u i-deklinaciju.

U petom poglavļu (str. 276—387) tumači pisac neutralno-pluralne oblike staroindijskoga jezika, koji se svršuju na *-a*, *-i*, *-u*, kao n. pr. kárma (osn. karman, djelo), apratí (osn. aprati, neodolan), urú (osn. uru, širok). Mi smo već naprijed vidjeli, da od u-osnova i od i-osnova u vedskom jeziku izlazi nom. acc. pl. na *-ū*, *-ī* pri riječima sredńega roda; također smo vidjeli, da riječi sredńega roda od n-osnova u istom obliku u istom jeziku izlaze na *-ā*. Neutralno-pluralni oblici na *a*, *-i*, *-u* po svome

Digitized by Google

postaňu čini se da upravo pripadaju singularu. Svakako je dakle nužno i znatno pitaňe, kako su singularni oblici mogli zamijeniti pluralne? Budući da od o-osnova nema ni jednoga primjera, gdje bi oblik za nom. acc. sing. neutra (kao n. pr. náva-m, yugá-m) imao također pluralno značeňe, a pri tijem osnovama razlikuje se nom. acc. sing neutr. od čiste osnove (n. pr. nava, yuga), otud Šmit zaključuje, da ni neutralno pluralni oblici kao kárma, apratí, urú nijesu po svome postaňu nom. acc. sing., nego su čiste osnove. Ali tu se nameće novo pitaňe, kako čista osnova može služiti za nom. acc. pl., kad toga inače ne vidimo? Pisac odgovara: više ima adjektiva nego supstantiva u slučajevima, gdje osnove na *-n*, *-i*, *-u* izlaze za nom. acc. jednako u singularu kao i u pluralu, za to je sva prilika, da n. pr. oblik apratí stojeći s kojim supstantivom nije dekliniran. U indoevropskijem se jezicima dosta nalazi primjera, da se adjektiv ne deklinira, kada stoji s drugijem adjektivom ili supstantivom; n pr. ńem. in *weiss* und schwarzem felde, *manch* redlichem knechte; u engleskom jeziku ne deklinira se adjektiv nigda n pr. *good* friends (dobri prijatelji). U mongolskijem, turskijem i finskijem jezicima adjektiv je ispred supstantiva indeklinabilan. Ali svatko lasno dokučuje, da neindoevropski jezici u rečenom pitaňu ne mogu ništa odlučiti, a i od indoevropskijeh jezika vrlo je malo pomoći, jer su indeklinabilni adjektivni oblici postali očevidno od starijih deklinabilnih. Što može dokazati paralela modernijeh u formalnom obziru siromašnijeh jezika za jezik formalno onako bogat, kako se nalazi u vedi? Morao je dakle i onaki majstor, kakav je Šmit, osjećati, da su pomenute paralele veoma slabe, za to se pobrinuo za jači dokaz. On ga nalaži u kardinalnijem brojevima 5—10, za koje dokazuje, da su u indoevr. prajeziku bili adjektivi i to indeklinabilni, kako su u grč. i u lat. jeziku: πέντε, ἕξ, septem, octo itd.; što se ti brojevi u staroindijskom i u drugijem jezicima dekliniraju, to se po Šmitovu dokazivaňu istom kasnije razvilo (u vedi se još nalazi ostataka indeklinabilnoga staňa). Dio Šmitove knige o rečenijem brojevima (str. 292—299) veoma je poučan; između drugoga tu nam se razlaže vokalna dulina u brojevima: staroind. pañcāçát (50), gr. πεντήκοντα, ἑξήκοντα, lat. quadrāginta, quinquāginta. Ako su dakle adjektivni brojevi 5—10 mogli u indoevr. prajeziku biti indeklinabilni, onda ne vidi Šmit teškoće u tom, ako se reče, da su i drugi adjektivi bili indeklinabilni. Stara poslovica veli: comparatio non est ratio, i ona meni sada dolazi na um t j. poradi indeklinabilnijeh brojeva ja samo

Digitized by Google

dopuštam mogućnost, da se gdjekoji adjektivi nijesu deklinirali, ali potpun mi to dokaz ne može biti. Sigurnije bih rekao, da je Šmitovo tumačeńe postańa staroindijskijeh oblika za nom. acc. plur. neutra na *-ūni, -īni* na primjer pur*ū́*ṇi, bh*ū́*rīṇi pri osnovama, što se svršuju na *-u, -i* (str. 303 i d). Sretnom držim misao, da se u morfologičkijem pitańima treba kašto obazirati na r i t a m dotičnoga jezika, kako čini Šmit u rečenom svojem tumačeńu. U istom (petom) poglavļu raspravļa Šmit obilno o šarovitoj deklinaciji grčkijeh supstantiva s osnovom na *-ας*, osobito o riječima κρέας i κέρας, gdje će ne samo o tom, već i o drugijem mimogrednijem pitańima grčki gramatik naći mnogo pouke. Ne želeći preko mjere produļivati ove obznane ja o tom ne ću ništa da govorim, a to mi se može s tijem lakše oprostiti, što taj dio Šmitove knige (str. 321—387) ne stoji baš u najtješńoj svezi s glavnijem ńezinijem zadatkom. Za šesto poglavļe (str. 388—436) veli sam pisac, da ga je uvrstio u svoju knigu „obwohl sie (t. j. die Untersuchung) zum hauptgegenstande unserer schrift in loserer beziehung steht". U tom poglavļu rasvjetļuje pisac pitańa, koja se tiču riječî, koje znače u indoevropskijem jezicima „oko", kojima je korijen isti, ali su im osnove raznolike, izporedi n. pr. starosl. око, очесе, очи, gr. ὄσσε, ὤψ, ὄμματα, ὄππατα, staroid. osn. akṣán, ákṣi itd. Vrijedno je zapamtiti, što pisac na str. 389 veli o dativu i instrumentalu duala очима: taj oblik nije postao tako, da je osnovi dodan nastavak, jer bi u tom slučaju bilo очьма, koje se ne nalazi (isporedi: гостьма, костьма), već je nastavak dodan obliku, kakav je u nominativu duala, t. j. очима je = очи-ма; s tom tvorbom poredi Šmit staroindijski oblik dativa i instrumentala i ablativa duala u riječima n. pr. ácvābhyām (konima: nom. acc. du. áçvā, u vedi), dv*ā́*bhyām (dvjema: nom. acc. du. dvā, u vedi), am*ū́*bhyām (onima: nom. acc. da. am*ū́*), lat duobus (: duo). Na ovo je nalik, što na str. 43 veli pisac za starosl. instrumental чимь da je = чи-мь, t. j. чи da je već sámo po sebi instrum. sing. (ispor. lat. quī), a -мь da je nastavak, koji je gotovom obliku dodan (ispor. lit. kúmí od kū̃, instrum. sing.) Uporedo s riječima, koje znače „oko", obrađene su i riječi, koje znače „uho", jer se ove riječi u deklinaciji vrlo rado ravnaju po onijem prvima. U istom poglavļu govori se o tri staroindijska korijena *kṣi*, kojima glase presenti: 1. kṣéti (stanovati), 2. kṣáyati (vladati), 3. kṣiṇā́ti (uništivati). — Važan je članak „Der indogermanische declinationsablaut der participia auf *-nt*", gdje se Šmit protivi

*

Digitized by Google

Bartolemeju (Bartholomae), koji u K. Z. *29*, str. 545 dd. piše, da participi presenta od o-osnova nijesu u indoevr. prajeziku imali prijevoja, da je staroind. genitiv sing. bháratas (prema akusativu bhárantam) plod kasnije analogije. Šmit dokazuje, da je prijevoj u pomenutom participu od pamtivijeka. Vrijedno je pročitati na str. 424—427 Šmitovo tumačeńe triju oblika litavskoga futura: dūšiame — dūšime — dūšme (daćemo): ono je prvo pravi futur iz indoevropskoga vremena, drugo je upravo optativ aorista kao n. pr. lat. ausim, staroind. dviṣīmáhi, a treće je injunktiv sigmatskoga aorista. Šmit navodi potvrde iz kojih se vidi, da se litavski futur upotrebļava također u optativnom značeńu. O obliku dūšme vidi također u Brugmana, Grundr. I, 478, ali je Šmitovo tumačeńe meni vjerojatnije. — Napokon imamo malen članak: „die aspirierten dauerlaute des griechischen", gdje se govori o glasovnijem grupama ϝh, μh, λh, ρh, koje su se nalazile u ńekim grčkim narječjima. — Sámo se po sebi razumije, da po čitavoj knizi ima mnoštvo razasutijeh znatnijeh etimologija: potpuni registar na kraju knige pomaže naći ih. Reći ću samo, da mi nije jasno Šmitovo dokazivańe, po kojemu bi slavenska riječ перо postajala od korijena *pet*, otkle je i grčko πτερόν i to tako, da se перо razvilo iz *птеро; odavde bi po onome, što je meni poznato o slavenskijem glasovnijem zakonima, nastalo *терo, a ne перо! (str. 174). Za to je boļa etimologija riječi перо, koja je zabiļežena u Miklošićevu Etym.-Wörterb. pri *per-8*. Vidi i Brugmanov Grundriss I, 216.

(Nastaviće se.)

Digitized by Google

RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA CI.

RAZREDI FILOLOGIČKO-HISTORIČKI I FILOSOFIČKO-JURIDIČKI.

XXX.

U ZAGREBU 1890.

U AKADEMIČKOJ KNJIŽARI L. HARTMANA (KUGLI I DEUTSCH) NA PRODAJU.

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave od god. 1861. do najnovijega vremena. II. Unutarnja uprava. Od dra. Frana Vrbanića	1
Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. Ispravci i dopune. Od Nadka Nodila . . .	68
Stari grb bosanski. Od dra. Fr. Račkoga	127
Adverbi na *ski, ske, ke, ce, ice* u Kajkavaca. Od M. Valjavca .	170
Odgovor na recensije g. prof. dr. V. Jagića. Od dra. T. Maretića	221

Digitized by Google

Digitized by Google

Rad hrvatskoga zakonarstva na polju uprave

od god. 1861. do najnovijega vremena.

Čitao u sjednici filosofičko-pravoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16. listopada 1889.

PRAVI ČLAN DR. FRAN VRBANIĆ.

II. Unutarnja uprava.

Tko danas sutra u nas pisao bude nauku o upravi, morati će svakako iztaknuti, kojim je načinom hrvatsko zakonodavstvo shvaćalo njezin obseg, te kako je ono i u onih poslovih, koji su pridržani izključivomu zakonarstvu kraljevine Hrvatske, čitavo ovo područje razdielilo u dva skupa: u poslove *„unutarnje uprave"* te u poslove *„bogoštovja i nastave"*. Razdjelba ova, kolikogod bila osnovana na razlozih shodnosti, a možebiti i na razlozih nužde, te kolikogod ona služi u prilog što boljoj provedbi parlamentarne odgovornosti: ipak nije u ničem kadra promieniti niti narav unutarnje uprave niti temeljno načelo, na kojem ona počiva.

Područje, što ga obuhvaća unutarnja uprava, jedna je cjelina u sglobu nauke upravne, pak ako se ono u praksi i dieli u više ministarstva, to ova dioba niti mienja štogod na naravi niti na načelu unutarnje uprave; ona nije drugo nego dokazom, kako su raznoliki odnošaji života, što ih obuhvaća unutarnja uprava; kako se prema principu diobe radnje i na ovom polju pojedini zadatci valjano riešiti mogu samo onda, ako se prema ovoj razlikosti uredi i organizam izvršujuće vlasti, te kako bi napose obzirom na naše prilike, a poimence obzirom na državopravni položaj, što ga danas zauzimlje kraljevina Hrvatska, bilo shodno, da se je i u državnotemeljnom zakonu ovo veliko područje unutarnje uprave razdielilo prema pojedinim granam onih odnošaja života, koji obuzimlju ovu cjelinu.

Jednom rieči, i unutarnja uprava ima, poput svake druge znanosti, svoj poseban sustav; bez poznavanja toga sustava niti se može

Digitized by Google

sagraditi i usavršiti sama znanost unutarnje uprave, niti je kadar praktični državnik na tom polju svoj rad udesiti tako, kako će se harmonično razvijati svi odnošaji javnoga života, te kako će se tim harmoničnim razvojem uzpostaviti obćeniti uvjeti potrebiti za individualni razvitak državljana. Istina je doduše, da učitelji upravne nauke još ni danas nisu posve suglasni o tom sustavu; nu ako je istina, kao što zbilja jest, da je objektom unutarnje uprave osobni život državljana, da joj je zadatkom briga i skrb oko individualnog njihovog razvoja, tada je istina i ono, što je izrekao prvi sistematik nauke upravne, *L. Stein,* da će onaj sustav biti najbolji, „u kojem je zastupan organični sadržaj osobnoga života.“[1]

Gledamo li pako taj život, tada doista vidimo, kako svaka osobnost prije svega postoji kao osoba, koja ima svoj tjelesni i duševni život, bez obzira na gospodarske i družtvene prilike njezine; kako ta osobnost treba gospodarskih uvjeta za svoj obstanak i razvoj, te kako je napokon ona dielom čitavoga družtvenoga poredka, koji nastaje stranom uslied razdjelbe dobara, stranom uslied zvanja i zanimanja pojedine osobe. U svih ovih prilikah kreće se sad više sad manje sav život ljudski, izvan ovoga kruga ne ima obstanka ljudskomu biću dok je ono članom državne zajednice; u tom krugu tražiti će pojedinci uvjete za svoj osobni razvoj, a država naći će samo ovdje podlogu za onaj svoj zadatak, koji joj je namienjen u upravi unutarnjoj. Prema tomu biti će najnaravniji onaj sustav unutarnje uprave, koji ju dieli u tri velika područja: u upravu *osobnoga, gospodarskoga* i *družtvenoga života.*

Suvišno je spominjati, da je svaki ovaj glavni dio sastavljen iz čitavoga niza preraznovrstnih pojava, koji su, kako *Stein* primjećuje, organičkom podlogom ne samo uprave nego i samoga ljudskoga života. Nije mi zadatkom, da ovdje pobliže razvijem tu sliku, nju su dosta jasno označili umni učitelji upravne nauke. Ja ću se truditi, da na temelju toga sustava razvijem, što su hrvatski sabori počam od g. 1861. na tom polju uradili i kakove su zakone o unutarnjoj upravi stvorili.

1. Uprava osobnoga života.

Kao što u osobi lučimo dvie posebne strane: jednu fizičnu a drugu duševnu, tako je i djelovanje uprave u brizi oko osobnoga

[1] Vidi *Stein:* „die Lehre von der innern Verwaltung“ str. 5. — *Meyer* „Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechtes“ dio 1. str. 83. *Sarwey* „Allgemeines Verwaltungsrecht“ str. 58.

Digitized by Google

života dvovrstno: jedno se proteže na život *fizični* a drugo na život *duševni*. Hrvatsko zakonarstvo zahvatilo je svojim radom na jedno i na drugo polje, ali je radnja na ovom drugom polju bila kud i kamo obilatija i temeljitija. Da kompetencija o upravi fizičnoga života nije podieljena medju zajedničkim zakonarstvom i saborom kraljevine Hrvatske, da za vrieme absolutizma nisu izdane mnoge odredbe, koje zasiecaju u ovo područje, te koje su još i danas u porabi, i napokon da izvršujuća vlast, ne čekajuć odredaba vlasti zakonodavne, nije naredbenim putem riešila mnogih pitanja o upravi fizičnoga života, možebiti bi uspjesi hrvatskoga zakonarstva u ovoj grani uprave bili mnogobrojniji, ali ovako steže se sve, što je u tom pogledu učinjeno, na tri četiri zakona.

U prvom redu spominjem zakon od 18. veljače 1875. *„ob ustroju ureda i vieća za zemalj. statistiku u Hrvatskoj i Slavoniji.“* Možebiti bi bilo sgodnije i ovaj zakon spomenuti kod organizma vlasti izvršujuće; nu, jer se ovdje ne radi toliko o organizmu te vlasti koliko ob organizaciji statistike kao takove, te jer je ne samo bila prva nego je i danas još najvažnija uporaba statistike na odnošaje osobnoga života, to ne će biti prigovora, ako o tom zakonu koju ovdje reknem, a najpače ako naglasim, da su bili upravo muževi znanosti, koji su nastojali, kako bi se izpunila ona praznina, koja se je u tom pogledu u nas od dana do dana u sve to većoj mjeri osjećala.

Neprekidnom zahtjevu tih muževa ne smjedoše se oglušiti nalježni faktori; pak kad je u saborskoj sjednici od 31. prosinca 1874. jedan od prvih hrvatskih umnika (dr. Franjo Rački) hrvatskomu saboru predložio posebnu zak. osnovu ob organizaciji statističkog ureda, prihvatio je sabor nakon običnih formalnostih i nakon kratke razprave dotičnu osnovu nepromienjenu. Niti se je mislilo, niti se je tom osnovom, koja je doskora postala zakonom, mogla potanko organizirati službena statistika; htjela se je samo postignuti zakonska podloga, kako će se urediti organi, koji će se baviti poslom statističkim, te kako će se obvezati ne samo sve javne vlasti nego i sva privatna družtva na podporu službene statistike; sve ostalo prepustilo se je upravi. Taj cilj je postignut; od to doba privriedila je službena statistika našoj knjizi mnogu liepu radnju, a upravi mnogu nuždnu podlogu; bilo je samo do nje, da se tom podlogom okoristi.

Drugi zakon ovoga skupa, kojim se je bavilo hrvatsko zakonarstvo, jest zakon od 30. travnja 1880. *„o uredjenju zavičajnih*

*

Digitized by Google

odnošaja". Nije bilo doduše prvi put, da se je hrvatski sabor bavio tim pitanjem, kad je stvarao ovaj zakon; nu kadgod je to prije učinio, bilo je samo nuzgredice kod razprave drugoga kojega zakona. Sve do god. 1870. nije u ostalom bilo u hrvatskom saboru u obće nikakova spomena o zavičajnih odnošajih. Godine 1861. podnio je doduše jedan od zastupnika zakonski predlog „o *indigenatu* i *naturalizaciji*",[1] gdje je u jednom paragrafu iztaknuto načelo, da „pravo občinarsko" mogu zadobiti samo domaći sinovi; — nu razprave o tom predlogu u saboru nije bilo, jer je sabor razpušten prije, nego je taj predlog stavljen na dnevni red. Kad se je u saborskoj sjednici od 9. prosinca 1870 počela razpravljati zakonska osnova o uredjenju občina, bilo je prilike urediti zavičajne odnošaje posebnim zakonom, nu na to nije nitko ni mislio; svakomu se je činilo dovoljnim ono, što je u tom pogledu sadržavala spomenuta osnova o uredjenju občina. Nije medjutim proteklo dugo vremena te se je uvidilo, da su te ustanove nedostatne: s toga je zemaljska vlada god. 1877. predložila posebnu zakonsku osnovu o uredjenju zavičajnih odnošaja, koju je hrvatski sabor razpravio i prihvatio u sjednici od 22. rujna g. 1877.; nu istom 30. travnja 1880. dobila je ova osnova previšnju sankciju te je proglašena kao zakon.

Razpravljajuć hrvatski sabor ob ovom zakonu nije medjutim stvorio ništa nova, on je naprosto recipirao s neznatnimi promjenami austrijski zakon od 3. prosinca 1863., ali kako se čini nije bio posve na čisto o domašaju i o znamenovanju toga zakona; zato i prelaze u naš zakon svi nedostatci i sve mahne zakona austrijskoga. Hrvatsko zakonarstvo shvatilo je zavičajno pravo posve s jednostranoga gledišta, ono smatra zavičajnim pravom: „pravo . . . u . . . občini . . . slobodno boraviti i kad tko osiromaši tražiti od nje obskrbu" (§ 1). Dakle slobodan boravak u občini i obskrba za slučaj siromaštva — to su dva obilježja zavičajnoga prava po našem zakonu. Nu ni jednomu ni drugomu od ova dva obilježja nije nuždnom posljedicom, niti da svatko u kojoj občini imati mora zavičajno pravo, niti da to pravo nekomu pripadati može samo u jednoj občini. Pak ipak je zakon naš usvojio jedno i drugo, a da se nitko nije ni upitao: u koju svrhu? Zato, da netko slobodno može boraviti u občini, ne treba zavičajnog prava: ta to je dopušteno po istom zakonu i onomu, koji ne ima zavičajnoga

[1] Vidi: „Saborski spisi" svez. III. str. 98.

Digitized by Google

prava, dapače onaj, koji naseljivanjem hoće da steče to pravo, mora stanoviti niz godina boraviti u stanovitoj občini.

Obskrba za slučaj siromaštva smatra se još i danas, ne samo u nas nego i drugdje, bitnom podlogom zavičajnoga prava, te se dosljedno tomu za svakoga državljanina odredjuje, da mora biti članom koje občine, da tako za slučaj nužde ne ostane bez pomoći. Ondje gdje se na občine svaljuje teret obskrbe siromaka, još bi se našlo razloga, s kojih bi se ovo stanovište dalo opravdati, akoprem bi se i ovdje moglo pitati: kako je s onimi, koji ovakove obskrbe ne trebaju? Nu zašto sbog ove obskrbe moraju javni službenici imati zavičajno pravo, kad i onako za slučaj bolesti ili nemoći dobivaju od države mirovinu, milostinju ili drugu podporu? S druge pako strane: kako je s tim zavičajnim pravom ondje, gdje občine, kao što su naše, te dužnosti ne imaju, ili gdje ju je preuzela država? Da je zakon naš zavičajno pravo osnovao na podlozi znanstvenoj, da je zakonodavac dublje zasegnuo u bivstvo i narav same stvari, jedva da bi se bio poveo naprosto za zakonom austrijskim te zavičajno pravo osnovao na tako uzkoj podlozi

Razpravljalo se o tom zavičajnom pravu u teoriji kako mu drago, a shvaćala ga praksa makar na koji način, istina je, koja se ni u teoriji ni u praksi poreći ne može, da se zavičajno pravo shvatiti može samo na temelju one uzke sveze, koja postoji medju cjelokupnim životom pojedinca i njegovim zavičajem. Kad govorimo o zavičaju, ne smiemo se dakako ograničiti na najobičnije značenje ove rieči, na rodno mjesto; često puta pojedinca osim poroda sa stanovitim mjestom ne vežu nikakovi drugi vezi, dočim drugoga s krajem, u kojem nije ugledao svjetlo svieta, spajaju najraznovrstnije spone, koje presižu osjećaje srca i duše, te se prislanjaju uz krute prilike gospodarskoga i socijalnoga života. Čovjek kao član državne zajednice ne stoji sam za sebe; kao što država njega treba, tako i on treba države u svih svojih odnošajih s tom samo razlikom, da je država kao zajedinstvo svih državljana kud i kamo moćnija i silnija od pojedinca, te da je upravo zato ona zvana, da mu pripomogne kako će se pridignuti i urediti sve svoje prilike. Da to bude, da država ovaj svoj zadatak u tom pravcu izpuni, od neobhodne je nužde, da u svakoj državi postoji takova razporedba državljana i organa državnih, kako će svaki organ izvršujuće vlasti znati kakav mu je posao, a s druge strane, kako će svaki državljanin biti na čisto, na koji državni organ će se obratiti u potrebi i nuždi. Ovo je tako nešto naravna, a za shvatiti

Digitized by Google

mnoge upravne odnošaje tako nešto nuždna, da se upravo čudimo, kako se osim Steina, drugi učitelji upravne nauke na to tako rekuć ni ne osvrću. Na ovaj odnošaj imalo se je u prvom redu osvrnuti i hrvatsko zakonodavstvo, kad se je upuštalo u razpravu zakonske osnove o zavičajnih odnošajih; da je to učinilo, ono bi se bilo tom sgodom i nehotice sjetilo pojava, koji se je obćenito razvio i prije zakona o uredjenju zavičajnih odnošaja, čim su skršeni okovi feudalizma, i čim se je stala razvijati ideja moderne države, pojava, koji nam pokazuje, kako svatko u prvom redu pripada onomu organu slobodne uprave, koji se nazivlje obćinom, a istom preko ovoga organa organu oblastnomu, koji se je krstio raznimi imeni: podžupanijom, kotarom ili drugačije, te kako istom preko tih organa državljanin postaje objektom upravne djelatnosti državne.

Prvi dakle uvjet, da pojedinac s jedne strane uticao bude na državni život, a s druge da od države bude mogao zahtievati one koristi i pogodnosti, bez kojih ne može biti govora o napredku i razvitku njegovih osobnih prilika, jest za svakoga da bude članom stanovite obćine, ovaj pako pravni odnošaj zovemo *obćinskom pripadnosti.* I u tom smislu može se punim pravom reći, da svaki državljanin mora biti članom koje obćine, jer bez toga članstva ne može biti objektom državne uprave. Ova pripadnost može biti različita; već sama ta okolnost, da se netko nalazi u obćini, da u njoj boravi, može biti dovoljnom, da dotičnik bude objektom obćinske a po njoj i državne uprave. Ali ta pripadnost može se osnivati i na trajnoj svezi čitavoga osobnoga života pojedinca; iz ove trajne sveze nastaje pojam *zavičajnosti.* — Zavičajnikom biti znači dakle: pripadati obćini *s cielim individualnim životom;* iz ovoga zavičajnoga odnošaja, t. j. iz ove trajne pripadnosti, razvijaju se istom pojedina prava i dužnosti ne samo pojedinoga člana nego i obćine same; a u red tih dužnostih spada izmedju ostaloga i dužnost obćine obskrbiti svoga pripadnika za slučaj siromaštva.

Hrvatsko zakonodavstvo smatralo je samo ovu posljednju okolnost sadržajem zavičajnoga prava, te je prema tomu ustanovilo u glavnom: kako se ta zavičajnost stiče i gubi. Sasvim je s toga naravno, kada glede obskrbe siromaka u tom zakonu ima ustanova, ali te su ustanove tako obćenite naravi, da se punim pravom može reći, da je uza sve to čitavo pitanje o obskrbi siromaka ostalo neriešeno. Dakle i s te strane, koja se je smatrala glavnom, ostao je zakon nepodpun, da i ne govorimo o drugih zavičajnih odnošajih, koje je valjalo urediti tim zakonom. Uslied toga nije čudo, da se

Digitized by Google

uza sve to, što je izdan poseban zakon o uredjenju zavičajnih odnošaja, moraju rabiti i drugi zakoni (napose zakoni o uredjenju gradova i občina), kad se prosudjuju mnoga pitanja, koja su u uzkoj svezi sa zavičajnim pravom.

Treći dio zakonotvornoga rada naših sabora, koji se tiče uprave osobnoga života jest *prigledba zdravstva.* Da ni ovo poslovanje nije onako obilno kako bi možebiti mnogi očekivao, razlogom je u prvom redu obći razvitak ove upravne grane. Ona se danas ne brine za liečenje bolestih, prepuštajuć to posvema strukovnjakom, ona shvaća svoj zadatak s jedne strane u tom, da uzpostavi uvjete, potrebite za sačuvanje i razvoj javnoga zdravlja, a s druge strane, da odstrani ili barem u svojih uspjesih oslabi one pojave svagdanjega života, koji su kadri zdravlje žiteljstva poremetiti ili zapriečiti. U tom svom poslovanju upućena je ova grana uprave više nego li ijedna druga na strukovnu vještinu — na liečničku znanost i na sudjelovanje liečnika. Sve to veći razvitak ove znanosti, neprekidna nova izkustva, nove potrebe i nove prilike, koje napose nastaju razvojem prometa, uzrokom su, da će o razvitku javnoga zdravlja u mnogo većoj mjeri odlučivati valjane i prikladne *naredbe* nego li zakoni. U glavnom se u ovoj grani uprave radi o tom, da se vlast zakonodavna pobrine za dostatno i valjano liečničko osoblje, te za javnu organizaciju zdravstva; jer ako igdje a ono kod prigledbe zdravstva prikazuje se prava vriednost i najboljih zakona u njihovoj provedbi, o kojoj ne može ni spomena biti bez valjanih i dovoljnih liečnika te bez odlučnoga djelovanja samoupravnih organa a napose občina.

U jednom i drugom smjeru radilo je hrvatsko zakonarstvo. Nastojanje njegovo glede liečnika uzko je spojeno s ustrojstvom sveučilišta a napose medicinskoga fakulteta. Budući da u tom pogledu do sada nije uspjelo djelovanje hrvatskih sabora, nije mi o tom dalje govoriti. Sretnije je bilo hrvatsko zakonarstvo glede *organizacije zdravstva.* U tom je pogledu uprava kod nas krenula novim pravcem istom god. 1874. I prije nije doduše bila Hrvatska bez te organizacije, ali su joj svrha i smjer bili posve drugi. Kao što svagdje tako je i kod nas u prijašnje doba javno zdravstvo nastojalo o tom, da zaprieči pogibelji, koje su po žiteljstvo nastajale od kuge. Tako nalazimo u naputku carice Marije Terezije od 11. kolovoza g 1767. izdanom za hrvatsko namjestničko vieće, posebnu ustanovu, kojom se kod istoga vieća ustrojava posebna zdravstvena komisija, kojoj se napose i naročito nalaže briga,

Digitized by Google

kako će se prepriečiti, da marvinska kuga iz turskih pokrajina ne prelazi na našu stranu. Podjedno se u tom naputku obećaje, da će se izdati posebna instrukcija, kako će ta komisija djelovati i postupati u obziru zdravstvenih prilika i ljudi i stoke.[1]

Strukovni organ, koji je kod namjestničtva bio izvjestiteljem u zdravstvenih poslovih, bio je praliečnik (protomedicus), u županijah pako namješteni su bili takozvani fizici, a možebiti u gdjekojem kotaru i po koji kotarski liečnik. Nu uza sve to nije se moglo govoriti o zdravstvenoj upravi u današnjem smislu; svi ti organi bili su tako rekuć poglavito postavljeni za to, da narod ne bude bez liečnika. Kad je nakon g. 1848. i u nas uprava pošla drugim pravcem, tada je i organizacija zdravstva krenula za korak dalje. Uz praliečnika bilo je postavljeno posebno zdravstveno povjerenstvo oblastih, a nije, barem na papiru, ni kod nižih političkih oblasti manjkalo zdravstvenih organa, bili to sad liečnici ili vidari; što više, u to doba sve do godine 1860. izdano je sila božja raznih naredaba, koje sve imadu strogo policajni karakter, tako, da se punim pravom može reći, da se je „zdravstvena policija" u to doba razvila u punoj mjeri. Jesu li se ti mnogobrojni propisi vršili ili ne, to je dakako drugo pitanje, u to se pitanje nije upuštao ni hrvatski sabor sve do god. 1874. Razlog tomu svemu

[1] Točka 16. navedenoga naputka carice Marije Terezije glasi doslovce:

„Et quoniam propinquus admodum horum Regnorum ad Ditiones Turcico Dominatui subjectas situs Eorundem a Contagiosa Lue, quae in illis Partibus in interrupta quasi serie grassatur, omnimodae Praeservationis Summam Rationem habendam exposcit: hinc peculiarem Commissionem in Materia Sanitatis e Gremio Regii istius Consilii ordinari, atque ad hanc unum quoque majoris Ordinis Officialem Militiae Nostrae Banalis Confiniariae, nec non celebriorem, qui ibi locorum habetur, Physicum qua Sanitatis Consiliarium pro continuo applicari volumus, quae Commissio Praecautiones etiam ad arcendas contagiosas Pecorum Lues Curam habebit ulteriorem quoad operationes suas relate ad Sanitatis Statum aeque ac Animalium qualiter instituendas, acceptura Instructionem; ulterius Benigne praecipientes, ut ipsum Consilium Regium istiusmodi Sanitatis Commissionis Protocolla Nobis inscripta cum sua adjecta opinione huc transmittat, Sclavonicam nihilominus Sanitatis Commissionem ulterius etiam in Suo esse, et in eo, qui actu subsistit vigore relinquentes ultro Benigne volumus, ut idem Consilium cum omnibus Sanitatis Commissionibus irremissam Correspondentiam in rebus Sanitatis foveat, quemadmodum etiam, ut reciprocum per modo dictas Commissiones observetur, jam est dispositum.

Digitized by Google

bio je naprosto taj, jer se je više mislilo na prava ustavna nego li na prava upravna; najjasnijim dokazom budi to, što je sabor od god. 1861. u brizi za ustavna prava naroda u poslovih zdravstva nastojao jedino o tom, kako bi se hrvatskomu saboru sačuvalo starodavno pravo birati praliečnika kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. U tom je pogledu sabor poslao i posebnu predstavku na krunu,[1] koja je doista to pravo saboru i priznala uz uvjet, da se plaća za pralječnika preuzme na teret „zemaljske zaklade". Pokraj ovoga slučaja bilo je u hrvatskih saborih vrlo malo spomena o pitanjih javnoga zdravstva, osim što se je g 1868. povela rieč o zakonskoj osnovi glede gradnje zemalj. ludnice.

Slabe zdravstvene prilike, koje su zavladale u Hrvatskoj i Slavoniji, napose pako veliki pomor, koji je g. 1870. i kasnije zaredio medju žiteljstvom, a imenito medju djecom, potaknuše prijatelje naroda,[2] te sklonuše sabor na zaključak, kojim je pozvao vladu, da što prije na ustavnu razpravu podnese zakonsku osnovu *„o uredjenju zdravničtva"*. Godine 1874. zadovoljila je vlada tomu pozivu, te je istom u saborskoj sjednici od 13. listopada 1874. razpravljena i prihvaćena osnova, koja je nakon sankcije proglašena kao: *„zakon od 15. studenoga 1874. ob uredjenju zdravstva"*.

Zakon ovaj nije doduše ništa izvorna, jer je preradjen prema sličnom austrijskom zakonu od 30. travnja 1870., koji opet nije ništa drugo nego vjerna kopija pruskoga zakona: u njem su prema prilikam našim osnovani oni organi, uz pripomoć kojih bi uprava bila kadra u svih točkah zadovoljiti svomu zadatku u pogledu javnoga zdravstva. Organizam ovaj uredjen je tako, da su ne samo izvršujućoj vlasti počam od vlade pak do občine pridieljeni vještaci, da je djelokrug tih vještaka u zdravstvenih poslovih točno opredieljen, nego da se je glavno težište uprave zdravstvene prenielo onamo, kamo po naravi svojoj spada, *na organe samoupravne*, t. j. na občine. Uvidilo je doduše hrvatsko zakonarstvo, da bi se organizam zdravstvenih strukovnih organa, a time i sama uprava zdravstvena, najsgodnije razgranili, kad bi se zasnovale posebne zdravstvene občine, nu mislilo se je, da naše prilike još nisu za takovu organizaciju dozrele, pak s toga da treba prije svega u narodu probuditi shvaćanje i razgraniti ljubav za ovakovu organizaciju.

[1] Vidi „Spisi saborski" svez. II. str. 288.
[2] Vidi sabor. sjednicu od 13. kolovoza 1872.

Digitized by Google

S toga je zakon vladi samo preporučio, da nastoji, kako će se ove zdravstvene občine zasnovati. Žalibože, da ovaj zakon u cielosti svojoj još ni do danas nije proveden, napose glede onoga diela, koji se tiče zdravstvene uprave občina; jer ne samo, da ne ima još ni danas zdravstvenih občina, nego ni najveći dio upravnih občina ne ima liečnika. Izpitivati razloge tomu nije moja stvar, naglasiti samo moram, da je to jedan od glavnih uzroka, zašto prigledba zdravstva u našoj domovini nije u suglasju s današnjimi modernimi zahtjevi upravne i liečničke znanosti, koja težište uprave zdravstvene stavlja u občine, te koja izriekom naglasuje, da budućnost ove znamenite grane upravne leži upravo u občinah.

Tečajem vremena radilo se je o nekih preinakah ovoga zakona, ali ove preinake nisu išle za tim, kako da se osigura provedba njegova u gore navedenom pravcu. Tako je vlada godine 1882. podniela saboru osnovu, kojoj je bila namjera promieniti spomenuti zakon u nekih točkah, koje se tiču praliečnika i zemalj. veterinara. Odbor za unutarnju upravu izviestio je u sjednici od 7. studenoga 1882. sabor o toj osnovi, nu razprave o njoj nije bilo.

S temelja promienjen je ovaj zakon u onom dielu, koji se tiče strane narodno-gospodarstvene, naime u onih točkah, koje se odnose na tako zvano *veterinarstvo*. Akoprem bi razmatranje o radu hrvatskoga zakonarstva u ovoj upravnoj grani više spadalo na prigledbu narodnoga gospodarstva, ipak ću se već ovdje osvrnuti na ovo područje sbog saveza, u kojem stoje odnosni zakoni sa zakonom ob organizaciji zdravstva. Hrvatsko zakonodavstvo stajalo je u tom pogledu sve do god. 1888. na stanovištu, koje su sve do najnovijega doba zauzimale malo ne sve europske države, te po kojem se je veterinarska uprava smatrala *nuzgrednom granom* uprave zdravstvene. Prema tomu je i zakon o uredjenju zdravstva od g. 1874., opredjeljujuć djelokrug občina u poslovih živinarstva, podžupanijske živinare, koji su namješteni kao strukovni organi ove upravne grane, sasvim podredio podžupanijskim liečnikom, a cjelokupnu upravu živinarstva pridielio zdravstvenomu vieću, komu je kao izvjestitelj bio pridodan poseban zemaljski veterinar. Nu odkada se je živinarstvo počelo razvijati kao posebna od medicinske znanosti posve neovisna disciplina, te od kada se je sve više uvidjala opravdanost onoga nazora, da je javno zdravstvo posve različna grana od živinarstva: uredio je veći dio europskih država posebne veterinarske oblasti, koje su sasvim uzporedjene

Digitized by Google

onim organom, koji upravljaju javnim zdravstvom. Tako su u najnovije doba uradile mnoge njemačke države, tako je napose učinila Francezka, ustrojiv poseban „comité consultativ des épizooties“ i podrediv cielu veterinarsku upravu ministarstvu ratarstva.

Ovomu pravcu, kojim je udarila veterinarska uprava, moralo se je pridružiti i naše zakonarstvo, a na to ga je potaknula u prvom redu govedja kuga, koja je u novije doba nemilo stala harati medju našom stokom i prouzročila silnih šteta našem narodnomu gospodarstvu. Akoprem se već iz gore navedenog naputka carice Marije Terezije na hrvatsko namjestničko vieće vidi, da su već od davna u Hrvatskoj nastojali, kako da se zaštite od marvinskih pošastih: to su ipak istom godine 1859. (vidi naredbu ministarstva unutarnjih posala od 9. prosinca 1859. br. 32.592) prvi put izdani sustavni propisi o postupku proti marvinskim pošastim. Provedba ovih propisa bila je medjutim u svakom pogledu nedostatna, jer nije bilo strukovno obrazovanih organa, koji bi se toga posla latili; često puta morali su sami liečnici, kojih je i onako bio dosta malen broj, obavljati uza svoje poslove nuzgredice i veterinarsku službu. Ovomu nedostatku doskočilo se je donekle gore navedenim zakonom ob uredjenju zdravstva od god. 1874., kojim je uz javno zdravstvo nuzgredice uredjeno i veterinarstvo. Nego uprav u ono doba, kad se je radilo ob organizaciji zdravstva, odnosno veterinarstva, biesnila je govedja kuga ne samo u nas nego i u susjednih krajevih, a uzrok tomu bio je taj, što se je ona iz turskih pokrajina mogla veoma lako uvući, od kada je god. 1871. u bivšoj vojnoj krajini mjesto vojničke uprave uvedena uprava gradjanska, te uslied toga napram Bosni ukinut vojnički kordun. Pogibelj, koja je s te marvinske pošasti zaprietila mnogim europejskim državam, sjedinila ih je u zajedničkoj obrani. Medjunarodni sastanci izaslanika malo ne svih europskih država uglaviše načela, po kojih bi se postupati imalo u obrani proti govedjoj kugi. Po tih načelih izradjen je napose zakon u Ugarskoj. Sve ove prilike bile su dovoljne, da uvjere hrvatsku vladu, kako propisi izdani proti marvinskim pošastim g. 1859. nisu dovoljni, te kako ih valja preurediti prema zahtjevom moderne veterinarske znanosti i prema zaključkom medjunarodnih sastanaka. Na toj podlozi predložila je vlada posebnu zakonsku osnovu izradjenu prema glavnim načelom sličnoga ugarskoga zakona. Sabor je tu osnovu prihvatio bez velike razprave u sjednici od 24. listopada 1876., te je za neko vrieme ta osnova

Digitized by Google

proglašena kao *„zakon od 1. travnja 1877. o postupku proti govedjoj kugi.“*

Medjutim su države europske nastojale ne samo usavršiti svoje veterinarske zakone, nego su pogledom na pogibelj, koja im uslied prometa prieti od raznih marvinskih pošastih, svu brigu posvetile i tomu, da to zakonarstvo bude suglasno i da se osnuju jednaka sredstva obrane proti svim pogibeljim, koje bi zaprietile od pošastih stočarstvu i trgovini sa stokom. U toj nakani složilo se je u tom pitanju napose i zakonarstvo njemačko, austrijsko i srbsko, a moralo mu se je odazvati i zakonarstvo hrvatsko. Prema tomu predložena je mjeseca lipnja 1888. zakonska osnova *„o uredjenju veterinarstva“*, a hrvatski ju je sabor prihvatio nakon nekih prigovora, koji su se ticali ponajviše strane državo-pravne. Osnova ova, koja je proglašena kao: *„zakon od 27. kolovoza 1888. ob uredjenju veterinarstva u kralj. Hrvatskoj i Slavoniji“*, nije drugo nego recepcija sličnoga zakona, koji vriedi u Njemačkoj, Austriji i u Ugarskoj uz promjene, koje je bilo nuždno provesti prema nekim našim prilikam, a napose prema postojećoj organizaciji izvršujuće vlasti. U zakonu ovom nalaze se ne samo propisi proti govedjoj kugi i ostalim marvinskim pošastim, nego i ustanove, koje smieraju na zaštitu i razvoj zdravlja domaće stoke. Napose pako organizirana je u tom zakonu veterinarska služba u svih potankostih. Ovim zakonom stupila je Hrvatska u pogledu veterinarstva u kolo drugih kulturnih država, te se može punim pravom reći, da je njom poskrbljeno daleko više za zdravlje stoke nego li za zdravlje žiteljstva osobito što sa tiče potrebitoga broja stručnjaka.

Pokraj do sada navedenih zakona na polju javnoga zdravstva, stvorio je hrvatski sabor još dva zakona, jedno je *„zakonski članak od 28. studenoga 1873. ob ustrojenju javne ludnice“*, a drugo je *„zakon od 29. listopada 1876. ob ustrojenju primaljskoga učilišta u Zagrebu“*. Već god. 1853. mislilo se je, kako da se u Hrvatskoj osnuje zavod za umobolne, ali do provedbe ove nakane nije došlo. Uslied toga pozvao je hrvatski sabor godine 1868. namjest. vieće,[1] da o tom predmetu podnese obrazložen predlog. Doskora odazvala se je ova oblast tomu pozivu, te je sabor u sjednici od 11. ožujka 1869. mogao čuti potanku osnovu o gradnji toga zavoda. Osnova ova bude predana odboru od pet članova, te se je prema izvješću

[1] Vidi XXI. sab. sjednicu od 28. rujna 1868.

Digitized by Google

toga odbora[1] ludnica imala graditi još god. 1869. Nu provedba ovoga zaključka zapela je tako, da je u sabor. sjednici od 19. kolovoza g. 1872. opet predloženo, neka se vlada pozove, da što prije na ustavnu razpravu podnese osnovu o gradnji ludnice. Napokon je vlada tomu zahtjevu i zadovoljila te predložila posebnu zakonsku osnovu, koju je sabor u sjednici od 20. listopada 1873. prihvatio. Kod razprave ove osnove nije se radilo o drugom nego kako da se namakne u tu svrhu potrebit novac.

Što se tiče *primaljskoga* učilišta, to je već god. 1853. namjestničko vieće dobilo nalog, da prouči, kako bi se u Zagrebu osnovao takav zavod. Nu ovaj nalog nije se mogao provesti sbog raznih zaprieka, medju kojimi nije bila najmanja ta, da su se opirali tudjinci ovakovomu zavodu u Hrvatskoj. Mislilo se je, da se je za Hrvatsku u tom pogledu dosta učinilo, kad se je svake godine dielilo šest stipendija po 120 for. onim učenicam, koje su htjele polaziti primaljsko učilište u Ljubljani. Posljedicom ovoga nemara za ovu granu zdravničkoga osoblja bila je, da na selu pravo rekuć nije bilo nikakovih primalja, te da je žiteljstvo u najodlučnijih časovih svoga razvoja ostalo bez potrebite pomoći. Ovaj nemar dosta je sakrivio razmjerno velik pomor i žena i novorodjene djece.

Kad se je radilo o osnutku hrvatskoga sveučilišta, mislilo se je i na ovakav zavod. Tako je god. 1861., kad se je razpravljalo o ustrojstvu „jugoslavenskoga sveučilišta“, bila nakana, od pojedinih struka liečničkoga fakulteta prije svega zasnovati primaljsko učilište pogledom na žalostno stanje žiteljstva. Ovo učilište imalo bi se obzirom na silnu potrebu otvoriti umah, ne čekajuć ustrojstvo fakulteta liečničkoga, a kad bi se taj fakultet otvorio, imalo bi se i ovo učilište preustrojiti te spojiti s tim fakultetom. Saborski odbor izradio je već i potanku osnovu ob organizaciji toga učilišta, te ujedno sastavio i točan izkaz o troškovih.[2] Sabor je prihvatio predlog svoga odbora, nu do provedbe toga zaključka nije nikada došlo. Kad se je god. 1873. opet radilo o ustrojstvu hrvatskoga sveučilišta, nije se naravno moglo zaboraviti ni na učilište primaljsko, te je i ovaj put izradjena i posebna osnova kao sastavni dio organizma sveučilištnoga. Nu kako se nije otvorio fakultet medicinski, odustalo se je izprvice od posebnog osnutka takova

[1] Vidi XLII. sab. sjednicu od 17. travnja 1869.

[2] Vidi „Saborske spise“ svez. III. str. 231; svez. I. str. 131.; zatim sabor. dnevnik str. 794 i 884.

Digitized by Google

zavoda. Slabe zdravstvene prilike, koje su se u narodu sve to više izticale, a napose veliki pomor, koji je zaredao kod žena u porodjaju i kod novorodjene djece, uvjeriše medjutim pozvane faktore, da se ne smie s tim zavodom čekati do osnutka medicinskoga fakulteta: zato je hrvatska vlada u saborskoj sjednici od 12. kolovoza 1876. predložila saboru posebnu zakonsku osnovu, kako će se neovisno od medicinskoga fakulteta ustrojiti posebno primaljsko učilište. Glavna namjera ovoj osnovi bila je pripomoći, kako da seosko žiteljstvo dobije dovoljan broj primalja: s toga je u osnovi odredjeno, da će se seljakinje u tom učilištu uzdržavati o trošku zemlje i pojedinih općina. Hrvatski je sabor ovu osnovu prihvatio u sjednici od 4. rujna 1876.

Napokon mi je na ovom mjestu jošte spomenuti *„zakon od 8. prosinca 1877. o dužnosti željezničkih podhvatničtva naknaditi štetu počinjenu na željeznicah dogodjaji, s kojih čovjek izgubi život ili bude ranjen.“* Sabor je ovaj zakon prihvatio u sjednici od 17. rujna 1877. te mu je namjera označena jasno u samom naslovu; on je priredjen sasvim prema austrijskomu zakonu od 5. ožujka 1869.

Još je jedan skup zakona, koji se tiču uprave fizičnoga života, to su zakoni *redarstveni*, u koliko ne stoje u uzkoj svezi s pojedinom upravnom granom. U ovom skupu stvorilo je hrvatsko zakonarstvo samo dva zakona, jedan spada u okvir više policije sigurnosti, a drugi u organizaciju policajne vlasti. Prvi od njih t. j. *„zakon od 14. siečnja 1875. o pravu sakupljati se“* nije stvoren inicijativom vlade, već inicijativom samoga sabora. Nepodobštine, koje su se sbivale za izborno doba, a napose zaprjeke, kojimi htjedoše zapriečiti dogovore izbornika sa kandidati i sa izabranimi zastupnici, dadoše dovoljna povoda saboru, da stvori zakon, kojim bi se u buduće takova šta imalo zapriečiti. Stojeć pod tim utiskom ne samo da se sabor nije obazirao na uzku svezu, koja postoji izmedju sastajanja i udruživanja, te da nije ni pomislio na to, kako da se pobrine za zakon o udruživanju, već je i u zakonu „o pravu sakupljati se“ uzeo u prvom redu obzir na izborne sastanke. U tom pogledu poveo se je hrvatski sabor sasvim za austrijskim zakonom od 15. studenoga 1867. o pravu sastajanja, te s toga naš zakon i nije ništa drugo nego li prevod, ovoga austrijskoga zakona, koji je opet sasvim sličan onomu zakonu, koji glede toga postoji u Prusiji. Načela toga zakona jesu: 1. pod

Digitized by Google

vedrim nebom nije slobodno bez naročite dozvole držati nikakovih javnih sastanaka; 2. u zatvorenih prostorih slobodno je sazvati sastanke pristupne občinstvu uz obvezu, da se takav sastanak ima tri dana prije poglavarstvu prijaviti uz oznaku svrhe, mjesta i vremena, kad će se sastanak držati; 3. s oružjem nije slobodno dolaziti na takove sastanke; 4. ravnatelji skupštine odgovaraju za red u takovih sastancih; 5 u vrieme razpisanih izbora slobodno je i bez prijave u zatvorenih prostorih držati izborne sastanke; to isto vriedi i za dogovore izabranih zastupnika sa svojimi izbornici; 6. poglavarstvo je vlastno u javne sastanke poslati svoga povjerenika, koji može takav sastanak razpustiti, ako se kod njega dogodi štogod protuzakonita, ili ako takav sastanak postane pogibeljnim po javni poredak. U mnogom, napose pogledom na načelo iztaknuto u posljednjoj točki, suglasan je ovaj zakon sa napoleonskim zakonom od 6. lipnja 1868.

Kolikogod se priznati mora, da je ovim zakonom za slobodni razvoj javnoga života, a napose pogledom na izborne sastanke, prema dosada postojećem postupku neki napredak postignut: ipak je pravo javnih sastanaka znatno ograničeno tim, što se u zakonu potanko ne nabrajaju slučajevi, kad je poglavarstvo javne sastanke vlastno razpustiti. Kako je zakon sastavljen, visi sve o volji poglavarstva. Mnogo je slobodniji u tom pogledu zakon nekih njemačkih država, kao što Würtemberške, Badenske itd., da negovorimo o Belgiji i Francezkoj, a kamo li o Englezkoj.

Što se tiče *organizacije policajne vlasti*, to je u tom pogledu hrvatski sabor razpravljao jedino zakonsku osnovu, koja se je ticala *oružničtva*. Jedva da je ikoji predmet bio povodom tolikim razpravam i tolikim bučnim prizorom u hrvatskoj sabornici kao što je pitanje o oružničtvu. Oružničtvo *osnovano je i sasvim na vojničku uredjeno* pod imenom „vojnička žandarmerija“ za vrieme absolutizma; bilo ga je u čitavoj monarkiji do 18 pukovina, a na čelu im bijaše posebna vojnička oblast pod imenom „die oberste Gesndarmarie-Inspektion“. To oružničtvo, od kojeg je bila jedna pukovina u Hrvatskoj, bilo je pravo strašilo; pod njegovom pazkom stajale su sve oblasti u pojedinih pokrajinah monarkije, ono je imalo pače izričnu naredbu, da nadgleda i iste carske urede. Kad je ustav povraćen prešlo je oružničtvo pod ministra unutarnjih posala, te je prema tomu i donekle preustrojeno, ali se je vazda plaćalo iz zajedničkoga proračuna. Kad je Ugarska dobila svoju samostalnost, dokinula je ona posve tu zazornu institu-

Digitized by Google

ciju; u Hrvatskoj naproti ostala je ona i nadalje, te je od godine 1867. trošak za nju pao na teret hrvatskoga proračuna.

Kad je u iztočnoj poli monarkije aktivirano ministarstvo za zemaljsku obranu, došlo je oružničtvo u poslovih vojničkih pod ministra za zemalj. obranu, dočim je poslove redarstvene, koji su upravo namienjeni oružničtvu, obavljalo po nalozih zemalj. vlade, koja je u tom po nagodbenom zakonu imala slobodne ruke. Nu uza sve to nije institucija oružničtva mogla steći u Hrvatskoj prijatelja, s toga je već god. 1861. stavljen u saboru predlog, da se oružničtvo, buduć neustavnim putem uvedeno te za domovinu od nikakove koristi nije, iz zemlje odstrani, te se za njegovo uzdržavanje svaki prinos iz zemalj. blagajne obustavi.[1] Ovaj predlog imao se je staviti na dnevni red; ali se nije o njem razpravljalo, jer je sabor bio prije razpušten. Kad se je kasnije za god. 1869. razpravljao proračun, izjavio je sabor u saborskoj sjednici od 14. listopada 1869., da oružničtvo sačinjava sastavni dio vojske, da u glavnih svojih odnošajih stoji pod vlašću propisa, zakona i oblastih vojničkih, te s toga izvan vlasti i upliva zemalj. vlade. Obzirom na to zaključio je sabor, da se oružničtvo ne ima u buduće uzdržavati na račun kraljevine Hrvatske, već da se za čuvanje javne sigurnosti „obzirom na postojeću ustavnost i samoupravu“ sastaviti ima nova straža sigurnosti, koja će biti podložna domaćim vlastim. Obzirom na to pozvana bude vlada, da što prije saboru podnese zakonsku osnovu, koja će odgovarati ovomu nazoru hrvatskoga sabora. Vlada medjutim nije izpunila ovaj zahtjev sabora, s toga je sabor kod razprave proračuna za god. 1870. gornji zaključak opet ponovio.[2] Ali ni ovaj zaključak nije bio od koristi, te je nakon promjena nastalih u vladi hrvatski sabor g 1872. prilikom razprave proračunske opet pozvao vladu, neka što prije predloži zakonsku osnovu ob ustrojstvu zemalj. straže sigurnosti. Nu jer se je mislilo, da ova straža sigurnosti mora ostati na vojničku ustrojena, te jer se je držalo, da su poslovi vojnički zajednički: to je u tom pogledu trebalo sporazumka izmedju Hrvatske i Ugarske, koja se je takodjer spremala, da uvede stražu sigurnosti sličnu oružničtvu. Taj sporazumak nije se mogao postići, za to je vlada predbježno predložila samo zak. osnovu *„ob uredjenju službenih plaća i obskrbe oružničke momčadi u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“*;

[1] Vidi „Saborski spisi“ svez. II. str. 47.

[2] Vidi „Saborski dnevnik“ od god. 1868—1871. str. 872. i 929.

Digitized by Google

nu sabor hrvatski u sjednici od 17. listopada 1873. nije te osnove prihvatio, već ju je vratio vladi, pozvav ju, da što prije podnese osnovu o uredjenju zemalj. straže sigurnosti. Ali vlada toj želji nije dugo vremena zadovoljila, akoprem je sabor malo ne svake godine ponavljao takov zaključak; nije s toga čudo, da je nestrpljivost i zlovolja radi toga rasla od godine do godine. Kod razprave proračuna za godinu 1876., u sjednici od 6. studenoga 1875., predlagalo se uslied toga, neka se cieli trošak za oružničtvo uvrsti u izvanrednu potrebu, jer se mislilo vladu time prisiliti, da svomu obećanju zadovolji; nu ovaj put nije ta nakana uspjela. Ali sliedeće godine, kad se je razpravljao proračun za god. 1876., digla se je u saboru silna graja proti oružničtvu, ne toliko sbog same institucije, koliko s razloga toga, jer se je upliv ministra zemaljske obrane na oružničtvo smatrao povredom nagodbenoga zakona, te jer se je punim pravom držalo, da bi ciela ta institucija kao puki organizam policajne vlasti u cielosti svojoj morala spadati pod kompetenciju sabora hrvatskoga i izvršbu hrvatske vlade. Pod utiskom ovoga stanovišta zaključio je sabor u sjednici LVIII. od 7. studenoga 1876. cielu zahtievanu svotu uvrstiti u proračun kao izvanrednu potrebu, a zatim s razloga, što ustrojstvo oružničtva nije prema zakonom zajamčenoj neovisnosti kraljevine Hrvatske i Slavonije, pozvati vladu, da do budućega zasjedanja godine 1877. saboru predloži osnovu, kako bi se zemaljska straža sigurnosti ustrojila prema zakonom zajamčenoj neodvisnosti kraljevine Hrvatske i Slavonije. Nu vlada nije tomu zahtjevu zadovoljila ni sliedeće ni kasnije koje godine; sabor je od godine do godine ostao na stanovištu označenom g. 1876. i kod svake proračunske razprave ponavljao svoj zaključak, a vlada se je vazda izgovarala, da će zadovoljiti pozivu, čim joj okolnosti budu dopustile. S vremenom moglo se je medjutim jasno razabrati, da ako vlada i predloži glede oružničtva kakovu osnovu, ta osnova ne će smjerati za organizacijom oružničtva, već za tim, da se urede mirovine oružnika. Tako je i bilo; 4. studenoga 1882. predložila je vlada opet saboru samo osnovu ob obskrbi oružnika. Osnovu ovu razpravio je sabor u sjednici od 7. studenoga 1882., nu kako je ta osnova nepotvrdjena povraćena saboru, uzeta je bila iznovice u razpravu 12. siečnja 1884.; jer se pako sbog gungule nastale u saboru nije moglo doći do zaključka, razpravljalo se je o toj osnovi po treći put istom u sjednici od 9. ožujka 1887., te je razprava o tom predmetu dovršena istom 11. ožujka 1887. Nu osnova ta

Digitized by Google

dobila je previšnju sankciju istom 29. prosinca 1889., te je proglašena kao zakon „*o umirovljenju i obskrbi oružničtva kao straže sigurnosti.*“ Saborske razprave o tom predmetu bile su, kako se vidi, naravi državo-pravne, te ne spadaju u okvir nauke upravne, pak zato se ne ću ni upuštati u dalje razmatranje ove osnove. Spomenuti ću samo još to, da kod razprave proračuna za g. 1882. sabor nije više ponavljao svoga toliko puta obnovljenoga zaključka, dočim je sve do god. 1886. potrebu za oružničtvo uvrštivao u proračun kao izvanrednu. God. 1886. nije sabor te potrebe označio ni kao redovite ni kao izvanredne, a od g. 1887. opet ju je počeo stavljati u red potrebe redovite.

* * *

Ovo je sve, što je hrvatsko zakonarstvo u razdobju od preko dvadeset i sedam godina učinilo oko prigledbe osobnoga života Uzporedo s tim radilo je ono i oko prigledbe *duševnoga života;* ali je taj rad bio kud i kamo obsežniji nego li u prvom smjeru. Kao da je kod toga nad hrvatskimi sabori lebdio duh našega velikoga biskupa, koji je već u prvi čas, čim je povraćen ustav[1] utemeljiv ovaj naš zavod znanosti i umjetnosti, doviknuo svomu narodu: „narodna knjiga je i glavni plod duha svakoga naroda, i glavno promicalo njegova razvitka; pače u nesretnih okolnostih javnoga života jedino sidro, koje ga od propasti čuva“. Spominjuć se ovih riečih, te uvažujuć neprekidno, da je razvoj i napredak na polju prosvjete jedan od prvih i najglavnijih uvjeta razvitku cieloga naroda, hrvatski su sabori nastojali kako će stvoriti takove zavode i takove uredbe, koji će unutarnjoj upravi pružiti potrebita pomagala, da se pridigne sveobća obrazovanost i s njom kulturno stanje naroda. Drugo je dakako pitanje: je li hrvatsko zakonarstvo u tom svom nastojanju uspjelo, te nije li možebiti više puta s vida ostavilo onu organičku svezu, koja postoji ne samo medju pojavi osobnoga nego i duševnoga života, te koja je jedina kadra zajamčiti uspješno poslovanje izvršujuće vlasti i na onom polju javne uprave, na kojem više nego li igdje drugdje svi uspjesi vise o maru i radu te vlasti.

Kao što će nam dalnja razložba prikazati, hrvatski su sabori, punim pravom vazda odavali veliku brigu *elementarnomu* obrazovanju, jer je ono podlogom svakom dalnjem razvitku, jer se

[1] Pismo biskupa *Strossmayera* od 12. prosinca 1860 pročitano u banskoj konferenciji od istoga dana.

Digitized by Google

bez njega ne da privrediti ni obrazovanost občenita ni strukovna t. j. ona, koja je nuždna *za pojedina zvanja i zanimanja.* U drugom redu nastojali su hrvatski sabori i oko ove posljednje naobrazbe; ali djelovanje njihovo oko obrazovanja *sveobćeg,* oko občega duševnoga razvitka naroda za cielo razdobje našega promatranja niti je bilo sustavno niti uslied toga dosta intenzivno. To je razlog, s kojega i u nas opažamo ono, što kod svih naroda, koji se jednakim marom ne brinu za sve spomenute tri grane, kojimi bi se imala posvetiti prigledba duševnoga života; a to jest, da uz dosta razvijenu elementarnu obuku, uz priličan broj zavoda strukovnih t. j zasnovanih za uzgoj ljudi, koji će biti vješti pojedinomu zvanju i zanimanju, ipak obće kulturno stanje naroda nije takovo, da bi se njim pohvaliti mogli. Budimo iskreni — naša obrazovanost još je jednostrana. Jer se za obći duševni razvitak ne pokazuje dosta mara, dogadja se, da se često u narodu malo po malo gube povoljni uspjesi elementarne obuke, a obrazovanost strukovna u najboljem slučaju da postaje ograničenom. Sve to biva zato, jer na polju prigledbe duševnoga života ne ima suglasna djelovanja u sva tri spomenuta područja javne obrazovanosti. Istina je, da će u prvom redu sam narod imati nastojati oko svoje obće obrazovanosti, te da će se samo na temelju toga nastojanja razviti moći i poseban karakter njezin i posebna narodna kultura, u kojoj će se zrcaliti i posebna individualnost naroda; ali je s druge strane istina i to, da će uprava, da sve to uzmogne nastati, morati barem posredno uplivati na razvitak sveobćega obrazovanja. Taj njezin upliv ravnati će se dakako prema kulturnom stanju naroda, on će se prikazivati koli u pojedinih zakonih toli u pojedinih odredbah izvršujuće vlasti, ali se i u ovom posljednjem slučaju kraj današnjega razvoja parlamentarnoga života ne će vlast izvršujuća moći oteti uticaju vlasti zakonodavne. Nu taj uticaj hrvatskih sabora na ovom polju uprave vrlo je slab, a ono, što se je u tom pogledu učinilo, radilo se bez sustava. Dosta je, ako pogledamo na sustav, što nam ga znanost prikazuje u području javnog obrazovanja, te ako se upitamo, što je od g. 1861. hrvatsko zakonarstvo u tom pogledu radilo? Tražimo li odgovor na ovo pitanje, vidjeti ćemo, kako se malo ne sve svadja na pojedine upite stavljene na vladu i na pojedine amo tamo razštrkane zaključke.

Tako i u onoj grani, koja se tiče *javne ćudorednosti* ostalo je i dosada sve samo kod ustanova kaznenoga zakona, premda je pogledom na rezultate statistike kaznenoga pravosudja i obzirom na druge pojave dosta bilo povoda, da hrvatsko zakonarstvo svojim

*

Digitized by Google

radom posegne i na to polje. Toliki slučajevi pometnuća, tolike povrede svetosti bračne sveze, toliki pojavi neumjerenosti i pijanstva, da i ne spominjem, kako se od dana do dana zanemaruje svetkovanje nedjelja i blagdana — sve to dalo bi dosta povoda ozbiljnom nastojanju zakonarstva, kako da se u tom pogledu u narodu pridigne javna ćudorednost a s njom i obća obrazovanost.

Nije mnogo bolje ni u drugih granah ovoga diela javne uprave. Pogledajmo na zavode, koji bi imali služiti sveobćoj obrazovanosti i na javnu štampu. Svi ti zavodi kao što su akademija i razna književna i umjetna družtva, nisu doduše, osim muzeja zavodi državni, ali svrha im je obzirom na duševni razvitak naroda izpuniti onaj zadatak, koji je inače namienjen državnoj upravi; taj zadatak imalo bi uslied toga trajno podupirati i samo zakonarstvo. Bilo je godina, kad su hrvatski sabori sve te zavode podupirali barem novčanimi sredstvi, al ima godina, kad se ni to nije radilo. Zanimanje i briga hrvatskih sabora za ove zavode ovisila je medjutim vazda više manje osobnoj sklonosti pojedinaca, te se je ona prikazivala ponajviše kod razprava proračunskih. Na neke takove zavode, kao što su n. pr. javne knjižnice, nije se hrvatsko zakonarstvo nikada ni osvrnulo, dočim je o drugih tako rekuć neprekidno razpravljalo ali obično samo sa gledišta novčanoga, a riedje sa stanovišta višega. Tako je napose bilo s pitanjem kazališnim.[1] Prema gore iztaknutom stanovištu ne bi kod državnoga kazališta, kao što je naše u gradu Zagrebu, imala odlučivati pravila obrtnoge poduzeća, već načela koja vriede za obće obrazovanje, te po kojih ovo obće obrazovanje u svom razvitku slobodnim biti mora. Da sve to prikažemo, morali bi priobćiti pojedine zaključke saborske,

[1] Nije bilo tako rekuć godine, kad se sabor hrvatski nije bavio tim pitanjem: povod tomu nalazio je imenito kod razprave proračuna. Nu samo dva puta radilo se je o tom, da se glede kazališta stvori poseban zakon. Prvi put bilo je g. 1861., kad se je razpravio zak. članak 77 *„o kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine“*. U tom članku, koji medjutim nije dobio previšnje sankcije, izrečeno je načelo, da sabor kazalište prima kao imovinu narodnu pod svoju zaštitu, a za tim su navedene neke ustanove glede godišnje subvencije i glede uprave. Drugi put se je radilo u CXVIII. sabor. sjednici od 7. srpnja 1881. o zakon. osnovi o gradnji novoga hrvatskoga kazališta. Tom osnovom, koja je sankcijonirana kao *„zakon od 31. listopada 1881. o gradjenju novoga zemalj. kazališta u Zagrebu“*, samo je načelno izrečeno, da se ima graditi novo kazalište, te kako se imadu podmiriti troškovi te gradnje.

Digitized by Google

nu to bi premašilo okvir ove radnje; jer si uzeh zadatkom, prikazati samo ono djelovanje hrvatskih sabora, koje je smjeralo za tim, da se o pojedinoj upravnoj grani stvore posebni zakoni.

U tom pravcu bavilo se je hrvatsko zakonarstvo u ovom dielu javne uprave po najviše *štamparskimi prilikami*, nu svaki put je kod toga predmeta zapalo u onu veliku pogrješku, uslied koje se je pravo javne štampe shvaćalo u prvom redu kao pravo štampe perijodičke, a ova se smatrala kao pojam, koji po svom sadržaju i po svojoj svrsi može svaki čas postati elementom pogibeljnim državnoj vlasti. Na etičku i socijalnu funkciju štampe, na njezinu organičku svezu sa općom obrazovanosti nije se mnogo pazilo, pak zato se hrvatsko zakonarstvo nije još moglo dovinuti do toga, da štampu smatra sastavnim dielom unutarnje uprave a napose onom njezinom granom, kojoj je prigledati oko obrazovanja naroda. Hrvatsko je zakonarstvo u tom pogledu sliedilo primjer starijega policajnoga sustava, po kojem se štampa smatrati ima pukim objektom redarstva i kaznenoga pravosudja. Ovo stanovište zauzimlje žalibože zakonarstvo ne samo kod nas nego i drugdje, pak zato nije čudo, da se zakoni o štampi uvrščuju ne u red zakona upravnih nego pravosudnih. Pogledom na to ne staje razloga dalje se osvrtati na ovaj predmet. Nakon ovog općenitog osvrta da razgledamo djelovanje hrvatskoga sabora oke prigledbe duševnoga života. U prvom redu nam se je zaustaviti kod *elementarne obuke*.

* * *

Promatrajuć u nas razvoj elementarne obuke mislimo naravskim načinom samo na pučke škole t. j. na one zavode, koje je državna vlast zasnovala i opredielila, da se u njih svakomu javno podavaju prva počela svake dalnje naobrazbe. Kod toga posla nije zadatak ove razprave razgledati taj zadatak s gledišta pedagogijskoga, već sa gledišta *upravnoga;* jedno se gledište od drugoga razlikuje, pak zato se i dogoditi može, a često puta i sbiva, da je pučko školstvo u pojedinih državah različito uza sve to što se u njih usvajaju ista pedagogijska načela. Na ovu razliku u prvom redu uplivaju ne samo obćeniti karakter i organizam izvršujuće vlasti, nego i način, kojim ta vlast utiče na pučku školu i njom upravlja. Ovu istinu jasno nam pokazuje i razvoj pučkoga školstva u našoj domovini.

Prije nego li prikažem načelne razlike u tom razvitku, spomenuti ću samo u glavnih crtah, što su u tom pogledu do sada radili hrvatski sabori.

Digitized by Google

Kad je god. 1860 povraćen ustav, imala je Hrvatska glede pučkih škola ne samo dosta nego i premnogo kojekakovih propisa. Temeljnom podlogom elementarnoj obuci bila je „tako zvana“ *„systema scholarum elementarium“* od Ferdinanda V., a uz to je još za absolutne vladavine izdana sila božja raznih naredaba najraznovrstnijega sadržaja. Promjene nastale u javnih naših odnošajih zahtievahu silno i promjenu onih propisa, na kojih je bila osnovana obuka elementarna. Nu prije nego li su te promjene provedene nastojalo se je u prvom redu o tom, da se i u pučke škole povrati narodni duh i zatvore vrata tudjinstvu. Plod toga nastojanja pokazao se je već u banskoj konferenciji, kad je ban imenovao bio poseban odbor, koji je imao naznačiti pravac, kojim bi se odmah udariti moglo, i navesti sredstva, koja bi se upotriebiti imala, „da pučke i srednje učione čim više narodnim duhom dišu“. U organizaciju postojećega školskoga sustava nije se ipak taj odbor imao upustiti, jer da to pitanje riešiti ima sabor. I doista je hrvatski sabor, potaknut s jedne strane nastojanjem vlastitih članova, a s druge poticanjem pučkoga učiteljstva, izradio i razpravio mjeseca rujna 1861. podpunu zakonsku osnovu *„o školskom sustavu za narodne pučke učione i učiteljišta u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji“*,[1] te zaključio bio i posebnu predstavku, kojom se je ta osnova imala podnieti na previšnju sankciju. Hrvatski je sabor mjeseca studenoga razpušten, a rečena osnova nije dobila kraljevske potvrde. Sliedeći sabor od g. 1865. nije se tako rekuć ni taknuo pitanja o pučkih školah. Hrvatsko učiteljstvo, a na čelu mu zagrebački učitelji, podnielo je istom god. 1865. hrvatskomu saboru podpunu osnovu, u kojoj je nacrtan *„ustav pučke škole u trojednoj kraljevini“*; ali ta osnova nije prešla preko praga saborskoga školskoga odbora. Odbor je tu osnovu doduše razpravio, ali sam sabor nije se bavio tim predmetom; pitanja državopravna skoro su posvema zaokupila njegov rad. Medjutim su zagrebački učitelji u saborskoj sjednici od 11. ožujka 1869. ponovili svoju molbu, te istu osnovu saboru podnieli na razpravu. U isto vrieme, u sjednici od 12. ožujka 1869., stavilo je deset zastupnika predlog, kojim na saborsku razpravu predložiše potanku *„osnovu zakona za pučke škole“*. Jednu i drugu osnovu predao je sabor posebnomu školskomu odboru. Čini se, da vladi nije po ćudi bila ni jedna ni druga osnova, jer je sama radila o trećoj osnovi, a školski odbor

[1] Vidi čl. XCIV. sabora od g. 1861 u saborskih spisih.

Digitized by Google

u očigled svega toga zapeo je u svom radu i odgadjao svojom razpravom. I tako je minulo saborsko trogodište, a da se za pučke škole i opet nije stvorio nikakov zakon. Nije s toga čudo, da se je u občinstvu, a napose u pučkom učiteljstvu, sve to više zahtievalo, neka se već jedanput i u Hrvatskoj pučka nastava uredi drugim načinom nego li je uredjena bila na dosadanjih starijih propisih. Ovu želju još je više uzpaljivala okolnost ona, što je ne samo u Austriji i u Ugarskoj pučka nastava bila uredjena novimi zakoni, već što je srbski narodni crkveni kongres g. 1871. izradio posebnu *„uredbu za srbsko-narodne škole"*, i *„uredbu o višim ženskim školama"*, koje je uredbe kruna potvrdila g. 1872, a hrvatsko namjest. vieće jednu i drugu uredbu proglasilo razpisom od 19. travnja 1873. Nu sve to još nije bilo kadro toliko uzbuditi nastojanje za promjenom postojećega školskoga sustava, koliko „zakon od 8. lipnja 1871", kojim je u bivšoj vojnoj Krajini preinačena nastava u pučkih školah. Tako zvane moderne ideje, a napose tendencije tako zvane bečke škole, digle su medju hrvatskim učiteljstvom čitavu buru proti postojećem školskom sustavu, a hrvatsko učiteljstvo nije kao što godine 1865. i 1868. nastojalo više samo o tom, da se dosadanja temeljna podloga elementarne obuke, kako ju je označivala „systema scholarum", nadopuni i razširi, nego da se ta podloga zamieni posve novim sustavom, po kojem bi se s temelja imao preinačiti dosadanji upliv crkve na školu. Ovo nastojanje hrvatskoga učiteljstva prikazalo se je u najjasnijoj slici prigodom obće hrvatske učiteljske skupštine u Zagrebu, držane mjeseca kolovoza god. 1871. Ovoj novoj struji, koja se je donekle iztaknula i u sjednici hrvatskoga sabora od 27. srpnja 1873, kad je jedan od zastupnika interpelirao vladu: je li voljna mjesto ženske učiteljske škole u zagrebačkom samostanu milosrdnica podignuti poseban državni zavod, nije se više mogla oglušiti ni hrvatska vlada, koja je u saborskoj sjednici od 10. kolovoza 1874. saboru dostavila osnovu zakonsku *„ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji"*. Razprava ob ovoj osnovi bila je dosta žestoka, jer je svećenstvo ustalo na obranu dosadanjega svoga upliva, što ga je crkva vršila na školu: ali obrana ta bila je bezuspješna, jer je sabor uz neznatne promjene prihvatio vladinu osnovu, koja je u istinu postala zakonom, po kojem se je počela uredjivati pučka nastava počam od 1. listopada 1874.

Nije medjutim proteklo puno vremena, već se stadoše dizati prigovori proti ovomu zakonu i to napose sa strane Srba, koji

Digitized by Google

smatrahu, da se ovim zakonom a napose njegovom provedbom vriedja njihova školska autonomija. Da se ta povrieda u buduće zaprieči podnešen bi u saboru[1] sa strane Srba-zastupnika poseban predlog o promjeni nekih ustanova toga zakona; o tom predlogu izvjestio je doduše saborski školski odbor[2], ali sabor toga predloga u razpravu uzeo nije.[3] I tako se je po ovom zakonu pučkom nastavom upravljalo sve do najnovijega doba, kad su različite prilike, a napose sjedinjenje bivše vojne Krajine s materom zemljom te preustrojstvo uprave i sudstva, bile povodom da se dokine dualizam, koji je u Hrvatskoj i Slavoniji postojao glede uprave u obuci pučkoj, te uvede jedan jedincati zakon. Pogledom na to predložila je hrvatska vlada mjeseca svibnja g. 1888. na ustavnu razpravu osnovu zakona *„o uredjenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“*. Osnovu ovu razpravio je, a donekle i preinačio, saborski odbor, te o tom izviestio hrvatski sabor, koji je u četiri sjednice pretresao cielu osnovu,[4] koja je proglašena kao *„zakon od 31. listopada 1888. ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.“*

---

[1] Vidi LXV. saborsku sjednicu od 4. studenoga 1876.

[2] Vidi CXVIII. saborsku sjednicu od 16. siečnja 1878.

[3] Po drugi put nastojalo se sa strane Srba u pitanju pučkih škola iztaknuti njihovo posebno autonomno stanovište *„zakonskim predlogom o uredjenju posala spadajućih na crkvenu školsku autonomiju Srba izpovjednika grčko-iztočne crkve u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji kao i o upotrebi ćirilice.“* Sabor je za razpravu toga predloga izabrao u sjednici od 24. lipnja 1884. poseban odbor, koji je u sjednici od 9. srpnja 1884. o tom izviestio. U saborskoj sjednici od 28. kolovoza 1884. razpravljalo se o izvješću saborskoga odbora, koji je u ostalom glede pučkih škola imao samo tu načelnu ustanovu, da su Srbi i u poslovih škole vlastni „u svom srbsko narodno-crkvenom kongresu samostalno riešavati, uredjivati, te po svojih organih rukovoditi poslove školske unutar granica zemalj. zakona i uz priuzdržaj vrhovnog prava nadzora Njeg. Veličanstva.“ Sabor je taj predlog prihvatio, ali on kraljevske potvrde nije dobio. Medjutim je u CXXVIII. sab. sjednici od 24. ožujka 1887. sabor razpravio i prihvatio drugu sličnu zakonsku osnovu, koja je sankcijonirana kao *„zakon od 14. svibnja 1887. o uredjenju posala crkve grčko-iztočne i o uporabi ćirilice u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“*. U koliko je najnoviji zakon o pučkih školah u skladu s ovim zakonom, to spada na drugu razpravu.

[4] Vidi CLII—CLV. saborsku sjednicu od 30. lipnja te 2., 3. i 4. srpnja 1888.

Digitized by Google

Ako se u ovom razvitku positivnoga prava elementarne obuke postavimo na upravno stanovište, s kojega nam je izvesti prispodobu u pojedinih razdobjih ovoga razvoja, naći ćemo zamašnih promjena: Ove promjene prikazuju nam se u prvom redu u *organizmu školske uprave,* ovaj se organizam kao što je naravno prislanja uza sustav izvršujuće vlasti u obće, jer mu je zadatkom za organe njezine opredieliti onu nalježnost, koja je nuždna za provedbu onih propisa, kojimi se uredjuje elementarna obuka.

U tom pogledu vazda je bila najdosljednije uredjena kompetencija najviše izvršujuće vlasti, t. j. zemaljske vlade, odnosno u prijašnje doba dvorske kancelarije.

U svako doba, počam od krieposti „system. scholarum" pak do najnovijega zakona, pripadahu vrhovna uprava i vrhovni nadzor u poslovih pučke škole ministarstvu, odnosno dvorskoj kancelariji a kasnije zemalj. vladi; u tom nisu ništa mienjali ni osnova od god. 1861. niti kasniji predlozi od g. 1868. Nu obseg te vrhovne uprave i toga vrhovnoga nadzora bio je drugi za vrieme, dok je najvišom izvršujućom vlasti bilo ministarstvo odnosno dvorska kancelarija, a drugi, kad je tu vlast preuzela zemaljska vlada. Može se u istinu reći, da se u prvo doba najviša izvršujuća vlast nije bavila nego li samo vrhovnim nadzorom nad pučkom školom, dočim su kasnije, od kada je funkcije ministarstva preuzela zem. vlada, na nju prešli i oni poslovi, koje su u tom pogledu prije obavljale posredne oblasti. Najveća razlika u razvitku pozitivnoga prava, a usljed toga i samoga karaktera pučkih škola, opaža se u sudjelovanju oblastih kod organizma nastavne uprave. Oblasti naime, koje su vazda uticale pak još i danas utiču na upravu pučkih škola, s jedne su strane crkvene a s druge svjetovne. U borbi za upliv ovih oblastih na elementarnu obuku karakterizira se i razvoj našega zakonarstva, ova borba svršila se je napokon pobjedom svjetovne vlasti.

Dok je naime za krieposti „system. scholarum" vriedilo načelo, po kojem su oblasti svjetovne i crkvene vršile nadzor zajednički nad pučkimi školami, i to tako, da su na samu obuku uticale crkvene vlasti, dočim je svjetovnim bila povjerena ponajviše skrb za vanjske prilike pučkih škola, — razvilo se je do danas načelo protivno, po kojem je crkvenoj vlasti prepušteno jedino ravnanje obuke vjerske, dočim je uprava nad svom ostalom obukom prešla u ruke vlasti svjetovne. Uslied toga morao se je promieniti i položaj, što su ga organi samoupravni zauzimali u poslovih pučke

Digitized by Google

nastave, akoprem nije bilo nuždno, da se taj položaj razvije na štetu samouprave. Sve do god. 1874. vriedilo je po starijih propisih pravilo, po kojem neposredna briga, a uslied toga i neposredni nadzor ne samo nad vanjskimi odnošaji nego i nad unutarnjim životom pučke škole pripada župniku; on je imao pripaziti ne samo na to, da li škola ima sve što joj treba, te da li učitelj redovito dobiva svoju plaću, već je župnik kao „neposredni po državi i po crkvi opredieljeni poglavar i nadzornik pučke škole" u okviru postojećih propisa odredjivao sve, što se je ticalo obuke i discipline; on je bdio i nad religioznim i ćudorednim životom učitelja kao i nad tim, da li učitelj u školi točno vrši svoje dužnosti; on je nadgledao, po kojoj metodi učitelj djecu poučava itd.; nu župnik u tom svom svojstvu nije imao nikakove vanjske prisilne vlasti, on je mogao prema izričnoj odredbi dotičnoga naputka samo svjetovati, poučavati, bodriti i opominjati, a kad sve to nebi koristilo, imao je dotični slučaj prijaviti predpostavljenoj oblasti.

Pokraj župnika imala je svaka škola „mjestnog školskog nadzornika", koji je u ime občine školu nadzirao i u svih slučajevih bio posrednikom medju školom i občinom. Ovoga je nadzornika biralo občinsko zastupstvo, ali u sporazumku sa župnikom, koji je mogao stanovitu osobu i izključiti od ove funkcije; u ostalom je povrh toga oblast politička imala ovaj izbor potvrditi. Mjestni školski nadzornik nije bio poglavar škole, nego s jedne strane „nadzornik i motrilac" svega što u školi biva, a s druge „zaštitnik i zastupnik škole". U prvom svojstvu imao je prijavljivati kotarskomu nadzorniku sve opažene nedostatke i mahne, a u drugom imao je svagdje zagovarati i unapredjivati korist i ugled škole. Mjestni školski nadzornik bio je zastupnikom škole u občinskom zastupstvu, komu je bila poglavita dužnost brinuti se za izvanjske i gospodarske potrebe škole. Iznimice moglo se je dozvoliti, da se u pojedinoj občini izabere i poseban školski odbor, koji bi preuzeo brigu za unapredjivanje interesa školskih, samo je na izbor svakoga pojedinoga člana imao pristati dotični župnik, komu je slobodno bilo izključiti pojedinca od izabranih članova. U ove propise nije u glavnom dirala ni osnova sabora od god. 1861., donekle je ipak iznimku učinila za škole glavne, jer se je ravnanje tih škola moglo povjeriti i kojemu od svjetskih učitelja. Ravnatelju glavne učione povjerava se po ovoj osnovi ravnanje i nadzor svih mjestnih učiona, on je imao stajati neposredno pod nadzorom zemalj. škol. oblasti.

Digitized by Google

Kako se je medjutim sve to više dizala graja i vika proti uplivu crkve na školu, moglo se je već unapried vidjeti, da će se ovaj organizam morati promieniti. Tako se je već god. 1869. u osnovi desetorice zastupnika, medju kojimi bijahu četiri svećenika, samo za seoske škole zahtievalo, da im bude ravnateljem župnik, dočim se je za gradske škole dopuštalo, da to bude i koja svjetovna osoba, koju imenuje vlada u sporazumku sa konsistorijem. Osnova zagrebačkih učitelja pošla je još za korak dalje odredjujuć, da na selu može mjestnim školskim nadzornikom biti ne samo župnik nego i druga za to sposobna osoba, dočim se u gradovih, gdje su na stanovitoj školi barem tri učiteljske sile, ravnanje povjerava jednomu od učitelja, koga si ovi na tri godine izmedju sebe izaberu. Za vanjske školske poslove imalo bi se po prvoj osnovi brinuti posebno školsko vieće, u kojem bi bilo mjesta i župniku, dočim ova potonja povjerava taj zadatak posebnom školskom odboru, u kojem župnik kao takov ne bi bio imao mjesta, ako nije ravnateljem. Nu po jednoj i drugoj osnovi ne stoji taj odbor u svezi s političkom občinom. — Školski zakon od god. 1874. promienio je napokon s temelja upravu školsku, kako je ona do te godine postojala; uticaj crkve na pučku školu, kako je do sada postojao, sasvim je dokinut, te je uprava pučke škole u svih poslovih, osim didaktičko-pedagogijskih, u prvom redu povjerena občinskomu školskomu odboru, u kojemu je svaka vjeropovjest, zastupana po jednom zastupniku, ako joj pripada barem dvadesetero djece, koja školu polaze. Osim toga zastupani su u odboru politička občina po svom načelniku, obitelj po dva do pet izaslanika, koje bira občinsko zastupstvo, učiteljstvo po jednom učitelju, te školski patron. Nadzor same obuke i uzgoja mladeži povjeren je mjestnomu školskomu nadzorniku, koga je izmedju članova odbora imenovala politička oblast *na predlog županijskoga školskoga odbora.* Ovaj isti organizam pridržan je u glavnom i po najnovijem zakonu od god. 1888., s tom razlikom, da mjestnoga školskoga nadzornika imenuje županijska oblast na *predlog oblasti kotarske.*

Uzporedo s ovim razvojem najniže školske oblasti razvijala se je organizacija *viših oblastih.* Po propisih osnovanih na „system. scholarum“ vršili su u *drugom redu* nadzor nad pučkimi školami kotarski školski nadzornici. Kao što su sve škole nalazeće se u obsegu jedne župe spadale pod neposredni nadzor i neposrednu upravu župnika, tako je s druge strane podarcidjakon vršio viši nadzor nad svimi pučkimi školami svoga podarhidjakonata; njegov

Digitized by Google

arhidjakonat sačinjavao je poseban školski kotar, a on je bio kotarskim školskim nadzornikom svih škola i javnih i privatnih nalazećih se u dotičnom kotaru. Nije u ostalom bilo prieko nuždno, da takovim nadzornikom bude upravo dotični podarhidjakon, mogao je to biti i drugi koji župnik dotičnoga kotara, koga je imenovao ordinarijat a potvrdila ga zemaljska oblast. Njegov nadzor protezao se je ne samo na vanjske odnošaje pučkih škola nego i na njihovu didaktičko-pedagogijsku zadaću i na disciplinarne odnošaje učitelja. Uz ove kotarske školske nadzornike vršile su i političke oblasti, (kotarske, odnosno županije) u ime države uzporedni nadzor nad pučkimi školami, nu njihovo djelovanje protezalo se je samo na vanjske prilike pučkih škola, te im je bio zadatak štititi školu i učitelje u svih gospodarskih i redarstvenih prilikah, te podupirati nadzorne organe u njihovom djelovanju.

Vrhovni nadzor nad pučkom obukom u obsegu pojedine biskupije pripadao je po „syst. schol.“, biskupu i njegovom konsistoriju, te je za izvršbu toga nadzora u svakoj biskupiji postavljen vrhovni školski nadzornik, koji je podjedno bio izvjestiteljem konsistorija u poslovih školskih. Ovoga vrhovnoga školskoga nadzornika imenovala je kruna na predlog dotičnoga biskupa. Ordinarijati upravljali su katoličkimi pučkimi školami dotične biskupije u ime crkve i države, te se je njihovo sudjelovanje protezalo koli na vanjske toli na didaktično-pedagogijske školske poslove, oni su uticali na imenovanje učitelja i na uzgoj kandidata učiteljstva u učilištih. Jednom rieči sva uprava pučke nastave bila je, kako se vidi, povjerena crkvi.

Osnova od godine 1861. nije glede organizma viših školskih oblastih podpuno jasna, nu čini se, kao da joj je bila nakana stegnuti djelokrug biskupa i ordinarijata. Nadzor nad pučkimi školami na selu povjerava i ona u pojedinom kotaru podjašprištu, ali u sporazumku s dotičnim županijskim izaslanikom, nu glede ordinarijata odredjuie se, da su mu nadzornici kotarski i ravnatelji glavnih učiona dužni svake godine podnašati samo izvješća o napredku „u vjeronauku i ćudorednosti“. Od osnova predloženih saboru g. 1869. približuje se osnova desetorice malo ne sasvim navedenim propisom, dočim se u osnovi zagrebačkih učitelja sprema organizam viših školskih vlasti skoro u istom onom smjeru, kako je to kasnije provedeno zakonom od g. 1874. Ovim naime zakonom od g. 1874. opredjeljuje se u organizmu školskih vlastih kao viša molba „županijska uprava“. Ova je županijska uprava dvovrstna:

Digitized by Google

s jedne strane povjerena je posebnomu županijskomu odboru briga za materijalne i disciplinarne odnošaje pučkih škola odnosne županije, dočim se s druge strane sav nadzor povjerava posebnomu školskomu nadzorniku, koji napose svjetuje i napućuje učitelje u didaktično-pedagogijskomu pravcu, te se brine za znanstveno i moralno stanje pučkih škola. U ovih je poslovih školski nadzornik samostalan te neodvisan od političke oblasti, pak s toga bi imao stajati u neposrednom doticaju s vladom. Ovaj nadzornik podjedno je izvjestiteljem i u županijskom školskom odboru, u kojem je zastupano: učiteljstvo sa dva zastupnika, žiteljstvo odnosne županije po šestorici članova, a crkva po jednom izaslaniku svake od onih vjeroizpoviestih, koje u području one županije broje najmanje 1000 duša. I u gradovih imala je postojati slična organizacija s tom razlikom, da je poslove občinskoga i županijskoga školskoga odbora obavljao poseban gradski školski odbor.

Najnoviji školski zakon od god. 1888. nastojao je i organizam školskih vlastih koliko se je više dalo prilagoditi postojećoj organizaciji političkih oblasti. Uslied toga vidimo, kako se je pokraj občinske školske uprave razvila posebna uprava kotarska i županijska. Po organizaciji, kako ju uredjuje najnoviji zakon, kotarska je oblast prva i neposredna školska vlast, jer i občinski školski odbor i mjestni školski nadzornik nisu pravo rekuć drugo nego organi, kojim je zadatak, da mjesto kotarske oblasti kod pojedinih škola obavljaju poslove tičuće se uprave školske. Kotarska oblast ne samo da vrši neposredni nadzor nad svimi pučkimi školami svoga okružja, nego na nju spadaju osim didaktično-pedagogijskih, u obće svi poslovi školski bez razlike. Županijska uprava pučkih škola nije tako jednostavna; županijska oblast je nadzorni organ školski za sve škole svoga područja, koli u didaktično-pedagogijskih toli u ostalih vanjskih poslovih pučkih škola. Kao strukovni izvjestitelj za sve te poslove postavljen je o boku te oblasti poseban školski nadzornik, koji ne ima više onako samostalnog djelokruga, kao što ga je imao po zakonu od godine 1874. Isto je tako svoj samostalni položaj izgubio i županijski školski odbor, koji je doduše i po novom zakonu sastavljen onako kao i po zakonu od g. 1874., nu on je danas samo organ savjetujući u nastavnih i uzgojnih poslovih pučke škole, te mu je slobodno samo putem županijske oblasti podnašati predloge zemalj. vladi. Samostalnost županijske oblasti u poslovih školskih ograničena je donekle tim, što su neki poslovi, kao što nadzor nad polazkom pučkih škola i briga za

Digitized by Google

materijalne interese škola, te jedan dio disciplinarne vlasti povjereni upravnomu odboru županije, koji te poslove obavlja kao poseban samoupravni organ.

Kako se iz svega vidi, županija je u organizmu uprave školske neka vrst posrednoga organa izmedju kotarske uprave i uprave vrhovne, ili, kako se u zakonu nazivlje zemaljske. U prijašnje doba, dok je u nas još vriedila „systema scholarum", bilo je namjestničko vieće takova posredna oblast, samo je donekle djelokrug toga namjest. vieća bio širji, dočim je s druge strane bio stegnut u toliko, što je u mnogih važnih poslovih pučke škole bio vezan na sporazumak s dijecezanskom oblasti. Tako je bio potrebit ovaj sporazumak, kad se je radilo o učevnih osnovah za učilišta, o razredbi školskih kotara, o učevnom jeziku, o uredbi opetovne obuke, o disciplinarnoj vlasti itd. Za obavljanje administrativnih posala postavljen je bio kod namjestničtva poseban školski izvjestitelj, a za didaktično-pedagogijske poslove jedan ili više školskih nadzornika, koji su se u svom poslovanju imali držati načela, da rade u iskrenom i pravom sporazumku s crkvom i njezinimi organi. Ove prilike ostale su i onda, kad je narodu povraćen ustav, sve dotle, dok nije dokinuta dvorska kancelarija i organizirana zemalj. vlada. Zakonskom osnovom od god. 1861 bila je donekle nakana preinačiti kod namjestničkoga vieća unutarnju organizaciju školskoga odsjeka tim, da mu se dade samostalniji položaj nego li ga je dosada imao, a u pomoć da mu bude kao savjetujući organ posebno školsko vieće. Nešto sličnoga namjeravala je urediti i osnova zagrebačkih učitelja.

Ove prilike u organizmu viših školskih organa ostale u glavnom sve do novoga školskoga zakona od god. 1874., samo je god. 1869., kad je organizirana zemalj. vlada, ona preuzela na sebe sve funkcije ne samo obstojaloga namjestničkoga vieća, nego i bivše dvorske kancelarije.

Po novom školskom zakonu od god. 1874. preuzela je zemaljska vlada sama bez ikakvoga uticaja crkve cjelokupnu vrhovnu upravu i sav nadzor nad pučkimi školami koli u poslovih administrativnih toli u didaktično-pedagogijskih i u disciplinarnih. Kao savjetujući organ vladin u poslovih pučkih škola postavljen je poseban zemalj. školski odbor, a vlada je bila dužna predbježno saslušati mnienje toga odbora, pak ako nije pristala na njegove nazore, imala mu je priobćiti svoje razloge. U tom odboru bio je po jedan zastupnik svake priznane vjeroizpoviesti i šest po vladi imenovanih što uči-

Digitized by Google

telja što vještaka. Po najnovijem zakonu od g. 1888. ne ima više kod zem. vlade ovakovoga odbora, već se samo obećaje, da će se posebnim zakonom za poslove nastavne urediti stalno savjetujući sbor; u ostalom je uredba „zemaljske" uprave pridržana onako, kako ju uredjuje zakon od g. 1874.

U svom razvitku organizma uprave školske opaziti će svatko, kako se je u razmjerno dosta kratkom vremenu uslied promjene vlastih, koje uplivaju na pučku nastavu, morao odlučno promieniti karakter naših pučkih škola, a uslied toga svakako i konačni uspjeh elementarne obuke. Promjena ta dogodila se je u dva puta i svaki put u drugom pravcu. Prvi put, t. j. g. 1874., preinačen je upravni organizam pučkih škola ponajprije tim, što je država sama preuzela u svoje ruke cielu pučku nastavu koli u poslovih vanjskih toli i u didaktično-pedagogijskih, a crkvi je ostavila samo upravu i nadzor u obuci vjere, ali i opet samo u okviru spomenutoga načela, po kojem jedino država preko svojih organa upravlja obukom pučkom. Uslied toga pridržala si je država pravo imenovati i samostalne katekete, a crkva je dobila jedino pravo prezentacije; isto tako nije vlastna crkvena oblast neposredno izdavati ni propisa o poučavanju u nauku vjere ni odredaba o izvršbi dužnostih religioznih, već ih je imala prije svega dostaviti zemaljskoj vladi, kojoj je pridržano pravo priobćiti ih predstojnikom pojedinih škola, ako im na temelju postojećih zakona i naredaba ne ima ništa prigovoriti. Povrh toga nastade promjena u postojećem organizmu tim, što je i u pogledu pučkih škola u dosta znatnoj mjeri u suglasje dovedena uprava državna s upravom samoupravnom. Dok po prijašnjem sustavu osnovanom na „systemi scholarum" organi samoupravni nisu imali na pučke škole drugoga upliva, nego li brigu, kako će se namaknuti sredstva potrebita za uzdržavanje pučkih škola: prepustio je zakon najveći dio onih povlastih, što ih je vršila crkva na školu, organom samoupravnim, ustrojiv posebne školske odbore počam od občine pak do ciele zemlje i ostaviv oblasti, da ona bdije nad suglasjem izmedju ove samouprave u poslovih pučke nastave te postojećih zakona i naredaba. Kad se je godine 1888. radilo o promjena postojećega zakona o pučkih škola, tada se nije mislilo više povratiti crkvi onaj upliv na elementarnu obuku, što ga je ona vršila do god. 1874., zakonodavac ostao je u tom pogledu na istom onom načelnom stanovištu, na kojem i god 1874., akoprem se priznati mora, da je ovo stanovište, uslied promjene nastale u drugom pravcu, mnogo

Digitized by Google

više zaoštreno *na štetu crkve.* Samoupravni naime momenat, koji je po zakonu od god. 1874. postojao u upravi školskoj, izgubio je po zakonu od g. 1888. sasvim svoju narav, jer su danas u organizmu elementarne obuke jedini odlučujući organi kotarska i županijska oblast te zemalj. vlada, dočim je sa gledišta samoupravnoga nestalo svake važnosti raznim školskim odborom. Na tu važnost školskih odbora mnogo se je pozivalo g. 1874., kad se je htjelo dokazati, kako se crkvi, akoprem joj se oduzimlje u organizmu elementarne obuke prijašnji njezin položaj, ipak još ostavlja znamenit upliv na pučke škole tim, što je crkva kao takova zastupana po svom izaslaniku u svakom od tih odbora. Po najnovijem medjutim zakonu, gdje samoupravna važnost tih odbora ili nije nikakova ili vrlo neznatna, gdje su oblasti a ne samoupravni organi jedini odlučujući faktori u organizmu elementarne obuke — ne staje za crkvu i ono malo upliva, koji joj je htio dati zakon od g. 1874. kao naknadu za izgubljeno pravo uticati na elementarno obrazovanje naroda.

Stanovište, na kojem danas počiva pučka škola u Hrvatskoj, svadja se uslied toga na to, da upravi državnoj pripada obći zadatak brinuti se za pučku obuku; taj zadatak izvršuje ona po svojih oblastih, a obćine su dužne samo nositi sve terete spojene s pučkom obukom. Stanovište ovo u podpunom je suglasju s načeli oblastnoga sustava, a u oprjeci s načeli slobodne uprave, koja zahtieva, da organi samoupravni, koji nose terete za pučku školu, timi školami i upravljaju, a državi da bude prepušten samo nadzor. Ovoga potonjega stanovišta drži se i organizam pučke nastave u Austriji, koji je bio uzorom našemu zakonu; danas postoji medju njima sličnost samo obzirom na odnošaj crkve prema školi, — ali je golema razlika obzirom na princip samoupravni u organizmu elementarne obuke.

U svezi s organizacijom uprave pučkih škola razvijao se je i njihov *konfesijonalni karakter.* „Systema scholarum" i svi kasniji propisi o pučkih školah osnivahu se na principu, da je pučka škola u svom bivstvu zavod konfesijonalni, komu je u prvom redu zadatak brinuti se za religiozno-ćudoredni uzgoj djece, te da uslied toga svaka škola po svom naravnom položaju spadati mora stanovitoj crkvi ili vjerozakonskoj obćini, a učitelji namješteni na toj školi da budu iste vjeroizpoviesti, te da u pravilu nije slobodno djeci polaziti školu druge vjeroizpoviesti. Ovo načelo vriedilo je i za privatne zavode. Iznimke od ovoga principa bile su riedke,

Digitized by Google

te su u dotičnih propisih potanko uredjene. Osnova hrvatskoga sabora od g. 1861. pridržala je u tom obziru dosadanje stanovište, a predlozi stavljeni u saboru god. 1869. nisu u tom pitanju bili suglasni, jer dok je predlog nekih zastupnika htio pučkoj školi priznati karakter konfesionalni, te joj glavnim zadatkom označio religiozno-ćudoredni uzgoj, nije se osnova pučkih učitelja na ovu okolnost obazirala; ona pučkoj školi ne priznaje u ničem karaktera konfesionalnoga, a medju zadatke pučke škole ne broji religiozno-ćudoredni uzgoj, već „da se skladnim razvojem umnih i tjelesnih sila mladež u svem znanju i umjenju na toliko poduči, na koliko je to svakomu neobhodno potrebno, da može pošteno živiti, te postati valjanim i koristnim članom družtva čovječanskoga". Na tom temelju mislilo se, da bi pučka prosvjeta mogla krenuti posve novim, krepkim i slobodoumnim pravcem. Zakon od g. 1874. mislio je riešiti priepor o konfesionalnosti pučke škole tim, što je posve zabacio stanovište, na kojem je u tom pogledu bila osnovana pučka škola po dosadanjem sustavu, ne prihvativ ipak ni onoga stanovišta, koje su zastupali zagrebački učitelji u svom predlogu. Polazeć zakon u tom pitanju sa stanovišta, da je škola konfesionalna ona, u kojoj „sav život od vrha do dna probija duh one vjere, po kojoj ona ime nosi", te gdje se „taj duh ogleda i u učevnih knjigah takove škole", zabacio je zakon od g. 1874. za pučke škole načelo konfesionalnosti, te ih osnovao na principu *javnosti i občenitosti* tako, da jednu te istu školu polaziti mogu djeca različitih vjeroizpoviesti. Nego uza sve to, što je zakon zabacio škole konfesionalne, te što se je s vladine strane držalo, da je moderna pučka škola, kako ju je zamislio ovaj zakon, produkt države — ipak se je i u ovom zakonu pridržalo nekoliko ostanaka stare konfesionalne škole. Na te ostanke spada prije svega, da je i u buduće pučkoj školi namienjena zadaća „djecu religiozno i ćudoredno odgajati", simo spada i ona odredba zakona, po kojoj učitelj mora biti one vjere, kojoj pripada i mladež, koja školu polazi; u školah pako gdje ima djece različitih vjeroizpovjesti, odlučna je u tom obziru većina učenika; imade li na takovoj školi dva ili više učitelja, tada se ima obzir uzeti i na one manjine, kojih vjeroizpoviesti izpovieda barem četvrti dio žiteljstva dotične občine. Napokon je zakon pojedinim konfesijam ostavio na volju, da mogu o svom trošku podizati i uzdržavati konfesionalne pučke škole; te je tim školam dan karakter javnosti, budu li uredjene kako to zakon odredjuje i za ostale pučke škole. Ovoga stanovišta glede škola konfesionalnih

Digitized by Google

drži se i najnoviji zakon od god. 1888., s tom ipak razlikom, da je s jedne strane stegnuo u tom obziru pravo pojedinih konfesija dočim je s druge opet strane olakotio osnutak takovih škola. Pojedine naime konfesije mogu danas osnovati posebnu konfesionalnu školu *samo uz dozvolu vlade,* koja ne samo da nad njimi vrši vrhovni nadzor, nego odobrava i učevne knjige, koje se upotrebe na tih školah. Pokraj ovih stega vezane su konfesionalne škole u tom smjeru, što nastavni predmeti moraju biti oni isti, koji su i na općih pučkih škola. S materijalnoga gledišta olakoćuje medjutim noviji zakon od god. 1888. osnutak konfesionalnih škola tim, što s jedne strane od tereta za uzdržavanje obće pučke škole oprašta one, koji o svom trošku uzdržavaju konfesionalnu školu, dočim s druge strane dopušta političkim općinam, da one novčano podupiru takove konfesionalne škole[1].

Dalnje načelo, s kojega razmotriti valja razvitak pučkih škola kao institucije upravne, jesu *javne dužnosti žiteljstva* napram pučkoj školi; ove su dužnosti kao što je poznato dvovrstne: jedna od njih prikazuje se u obvezi žiteljstva koristiti se pučkom školom i pribaviti si potrebito elementarno znanje, a druga u nastojanju: kako će se namaknuti materijalni uvjeti potrebiti za osnutak i za uzdržavanje pučkih škola. Razvoj hrvatskoga zakonarstva u jednom i u drugom pravcu ne pokazuje u cielosti načelnih razlika.

Tako se u svih dosadanjih zakonih, osnovah i propisih izriče načelo obveznoga polazka pučke škole od 7. do navršene 12. g., te se ova obveza produljuje u opetovnici na dvie do tri godine za one, koji su svršili nižu pučku školu a ne polaze dalnjih nauka. Posljedica ovoga stanovišta provedena je dosljedno svagdje, jer je uz načelo obvezatnosti izrečena bezplatnost pučke obuke. Isto tako ne ima načelne razlike pogledom na materijalne uvjete potrebite za osnutak i uzdržavanje pučkih škola. Svi dosadanji zakoni i sve osnove smatraju pučku školu općinskim zavodom; općina dužna je nositi troškove za osnutak i uzdržavanje škole, u koliko ne bude u tu svrhu posebnih zaklada ili obveze privatnih osoba. Zemlja doprinositi će za pučke škole istom u drugom redu i u onoj mjeri u koliko siromašne općine svih troškova nikako ne budu mogle podmiriti. U okviru ovoga načela mienjale su se pozitivne ustanove pojedinih propisa na razan način, nastojeć vazda, kako da se za pučku školu što bolje osiguraju potrebita materijalna sredstva. Jednu ipak iznimku od ovoga načela spominje najnoviji školski

[1] Tim je zakon mislio zadovoljiti autonomiji Srba glede pučke nastave. Vidi gore na str. 24, opazku 3.

Digitized by Google

zakon od god. 1888. za bivšu vojnu Krajinu. I ovdje se doduše pučka škola smatra zavodom občinskim, i ovdje je občina dužna u prvom redu podmirivati stvarne potrebe pučke škole; nu za plaće aktivnih učitelja ne imaju se napose brinuti občine nego cjelokupni teritorij bivše vojne Krajine. Obzirom na razne gospodarske prilike, u kojih se nalaze občine bivše Krajine, pridržao je najnoviji zakon iz propisa, koji su dosada vriedili za bivšu Krajinu onu ustanovu, po kojoj se u svih seoskih občinah odredjuje na sav izravni porez namet od 20%, te se iz prihoda ovoga nameta plaćaju učitelji. Kolikogod se prigovaralo ovomu načelu, jer da u mnogih občinah ovaj namet daje veći prihod nego li ga treba za plaće učiteljske, te da uslied toga občine imućnije moraju plaćati za občine siromašnije: to mi se ipak čini, promatrajuć stvar sa strogo načelnoga gledišta, da je ovo načelo sa čitavim sustavom školske uprave provedenim u zakonu od g. 1888. u boljem suglasju od načela provedenog u negdanjem provincijalu. Po onom naime načelu trošak za pučke škole, barem što se tiče uzdržavanja učitelja, nije više dužnost pojedine občine, nego je teret, koji se svaljuje na čitavu zemlju, po principu pako postojećem u bivšem provincijalu sav školski trošak leži na ledjih občine: pravedno bi dakle bilo, da občina za to uživa i sva prava slobodne uprave na svoje škole: nu toga, kao što gore razložih, ne ima niti u bivšem provincijalu niti u bivšoj Krajini.

Još je jedna razlika, koja se u razvitku zakonarskoga rada prikazuje pogledom na terete za pučku školu, a to je *trošak za mirovine učitelja te njihovih sirota i udova*. Po starijem sustavu bili su dužni plaćati mirovine i obskrbe za učitelje te njihove udove i sirote oni isti, koji su plaćali plaće učiteljem aktivnim. Nu neprilike nastale odtuda bijahu povodom, da se je počelo nastojati, kako da se učiteljem osigura izplata mirovine. Sabor od g. 1861. kanio je u svojoj osnovi taj teret svalit za učitelje selske na zemaljsku, a za gradske na gradsku blagajnu, dočim osnove od godine 1869. nisu ništa odlučna u tom obziru izrekle. Istina, zakon od god. 1874. uredio je to pitanje konačno, ne samo tim što je u obće potanke označio uvjete za mirovinu i obskrbu učitelja, nego i tim, što je zasnovao i posebnu mirovinsku zakladu, iz koje se imade plaćati mirovina učiteljem. Ta zaklada utemeljena je raznimi prinosi, a najviše prinosi samih učitelja, koji su dužni u tu zakladu platiti ne samo jednu četvrtinu svoje plaće, nego osim toga još svake godine od iste plaće i 2%. Ovom zakladom upravlja

*

Digitized by Google

sama vlada, a iz nje se plaćaju sve mirovine za pučke učitelje i obskrba za njihovu djecu i sirote; samo ako dohodci te zaklade ne bi dosegnuli, dužne su občine podmiriti manjak. Ne ima dvojbe, da je ovim načinom svaljen veliki teret s ledja občinskih na ledja samih pučkih učitelja, ali je veliko pitanje: je li za osigurati učiteljem mirovinu bilo baš nuždno u prvom redu pritegnuti same učitelje, te ih obteretiti tolikim teretom, a zatim, ako je to već moralo biti, nije li se to moglo, po primjeru zavoda osiguravajućih, urediti uz manje terete i uz sačuvanje one samostalnosti i neovisnosti pučkih učitelja, koja bi im bila zajamčena kod svakoga osiguravajućega zavoda? Na stanovištu zakona od god. 1874. stoji i najnoviji školski zakon, s tom razlikom, da je občina riešena svake brige u tom obziru, jer ako dohodci učiteljske mirovinske zaklade ne budu dovoljni, namirivati će se u buduće dotični manjak iz zemaljskih sredstava.

U sustavu pučke nastave zauzimlje jedno od najvažnijih mjesta onaj organizam, komu je neposredno sudjelovati kod same obuke, te vršiti one zadatke, koji su državi namienjeni pogledom na elementarnu obuku, taj organizam je *učiteljstvo*. Mora se priznati, da je u hrvatskom zakonodavstvu bilo vazda muževa, koji su znali cieniti važnost učiteljstva, te mu nastojali pridignuti ugled i socijalni položaj. Ovo nastojanje prikazuje se u radu hrvatskoga zakonarstva u trostrukom pravcu: u nastojanju uzgoja i naobrazbe učitelja, u kodifikaciji onih ustanova, kojimi se kani učvrstiti javni njihov položaj, i napokon u razvoju onih propisa, koji su imali učiteljem pripomoći, kako će sami uticati na didaktične i disciplinarne prilike svojih drugova.

Što se prije svega tiče uzgoja pučkih učitelja, to sabor od god. 1861. u svojoj osnovi o školskom ustavu u to pitanje nije dirao, jer su preparandije u Hrvatskoj i onako bile preuredjene prije malo godina t. j. naredbom ministarskom od 1. rujna 1857. Smjer ove organizacije bio je naravskim načinom suglasan s postojećim sustavom pučkih škola, te se je prema tomu kod uzgoja učitelja u prvom redu i gledalo na religiozno ćudoredni razvoj budućih učitelja. Taj smjer označen je očito i jasno u jednoj ministarskoj naredbi, gdje se veli: „nicht ein über die Volksschule weit hinausgehendes Fachwissen macht den guten Volksschullehrer, sondern die Liebe zu seinem Berufe, die praktische Thätigkeit im unterrichten und behandeln der Kinder und ein religiös-sittlicher Charakter“. Pogledom na uzku svezu, koja postoji medju sustavom

Digitized by Google

pučke obuke i medju organizacijom preparandije, nije čudo, da se je vazda nastojalo mienjati jedno kadgod se je radilo o promjeni drugoga. Tako su i osnove podnešene saboru g. 1869. nastojale promieniti sustav preparandija; dakako svaka njih s onoga stanovišta, prema kojemu se je kanila provesti promjena u sustavu pučkih škola; zato i vidimo, kako se u osnovi desetorice u čitavom ustroju preparandije zrcali karakter religiozni, te se naročito ističe, da se „na svakom učiteljištu i učiteljištnom zavodu kano značajna biljega ima zrcaliti religioznost". Ovomu karakteru mislila je osnova najbolje zadovoljiti, ako odredi, da se budući učitelji imadu uzgajati u posebnih zatvorenih zavodih, zato bi prema toj osnovi za mužkarce valjalo podignuti posebno sjemenište, a za djevojke poseban konvikt. Osnova pučkih učitelja ne obazire se napose na ovu okolnost, njoj je do toga, da se pučka škola obskrbi čestitimi i rodoljubivimi učitelji, koji će se na toliko naobraziti, da će prema odredbam predložene osnove moći sviestno i uspješno rukovoditi obuku u pučkih školah. U tu svrhu pako nije se držalo potrebnim napose iztaknuti ni ćudoredni ni religiozni momenat; a da se pako kod uzgoja budućih učitelja u ničem ne pogrieši proti liberalizmu, kojim se je osnova učitelja ponosila, izriekom je uvrštena ustanova, da se *ne smiju* osnivati nikakova zatvorena sjemeništa.

Organizacija preparandija kako je uredjena bila god. 1857. promienjena je napokon zakonom od g. 1874. Glavna promjena, koja je ovim zakonom provedena u organizmu preparandija, odgovara podpuno promjeni nastaloj u sustavu pučkih škola. Konfesionalni karakter, što su ga sve do godine 1874. imale preparandije, nije se više mogao dovesti u suglasje s „liberalnimi" načeli, koja su zavladala u sustavu pučke nastave, preparandije ustrojene su kao zavodi državni, u kojih se učenici pripravljaju i osposobljuju za „učitelje pučkih škola", a upliv, što ga je dosada vršila crkva na uzgoj učitelja, ograničio se je samo na obuku vjere i na to, da je u povjerenstvu za izpitivanje pučkih učitelja jedno mjesto dozvoljeno zastupniku crkvene vlasti. Uz ovu najbitniju promjenu, koja nije više držala za nuždno u zadatku preparandija napose iskati religiozno-ćudoredni uzgoj, akoprem se taj uzgoj spominje kao posebni zadatak pučke škole, provedene su još neke važnije promjene obzirom na učevnu osnovu i na trajanje nastavnoga tečaja.

Učevna osnova morala se je znatno razširiti, jer je u zakonu o pučkih škola razširena obuka i za pučke i za gradjanske škole,

Digitized by Google

a za obje vrsti učevnih zavoda imali su se usposobljivati učitelji u preparandijah. Ova opet okolnost bila je uzrokom, da je obuka u preparandiji ustanovljena na tri, a ne kao što je do sada bilo, na dvie godine. Najnoviji školski zakon nije dirao u temeljnu podlogu, na kojoj su bile do sada osnovane preparandije (učiteljske škole), nu proširio je obrazovanje budućih pučkih učitelja poglavito u praktičnom smjeru, te je pogledom na to odredio, da obrazovanje u učiteljskoj školi trajati ima četiri a ne tri godine, kako je to bilo po zakonu od god. 1874. Što više, obziri na praktičnu vještinu pučkih učitelja provedeni su tako daleko, da onaj, tko je svršio učiteljsku školu i položio izpit zrelosti, postaje sposoban samo za privremenoga učitelja, stalnim pako učiteljem može biti postavljen samo onaj, tko je dvie godine faktično službovao kao učitelj, te nakon toga položio praktični izpit za pučkoga učitelja pred posebnim povjerenstvom.

Zamašne promjene izvelo je hrvatsko zakonarstvo obzirom na *javno-pravni odnošaj pučkih učitelja,* koji uprieše sve sile, da si steku položaj, koji će biti u suglasju s važnim zadatkom; što ga imadu vršiti kao uzgojitelji naroda. Sve ovo nastojanje išlo je u prvom redu za tim, da se popravi materijalno stanje učiteljstva, te se je u prevelikoj brizi oko toga malo ne zaboravilo, kako da se pokraj gospodarske samostalnosti što više obezbiedi i njihova osobna nezavisnost U toj nakani stavljao se je zahtjev, da se pučki učitelji proglase državnimi činovnici; ali se kraj svega toga nije mislilo, da bi prava javnih činovnika trebalo urediti zakonom, te državne činovnike i njihova zakonom zajamčena prava zaštititi proti absolutnoj volji više vlasti.

O načelnom pitanju, da li učitelji pučki spadaju u red državnih činovnika, moglo bi se još razpravljati, jer se u organičkom skupu državnih zadataka bez sumnje nalazi i onaj zadatak, što ga imadu vršiti učitelji pučki; nu da se osigura valjana provedba ovoga zadatka nije dovoljno tražiti uporište samo u naknadi materijalnoj, već se valja dovinuti do višega stanovišta, koje leži u religiozno-ćudorednom zadatku te u obuci pučke škole. Prva i najglavnija dužnost pučkih učitelja jest, nastojati oko toga zadatka; u tom leži zvanje pučkoga učiteljstva, ono će ga moći sdušno vršiti onda, bude li samo nosiocem religiozno-ćudorednih načela, bude li narodu primjerom krieposti i čestitosti, značajnosti i poštenja, bude li zastupnikom naobrazbe i pravoga napredka. U tom počiva ona etička točka, koja je kadra učitelja prikazati u njegovoj pravoj

Digitized by Google

vriednosti, te mu pridignuti ugled i štovanje; toj njegovoj dužnosti imalo bi odgovarati ne samo pravo na plaću, nego pravo takovo, koje će u svakom pogledu čuvati njegove gospodarske i družtvene prilike te njegovu osobnu nezavisnost. Hrvatsko učiteljstvo nastojeć popraviti svoje prilike imalo se je osoviti na ovu podlogu, a ne tražiti zakloništa pod plaštem činovničkim — možebiti bi bilo bolje prošlo nego li u istinu jest. Da vidimo sada, kako nam se u tom obziru prikazuje rad hrvatskoga zakonarstva.

Po starijih propisih osnovanih na „syst. schol.“ postavljali bi učitelje na katoličkih trivijalnih školah oblasti diecezanske imajuć kod toga obzir na predloge onih, kojim je pripadalo pravo prezentacije, a to su bile ponajviše obćine. Predlozi ovi slali bi se vazda putem kot. školskoga nadzornika t. j. podarhidjakona dotičnoga kotara, koji je o predlogu takodjer. imao koju reći. Na glavnih školah imenovalo je učitelje namjestničko vieće, odnosno kasnije zemaljska vlada, na predlog dotične obćine; nu i ovaj predlog išao je putem diecezanske oblasti, te je crkva i kod glavnih škola odlučno uticala na imenovanje učitelja. Glavno pravilo bilo je medjutim, da nitko ne može biti postavljen pučkim učiteljem, tko nije propisanim načinom usposobljen, te da se kod namještanja prije svega gledati ima na sposobnost, revnost, dobro vladanje, religioznost i praktičnu vrstnoću. Podučitelje postavljali su kot. školski nadzornici na trivijalnih, a zem. oblast na glavnih školah. Prihodi učitelja sastojali su stranom u gotovu, a stranom u naravi; najmanja plaća za učitelja ustanovljena je na 200 for., a za podučitelja na 100 for. Na mirovinu imali su prava samo učitelji gradski te njihove udove i sirotčad; učitelji trivijalnih škola nisu mogli tražiti mirovine, nu slobodno im je bilo, makar su ostarjeli ili za dulje vremena oboljeli, ostati na svom mjestu, te im je na njihov zahtjev oblast diecezanska privremeno podielila pomagača (provizora). Udove i sirotčad takovih učitelja mogli su zahtievati podporu od obćine, nu ta podpora bila je obično vrlo mršava.

Disciplinarni odnošaji učitelja bili su tako uredjeni, da je najviše upliva na njihovu disciplinu vršila crkvena vlast. Župnik mogao je ozbiljno opomenuti učitelja sbog nemarnosti i ine neurednosti; ako je ova opomena bezuspješnom ostala, opomenuo ga je pismeno kot. školski nadzornik; pak ako ni to nije koristilo, valjalo je učitelja prijaviti diecezanskoj oblasti, koja ga je mogla ukoriti te mu se zaprietiti odpustom, a prema potrebi mu postaviti provizora. Ako je kraj svega toga učitelj uztrajao u nemaru, te ako je ugled i

Digitized by Google

boljak škole zahtievao, imao se je ureda radi premjestiti na drugo makar i manje unosno mjesto. Napokon kad je sve to bilo uzaludno, te kad je učitelj postao krivcem težkih povrieda, mogao je biti odpušten i proglašen nesposobnim za učiteljsku službu u obće. Nu ovaj konačni odpust mogla je izreći samo oblast zemaljska t. j. namjestničko vieće, saslušav prije diecezansku vlast. S podučitelji bilo je u poslovih disciplinarnih laglje nego li s učitelji; njih je mogao naprosto odpustiti i kot. školski nadzornik, te ih lišiti prava, da budu namješteni u odnosnom kotaru; to isto je mogla učiniti i diecezanska vlast za obseg ciele biskupije, a namjestničtvo za obseg ciele zemlje.

Tko na temelju ovih pravila potanje razmotri osobni položaj učitelja, ne će se čuditi nezadovoljstvu hrvatskoga učiteljstva; nu kraj svega toga ipak se mora priznati, da je taj položaj u mnogom bio sgodniji nego li danas. Čim se pokazaše prvi traci ustavnoga života, počelo se je nastojati, kako da se promieni taj položaj hrvatskoga učiteljstva. Tako je već u osnovu sabora od g. 1861. uvrštena ustanova, da svaki učitelj, koji je služio 30 godina, ima pravo na mirovinu. U predlozih podnešenih saboru g. 1869. nalazimo već življe nastojanje o promjeni tih odnošaja. Koli u osnovi desetorice toli u onoj pučkih učitelja prikazuje se prije svega nastojanje, kako da se popravi materijalni položaj učitelja; občinam daje se pravo izabirati pučke učitelje, a zemaljskoj se vladi prepušta potvrda obavljenoga izbora; razlika je ipak medju jednom i drugom osnovom ta, da osnova desetorice zastupnika uz to pridržaje upliv crkvenim vlastim na imenovanje učitelja. Jedna i druga osnova proglašuje učitelje za činovnike, te napose naglašuje osnova pučkih učitelja, da su učitelji činovnici zemaljski; nu ni jedna od predloženih osnova ne uredjuje disciplinarnog postupka, već se samo u svakoj od njih ustanovljuju organi, koji će postupati proti učiteljem. Po osnovi učitelja takav je organ u prvoj molbi županijski a u drugoj zemaljski školski odbor; dočim osnova desetorice spominje samo to, da je zemaljska vlada u sporazumku s diecezanskom oblasti vlastna učitelja degradirati ili maknuti. Svim pokusom, da se konačno urede osobni odnošaji učitelja, koli onim u saboru toli onim izvan sabora, učinjen je kraj zakonom od g. 1874. Učitelji proglašeni su za javne činovnike, a kao uvjet za njihovo namještenje postavljena je posebna kvalifikacija t. j. učiteljska svjedočba, stečena na javnoj učiteljskoj školi. Prave učitelje imenuje vlada na trojni predlog občine odnosno privatne osobe, koja

Digitized by Google

ima pravo predloga, a namjestne županijski školski nadzornik. Za izpražnjeno učiteljsko mjesto ima se vazda razpisati natiečaj. Materijalni položaj učitelja uredjen je na bolje; plaća im je povišena tako, da su pučke škole u tom obziru razdieljene u četiri razreda, te je za škole prvoga razreda ustanovljena najmanja plaća od 700 for., a za one od četvrtoga razreda od 350 for. i 15% u ime stanarine; nadalje su uvedeni petgodišnji i drugi neki osobni doplatci, i stalno uredjeno pravo na mirovinu učitelja, te njihovih udova i njihove sirotčadi. Osobni položaj učitelja i njihova stalnost u službi osigurani bijahu ovim zakonom barem na papiru u toliko, što učitelj niti je mogao biti odpušten s učiteljskog mjesta, na kojem je službovao, niti izgubiti pravo, da gdje drugdje bude postavljen za učitelja, niti ga je u obće mogla stignuti kakova disciplinarna kazan bez valjano provedene disciplinarne iztrage, u kojoj je dotični učitelj morao biti saslušan i krivnja njegova podpuno dokazana. Disciplinarno kazniti mogla je učitelja samo vlada; občinski odbor bio je vlastan učitelja opomenuti, a školski nadzornik mogao mu je podieliti ukor.

Najnovijim zakonom od g. 1888. opet su znatno promienjeni osobni odnošaji pučkih učitelja.

Načelo, da su učitelji javni činovnici, provedeno je podpuno, a pučke škole postale su, ako i ne po imenu a ono de facto, zavodi državnimi, koje uzdržavaju občine. I po novom zakonu imenuje vlada u pravilu uslied razpisana natiečaja prave učitelje, ne više na predlog občine t. j. občinskoga zastupstva, nego na predlog občinskoga školskoga odbora odnosno privatne osobe, koja ima pravo predloga. Nu vlada je vlastna „ako u interesu službe pronadje nuždnim“ i bez natiečaja, dakle i bez obzira na gornji predlog, imenovati učitelje, a isto tako vlastna je, u interesu službe, ne pitajuć nikoga i premještati učitelje.

Namjestne učitelje i učiteljsko osoblje za neobvezne učevne struke postavlja županijska školska oblast na predlog županijskog školskog nadzornika, a na viših pučkih škola zemaljska vlada na predlog županijske oblasti. Materijalni položaj učitelja u mnogom je promienjen, jer je za sve ustanovljena jednaka plaća od 400 for i stanarina od 100 for., te su neke preinake izvedene i glede ostalih pristojba, napose je pako odredjeno, da u buduće imadu prestati sva beriva u naravi, u koliko su ih učitelji dobivali u ime učiteljske službe.

Digitized by Google

Propisi, koji se tiču mirovine učitelja te njihovih udova i sirota, izvedeni su tako rekuć do najmanje potankosti, te je provedena znamenita promjena, po kojoj su učitelji istom nakon 40 godina službe vlastni zahtievati, da dodju u mir, te da im se kao mirovina označi ciela dosadanja plaća. Do sada bilo je to razdobje ustanovljeno na 30. godina, a bilo je vremena, kad su učitelji u učiteljskih skupštinah, zahtievali, da se ono odredi na 25 godina. Važna je promjena učinjena glede učiteljica, one su dosele bile podpuno ravne učiteljem; po najnovijem zakonu nije medjutim učiteljicam slobodno udavati se; ona, koja se uda, smatra se, kao da se je dobre volje odrekla službe.

I u disciplinarnom postupku izvedene su mnoge važne preinake, koje disciplinu napram pučkim učiteljem dovode u sklad s postojećim sustavom političke organizacije.

Občinski školski odbor može učitelja opomenuti, kotarska oblast ukoriti, a karnostno povjerenstvo upravnoga odbora županije odpustiti, o svih drugih kaznah odlučuje županijska oblast. Propisi o disciplinarnom postupku dosta su potanko navedeni, te se napose na njihovu temelju učitelj sbog kazne može premjestiti na drugu školu; dosadanji zakon takove ustanove nije poznavao. O disciplinarnih kaznah odlučuje u posljednjoj molbi zemaljska vlada.

Iz ovoga razvitka pravnih odnošaja pučkoga učiteljstva proviruje, kako se je svagda djelovanje pučkih učitelja stavljalo u uzku svezu s napredkom naroda, kako se je sudilo, da učiteljsko zvanje ima javni karakter, te kako se uslied toga javnoga karaktera njihove službe smatralo potrebnim zahtievati strukovnu sposobnost za one, koji se kane posvetiti toj službi, osigurati im gospodarski položaj, te zakonom zaštititi njihova prava i urediti njihove dužnosti. Nu u tom nastojanju nije se medjutim vazda imalo na umu, da pučke škole nisu zavodi državni nego zavodi občinski, te da uslied toga pučki učitelji, ako se već i smatraju za činovnike, nemogu biti činovnici državni, već činovnici samoupravnih organa t. j. občina. Na ovu okolnost nije se u cielom razvoju učiteljskoga prava uzimao nikada dovoljan obzir; a čim se je zakonarstvo od ovoga stanovišta više udaljivalo, tim je slabiji postajao upliv občina na pučke učitelje, dok napokon nije občini preostalo ništo drugoga, nego uzdržavati školu i plaćati učitelja. Pravo prezentacije, koje je još donekle preostalo, nije kadro u ničem zamieniti onoga prava, što bi ga občine morale vršiti na one zavode, koje one uzdržavaju, ne samo zato, jer to pravo ne vrši više občina po svom zastupstvu,

Digitized by Google

nego po posebnom školskom odboru, u kojem je občina zastupana samo po dva do najviše pet zastupnika, već i zato, jer je vladi slobodno namještati i premještati učitelje iz jedne občine u drugu i bez obzira na predloge toga odbora.

Pučka obuka spada bez dvojbe u najznamenitije zadatke upravne, ali njezino unutarnje bivstvo i njezina posebna narav uzrokom su, da se ova upravna grana više nego li ijedna druga u tiesnu svezu dovodi sa slobodnom upravom. Borba, koja se je u novije doba vodila o konfesionalnih školah, bila je podjedno i borba o uticaju samoupravnih organa na pučku obuku. Pokret, pod uplivom kojeg je i nastao zakon od g. 1874., zahtievao je slobodnu školu, ali se je držalo, da se ta sloboda može provesti samo onda, ako se pučke škole posvema liše karaktera konfesionalnoga. Dogodilo se je ovo posljednje, ali se nije postiglo ono prvo. Najprvo se je pod lozinkom slobodne škole iztisnuo iz pučkih škola karakter konfesionalni, te u istinu — ako i ne posvema, a ono u dosta znatnom obsegu, uzeo obzir na slobodnu upravu; nu napokon je pošlo za rukom iztisnuti iz školskoga zakona i taj elemenat, te pučku školu učiniti posvema zavodom državnim, a občini ostaviti samo terete. Znanost upravna ovoga stanovišta ne može odobriti, ona bi doduše htjela na občinu svaliti teret za osnutak i uzdržavanje pučkih škola te za plaće učitelja, ali zato s druge strane zahtieva, da se občini prepuste samostalna prava na školu, priznavajući državi s jedne strane pravo nadzora putem posebnih školskih nadzornika, a s druge strane uticaj na usposobljenje učitelja putem učiteljskih škola i posebnih učiteljskih izpita. Tamo, gdje država sama uzdržaje škole i plaća učitelje, mogu se one smatrati državnimi zavodi, te ne ima s načelnoga gledišta ni prigovora, da stoje pod neposrednom upravom države.

Bile medjutim škole zavodi občinski ili državni a učitelji činovnici občine ili države, nikada nije se smjelo zaboraviti, da je zadatak njihov po naravi njihovoga zvanja drugi od zadatka ostalih činovnika, te da uslied toga njihove službovne, odnosne disciplinarne, prilike valja urediti drugim načinom nego li kod činovnika bilo državnih bilo občinskih. Ako je zadatak disciplinarnoga prava činovnika osigurati s jedne strane uredsku njihovu poslušnost u okviru granica opredieljenih ustavom, a s druge strane zaštititi njihove osobne, gospodarske i družtvene interese proti svim posljedicam, koje bi po njih mogle nastati s razloga, što oni proti zapoviedim viših organa svoje djelovanje osnivaju na ustanovah

Digitized by Google

zajamčenih zakonom[1]: to kod pučkih učitelja o takovoj uredskoj poslušnosti ne može biti ni govora, poslušnost učitelja sasvim je druge naravi, jer se nalozi viših organa obzirom na učitelje pučke mogu kretati samo u okviru onoga zadatka, što ga zakon namjenjuje pučkoj školi, te se mogu protezati samo na dužnost učitelja: „djecu religiozno i ćudoredno odgajati, razvijati im duševne i tjelesne sile, te ih poučavati u najpotrebitijem za gradjanski život zvanju i umienju.“ Da li su učitelji u pojedinom slučaju pogriešili proti ovim svojim dužnostim, te da li su u svom osobnom životu zašli s puta, što im ga označuje čast, dostojanstvo i ugled učiteljskoga zvanja, o tom bi se imala presuda ostaviti samim učiteljem, te iz njihove sredine stvoriti disciplinarni organi, koji bi imali suditi o povriedah učiteljskih dužnostih. U razvitku hrvatskoga zakonodavstva nije se na ovu okolnost uzimao nikakav obzir, te su za upravne činovnike i za učitelje, kako gore razvismo, u poslovih disciplinarnih danas postavljeni jedni te isti organi. Znanost upravna ovakovoga organizma pohvaliti ne može.

Još je jedna važna točka, koju spomenuti moramo, kad govorimo o razvitku zakonskih ustanova pučke obuke, a to je *razpored pučkih škola u njihove pojedine vrsti i naučna osnova same pučke obuke.*

Već po propisih uvedenih prije povraćenoga ustava spadala su i *zabavišta* u sustav pučkih škola, akoprem su ih smatrali pukimi humanitarnimi zavodi, koje u pravilu podižu i uzdržavaju privatnici. Prave pučke škole bile su dvovrstne: niže i više. Niže ili inače *trivijalne* bavile su se elementarnom obukom u pravom smislu rieči; pokraj religiozno-ćudorednoga uzgoja bio im je zadatak „pribaviti djeci najnuždnije znanje za život“. Više pučke škole bile su s jedne strane pripravom za srednja učilišta, dočim su s druge strane bile svezom medju elementarnom obukom i višjom naobrazbom, te im je u ovom drugom pogledu bio zadatak širiti obćenitu obrazovanost medju one slojeve žiteljstva, koji se nisu zadovoljili s obukom u pučkoj školi, a nisu se ili htjeli ili mogli posvetiti dalnjim naukom. Više pučke škole ili su *glavne* ili opet *gradjanske,* ove posljednje nisu bile drugo nego li spoj glavne škole sa dva ili tri razreda dolnje realke, te im se je mogao pridodati još koji razred za specijalnu kakovu struku bilo gospodarsku bilo opet obrtnu. Trivijalna škola imala je tri, a glavna četiri

[1] Vidi *Stein:* „Die vollziehende Gewalt“ str. 249.

Digitized by Google

razreda. Kod ove razredbe nauka uzimao se je obzir i na žensku djecu, te je i u starijih propisih bilo izrečeno načelo, da se uzgoj i obuka ženske djece urediti imadu prema posebitostim i posebnomu zadatku ženskoga spola i to u koliko se samo provesti dade u posebnih zavodih. Organizacija ženskih škola u ostalom bila je tako uredjena, da su one imale karakter trivijalnih ili najviše glavnih pučkih škola. U ostalom bilo je slobodno poučavati i u posebnih privatnih zavodih, koji se mogoše urediti za obuku predmeta trivijalne, glavne ili gradjanske škole, ali samo s dozvolom namjest. vieća uz sporazumak dotične diecezanske oblasti. Ovakove privatne škole, ako nisu imale posebne dozvole, nisu bile vlastne ni držati javnih izpita ni izdavati valjanih svjedočba, dozvolu takovu davalo je ministarstvo na predlog namjestničkoga vieća i biskupske oblasti. Učenici, koji su polazili ovakovu privatnu školu, a htjeli su imati svjedočbu o napredku, morali su se podvrći izpitu na takovoj javnoj školi, koju je namjestničko vieće naročito ovlastilo, da se može baviti takovimi izpiti.

U neposrednoj svezi s pučkimi školami bile su tako zvane *opetovnice* ili *produžne škole*, u kojih su djeca, svršivša pučku školu, imala stranom opetovati, a stranom nadopuniti ono, što su naučila u pučkoj školi. U ovih opetovnicah poučavala bi se i mužka i ženska djeca najmanje tri godine, redovito do navršene 15. godine i u predmetih potrebnih za praktički život, te se je kod te obuke gledalo na selu na ratarske, a u gradovih na obrtne prilike žiteljstva. Obučavalo se je redovito samo po nedjeljah i po svetcih. Ove opetovnice nadomještale su današnje tako zvane šegrtske škole, te su naučnici obrtni, bez obzira na dobu, morali polaziti opetovnu školu sve dotle, dok je trajalo vrieme njihova naučanja

Zaključak sabora od god. 1861. nije u glavnomu ništa mienjao na ovom razporedu pučkih škola; razredba u niže i više učione razlikuje se samo po imenu od razredbe u škole glavne i trivijalne. U tom pogledu ne razlikuje se ni osnova pučkih učitelja od god. 1869., i ona dieli pučku školu u višu i nižu, samo što prema okolnostim dopušta, da u gradovih i trgovištih ona ima i pet razreda. Mnogo dalje ide osnova desetorice. Ona dieli pučku školu ponajprije u početnu sa tri i glavnu sa četiri razreda, te prislanja uz nje opetovnice, koje bi imale biti posve onako uredjene kao što su to odredjivali postojeći stariji propisi. Da se pako u narodu naobrazba razgrani, odredjuje osnova, da se u većih mjestih osnuju više pučke, a napose u gradovih za obrazovanje djevojaka više

Digitized by Google

djevojačke učione. Povrh toga spominje ova osnova obrtničke i trgovačke učione. Zakon od god. 1874. dokida svaku dosadanju razliku izmedju glavnih i trivijalnih učiona, te proglašuje sve obće pučke škole učionami od četiri razreda. Uz nje prislanja zakon *opetovnice;* njihova uredba ne razlikuje se medjutim u načelu od starijih propisa, samo što je trajanje opetovne obuke obaljeno od tri na dvie godine, ali je za to odredjeno, da se opetovna obuka drži dva put na tjedan, a ne kao što je do sada bilo samo nedjeljom i svetcem. Pokraj ove obće pučke škole uredjuje zakon kao njezin nastavak školu gradjansku, koja je imala preuzeti zadaću nesamostalnih realka, koje su po starijih propisih bile spojene s glavnom pučkom školom. Ove gradjanske škole odieljene su od obćih pučkih, te im je zadatak nastaviti nauk pučkih škola obzirom na obrt, trgovinu i „umno" gospodarstvo. Ova gradjanska škola mogla se je ustrojiti sa tri i više razreda a slobodno je bilo s dozvolom vlade razširiti i broj predmeta ustanovljen zakonom. Što se napokon tiče *privatne* obuke, to ju i zakon od god. 1874. uredjuje u priličnom suglasju s propisi izdanimi još prije god. 1861., te pridržaje zem. vladi izključivo pravo dozvoljivati osnutak privatnih pučkih škola.

Zakon od god. 1888. dieli pučke škole u niže i više; u nižih školah, u kojih je obuka obvezatna, postoje četiri razreda, te su djeca, koja ne polaze više pučke ili srednje škole, dužna četvrti razred polaziti dvie godine, buduć obvezatnost pučke obuke traje pet godina. Slobodno je medjutim prema okolnostim kod pojedinih škola mjesto toga ustrojiti i poseban peti razred, a mogu se prema mjestnim potrebam s pučkom školom spojiti i posebni strukovni tečaji. S nižimi pučkimi školami spaja zakon *opetovnice,* ove su uredjene onako, kao što po zakonu od g. 1874., s tom samo razlikom, da se trajanje opetovne obuke može produljiti i na tri godine. Zadatak dosadanjih gradjanskih škola imade preuzeti viša pučka škola, u kojoj učenici, koji ne polaze na viša učilišta, na stavljaju „nauk nižih pučkih škola prema zahtjevom dalnje obćenite naobrazbe i prema posebnim zahtjevom praktičnoga života s obzirom na obrt, trgovinu i gospodarstvo". Prema tomu diele se ove više pučke škole u tri skupa: u gospodarske, obrtničke i trgovačke; sva tri skupa imadu neke obćenite predmete, a svaki opet od njih prema svomu karakteru opet posebne. Obuka na ovih viših školah traje najviše četiri godine. Pravila glede privatnih škola nisu ovim zakonom promienjena

Digitized by Google

Tko bi htio podpuno i temeljito ocieniti ovu razporedbu nauke u pučkoj školi, te razmotriti, kako se je ona razvijala u našem pozitivnom pravu, ne bi se smio ograničiti samo na rad hrvatskoga zakonarstva, već bi morao razmotriti, kako se je pučka nastava u obće razvijala u Hrvatskoj; jer je s jedne strane *uprava* sama bez zakonodavstva ne samo izgradila pojedina načela iztaknuta u zakonu, već je prešla i preko toga okvira osnivajuć škole, na koje zakon nije ni mislio dočim se je s druge strane pokraj hrvatskoga zakonarstva u razporedbu nauke uplelo i zajedničko hrvatsko-ugarsko zakonarstvo.[1] Ne ima dvojbe, da će se ovakova ocjena morati izraditi, kad se bude prosudjivao kulturno-historički razvoj našega naroda; tomu zadatku morati će se podvrći glava, koja je izmedju ostalog duboko proniknula u bivstvo, narav te u načela pedagogije, bez koje uprava nije ni kadra provesti valjane razporedbe nauka. Nu i bez obzira na ovakovu ocjenu moramo priznati, kako se danas količina nauke, što ju pruža pučka škola, sve to više odmiče od elementarne naobrazbe, te kako taj obseg nauke sve to većim postaje. Pučka škola nije danas više zavod, koji djetetu pruža samo prva počela i prve uvjete svakoj daljnjoj obrazovanosti, ona nije više ni puka priprava za dalnju obrazovanost — ona je u mnogom pogledu preuzela već značaj pravih strukovnih škola. Gospodarske prilike naroda našega, a napose slab napredak na polju ratarstva i obrta, bijahu razlogom, da se je kod obrazovanja naroda moralo gledati i na uzgoj narodno gospodarski, a sbog pomanjkanja posebnih stručnih gospodarskih škola, da se je moralo misliti, kako da se uz pripomoć pučke škole pridigne privredna sposobnost naroda, i time razviju prvi temelji za narodno-ekonomski napredak. Po starijih propisih, kako su obstojali još prije g. 1874. pak i po zakonu od god. 1874., mislila se je ova svrha postići prije svega tako zvanimi nedjeljnimi školami ili opetovnicami, koje u istinu nisu nego nastavak elementarne obuke, a namienjene su bile onim, koji su naumili u pučkoj školi dovršiti svoju obuku. Na gospodarske prilike gledalo se je u tih nedjeljnih školah u toliko, što se je elementarna obuka obazirala na predmete potrebite za praktični život, i to na selu na predmete ratarske, a u gradovih na predmete obrtne. Razumieva se, da su ti obziri bili naravi

[1] Tako je bilo sa tako zvanimi šegrtskimi školami, o kojih govori zakon obrtni, zak. član. XVII. 1884. zajedničkoga hrv. ug. sabora; na temelju kojeg zakona je kasnije vlada izdala i posebnu naučnu osnovu za te škole.

Digitized by Google

obćenite, te da se napose nije gledalo ni na pojedine grane ratarstva ni na pojedine struke obrta. Nu dok su ove nedjeljne škole bile obvezatne za svakoga, tko svoje naobrazbe nije nastavio preko pučke škole; dok napokon ni praktična obuka u tih opetovnicah nije premašila narav elementarne obuke: bila je s druge strane nakana uz ove opetovnice u organizam pučke škole uvesti sustav, koji bi pučku školu učinio podjedno zavodom, u kojem bi se učenici pripravljali za dalnju obćenitu obrazovanost. Glavni smjer, za kojim se je kod toga išlo, bio je naravi realistične, nauka u tih školah nastojala je oko *obće* gospodarske naobrazbe, zato bijahu te gradjanske škole, ili male realke, spojene s pučkom školom, ili su, kao što je bilo kasnije, preuzele zadatak tako zvanih ne samostalnih realka. Danas medjutim polaze pučke škole, barem u svom nastavku, opet za korak dalje.

Akoprem je narav opetovnica ostala ista kao što po zakonu od g. 1874., danas su višje pučke škole postale prave stručne škole, u kojih se pripravlja znanje i vještina potrebita za gospodarsku produkciju pojedine vrsti. Bila je dobra misao, da se ove škole ne nazivaju više gradjanskimi, jer ne idu samo za obćenitim obrazovanjem, ali mi se čini, da bi ih valjalo sasvim izlučiti iz sustava pučkih škola: one predpostavljaju već svršenu elementarnu obuku: tko nije svršio niže pučke škole, taj ne može u višu. Današnje više pučke škole u istinu nisu pučke škole, nje bi valjalo uvrstiti u sustav posebnih gospodarskih stručnih škola, kao što su na pr. škole obrtne, ratarnice, košaračke, drvorezbarske škole itd. Razlog, s kojega to učinjeno nije, bez dvojbe je taj, što se još i danas sva naša obuka dieli u nižu, srednju i višu. Kad se jedanput napusti ovaj temelj za razdjelbu cjelokupne nastave, te kad se ta razdjelba udesi i obzirom na upravno gledište: tada više ne ćemo u sustavu pučkih školah nalaziti učiona stručnih, tada se ne će sbivati, kako se dogadja danas, da se jedan dio stručnih škola uvrštuje u sustav visokih škola, (kao što su na pr. škole farmaceutske), drugi u sustav srednjih (trgovačka škola), treći u sustav nižih škola (ratarnice), a četvrti u nijedan od ova tri skupa (obrtne škole). U ostalom mora se priznati, da hrvatsko zakonarstvo ob organizaciji ove gospodarske naobrazbe, bila ona obćenita ili stručna, nije u zakonu o pučkih škola nigda bilo posve na čisto. Zato i nalazimo glede toga u zakonu toli široku podlogu, da je napokon vlasti izvršujućoj ostavljeno otvoreno polje, kako će, a da ne dodje u opreku sa zakonom, urediti ne samo obću

Digitized by Google

nego i posebnu stručnu gospodarsku obuku, dapače i najnižu vrst elementarne obrazovanosti, kao što su zabavišta. Ne treba se s toga čuditi, ako je u nas veći dio stručnih škola nastao bez sudjelovanja hrvatskoga zakonarstva, te ako mu se je ustrojstvo pojedinih takovih zavoda dojavilo najviše onda, kad je saboru valjalo dati novaca za takove škole.

Izmedju *stručnih* škola, ob osnutku kojih se je razpravljalo u hrvatskih saborih, u prvom nam je redu spomenuti *gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcih.*

Već godine 1853. radilo se o tom, kako da se u Hrvatskoj podigne gospodarska učiona;[1] čini se medjutim da izprvice u nas nije bilo prave volje zasnovati takav zavod; ali kad se je opazilo, kako uslied preinake upravnoga sustava i uslied povišenja poreza materijalne prilike naroda, osobito seljaka, okreću sve to na gore [2] mislilo se je ovoj nevolji doskočiti osnutkom „gospodarske učione i ratarnice, u kojoj bi se ne samo sinovi one vlastele, koja sama svojimi dobri upravljaju, nego i valjani gospodarstveni činovnici za službu viših zemljo-posjednika znanstveno u umnom gospodarstvu obrazovali, pa i seljački sinovi praktično u valjanom poljodjelstvu i u drugih strukah selskoga gospodarstva podučavati mogli." Nakon dugotrajnih priprema i razprava, te nakon što je posebno povjerenstvo vještaka u Beču sastavilo osnovu, po kojoj bi se u obće imala uredjivati *srednja* stručna učilišta: dozvoljeno bude carskom odlukom od 9. lipnja g 1857. u načelu, da se za Hrvatsku i Slavoniju podigne u Križevcih gospodarsko-šumarsko učilište i ratarnica. Sada istom nastade razprava, od kuda da se uzme novac potrebit za ustrojstvo i uzdržavanje toga zavoda. Razprave te trajale su dugo vremena, te se čini, da bečkoj vladi ipak nije bilo s voljom, da se u Hrvatskoj ovakav zavod osnuje; jer je god. 1859. napokon izjavila, da ne može dozvoliti osnutka toga zavoda, tobože sbog nepovoljnih financijalnih odnošaja nastalih uslied rata god. 1859. Uztrajnosti tadanjega namjestničkoga vieća podje ipak za rukom provesti misao, oko koje se je nastojalo već toliko godina. U travnju god. 1860. dozvoljen bude osnutak gospodarsko-šumarskoga učilišta i ratarnice u Križevcih, a koncem studenoga iste godine bude i sam zavod otvoren. Sabor hrvatski,

[1] Vidi „izvješće o kr. gospodarskom i šumarskom učilištu u Križevcih" god. 1879.

[2] Vidi predlog bana Šokčevića o tom zavodu u „*Saborskih spisih*" od g. 1861. svez. III. str. 108.

Digitized by Google

koji se je sastao g. 1861., našao je već sve gotovo, te je samo u LXXVII. sjednici potvrdio ono, što je u tom obziru izvršujuća vlast učinila: inartikulirav kao čl. 43. pravila toga zavoda stvorena još za vrieme absolutizma.

God. 1866. poslalo je hrv. slav. gospodarsko družtvo predstavku na sabor, u kojoj je molilo, da se križevački gospodarski zavod nadopuni, te u Križevcih pokraj ratarnice podigne posebna vinogradarska škola. Sabor je medjutim u LXVII. svojoj sjednici od 4. siečnja 1867. pristao uz izvještaj svoga odbora, koji je predložio, neka vlada, koliko može bez bitne promjene sustava, u zavodu križevačkom nastoji administrativnim putem štogod u tom obziru učiniti, jer da sabor niti ima vremena niti sgode, da u tom pogledu stvori kakav zakon, koji bi mienjao organizaciju križevačkoga zavoda, koja da je tim manje nuždna, jer da križevački zavod vrlo „plodonosno dieluje", te spada medju najbolje strukovne zavode u zemlji. Nu nije proteklo dugo vremena, te su se počele dizati tužbe na ovaj zavod sbog slaba uspjeha, a pokazalo se je napose, kako je frekventacija na gospodarsko-šumarskom učilištu tako malena, da je nastalo ozbiljne bojazni, je li taj zavod u obće kadar zadovoljiti zadatku, koji mu je namienjen.

Tužbe ove vrtile su se poglavito oko toga, da u zavodu niti ima dobrih učitelja, niti valjano uredjenih sbirka, te da je uprava zavoda loša a disciplina razklimana. Kad su te tužbe došle do sabora, zaključeno bude ponajprije u sjednici od 15. kolovoza 1873., a zatim ponovno u sjednici od 16. rujna iste godine, prigodom razprave proračunske, pozvati vladu, neka izpita napredak križevačkoga gospodarsko-šumarskoga učilišta, te neka prema tomu učini saboru predlog, kako da se taj zavod preustroji. Povodom tim sazvala je vlada posebno anketno povjerenstvo, koje se je uvjerilo, da su gore navedene tužbe temeljite, te s toga savjetovalo vladu, kako da se tomu zlu doskoči. Na temelju razprava toga povjerenstva izradila je vlada i u saborskoj sjednici od 13. srpnja 1876 saboru predložila osnovu zakona *„o preustrojenju kr. gospodarskoga i šumarskoga učilišta u Križevcih."* Sabor je ovu osnovu razpravio u sedam sjednicah, te ju je nakon neznatnih promjena u trećem čitanju konačno prihvatio u sjednici od 10. kolovoza 1876. Nakon dobivene sankcije, počela se počam od 1. listopada 1877. ova osnova provadjati kao *„zakon od 21. siečnja 1877. o preustrojenju kr. gospodarskoga i šumarskoga učilišta u Križevcih"*. Načelne razlike medju prvobitnim ustrojstvom ovoga zavoda i

Digitized by Google

njegovim preustrojstvom ne ima; on je ustrojen po uzoru sličnih zavoda u Austriji, te sastoji iz dva diela: iz višega i nižega; viši odjel ima zadatak, teoretički i praktički uzobraziti mladež u struci gospodarskoj i šumarskoj, da bude mogla stečeno znanje upotriebiti budi u javnoj budi u privatnoj službi, budi u vlastitom gospodarstvu; nižem pako razdjelu ili ratarnici bila bi dužnost seljačke mladiće odgojiti i uzobraziti za valjane seoske gospodare. Ratarnica uredjena je kao internat, a nauka u njoj traje tri godine; tko hoće da bude primljen u ratarnicu, treba da je svršio pučku školu. Viši odjel označen je kao srednje učilište, u koje se prelazi nakon svršenoga četvrtoga razreda gymnazije ili realke. Za svaku struku, koli gospodarsku toli šumarsku, razširena je po novijoj uredbi obuka na tri godine, dočim je po prvobitnom ustrojstvu ona trajala samo dvie. Uslied toga je naučna osnova za pojedine predmete znatno popunjena, a da se na put stane gore navedenim tužbam, uvrštene su u noviji zakon ustanove, koje smieraju na organizaciju izpitnoga sustava i na kvalifikaciju učiteljskoga osoblja. Da se pako razgrani strukovna obrazovanost u posebnih granah gospodarske industrije, ovlašćuje zakon vladu, da može prema potrebi ustrojiti posebne tečaje za vrtlarstvo i vinarstvo, za mljekarstvo i druge grane.

Prigovaralo se ovomu zavodu što mu drago, poreći se ne može, da mu organizacija počiva na podlozi, kojoj sa gledišta upravne znanosti prigovora biti ne može. On je osnovan u svrhu praktičnoga gospodarskoga života, i prema tim potrebam uredjena je nauka na tom zavodu, koji ne ima uslied toga biti pripravom za dalnju višu uzobrazbu, već na kojem se ima zaključiti obrazovanje za pojedino već opredieljeno gospodarsko zvanje. Baš zato opravdana je razdielba ovoga zavoda u dva diela u viši i niži, koji su obzirom na sustav obuke prema svojoj naravi i praktičnoj svrsi posve odieljeni, te ih veže samo s jedne strane vez potrebitih učila, koja se ponajviše sastoje u zavodskom gospodarstvu, a s druge strane zajednička uprava zavoda. Obzirom na to niti je bio opravdan zahtjev, da se ovo učilište prenese u Zagreb i spoji sa sveučilištem, niti se mogu odobriti razlozi, koji su taj zahtjev odbijali jedino s razloga financijalnih; jer da je i bilo financijalnih sredstava, ipak bi bilo od potrebe s drugoga gledišta riešiti pitanje: hoće li se za gospodarstvo i šumarstvo obuka urediti u samostalnih školah ili će se ona prisloniti uz obuku sveučilištnu? Razumieva se po sebi, da se kod odgovora na ovo pitanje raditi može samo o višem

*

Digitized by Google

odjelu a ne o ratarnici, jer se obuka u ovoj po naravi i po zadatku njezinomu ima smatrati doduše obukom strukovnom ali ipak elementarnom. Kad bi se gospodarska i šumarska obuka htjela spojiti sa sveučilištem, tada bi ju valjalo postaviti na sasvim drugu podlogu. Podloga, na kojoj se ta obuka sada osniva, strogo odgovara specijalnom i praktičnom zadatku toga zavoda, ona smiera za tim, da se rezultati znanstvenoga razvoja, u koliko su već postignuti na polju gospodarskom, uporave li na one grane gospodarskoga života, kojim je taj zavod namienjen i to načinom, koji će pokazati, kako će se ti rezultati znanosti upotriebiti u praktičnom životu i u svagdanjih prilikah gospodarskih. Kad bi se ta obuka spojila sa sveučilištnom, ni tada joj se istina bog ne bi smio odreći zadatak, nastojati oko praktičnog obrazovanja, ali bi se toj obuci svakako u prvom redu morao namieniti još jedan drugi isto tako važan zadatak, a to je nastojanje oko znanstvene obuke, koli obzirom na sveobću toli pogledom na strukovnu obrazovanost.

Prema tomu morala bi pripravna obuka biti mnogo obsežnija nego li se danas zahtieva za taj zavod, a praktična svrha, koja se kani tim zavodom postići, obzirom na razvitak naših gospodarskih prilika, i pogledom na razdielbu posjeda kako postoji u nas, jedva da bi se postigla. Gornje pitanje o prienosu križevačkoga zavoda imalo se je dakle posve drugačije staviti, naime: bi li bilo koristno, da se uz ovakav strukovni zavod gospodarska obuka još povrh toga organizira i na sveučilištu? Na takovo pitanje imalo bi se odgovoriti: da Ne ima dvojbe, da će danas sutra sveučilišta u okvir svoga zadatka uzeti i cjelokupno znanstveno gospodarsko-šumarsko obrazovanje; pokusa u tom pogledu već imade, nu prije nego li se to konačno provede valja riešiti drugo pitanje, o kojem se još i danas razpravlja, a to jest: u kojem je odnošaju strukovna znanstvena obuka u obće, a ova grana na pose, prema praktičnom životu s jedne a prema znanosti s druge strane? Kad se konačno odgovori na ovo pitanje, tada će se riešiti i dalnje pitanje, o mjestu, što bi ga ova gospodarsko-šumarska obuka imala zauzeti u sustavu sveučilištne organizacije.

Što se tiče *nižega* zavoda, t. j. *ratarnice*, to je bilo doduše i proti njoj prigovora, te se je napose mislilo, da ustrojstvo ovakovih nižih strukovnih zavoda, ne samo nije kadro unaprediti ratarskih odnošaja, nego da im je upravo na štetu. O vriednosti ovakovih prigovora nije vriedno ni razpravljati, a nije ih uvažilo ni hrvatsko zakonarstvo, već je godine 1875. počelo snovati, kako

Digitized by Google

da se osim križevačke ratarnice podigne još koji takav zavod. U prvu ruku mislilo se je na grad Požegu, te je već u proračunih za god. 1876—1878. bio dozvoljen odnosni trošak; nu istom u saborskoj sjednici od 9. lipnja 1884. predložila je vlada saboru odnosnu zakonsku osnovu, koju je sabor razpravio i prihvatio u sjednici od 1. srpnja 1884. Nakon sankcije proglašena bude odnosna osnova kao „zakon od 7. kolovoza 1884. ob utemeljenju zemaljske ratarnice u Požegi", koja se je imala urediti poput one u Križevcih. Osim toga iztaknuta je više puta u saboru potreba, da se slični zavodi podignu u Osieku i u bivšoj gornjoj Krajini.

Pokraj do sada spomenutih stručnih učiona bilo je u hrvatskom saboru spomena i razprave još i o drugih. Tako je godine 1861. stavljen predlog, da se opet podigne *nautička učiona u Bakru,* koju je god. 1849. bilo podiglo bansko vieće, a absolutna vlada god. 1854. dokinula. Dotični predlog, i posebna zakonska osnova, koju je bio saboru dostavio bivši jedan učitelj na toj školi, predana je bila na razpravu školskomu odboru. Sabor je medjutim prije bio razpušten, nego li je taj odbor svoj zadatak izveo. Kasnije bilo je doduše koji put govora o toj školi, koja je medjutim opet reaktivirana, te je godine 1882. preustrojena naredbenim putem[1]. I o *trgovačkih i obrtnih školah* razpravljalo se u hrvatskih saborih. Tako je god. 1861. čl. 98. prihvaćena osnova, kojom se uredjuju glavna načela, po kojih bi se imale urediti obrtničko-trgovačke škole, koje bi imale svuda uzdržavati obćine. Dotična osnova nije medjutim postala zakonom, te uslied toga nije ni provedena. Godine 1873. zaključio je sabor pozvati vladu, da predloži zak. osnovu ob ustrojstvu višeg trgov. učilišta u Zagrebu. Da vlada zadovolji ovomu zaključku, sazvala je pod konac god. 1873. posebno povjerenstvo, koje je svjetovalo vladu, da ne ustrojava trgovačke akademije nego trgovačko srednje učilište, te je na upit stavljen u tom pogledu odgovorila vlada, da će do skora o tom podnieti saboru na pretres dotičnu zakonsku osnovu. Nu te osnove sabor nije vidio. Prilikom proračunske razprave razpravljalo se više puta o ustrojstvu trgovačko obrtnih škola, te je god. 1882. u sjednici od 3. travnja zaključeno pozvati vladu, „da uzme u razmatranje korist trg. obrtničkih škola, te da prema uspjehu toga razmatranja podnese zakonsku osnovu". Sabor medjutim nije došao u sgodu

[1] Vidi dotičnu naredbu, kojom je izdan *„ustrojni štatut nautičke škole u Bakru"* u „Sborniku" od g. 1883. br. 27.

Digitized by Google

razpravljati o takovoj osnovi; vlada je naredbenim putem g. 1882. podigla najprije u Zagrebu obrtnu školu, a tečajem vremena u pojedinih mjestih posebne obrtne škole, kao što su urarske, košaračke itd. Isto je tako g. 1884. naredbenim putem u Zagrebu i Zemunu uz postojeće realke podignuta trgovačka škola sa dva tečaja.

Kad već spominjem posebne strukovne škole, ne smijem napokon zaboraviti ni na *narodni zemalj. glasbeni zavod* u Zagrebu. Družtvo prijatelja glasbe u Zagrebu, zasnovano još god. 1827., predalo je saboru god. 1861. molbu, kojom je molilo i podporu i zaštitu od sabora. Povodom te molbe stvorio je sabor u sjednici svojoj od 22. kolovoza 1861. zaključak, koji je inartikuliran kao čl. 73., te kojim je glasbena škola toga družtva proglašena kao narodni zemalj. glasbeni zavod i dozvoljena mu godišnja podpora od 800 for. Dalnji zahtjev, da se ovaj zavod preustroji u narodni glasbeni konzervatorij, odgodio je sabor na bolja vremena. Kasnije se je sabor još više puta bavio s glasbenim zavodom napose, kad bi se radilo o proračunu ili razpravljalo o operi. Nu posebnoga zakona o tom zavodu nije bilo, zavod glasbeni ostao je u istom položaju, u kojem je bio i god. 1861.; samo što mu je subvencija tečajem vremena povišena na 3000 for.

O naučnih zavodih, koji su u nas poznati pod općim imenom srednjih škola t. j. *o gimnazijah i o realkah,* razpravljalo se je u hrvatskom saboru razmjerno dosta malo, ako izuzmemo pojedine razgovore i primjetbe stavljene prilikom razprava o proračunu. Zakona posebnih stvoreno je istina bog nekoliko, nu od načelne važnosti za organizaciju samih tih zavoda nije niti jedan. Organizam naših realka i gimnazija počiva u glavnom još i danas na organizacionoj osnovi (Organisations-Entwurf) za austrijske gimnazije i realke, izdanoj naredbom ministarstva austrijskoga 15. rujna 1849. Sve promjene, koje su tečajem vremena nastale u tom organizmu, počam od dobe absolutizma pak do danas, provedene su putem naredbenim. Sabor hrvatski od god. 1861., kako je mislio svojim radom zasegnuti u sve grane javnoga života, te u koliko mu dosegnu sile izbrisati sve tragove absolutizma, pristupio je bio k organizaciji gimnazija i realka. Tako je posebnom svojom predstavkom od 14. rujna 1861. zaključio, obratiti se na krunu te umoliti za sankciju zakonske osnove *„za gimnazije u trojednoj kraljevini“*. Razprava o toj osnovi započela je u saboru 11. rujna 1861., četiri pune sjednice živo se govorilo, dok je konačno prire-

Digitized by Google

djen zak. čl. 89., koji obsiže 28 paragrafa. Ovaj članak u glavnom nije drugo nego prievod spomenute organizacijone osnove, a glavna pitanja, oko kojih se je vrtila čitava razprava, bijahu: hoće li se njemački jezik pridržati kao predmet obligatan, imadu li se gimnazije urediti sa šest ili osam razreda, te kakovimi će se propisi osigurati kvalifikakija učitelja? Kako se iz svega vidi, bilo je saboru u glavnom do toga, da dosadanji organizam gimnazija osovi na podlogu ustavnu, te ih uredi u duhu narodnom. S toga razloga izključuje ova osnova iz gimnazija posvema jezik njemački, te ga napose ne stavlja niti u red tako zvanih relativno-obligatnih predmeta, a obzirom na usposobljenje učitelja odredjuje, da kandidati doduše mogu učiti nauke na vanjskih sveučilištih, ali izpite da mogu polagati samo u Zagrebu pred povjerenstvom, koje imenuje „vrhovna naučna oblast trojedne kraljevine". U jezgru tako zvanoga gimnazijalnoga pitanja nije se sabor upuštao; on nije naime razpravljao o tom, kako da se u gimnazijah spoji realno obrazovanje s klasičnim, kako da gimnazija ne bude samo priprava za višu sveučilištnu obuku nego kako da ona bude podjedno i višji obrazovni zavod za one, koji ne će polaziti sveučilišta. Nu osnova ova ne dobiv previšnje sankcije nije postala zakonom, isto tako kao što ni osnova za realke, koja je u saborskih spisih označena kao članak 98. pod naslovom *„osnova za realke i trgovačko-obrtničke učione u kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji"*. Ovu osnovu zaključio je sabor podnieti kruni na potvrdu posebnom predstavkom od 11. studenoga 1861. Osnova ta sastoji iz tri posebna diela, u jednom nalaze se ustanove o realkah, u drugom o trgovačko-obrtničkih školah, a u trećem ob ustrojstvu zavoda za učiteljske kandidate za niže realke.

I ova osnova prislonila se je sasvim na sličnu organizaciju realka austrijskih, samo je kao uvjet napredku smatrala, da se s jedne strane obuka stavi na narodni temelj, te hrvatski jezik proglasi jezikom učevnim, a s druge strane, da se obuka u sklad dovede s tjelesnim razvitkom mladeži, te broj učevnih ura tako odmjeri tako, da se mladež odviše ne obtereti. Buduć je pako sabor realke smatrao ne samo pripremom za višu tehničku obuku, već im je donekle namienio i taj zadatak, da one budu neposrednom pripravom za život gospodarski, te ih s toga stavljao u uzku svezu s pučkimi odnosno gradjanskimi školami: to je živo nastojao, da se što više umnoži broj takovih zavoda, a napose nižih realka, kojim je upravo bila namienjena ova posljednja svrha. Uslied toga

Digitized by Google

bila je poglavita briga saboru, da se osnutak ovakovih zavoda ne zaprieči sbog nedostatka potrebitih učevnih sila, te je s toga mislio, da mu na zagrebačkoj velikoj realci valja ustrojiti zavod, u kojem će se usposobiti učiteljski kandidati za niže realke. Načela, po kojih bi se taj zavod imao urediti, navedena su u trećem dielu rečene osnove.

U kasnijih saborih bilo je doduše više puta razgovora o gimnazijah i realkah, tako napose g. 1865. i g. 1868., kad se je radilo, da se karlovačka i požežka gimnazija povise na višu i s njom spoji niža realka, da se varaždinska i osiečka stave u drugi razred itd.; — ali razprave o posebnih zakonih za srednje škole bilo je samo kod zakona od 14 studenoga 1874. *„ob uredjenju plaća za učitelje srednjih učilišta u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“*, zatim kod zakona od 1. rujna 1875. *„o mirovinah za učitelje srednjih učilišta u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“*, nadalje kod zakona od 29. siečnja 1877. *„o preuzeću gradske velike realke u Osieku na trošak zemaljski“*, i napokon kod zakona od 13. veljače 1887. *„ob ustroju vrhovnoga nadzora srednjih i pučkih škola u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“*. Ovim potonjim zakonom, koji je razpravljan u sjednici sabora od 4. prosinca 1886., odredjuje se, da se u buduće imadu kod vlade postaviti četiri nadzornika, i to dvojica za nadzor srednjih, a dvojica za nadzor pučkih škola. Za nadzornike mogu se postaviti samo takove osobe, koje su u javnoj nastavnoj službi zasvjedočile osobitu vrstnoću znanstvenim ili pedagogičko-didaktičnim djelovanjem svojim, te se napose kod nadzornika za srednje škole ima na to obzir uzeti, da jedan od njih bude zastupnikom humanističkoga, a drugi realističkoga znanstvenoga pravca srednjih učilišta. Još je vriedno spomena, kako se je više puta kod proračunske razprave izticala u saboru važnost nekih gimnazija sa gledišta narodnoga, te kako se je obzirom na to napose nastojalo bolje urediti materijalne prilike profesora riečke gimnazije, koja se je vazda smatrala s gledišta narodnoga kao exponirana točka proti talijanštini, a poslje godine 1870. i proti magjarštini[1].

[1] Vidi zaključak sabora od 18. siečnja 1878. u sab. dnevniku str. 932; zatim predlog stavljen u sjednici od 18. srpnja 1879. u sabor. dnevniku str. 319, kojim se pozivlje vlada, da saboru podnese osnovu zakonsku, kojom se profesorom na gimnaziji u Osieku i na Rieci podjeljuju mjestni doplatci. — Vlada medjutim takove osnove nije predložila.

Digitized by Google

Kako se iz svega vidi, to se povjestni izvori za historički razvoj naših srednjih škola u razdobju od god. 1849. do danas ne nalaze toliko u zakonarskom radu sabora, koliko u naredbenih odlukah vlasti izvršujuće.

Prije nego li završim razmatranje u ovom dielu moje razprave, valjalo bi još koju spomenuti o djelovanju hrvatskih sabora pogledom na najviši učevni zavod, na hrvatsko sveučilište. U tom pogledu mi je posao veoma jednostavan, jer je to djelovanje potanko opisano u „spomenici na svečano otvaranje" našega sveučilišta i u inauguralnom govoru prvoga hrvatskoga rektora izrečenom onom sgodom, kad se je 19. listopada 1874. prvi put ovo sveučilište otvorilo[1]. Poslje godine 1874. u mnogom se je to naše sveučilište dogradilo i nadopunilo, ali malo ne sav taj rad proveden je putem naredbenim, te je napose tim putem god. 1883. uredjen i poseban farmaceutički učevni tečaj. U hrvatskom saboru bilo je više puta razgovora i o prilikah sveučilištnih, i to ponajviše kod razprave proračuna; tako je u saborskoj sjednici od 18. srpnja 1879. zaključeno pozvati vladu, neka podnese zakonsku osnovu o povišenju plaće sveučilištnim pisarom.

U istoj sjednici razpravljalo se i o predlogu, da se pozove vlada, neka predloži osnovu zakona u pomnožanju osoblja u sveučilištnoj knjižnici i o uredjenju njegovih beriva; nu ovaj predlog zabaci sabor, jer da bi trošak napram dosadanjoj potrebi bio veći za 4000 for., akoprem je u sjednici od 18. siečnja 1878., kad se je razpravljao proračun za tu godinu, većina sabora već bila prihvatila sličan predlog, te se je radilo samo o tom, da se taj predlog ponovi. Kasnije bilo je još više puta spomena o tom predlogu, te je u sjednici od 9. travnja 1882. zaključio opet sabor pozvati vladu, da podnese zakonsku osnovu o uredjenju sveučilištne knjižnice i njenoga osoblja. Nu istom godine 1885. zadovoljila je vlada donekle barem ovomu zaključku te podniela saboru osnovu, kojom se povišuje plaća knjižničaru i ustrojava kod sveučilištne knjižnice mjesto pristava. Sabor je istom u sjednici od 17. prosinca 1886. ovu osnovu razpravio i prihvatio, te je ona zadobila previšnju sankciju 16. veljače 1887. Nadalje je u saboru kod proračunske razprave više puta zametnuta razprava o botaničkom vrtu, te je u sjednici od 4. travnja 1882. stvoren zaključak, kojim se poziva

[1] Vidi „Spomenica na svečano otvaranje kr. sveučilišta u Zagrebu" 1874. str. 81.

Digitized by Google

vlada, da donese zakonsku osnovu o tom vrtu; ali takova osnova nije bila saboru podnešena, botanički vrt počeo se osnivati naredbenim putem. I o naukovini je obširnu razpravu vodio sabor u sjednici od 1. i 2. rujna 1879. povodom po nekolicini zastupnika predložene osnove zakona, da se ukine naukovina na sveučilištu. Sabor je medjutim tu osnovu zabacio.

Potreba, da se sveučilište smjesti u posebnoj sgradi, dala je takodjer povod razpravi, te je napose u sjednici od 18. srpnja 1879. prihvaćen predlog, kojim se vlada pozivlje, da uzme u razmatranje pitanje, kako bi se sveučilište smjestilo u zemalj. sgradu tvornice duhana. Ovaj zaključak bude do skora i izveden i sveučilište god. 1881. u tu sgradu prenešeno. Napokon je hrvatski sabor obzirom na sveučilište razpravio zakon od 26. kolovoza 1875. ob izboru rektora, i zakon od 16. rujna god. 1876., kojim se uredjuje plaća sveučilištnoga kvestora.

Što se napokon tiče drugoga našega visokoga učevnoga zavoda, naime *jugoslavenske akademije,* držim, da u ovoj razpravi nije mjesta razmatrati djelovanje hrvatskih sabora oko ustrojstva i razvoja toga zavoda: to će biti zadatkom onoga, tko se bude napose bavio potanje historičkim razvitkom njegovim. Dosta je, ako spomenem u tom pogledu, da prvo i najglavnije nastojanje hrvatskoga zakonarstva na tom polju spada na sabor od god. 1861. i 1865., kad je osnovatelj njegov sav svoj mar posvetio, da u život privede ovaj zavod, koji mu je jednakom brigom i ljubavlju na srcu od zametka njegova pak do današnjega dana.

Još su dva zavoda, koja u nizu naučnih zavoda zauzimlju odlično mjesto, a to su *muzej i zemalj. arkiv.* U hrvatskih saborih bilo je mnogo govora o jednom i drugom. Da vidimo prije svega, kako je bilo s muzejem. O postanku muzeja pisali su drugi,[1] te će biti dosta, ako spomenem, kako su se nastojanjem gospodarskoga i književnoga družtva (matice ilirske) te podporom vlastitih sinova ovoga naroda, sbirke prirodnina, umjetnina, novaca i knjiga tako znatno bile umnožile, da je tajniku gospodarskoga družtva uz posebnu nagradu bilo povjereno čuvanje tih sbirka, koje su tim načinom postale posebnim samostalnim zavodom, nazvanim imenom muzeja. Taj muzej sabrao si je pomalo i posebnu glavnicu od preko 10.700 for., a imao je pravo i na kuću „Nar. dom“, koju

[1] Vidi prof. Šime *Ljubić:* „Narodni zemalj. muzej u Zagrebu“ u „Viestniku narod. zemalj. muzeja u Zagrebu“ za g. 1870. str. 5 i sl.

Digitized by Google

je g. 1846. kupila akcijonarna udruga istoga imena u svrhu, da se u nju smjeste sva tada postojeća družtva.

Nu sve to nije bilo dostatno za uzdržavanje a kamo li za razvoj toga zavoda, osobito kad su spomenuta družtva izjavila, da ga više ne mogu podupirati. U toj novčanoj nevolji i oskudici priticala je u pomoć zemlja tim, što je namjest. vieće odredilo, da se privremeno iz državne blagajne imadu plaćati i osobni i stvarni troškovi muzeja. U ovakovih prilikah nadje muzej sabor od god. 1861. Uvidjajuć dobro korist i potrebu javnih muzeja, te želeć s druge strane ovaj zavod zasnovati na čvrstoj podlozi, te ga riešiti one nestalnosti, u kojoj se je do sada nalazio, povjeri sabor akademičkomu odboru, neka izradi posebnu zakonsku osnovu o ustrojstvu narodnoga muzeja. Sabor je u 80. sjednici od 10 rujna. 1861. prihvatio predlog odbora, koji je polazio s gledišta, da bi bilo najkoristnije muzej proglasiti zavodom zemaljskim. U dotičnoj zak. osnovi, koja je inartikulirana kao čl. 85. proglašuje se narodni muzej u Zagrebu „zavodom trojedne kraljevine Dalmacije Hrvatske i Slavonije", označuje svojinom naroda, stavlja pod njegovu zaštitu, te povjerava upravi jugoslavenske akademije. Po ovoj osnovi imala bi akademija birati čuvara izmedju svojih članova, a pristava imenovati na predlog ovoga potonjega. Isto tako odredjuje ova osnova, da se postojeća muzealna knjižnica izručuje upravi akademije, koja će jednoga izmedju svojih članova imenovati knjižničarom. Ovu zakonsku osnovu podnio je sabor predstavkom od 10. rujna 1861. kruni na potvrdu. U savezu s tim pobrinuo se je sabor, kamo bi se smjestile sbirke narodnoga muzeja, jer da u sgradi „Narodnog doma" ove sbirke niti imadu dovoljna prostora, niti dovoljne sigurnosti. U tu svrhu stvorio je sabor zaključak inartikuliran kao članak 47., po kojem bi se muzej s knjižnicom smjestio u sgradi zvanoj „kasino", te ova kuća imala urediti prema predlogu akademičkga odbora.[1]

Dugo vremena nije bilo glasa, što je s ovimi zaključci sabora glede muzeja. Napokon se je doznalo, da oni nisu dobili previšnje sankcije, već da je hrvatska dvorska kancelarija 23. ožujka 1864. pozvala namjest. vieće, neka ono, saslušav mnenje muževa, koji su dosele djelovali kod muzeja, podnese podatke o postanku i njegovom tadanjem stanju, koli obzirom na njegovu organizaciju toli obzirom na njegovu imovinu. Povodom tim sastao se je poseban

[1] Vidi: „Sab. spisi" svez. III. str. 157.

Digitized by Google

odbor još iste godine u mjesecu travnju, te je podnio namjestničtvu posebno izvješće, u kojem se opisuje žalostno stanje ovoga, „tolikimi materijalnimi i plemenitimi žrtvami plemenitih rodoljuba utemeljenoga zavoda, komu je sudjeno da postrada i propadne, ako ga narod ne izbavi iz te nevolje.“ Glavnim uzrokom ovog nepovoljnoga stanja označio je odbor nevaljane prostore, u kojih je muzej smješten. Da odbor svomu zadatku podpuno zadovolji, izradio je on i posebna pravila ob ustrojstvu muzeja, te ih podnio dvorskoj kancelariji.

Prije još nego li u tom pogledu kancelarija štogod odlučila, sastade se hrvatski sabor, te je već u 9. sjednici od 15. prosinca 1865. pročitana molba muzealnoga ravnatelja, kojom moli sabor, neka što prije nastoji oko uredjenja muzeja, jer da u sadanjih prostorijah narodno blago pogiba. U sjednici sabora od 19. prosinca 1865. tuži se biskup Strossmajer, da su već protekle četiri godine, što je sabor stvorio zakone o sveučilištu, muzeju i akademiji, a ti zakoni nisu potvrdjeni. Napose naglasuje biskup, kako mjesto, gdje je smješten muzej, ne odgovara svrsi, kako u muzeju ne ima reda, te kako je prava sramota, kad čovjek dodje u muzej i ovaj nered vidi; s toga predlaže, neka se sabor obrati molbom na kralja, da bi potvrdio čim prije zakone stvorene g. 1861. o sveučilištu, akademiji i muzeju, ili ako kruna ima kakove primjetbe, neka ih što prije saboru na ustavnu razpravu ustupiti blagoizvoli. Biskup je sam sastavio odnosnu predstavku, te ju umah i pročitao, a sabor je njegov predlog jednoglasno i s uzhitom prihvatio. Već u sliedećoj sjednici od 15. siečnja 1866. priobći ban kraljevski odpis, kojim se vraća saboru nepotvrdjena zakonska osnova o muzeju. Ovaj kraljevski odpis predan bude odboru od pet lica, kojemu je predsjednikom bio sam biskup. U sjednici od 15. veljače 1866. predložio je odbor promienjena pravila i predstavku na krunu, kojom se ta pravila podnose na previšnju sankciju. Predlog odborov primio je sabor jednoglasno. Ova promienjena pravila ne razlikuju se u načelu od osnove zakonske, kako ju je bio sastavio već sabor od g. 1861., a slažu se skoro od rieči do rieči s izvješćem vještačkoga odbora, sazvanoga g. 1864. po namjestničkom vieću. I po tom novom predlogu predan je muzej upravi akademije, u njem je samo izrečeno, da čuvara na predlog akademije potvrdjuje kruna. Podjedno izriče ova nova osnova, da se muzej ima uzdržavati iz zaklade regnikolarne. Nije potrajalo dugo, te je kruna potvrdila ovaj zaključak sabora o muzeju. U XLVI. sjednici od

Digitized by Google

9. ožujka 1866. pročitan je kralj. odpis, kojim se ta pravila potvrdjuju.

Sabor je podjedno razpravljao i o mjestu, gdje bi se imao smjestiti muzej; napose bilo je o tom govora u sjednici od 16. veljače i 7. ožujka g. 1866., te je napokon u LXIII. sjednici od 29. prosinca 1866. sabor prihvatio izvještaj odbora, da se muzej smjesti u sgrade „Kasino“ i „Narodni dom“, da se ove dvie sgrade u tu svrhu preurede, i od Narodnog doma odkupe još neizplaćene dionice. Na ovom temelju počivala je organizacija muzeja desetak godina. Kad je otvoreno sveučilište, te kad se je na fakultetu filozofskom počeo uredjivati odjel prirodoslovni i matematički tada je trebalo misliti i na kabinete za obuku u struci prirodoslovnoj. Da se prištede troškovi za nabavu novih sbirka, pomišljalo se na prvi mah, da bi muzej trebalo urediti ne samo pogledom na njegov občenit zadatak nego i pogledom na tu posebnu svrhu, da bude pomagalom sveučilištnoj obuci. Pogledom na to, promienjena budu inicijativom samoga sabora dosadanja pravila o muzeju, te bude u CI. saborskoj sjednici od g. 1878 razpravljena posebna zakonska osnova, koju je još iste godine kruna sankcionirala kao *„zakon od 14. rujna 1878. ob uredjenju narodnoga muzeja u Zagrebu“* Po ovom zakonu uredjen je muzej kao zavod samostalan i u svačem neovisan od akademije, te stavljen pod vrhovnu upravu zemalj. vlade; on je razdieljen u tri samostalna i medju sobom neovisna odjela tako, da svaki ima za sebe ravnatelja i drugo pomoćno osoblje. Ravnateljem mineralogičkoga i zoologičkoga odjela vazda je profesor odnosne struke na hrvatskom sveučilištu, dočim ravnatelja na odjelu arkeologičkom imenuje kruna na predlog banov. — Sve ostalo osoblje muzealno imenuje ban na predlog odnosnoga ravnatelja. Botanika je iz muzeja u toliko izključena, što je ona sasvim prepuštena botaničkomu zavodu na sveučilištu. Poslje godine 1878. nije se više diralo u organizaciju muzeja, a i hrvatski sabor nije razpravljao o muzeju, osim što se je po koji put o njem rieč povela kod razprave proračuna.

S tim u savezu spominjem još čl. 107. sabora od god. 1861. o sakupljanju starina za jugoslavensku akademiju, kojim se pozivlju sva municipija, da znamenitije starine i u obće predmete spadajuće na struku archeologičku nastoje sakupiti i dostaviti jugoslavenskoj akademiji.[1]

[1] Vidi: „Saborski spisi“ svez. I., str. 133.

Digitized by Google

Zaključujuć ova promatranja o radu hrvatskoga zakonarstva obzirom na razvitak duševnoga života ne mogu propustiti a da ne spomenem još jedan zavod, o kojem se je više puta u hrvatskih saborih razpravljalo tolikom žestinom, da dotične raprave ubrojiti moramo u najživlje, što ih novija parlamentarna poviest hrvatskih sabora spominje. Taj zavod je *zemaljski arkiv*. Sabor od g. 1861., akoprem je hvale vriednim marom razpravljao malo ne o svih pitanjih javnoga života, nije našao povoda govoriti o arkivu. Istom sliedeći sabor, koji se je sastao godine 1865., uzeo je u pretres organizaciju ovoga zavoda.

Povod tomu dao je poseban odpis namjest. vieća, kojim je u XII. sjednici od 15. siečnja 1866. saboru podnešena na razpravu posebna osnova ob organizaciji arkiva. Upravni odbor izviestio je o toj osnovi u XLIV. sjednici od 7. ožujka 1866., a sabor je razpravu o tom predmetu proglasio prešnom s toga, jer je u istoj sjednici javio biskup Strossmayer, da su potvrdjena pravila o akademiji i o muzeju, te jer će „u suglasju s ova dva zavoda stajati jamačno i zemaljski arkiv, iz kojega će upravo crpiti moći muževi znanosti predmet svojih iztraživanja", obzirom na veliko blago, koje je u arkivu nagomilano. Zakonska osnova, kako ju je predložio odbor, osniva se na načelu, da se arkiv podigne na položaj samostalnoga ureda; te da prema toj njegovoj samostalnosti bude izključen svaki i najmanji upliv od kojegod strane osim domaćih vlasti i sabora.

Razprava o toj osnovi bila je dosta žestoka, ponajviše s toga, jer je sabor, znajuć kako se je do sada radilo s timi arkivskimi spisi, išao za tim, da on bude njihovim čuvarom. Već kod prvoga paragrafa vidjelo se je očito ovo nastojanje sabora, jer dok se je u osnovi predlagalo, da arkiv stoji pod nadzorom bana, odnosno namjest. vieća, tvrdilo se je s druge strane, kako odgovara starom običaju, da se nadzor nad arkivom povjeri saboru. Sabor je ovo stanovište doista i prihvatio, te zabacio predlog odborov odnosno dvorske kancelarije

Nastojanje sabora, kako će narodu što sigurnije očuvati spise pohranjene u arkivu, osobito se je iztaknulo kod ustanove o uporabi arkiva. U predloženoj osnovi rečeno je prema predlogu kancelarije, odnosno odbora, da prepisa, a kamo li izvornih izprava od arkivskih spisa nije slobodno nikomu, ni oblastim ni privatnim osobam, davati bez dozvole namjest. vieća; iznimka je odredjena samo za saborsku pisaru u vrieme kada sabor zasjeda. U ostalom

Digitized by Google

je rečeno, da namjest. vieće s važnih razloga može strankam dozvoljavati priepise arkivskih spisa. S druge se je strane predlagalo, da se svakomu dozvoli ugled u spise, a isto tako, da je arkivar dužan i priepise dati svakomu, ali izvornih spisa da nije slobodno dati nikomu, pak niti istomu namjest. vieću Sabor nije doduše usvojio ovoga posljednjega mnienja, ali nije sasvim pristao niti uz predlog odborov, već je ovomu predlogu dodao ustanovu, po kojoj se poraba arkiva za javne oblasti i pojedine ljude ima ustanoviti posebnimi pravili. Nu izradbu tih pravila nije sabor htio prepustiti vlasti izvršujućoj, već je izabrao poseban odbor, koji je imao predložiti načela tih pravila.

U LII. sjednici od 17. ožujka 1866. izviestio je odbor o svom radu, te je sabor zaključio zakonskomu članku o arkivu primetnuti poseban dodatak u kojem se odredjuje, da je doduše i javnim oblastim i pojedinim osobam slobodno uporebiti pisma nalazeća se u zemaljskom arkivu, ali uz odgovornost arkivara. Arkivskih spisa nije slobodno iz arkiva nikomu nositi, osim odborom saborskim, bez iznimke, a vrhovnoj oblasti samo pisma novija od god. 1830., ali jedino u svrhu upravnu. Kako je sabor shvaćao položaj arkiva, jasno svjedoči i ustanova, koja se je ticala imenovanja arkivara. S jedne strane htio je sabor sam, barem posredno, uticati na imenovanje arkivara, a s druge je strane, obzirom na važnost, koju ima arkiv po znanost, htio pridržati kod toga posla upliv i najvišemu znanstvenom zavodu, t. j. akademiji. Uslied toga prihvatio je sabor ustanovu, da arkivara imenuje zemaljski odbor saslušav akademiju, a dok se taj odbor ne ustroji, da ga imenuje ban na predlog akademije. Sabor se medjutim nije zadovoljio samo ovom zakonskom osnovom, već je u LII. sjednici imenovao poseban stalan odbor, komu je namienio zadatak: da nadzire arkiv i izradi poseban poslovnik, te sabor izviesti o stanju arkiva, da se pobrine za shodne prostorije arkiva, te da nastoji, kako će se u arkiv prenieti pisma, koja se tiču kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te koja se nalaze u pismohranah ugarske dvorske kancelarije i bivše dvorske komore ugarske. Podjedno je zaključio sabor, da se imadu u arkiv prenieti stara pisma donešena iz Budima a predana zemalj. financijalnomu ravnateljstvu, da se pozove vlada, da u arkiv prenese pisma bivše gubernije riečke, dokinutoga samostana reda sv. Augustina na Rieci, ter stara pisma nalazeća se u starom Kaštelu banskom; i napokon, da se pozovu sve županije i bivša „loca credibilia“, te privatni ljudi, da stara pisma nalazeća

Digitized by Google

se u njihovih sbirkah i arkivih pošalju u arkiv ili u izvoru ili u vjernom priepisu, ili da barem podnesu točne regeste i priepise. Sabor je hrvatski, kako se vidi, dobro shvaćao zamašaj i važnost arkiva, nu njegova briga nije urodila potrebitim plodom, jer s jedne strane nije izvršujuća vlast provela njegovih zaključaka, a s druge strane nije ni zakonska osnova dobila previšnje sankcije.

U sjednici LXIV. od 31. prosinca 1866. pročitan bi dopis bana, kojim se priobćuje, da dvorska kancelarija predlaže, neka se zakonska osnova o arkivu preinači tako, da arkiv stoji pod nadzorom bana, te da arkivara i ostalo osoblje imenuje ban na temelju razpisanog natečaja. Predlog ovaj proglašen je prešnim i razpravljen već u sliedećoj LXV. sjednici od 2. siečnja 1867. Odbor zagovarao je preinake dvorske kancelarije, ali sabor ih nije htio usvojiti. Ponajprije nije se htio sabor odreći sasvim prava nadzora nad arkivom, jer je nalazio „neku opasnost, ako bi se sabor odrekao svega nadzorničtva, i to još za ono vrieme kad saboriše", te jer već historički razvoj i ustroj arkiva to sobom donosi. Uslied toga je sabor zaključio, da prihvaća načelo, po kojem arkiv zajedno nadziru i ban i sabor, i to tako, da nadzor banu pripada samo onda, kad ne bude sabora.

Žestoke prepirke bilo je o paragrafu, kojim se uredjuje imenovanje arkivara. Jedni zagovarahu predlog kancelarije, da arkivara imenuje ban, drugi zahtievahu, da sabor ostane kod svoga prijašnjega zaključka, dočim treći zastupahu stanovište, da se arkiv povjeri čovjeku, koji će odgovarati narodu za arkivska pisma, dakle onomu, koga sabor za arkivara izabere. Ovi posljednji pozivahu se na to, da je prije g. 1848. prabilježnik, koga je birao sabor, kao arkivar pružao jamstvo, da će se točno i vjerno čuvati arkivski spisi, to jamstvo da može danas, kad ne ima prabilježnika, postojati samo onda, ako arkivara bude birao sabor. Da se pako još jače potvrdi ovaj zahtjev, spomenulo se je, „kako su iz arkiva podpuno izčeznula pisma od velike historičke važnosti", a to da se je moglo dogoditi, što narodu nitko nije za ta pisma odgovoran.[1] Pogledom na ovu okolnost nije se većina sabora mogla više sklonuti niti na to, da sabor ostane kod prvobitnoga svoga zaključka, t. j. da arkivara imenuje ban na predlog akademije, već je

[1] Vidi sab. dnev. od g. 1865. str. 645. Povodom tim izjavio je predsjednik sabora, da je tih spisa u istinu ne stalo, ali da mu je prije 3—4 nedjelje izjavljeno, da su opet povraćeni natrag. (Vidi sab. dnev. str. 648).

Digitized by Google

zaključila, da arkivara bira sabor. U sliedećoj sjednici od 3. siečnja 1867. prihvatio je sabor predstavku na krunu, kojom se je osnova iznovice imala predložiti na previšnju sankciju.

Nakon toga nije bilo u saboru govora o arkivu sve do 12. rujna 1868. Ovog dana bude iznenada pročitan odpis dvorske kancelarije, kojim se sabor pozivlje, neka se već jedanput požuri i odgovori na primjetbe k osnovi arkiva, kako ih je bila kancelarija predložila u svom odpisu, koji gore spomenuh, te koji je pročitan već u LXIV. sjednici od 31. prosinca 1866. Predsjednik sabora nastojao je doduše izpraviti ovu vrlo čudnovatu pomutnju, ali je počinio sam drugu pogrješku tim, što je izviestio, da je zahtjev dvorske kancelarije riešen u sjednici od 16. prosinca 1867. kojom prilikom, da je primljena zahtievana preinaka. Nu kako u ono vrieme u obće nije bilo sabora, jer je 27. svibnja 1867., sabor zaključen, a novi otvoren 8. siečnja 1868.: to se i bez gornje razložbe ta pogrješka vidi sama po sebi. I opet prodjoše malo ne dvie godine, da u poslu arkiva nije ništa učinjeno. Istom u LXVII. sjednici od 30. lipnja 1870. priobćila je vlada, da ni na drugu predstavku sabora od g. 1867. kruna nije potvrdila zakonske osnove o arkivu. Nu kako je medjutim organizirana odgovorna zemaljska vlada, to je ona podniela saboru novu osnovu o uredjenju arkiva; ova nova osnova razlikuje se od dosadanje po saboru prihvaćene osnove u glavnom tim, što se po njoj arkiv stavlja samo pod nadzor bana, te dosljedno tome imenuje arkivara ban, bez ikakova sudjelovanja sabora. Dodatak o porabi arkiva izostavljen je posve, te je odredjeno, da će vlada posebnim naputkom urediti uporabu arkiva. Kao razlog ovim promjenam spominjalo se, da je nadzor sabora nad arkivom suvišan, jer da odgovornost bana napram saboru u sebi već sadržaje uticaj sabora kod nadzora arkiva, da imenovanje činovnika u obće spada na izvršujuću vlast, te da napokon ustanovljivati naputke i pravila ne spada u djelokrug zakonodavnoga tiela, već vlade, koja da i u tom pogledu dovoljna jamstva pruža svojom odgovornosti. U sjednici od 21. srpnja 1870. razpravljalo se o toj novoj osnovi vladinoj, koju je sabor prihvatio a da se nije nitko našao, tko bi bio branio zaključke prijašnjega sabora. Osnova bude doskora sankcionirana i u saboru dne 12. rujna 1870. proglašena kao zak. čl. VII., 1870.

Hrvatska je sada doduše imala zakon o uredjenju arkiva, ali uza sve to bilo je još vazda, napose kod proračunske razprave, govora o arkivu. Već god. 1872. u sjednici od 17. kolovoza po-

Digitized by Google

zvana je vlada, da izvidi: u koliko u arkivu namješteno osoblje ima potrebitu strukovnu vještinu, te da eventualno odnosna mjesta popuni sa strukovnjaci. Kasnije, kad vlada na ove prigovore nije uzela obzira, tvrdilo se, da arkiv onakav kakav jest, nije drugo nego puki manipulacijonalni ured vladin.[1] Kad se je razpravljao proračun za g. 1876.,[2] stavljen je u saboru predlog: neka se vlada pozove, da podnese novu osnovu o preustrojstvu arkiva u tom pravcu, da se svi oblastni arkivi centraliziraju u glavnom arkivu u Zagrebu.

Do razprave ovoga predloga nije medjutim došlo. Nu sabor nije pitanja o arkivu ipak zaboravio, te je kod razprave proračuna za god. 1877. u LXVIII. sjednici od 7. studenoga 1876. zaključio: „pozvati vladu, da do budućega zasjedanja predloži osnovu zakonsku o preustrojstvu arkiva, te da nastoji, da se u zemaljskom arkivu prikupe i u njem pohrane svi spisi i sva pisma nekadanjih županijskih arkiva, gradskih, občinskih, javno-gradjanskih, sahranjenih kod crkvenih oblastih, a koliko je moguće i privatnih obiteljih.“ Buduć vlada tomu pozivu zadovoljila nije, to je sabor u XCIX. sjednici od 18. siečnja 1878. isti zaključak ponovio. — Isto učinio je sabor i u XXX. sjednici od 16. srpnja 1879. Ali sve bijaše badava, te je u sjednici LXXVII. od 16. rujna 1880. sabor pozvao vladu, neka ga ubaviesti, što je učinila u pogledu reorganizacije arkiva i pohrane spisa nekadanjih županijskih arkiva. Vlada medjutim nije se odazvala ni ovomu pozivu. Kod razprave proračuna za god. 1881. nije se više o tom pitanju ni razpravljalo, dok nisu god. 1885., tako zvani komorski spisi bez privole sabora iz arkiva uklonjeni i u Peštu prenešeni. Okolnost ova dala je povod burnim prizorom u hrvatskoj sabornici, koji počeše u LXVI. sjednici od 30. rujna 1885. s predlogom, da se ban sbog toga stavi pod obtužbu, a dovršiše se time, da je sabor izrekao, kako očekuje, da ce ban poprimiti shodne mjere, da svi spisi tako zvanoga komorskoga arkiva, koji pripadaju kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, budu čim prije priposlani zemaljskomu arkivu.

Poput mnogih drugih nije proveden ni ovaj zaključak, akoprem je vlada više puta upitana, zašto ga nije provela.

[1] Vidi: Sabor. dnevnik od god. 1874. str. 1635.
[2] Vidi: Sab. dnevnik od g. 1876. str. 126.

Digitized by Google

Ovim završujem onaj dio moje razprave o radu hrvatskoga sabora, koji se tiče *uprave osobnoga života;* u tom razvitku naći će pomni čitatelj mnogo dodirnih točaka, koje bi valjalo razsvietliti pogledom na razvitak parlamentarnoga života u Hrvatskoj. Ja se u razpravu tih pitanja upustiti ne mogu, jedno, jer razmatranje o tom ne spada u okvir ove razprave, a drugo, jer je danas možebiti još prerano o tom razpravljati onako mirno i objektivno, kako to dolikuje spisu, koji si je preduzeo ta pitanja razmatrati objektivno i jedino s gledišta znanosti.

Digitized by Google

Religija Srbâ i Hrvatâ,

na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.

NAPISAO PRAVI ČLAN NATKO NODILO.

Ispravci i dopune.

U naslovu, izmijeniti je: Religija *sa:* Stara Vjera.

U pristupu, na strani „Rada" 44, u retku 14, izostaviti: . Srbi, zar štokavci, može biti da ponikoše od roda nepomiješanih zgoljnih Anta, dok Hrvati, čakavci u početku, kano da bijahu poluleškoga porijekla. *Mjesto toga, čitati*: , Srbi zar štokavci, a Hrvati čakavci.

Na str. 52, u retku 17, izmegju riječi Jugovića — božje *dodati*: valjda devet Sunaca, a i.

Na str. 56, k retku 27 pristaviti opasku:

Još kod današnjih Inda, a i kod Parsâ, ulazi momak u općinu narodnu i vjersku svečanim primanjem pasa, te je ovo običaj, koji uzlazi u drevno vrijeme zajednice indijsko-eranske. Ovako i u našem epu, opasuje se momak, kad iz djetinstva istupa.

Dio I.

Na str. 69, k retku 15 pristaviti opasku:

Vršio se, n. pr., i na bližnje Armene, kojima *dev* znači zloduh.

Na str. 71, opasci [1] *odmah s početka dodati:*

I po našoj pučkoj etimologiji, Vid je u odnosu sa *vidjeti*. „Na Vidov dan, u Resavi, iznosi se sve ruho na polje, da *se vidi* na vetru, i svako seme, koje je ostalo neposejano na sunce, da ogreje taj dan sunce, te da nikne do nove godine". (Milićevića *Živ. Srba*, Glas., knj. V, na str. 104). Ovo tumačenje pučko dobiva mnogo vrijednosti time, što je ono sadržano u starinskom praznovjerju. Pravo rekavši, Vid je bog vidnoga dana. Na toga boga, po svoj prilici, odnosi se i pučki obični izraz: „svaki *u boga* dan". A takav isti nam se javlja i latinski Jupiter pod drugim svojim imenom „Diespiter", koje se odavna već tumačilo kao „diei et lucis pater".

Digitized by Google

U istoj opasci, u retku 2, izmijeniti riječ ga *sa* Vida.

Na koncu iste opaske dodati:

Nekima je *Svantovit* riječ jedita, a stoji prema *sventŭ,* kako naše *mladovit* prema *mlad.*

Na str. 74, u opasci [8], *ispraviti* Gotic. *u* Goth.

Na str. 79, u retku 12, izmedju riječi Sut-Vid. — Valjda *dodati opasku:*

I do Bihaća, negdašnjeg sela hrvatskih kraljeva, na visinama trogirskim, bijaše mjesto Sutvid.

Na istoj strani, u retku 14, izmedju riječi Vidu. — Sveti *dodati:*

Na otoku Braču, što nekad bijaše pod rukom Neretvana poganskih, najviši vrh, otkle je vidik na sve pomanje otoke okolne, zove se Vidova gora. A tamo od Omiša, megju selom Svinišćem i selom Rogoznicom, vrhunac na visokoj planini Dinari nosi ime Suvid. Tu je sagragjena crkva svetoga Vida, pa kad otud sijeva, znak je brzoj kiši, te puk veli: „Eno sa Suvida siva brza kiša[1]“. Sutvid je takogjer megju Cetinom i Krkom najviše brdo, uz Ostrovicu.

---

[1] Meni priopćeno od don Petra Škarice.

Na istoj strani, u retku 16, pred riječ prionuo *dodati:*

sa svojom crkvom starodrevnom.

Na istoj strani, u istom retku, izmedju riječi Dubrovnika[8]. — Vrijedno *dodati:*

Starinske crkve svetoga Vida začestale i na zemljištu hrvatskih kajkavaca izmegju Kupe, Save i Drave. U XIV vijeku spominju se: „ecclesia sancti Viti de Crapina“, „sancti Viti de metis Clococh“, „sancti Viti de Zerade“, „sancti Viti circa castrum“, „sancti Viti“, „sancti Viti de Greben“, „sancti Viti sub castro Urbouch“, „sancti Viti[1]“.

---

[1] I. K. Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis,* knj. II, u Zagrebu 1874, str. 89—96.

Na str. 83, odmah s početka dodati:

Kaza nam Helmold za Svantevidov veliki god, kad se narod okupljao i veselio, a bogu se žrtvovalo od godišnjega roda i ploda. Godovno ovo, po svoj prilici, postojaše i na zemlji Hrvatâ, Vidu na čast. „Seljaci iz okoline drevnog Garduna, izmegju Sinja i Imotskog, znadu pričati, da na jednoj gomili, što se vidi uvrh Ugljanâ, u ono vrime, palila se Bogu desetina“, i da bi onamo „starišina ponio prvine sazorilog usiva, a mlagji bi uzeli kamenja, pa kad bi se sve sažgalo, tad bi ih nabacili, da vitri onaj posve-

Digitized by Google

ćeni lug ne odnesu[1]". Od toga paleža, zar se i mjesto prozva *Ugljani*. Prestao božij god; ali i sad tamo „mladost ukiti kitu od, punog, od najljepšeg žita pšenice, i pali je na svijetnjaku u oči blagdana ivanskog", pa „u jutro prije zore, komu je naboj na nozi, igje i gazi po onom lugu, gdje je svijetnjak izgorio, i naboj mu prodje[2]". Blagdan je ivanjski usred ljeta, kad je vidjelo najduže te najjači Vid.

[1] *Nar. List zad.*, g. 1886, br. 20: „Putne crte" od E. I. T.
[2] Ib.

Na str. 84, odmah s početka dodati:

A ne treba umjetne rekonstrukcije ona molitva, koja se u Spljetu još upravlja Vidu, hranitelju svjetlosti i čuvaocu ognjenog „sjemena". Tamo, u podgragju Manušu, kad stopanica, kasno u večer, zapreće domaću vatru za sjutradan, zapret prekrsti ožegom i rekne: „Sveti Vide! — Ti sahrani ovo sime, — da do sutra ne pogine[1]". Jamačno taj Vid nije hristjanski svetac Vit[2], koji nema nikakva posla s ognjem. A s druge je strane opet spljetski Vid u doticaju s obiljem, kao i baltički Svantevit, jer u Lušcu, u drugom varošu istoga grada, kad težak posije njivu, zazivlje ploditelja Vida s riječima: „Sveti Vide! sahrani ovo sime, da ne pogine!" Kakogod što čakavci u Spljetu, onako se mole i čakavci na Braču i na Visu[3].

[1] Ovo mi je dostavljeno od spljetskoga prijatelja, pošto on ovu radnju pročita.
[2] Ili čak onaj *heiliger Veit*, što je 836 g. iz francuskoga Saint-Denis prenesen u njemački Corvey, kako se to svigja Miklošiću *(Etym. Wört.*, pod *vitŭ)*.
[3] Od pomenutoga prijatelja.

Na str. 84, u 5 retku opaske, k riječi razumljivo. *pristaviti:*

Za spomen pak „ponoći" u molitvi, nalazimo ovo isto u mazdejaca. Erancima bijaše na pomoć, u sutonu, veliki božji junak Verethraghna (Behram), koji bi razagnao noćne aveti, a ljudma prijazni duhovi, Fravashi (Fervers), stražili su opasno doba od večera do ponoći.

Na str. 85, u 10 retku, riječi grebeštak. *pristaviti:*

Pripjev: „Vojnole!" u ženskoj pogdjekojoj pjesmi[1] rekao bih, da odjekuje drevnim glasom poganskim, te da nam još pripominje boga Voina i drúgu mu Lelju[2].

[1] Vuk *pjes.*, knj. I.
[2] Voino-Le.

Digitized by Google

Na str. 91, k retku 28, riječi kušlja. *pristaviti opasku:*

„Tako se valja; ostalo nam je od starih“ odgovaraju, kad ih se pita, zasto to čine, ljudi u Šumadiji, gdje je najviše običaj, da se na koji proštac od svake ograde natakne konjska glavuča (Milićevića *živ. Srba,* na str. 105).

Na str. 91, na svršetku 31 retka, riječi kod *pristaviti*:

Indâ i.

Na str. 91, u retku 32, izmegju riječi Eranaca — i *dodali:*

, te

Na str. 91, u retku 32, izmegju riječi Slavenâ. — Mutni *dodati:*

Nekolike molitve u davnoj Rig-Vedi[1] načinjene su uprav za tu konjsku žrtvu. A pokazuje se u Indiji i naše praznovjerje o konjskoj glavuči. Neki vedični polubog zove se Dadhiank, pa njegovim kostima, njegovom konjskom glavučom, visoki Indra jednom tuče i razbija mnoštvo svojih neprijatelja. (Rigv., I, 84, v. 13 i 14). Ta indijska konjska glavuča nalazi se sakrivena na planinskom mjestu, gdje obiluje božansko pilo Soma.

---

[1] Reći je ipak, da molitve ne pripadaju megju najstarije.

Na istoj strani, u retku 34, izmijeniti riječ njoj *sa* konjskoj žrtvi, *a* i *poslije riječi* preostade *izostaviti.*

Na str. 92, na svršetku, [4] *opasci pristaviti:*

Po Šafaříku *bajan* nije lično ime avarsko, već persijski naslov, koji pregje k Avarima. Kod ovih, *bajan, baan, ban,* bijaše doglavnik do *chana* ili *chagana,* pa i Hrvati u VII vijeku, po avarskom primjeru, banom imenovaše prvoga dostojanstvenika iza svoga velikoga župana (Schafariks *Slav. Alterth.,* II, s. 257, 278, 290).

Na str. 100, u retku 18, izmegju riječi gladnika. — Priča *dodati:*

A kad ko naglo jede, poslovica za toga kaže: „Žđere, kao hala[14]“.

---

[1] Vuk. *posl.*

Na str. 102, u retku 2, riječi Vada. *pristaviti opasku:*

[1] Ne bi li ovaj Kavga bio Prabog, bog koji se pre, u Malorusâ?

Na istoj strani, u opasci [1], *u 2 retku, izmegju riječi* 41). — Od *dodati:*

Starosl. *vada* contentio, ćeš. *váda,* contentio.

Na istoj strani, u istoj opasci, na kraju dodati:

Ako nije božanstvo, barem se personificirala Vada.

Digitized by Google

Na str. 107, iza retka 27 pristaviti novu alineju:

Junona, žena Jupiterova, ljudima je uzorna nevjesta, pa i štiti ljudske brakove. Rukovodeći mladence, množi pučanstvo, a kao takova, po raznim joj svadbenim činima, zove se: *pronuba, nupta, iterduca, domiduca, unxia, vinxia, juga, quiritis, populonia.* Ja bih rekao, da po primjeru, i pod božjom zaštitom Vida i Vide, vjenčanje slijegjaše takogjer megju Srbima i Hrvatima. Barem dva imena Vid i Vida izilaze nam iz ovog pučkog običaja[1], namijenjena skorome braku. U bosanskoj Krajini, u oči Vidova dne, nabranim cvijećem djevojke slute na udaju. U tome cvijeću, dva cvijeta moraju biti najglavnija i najveća, jedan muški, a crven, koji se zove *Vid,* drugi ženski, a modar, kome je ime *Vida.* Djevojka, koja hoće, da u snu, u noći Vidovoj, dragi joj izagje na oči, prije nego što će lijegati, raspaše se, pa pod uzglavje metne cvijet *Vidu,* što prikazuje nju, pa onda do njega cvijet *Vida,* što prikazuje sugjenika. To čineći, pod glas govori: „O moj Vide vigjeni! — O moj dragi sugjeni! — Ako misliš jesenas, — dogji mi večeras, — prvi sanak na sastanak". Onda do dvaju velikih cvijeta polaže i druge cvjetove, pa uza svaki od njih želi ovako dragome: „Bio lijep kô Milan, — bio visok kô Ivan, — a junački kô Miloš, — imô porod kô Jug Bogdan stari . . .; a sablja ti sjekla na mejdanu, — kô starine Strahinića bana!" Po tom djevojka, barem do pola noći, lijegaće na lijevu stranu, da joj dragi bude bliže srca. Sutradan djevojke jedna drugoj kazuju, „kakvu su sreću u udaji *vidile*", ili „koji je dragi izišao na oči". Sve je značajno u ovom običaju: „Vidovdan", cvjetovi „Vid" i „Vida", „sablja starine Strahinića bana", pa i govor: „Vide vigjeni", „viditi", „izići na oči".

[1] *Srpski List zad.,* god. 1888, br. 8 (uzeto iz drugoga lista: *Bosanska Vila).*

Na str. 112, u retku 9, riječi pomozi!" *pristaviti opasku:*

„Kad hoće da se napije vode, kad zijevne i kad uzdahne, onda (Srbin) reče: Bože milostiví ti pomozi! ili: Živa Bogorodice ti pomozi!" Vuk. *živ. i ob.,* na str. 297.

Na istoj strani, u retku 11, izmegju riječi hristjanskim[5]. — Velikom *dodati:*

A nije zaboraviti ni naše pučko napijanje u ime „živonačelne Bogorodice[1]". Tako i na badnji dan, u Srbiji, započinje molitvu

[1] Vuk. *rječ.,* pod *Živonačelni.*

Digitized by Google

starješina i kućna čeljad: „Da se strahom pomolim Gospodu Bogu, i svetoj živoj Bogomateri[1]“.

[1] Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, str. 127.

Na istoj strani, na svršetku [5] *opaske, iza riječi* Regina“. *pristaviti:*

U ostalom, „Živ te bog ubio!“ biti će u odnosu s muškim višnjim bogom, prije nego s boginjom, jer narod veli i „pod živim bogom“, koje je isto kao i „pod jakim bogom“ (ništa nema, ne zna). Rekao bih, da *Živ* stoji prema *Živa*, kao što i *Vid* prema *Vida*.

Na str. 116, na svršetku [1] *opaske, iza broja* 156. *pristaviti:*

U Njemačkoj, do Rajne u Hessenu, gdje još do vijeka XI postojaše obred skoro jednak s našim, polijevahu taku djevojku (kako se ona zvala njemačkom riječju, sad se ne zna) živom vodom iz rijeke, ka kojoj je dovogjahu djevojke drugarice. Njemačka dodola, ogoljena, ne bi se pavitinom obložila, no privezala bi struk od bunike na mali prst svoje desne noge, pošto buniku uzbra malim prstom desne ruke (Grimm, *Deutsche Myth.*, s. 493). Bunika (Bilsenkraut, hyoscyamus) bilje je drijemežno, pa na starinsko praznovjerje, s njim skopčano, može biti da se odnosi naše: „obišao je bunca i bunicu“ za veliku skitalicu, a i glagol „buncati“: „bunca kao baba u bolesti“. Što se tiče pavitine (bijela loza, clematis vitalba), cvijet joj je bijel, a prepleće se uz bijeli glog i uz živice, dok odiše mirisom grkoga badema. Važnije je to, što to bilje služi, koliko mi reče prijatelj iz kotara zadarskog, na kojekakvo gatanje, osobito o Ivanju dne.

Na početku str. 118, dodati novu alineju:

Na proslavu velikoga braka Vida i Vide, Voina i Lelje, kao da su prvom ispjevani i ovi stihovi, što se sad u narodu, pri svadbi ljudskoj, posvuda ponavljaju: „Paun šeta, Vojno! Le! na venčanje, — sobom vodi, Vojno! Le! paunicu“. Paun božja je tica, u Arijaca; sa zvjezdastim repom prikazuje noćno nebo, osuto zvjezdama: *Sahasrâksha*, „kome je hiljadu očiju“, to je ujedno pridjev nebesnoga Indre i pauna, u mitologiji indijskoj[1]. A Italo-Heleni svojoj carici neba posvetili pauna. Inače, vapaj: Leljo! razlijegao se i po drugim našim himnama i molitvama. Velikog imena boginje puna bijahu usta pobožnikâ, ako u sadanjim pripjevima ono dolazi čak četverostručeno: „Le! Le! Leljo! Le![2]“ Rimskoj Junoni ništa drugo ne patri toliko, kao svadba, te je sa rodne svoje svadbe, i slične svadbe ljudske, nazivana čitavom gomilom pridjevaka, kako to malo prije rekosmo. U Srbiji, u Podgorini, mladenci

[1] Gubernatis, *Myth. zool.*, II, p. 132 i 340.
[2] Vuk. *pjes.*, knj. I., 375.

Digitized by Google

vjenčavaju se s kitom bosiljka, što je bilje Vidovo i Vidino, a prije vjenčanja udavači je red na mladoženju pogledati kroz vijenac od smilja i bosiljka[1].

[1] Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 134.

Na str. 118, na svršetku opaske [1], *poslije riječi* godine. *pristaviti:*

Prasicu Litvini žrtvovahu svojoj Žemini: „Telluri porcam faciebant" (A. Brückner, *Beiträge zur litauischen Mythol.*, Archiv IX, s. 118).

Na str. 120, u retku 7, poslije riječi klasja. *pristaviti opasku:*

„Rusi, isto ovako, ostavljaju poštogod snoplja „Volosu u bradu". (Grimm, *Deutsche Mythol.*, nachtr. zur s. 130); a ovo nam je opet neka potvrda, da Volos jest Vid.

Na istoj strani, s početka retka 16, riječ Jörd *ispraviti* u Iörd.

Na istoj strani, u retku 3 opaske [5], *izmegju riječi* Nijemaca. — Meni *pristaviti:*

A Kuhnu *(Herabk des Feuers)* razglašena njemačka „wünschelruthe" slika je strijele gromovne, ili Donarove.

Na str. 123, u retku 23, izmegju riječi prozora". — Wôdan, *dodati:*

A drži se u našoj Crnoj Gori jedna navika, koja može biti da šiba na ovo isto. Kad Crnogorac putuje, a popne se na kakvu visinu, „s koje vidi veći prostor zemlje, odmah se sjeti sile i slave božje, pa skine kapicu, krsti se i Bogu se moli[1]".

[1] V. Medaković, *Život i običaji Crnogoraca*, u Novom Sadu, 1860, na str. 27.

Dio II.

U „LXXIX knj. Rada", na str. 190, u retku 26, riječ Surju *ispraviti u* Suriu.

Na str. 192, u retku 21, izmegju riječi zlatokrilih. — Tice *dodati:*

Kao što od naša dva brata mitična ne mogu se rastaviti zlatokrile utve, tako od dva Açvina ne odvajaju se tice. U jednoj himni, koja sadrži kratku oznaku raznih bogova[1], Açvini ocrtani su ovako: „Dvojica se voze s ticama, uz jednu mladu (Suriu); u veliku daljinu idu oni[2]".

[1] Rigv., VIII, 29.
[2] V. 8.

Na str. 197, u retku 11, poslije riječi demonom[2]. *pristaviti:*

Crni svijet, drugdje u pričanju naroda, zove se „tama" ili „tamni

Digitized by Google

vilajet", kome je tlo sve posuto sitnim kamenjem, što se promeće u drago kamenje, kad je ono preneseno gore u svijet. Iz tame u svijet nekog cara putnika vraćaju se kobile, natrag primamljene njištanjem ždrebadi njihove[1]. Po riječima jedne pjesme, „na tamu počinulo" i sunce[2].

[1] Vuk. *živ. i ob.*, str. 245—6.
[2] Id., ib.

Na str. 198, u retku 23, izmegju riječi odhranila!"[5] — Odatle, *dodati:*

Od tamnog ješnog Vuka biće i *vučac*, što ljudima truje i jede živo meso.

Na str. 213, u retku 2, izmegju riječi kobilu". — Brza *dodati:* Njihov Hades bijaše i Helenima κλυτόπωλος.

Na istoj strani, u istom retku, izostaviti riječ mu, *a izmegju riječi* je — ta *dodati riječ* Arapu.

Na str. 214, poslije retka 20, dodati novu alineju:

Tako se oni priviše, da, preobraženi u svece, ugjoše, mislim, i u hristjansko bogomoljstvo. Neka je prilika, da se spljetski čakavci još jednako mole njima, pod imenom svete braće Kuzme i Damjana. Iznesosmo jednu molitvu k Vidu, pri večernjem pretanju vatre u varošu Manušu grada Spljeta[1]. Onu molitvu, e da bi se oganj do sjutra dohranio, domaćica, u Velom varošu toga grada, ne upravlja k Vidu, nego svecima Kuzmi i Damjanu, govoreći: „Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte ovi oganj od večera sve do zore, dokle pivac zaziva, majku Božiju zaziva". Gotovo ista molitva poteže se i dalje od Spljeta, do Dugopolja u Poljicima i do Dicma u kotaru sinjskom: „Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte mi moj oganj od večera do zore, doklem majka zazove, doklem pivac zapiva, dok jutrnja zazvoni[2]". Kod čakavaca čini se, da su česte starinske crkve sv. Kuzme i Damjana; a učestale, u XIV vijeku, kod kajkavaca megju Dravom i Savom[3]. U Kaštelima, megju Spljetom i Trogirom, naći je još takovih crkvica. U darovštini k crkvi spljetskoj, izdanoj u Bihaću 4 marta godine 837, Trpimir zazivlje Kuzmu i Damjana, iza svetaca spljetske crkve. I po svemu narodu, Kuzma i Damjan glase se kao božji „vrači,

[1] *Dio I.*, str. 74.
[2] Iza štampane radnje, ovo ja doznah od prijatelja.
[3] Tkalčić, *Mon. hist. episcop. zagabr.*, knj. II, str. 76—94.

Digitized by Google

vračevi[1]". U Boci, čita se bolesnicima i „vračevska" nekakva molitva[2], kojoj bi bilo vrijedno saznati sadržaj. Uz svetoga Vida dva sveca, čuvara ognja, i dva vrača, ili vidara, vrlo prilikuju dvojici braće, doslije pretresane.

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Vrači.*
[2] Id., pod *Vračevska molitva.*

Na str. 242, u retku 18, poslije riječi domove *pristaviti opasku:*

[1] S ovom isporedi priču čakavsku: „Ribica na tri deli razdeljena" (Mikuličića *prip.*).

Na str. 246, u retku 5, izmegju riječi Hercula. — Kako *dodati:*

U prvom pokretu gragjanskog rata megju Sulom i Marijem, Sula htjede sebi privezati konzula suprotne stranke, L. Kornelija Cinu: ovaj za to uzigje na Kapitol, pa, držeći kamen u ruci, ukleo sebe, ne bude li Suli prijazan, da ga iz grada izbace, kao što on iz ruke taj kamen baca, a, to rekavši, hiti pred svijetom kamen na zemlju[1].

[1] Plutarh, u *životu Sulinu.*

Dio III.

U LXXXI knj. Rada, na str. 148, u retku 22, poslije riječi Danica. *pristaviti:*

A pominje se još jednako, kao svijetli bog, u pučkoj zakletvi: „Tako mi što sja!" t. j. Sunca[1].

[1] Vuk. *posl.*

Na str. 150, poslije retka 2 dodati stavku:

Ne treba na dugo razlagati, da Sunce, kao što Arijcima, tako i Slavenima, bijaše moćni vidar ljudskoga tijela. Liječi čovjeka osobito jutrenje svježe sunce. U Srbiji, po selima, mladim suncem tjeraju groznicu. Gleda se, na koje će mjesto na duvaru, u kući bonika, pasti u jutru zraka od sunca; onda na tom mjestu izvrte, te piljevinu daju grozničavu, da je pojede[1]. Izliječiće ga božje sunce.

[1] Milićevića *živ. Srba,* str. 172.

Na str. 151, u retku 7, izmegju riječi zlo. — U *dodati:*

, tako da je u naroda pravilo življenja: „Ne valja pod zahod sunca spavati[1]".

[1] Milićevića, *živ. Srba,* str. 150.

Digitized by Google

Na str. 151, na svršetku opaske [1] *pristaviti:*

Značajno je i to, da samo Sunce, kao živo lice, našemu prostu čovjeku ono govori.

Na str. 152, u retku 4, poslije riječi Sunce[2]. *pristaviti:*

Bog svoje žarko blago dijeli osobito ljudskim potrebnjacima. Otuda poslovica: „Da nije sirotinje, ne bi ni sunce grijalo[1]“.

---

[1] Vuk. *posl.;* ili: „Da nije sirotâ, ne bi ni sunce grijalo“, ili: „Zbog sirota sunce sjaje“.

Na istoj strani, u retku 15, riječ mogućnoga *izmijeniti sa:* moćnog darovnog.

Na str. 153, u retku 4 ispraviti riječ Ormazd *u* Ormuzd.

Na str. 155, poslije retka 25, dodati novu alineju:

Drvo može i čitavo biti od rude, bakrene, srebrne i zlatne, po postupnim bojama ranoga neba. O tome jedna naša priča iz Vojvodine[1], gdje pred nas izlaze i car (možda Vid), i momak (mlado Sunce), i tri djevojke (tri Zore), vrijedna je sasvim, da se ovdje prenese. U srijedi perivoja nekog cara „osvane veliko bakarno drvo, tako visoko, da su mu se grane u vis više oblakâ dizale, a u širinu tako daleko pružale, da ji niko dogledati nije mogao: tko se popne na drvo, pa mu širinu i visinu čestito izmeri, daće mu car polak svoje carevine“. Odmah caru prigje momak sa sjekirom, „za koju je petnajst godina služio“, usiječe stepenice na drvetu, i popne se do prvih grana više oblakâ. Tu je bakarni dvor, bakarno voće i cvijeće, a i bakarna vila, koja se češlja. „Penjući se uz grane dalje u vis, momak nagje sve srebrno, te i srebrokosu vilu, koja „stojaše kod ognjišta i kuvaše ručak“. Dvor je devet puta veći od prvašnjega. Uspeo se zatim na više u dvor zlatni, devedeset i devet puta veći od srebrnoga, gdje prelijepa zlatokosa djevojka sjedi te ruča. Tri su sestre one tri vile, pa je i sve srogjeno, drvo, grane i voće, u tom perivoju, u tom čudnom carstvu. Vjenčao se momak s vilom zlatokosom.

---

[1] Kojanova *prip.*, 10.

Na istoj strani, u retku 30, poslije riječi Odhina. *pristaviti opasku:*

Yggdrasil znači „konj Yggra“. *Yggr* je nadimak Odhinov, koji možemo slobodno prevesti sa *Strahor.*

Na str. 157, u retku 6, izmegju riječi noću — vile *dodati:*

, pred Spasovdan,

Na istoj strani, u retku 11, izmegju riječi jutra. — Ali *dodati:*

U Prekomoravlju, vida se bjesnilo sa zlatnim bubama, što ih,

Digitized by Google

na Trojičin dan, nagju na jasenu: koga ujede bijesan pas, piti će u vodi, ili rakiji, izmrvljene crne bube[1]. Ovo isto rade u Podgorini, u Srbiji; no bube red je uhvatiti na Vidov dan prije sunca[2]. Dakle je to praznovjerje, te i jasen, u očitoj svezi s danom Vidovim, s Vidom.

---

[1] Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, str. 166.

[2] Id., ib.

Na istoj strani, u istom retku, izmegju riječi najjači — dokaz *dodati* zar.

Na istoj strani, na svršetku opaske [3], *poslije riječi: Jasenak. pristaviti:*

U Srijemu zove se *jasenak* dictamus albus, bilje ljekovito, što već Rimljanima i Grcima rane vidaše.

Na str. 161, na svršetku opaske [2], *poslije riječi* oblači. *pristaviti:*

A u čakavskoj priči: „Kuliko valja kraljeva brad" (Mikuličića *prip.)*, na kraljevo pitanje djevojčin je odgovor: Koliko u ljetu valjaju mjeseci srpanj, kolovoz i rujan.

Na str. 162, na svršetku opaske [4], *poslije riječi* Aleksandra. *pristaviti:*

Starim Grcima ta je voda ἀθάνατος πηγή, pa Hera u njoj, ili u vodi sličnoj, neprestano ponavlja sebi djevičanstvo. Vodu mladosti, *quecprunno,* spominju jednako njemačke pjesme iz srednjeg vijeka. U pričanju indijskom, takom vodom raspolažu Açvini.

Na str. 168, u retku 27, izmẹ̀gju riječi davač; — kao *dodati:*

kao Pušan (Pūṣâ), žarki hranitelj;

Na istoj strani, u retku 28, izmegju riječi Savitar, — životvorac *dodati riječ:*

(Savitâ).

Na istoj strani, u retku 30, poslije riječi Mitri, *pristaviti opasku:*

I Mitra sam sunčano je lice. On je personifikacija jutrenje mladosti Sunčeve.

Na istoj strani, na svršetku 1 retka opaske [4], *broj* VI *ispraviti u* VII.

Na istoj strani, u retku 2 opaske [4], *izmegju* 2. — O *dodati:*

, a i drugdje.

Na istoj strani, u retku 3 opaske [4], *izmegju riječi* mjesta, — jer *dodati:*

(u himnama, njemu neposredno upravljenim).

Na istoj strani, u istom retku opaske [4], *poslije riječi* pričama *pristaviti.*

Digitized by Google

Savitar jest zapravo životvorna sunčana moć; pa je ta moć u njemu oličena. Dugo raspružene po nebu zrake, pri ishodu, a osobito pri zapadu Sunca, to su zlatne Savitarove ruke.

Na str. 174, poslije retka 20, dodati novu alineju:

Spao potamnjeli Vid putnik do prosta siromašna Srbina, a njegov crni protivnik do bogatog Čifutina, u jednoj priči iz požarevačkog okruga u Srbiji; ali su dosta jasna, i u toj priči, Zora i tri Sunca, Vidova djeca, a ujedno i djeca majke nevjerne[1]. Kod nekoga bogatog Čifutina služio jedan Srbin, pa ništa ne zaslužio, te najposlije reče: „Idem u svijet, da sebi bolji napredak tražim!" Ostavivši Čifutina, i putujući, „dogje već na sami kraj svieta", gdje „legne pod njeko drvo, da malo pospava i odmori se". Usnilo mu se, pa kad se razbudi, odmah mu se i steklo evo ovo: silno mnoštvo ženâ ide na groblje, a za njima baka jedna. Siromah Srbin upita baku, „gdje će sebi bolji napredak naći", a ona mu odgovori: „Idi na onu najvišu planinu, i tamo ćeš u onoj planini naći vrlo lijepe dvore, i u njima jednu djevojku, gdje spava". Po naputku babe, od te djevojke Srbin ne smije uzeti novaca, nego će nju batinom prisiliti, da mu dâ svoju kvočku. Tako i učini, te on kokoš kući ponese ženi svojoj i trojici sitne djece. Ta kokoš u jutru, pod kućnim krevetom, snijela jaje, koje izigje, kad ga je Srbin dugo pazario, na sto groša, pa se siromah pomogao. Drugo jaje, sneseno drugog jutra, i tako isto prodano, izigje do na dvije stotine groša. U treće jutro, Srbin dao ženi jaje, i ova dobila zanj čak do pet stotina novca. Prodavajući i u naprijed jaja od čudne kokoške, po jedno svakog ranog dana, Srbinova kuća grdno se obogati. Nego domadara opet nešto goni na put. U ime boga on naumi da ide na adžiluk, pa ženi preporuči djecu i kokoš, koju da ona ne smije nikomu ni zašto dati. U to, navadio se Čifutin kod žene, pa je stao moliti, da kokoš zakolje, jer od ove on ne može k njoj da dolazi. Ako i teško, sklonila se na to žena, te se kokoš imala njima dvjema pristaviti za ručak. Ali gle, tada djeca dogju iz škole; najstarije dijete uze glavu od kokoši te pojede, srednje uze bubac, a najmlagje džigericu. Čifutin kad to dozna, nagovori mater, da troje djece poubija. Dao joj neke otrovne igle, što će ih ona u njihove spavaće haljine zadjenuti; ali namišljeno nedjelo doču najstariji sin, i djeca ne dogjoše kući. Nevjerna mati i Čifu-

[1] J. B. Vojinović, *Srpske narodne pripovijetke*, Biograd 1868, priča 3: „Neverna mati".

Digitized by Google

tin dohvatili se onda otrovnog kolača, kako bi se djeca njim potrovala, no i to dozna brat najstariji. U ono doba umrije neki car u jednom carstvu, ne ostavljajući sebi nasljednika. Velikaši u carevini, neznajući koga bi zacarili, narede, „da koji se sjutradan zorom ispred carske kapije zateče, da njega za cara prime". Tri brata pogju u ono carstvo, i „sretno stignu u samu zoru ispred carske kapije". Najstariji brat postane carem, a dva druga brata njegovi su doglavnici. Sad im se otac vraća s puta, s adžiluka. Pita ženu, kud su djeca, a ona mu reče, da su sva pomrla; on onda pita za dječine grobove, a žena ne može, da ih pokaže. Idu oba, da se sude, u ono isto carstvo, gdje je skoro bio zacaren brat prvi. To doznavši, srednji brat rekne braći: „Braćo! Sad je naš otac došao s adžiluka, i doći će ovamo, da se s našom majkom sudi; nego, kako ćemo mu se pokloniti, a da se niko ne dosjeti?" Odgovori najmlagji brat: „Lasno! Da svaki držimo po jednu jabuku u rukama, i da se njima igramo, pa kako naš otac ugje, a mi da ispuštimo jabuke, pa onda da se sagnemo da ih uzmemo, te tako ćemo mu se pokloniti!" Tri brata tako ispustiše jabuku i svome se ocu pokloniše. Prepoznali se svi, te je zapovjegjeno, da se kriva nevjerna mati rastrgne konjma na repove. Onda tri sina svoga oca uzeše kod sebe u carski dvor. — Znamenit je, u ovoj priči, poklon s jabukom, koja je, u mitologiji Arijaca, sunčano obilježje, kao što je takovo i kvočka s oblim jajetom od zlata.

Na istoj strani, na svršetku opaske [2] *pristaviti:*

— „Oj divojko, ti se ne udala, — dok ne vid'la tri na nebu sunca, — dok ne čula, kako riba piva" (*Puti* M. Pavlinovića, u *Iskri* g. 1886., br. 191). Ono „kako riba piva", u slavonskoj pjesmici, izraz je *phalličan,* a iz arijske davnine, te je davnašnji, po svoj prilici, i drugi mu pripojeni izraz o tri Sunca.

Na str. 176, u retku 12, poslije riječi Ksuto *pristaviti opasku:*

Pri seobi Tesalâ, koja u Heladi bi početna seoba, priča stavlja Ksuta na čelo, a ξουτός je *plavi*, te znači, po mnenju novijih mitologa, pitijskog sunčanog Apolona.

Na str. 177, na svršetku opaske [4] *pristaviti:*

Vidi i variantu ove pjesme, u čistijoj čakavštini kod Mikuličića, na str. 138 - 9. Kaže Mikuličić, da je djeca pjevaju na Stjepanjdan, kolendajući. Pripada, dakle, u pjesme od kolede, te je iz poganske davnine.

Na str. 178, na svršetku retka 21, poslije riječi jednoliko"[5]. *pristaviti:*

U noćnoj tami čameći, tri djevojke drugdje „platno bijele", pripremaju divnu bjeloću dana: „U jelinoj gorici, — na studenoj vodici, —

Digitized by Google

tu djevojke dolaze, — b'jelo platno bijele: — jednoj ime Rumena, — drugoj ime Visoka, — trećoj ime Kal'oka[1]". Tri ovake, ili s ovima slične djevojke, kud kamo basaju, u pučkim našim pjesmama.

[1] Vuk. *pjes.*, knj. I, 508, v. 1—7.

Na str. 181, u retku 27, poslije riječi cara. *pristaviti opasku:*

Isporedi i nježnu priču čakavsku: „Divojke kaplju z očij dijamanti, kad se plače, a kad se smeje, rožice z ust". (Mikuličića *prip.*)

Na istoj strani, u retku 32, poslije riječi priča[3]". *pristaviti:*

Pače se zove „Rožica" treća kći „velikoga bogataša", u priči jednoj čakavskoj[1]. Bogatašu, koji imaše dvije ćeri zavidne, a treću Rožicu, poniznu i dobru, otančalo imanje. Oca (zar starog Vida) pridigla Rožica, kad poljubcem svojim od pregrdoga u najljepšega mladića pretvori kraljevskoga sina „Živala" (Sunce).

[1] Mikuličića *prip.*, 1.

Na str. 185, opasci [1] *pristaviti:*

Isporedi i drugu himnu (X, 178) sunčanom konju „Tarkšja".

Na str. 195, poslije retka 9, dodati novu alineju:

U Crnoj Gori, čudesni konj još jednako prizire se tamošnjemu pučanstvu. Konj se prizire bez ikakva odnosa na gospodara mu kakova, ili na historijsku koju osobu. Ljudi kazuju, da živi nekakav at u jezeru na planini Lukavici izmegju Nikšića i Bjelopavlića, pa da iz jezera izlazi i u različno se obličje pretvara[1]. Ovo priziranje onamo spada u red najglavnijih praznovjerja, kao što su još anatema, tenac i vještice. Ako i ovako osugjen na prostu sujevjericu, za to čudesni konj naših otaca poganskih nije manje živ u pučkoj pameti.

[1] Medakovića, *živ. Crnog.*, na str. 183.

Na istoj strani, na svršetku opaske [2] *pristaviti:*

Pače je Kuhnu *(Herabk. des Feuers,* s. 7) Ορφεύς isto ime sa sanskritskim *Ṛbhus,* od nas već vigjenim likom noćnog Sunca.

Na str. 202, u retku 25, izmedju riječi Po — patronimičnom *dodati:*

deminutivnom i.

Na str. 203, u retku 12, poslije božića *zbrisati* i, *te dodati:*

, iz jutra prije sunca, a pazeći na to, da padne k sunčanom istoku[1]; badnjak,

[1] S istočne strane privošte uz duvar, u Srbiji, i svijeća, koja se u

Digitized by Google

kuću unosi poslije badnjaka i slame (Miličevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 126—7.

Na istoj strani, u istom retku, izmegju riječi svoj — noći *dodati riječ*: badnjoj.

Na istoj strani, u retku 19, izmegju riječi Budko. — Imaju *dodati:*

, Dragobud, Dobrobud, Radobud.

Na istoj strani, na početku retka 26, ispred riječi Ako *dodati:*

Kad poslije dogje polaznik, on će se pokloniti badnjaku, badnjaku i djetetu, i poljubiće im pregorjele osječke[1].

[1] Milićevića, *živ. Srba,* gl. XXXVII, str. 128.

Na istoj strani, u 1 retku opaske [3], *ispraviti riječ* Babini *u* Babine, *zatim u istom retku izmegju riječi* dana, — a *dodati*: i to je naziv crnogorski, *nadalje poslije riječi*: tučin *dodati*: ili *tucin, napokon, na svršetku iste opaske, poslije riječi* životinja. *pristaviti*:

Za negdašnji obred vjerski svjedoči običaj u šabačkom okrugu, u Srbiji. Tamo „pečenicu, mesto sekirom, ubiju krupicom soli u čelo, pa pečeničinu krv s tom soli izmešanu daju marvi“ (Milićevića, *živ. Srba,* s. 121).

Na istoj strani, opasku [6] *izmijeniti sa:*

[6] To u Podibru, u Srbiji. Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 128.

Na str. 204, u retku 5, poslije riječi preveselio!“[1] *pristaviti:*

U ostalom je opaziti, da se, u pučkom govoru, pojam veselja najbolje s pojmom sunca spaja. Čovjek naš hoće da reče drugome čovjeku: „Tako po suncu veseo hodio[1]!“

[1] Vuk. *posl.*

Na istoj strani, u opasci [1], *poslije broja* 26. *pristaviti:*

Badnjak je, po svoj prilici, davna postanja arijskog. U Indiji, vedični pobožnici, pri svečanoj žrtvi, u rano jutro prinesenoj bogu Agni, stavljahu na ognjište jedno veliko okresano stablo, povezavši ga remenima i triput ga pomazavši maslom. Stablo zvalo se *vánaspátis,* „gospodar šume“, pa je njemu upravljena čak i jedna himna (Rigv., III, 8). Tome vedičnome badnjaku, te i bogu Agni (ognju), pripadaju pak, u istoj Rigvedi, tako zvane „Apri-pjesme“, koje su ponešto nalik na naše „pjesme od kolede“. Osim badnjaka i ognja, prizivlju se tu Noć i Jutro, i još tri boginje sa istoka, a pominju se velika „vrata bogova“, što se širom rastvaraju Badnjakova žrtvovna vatra goraše na razmaku dana i noći.

Digitized by Google

Na str. 205, u retku 2, riječi: sjaču, pristaviti opasku:

Vuk. *živ. i ob.*, str. 5: „Na nekim mjestima, kao po Bosni i Hercegovini, *sjaču* na Božić, t. j. domaćin rano u jutru viče: *Sjaj Bože i božiću našemu* ili *našoj* (po imenu svijem kućanima! redom)".

Na istoj strani, u retku 9, poslije riječi Koledo!"[3] *pristaviti:*

Mlado Sunce, koje će izići, već na badnji dan spominju žene užičkog okružja, u Srbiji, u ovoj molitvici, više poganskoj, no hristjanskoj: „Pomozi sveta Bogorodice, sveta Petko i sveta Nedeljo! Jutrošnje jutarce, i jarko sunašce, na radost mi osvani!" Molitvicu žene izriču onda, kad kućni starješina započinje moljenje svoje božićno (Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, s. 127).

Na istoj strani, u retku 16, izmegju riječi ponavlja. — Vatralj, *dodati:*

Što je u staroj godini zasnovano, započeto, valja sve do božića dosnovati, dočeti. Novi red, na nebu i na zemlji, počinje s božićem

Na istoj strani, u retku 23, izmegju riječi sveštenik. — Kao *dodati:*

Užežene svijeće, u Slavoniji na badnjoj večeri, svrnute su na hristjansku vjeru: pri blagovanju domaćin zapali, kako tamo kažu, najprije jedinstvo, pa onda trojstvo[1]. Ali trojno Sunce još nam izlazi kod uzdržnijih Srba. U Srbiji, česnicu, prije nego je razlomi, okrenuće domaćin triput za suncem[2].

---

[1] Luka Ilić, *Narodni Slavonski Običaji,* u Zagrebu 1845, na str. 94—5.

[2] Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 131.

Na istoj strani, u 2 retku opaske [2], *poslije riječi: Sagen, pristaviti broj* I.

Na str. 207, u retku 13, izmegju riječi tor. — „Božić *dodati:*

Ko prije božićnog ručka pojede pupak drenov ili ljeskov, biti će svjež kao pupak, zdrav kao drijen[1].

---

[1] Milićevića *živ. Srba,* s. 124—5 Gl. XXII.

Na istoj strani, u retku 29, izmegju riječi biće — *Açvini izostaviti* a, *te ispraviti ovako:*

. U Rig-Vedi se veli, da

Na istoj strani, u retku 1 opaske [4], *od riječi* na *do* najdavnije. *izostaviti i dodati:*

ona se u kući i izvan kuće mal da ne posvuda meće, a to se čini u svakom kraju naroda. U Srbiji, iza badnjaka odmah unose u kuću

*

Digitized by Google

te prosiplju bobovu slamu (Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 126—7). U Slavoniji, kad se u božićnoj noći iz crkve vrate kući, spavaju većinom na zemlji u slami, a treći božićni dan prije sunca iznese se slama iz kuće u polje, da bude bolji poljski rod (Ilića *obič.*, s. 96 i 101—2). Obred taj, bez sumnje, nama dolazi od starine najdavnije.

Na istoj strani, u retku 6 iste opaske, riječ Osobito *ispraviti u*: N. pr.

Na istoj strani, na svršetku iste opaske, poslije broja 76. *pristaviti*:

Slama se razastire, jer će na nju sjesti *Açvini*, a i drugi bogovi, koji budu pri žrtvi prizivani. Ta je slama tako sveta, da i sama je smatrana kao nešto božje, kao bog, u Apri-pjesmama Rig-Vede: „O slamo boginjo, koja se pružaš, ljude braneći, ti razastrta na spas, ovdje na oltaru utvrgjena, mašću pomazana! O sjedite na nju, vi dobri, vi bogovi svi!“ (II, 3, v. 4). — „Nek se na široko raspruži bogougodna slama; dugo razastirana, mirisala nam ona milo; prijaznim osjećajem, o slamo boginjo, poštuj budne bogove“ (X, 70, v. 4).

Na str. 208, u retku 2, izmegju riječi Zeusa. — Ele, *dodati*:

U arijskoj mitologiji, med je u opće simbol za svjetlost, te je čela, što med daje, sveta živinica. Poganski ovaj simbolizam bijaše doista u narodu našemu nekad veoma razvijen, pošto mu je i sad opaziti jasnih tragova. Prosti puk smatra čelu kao nešto sveto. Ne će niko da rekne: „lipsala je čela“, nego: „umrla je“. Ubiti čelu, to je kao smrtni grijeh, a učini li se to i nehotice, njezinu ubiocu biće godina nazadna, ne samo u uljaniku već i u svakoj radnji[1]. Običaj je posvuda u narodu, da se kod uljanika nabije suha glavuča od konja[2]. Kazasmo u *Dijelu I*, da se pradavni ovaj obred odnosi na religiju vidjela. U Slavoniji, kod badnje večere prije no što se prične jesti, umoči se u med jedno česno bijeloga luka, i pojede se[3]. Na istu religiju vidjela, kao što med, spada i bijeli luk, kako i to već opazismo.

---

[1] U listu *Slovincu*, g. 1882, br. 21.
[2] Id., ib, — Vuk. *rječ.*, pod *Uljanik*.
[3] Ilića *obič.*, na str. 95.

Na istoj strani, u retku 9, izmegju riječi: *polažajnika* — ili *pristaviti*:

ili polaženika,

Na istoj strani, u retku 13, izmegju riječi žito — posipati *dodati*:

najviše zob,

Digitized by Google

Na istoj strani, u retku 14, izmegju riječi domaćica, — u *dodati:*
ili domaćin, ili koji mlagji,

Na istoj strani, u retku 17, izmegju riječi badnjacima; — pritiče *dodati:*
obilazi ih tri puta,

Na istoj strani, u retku 19, izmegju riječi napretka. — Božićni *dodati:*
Tek iza ovih obreda, polažajnik će se pozdraviti s ukućanima. Pri ručku, uz domaćina i polažajnik okreće za suncem česnicu, te je lomi.

Na istoj strani, opasci [3] *pristaviti:*
Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 129.

Na str. 209, u retku 13, poslije riječi Herakle *pristaviti:*
Kad polažajnik u veče iz kuće izlazi, domaćin i domaćica pružiće mu uzdarje za naslućene godišnje darove. Domaćica vješa njemu o povjesmu oko vrata kolač, umiješen kao kotur[1]. Koturni je kolač na lik sunca; a vidjesmo ga golema, gdje ga sveštenik puku izlaže pri Svantevidovu bogoštovju. Kao god u baltičkom Pomorju, u Hercegovini *milaju se* još, na božić, sa česnicom[2]. Nije baš neskladno misliti, da je polažajnik najposljednji prestavnik slavenskog starodrevnog sveštenstva.

[1] Milićevića *živ. Srba,* s. 126.
[2] *Dio I,* na str. 82 (42).

Na str. 211, u retku 15, poslije riječi vode *pristaviti:*
Ta je voda „jakovna" i njom se umiju[1]. A voda je kao živo biće. Koji od domaće čeljadi ide da je zahvata, reći će joj: „Dobro jutro, vodice, i čestit ti Božić!" Tom vodom zamijese česnicu[2].

[1] Milićevića, *živ. Srba,* s. 124, Gl. XXII.
[2] Id., ib.
[3] Id., Gl. XXXVII, str. 128.

Na str. 212, u retku 21, izmegju riječi postignuto. — Blage *dodati:*
A vatrom s božićnog ognjišta „varuje se" od vrućice[1].

[1] Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 128.

Na istoj strani, u retku 24, poslije riječi godine[8]. *pristaviti:*
O oluji i o konju (Dundulu), njom nošenu, govori ova koledska pjesma, koja se do nedavna, na badnji dan, pjevala od kolendajuće momčadi, u Srbiji: „Oj hubava Koledo! — mala moma, Koledo! — Duhnu vetar, Koledo! — sa planine, Koledo! — te izduha,

Digitized by Google

Koledo! — vrana konja, Koledo! — i na konju, Koledo! — bojno sedlo, Koledo! — i na sedlu, Koledo! — muško čedo, Koledo! — i na čelu, Koledo! — samur-kalpak, Koledo! — za kalpakom, Koledo! — kita zdravca, Koledo! — da je zdravo, Koledo! — muško čedo, Koledo!" (Milićevića, *živ. Srba*, s. 121).

Svima Arijcima živa voda presveta je. Nju obožavali i njom se svježili, običajima kojekakim, osobito na razmaku stare i nove godine. Ne bi li se ti običaji poganski iskorenili iz života Germanâ pokrštenika, katolička crkva, kroz mnoge vjekove, dok se ljuto žali, izdaje stroge naredbe. Blaža prema *vodici* bijaše crkva pravoslavna. U nas, po istočnim krajevima naroda, sve do najnovijeg doba, popovi išli i sami, poslije leturgjije, s gomilom svijeta, na izvore, na Savu, na Dunavo, da vodu svete. U takoj gomili, na bogojavljenje, dogodio se, kao dijete, i naš slavni Vuk Karadžić[1].

[1] Vuk. *živ. i ob.*, na str. 22.

Na str. 213, poslije retka 27 pristaviti novu alineju:

Značajno za odnos Kolede sa slavenskom religijom jest ovo: u našim pjesmama od Kolede još se javlja „bijeli Vid". Javlja se u pripjevu: „Beli Vide, mile moj!" to u pjesmi, gdje se pjeva: „Bela vila, oj ladom!"[1] A o tom Vidu bavi se i čitava jedna pjesma iz Srbije: „Vojevao beli Vide, Koledo! — tri godine s kleti Turci, — a četiri s crni Ugri. — Kada Vide s vojske dogje, — sede Vide da večera. — Stade gromot, stade tropot — oko dvora Vidojeva. — Al govori beli Vide: — Izigj', ljubo, te pogledaj, — šta je gromot, šta je tropot — oko dvora Vidojeva. — Kad izidje verna ljuba, — konji mu se kopitaju, — raduju se gospodaru, — da je skoro s vojske doš'o; — i golubi s krilma biju, — raduju se gospodaru, — da je skoro s vojske doš'o[2]". Gromotni ovaj povratak bijelog ubojnog Vida k dvoru svome, gdje su konji, sliči do dlake Svantevidovu povratku s noćne vojne k hramu u Arkoni, gdje se uz bijelca gajilo do tri stotine konja viteza. Noćni put Svantevidov bješe mučan; pa kao da ga pripominju oni stihovi, u još jednoj pjesmi od Kolede: „da šibamo vrane konje, — nam su puti na daleko, — daljni puti kaloviti[3].

[1] Vuk. *živ. i ob.*, na str. 13. Evo cijele kitice te pjesme: „Gradila, tedenom, — bela vila, oj ladom! — Tedenki-zelen bor, — arbanaski — mlad javor, — beli Vide, mile moj".

[2] Id. ib, str. 7—8.

[3] Id. ib., str. 8.

Digitized by Google

Na istoj strani, u retku 29, riječ niti *izostaviti.*

Na str. 214, u retku 27, poslije riječi osvitka. *pristaviti:*

Pjesma jedna od Kolede zapjevala već nam poznate stihe, što se na Zoru odnose: „Oj djevojko, bledoliko, Koledo; — Što si tako bledolika? — Je l' si Suncu dvore mela, — je l' Mjesecu konj' sedlala[1]?"

[1] Vuk. *živ. i ob.*, na str. 9.

Na str. 215, u retku 23, poslije riječi ponosom. *pristaviti opasku:*

Običaj bogojavljenskog kupanja skoro je općenit u narodu, kako po Srbiji, tako i po Bosni i po Slavoniji (Ilića *obič.*, s. 108—10), u prkos mrzloći vode. Ko se ne kupa, taj se barem umiva, no je protiv svake bolesti najzdravije kupanje. Pored svega snijega i leda, to danas čine, na bogojavljenje, i sami Rusi. Ako se ovako prkosi najvećoj ciči, to će reći, da je običaj u prošla vremena bio vjerski obred od najsvečanijih i najtvrgjih. Osim svetkovanja mlade godine, ovom prilikom proslavljala se i sveta voda. Kao što svi Arijci, tako i Slaveni obožavahu živu vodu. Stoji za to poznato svjedočanstvo Prokopijevo (De *Bello Goth.*, II, 15). A na sjevernom ostrvu Rujani, na tom velikom središtu bogoštovja sjevero-zapadnih Slavena, još i onda, kad na razmaku XIV i XV vijeka slavenski jezik sasvim izumre, držalo se svetim jezerce jedno Studenec. Zbog svetosti vode, niko nije smio loviti u njem ribu (Ilićev navod, u *obič.*, na str. 109).

Na str. 216, poslije retka 27 pristaviti novu alineju:

Velika je prilika, da se na Sunce odnosila, prvim svojim osnutkom, i priča jedna bogojavljenska. Vuk Karadžić piše: „Srbi pripovijedaju, da se noći u oči bogojavljenja svake godine otvora nebo, i da će onda Bog dati svakome, koji što zaište, samo da ne ište više nego jedno. Gdjekoji stoje na polju po cijelu noć, ne bi li vidjeli, kad se nebo otvori, ali to svaki ne može vidjeti. Tako se nekakav dogodio u sobi, kad se nebo otvorilo, i ne imajući kad izići na polje, da se u tom ne bi zatvorilo, promoli glavu kroz prozor, da reče: daj mi, Bože, osmak blaga; pa, u onome strahu i u hitnji, mjesto toga, reče: daj mi, Bože, od osmak glavu. U taj čas postane mu glava koliko osmak, tako da je nije mogao kroz onaj prozor uvući u sobu, dok nisu ljudi došli sa sjekirama i načinili prozor veći[1]". Ova je priča sveopća narodna, jer je skoro jednaku bilježi Ilić za zapadne krajeve kršćanske. „Narod u Slavoniji", piše on[2], „pripovijeda, da se uoči bogojavljenja, iliti

[1] Vuk. *rječ.*, pod *Bogojavljenje.*

[2] *Običaji*, na str. 108.

Digitized by Google

sveta tri kralja, okolo pol noći nebo otvori. Sretan onaj čovjek, koji to spazi! Ovo traje samo nekoliko oka trenućâ. Štogod čovjek u taj mah zaželi, sve dobije. Tako se pripovijeda, da je jedan čovjek u to vrijeme baš kroz prozor gledao, kada se je nebo otvorilo. On u naglosti, da ne zakasni, zavikne: daj mi, Bože, čabar glavu! na mjesto: daj mi, Bože, čabar blaga! U isto oka trenuće, bez da bi opazio, naraste mu glava kao čabar, da ju nije mogao kroz prozor natrag u sobu povući. Kućani, da ga toli otijesnog jarma oslobode, moradoše pendžer posijecati".

Ako, pri istrazi mitova, poregjenje prve mitične misli vrijedi što, onda bismo rekli, da čovjek, kome se dogadja čudo u ovoj priči, s početka bijaše samo Sunce. Ne pazeći na šalu i na šaljivi nakit, priči je prava jezgra ovo: čovjek neki, pri otvoru neba, promoli glavu kroz prozor, i glava mu u tome naraste. Ovu rečenicu mi možemo da potpuo razjasnimo pomoću komparativne mitologije. Mlado se Sunce prikazuje, na prozoru neba jutrenjega, kao glava zrakovita, pa njega taman „glavom" prozvaše gdjekoji narodi arijski. Zanj rekoše vedični Indi, da je „glava krilata", sjeverni Germani, da je „glava Wuotanova", Grci, da je „oko Zeusovo[1]". Šta više, Grci od prostog samostavnika „glava" načiniše osobno ime Κέφαλος, i pridaše ga bogu Suncu. Zatim grčka priča, na zemljištu Atike, počovječi Kefala, i o njem mnogo kazivaše[2]. Tako i čudna glava bogojavljenjska, koja na prozoru odeblja, može biti Sunce naraslo iza božića. Može to tim prije biti, što riječ „prozor" i drugdje uz sunce dolazi. Svakome je poznata izreka naših pjesama: „od božjeg prozora, — od sunčanog istoka". Simbolizam za sunce, izražen ili kolutom, ili glavom zrakastom, tako je naravan, te se sam po sebi nameće, da pripada ne samo arijskim, nego i nearijskim narodima. Nije baš velik broj figurativnih znakova, koji bi bili svojina cijelog čovječanstva; no glava za sunce, to je emblema zajednička sviju ljudskih plemena, pri prvome razvitku njihove vjerske misli.

[1] M. Müller, *Beiträge zur vergl. Mythol.*, II B., s. 76—7.

[2] U kratko, kazivaše ovo: Kefalo, loveći oko podne, prostrijeli nehotice strijelom nepromašnom ženu svoju Prokris, negdje u šumskoj čistini pritajanu; strijelu mu uruči zaljubljena i ljubomorna Eos. Kao što Eos znači *Zora*, tako da Prokris znači *Rosa*, pokaza M. Müller (*Beitr. zur vergl. Myth.*, II B., s. 76—9), te da priča hoće reći: Sunce sa zorom se javlja u jutru, a trakovi mu se titraju kapljama rose sve dotle, dok oko podne sunčani žar svu rosu srče i ubija.

Digitized by Google

Dio IV.

U LXXXIV knjigi „Rada", na str. 100, u retku 14, izmegju riječi dvanaest — gdje *dodati*:

gdje od devet,

Na istoj strani, u retku 27, poslije riječi točkova, *pristaviti opasku*:

I najstarije himne vedične spominju sunčanim kolima sedam točkova. Tako n. pr. u himni II, 140, v. 3, sunčani bog Pušan „tjera kola, što sa sedam točkova hite ajerom".

Na istoj strani, na svršetku opaske [4], *poslije broja* 48.) *pristaviti*:

Za „kolo" sunčano, riječ u Vedama glasi „cakrám" ili „cakrás", s kojom Kuhn (*Herabk. des Feuers*, s. 49—51) istovjetuje grčku (ἡλίου) κύκλος. Sunce, shvaćano kao kolo, po tome je općenita i pradavna arijska misao.

Na str. 108, u retku 8, počam od riječi razabira *do* Agni. *izmijeniti sa*:

razabraćemo drugdje.

Na str. 109, u retku 2 opaske [1], *riječ* Zore *ispraviti u* Zori, *a* svijetlog *u* svijetla.

Na str. 117, poslije retka 19 pristaviti ovo:

Jednu ćemo pripovijetku, iz Bosne[1], ipak ovdje prenijeti, zbog obilnosti mitskog prediva, koje se čisto odnosi na religiju Vidjela i Sunca, a nalazi se, u paralelnim pričama ostalih arijskih naroda, malne jednako. Bio neki kralj, i imao tri sina, kojima zapovjedi, da iza jedne noći sutradan njemu dokažu, što je koji sanjao. Usnio prvi, da će on biti kralj, drugi, da će biti veliki gospodin, a treći, da će mu kralj otac ruke prati i pri tome ga dvoriti mati i dva starija brata. Otjeran s toga od oca, lutajući svukud, nabasa na jednu pećinu u šumi, gdje prebivaše starina jedan ćorav, koji je imao pri sebi kozâ. Jedno jutro starac daje njemu koze, da ih tjera na pašu, a sam ostane u pećini puru variti. Bilo onuda devet planina; mogao dobjegli kraljević koze pasti kroz osam njih, ali na devetoj nipošto, „jerbo tamo ima vila", reče starac, „pa su mi oči iskopale, pa se bojim, da ne će i tebi". Starac imao i jarca, koga bi jahao, a sad ga uzjaha kraljević. Prekršivši zapovijed, naigje ovaj i na devetu planinu. Vile ga htjedoše odmah lišiti vida,

[1] *Bos. nar. priče*, 6.

Digitized by Google

no ih on zamoli, da „metne jedno drvo, pa ako ga one preskoče, onda da mu oči iskopaju“. Kraljević „izabere jedno podebelo drvo, ter ga rascijepi na način procijepa, pak ga usadi u zemlju, a metne unutar jedan klip Kad to dovrši, onda se zatrči, ter onu kladu preskoči, pak onda rekne vilama: Dete vi to preskočite! Jedna se vila zatrči, te kad bude viš' procijepa, onda on onaj klip iztegne iz klade, a vila se uhvati u procijep“. Kraljević tada od vila zaište, ako će im drugaricu oprostiti, da starcu oči izliječe. Dadoše mu one travu, kojom, kad su mu oči pomazane, starac progleda. Od starca sad kraljević dobije ključ od osam soba, ali nagje sebi ključ i od devete. Pa gle čuda! U toj sobi devetoj „stoji zlatan konj, zlatnimi pločami potkovan; kod njega stoji zlatan hrt, zlatna kvočka i zlatni pilići, zlatno proso zobljući“. Zlatni konj bješe starčev, pa, kad kraljević na njem bježi sa hrtom, kvočkom i pilićima, hoće starac na jarcu za njim i za konjem u potjeru. Izmakoše, uz razna čuda, bjegunci. Eto je kraljeviću prosto i od starca, koji ga posavjetova još jednom. Kad ono puče glas, da kralj daje ćer pregaocu najboljemu, kraljević preodjenuo sve svoje, konja, hrta, kvočku i piliće zlatne: na konja navukao magareću kožu. S ovakim konjem i hrtom preskoči ogromnu jamu, po kraljevu oglasu. Prividnog magarca i ružnog konjika, a i ćer, kralj dao utamničiti, kad li eto sva tamnica sjajem sjala. Svome sinu onda otac opere ruke, dok mati i prva dva brata poslužuju. San se izvrši. — Ko je upućen u sravnjivanje mitova arijskog roda, zna, da mi u ovoj priči pred sobom inamo božju historiju jutrenjega Sunca.

Na str. 119, poslije riječi sitosti. *pristaviti opasku*:

Isporedi *sporiti*, u poslovičnoj izreci: „Tugja ruka ne spori“. „Spor“ je i hljeb, koji dugo traje. A „spor“ ili „sporiš“, drukčije „paprac“, čudotvorna je trava (vidi u *Dijelu I* opasku na str. 120—2), te i čudno liječi. U Užičkome, u Srbiji, na šte srca neki jedu sporiš, od groznice (Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, s. 143).

Na istoj strani, u retku 12, poslije riječi petanje. *pristaviti*:

Sedmoro i petoro izilaze takogjer, kad se čini čine: bonome od vrućice „donese se iz pet bašta trave, i sa sedam izvora vode[1]“. Ovo u Srbiji; a u Slavoniji, uharno i zdravo je sedmoro, u ljetno doba kosidbe. Kod skupljanja sijena, žene, kad je podne, uzmu sedam slamaka i metnu u njedra. Kod kuće na večer, zamotaju ih u sedam krpica, pa sedmi dan opet, kad zvoni podne, izvade ih i sažegu, dok sedam puta pozdrave Gospu. Pepeo izgorenih sla-

[1] Milićevića *živ. Srca*, Gl. XXXVII, str. 145.

Digitized by Google

maka lijek je za glavobolju, a i trudna žena, pije li od njega pomalo u vodi do sedam puta, lašnji će joj biti porogjaj[1]. Ovako se i u običajima drži sedmanje i petanje. Sedmaju često i svi Slaveni.

[1] Ilića *obič.*, na str. 179.

Na str. 121, poslije retka 14 pristaviti novu alineju:

Tu malo prije razložismo grabancijašku školu dvanaestorice, kao mitično kolo Sunčevih likova. U priči jednoj iz Slavonije[1] nalazimo školu istu, sa sedmoricom. Seljacima negdje, mužu i ženi, bio sinčić bistre pameti, pa u sedmoj godini dali ga u školu na nauku k čudnome učitelju. Školu tražeći i vodeći sinčića, otac srete „vremešna gospodina, s palicom i knjigom u ruci: šeta se gospodin, postoji i čita iz knjige". Ovaj učitelj bio glavom vrag. Od oca uze sina u svoju školu; školski je rok od sedam neprekidnih godina; za to vrijeme, otac i majka ne će svoje dijete vidjeti. Kad se rok navrši, seljak ode po sina u planinu u učiteljev gradić. Oca snašlo čudo: ne može da pozna sina. Ima u školi „sedam djaka jednovršnjaka, svi momčići u petnaestoj godini, svi jednaka uzrasta, stasa i obraza, svi podjednako obučeni". Zablehne se seljak tim više, što, u toj sedmorici nepoznavajući sina, bilo reda pustiti ga tamo za još sedam godina. Nego, sin dogje k ocu u gluho doba noći, kaza mu sve, i trećeg jutra, na treće uglede, po dogovoru namignu okom na oca, te se oprosti učitelja. Za tim sin obogati roditelja svoga, pretvarajući se u ugojena brava, pa i u lijepa vola i konja. Učitelj, koji mu je uvijek po tragu, kupuje ga redom za skupe novce, a vražje se zamke svaki put mladić rješava, jer otac diže s njega k sebi ular. Ali kad se trećom pretvori u lijepa konja, osta ular na njemu, te podpade na novo pod vlast učiteljevu. Zaredilo opet kojekakvo prometanje megju njim i vragom sve dotle, dok najposlije djak nadmudrio učitelja i oženio se nekom krasnom gospodskom djevojkom. Mladiću, već majstoru, otac uzviknuo: „Sinko! ti si mi izučio grabancijašku školu!"

Ako je autentična jedna pjesma, zabilježena od Ilića[2], mi bi imali i potpuni dokaz, da svekoliko sedmanje, koje nam sačuva tradicija, baš poteče od Sunca sedmostrukog[3]. Evo pjesme: „U

[1] Stojanovića *prip.*, 15.

[2] *Obič.*, na str. 182. Ilić piše, da je Tovarnička.

[3] Pritvrdila bi se moja hipoteza o sedmostrukom Suncu tim jače, što, prije izložene hipoteze, Ilićeva pjesma ne bijaše meni poznata.

Digitized by Google

visokoj kuli Ivanovoj — tužno zlato leži zatvoreno, — zatvoreno pod sedam zatvora. — Zlato kuka kako kukavica, — i nabraja kano lastavica, — da b' ju tkogod u tavnici čuo. — Ali sužnja nitko i ne sluša. — Sam je čulo Sunce u po dana, — s sedam neba, kroz sedam pendžera. — Smilova se Sunce u po dana, — smilova se sa sedam žarova, — pak joj pusti do sedam žarova — s sedam neba kroz sedam pendžera, — da se zlato malo pokrijepi, — pokrijepi i s zdravljem sastane".

Na str. 126, u retku 4, poslije riječi Sabina *pristaviti*:

A u vrlo znatnoj jednoj priči o Sabinu Numi, opet je tu kolo dvanaestorice. Rimski kralj Numa ne znajući, kako je red k zemlji primamiti i umilostiviti gromovnog Jupitra *(Jupiter Elicius)*, sazna tajnu od dvanaestero čistih *(casti)* mladića. Pritajala se dvanaestorica do izvora u lugu aventinskom, gdje dolažaše bog Piko sa svojim sinom Faunom. Svaki od mladića držaše u ruci lanac: Piko i Fauno opojiše se vinom i medovinom, što nagjoše kod izvora; zaspala dva boga dvanaestorci svezaše, pa doznaše od njih tajnu o gromu, koju po tom dokazaše Numi.

Na str. 128, poslije retka 23 pristaviti novu alineju:

Ne samo Skandinavima, nego i Anglosasima, poznato je kolo dvanaestorice, pa je stavljeno u odnošaj s Wôdanom, ili Odhinom. To je vidjeti iz jednog običaja, koji se po svjedočanstvu Waltera Scotta[1], držao u Engleskoj u staro doba još onda, gdje Anglosasi već davno bijahu postali hristjani. Kad bi se sklapale zaruke, to neki zaručnici činjahu pred Wôdanovim oltarom. Taj oltar bio jedan krug kamena, bogu posvećenih, te oko njega stajaše dvanaest momaka raspletenih kosa. Od dvoje zaručnika ko bi zadanu vjeru prevjerio, njega bi ukleli, neka ga dvanaest mačeva posiječe, a neka mu jadi budu veći, nego što bi ih dvanaest djevojaka govorom i pjesmom moglo oplakati. Ovi nam je običaj spojiti s mitom skandinavskim, kojeg čas prije privedosmo. Angli su Germani suevijskog porijekla, a Anglosasi najbliži susjedi Skandinavima.

[1] U *Grofu Pariškom*, knj. II, gl. 4.

Na početku str. 129, dodati sve ovo:

Kako vidjesmo, vijesti o sjevero-zapadnim slavenskim bogovima, priopćene od njemačkih hroničara, dadoše nam neko uporište, na koje mogosmo donekud nasloniti dvanaestoricu, sedmoricu i petoricu čudesnih prikaza u našoj pučkoj tradiciji. Ali za devetero prikaza, ili likova, u slavenskoj mitologiji nije govora. A opet devetanje, u nas Srba i Hrvata, ističe se veoma: ima ga svakojaka,

Digitized by Google

ide posvuda, i po svojemu tragu prosipa poveće ostatke nesumnjivog mita.

Već čusmo pričanje o devet divova, pak i ono o devet opasnih planina i o devet soba, što kroz njih prolazi treći brat, koji je, u arijskoj mitologiji, treće Sunce noćno. Spram devet divova i devet opasnih planina i soba, često se u pričama spominje devet braće, ili devet sinova, pa ovi u opće rade ono, što i dvanaestorci. A u jednoj priči[1], pripovijeda se o čudnom nojevu gnijezdu: zmaj proždire nojčad sve do devete godine. U Srbiji, prije sedme ili devete godine, djeci muškoj ne oblače gaće[2]. U Crnoj Gori, devetanje ulazi u veliku jednu kletvu: „Zakleću ti se u devet jutara na dvanaest muških glava, u crkvi i pod ćivot svetog Petra[3]!“ Ulazi i u bajanje, sada šaljivo, ali bez sumnje nekad ozbiljno. Naime u Srbiji, kad se ko potuži na čir, reknu mu u šali, da oko njega probaje ovako: „Čire, mire, oko tebe devet braće bilo[4]!“ A u svemu našem običnom govoru, koliko je često devetanje, dosta je to samo spomenuti.

U jednoj narodnoj priči, iz Bačke[5], ima ova zagonetka: „Tri hrane i napajaju devet, a devet nemogu tri, a svi su jednaki, svi vršnjaci i parjaci: tri šarena, tri zlaćana, tri bogata, tri zubata“. Ta se zagonetka tumači: „Tri proljetna mjeseca hrane i ostalih devet. Ako Bog u ona tri mjeseca kišom i rosom, podobom i ugodnim zrakom usjeve okrijepi, bude rodna godina; ako li ne, bude gladna: to je: tri mogu hraniti devet, a devet ne može tri“. Iz ovog pučkog tumačenja izlazi, da devet, a odnosno i dvanaest braće jednake, u ranijoj, u inicialnoj zamisli naroda, prikazivaše mjesece u godini. Od mjeseca, uobražena u lice nekoje, do Sunca boga, koji tim mjesecem vlada, nema pak do samo korak jedan.

Vrijedno je, da se zabilježi i ovo. U jednoj pjesmi slavonskoj čitamo ove stihove: „Der saveži Šestokrilovića, — koji nosi do devet mačeva, — i desetog pernog buzdovana, — koji važe za stotinu oka[6]“. Nije nam ovdje znamenit Šestokrilović, ako je baš i čudan, pošto ne znamo, što je on. Neki Šestokrilović još gdjegod u pjesmama izlazi, no nije pobliže označen, te mu biće ne raza-

[1] Kojanova *prip.*, 9.
[2] Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, na str. 176.
[3] Medakovića *živ. Crnog.*, na str. 138.
[4] Vuk. *posl.*
[5] Priča 9, u Stojanovićevoj zbirci.
[6] Ilića *obič.*, na str. 286—7, v. 114—7.

Digitized by Google

biramo. Ali slika od devet mačeva, što ih on ovdje nosi uz deseti buzdovan, nama je posve poznata. Mi čusmo Saksa Gramatika, gdje na ostrvu Rujani opisuje slavenskoga boga Rujevida, čiji kip nošaše do sedam mačeva u korama pripetih ciglome pasu, uz još osmi mač, koji on držaše trgnut u desnoj ruci[1]. Slika u Saksu i u našoj pjesmi jednaka je; samo što je tamo sedam, dok je amo devet mačeva, a, mjesto desetog povagjenog mača, stoji amo buzdozan od stotinu oka.

Devetero braće, ili devetero sinova, i u pjesmama na vidik izlazi. Dapače je pjevanje o toj devetorici, kako široko, tako i općenito. Čuje se s kraja na kraj srpske i hrvatske zemlje, pa oni ili ovi stih dotičnih pjesama zvuči otajnim nekim glasom.

Sljepačke su pjesme, nerijetko, davnoga kova. U Slavoniji, po pazarima slijepci raznose jednu[2], koja počinje ovako: „Hrani majka do devet sinova, — sve preslicom i rukom desnicom; — a kad ih je jadna othranila, — svih devet ih tada oženila. — Onda vele svih devet sinova: — Hodi, majko kud je tebi drago, — sada nami za potrebu nisi". — Majka, otpuštena, ode u goru crnu, da „tamo pase tri godine travu, — travu pase, a rosicu pije". To je Bogu žao, i pošlje k njoj svetitelja Petra, koji s majkom ide da vidi, što braća rade. „Uzme Petar letkinju mladicu, — pak mi idu dvoru bijelomu: — Bog pomozi, svih devet sinova! — Prekriži ih letkinjom mladicom, — stvoriše se od devet sinova — sve do devet tvrdih kamenova, — a od ono sve devet snašica — stvoriše se devet ljutih zmija. — Al' govori svetitelju Petar: — Bi li rada, sirotice stara, — da ti koga opet dignem sina? — Al' govori sirotica stara: — Digni mi Petra najmlagjega. — On prekriži letkinjom mladicom, — i diže joj najmlagjega sina. — Al' govori svetitelju Petre: — Evo tebi, sirotice stara, — devet hvala, a u jednom hrana".

Ove je pjesme malo različita verzija ona pjesma, što ju pjevaju u jugo-istočnim krajevima naroda, a počinje: „Hrani majka devet milih sina. — devet sina ka' devet sokola[3]". Othranila ih, iženila ih, pa jednom, kad bijahu na lovu, utamani ih „crna nesreća[4]".

[1] Saxonis Gram. *Hist. Dan.*, p. 293—4: „. . . . gladios, cum va ginis uni cingulo appensos, ejus lateri artifex conciliaverat Octavum in dextra destrictum tenebat".

[2] Ilića *obič.*, na str. 79—81.

[3] Stojadinovićeve zbirke knj. II, 1, v. 1—2.

[4] V. 18.

Digitized by Google

Neki kesedžija Korun posjekao ih, odveo im devet ljuba, i posječenih objesio glave na jeli, pred dvorom svojim: „na jeli devet suvih grana, — na granama devet suvih glava[1]“. Čemerna majka u jauku je za devet godina, „dok se Bogu vrlo ražalilo, — te joj dade sina iznenada. — Lijepo mu ime nagjenula, — nagjenula: dijete Nenade[2]“. Čudno dijete raste kao iz trave: u dvanaestoj godini latilo se oružja, i pošlo, da traži razbojnika. Umori ovoga, oprosti devet robinjica, snaha svojih, i poskinu devet suhih glava.

Iz okolnosti, što sinovi, umirući, ostavljaju majku sirotu, razvi se, u našem epu, još slika sporedna od devet neblagodarnih sinova. Mater sinovi otjerali u planinu, a poslije toga, božjom kaznom, oni se skamenili: „Devet sina, devet kamenova, — devet snaha, devet ljutih zmija[3]“. Ojagjeloj ženi onda se smilovala dva mlada putnika, ili, po verziji druge pjesme, dva joj mlada unuka; prikazivani su ti unuci kao „dva zlatna goluba: — oni lete od stene do stene[4]“.

Pogibija devetero braće nigdje se ne pjeva savršenije, kao što u mukloj i tajnovitoj pjesmi Vukove zbirke, pod naslovom: „Braća i sestra[5]“. Pjesma začinje: „Rani majka devet milih sina, — i desetu šćercu mljezinicu; — ranila ih, dok ih odranila, — dokle bili sini na ženidbu, — a djevojka bila na udaju[6]“. Tri prosca prose djevojku; braća je daju banu iz preko mora, i njoj vele: „Mi ćemo te često pohoditi, — u godini svakoga mjeseca[7]“. Pošla onamo sestra, „al' da vidiš čuda velikoga! — Ja Bog pušća od sebe moriju, — te pomori devet milih brata, — sama osta samorana majka. — Tako stade tri godine dana[8]“. Jetrve iz preko mora kore novu svoju drugaricu, da je vrlo brzo braći omrznula, što braća eto ne će da nju pohode. Sestra ljuto pišti, — „al' se milu Bogu ražalilo, — pa on posla dva svoja angjela: — Id'te dolje, dva moja angjela, — do bijela groba Jovanova, — Jovanova, brata najmlagjega, — vašijem ga duhom zadanite, — od groba mu konja načinite, — od zemljice mijes'te kolače, — od pokrova režite darove,

---

[1] V. 109—10.
[2] V. 131—4.
[3] Vuk. *pjes.*, knj. I, 204, v. 35—6.
[4] Id., ib., 205, v. 26—7.
[5] Id, knj. II, 9.
[6] V. 1—5.
[7] V. 14—5.
[8] V. 19—23.

Digitized by Google

— spremite ga sestri u pohode[1]". Hitro to izvršila dva božja angjela, te uskrsnuti najmlagji brat došao sestri u pohode. Pita ga sestra: Što si tako, brate, potavnjeo? — Baš kan' da si pod zemljicom bio? — Besjedi joj nejačak Jovane: — Šuti, sejo, ako Boga znadeš! — Mene jeste golema nevolja, — dok sam osam brata oženio — i dvorio osam milih snaha; — a kako se braća iženiše, — devet b'jelih kuća načinismo; — za to sam ti pocrnjeo, sejo[2]!" Tu ostao brat sa sestrom „tri bijela dana[3]", pa se sestra sprema na put i oprema darove braći. Brat je ustavljao, ali ona ne će da tamo ostane. „Otale se Jovo podigao — i sa njime sestrica Jelica. — A kad blizu dvora dolaziše, — kod dvora je prebijela crkva, — pa besjedi nejačak Jovane: — Ti počekaj, moja mila sejo, — dok ja odem za bijelu crkvu: — kad smo srednjeg brata oženili, — ja sam zlatan prsten izgubio. — Da potražim, moja mila sejo[4]!" Brat povrati se u grob, a sestra čekala te čekala, dok se jadu dosjetila. Brzo ide bijelome dvoru, ali u dvoru kuka sinja kukavica, ostarjela majka: „Jadna majko, otvori mi vrata! — Id' odatle, od Boga morijo! — Devet si mi sina umorila, — i men' hoćeš ostarilu majku[5]?" Ipak majka otvorila vrata ćerci Jelici: „zakukaše, kano kukavice, — rukama se b'jelim zagrliše, — obje mrtve na zemlju padoše[6]".

Priberimo iz ovih pjesama crte najoznačnije. Kad ih svetitelj Petar prekrsti ljetkinjom mladicom, skameni se devet braće; kad on opet prekrsti istom ljetnom mladicom, oživje brat najmlagji. Dakle je ljetna mladica braći zlamenje. Ako devetorci propadaju nakon ljeta, oni će na novo, rednjom vječnom, uskrsnuti svake u boga godine, uskrsnuti zelenilom i plodom prirode. Napram mladice ljetkinje stoji posve naravno, u drugoj pjesmi, vješanje braće na devet suhih grana". U pjesmama braća se vješaju, ili se kamene: okamenjenje božanskih bića mi često susretamo u mitologiji arijskoj. Rekosmo, da braća postojanim redom pomiru i iz mrtvih se dižu. To nam kazuju, ako i različito, skoro sve pjesme: svetitelj Petar uskrsava brata najmlagjega; Bog stvara iznenada dijete Nenada; dva putnika, ili dva božja angjela, zadahnjuju u grobu nejačka

[1] V. 34—43.
[2] V. 66—75.
[3] V. 76.
[4] V. 87—96.
[5] V. 111—5.
[6] V. 121—3.

Digitized by Google

Jovana. Braća načinjaju devet bijelih kuća: sunčane kuće na nebu, po mjesečnom Sunčevu hodu, poznate su u mitologiji i u staroj astronomiji. Sunčev je simbol takogjer zlatni prsten. Nejačak Jovan izgubi ga, kada je srednji brat oženjen. Po pučkoj gore pomenutoj zagoneci o jednom skupu triju proljetnih mjeseca i o drugom skupu sviju ostalih, srednji brat bio bi ovdje Sunce, valjda u oktobru mjesecu, poljskim plodom opražnjenu. Nego, ako godišnja Sunca po mjesecima podijelimo u dva skupa od triju zimnih i devet ljetnih, što je i naravnije za priproste ljude, koji žive stojeći pod dubokim dojmom prirode tamne i vidne, tad bi srednji brat prije oličio Sunce u junu. Odskočilo onda Sunce do najveće godišnje svoje visine na nebu, no eno mu odmah i uvratina, s kojih će sve to više opadati: srednji brat izgubio zlatan prsten. Nakon navršenih devet ljetnih i pogodnih mjeseca, taj je zlatni prsten kroz tri zimna mjeseca kao zatomljen: devetero braće leglo u grob, desila se crna nesreća, napao i usmrtio braću oni crni zlotvor, oni zloduh, o kome nam govore pjesme. Zlotvor prevlagjuje za tri razdobja, za tri godine dana, za tri bijela dana, kako pjesme kažu. Stalno je u svima pjesmama ovo primetanje, ova apozicija broja tri k broju devet braće, te je ne ćemo uzeti kao slučajnu. U ostalom, slavenska mitologija zna za godišnje zlotvore, koji se zovu Bijesi, a bore se protiv godišnjih Bogova. Ako se Bijesi uzalud bore kroz ljeto, a to kroz zimu prevlast je njihova. Osim same riječi *bijes*, valjda je u nas sačuvana i druga uspomena o njima. Kako to već čusmo, u pučkim pričama razmeće se devet divova, a u mitskom krugu pjesama o Momiru i Grozdi vigjamo devet crnih napasnika, devet crnih vezirova s poglavicom Todorom vezirom.

Dovde raspravljenoj devetorici neimenovane braće naših priča i pjesama ja sam rad primaknuti glasovitu devetoricu epskih Jugovića.

Devet Jugovića i otac im Jug Bogdan, po pričanju našeg epa, pripleteni su u one tragične prizore, koji se odmotavaju na pozorištu velike srpske propasti. Od Jugovića nema na Kosovu hitrijih, sjajnijih propadnika. Dika ih je vidjeti mlade, čile, prikladne tijelom i odijelom, okupljene oko ponositog oca, vlasteoskog Bogdana, a čudo ih je gledati, gdje na bijesnim konjima, dok pod njima tutnji zemlja, bezobzirce prvi srću u boj. Ali viteška ova četa, sva ova uzvišena porodica, valjda čitavim bićem svojim, ulazi, prije nego u historiju, samo u hram mita.

Digitized by Google

Mi devet Jugovića privezujemo mitskoj devetorici braće ili sinova, koju naprijed ispitasmo, najprvo s ova dva razloga. U devetorici neopredijeljene braće pučkih priča i pjesama, ciglo jedno lično ime izlazi na vidik: brat najmlagji zove se Nenad. Opet Nenad ime je, u nekim pjesmama, što pripadaju krugu Juga i Jugovića, najmlagjemu Bogdanovu sinu. Drugi je razlog ovaj. Sa devet neopredijeljene braće baje se, kako vidjesmo: „Čire, mire, oko tebe devet braće bilo!“ Jednako se baje i sa Jugovićima. U Srbiji, kad se kome ispela guka oko vrata, ukuva se dosta bijele repe, i njom vrućom obloži se vrat, pa baju: „Pošlo 9 braće, 9 Jugovića: svi su 9 izginuli, i samo je ostalo od 9, 8; od 8, 7; od 7, 6; od 6, 5; od 5, 4; od 4 3; od 3, 2; od 2, 1; a od 1, nijedan[1]“.

S historijskim licima niko, u narodu, ne će probajati, dok hoće s mitičnima. Pri bolesti, u pučkoj iatriji, čovjek ne pomaže, a pomaže biće božansko. Nas o božjem značaju Jugovićâ uvjerava pak i sve ono, što ep o njima pripovijeda.

Kao što je u Juga Bogdana krasno kolo od devet sinova, tako je u njega i veliko gospodsko imanje „od devet zelenih livada“ i „od devet vinograda“, pa „sve mu loze l'jepo iscvjetale[2]“. Ko da ovdje odmah ne pomisli na paralelni mitski pojam o devet „mladica letkinja“, što ih nagjosmo u devet braće neimenovane? U pjesmama o Jugovićima naglašuju se svuda ti njihovi rodni vinogradi. Ali nesreća tako isto bije Juga i Jugoviće, kako crna sudbina upropašćuje devet sinova uz majku sirotu. Oni su vinogradi od dušmanina harani[3], ili Jug se uvalio u dug, te „prodaje devet vinograda — i desetu crljenku jabuku, — ne bi li se duga odužio[4]“, ili Jugovići „sve carevo prodadoše pivo[5]“. Šta više, Jug hoće da proda i staru majku, pa, mjesto nje, prodaje ljubu teškim srcem „carevu haznadaru[7]“. No je prodana ljuba haznadaru sestra, i eto čuda: „Vedro nebo sa četiri strane — poklopiše crni oblakovi, — božje vr'jeme udarilo biše[8]“. Zbog svega toga Jug i djeca mu, po

[1] Milićevića *živ Srba*, Gl. XXXVII, str. 154.
[2] Jukića *pjes.*, knj. I, 5.
[3] Vuk. *pjes.*, knj. II, 39.
[4] Id., knj. I, 725, v. 4—6.
[5] Id., knj. II, 76, v. 114.
[6] Id., knj. I, 725, v. 14—6.
[7] Jukića *pjes.*, knj. I, 5, v. 61.
[8] Id., ib., v. 83—5.

Digitized by Google

riječi pjesme, pravi su „božji nesretnici[1]“. Poređ velikog sjaja, kojim blistaju, i žestokog junaštva, kojim se odlikuju, Jugovići su, u gdjekojoj pjesmi, pučkome srcu zazorni. U Vukovoj pjesmi o „zidanju Ravanice“, gdje je čudna smjesa stare i nove vjere, Jugu i Jugovićima red je prihranjivati majstore i saraore. Car postavi „Rada neimara, — a aščije (kuvare, hranitelje) devet Jugovića — nastojnika starca Jug-Bogdana, — da se gradi dvanaest godina; — a majstoru po dukat nadnice, — napojnica po tri oke vina, — da svetkuju Petku i Negjelju. — Započeše Ravanicu crkvu. — Kurve jedne devet Jugovića — sve carevo prodadoše pivo, — i carevu haznu zatomiše, — i nadnicu laku ostaviše, — a nadnicu po jednu aspricu, — napojnicu po jednu čašicu. — Ne svetkuju Petku ni Negjelju, — ni Iliju, koji gromom bije, — ni Mariju, koja ognjem pali[2]“. Radi toga prikraćivanja, car nakan bio vješati Juga i nevjerne Jugoviće, no ih Miloš spasava, pak ih dade u tamnicu Relje krilatoga, „da ih rani medom i šećerom, — a da poji vinom i rakijom[3]“. I pokraj sve nevjere, Jug i Jugovići ipak „zgodno načinili crkvu[4]“, načinili u dvanaest godina. Brojevi isti izlaze i ovdje, kao i kod neimenovanih devetoraca; izlazi i vješanje, pa je i majka slična kod jednih i kod drugih. U devetoraca sinovi su tvrda srca i otjeraju mater u planinu u Jugovića tvrda je srca sama mati[5]. Jednako uz sinove zaglaviše obje majke: „Nadula se Jugovića majka, — nadula se, pa se i raspade, — za svojijeh devet sinova — i desetim star-Jugom Bogdanom[6]“.

Držeći se mita o Suncu godišnjem, olako sve shvaćamo u ovoj historiji Jugovića. Shvaćamo i ono, što nije bilježeno kod pregjašnjih devetoraca. Jugovići posjeduju vinograde i pivo, a hranitelji su za to, što ljetina i devet ljetnih Sunaca odista hrane rod ljudski. Harani su im pak vinogradi, božji su nesretnici, zadužuju se, zatomljuju carevu haznu onda, kad nestaje rodnog ljeta i nastupa gladna zima. Ne svetkuju Iliju, koji gromom bije, ni Mariju, koja ognjem pali, jer su Gromovnik i Munja preko zime ušutkani. Sa zime polomljeni su svi bogovi, te i Jugovići, ili propadaju, ili stoje u tamnici. Ali su u tamnici Hrelje krilatoga, gdje se hrane

[1] Vuk. *pjes.*, knj. II, 36, str. 205.
[2] Id., ib., v. 105—21.
[3] V. 227—8.
[4] V. 232.
[5] Id., ib., 48.
[6] V. 82—5.

Digitized by Google

medom i šećerom, a poje se vinom. U krilatome Hrelji mi drugdje nagagjasmo lik jedan sunčani. U sunčanoj dakle uzi oni se hrane svjetlošću, s kojom će opet bahnuti pri novoj godini, u prirodi odmrznutoj, uz jake proljetne vjetrove.

Jugu i Jugovićima ime je od juga, što znači dvoje: topla strana svijeta i topao vjetar. Naći je, u našim pjesmama, potpunu personifikaciju Juga vjetra: „Jug poćera po nebu oblake, — doćera ih Sjeveru na dvore. — U Sjevera lijepa gjevojka, — Jug je prosi, Sjever se ponosi, — dva se silna vjetra zavadiše, — zavadi se Juže sa Sjeverom, — svim' vodama oni zanjijaše, — zanjijaše carevim bunarom[1]". — „Vijer prosi u Juga gjevojku, — Vijer prosi, a Jug se ponosi; — tu su mi se vjetri zavadili, — a studene vode pomutile[2]". — „Jug poćera po nebu oblake, — i doćera Sjeveru na vrata. — U Sjevera lijepa gjevojka, — Jug je prosi, Sjever se ponosi: — „Od' otalen, jedan mutivodo. — sve mi jesi vode zamutio, — do lijepa Gjurgjeva bunara[3]". Ovi vjetrni Jug kao da je jedno s Jug-Bogdanom. Kaže se u staroj pjesmi: „Ako moreš vetar uhvatiti, — to i tvoga Ljuticu Bogdana[4]". Opet u pjesmici starinskoj, neko momče mlado čezne za sejom Jugovićâ, a ovi oko nje sazidali kulu, pa seja moli Boga ovako: „Daj mi, Bože, vjetra jesenskoga, — da obori kulu Jugovića[5]". Sa jesenskim vjetrom, koji naviješta zimu, oboreni su Jugovići; topli Jug ustupa mjesto mrzlome Sjeveru. U istom obličju vjetrova izviruje iz pjesama i ono devet braće, imenom nenaznačene. U jednoj svatovskoj pjesmici, mladoženja, izmegju devet brata, ide na vojsku, pa mladu tješi, veleći joj, da će ona ostati u svekra i svekrve, kod osam svojih djevera i osam jetrva. Mlada odgovara: „Što mi je svekar s svekrvom, — to mi je staro nejako; — što su mi osam djevera, — to su mi vjetri po gori; — što su mi osam jetrva, — to su mi zv'jezde po nebu[6]".

Po svemu ovome je suditi, da Jug i Jugovići bijahu shvaćani, ne samo kao sunačna, nego još i kao vjetrna bića. U prirodnoj mitologiji nas nizašto ne iznenagjuje sraščenje dviju naravi, sunačne i vjetrne. Od proljeća do jeseni, uz topla Sunca kreću se i

[1] Petranovića *pjes*, knj. I, 9, v. 1—8.
[2] Id., ib., 8, v. 1—4.
[3] Kralića *pjes.*, knj. I, 59, v. 1—7.
[4] Vuk. *pjes.*, knj. I, 724, v. 94—5.
[5] Krasića *pjes.*, knj. I, 43, v. 16—7.
[6] Vuk. *pjes.*, knj. I, 125, v. 21—6.

Digitized by Google

topli pogodni vjetrovi, kojima je začetnik Jug. Po krajevima sjevernim dah jugovine ne vere se, kao što u zemljama oko Sredozemnog mora, teškim olovnim krilom; na sjeveru, pod Jugom kopni snijeg i oživljuju vode slegjene. U našem je jeziku čuti izraz: odjugovi se snijeg[7]. Jug donosio ljetnu toplinu zakarpatskim našim ocima, pa i u samoj Iliriji donosi je zagorskim stanovnicima. Jug bio uvijek dobro došao, uz blagovijest proljeća i zemaljskog novog roda. Označuje Jug čitavo ljeto, kao što je protivni Sjever oznaka zime, a za to i naša pjesma veli: „Progovara od Dečana kralje: — O čobani, moja gjeco draga! — Bog vam dao i Bogorodica — ljeto južno, a zimu sjevernu. — Kad vam bila ljeti jugovina, — od neba vam rosa porosila, — a od zemlje rogja poplodila, — te vam svaka sjemena rodila[2]!“ Poljaci, u pogansko svoje doba, obožavali Vjetra boga, i čuli ga ljeti u lahoru, što lijeće povrh žitnoga klasja, gibajući ga, ili njega čuli, gdje kroz lišće u šumi zviždi[3]. U pričama kajkavskim, Jug je „najstrahoviteši od sveh vetrov“, i duha nad čarobnim Molin-gradom[4]. Najstrašniji Jug biće za to, što je jakost njegova veća od jakosti protivnog Sjevera. Na strašnog živog Vjetra, bio to Jug ili Sjever, pokazuje i plastična forma ovih naših pučkih kletava: „Tako u mahniti vjetar ne udrio!“ — „Tako od mene vjetar meso ne nosio[5]!“

Na umu imajući strahotu božjeg vjetra, razumijevamo valjda navadni nadimak „Ljutica“ u Jug-Bogdana, pa i narodnu epsku prikazu toga ljutoga borca. Jug Bogdan veliki je prsljivac i svi su Jugovići plahi. Jugovići su sjajni i zlatom obasuti, ali su silni, bijesni, a od sebe ljuti i uporni. Gnjevljiva Ljutice Bogdana, i vinograda njegova, čuvaju se i najhrabriji junaci[6]. U pjesmama, kao da vjetrna huka prati Juga i Jugoviće: „Staće jeka polja širokoga, — hoće naljeć' stari Jug-Bogdane, — a za njime devet Jugovića. — Jugovići, silni i bijesni, — sve uz polje konje priječaju[7]“. — „Stade tutanj poljem širokijem, — dok evo ti starca Jug-Bogdana[8]“. — „Kad uz polje načera (Bogdan) paripa, —

[1] Stojadinovića *pjes.*, knj. I, 5, v. 121: „Snijeg pada, pa se odjugovi“. Isporedi i drugi izraz: „Jugov snijeg“.
[2] Petranovića *pjes.*, knj. III, 10, v. 200—7.
[3] Orbini, *Il regno degli Slavi*, p. 53.
[4] Valjavca *prip.*, 4. — U priči Krauszove zbirke, I B., 83, kada vila platno bijeli, Jug ono platno suši.
[5] Vuk. *posl.*
[6] Vuk. *pjes.*, knj. II, 39.
[7] Petranovića *pjes.*, knj. II, 15, v. 97—101.
[8] Id., ib., v. 269—70.

Digitized by Google

izvija ga nebu pod oblake[1]". — U svima zbirkama narodnih pjesama, Jug i Jugovići, kao što plamte srdžbom s malenkosti svake, tako i na svakoga udaraju ršumom. Zar nam je i to pripaziti, da Jug, kad druge gona, rado se razmeće „na krstatim putima[2]", kako se ono i vjetrovi, po pučkoj izreci, „zakrštavaju", te se valja čuvati od „smućenih vjetrova". Može biti, da vjetrnoj mu naravi pripada još i to, što se Jug, i svi njegovi, opisuju kao ćudi prevrtljive[3].

Nego je jedno u Jug-Bogdana, što bez sumnje pristaje božanskome Vjetru, kako ga mišljahu svi Arijci. Jug drži do sebe knjige, koje su nazvane „starostavne[4]", pa proriče. Mi znamo, da vjetrovi, osobito vjetar vijorni uz dugi tutanj groma, Arijcima bijahu glasi proročki. Vjetrni glas ječi žalosno i muklo, glas taj ljudsku dušu potresa. Iz vjetra razabirahu Arijci vrijeme, koje će nastanuti. U našim pjesmama, stari Jug Bogdan „kazuje posljednje vrijeme". Obično proroštvo starog Juga ovo je: „Nastanuće posljednje vrijeme, — nestanuće ovce i pšenice, — i u polju pčele i cvijeta[5]". Svake godine to se proroštvo vrši na samom Jugu i na Jugovićima. U polju nestaje i pčele i cvijeta, kad je leglo ljeto s posljednjim jesenskim vjetrom i gromom. Sa zimom, koja nastupa, propašće sjajno kolo Jugovića. Pučka historija uze od mita u naruč ovu božju pogibiju, pak Jugoviće prenese na Kosovo, gdje su oni svi redom poraženi.

Prepuštajući Jugoviće godišnjemu mitu sunčanom i vjeternom, shvaćamo i drugu verziju pjesama o tek djelomičnoj pogibiji djece Jugove. Ljutica Bogdan jednom ukrao krila vili brodarici i onda je vjenčao sebi. Od nje Bogdan dobio dva sina, Straila i Nenada Vila najposlije Bogdana odbježe, koji strijelja za njom „od zlata strijelom[6]", što nosi u desnoj ruci. Ali, mjesto odbjeglice, ustrijeli on nehotice svoga Nenada. Preminu Nenad, a od žalosti preminu i vila. Ovim kazivanjem Bogdan upada u potpuni mit. Krila oteta nekoj božanskoj ženi, koja se kupa, pa prisilno vjenčanje, pa konačni bijeg, kad žena opet do svojih krila dogje, to je, kako više puta vidjesmo, mitska priča ne samo slavenska, nego i germanska, a poglavito anglosaska. Što Bogdanu nemilo propada najmlagji

[1] Id., knj. II, 39, v. 175—6.
[2] Vuk. *pjes.*, knj. I, 724, v. 134 i 157.
[3] Id., knj. II, 44.
[4] Ili „starostavne", ili „carostavne".
[5] Vuk. *pjes.*, knj. II, 32, v. 107—9.
[6] Petranovića *pjes.*, knj. II, 30, v. 40.

Digitized by Google

Nenad, a pri tom umire i majka, to je motiv, koji mi već čusmo u pričanju o devet po imenu nenaznačene braće.

Pošto govorimo o mitičnom biću Juga i Jugovićâ, treba da uočimo još okolnost jednu. Bistra historija ne zna kazati, otkle su i koji su ono vitezi ili gospodari. Historija nema nikakovih čistih vijesti o toj srpskoj, po glasu pjesama presjajnoj porodici. A ni sama pučka tradicija ne može da njih priveže kakvoj pokrajini, stanovitome mjestu na narodnoj zemlji. Jugovići su svuda i nikuda. Raznosi ih tradicija od sjevernih krajeva do najjužnijih, što je opet neki znak, da oni svagdje vole boraviti, nego li u historiji. Tako, na primjer, potomci pošljednjih pokrštenika, na zemljištu neretvanske Poganije, pritežu ih k sebi. U okolini makarskoj pjeva se: „Grad gradilo devetero braće, — devet braće, devet Jugovića, — na Viteru, više manastira. — Što bi braća obdan sagradila, — to bi vila obnoć razvalila[1]". Mi nagjosmo Viter i na glasovitom ostrvu Rujani, što bijaše glavno sjedište Svantevidove religije, kod sjevero-zapadnih Slavena[2].

Neko kolo od devetorice bogova nije sasvim nepoznato niti u mitologiji drugih Arijaca. Itali imadu svoje *Dii Novensides* ili *Novensiles*, koji se, u davnim rimskim molitvama, prizivlju ujedno sa *Lares*. Pošto su starodrevni, tamna im je značenja ime i svojstvo; ali je prilika najveća, da u *Novensides* stoji riječ *novem*, devet, a možda se mislilo, da im Jupiter prepusti trijesak[3]. U svome odnosu sa svjetlošću dana, Jupiter bijaše Latinima *Diespiter*, dan-otac, to biva bog dnevne jasnoće. Ovom komparacijom s latinskim mi bi dobili pravo značenje još jednome Jugovu imenu. Zašto je Jug, i zašto je Ljutica, to već kazasmo, no ne rekosmo, otkud mu treće ime Bogdan. *Bog-dan* kao da znači naprosto baš ono, što ove dvije riječi nose: Dan smatran kao bog. Bogdan onda ne bi bio drugo, već lice jedno vrhovnoga Vida, t. j. Vid u dnevnoj svojoj pojavi. Pažnje je vrijedno, da sličnog nekog boga poznaje takogjer mitologija sjevernih Germana. Sasima to je *Bel-deg*, jasni dan[4].

---

[1] Iz rukopisa g. prof. M. Alačevića. Viter je brdo više Bočulje u Zaostrogu.

[2] Vidi u *Dijelu I.*, na str. 79.

[3] Preller, *Röm. Mythol.*, I B., s. 101—3.

[4] Grimm, *Deutsche Mythol.*, s. 183.

Na str. 142, na svršetku prenešene opaske, poslije broja 119—20 *pristaviti*:

Digitized by Google

Pa je još važnije ovo, da prosti naši ljudi i žene možda ničim toliko ne baju, kao što česnom bijela luka i strukom bosiljka. Kako u Italiji, i na našoj zemlji bijeli luk vrlo je koristan porodiljama poslije porogjaja: ušiju ga njima u kapu, da ih brani od zlih očiju (Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 136).

Na str. 145, na svršetku opaske [5], *poslije riječi* okolini. *pristaviti:*

Hrvatskim Zagorcima oni su „stražari", ili „straženjčići" (Kukuljevic, *Vile,* s. 88).

Na str. 164, u retku 15 opaske [2], *izmegju riječi Stana).* — Krepka *dodati:*

A grozničavome naregjuju bajati: „od tri žene, kojima je ime Stana, da uzme soli, hljeba i bela luka, pa to da pojede" (Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 143).

Na str. 168, u retku 12, izmegju riječi bob.[4] — Kao *dodati:*

A u nas vračanje s bobom bijaše zaista jedno od najjačih i najpouzdanijih, ako prosti narod, kad ko što pogodi, ili učini što zgodno, još uvijek u poslovici kaže: „kao da je u bob vračao[1]".

[1] Vuk. *posl.*

Na str. 170, u retku 13, izmegju riječi umrli.[3] — Običaj *dodati:*

Osobito zidari grgjevine mogu smrt da prouzroče, ako čovjeku, koji tuda prolazi i ostavlja stopu, tu stopu oni izmjere, pa mjeru uzidaju. Od take opasnosti najviše treba čuvati ludu djecu[1].

[1] Milićevića *živ. Srba,* Gl. XXXVII, str. 175—6.

Dio V.

U „Radu knj. LXXXV.", na str. 127, u retku 19, poslije riječi silu. *pristaviti opasku:*

I Helenima bijahu poznata drveta ovaka. Barem na ostrvu Samu, žene se zaklinjahu „sjenkama hrasta".

Na istoj strani, u retku 30, izmegju riječi Pronu, — Perunu, *riječ* zar *izmijeniti sa* iliti.

Na str. 139, poslije retka 10, pristaviti novu alineju:

Cudoregje hristjansko zbrisa svaku izravnu pripomenu prikrvja u jednoj našoj pučkoj priči, koja u ostalome iznosi nam skoro sve glavno iz božanske historije mladića Nahoda, samo što je to u drugom sklopu i motivirano drugojačije. Priča je srpska iz požarevačkog okruga[1]. Bio neki čovjek putnik, i došao na konak u

[1] J. B. Vojnović, *Srpske narodne pripovijetke.* Biograd, 1869.

Digitized by Google

jednog domaćina, čija se žena tad poragjala. Ona rodi muško dijete. Odmah iza rogjenja djeteta dogju dva angjela, i stane mu jedan više glave, a drugi ispod nogu, da mu sreću opredijele. Angjeo više glave rekne: „Sva je sreća djeteta kod ovoga čovjeka, koji je noćas pri njegovom rogjenju ovdje zanoćio!“ Ali taj čovjek putnik goniće dijete. Čuvši angjelove riječi, sutra kad svane, poište od domaćina, da mu dijete proda, jer da nema muške djece, pa hoće da ga posini, te ponudi zanj mnoge novce. Domaćin reče ženi svojoj: „Daj, ženo, da ovo dijete prodamo, što se je noćas rodilo, ovome trgovcu, kad nam daje tolike novce za njega, a mi hvala bogu imamo dosta djece!“ S posinkom svojim bogati putnik dogje u jednu veliku planinu, gdje ga odbaci kraj puta, „u njeko granje“, e da bi ga zvjerad pojela: bojao se poočim, da mu dijete „ne bi preotelo njegovo imanje“. Premda izloženo, ostane dijete zdravo čitavo: srećom ono ne padne na zemlju, nego se „na lozi od vinjage“ zaustavi. Gdje spava na lozi nagju ga čobani, uzmu s loze, namuzu mlijeka od ovaca, zahrane ga i odnesu na rijeku, gdje ga okupaše i opraše vodom. Uz ovaku svakidanju njegu, siroče dijete oporavi se i odraste čitav momak; čobani mu nadjenuše ime: „Nagjen“, ime čudnovato. Začudi se imenu najprvi onaj isti putnik, koji dijete bijaše bacio u planinu. Poslije nekoliko godina, svrati se on putujući u kolibu ovih čobana, gdje, čuvši ime „Nagjen“, čobane upita, otkud ime. Kad mu ispričaše Nagjenovu zgodu, poište i od njih, da mu ga prodadu, jer hoće da ga posini. Čovjek poveo momka sa sobom, a uručio mu pismo ženi svojoj i slugama: „Ovoga, koji vam preda ovo pismo, odmah da ubijete, i nikako drukčije da ne učinite!“ U putu, Nagjena sretne kalugjer, koji ga upita: „Šta to nosiš, more momče? — Pismo? — Hoćes mi ga dati, da ga pročitam?“ — „Ne dam“. — More daj, jer može biti da u njemu piše, da te ubiju ili objese!“ Nagjen pusti pismo kalugjeru, koji, vidjevši šta je u njemu, napisa ovo drugo: „Da tome momku, kako vam to pismo preda, odmah date djevojku, i to taj čas da se svrši svadba!“ S novim pismom, Nagjen „produži svoj put dalje“ i dogje kući gazdinoj. U kući, izvršlli zapovijed: „odmah mu dadu djevojku, i toga se časa svadba svrši“; Nagjen vjenčao se sa ćerju svoga poočima. Kad po tom i gazda dogje kući, izagje predanj istom vjenčani njegov zet. Što je Nagjen još živ, čudi se gazda, dok mu žena ne kaže za pismo, te ućuta. Ali momka on goni svejednako. „Jedne večeri zapovjedi svojim slugama da sjednu na bunar, pa

Digitized by Google

da bace svakoga u bunar, koji te noći dogje da zahvati vode, i da ga ne pitaju, ko je i šta je". Onda rekne zetu, da ide i da mu donese iz bunara malo svježe i lijepe vode. Odvratile Nagjena od toga žena i punica. Oko neko doba noći otide na bunar sam gazda, da vidi šta je tamo. Ščepale ga sluge i bacile u bunar, a Nagjen postane njegov nasljednik. Svojim kazivanjem, ova važna priča jednako se dotiče srpske Momirove, skandinavske Mîmirove i helenske Edipove legende. Propada gazda putnik, kako god se prestavlja „car u Janja", gubi i zalaže u bunaru jedno svoje oko Odhin, a posječen je u putu Laio. Prikrvje nije ovdje učinjeno; ali se Nagjen naprasno vjenčava sa ćerju svoga poočima. Ne pripominjemo ostalih dodirnih tačaka. Po onome, što dovle već rekosmo, one se kažu po sebi.

Na str. 140, poslije retka 24 pristaviti ovo:

Koji ovu komparaciju našega Momirova mita s grčkim mitom Edipovim cijene kao nešto vanredno i čudno, te pričanju o Momiru vole tražiti, makar gdje bilo, drugog izvora, prije nego li u zajednici arijskih koncepcija, tima je dužnost, da za još jednu ne manje glasitu priču čisto kažu, iz koje slučajne igrarije ona postade svojina naša i grčka. Priča iz Srijema: „Zlatoruni ovan", u Vukovoj zbirci[1], nije, očevidno, drugo, no srpska verzija klasične legende o zlatnom runu i o plovidbi Argonautâ. A velika je prilika, da se i to odnosi, kao i Edipov mit, na proljeće, na mučno, no ipak sretno djelovanje, u prirodi, proljetnog božjeg vjetra.

Pri takovom tumačenju, dašto je teško našoj i grčkoj priči razgovijetnom analizom razabrati svaku crtu; grčkoj tim više, što se njoj, kako drugoj nijednoj legendi, priplete koješta neizvorno, jer plovidbi Argonautâ, tečajem vremena, primetnu se, i otud i odovud, svakojakih pustolovina. Ipak glavna vlastita imena još jednako pokazuju na vjetar i oluju, ili na more vjetrom uzljuljano: Ἄθαμας, Φρίξος, Ἀήσων, Νεφέλη, Αἴητης (otac Medejin), pa možda i Ἰάσων. Jazon, i svi njegovi, jesu od roda Eolova, od roda vjetrnog. I zlatoruni ovan kano da spada k vjetru i daždu: u Zeusa Helenskog ovan je simbol kiše, koja plodi[2]. Jedan od Argonauta, Eufemo, može povrh morske površine juriti tako brzo, da nogu i ne okvasi. Drugi junak, Ifiklo, leti tako, da trčeći preko njive niti klasa jednog ne privine. Još drugi, kao Zetes i Kalais, krilati su

[1] Vuk. *prip.*, 12.
[2] Preller, *Griech. Mythol.*, II B., s. 313.

Digitized by Google

a sinovi bure, Boreadi. Pregaoci Argonaute, u prvašnjoj jezgri priče, svi su u obliku prebrzih, skoro olujnih viteza. I dar proročanstva u njih obiluje, koje, u mitologiji Arijaca, stoji u svezi s božanskim vjetrom. Glavni je prorok Mopso, pa u krmu lagje Arga zadjenu iver od hrasta, posvećena na proročištu dodonskom: na dugom putu prorokuje taj iver. Kad lagja Argo krene, gromorni olujni Zeus munjom se javlja. Ἀργώ znači po etimu brza; po priči, ona krenu vjetrovima ranoga proljeća.

Bio jedan lovac, kazuje naša priča s grčkom u suštini jedna, no u svojim potezima posve izvorna, bio lovac, na koga, u planini, zatrči se ovan sa zlatnim runom i ubije ga. Toga lovca zakopaše, a pušku mu objesiše o klin. Ali naraste sin njegov, pa materi, koja se bojala istoj nesreći, ukrade pušku, ode u šumu, a božjom pomoću ubije zlatoruna ovna, „što ga u carstvu nema". Od ovna zgulio sebi kožu sa zlatnom vunom. Lovac zakopan, a opet lovac njegov sin, to je zar općeniti onaj motiv u mitologiji: bog umire, no hoće da na novo proživi u porodu svome. Naš mladi lovac, kome će biti red sa zlatnog runa toliko lutati i trpjeti, nalikuje Friksu, sinu Atamasovu i Nefelinu, a ujedno i Jazonu, Aezonovu sinu: otac Atamas i otac Aezon, oba su nesretnici, kako i otac naše priče, stariji lovac. Čudo zguljenoga zlatnog runa, nastavlja priča, pročulo se čak do cara, koji dozva momka, i htjede, da od njega kupi dragocjenu kožu. Uzalud svaka ponuda; momak je ne da. U cara bijaše doglavnik, to glavom stric onog momka, no i njegov zlotvor: u grčkoj priči Jazonu je zlotvor taman stric kralj Pelija, koji ga šalje na pogibiju za zlatnim runom. Stric doglavnik naše priče svjetovao, da se momku glave dogje s ovim zapovijedima. Ima momak posaditi vinograd, te za sedam dana nova vina s njega donijeti. Na nevršivi taj nalog plačno momče jada se sa svojom materom, kad ali eto iz sela mlade djevojke pomagačice. U grčkoj verziji, Alkimeda, Jazonova mati, zabrinuta je radi sina, kome kralj stric radi o životu, a mladiću Jazonu pomažu čas Hera, čas djevičanska Atena. Reći će djevojčica iz sela našemu momku: „Išti u cara, na kome će mestu da bude vinograd, pa neka ti išpartaju, a ti uzmi torbu i u nju struk bosiljka, pa idi na ono mesto i lezi te spavaj, a za sedam dana imaćeš grožgja zrela". Momče, „kad u jutru ustane, a to vinograd posagjen; drugo jutro, listao; do sedam dana bilo već groždje zrelo u njemu, a to je bilo vreme, kad nigdje nema grožgja". Valjda je nama u ovoj mitskoj slici nazrijeti božanski susljedni rad kroz sedam mjeseci, počevši

Digitized by Google

od proljeća. Dogje momku druga careva zapovijed: „od viljevskih zuba da načini dvor!“ I iz ove neprilike izbavi ga djevojka pomagačica. Momak zaište od cara lagju: u njoj bilo trista akova vina i trista rakije, pa i dvadeset drvodjelja. Lagja i drvodjelje, drugari momku, opominju nam lagju Ἀργώ s Jazonom i drugarima Argonautama. Došao momak, na toj lagji, izmegju dvije planine, zagradio tamošnju vodu, u nju usuo vino i rakiju, pritekli viljevi, da to piju, opili se i popadali, a on im zube izrezao, pak je zubovima, dok je junak za sedam dana spavao sa strukom bosiljka u torbi, sazidan grad na odregjenom mjestu. Argonautama strašilo najveće, pri ulazu u puklo more, jesu συμπλεγάδες, dvije hridine, što se usred huke morske, a u debeloj magluštini, otvaraju i zatvaraju, a svakako treba preko njih preći. Dvije hridine, ili dvije planine, mitično su obilježje, i inače poznato, žatvora i otvora godine: gdje su planine premetnute, zatvara se zima i otvara proljeće. Car i stric doglavnik osjekoše onda treću zapovijed: „Neka dovede carsku djevojku iz drugoga carstva, iz toga i toga grada“. Navadno djevojče momku je opet u pomoći. Sad on zaište u cara galiju, u kojoj da bude dvadeset dućana, a u svakom dućanu trg od druge ruke, sve bolji od boljega. Sa dvadeset po izbor momaka prelijepih, a i lijepo odjevenih, koji su bili kalfe u onim dućanima, ukrcao se zbog zlatnog runa progonjeni mladić, i otišao po carsku djevojku u drugo carstvo. Takogjer Jazon imao je izvršiti tri zapovijedi od strica zlotvora Pelije, ili, kako druga crta u grčkoj priči kaže, od Medejina oca, kralja Aeta. Prva mu je muka bila u gvozdeni plug upregnuti bikove ognjevite, te tim plugom brazde graditi u Aresovu polju; druga, posijati u to polje zmijine zube, od kojih ponikoše divovi, što ih Jazon svlada; treća, pogubiti stravičnog zmaja, čuvara zaklonjene djevojke. U putu, naš mladić sreo čovjeka i kupio u njega živu orlušinu, kojoj iz repa iščupa jedno pero; sreo i drugoga čovjeka u čunu sa šaranom, pa i tome kupljenome šaranu, kome bijahu krljušti zlatne, istrga krljušt jednu; istrga i jedno pero od živa goluba, iz lijevoga mu krila, pošto goluba kupi od trećega čovjeka, koga srećom susrete. Stigavši u drugo carstvo pod neznani grad, svi se udiviše trgu i trgovcima. S drugama svojim dogje, da ono gleda, i carska djevojka. Mladić na galiji nju zabavljao do sumraka; tad galiju krenuo, a odmah pala tama. Slično ovako, Jazon otme od oca kraljevnu Medeju, koja se u svoga otmičara zaljubila. Nego, naša carska djevojka ima ticu na ramenu, i pusti je, da dvoru doglasi otmicu. Djevojčinu ticu

Digitized by Google

ugrabi orao, koji odmah dojuri, čim mladić zapali sahranjeno njegovo pero. Baci djevojka jedan kamičak, te stala galija; ali, na zapalu krljušti dopliva šaran i kamičak proguta. I Medeja, na bijegu, proizvede najveća čuda, uz svakojake čarolije; pobaca u more rastrgane komade svoga brata Apsirta; Μήδεια grčki znači vještakinja, vještica. Makla se galija, i bjegunci sad na miru putovaše, dugo putovaše, dok eto ih, na povratku, megju one dvije planine: spopade ih strah veliki, galija se okameni. Megju Argonautama nalazi se λαπίθης (kamenjak) Mopso i λαπίθαι Kastor i Poluks. Naša djevojka, već odana momku otmičaru, vještа je, te će otkloniti zlo. Zaište žive vode, koju donese golub, pošto mu mladić zapali pero. Tom živom vodom otkameni se galija i krene na put dalje, dok mladenci najposlije budu napomol dvoru cara gonitelja i strica zlotvora. Prokušanog mladića, kad stupi s galije, dočeka dželat, koji mu osječe glavu. Stao car milovati djevojku iz drugog carstva, no ova ga odbi riječima: „Kamo onaj, što se trudio za mene?“ Ljubljenomu mladiću pristavi glavu, uzme živu vodu, njom je prelije, a on oživi! Na to čudo, doglavnik reče caru: „Taj će sad još više znati, nego što je znao, jer je bio i mrtav, pa opet oživeo!“ Car, da bi i on onoliko znao, htjedne, da i njemu glavu osijeku, pa da ga djevojka živom vodom proživi. Ali carska djevojka ostavi njega mrtva. Grčka priča ovdje sustopice ide uz našu. Medeja pomladi Jazona, ili, kako drugi vele, oca njegova, ostarjelog Aezona, svarivši ga u zlatnom kotlu, gdje ona umiješa svoje ljekovito bilje. Onda zlotvorni Pelija hoće i on da se pomladi: skuhaše i njega, no ne oživje. Srpska priča završuje time, što kaže, da djevojčin otac dozna od nje pismom sve, što je i kako je, i da joj otpisa, da mladiću eto već i drage volje nju daje, i neka tamo oni caruju, pa i ostali momci, jednom trgovci, neka se slobodno ižene, uzevši ostale djevojke koje otploviše galijom. Po vijesti davnoga Hezioda, Jazon i Medeja, nakon prekuženih zala, sretno se vjenčaše.

Na str. 147, u retku 14, izmegju riječi Jovanovu: — „Ma *dodati:*

„Tako mi zlatnog svetog Jovana[1]!“ — „Ne u krv! Bog ti i sveti Jovan[2]!“ — „Tako mi svetoga Jovana, koji mi je s tobom od dobre volje, a bez nevolje[3]!“

[1] Vuk. *posl.*

[2] Kad od krvi odvraćaju ljude, koji hoće da se pobiju.

[3] Vuk. *posl.* (ka kumu).

Digitized by Google

Na str. 149, u retku 8, izmedju riječi utvrdi. — Ali *dodati:*

S druge strane, ono moglo stišati svagje, namiriti palu krv, a čak i sprijateljiti zakrvljene kuće. Skoro do naših vremena, po istočnim krajevima naroda, kad bi se ubijstvo dogodilo, kuća ubilca kašto nugjaše pobratimstvo, ili kumstvo, kući ubijenoga, pak mjesto mržnje i osvete prihvaćeno novo prijateljstvo vezivaše ljuto zavagjene ljude[1].

[1] Milićevića *živ. Srba*, Gl. XXXVII, na str. 171.

Na istoj strani, u retku 9, riječ njega *ispraviti u:*

pobratimstva.

Na str. 151, u retku 16, izmegju riječi vina". — Pominje *dodati:*

Juro nije baš nikakav svetac, nego, dok nalaže ognjeni krijes, ište zlato, dakako sunčano, opet u pjesmi kaikavskoj, što se u oči Gjurgjeva dana pjeva u Turovom polju[1]: „Lepi Juro kres nalaže, — na Jurjevo pred večer. — Z desnom rukom kres nalaže, — z levom rukom venčec plete. — Nestalo mu malo zlata, — malo zlata za dva lakta! — Ne dam, vera, Jura sinko, — pri tebi ga kola voze, — pri meni ga oslek nosi; — ti je pojti k očku prosit: — Daj mi, oče, malo zlata . . . .[2]". Pjesmu pjevaju djevojke, u to seoska momčad skače preko naloženog krijesa.

[1] Meni pjesmu priopći mladi g. M. Šenoa.

[2] Isto se ponavlja za oca, sestru i brata.

Na istoj strani, na svršetku opaske [1], *poslije riječi* „ladarice". *pristaviti:*

, ili „vile ladarice", pa idu okolo u svečanom broju od *sedam*. Kukuljević, *Vile*, na str. 88.

Na str. 152, u retku 20, poslije riječi dom.[5] *pristaviti:*

Do nedavna postojala je riječ „Lada" i u prostom govoru, u Dubrovniku. Dubrovačka jedna poslovica glasijaše: „Penje mu gaće stara lada[1]".

[1] Daničića *posl.* U Stulli-evu rječniku, „lada" je žena svome mužu.

Na str. 153, poslije retka 2, pristaviti novu alineju:

Što u pripjevima pogdjekojih naših pjesama Gjurgjevskih sačuvaše se imena: Lada i Lelja, to je dašto sreća za našu mitologiju, ali je to i puki slučaj. Da se mrska ona imena poganska istisnu, nastojali ljudi iz crkve, osobito zapadne. Znamenit primjer takve brige hristjanske nalazimo u jednoj pjesmi kajkavskoj, gdje

Digitized by Google

je zazorna poganština zamijenjena s nedužnom riječju: „Kiroles!“ Pjesma se pjeva u Turovom polju[1], na sam Gjurgjev dan u jutro, no, i pokraj drugojačijeg pripjeva, pjesma i obred ostadoše neznabožački. Slože se dvije djevojke i jedan momak. Od dviju djevojaka jedna drži u ruci zelenu rakitovu ili vrbovu šibu, a momak na jednom suhom drvcu nosi svezanu crvenu mahramu, kao zastavu. To troje zaredi od kuće do kuće po čitavom selu, očekujući darove i pjevajući: „Ovo se klanja, zeleni Juro, zeleno drevce, Kiroles[2]!“ — i u žute čižme, i u kune kape, u plave hale, — i u bričke sable, pisanom pasu[3]. — Kukovačica[4] zakukovala u rano jutro, — v zelenom lugu, na suhom drugu[5], — na rakitovom i na borovom. — Jura mi ima zlatnu jabuku, — on mi ju tače u rano polje[6], — u rano polje i crne gore, — u crne gore, u divojaštvo. — Komu jabuka, tomu divojka! — Jure jabuku, Jure divojku! — Dever deverek snašice budi: — Stante se gore, mlade snašice, — pak nadelite nas devojčice, — nas devojčice i zelena Jurja, — zelena Jurja z daleka puta, — z daleka puta, našega truda, — trudnoga hoda“. Kad je dovršeno obilaženje, te se vrate kući, oni rakitovu zelenu šibu zataknuće za kakovu gredu u vrtu, da je obrane, kažu, od rovanja krtova.

[1] I ovu mi pjesmu dostavi prije pomenuti gospodin, M. Šenoa.

[2] G. Šenoi stari neki seljak reče, da „Kiroles“ znači koliko i „Kyrie eleison!“ Taj se pripjev ponavlja iza svakog stiha pjesme.

[3] To je svečano odijelo turopoljskih plemića.

[4] Kukavica vijesnica proljeća.

[5] Drúg je suh kolac, šibika bez lišća.

[6] Meće u orano polje. Zlatna je jabuka simbol sunca i sunčanog žara.

Na str. 154, u retku 22, izmegju riječi oko. — Da *dodati*:

Minula je pak sasvim opasna voda zimska, koja stajaše u vlasti tamnih zloduha. U Slavoniji, prije Gjurgjeva dne ne valja se kupati: kroz zimu vlada gjavo u vodi, i lako je, da čovjeka u svoje mengjele uhvati i u vodu zavuče, da ga utopi; misle Slavonci, da svakog utopljenika gjavo sveže dolje u vodi[1]. Taj zimni gjavo nije jamačno vrag hristjanski, već je vrag iz prirode, crni vrag neznabožački. On sad ustupa pred blagim Suncem maja.

Ilića *obič.*, na str. 127.

Na istoj strani, na svršetku opaske [1] *pristaviti:*

Gjurgjev dan znači i na prosto upaljenu strast. Kad se mladić primakne crnogorskoj djevojci, te hoće da je miluje ona će naljućena

Digitized by Google

reći jačim glasom: „Tamo se, poganjeviću, psi ti se mesa najeli! Što si se pomamio, na čudo ti Gjurgjev dan doša'!“ Medaković, *Život Crnog.*

Na str. 156, u retku 9, poslije riječi dne!“[5] *pristaviti:*

Na Gjurgjevo, vračarice i vračari slavonski beru prije sunca svakojake ljekovite trave. Vele oni, da gjurgjevske trave najveću jakost imadu[1].

[1] Ilića *obič.*, na str. 127.

Na istoj strani, u retku 15, izmegju riječi: svijeću. — Gdjegdje *pristaviti*:

U Turovom polju, nagnaju stoku, da i ona skače preko plamenog krijesa: pastiri joj ovjenčaju rogove vijencima od vinike, pa, kad je vraćeno blago u tor, s rogova mu skinu vijence i bace ih na krov, kako bi krave više mlijeka davale[1].

[1] Po kazivanju g. M. Šenoe.

Na istoj strani, na svršetku opaske[1], *poslije broja* 32). *pristaviti*:

A pučka poslovica veli: „Daj ti mene veseli dan Gjurgjev, — daću tebe trave i cvijeta“ (ili „sira i mlijeka“, kao što jedni govore, mjesto „trave i cvijeta“. Vuk. *posl.*)

Na početku str. 157, dodati ovo:

U Slavoniji, ima o Gjurgjevu dne čudna pripovijest, koja veće pristaje kakome bogu, nego li svecu hristjanskom. U oči Gjurgjeva, kažu[1], išao je neki šepavi čovjek svome prijatelju na čast, kad ga mrak uhvati u velikoj šumi. Da se ukloni zvjeradi dotle, dok svane dan, pope se na jedan hrast. Oko ponoći eto sa svih strana stoji urlikanje kurjakâ, a pred kurjacima na konju jaše junak. Pod onim hrastom iskupila se nebrojena množina zvjerova, kojima svima junak doznači hranu godišnju, te šepavome jednome vuku namijeni šepava čovjeka. Po tom kurjaci razigjoše se kud koji, urličući i vijući; junak ode gorom pjevajući. Bio to sveti Gjuragj. Kad sunce ograne, pastirići primiše k sebi šepavog čovjeka, protjeravši šepavog vuka, koji svejednako pod hrastom nanj vrebaše. Ali što je sugjeno, tome nikako niko ne će izbjeći. Onaj vuk, poslije našavši zgodu, izvuče iz sredine pastira, kad su svi spavali, šepavog čovjeka, zakolje ga i pojede. — Smisao ove priče kao da je proziran. Sunčani bog maja pjeva i rastjerava zimsku zvjerad, pošto kroz zimu propade, ili će propasti, ono što je hromo i betežno.

[1] Ilića *obič.*, na str. 128—9.

Digitized by Google

Oko dalmatinske Promine, pjeva se o svetome Gjurgju pjesmica jedna, koja jednako odaje više starog boga, nego li sadašnjeg sveca. Pjesma, sa različitim ispremiješanim metrom, glasi: „Sveti Juko zastavar — nosi cv'jeće i proljeće. — Na zelenu konjicu — na mlagjanu travicu — igje, igje, skakuće — i veselo klikuće: — Zelen-gore, zelen-bore! — Granu sunce niza brda, — Promin-goro bila tvrda! — Slava, slava, Jurjev-danu! — Bila dobra godinica, — a rodilo vino i pšenica! — Veselo, veselo! — Koledo! Koledo! — Nav'jesti nam blaga kiša — sveti Jure radiša (sic). — U proljeće gizdava — zeleni se dubrava, — povjetarce rosu trese, — domaćini vesele se. — Oj veselo! Jurjev-dan — na zelenu konjicu — na mlagjanu travicu — igje, igje, skakuće — i veselo klikuće: — Veselo, veselo! — Koledo! Koledo![1]" — Pripjev: „Veselo, veselo! — Koledo! Koledo!" mi već čusmo pri svetkovini božićnog Sunca.

[1] U zadarskome *Nar. L.*, g. 1890., br. 31.

Na str. 158, u retku 14, poslije riječi Lade. *pristaviti:*

Sva je prilika, da praznovjerje i obredi, koji su sada Gjurgjevski, nekad spadahu na maj. Ima još i ostataka majske naše svečanosti, pa ti ostaci nas potsjećaju na nekog boga vidnog ili sunčanog. Tako n. pr. u Slavoniji, čeljad ide, na prvi maja, na stanovita vrela, da vodu pije i da se umiva; idu osobito oni, koji imaju slabe oči[1]. Umivanjem će se očistiti i pjege sa lica[2]. Šta više, i rosu od prve majske noći sahrane u staklenku, i cijelog onog mjeseca lice taru. Na prvi maj, kao što i na Gjurgjevo, bere se ljekovitih trava svakojakih, a, kad ih beru, stare žene s nikim ne govore, niti se na što onda obaziru pod nijednu cijenu[3]. To je onaj svečan muk iz stare vjere, koga mi više puta već zabilježismo.

Luka Ilić, u svojim *Slavonskim Običajima,* zna navesti jednu posve mitsku pjesmu, koja bi se na prvi maja pjevala u Orahovici. Pjesma je ova: „Poranili sivi sokolovi, — sokolovi mlagjani junaci, — poranili, zoru prevarili, — i goricu sinju obletjeli, — tražeć dvore malanoga Lade. — Malen Lado u gorici spava, — sankom spava, pokrila ga trava. — Budili ga mlagjani junaci,

[1] Ilića *obič.*, na str. 132.

[2] Id., na str. 134.

[3] Id., na str. 134—5.

Digitized by Google

— budili ga s majom okrunjenom[1], — okrunjenom, s cv'jetom nakićenom. — Probudi se umiljati Lado, — pak besjedi mlagjanim junakom: — Ne budite, sivi sokolovi, — ne budite mene, malog Lade, — već idite k djevam pred dvorove, — pa ih budite iz debela sanka — s cvjetnom majom i s ljupcem junačkim. — Tad s' junakom ino ne mogaše, — već se kreću iz tog sinja luga, — doletjeli k dvorom djevojačkim. — Al' su djeve već ustale bile, — i dvorove s cvjetnim metlam mele. — To junakom i pomučno bilo, — jere su ih djeve prevarile, — prevarile zoru i junake, — te bacaju okrunjene maje, — okrunjene kićenim djevojkam, — pak se tužni u lug povratiše, — da s' potuže malenomu Ladi, — da su djeve do njih već ustale — i dvorove s bosiljkom pomele. — Ali Lade u gorici nema, — niti Lade, ni o Ladi glasa[2]". Iz ove bi pjesme proisteklo čak i ime majskome bogu, koje bi bilo *Lado*. Ali nigdje, u pučkoj literaturi, ne izilazi muški Lado, već se u vokativu pripijeva: Lado! koja ima biti ženska, pošto za boginju Ladu, a ne za boga Lada, zna slavenska mitologija. Zbog toga, i ne obzirući se na druge neke mušnoće u pjesmi, ja cijenim, da je pjesma izmišljena, zar od samog Ilića.

[1] *Maja,* to je oblica, navadno jelova ili smrekova, oklaštrena, osim vrhunca, na kome se granje ostavlja na način krune. U tome je, veli Ilić (str. 132—3), *phallično* znamenovanje.

[2] Na str. 135—6.

Na str. 168, u retku 11, poslije riječi Sunce. *pristaviti opasku:*

U Slavoniji pripjev je, kad: Lejo! ili: Leljo! a kad: Lado! (Ilića *obič.,* s. 146—9).

Na str. 168, poslije retka 12 pristaviti novu alineju:

U jednoj priči sasvim čudesnoj, koja se pronosi po gornjoj Makedoniji i Staroj Srbiji: „Zar kraljević Marko još živi[1]?" Marko uzeo oblik, rek' bih, ostarjelog boga Vida. On je „strašno krupan starac s velikom i sijedom bradom do pojasa", i sjedi „na vrh (jednoga) brijega, na kome je jedna vrlo lijepa koliba". Marko ima veliku marvu, no u njegovu toru „same su košute i srne". Uspeo se na brdo do Marka neki čudni najamnik, koji nas, u nekim potezima, s druge strane potsjeća na Momira-Mîminga[2]. Najamnik je

[1] J. Vojinoviću priču (*prip.* 4) pripovjedio jedan djak bogoslov, rodom iz Skoplja.

[2] Gledaj početak ovog *V. Dijela.*

Digitized by Google

mudar, lukav, nesretan, a i sretan. Kad jednom prati kući babu svoga gazde, baba „ugleda neki stari bunar i zapovjedi najamniku, da privede konja blizu bunara", no se u bunaru ona udavi. Najamnik lutao po svijetu gazdinim konjem, a na jednoj svadbi poplašio mladence, udarajući noću u bubanj, te oteo gjerdan nevjestin i sav drugi nakit. Kad po tom dogje u jednu planinu, neki drvodjelja načinjaše lijep sanduk, a „najamnik se siromak prevari i legne u sanduk, onda onaj (drvodjelja) uzme kapak, pa ga odmah poklopi i zakuje ga, omaže ga smolom i pušti ga, da plovi niz rijeku". Sanduk doplovi na plitko jedno mjesto, gdje vuk, njušeći u sanduku lešinu, pripliva k njemu. Na to najamnik britvicom prokopao sanduk, i rep vuku prihvatio, koji poplašen nadade se bjegati, izvukavši iz vode sanduk i najamnika. Ovaj za tim pristupi k livadi, gdje je bilo srna i košuta, pa idući za njima prispio sretno na strmeni i krševiti brijeg Markov. — Da su mnoge od ovih crta uprav starinske, dokazom je i to, što grčko pučko pričanje o junaku drugog mesenskog rata, Aristomenu, pripovijeda o lisici skoro ono isto, što naše pričanje ovdje o vuku: junaka osužnjena baciše s drugovima u bezdan; na vonj lešinâ došulja se lisica; još živi Aristomen prihvati joj rep, a ona, bježeći uplašena, dovuče ga do rupe, kroz koju se junak prokopa do božjeg svijeta.

Na str. 169, u retku 25, riječi: sunca *pristaviti opasku:*

„Rota involvitur ad significandum, quod sol tunc ascendit ad altiora sui circuli, et statim regreditur, inde venit quod volvitur rota". To u starih Engleza (Kuhn, *Herabk. des Feuers,* s. 48).

Na str. 170, u retku 3, izmegju riječi junu.[1] — Sunca *dodati:*

U ovom mjesecu kod svih redom Slavena, kod Slovenaca, Čeha, Poljaka, Rusa, nalože se velike vatre, te cvijećem nakićena mlagjarija preko njih skače, to sada osobito u večer onoga dana, koji je posvećen apostolu Ivanu. I pokraj sveca hristjanskog poganština je očita, pa se nastojalo, i još se nastoji, kako bi se taj neznabožački običaj svuda ukinuo. Ovoj je svečanosti u raznih Slavena razno i ime; susjedni nam Slovenci zovu je *Kres,* a tako isto i neki dio bližnjih Hrvata. Jasno je, zašto se pale kriesovi.

Na istoj strani, u retku 15, izmegju riječi kresova. — U *dodati:*

U svete kresove, po Slavoniji, bacaju vijence od cvijeća i od paprati[1]. Onamo, u kotaru požeškom, muškarci s bakljama penju

[1] Ilića *obič.,* na str. 160—2.

Digitized by Google

se na svaki najviši brežuljak, i ondje pjevaju, skaču i vesele se, pa, bakljama mašući, čitav brijeg u jednu vatru metnu. Kad bakljе izgore, povrate se jednako pjevajući i igrajući, djevojkama, koje su u dolu[1].

---

[1] Id., ib.

Na istoj strani, u istom retku, riječ sada *izmijeniti sa* u junu.

Na str. 171, poslije retka 4 pristaviti novu alineju:

Pomiješanje dviju vjera, stare poganske i hristjanske novije, u Ivanjskoj svečanosti, slavonska jedna pjesma pokazuje najočitije. Kad se Ivanjska vatra dobro razgorila, oko nje uhvaćeno kolo pjeva: „Tužilo se žarko Sunce — sa vedra neba, — tužilo se svetom Ivi — na dan Ivanja, — da ga vila dvorit' ne će — s hlagjanom vodom. — Al' govori sveti Ive — na dan Ivanja: — Stan' de, Sunce, do tri puta — na dan Ivanja, — doće tebi mlade dive — s hlagjanom vodom; — s hladnom će te vodom dvorit' — na dan Ivanja, — s vinci će ti zlatne kose — lipo kititi. — Stade Sunce do tri puta — na dan Ivanja; — dogjoše mu mlade dive — s hlagjanom vodom; — s hladnom vodom njega dvore — na dan Ivanja, — i s vinci mu zlatne kose — lipo kitiše, — a sa cvitom duge pute — voljno sipaše[1]". U pjesmi dvije su vjere pomiješane, no nisu sraščene. Pred očima nam je, u svoj svojoj poganskoj goloti, živo Sunce sa zlatnim kosama, kome se naši praoci klanjahu, kadno u junu, na sosticialnoj visini, ono stade do tri puta.

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 162—3.

Na istoj strani, u retku 6, poslije riječi dalje. *pristaviti:*

U Kranjskoj, megju Uskocima, jednako zove se „Koleda" hrpa smreke, što je užegu svake večeri za devet dana pred Ivanje[1].

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 166—7.

Na str. 173, u retku 3, izmegju riječi raspitasmo.[1] — A *dodati:*

U prve dvije noćne prilike, Sunce je nemoćno, po mišljenju arijskom, ali treće u jutru Sunce junak je snažan i oboružan; te zato kraljička pjesma slavonska kaže: „Mi idemo s kraljem, Leljo! — i s l'jepom kraljicom, Leljo! — na ravno Smiljevo, Leljo! — da smilje beremo, Leljo! — da kralja kitimo, Leljo! — kralja i kraljicu, Leljo! — bana i banicu, Leljo! — Kralj se pobolio, Leljo!

Digitized by Google

— sablju polomio, Leljo! — Sablju sakovaše, Leljo! — u ruke mu daše, Leljo!

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 149.

Na istoj strani, u retku 5, izmegju riječi braće".[2] — Sunčevo *dodati*:

A i u opće, kraljičke pjesme izvode čas „tri brata" ili „tri pobratima", čas „tri gospodina[1]".

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 151.

Na istoj strani, u retku 16, poslije riječi Sablji-gradu.[5] *pristaviti:*

Tri djevojke, ili tri noćne zore, izmegju kojih rosna jutrenja, napominju se čisto u slavonskoj jednoj pjesmi kraljičkoj: „Sabljom rosu stresa (mladić) — i dve djeve vodi, — a trećoj besjedi: — Širi seko, kolo, — širi naokolo[1]".

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 148.

Na istoj strani, u retku 1 prenešene opaske, izmegju riječi „Le!" — I *dodati*:

Riječca „lje" odavno je u jeziku, te izlazi u starim dubrovačkim poslovicama i onda, kad se ne uječe: „Kud mu god hodila, lje se doma telila!" Daničića *posl.* Pa valjda i u ovoj drugoj uporednoj: „Kud pase, da pase, *lje*što da se doma oteli". Id., ib.

Na istoj strani, u 3 retku opaske [5], *izmegju riječi* Lada, — dok *dodati:*

osim u Slavoniji,

Na strani 175, u retku 5, poslije riječi krstima!"[2] *pristaviti:*

Ništa zdravije i probitačnije od cvijeća i od vatre Ivanjske.

Na istoj strani, u retku 17, poslije riječi Sunca.[4] *pristaviti:*

Praznovjerje o Ivanjskoj noćnoj paprati možemo smatrati kao općenito slavensko, pošto i Poljaci slično pričaju Poljak, koji želi zadobiti čudotvorno ono zrno, treba da okolo sebe i papratke šestar okruži, držeći svijeću zapaljenu. Šestar i svijeća smjeraju, dašto, na Sunce.

Na str. 186, u retku 30, izmegju riječi Bijesa — bogom *dodati* sa sunčanim, *a* s *ispustiti.*

Na strani 187, u retku 2, izmegju riječi ugrožena. — Hala *dodati:*

Digitized by Google

S druge strane, pri pomrčini neki naši ljudi drže, da hala sunce proždire[1].

[1] Milićević (*živ. Srba,* Gl. XXXVII, s. 176) pripovijeda: „Neke godine pomrklo sunce, a kmet istrči u selo (Podgorinu), i poviče na seljake: Pucajte brže, zar ne vidite, da ga hala proždre! Kmet je posle odgovarao vlasti za to".

Na str. 198, opasci [8] *pristaviti:*

Vidi u Ilića (*Običaji* na s. 81—5) i drugu verziju pjesme, kako se od slijepaca pjeva na pazarima, po Slavoniji.

Na strani 199, u retku 9, izmeđju riječi Vulcanu. — Valjda *dodati:*

Na pogansku davnu žrtvu kao da šibaju ovi stihovi, iz slavonske pjesme. Pobožni čobanin, sluga Gavanov, veli angjelima: „Evo, drage sirote, — da vam janje nadilim — i pred Boga namirim, — da se Gospod ne srdi. — Ode janje pred Boga, — sam se Gospod proplače: — Drago moje janješce, — da tko mi te nadili — i pred Boga namini, — da se Gospod ne srdi[1]?"

[1] V. 68—77.

Na istoj strani, u istom retku, izmegju riječi u — našoj *dodati:* prvoj

Na istoj strani, u retku 16, izmegju riječi bog. — A *dodati:*

I u slavonskoj pjesmi Gavanova žena muža cijeni bogom: „Onda viče Gospod Bog: — Oj Gavanko Jelina, — ponosita gospojo! — Gdi ti j' Gavan čestiti, — kog si štim' la za boga[1]?"

[1] V. 117—21.

Na istoj strani, u retku 18, poslije riječi Manojla. *pristaviti:*

Po slavonskoj pjesmi, Gavan propade u olujini baš ljetnoj, gdje djeluju i očiti likovi iz stare vjere, kao što Gromovnik Ilija i Ognjena Marija, t. j. Perun i Munja, po svoj prilici. Angjeli „napraviše jezero . . . — namakoše oblake, — kroz oblake gromove, — Gromovnika Iliju — i Ognjenu Mariju, — hudom vodom topiše, — živim ognjem pališe[1]".

[1] V. 107—14.

Digitized by Google

Dio VI.

U „LXXXIX knjizi Rada", na str. 130, u retku 20, izmegju riječi mjesto, — opet *pristaviti opasku*:

[1] Kad se dobro pazi, i u drugim indo-europskim mitologijama na prvom mjestu ne stoji bog groma, nego bog vidnoga, sjajnoga neba. U Italo-Helenâ, Jupiter-Zeus, ako i drži grom, opet, u pravome svojem biću, prestavlja sjajno Nebo. U vedično prvo doba, bijaše Várunas (Nebo) bez sumnje dostojanstvom stariji od Gromovnika Indre, pošto nam himna X, 124, u Rig-Vedi, izrično veli, da je gospostvo s Varune prešlo na Indru. A po riječima vedičnim, meni se čini, da taj prvašnji Varuna ide uporedo s našim Vidom i s germanskim Odhinom. Varuna se nazivlje „Gospod", „kralj bogova i ljudi", „prabog", „Gospod svega", „kralj svemira". „Oko sebe ima četu vidokâ", pa i sam „gleda daleko" (I, 25, v. 16), te njegova „oba jasna oka kroz tri zemlje proziru" (VIII, 41, v. 9). Isti Varuna „kao plašt svijet pokriva" (VIII, 41, v. 7), ili, „zaogrnut zlatnim plaštom, odijeva sebe u presjajnu svoju odjeću, i vidoci sjede okolo njega" (I, 25, v. 13). I nazive i svojstva i prilike ove mi već nagjosmo u Svantevida i u Odhina (vidi osobito *Dio I).* Kod Varune kao da je pripaziti i svjetsko drvo, germansko i naše: „Sveti kralj Varuna, u prostoru bezadnjem, usprav drži vrh od drveta; zrake korenom silaze, uzlaze" (I. 24, v. 7).

Na strani 139, u retku 26, poslije riječi Hrvatâ. *pristaviti opasku:*

To isto iz daleka kažu i ove dvije usporedjene poslovice: „Bog je sebi najprije bradu ostavio". — „Sveti Nikola najprije je svoju bradu napravio, pak drugome" (Vuk. *posl.*). Misao o bogovoj bradi valjda nam dogje od starca boga Vida.

Na str. 141, u retku 21, Paržanja *ispraviti u:* Pardžanja.

Na istoj strani, u opasci [5], *poslije broja* 102. *pristaviti:*

No se dosta često i drugdje imenuje kao bog oluje.

Na str. 145, u retku 19, poslije riječi vjernika. *pristaviti ovo*:

Gromovniku klanjaju se ljudi, u svečanim časima njegove borbe. Ako sada, u spljetskim varošima, kad je vrijeme olujno, a čeljad po kućama užeže oganj, te unj baci bilje mirisavo, osobito kadulje, pa se žene, djeca i starci okolo ognjišta vruće mole Bogu[1], ovaj bog, u davno doba, doista bijaše Gromovnik. Boga slavili vjernici u velike i o ljetnom godu njegovu, pa se i od toga sačuva sve do danas trag jedan u izuzetnom štovanju Ilijnoga dana, sa strane muhamedanskih Srba i Hrvata. U Bosni, naši ljudi Muhamedove vjere još svetkuju Ilijn dan, kako svetkuju i dan

[1] Dostavljeno meni od spljetskoga prijatelja.

Digitized by Google

Gjurgjev. Njihova jedna poslovica za Ilijn dan veli: „Do podne Alija, od podne Ilija[1]“.

[1] Vuk. *posl.* To će reći: svetac je naš, kao i vaš, turski i hristjanski.

Na str. 146, u retku 19 opaske [4], *riječ* poslovici *ispraviti u* poslovicama.

Na istoj strani, u istoj opasci, u retku 20, izmegju riječi ukleo!“ — (Vuk. *dodati:*

— „Ko se kriv kune, od traga gine, a ko se prav kune, od straha“. Gdje i gdje, u prostom narodu, i sad tek velikom mukom nagovoriti je ljude na sudnu zakletvu.

Na str. 148, na svršetku opaske [2], *poslije riječi* (Indru). *pristaviti:*

Nego ima kozu do sebe „žarki“ sunčani bog Pušan, brat i drugar Indrin.

Na str. 154, u retku 21, izmegju planine“ — ;[2] *dodati:*

te je „porod vodâ“, „sin vodâ“

Na str. 157, u retku 5, riječ Vatrom[2]. *izmjeniti sa:*

Ognjem: „Tako mi ovoga ognja“. — „Tako mi ove žerave, i tako je mahnit ne zobao[1]“.

[1] Vuk. *posl.*

Na istoj strani, u retku 18, poslije slova: k. pristaviti opasku:

Ali se u srpskom i hrvatskom jeziku *h* kašto pretvara u *k*: *drhtati* i *drktati, dahtati* i *daktati, ćahnut* i *ćaknut, Hrist* i *Krist, nehtješa* i *nekćeša, htjeti* i *ktjeti, odlahnuti* i *odlaknuti.*

Na istoj strani, u retku 2 opaske [2], *izmegju riječi* Zemljom — i *dodati:*

Suncem (zrakom nebesnom)

Na istoj strani, u istom retku opaske [2], *riječ* Vatrom. *izmijeniti sa* Ognjem.

Na str. 158, opasku [1] *izmijeniti sa:*

Takozvano *ghirtám* (ghrtám).

Na str. 159, u retku 11, poslije riječi pjesma.[5] *pristaviti:*

Pa i pučka poslovica razumije trijes, gdje veli: „Tako me živi oganj ne sažegao[1]!“

[1] Vuk. *posl.*

Na str. 160, u retku 22, izmegju riječi oblaku. — Po *dodati:*

U Indiji vedičnog doba, Soma se lijeva pri žrtvi bogovima; lijeva se na vatru, da se ova rasplamti, do tri puta na dan,

Digitized by Google

u rano jutro, o podne i na večer, a svaki put, osobito o podne, prizivlje se Gromovnik Indra, u jutro pak ponajviše je prizivan Agni, pa i Zora

Na str. 166, u retku 2, izmegju riječi Ivanj“[1]. — Ime *dodati:*

Skoro isto ovako, i u drugom kraju naroda, u čakavskom Spljetu, djeca kažu: „An, tan[1]“.

[1] Ovo meni pisa spljetski jedan prijatelj. Cijela formula spljetska glasi: „An, tan, tuta, me, aner, stara, kompa, stare, slin, slan, la, ka, tu, sa“.

Na str. 179, u retku 17, izmegju riječi Zemuna.[4] — Kad *dodati:*

A priča iz Čačanskog okruga, u Srbiji: „On sad uzme ugarak, pa potrč', te u onu gomilu (drva) puć! Gomila bukne sa sviju strana. Na jedan put stane nešto usred gomile pištati. Kad on to čuje, stane gledati sad otud, sad odovud, sad tamo, sad onamo; pa onda džar u gomilu, i ugleda jednu zmiju u sred gomile, gdje hoće da izgori! Zmija čim ga vidi, stane ga kumiti bogom i svetijem Jovanom. Sluga pruži rogulje preko vatre u gomilu, i ona po roguljama izmili na polje. Kad je on izbavi, a ona ga upita: Šta najvoliš da ti dam[1]?“

[1] Vojinovića *prip.*, 15.

Na istoj strani, u retku 25, poslije riječi vjere. *pristaviti:*

Najposlije, vrlo znamenito je i to, da Crnogorci još i danas, kad se kome mole, zaklinju ga zmijom: „Kumim .ti zmiju pod kamenom[1]!“

[1] Vuk. *posl.* Za jačinu ovake molbe, isporedi drugo onamošnje preklinjanje: „Kumim ti ploču, na koju pečeš leturgjiju!“

Na istoj strani, u retku 29, izmegju riječi ubiti. — Do *dodali:*

Dubrovačka stara jedna poslovica glasi: „Domaća se zmija u kući ne ubija[1]“.

[1] Daničića *Poslovice.*

Na str. 185, u retku 16, poslije riječi ide. *pristaviti opasku:*

[1] Dapače, i neki „zmaj olujni“ (ahi budhia) ponekad se spominje u Rig-Vedi. Šta je taj zmaj olujni, nije sasvim čisto: no, kao neprijazno biće, kao zatornu neman Ahi, nije nikako njega misliti, pošto ga molitelji ne proklinju, već zazivlju: „Zmaj olujni nek nas ne prepusti neprijatelju, neka on blago primi govorenje naše“ (V, 41, v. 16). *Ahi budhia* boravi u dubini oblačnog mora, te će biti, po mnenju

Digitized by Google

Grassmannovu (Rig-Veda, I Th., s. 38), olujni oblak, k zemlji nizoko spušten, a pun grăda.

Dio VII.

U „XCI knjizi Rada", na str. 191, u retku 17, riječ to *izmijeniti sa:*

Miloševo pjevanje

Na istoj strani, u istom retku izmegju riječi u — dijelu *dodati:*

IX.

Na istoj strani, u istom retku, poslije riječi radnje *pristaviti tačku, a riječi* koji slijedi *ispustiti.*

Na str. 192, na svršetku opaske [3], *pristaviti:*

, a i dubrovačka poslovica, koja kaže, da je vila lukava i prevarna: „Viši od Turice, deblji od Čoroja, a od vile vuhveniji". Daničića *posl.*

Na str. 193, u retku 21, izmegju riječi zemlje. — Izmegju *dodati:*

Dubrovačka postarija poslovica veli: „Vila bijela, vila crna, sve vila huda ter vila[14]".

---

[1] Daničića *posl.*

Na str. 195, opasku [6] *izmijeniii sa:*

Ilića *obič.*, na str. 286.

Na str. 199, u retku 13, izmegju riječi čudi.[3] — A *dodati:*

Osobito Slavoncima, kad pod hrastom nešto blisne, stvoriće se tu iznenada vila[1].

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 281.

Na str. 202, u retku 8, poslije riječi zemlju. *pristaviti opasku:*

Isporedi i našu poslovicu: „Lije kiša, kao iz kabla" (Vuk., *posl.*), koja, do istine, može biti samo besjedna slika, ali može i imati odnosa na tu mitičnu prikazu.

Na str. 203, u retku 12, izmegju riječi jelenu. — A *dodati:*

U Slavoniji misle, da se vilin konj najbolje pozna po zamršenoj grivi: griva mu je spletena tako, da je sama vila razriješiti može[1].

---

[1] Ilića *obič.*, na str. 281.

Na istoj strani, na početku retka 13, ispred riječi pretvara *dodati:*

sama

Digitized by Google

Na istoj strani, u retku 26, poslije riječi pokrštenici. *dodati:*

Spletena i zamršena griva u vilina konja, što čas prije spomenusmo, pa i to, što se vila obično pomišlja kao stvor svojevoljan, jogunast, obijesan, i jedno i drugo takogje pokazuje na olujni oblak.

Na strani 210, u retku 21, poslije riječi planini!" *pristaviti opasku:*

Ovim brojem izvorâ kune se vila i u šaljivoj poslovici: „Tako mi popa kamena i mlina gvozdena i 377 izvora, eno čoeka sa dvije glave!" (Vuk. *posl.*) Pripovijedaju, veli Vuk, da se ovako zaklela vila, videći dva čovjeka na Lovćenu, gdje sumitice leže.

Na str. 211, u retku 34, poslije riječi mašte. *pristaviti opasku:*

I poslovica veli: „Prazna kuća, kao vilina pećina". (Vuk. *posl.*)

Dio VIII.

U „XCIV knjizi Rada", na str. 118, u retku 24, poslije riječi ticu. *pristaviti:*

Takovo nešto izlazi i iz ovih pomršenih stihova najobičnije tužbalice, koja se nad mrtvim nariče u Crnoj Gori: „Ma se još jadna (sestra) nada, — no ne uzda: — jesu tebe velje grane, — velji orli; — pa ćeš njima razbačiti, — lele brate; — i kući ćeš svojoj doći, — kuku kući[1]!" Mutan je ovdje smisao za to, što se vjerovanje kao razvrglo; no se čini, da sestra, ma da se i tvrdo ne uzda, opet nada bratu, da će njoj u pohode, poletjevši s grana drveća onog svijeta.

[1] Medakovića *živ. Crnog.*, na str. 60

Na str. 119, poslije retka 10, pristaviti novu alineju:

Pučko kazivanje kajkavsko iznosi takogje dušu, uobličenu u ticu. Dva druga, to dvije kalfe, išle jednom na dugi put. Od teškog putovanja umoreni, legoše pod jedno drvo, i jedan od njih zaspa. No daleko od drveta stajaše kostur konjski, pa drug onaj, koji budan ostade, vidi, kako čudna tica lijeće niz kostur i uz kostur. Kad se po tom onaj prvi oda sna prene, uzdahne: Zao ti sam san usnio! Po ovim riječima drug se uvjeri, da drugu duša bješe izletjela iz tijela i da njena nemirnost ne davaše mu mirno spavati[1].

[1] Kaza meni pričicu gosp. I. Tkalčić, bibliotekar jugoslavenske akademije, koji u svom djetinstvu to čuo pripovijedati u okolini zagrebačkoj.

Digitized by Google

Na str. 120, u retku 13, izmegju riječi nebo.[2] — Ne *dodati*: U Crnoj Gori, za četrdeset dana čati se liturgjija mrtvome: za svoga mrtvoga daje to činiti, koji iole može[1].

[1] Medakovića *živ. Crnog.*, na str. 27.

Na str. 167, u retku 26, poslije riječi zemlja![“][8] *pristaviti:* U isti red riječî ide i „pokajnice“ i „pokajanje“, u Crnoj Gori.

Na str. 169, poslije retka 11 pristaviti sve ovo:

Ja držim, da se s mrtvačkim pokojem veže, s jednog kraja, i pretvrdi običaj osvete, radi krvi učinjene. U Crnoj Gori, gdje se starinsko mnogo koješta udržalo najtrajnije, običaj domaće osvete još prkosi državnome zakoniku. Dakako, osjećaj osvete prirogjen je prostu čovjeku, a i u prostu narodu, gdje je slaba državna obrana, osveta, što neumoljivo prijeti iz uvrijegjenog i ozlegjenog doma, pruža neko jamstvo mira od tugje obijesti i nasilja. Ali u nas Srba i Hrvata, u poslu osvete za počinjeno ubijstvo, svi su izrazi svečani i kao vjerski: „svetiti, osvetiti, kajati, pokajati, miriti, podmiriti mrtvu glavu!“ Duša posječenog čovjeka, duša mrtvoga, kao da nema blažene sreće, ni pokoja, bez dužne naknade za krv učinjenu. Osvetnik drugom riječju, u Crnoj Gori, zove se „umirnik[1]“, onaj koji umiruje mrtvu glavu. A dužnost osvete za dom, ili bratstvo, onamo je tako prijeko potrebita, da crnogorska već poznata poslovica glasi: „Ko se ne osveti, taj se ne posveti[2]“. Niti je ova preljuta izreka samo divlji izljev srdžbe, nego znači još, da će se onaj posvetiti, ko svoje mrtve pokaje i podmiri. U Crnoj Gori dogagja se više puta, da će krvnik umoliti osvetnika, ili umirnika, da mu ubijstvo oprosti. To je tako zvani „umir osvete“, pa se pri tome obavljaju izvjesni obredi. Po mojem mišljenju, i ti obredi većim su dijelom vjerske, a manjim juridične naravi, premda mi sad dobro ne shvaćamo, šta simbolizam njihov znamenuje. Tako n. pr., kad se zamoljeni umirnik već sklonio na mir s krvnikom, ovaj, prije svega ostaloga, daje privesti pred kuću onoga dvanaest žena, dvanaest kolijevaka i u njima dvanaest djetića. Pred kolijevkama ide dvanaest glavara, koji, stavši na prag od kuće, viču osvetniku: „Primi dvanaest kuma, primi Boga i svetoga Jovana, i primi blago, koje hoćeš!“ Po tom, na dan koji se ureče, druga dvadeset i četiri glavara osudiće krv pred kućom

[1] Medakovića *Život Crnogor.*, na str. 115—22.
[2] Vuk. *posl.*

Digitized by Google

krvnika; tu se načini „trpeza umira“, no u mjesto stolica za sjegjenje moraju biti „kameni“. Krvnik izilazi s onom puškom, kojom je čovjeka ubio, s puškom „krvnicom“, o grlo obješenom, i primiče se pokoljeničke. Glavari gologlavi skromnim glasom reku u tri puta, gledajući na umirnika: „Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!“ Više i krvnik, oborenim očima: „Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!“ Cjelivaju se krvnik i umirnik, pa se pored ovoga iznesu četiri kolijevke s djetićima, od dvanaest pomenutih. Te su kolijevke kao nešto živo, i zovu se „kume“. Umirnik prima kumu jednu i cjeliva; isto čine tri njegova brastvenika sa još tri kume. Ovim načinom megju dva krvna neprijatelja nastalo kumstvo, koje se pazi kao i kršteno. Iza uhvaćenog pobratimstva, svi sjedaju za ručak, pogode oštetu, a „krv je izmirena pozdravo i potpuno[1].

[1] Medakovića *Život Crnogor.*, na str. 115—22. Postupanje crnogorsko, u pogdjekojoj crti, podudara se s karnim i vjerskim postupanjem za ubijstvo, na glasovitom Areopagu u Ateni. Ova strana kriminalnog prava atenskog izigje na veliki glas po svoj Heladi, jer se mislilo, da je to veoma starinsko, i da bi tako odregjeno od samog pravednog, no i primirljivog boga Apolona. U Atenjana, kao što u Crnogoraca, ne bješe dopušteno s krvnikom stajati pod istim zbog krvi opoganjenim krovom, nego se sve obavljalo na otvorenom; pa je u njih naći i obredne „kamene:“ „kamen nepomirljivosti“, na kome sjedi umirnik, i „kamen bezakonja“, na kome sjedi krvnik. Kako puška krvnica crnogorska, tako bijaše osugjeno u Ateni oružje i svako ratilo krvničko. Krv se umiruje pomoću Apolona Delfinija, u Crnoj Gori primanjem svetoga Jovana. Zašto upravo sveti Jovan, nije jasno. Meni se sve čini, da svetac ovaj prikriva svetitelja davnijega. Za svetoga Jovana, za kumstvo i za dvanaest, odnosno četiri djetića, gl. *Dio IV.* i *V.*

Na str. 176, u retku 9, izmegju riječi ime. — Puk *dodati:*

Ljudi u Crnoj Gori drže, da na taj dan sam svetitelj glavom dolazi u kuću, te, gdje im prispije krsno ime, kažu: „Došao mi je sveti Jovan, ili sveti Gjuragj, u kuću[1]“.

[1] Medakovića *Život Crnogor.*, na str. 64.

Na istoj strani, u istom retku, riječ naime *izmijeniti sa:*

u opće

Na str. 185, u retku 26, riječ te *izmijeniti sa:*

domaćinu

Na istoj strani, izmegju riječi svačemu. — Svecu, *dodati:*

S toga u Crnoj Gori, ako i nije zdravicama broj odregjen, svakako imaju biti dvije: prva u slavu božju, a druga u zdravlje

Digitized by Google

domaćinovo. Nešto je čudno, te zvuči nehristjansko, da se pri prvoj onoj zdravici napija „za zdravlje svetoga“, s ovim riječima: „U veliki dobri čas, a u lijepu slavu božju, za zdravlje svetoga“ (dolazi ime sveca)[1], kao da svecu treba zdravlja.

[1] Medakovića *Život Crnogor.*, na str. 66.

Na istoj strani, u istom retku, izmegju riječi se — slava *dodati:* poganska

Dio IX.

U „XCIX knjizi Rada“, na str. 129, u retku 5, izmegju riječi svjetle!“ — Pak *dodati:*

U pjesmama, nije rijetko naći izreku: „Zaklinjem te Suncem i Mjesecom[1]!“

[1] Tako na primjer, u tragičnoj, a krasnoj pjesmi, koja se svuda u narodu pronosi i koja obično počinje: „Dvoje dragih u milosti raslo“. Za ovu pjesmu, vidi joj verziju slavonsku, u Ilića *Obič.*, na str. 273—7, gdje nam izlazi i neznabožačko bogmanje: „Oj Sunca mi!“

* * *

Ja bih rad bio, ali ne mogu ovdje, još gdješto ispraviti. *Dio II* obiluje hipotezama, koje bi trebalo razvidjeti i pročistiti. U *Dijelu IV* i *V* učinjena je dioba godišnjih Sunaca, uzevši kao osnov Vukovu pjesmu, knj. II, 81. To ne valja. Ona je pjesma dosta strošena i po svom obliku sada više nije mitska odmah na oči, a rasporegjaj godišnjih Sunaca stoji i bez nje.

Digitized by Google

Stari grb bosanski.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 27. travnja 1889.

PRAVI ČLAN DR. FR. RAČKI.

Budi mi dozvoljeno najprije dvie tri spomenuti o povodu svojih iztraživanja o starom bosanskom grbu.

Odmah poslije zaposjednuća Bosne i Hercegovine nametnula se je potreba, da se za ove pokrajine ustanove grb i zemaljske boje. U tu svrhu zajednička vlada carevine pozva zemaljsku bosansko-hercegovačku, da ju o tom pitanju na temelju podataka, koje će u zemlji sakupiti, izviesti. Kako se vidi, bosanska je vlada zatražila ponajprije mnienje domaćih književnika, od kojih joj je predstojnik fojničkoga samostana o. Bonaventura Milišić izvještajem od 19 lipnja 1879. god. priobćio svoje mnienje o starom bosanskom grbu. Podjedno se je dopisom od 28. srpnja r. g. br. 11.804. obratila na našu vladu, da dade izviditi, imade li u ovdješnjem arkivu i muzeju kakovih izprava, na kojih bi se temelju moglo prosuditi, kakova je oblika zemaljski grb Bosne i Hercegovine, pak da ujedno zaište mnienje od mene i drugih, koji se našom poviešću bave. Ovu častnu zadaću priobći mi tadanji ban Ivan Mažuranić dopisom od 9. kolovoza r. g. br. 2011/pr. te ujedno priloži priposlano mu mnienje rečenoga o. Milišića.

Primivši taj poziv dao sam se odmah na posao. Milišićeva radnja nije me zadovoljila, jer je osnovana na „rodoslovju“ u fojničkom rukopisu, kojega vjerodostojnost i heraldička pouzdanost imala se tek izpitati a ne unapréčac prihvatiti. S toga našao sam se prinukanim potražiti izvore, koje heraldika naznačuje za taj posao; a od kojih našao sam pristupne: pečate na listinah bosanskih vladalaca i pjeneze njihove. Iztražujući heraldičke znakove na pečatih i novcih došao sam do ovoga resultata: a) da se na njih u starije doba nalazi samo štit, razdieljen na poprieko a sa dva reda lie-

Digitized by Google

rova; b) da se kašnje štitu pridružuje kaciga s oklopom; napokon c) da je poslije kacigu izmienila kruna, koja je i u štit postavljena, a lierovi ostali su na kruni; pak da se ova posljednja promjena dogodila, kada je Bosna pod Tvrdkom iz banovine preobražena u kraljevinu. Sada su se i pojedine česti bogatije razvile; kaciga ili šljem dobiva svoj nakit, čelenku; ovdje i ondje pokazuje se trag plaštu, koji se s krune u naborih spušta.

Pošto se je radilo o tom, da se stari grb za porabu priudesi, izjavio sam i o tom svoje mnienje. Kod toga na ime — rekoh — je jasno, da se ne smije ni jedan sastavni dio staroga bosanskoga grba izostaviti ili preinačiti; te se mogu ovi dielovi samo umjetnički ljepše i heraldički prikladnije prikazati. Kako da se to učini, pokušao sam slikom prikazati, i to jednom bez boja, kakova bi se mogla uvesti na pečatih s nadpisom na okolo; drugom pako u bojah, gdje sam se poslužio njekimi heraldičkimi propisi, pošto se boje grba ne mogu razabrati niti na pečatih niti na novcih.

Izvještaj moj, koji sam predao banu Mažuraniću, bijaše njegovom voljom tiskan u „Narodnih Novinah“ i preveden na njemački u „Agram Zeitung-u“. Da je odavle poslan bio u Sarajevo bosanskoj vladi, razumieva se; ali dalnja sudbina njegova osta mi nepoznata do novije dobe. Tek sada doznah,[1] da je moj izradak poslan bio iz Sarajeva u Beč, te da ga je zajednička vlada na oćitovanje predala s jedne strane bečkomu tajnomu dvorskomu i državnomu arkivu, s druge putem ugarske vlade kr. magjarskoj akademiji znanosti, zemaljskomu arkivu i narodnomu muzeju u Pešti.

I tako je moj izradak o starom bosanskom grbu došao u jednoj i drugoj polovini monarkije na znanstveno sito i rešeto. Onim zavodom pridružiše se u tom pitanju još sukromni književnici; tako je dr. Ivan Bojničić svoje mnienje o grbu, koje je i kod kuće u domaćih listovih zastupao, poslao i magjarskomu družtvu za arheologiju i antropologiju.

Rečeni zavodi predali su moj izradak svojim stručnikom, koji su svoj sud pismeno obrazložili, a ta obrazloženja dospjela su konačno u ruke zajedničke vlade, koja zaposjednutima zemljama upravlja. Navesti ću redom ove ocjene, u koliko su na javnost doprle.

Obrazloženo mnienje dvorskoga i državnoga arkiva u Beču, koje je izradio poznati historik odsječni savjetnik Fiedler, pristalo je uz mene, da je naime stari grb bosanski štit s krunom; samo je

[1] J. Asbóth: Bosnien und die Hercegowina. Wien 1888. S. 447.

Digitized by Google

prigovorilo plaštu, koji da se je valjda izvodio iz gotičkoga pismena T na nekih novcih Tvrdka i Tomaša izpod krune, a možebit predložen u svrhu, da se u bosanski grb, koji bi imao štit s plavim poljem, zlatnu krunu i grimizan hermelinov plašt, narodne hrvatske boje prihvate. Medju tim ovaj je prigovor posvema suvišan; jer i po mojem mnienju glavne česti bosanskoga grba jesu štit s krunom; ostale su nuzgredne česti, o kojih može biti govora, kada se radi o tom, kako da se stari grb priudesi za porabu. Drago mi je, što je moje iztraživanje potvrdio uglednik takav, kakav je Fiedler.

Obrazloženo mnienje kr. magjarske akademije znanosti, izradjeno po sada već pokojnom heraldiku bar. Albertu Nyáryu,[1] razlikuje se od moga i Fiedlerova. Nyáry nalazi kroz 107 godina, za kojih je Bosna bila kraljevinom, pet različitih grbova prema različitim državopravnim i političkim položajem zemlje i obiteljskim odnošajem dotičnih vladalaca; i to štit koso s desna na lievo presiečen (bandelier), lierovi, štit unakrst (Kreuzwappen) razčetvoren, kruna s lierovi, štit koso prosiečen s lavom i takav s rukom oboružanom mačem. Ove različite grbove bili bi uveli kraljevi iz doma Kotromanovića i Krestića, za tim Hrvoja i Jura. Nyáry pače umuje, koliko je godina svaki pojedini u porabi bio, na ime: štit koso presiečen 88, kruna lierova 52, ruka s mačem 20—25 godina. Odavle izvodi, da je poraba grba s krunom odviše nestalna bila; pak si odavle tumači, za što ga nisu ugarski kraljevi, kano „reges Bosnae", usvojili, već su odabrali grb, koji je posljednjih 20—25 godinah u porabi bio, na ime štit s rukom oboružanom mačem. Odavle preporuča magjarska akademija, da se taj grb i sada uvede za Bosnu, ili bolje, da se magjarska predaja sačuva.

Do istoga zaključka, ali na drugom osnovu, dodje drugi magjarski historik, I. Thallóczy, koji je u ime magjarskoga zemaljskoga arkiva obrazloženo mnienje sastavio. Držeći da uz zamršene odnošaje sredovječne Bosne ne može u obće govora biti o njezinu zemaljskom grbu, priznaje ipak, da je kruna s lierovi, koju on drži za obiteljski grb Kotromanića, trajnom porabom postala konventionelnim grbom bosanskih kraljeva, pak da su ga i ugarski kraljevi kano pokrovitelji i vrhovni gospodari Bosne za takova priznavali. Nego ugarski su kraljevi poslije propasti bosanske kraljevine uveli iza XVI. vieka za Bosnu različit grb od onoga prije 1463. godine, na ime crveno oklopljenu s oblaka iztičuću se mačem

[1] Ondje str. 448.

Digitized by Google

oboružanu ruku u zlatnom polju; pak s toga ne vidi Thallóczy razloga, za što se taj Ugarskom upotriebljeni grb nebi imeo za zaposjednute zemlje.

Je da li je magjarski muzej podastro svoje mnienje o grbu bosanskom, i kako je ono glasilo, nije mi poznato. Prema tomu zajednička je vlada dobila u četiri spisa dva različita mnienja: moje, uz koje je pristao u bitnosti i c. tajni kućni dvorski i državni arkiv u Beču, te magjarske akademije i magjarskoga zemaljskoga arkiva u Budim-Pešti. Ono prvo mnienje osnovano je na heraldičkih izvorih; ovo drugo, držeći da ne može naći čvrsta oslona na heraldičkih izvorih, prislonilo se je na kasniju ugarsku državnu tradiciju, te je tim postalo više političke naravi.

Od sukromnih mnienja književničkih spomenuo sam već jedno, na ime dra. I. Bojničića, koji drži za bosanski grb štit unakrst s desna u dva polja presječen, ili t. zv. bandelier (bandoulière) s lierovi. A sada navesti ću još dva druga, na ime Stojana Novakovića i najnovije Ivana Asbótha, odsječnoga savjetnika u ministarstvu c. dvora i spoljašnjih djela, pisca djela „Bosnien und die Herzegovina". Novaković do duše tvrdi,[1] da Bosna „pre pada svoga nije još imala konačno izradjenoga i stalnoga državnoga grba"; ali priznaje da je Stefan Tvrdko zakraljivši se (o. g. 1376.) sklopio uredan heraldički grb; a taj je bio: na trouglastom pravilnom štitu otvorena kruna od krinova, više krune šljem, na njem isto onakova kruna i kano čelenka nekakva jabuka; ili pako samo kruna od krinova. Takav grb uz njeke promjene veće ili manje rabi i nasljednikom Tvrdkovim. Asbóth pristaje u pitanju grba uz mene i dra. Fiedlera, te navadja i razloge, za što ne može prihvatiti ono drugo mnienje. Nu glede grba za sadašnjost čini posredujući predlog. Rado bi na ime, da se u grbu uzme obzir i na Hercegovinu, kojoj da je bio grb, misli, prugast štit, i na tradiciju ugarsku, pak tako sastavi kombinovani grb, na kojem bi u polju prvoga reda bio historički grb Bosne, na ime kruna s lierovi, u polju drugoga reda grb Hercegovine, spomenute pruge, napokon u srdcu štita habsburžko-ugarski grb Rame, na ime mačem oboružana ruka. Što se bojâ tiče, bosanska kruna došla bi na crveno polje, plave hercegovinske pruge na srebrno polje, crveno oklopljena ruka na pozlaćeno polje; boje dakle štita bile bi: crvena, biela i žuta.

[1] Heraldički običaji u Srba. Godišnjica N. Čupića. VI, 105.

Digitized by Google

Evo ovako se je pitanje o bosanskom grbu razvijalo od god. 1879. do danas. Pitanje je ponajprije svedeno na znanstveno poprište. A tako je i trebalo. Ja sam ga u prvom početku smatrao samo s toga gledišta i tomu dao izraz u svojem izradku. Ali drugdje upleli su se i drugi obziri, političko-narodne aspiracije. Sve je to po svoj prilici uplivalo na visoke vladine krugove, da je pitanje, premda se i znanost o njem očitovala, ostalo, koliko mi poznato, do danas za život neriešeno. Tek u najnovije doba prodrlo je u javnost, da se riešenje o bosanskom grbu približuje.

Ovo, pak i ta okolnost, što mi se dala prilika, da protivna mnienja podvrgnem novomu izpitu, i što sam jednu vrst izvora, nabaviv točne odlievke izvornih staro-bosanskih pečata, pomnožao, prinuka me, da to pitanje poslije skoro deset godina iznovice proučim, i to opet izključivo sa znanstvenoga gledišta. A pošto o starom bosanskom grbu nije bilo do sada govora u našoj akademiji, koja je pozvana već svojim zadatkom znanstvenim, da o njem progovori, obnašao sam ovu razpravu njoj na ocjenu predati.

I.

Pitanje, da li je Bosna kano banovina i kašnje kano kraljevina prije propasti, t. j. prije 1463 godine, imala svoj zemaljski grb; iliti pitanje, da li su banovi i kraljevi bosanski kano takovi imali grb — to pitanje je izključivo historijsko, pak samo historija može na nj izviestno odgovoriti. S toga da se ovo pitanje na zadovoljstvo kritike riešiti uzmogne, valja upotriebiti historijske izvore, kojimi se služi heraldika t. j. ona grana obćę poviesti, koja se ponapose bavi pitanji o grbovih. Tuj ne koriste nikakova nagadjanja, naslućivanja i nagovieštanja. Ima se dakle k izvoru heraldike pristupiti. Glavni pako *izvori heraldike* jesu: pečati i novci, spomenici, kano što nadgrobni, listine s opisi grba, a možebit i nacrti, slike i grbovnici, izvorno oružje s grbom ili štit s grbovnimi slikami, suvremeni pisci, koji o grbu razpravljaju.

Od ovih izvora za pitanje o starom bosanskom grbu pristupni su nam ovi: a) pečati i novci, b) spomenici od kamena, i c) grbovnici; dakle tri dosta znamenita izvora.

Od ova tri izvora ovaj treći je najpristupniji i najrazumljiviji, pak će se ga svaki i najradje prihvatiti. Ali da taj izvor bude pouzdan, trieba da grbovi, koje takav zbornik prikazuje, imadu bezprieporan historijski osnov. Inače je taj izvor mutan; takav zbornik neće pitanja riešiti nego će ga zamutiti, te će dati povod

*

Digitized by Google

zabludam i predrazsudam, koje se, kada se uvriježe, težko dadu izkorieniti.

A to se je upravo u našem pitanju dogodilo; s toga, da se prije svega korov razčisti i timu tre put nepomućenu iztraživanju, valja progovoriti u kratko o zbornicih s grbom bosanskim, i kakav se u njih grb kano grb Bosne prikazuje.

Grbovnici, t. j. zbornici s grbovi (Wappenbücher), spadaju već u heraldičku književnost, koja je tek kašnje postala, kada su već prije kroz stoljeća „heroldi" svoju umiću praktički obavljali. Poznato je, da je postanak grbova tiesno skopčan s razvitkom srednjevičnoga viteztva i njegovih osebnih uredaba, osobito pako s viteškimi vojničkimi igrami (turniri), kod kojih su vitezovi svoje grbove nosili (kano znakove, kojimi su svoju sposobnost za megdan izkazivali.) Poznato je na dalje, da je za nadzor nad grbovi postavljena bila uredba herolda (heraud, herald), koji su bili glasnici plemstva, ovjerovljivali grbove, pazili na pravnu jim porabu, ustanovljivali propise za izradjivanje grbova itd. Sve su to heroldi dugo činili samo praktički po predaji, koja se pače držala tajnom. Nu postupice razvi se iz propisa i zakona o sastavljanju i uporabi grbova posebna znanost, koja je i na književno polje presadjena. Pravila su sastavljena o grbovih i na papir postavljena. Već Bertolo de Sasso Ferrato (1313—55.), viećnik cara Karla IV., sastavi djelo o grbovih; a glavni obradjivaoci ove struke nadjoše se medju Francezi i Englezi; gdje Clément Prinsault (1415.) spada medju najstarije heraldike. Odavle su postali i zbornici i sbirke grbova.

Imade njekoliko zbornika, u kojih se nalazi takodjer slika bosanskoga grba. Ove zbornike možemo podieliti u dvie skupine, na ime: a) u strane, i b) u domaće. Prvi su obćeniti, sadržavajući grbove stranih država, vladalaca, obitelji, pak uz nje i bosanski; drugi bave se grbovi naših zemalja i njihovih vladalaca i plemića. Prvi sastavljeni su u inostranstvu, drugi kod nas negdje na jugu. Navesti ću glavne zastupnike jedne i druge skupine, u koliko su mi poznati i zaslužuju, da se spomenu.

U prvu skupinu idu: a) Kostnički Grüneberžki grbovnik od god. 1485. b) sbirka grbova bavarskoga državnoga arkiva u Monakovu, istoga vremena, na ime druge polovine XV. stoljeća. Od ovih starija sbirka c) Bodleianske knjižnice u Oxfordu iz početka XV. vieka. Sliedećemu vieku pripadaju: d) sbirka grbova u Kijevu od god. 1500.; na dalje e) grbovnik Martina Schrotta od

Digitized by Google

god. 1551.; pak f) grbovnik kućnoga, dvorskoga i državnoga arkiva u Beču od god. 1585. Imade gdješto grb bosanski i na pojedinih nacrtih učinjenih u inostranstvu; tako Esterhazijeva galerija u Budim-Pešti čuva nacrt bosanskoga grba po slavnom Albrechtu Düreru god. 1515.

I tako u šest navedenih zbornika i sbirka[1] sastavljenih u inostranstvu uz inostrane grbove nalazi se i bosanski. Ako je doba postanka oxfordske sbirke tačno naznačena, ona je jedina još za obstanka bosanske kraljevine sastavljena; dočim bi sve ostale bile postale tek poslije njezine propasti, i to grünberžki grbovnik za 22 godine kašnje; ostali pako još kasnije. Pa kako je bosanski grb naznačen u oxfordskoj sbirci? Na dva polja (a, d) vidi se zlatna kruna na crvenom, a na dva polja (b, c) srebrno srdce (bit će štit) na plavom tlu. I grünberžki grbovnik, uz oxfordskoga najstariji, imade za bosanski grb: na crvenih poljih (a, d) srebrnu lierovu krunu, a na srebrnih poljih (b, c) crvenoga konjanika sa zlatnom krunom. I u trećem po dobi najstarijem sborniku, na ime u sbirci kijevskoj, od grünberžkoga grbovnika samo za 15 godina mladjoj, prikazuje se kruna za bosanski grb. Nu ovdje primjećuje se dodatak, iz kojega bi se mogao drugi pojav u našem pitanju donjekle protumačiti. U kijevskoj na ime sbirci uz krunu, kano grb Bosne, prikazuje se ruka s mačem kano grb Rame. A tako se ruka oboružana mačem prikazuje kano grb Rame u monakovskoj sbirci i u Schrottovom grbovniku, te na Dürerovu nacrtu i riezu; na protiv u bečkom grbovniku zlatna kruna na plavom polju kano grb Bosne. Odavle bi sliedilo, da se je počelo razlikovati grb Bosne i grb Rame t. j. grb pokrajine u poriečju Rame, desnoga pritoka Neretve na razmedju Bosne i Hercegovine. Ovu su pokrajinu iznieli na državno polje kraljevi ugarsko-hrvatski, kada su na vrieme iz susjedne Hrvatske i Dalmacije svoju vlast prenieli na bliži kraj kod rieke Rame. Odavle počeo se kralj Bela II. god. 1138. pisati „Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque rex“ [2]; te je „Rama“ uvršćena u naslov ugarsko-hrvatskih kraljeva i u njem ostala, bili oni ili nebili gospodari poriečja ramskoga. I hrvatski vojvoda Andrija pisao se god. 1198.: „Dalmatie, Chroatie, Rame, Chulmeque dux“ [3]. Rama je po tom pokrajina različita od Bosne; ali s vremenom u Ugarskoj Rama i Bosna postaše isto-

[1] Asbóth op. cit. p. 460.
[2] Kukuljević: Cod. dipl. II. 31.
[3] Ibid. p. 199.

Digitized by Google

vietni geografski pojmovi, koji su se kadšto tumačili sa „Rama seu Bozna, Boznense regnum, quod et Ramam vocamus“ itd.[1] Nego u samoj Bosni nije se to ugarsko nazivlje nikada priznavalo, te niti je ban ili kralj bosanski u svoj naslov uzeo Ramu, niti je poriečje Rame činilo kakav sastavni dio, politički ili upravni, banovine ili kraljevine bosanske, kakovimi su bili Bosna u užem značenju, na ime u poriečju rieke Bosne, za tiem Soli, Usora, zapadne strane, dolnji kraji, Podrinje, Hum. S toga i grb Rame može se samo na ugarsko podrietlo svesti. Čim je jednom Rama svoj grb dobila, a Rama se u Ugarskoj miešala s Bosnom, dosta je bilo koraknuti, da se taj skovani ramski grb prenese na Bosnu, i da bosanski grb iztisne i u zaborav baci. U kijevskoj sbirci još se skovani grb Rame navodi uz bosanski; u monakovskoj ne ima više bosanskoga ali je ramski, a odanle imao je preći u Schrottov grbovnik i u Dürrerov riez. Ne ima sumnje, da je tim putem grb ramski, t. j. mačem oboružana ruka, prešao u službenu porabu Ugarske i kraljeva habsburžke dinastije; jer dočim su još kraljevi Ferdinando I. i Ivan Zapolja upotriebljivali stari i pravi bosanski grb, na ime lierovu krunu, dolazi na velikih grbovih njihovih nasljednika i na kraljevskih velikih pečatih kano bosanski grb oboružana mačem ruka. I god. 1867. kod krunidbe, na jednoj od zastava, koje su nošene, a prikazivale su grbove pokrajina njekada ugarskih, bješe taj ramski grb, na ime mačem oboružana ruka, kano grb „Ramae seu Bosniae“, predstavljen.[2] Ta se je velika promjena na štetu historijske istine dogodila uplivom monakovske sbirke i njemačke heraldike. Ovaj se upliv očituje i na nadgrobnom spomeniku cara Maksimiljana u Insbruku, gdje je takodjer taj grb kano grb Ramae seu Bosniae uklesan.[3]

Što dakle crpimo iz sbornika prve skupine? Crpimo, da se u starijih, a i u mladjih, koji su iz starijih potekli (kano što u bečkom), za bosanski grb prikazuje lierova kruna; za tim, da se za Ramu počeo navoditi poseban grb, koji se je pod uplivom ugarskih državo pravnih nazora stao prenašati na Bosnu, da njezin grb najprije u njekih zbornicih, onda i u ugarskoj službenoj porabi, posvema istisne. Ima li taj grb kakav oslon u poviesti u obće, vidit ćemo kašnje.

Zbornici druge skupine jesu sliedeći: a) fojnički, kojega naslov glasi: „**Родословіє босанскога алити илиричкога и српскога владаниа,**

[1] V. Klaić: Poviest Bosne str. 47. 48.
[2] Asbóth op. cit. p. 461.
[3] Ondje str. 460.

Digitized by Google

заедно постављено по Станиславу Рубчићу попу, на славу Стипа Немањинића цара Србљема и Бошњана. 1340." Iz pripisa bosanskoga apost. vikara biskupa o. Grge iz Vareša na fojničkom rukopisu razabira se, da se je u tom samostanu već prve godine našega stoljeća čuvao, a za cielo i mnogo prije jer ga i Prudentius Narentinus (De regno Bosnae) god. 1781. spominje, uz opazku, da ga je god. 1724. o. Marijan Lekušić prepisao. Priepis fojničkoga rukopisa imade u Zagrebu u Gajevoj knjižnici, učinjen god. 1842. po o. Pilipu Pašaliću, za tim u Biogradu u sbirci rukopisa narodne biblioteke, učinjen po pok. dru. J. Šafariku god. 1845. Prvi ga je obširno u javnosti opisao pokojni o. Fr. Jukić god. 1842. u Danici ilirskoj br. 24. i u peštanskom „srpskom nar. listu" br. 18., za tiem u „Bosanskom prijatelju" godine 1851. sv. II. str. 78—82. O tom heraldičkom zborniku progovori takodjer prof. Stanislav Mierzoszowski u „Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines Adler" (Wien 1881. Bd. VIII., S. 33.) u Beču. Na svakom listu imade po jedan grb; i to na prvom kombinovani od jedanaest jugoslavenskih država s dvoglavnim orlom srbskih Nemanića u sredini, srdcu; onda sliede na sliedećih listovih od 2—11 grbovi pojedinih zemalja na pose; na ime Makedonije, Ilirije, Bosne, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bugarske, Srbije, Raške, Primorja; za tim sliede g bovi vladajućih obitelji Kotromanovića, Nemanića, Mrnjavčića, Tvrtkovića, Grebljanovića, Brankovića, Kastriotića, Crnojevića, Baošića, Kosačića, pak od l. 23—138 grbovi pojedinih plemića; a na l. 140 opet kombinovani grb[1]. — Sliedi b) zbornik Dubrovčanina Korjenića-Neorića, sada u Gajevoj knjižnici[2], pisan ćirilicom i latinicom, a naslov mu glasi: „Rodoslovie navišćenih i svetih otaca i vlastitih biliegovi zemala i svitlitih plemenja cesarstva ilirskoga, koe visakupi i naredno sastavi s velikom pomnom i opatju Stanisav Rubčić, ban cimeria gospodina cara Stipana Stiepana Nemanića, na slavu cesarskoga i kraljevskoga veličanstva i ostale gospode poglavica, bana, voevoda, župana, knezova, katunara, vitezova, vlastela i plemića svih zemala ilirskieh, pod kim vlastitim vladaniem pribivaju razlike naredbe cesarstva ilirskoga. Ovo se složi i prepisa iz jednoga libra veomi stara, koi se nadje medju starim knjigam librarie mostirovi Svete gore, reda slavnoga i divnoga Bazilia. 1340." Pod latinskim naslovom stoji pripis: „Korienić. Neorić. Confido in Domino, non

[1] V. Godišnjica VI, 77—83.

[2] Knjižnica Gajeva. Zagreb. 1875. str. 203.

Digitized by Google

confundar in aeternum. Amen †. Corienich, Neorich. An. D. 1595". Rukopis je u četvrtini sa 168 listova. Imade i lat. prievod pod naslovom: „Libellus sanctorum patronorum" itd. u carskoj dvorskoj knjižnici u Beču (br. 7683) od Bošnjaka Marka Skorojevića, posvećen sinu cara Ferdinanda III. nadvojvodi Ferdinandu Franji († 1654)[1]. U rodoslovju dolaze najprije slike svetih zaštitnika: sv. Jeronima, sv. Vasilije, sv. Bogorodice, pape Sixta („pater terrae boznensis"); onda grb cara Stjepana, pak grbovi Macedonije, ciele Ilirije, Bosne, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bugarske, Srbije, Raše, Pomoranske i Kumanske, Mirka sina Stjepana kralja, Kotromanića, Nemanića, Mrnjavčića, Tvrtkovića itd. ukupno 157 grbova i slika[2]. — Sliedi c) zbornik beogradski, koji je od bečke knjižare Geroldove god. 1878. nabavljen za narodnu biblioteku u Beogradu (br. 683). Ima osim dva lista s registrom 152 lista zauzeta slikami. Od grbova pripadaju 138 različitim plemićem, koji su u kazalu redom alfabetičnim poredani, onda 10 zemaljskih grbova i grb cara Stjepana i kralja Stjepana Uroša Nemanića. Zemaljski grbovi jesu: Macedonije, Ilirije, Bosne, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bugarske, Srbije, Raše, Primorja, dakle onako kano što u predjašnjem zborniku Korjenićevu, osim posljednjega grba. Ako se ovaj zbornik prispodobi s fojničkim, to glede plemića ima fojnički kojih ne ima u beogradskom, a beogradski kojih ne ima u fojničkom. Inače u obih ne samo je jedna osnova nego je u glavnom i jedan red. Ima pače znakova, da je u beogradskom spisak imena prepisivan sa ćirilice, kojom su pisani fojnički i Korjenićev. Opet se nalaze medju Korjenićevim i beogradskim zbornikom naprama fojničkomu i zajedničke sličnosti i zajedničke razlikosti[3]. K ova tri domaća heraldička zbornika može se pridružiti samo oblikom i obsegom od njih različito d) „Родословіе", kojega se nacrt nalazi na drugoj strani slike, prikazujući Isusa, kako se pokazuje, po staroj predaji, bosanskomu kralju Stjepanu Tomašu. Ta slika se njekada čuvala u franjevačkom samostanu u Sutjeski, odkle ju dobi biskup J. J. Strossmajer, a od njega predje ujedno s cielom sbirkom umjetnina u našu akademijsku galeriju, gdje se sada pod br. 17. čuva. Sama

[1] Arkiv za jugoslav. poviest. I, 176.

[2] V. Jukić: Bosanski prijatelj II, 80. Klaić: Obzor 1879. br. 207. Jagić: Archiv für slav. Philologie. B. IV. S. 510. Novaković; Godišnjica VI, 84.

[3] Obširni opis u Godišnjici VI, 92—104.

Digitized by Google

slika je iz polovine XV. vieka; nu rodoslovje je kašnje prilieplјeno. Pisano je na pergameni ćirilicom; a sastavljač je na srednjem dnu velikoga okvira ovako naznačen: „Петар Истие Охмућевића сии, по старини Бошгнании а ради неволнога размире и погубе босански пришастиа негови старнех сад ће Дубровчанин, кои за милос гнегове старе господе сложи и постави око родословне за спомену слава босанску и скакога врнднa Бошгнанина, доколи бог боле допусти и негова света вола изварши. Писано лита христова на ч҃.у҃.п҃.в҃.“ t. j. 1482. godine. Rodoslovje je okruženo okvirom, nad kojim na vršku vidi se slika sv. Grgura pape, a dolje na dnu grb obitelji Ohmućevića; dočim su na svakoj strani po četiri grba (štita); i to s desna: Bosne, kraljevine Slovinske, plemena Kosarića i Dalmacije, s lieva: plemena Nemanića, Srbije, Hrvatske i Primorja. Unutar okvira je „rodoslovje“, dva grba, i to na vrhu izpod slike sv. Grgura kombinovani grb ilirskih zemalja pod krunom, za tim niže grb „Ilira, starieh Bošnjana“[1].

Evo, ovo su za sada poznati domaći zbornici starih grbova. Pošto je zadaća ove razprave, da se pronadje stari grb bosanski: to ćemo samo za nj upitati ove domaće zbornike, propuštajući sve ostale grbove. Kakav nam dakle bosanski grb prikazuju ovi zbornici? Fojnički zbornik: dva poput Andrijinoga krsta prekrštena crna ključa završena crnačkimi glavami s crnom krunom na polju zlatnom; u sredini kojega povrh prekrštenih ključeva ima manji štit, u kojem se na crvenom polju nalazi srebrn polumjesec i zviezda. Takav je bosanski grb takogjer u bečkom prievodu, na ime dva unakrst ključa ili brvna sa dva na kraju izreza, zuba, a na svakom po crnačka glava, ondje pako, gdje se ključevi križaju, zviezda i polumjesec[2]. A tako je i u beogradskom zborniku i na njekada sutjeskom sada zagrebačkom rodoslovju. Ovdje je grb, kako spomenusmo, dva puta naslikan: jedan put na pose u štitu pod krunom s nadpisom „кралевине босанске щит“; drugi put u velikom kombinovanom grbu. Na prvoj slici štit je trouglast, u njem dva unakrst postavljena ključa s dvjema okrunjenima glavama, a na razkršću štitić sa zviezdom i polumjesecom. Takav je i u kombinovanom velikom grbu, gdje dolazi prvi na gornjem polju.

---

[1] Opis u Archivu IV, 339. Godišnjici VI, 88. Predamnom osim izvornika je fotografija.

[2] Archiv IV, 511.

Digitized by Google

Dakle u sva četiri domaća rodoslovja grb je bosanski jednak. Nu red je svratiti pažnju još na jedan grb u tih naših domaćih izvorih, na ime na grb zemlje, koja se u njih „Приморие“, u biogradskom „Primordia“, u bečkom latinskom čak „Pomorania“ zove. Grb ove zemlje prikazuje štit, a na njem mačem oboružana ruka; jednak dakle grb, koji se u navedenih stranih zbornicih prikazuje kano grb „Ramae“, pak se kašnje i na Bosnu prenaša. Poznato je, da se je jedan diel bosanske kraljevine zvao „**приморие**“. Stjepan Tvrtko pisao se „**краль Босиѣ и приморию**“, a to bijaše kraj duž mora od Kurila preko Imotice do Dlžisela, te je, bar jedno vrieme, obuhvaćao dvie župe: Konavlje i Dračevicu.[1] Za ovaj dakle dio Bosne prikazuju naši zbornici poseban grb, koj u onom kombinovanom dolazi na dnu izmedju dalmatinskoga i hrvatskoga grba.

I tim smo prilično izcrpili glede našega pitanja jedan izvor heraldike, na ime grbovnike, zbornike i sbirke heraldičke. A kakav nam se tuj prikazuje grb bosanski? Ne jedan i suglasan, i to u domaćih sbornicih po vema različit od onoga u stranih; jer dočim je ovdje, u stranih sbornicih, bosanskim grbom štit i na njem lierova kruna u starijih, u mladjih pako mačem oboružana ruka, koja se negdje kano grb Rame predstavlja: ondje, u domaćih zbornicih, je bosanskim grbom štit i na njem dva unakrst ključa s dvjema glavama okrunjenima ili neokrunjenima; grbom pako Primorja onaj isti grb Rame. Slažu se dakle u grbu Rame i Primorja, samo što se ne slažu u nazivu pokrajine; ne slažu se pako u ničem glede bosanskoga grba.

Taj nas dakle heraldički izvor ostavlja u podpunoj zabuni i smetnji. Ali možebit će nas iz ove zabune kritika izvesti? Komu da damo prednost: domaćim ili stranim grbovnikom? Kazat će se domaćim. Ali odmah nam se namiće pitanje: jesu li naši domaći heraldički sbornici pouzdanja dostojni? Tà kako nisu — moglo bi se reći u prvi mah — kada su tako stari i od tako pouzdanih ljudi! Fojnički je sastavljen god. 1340. po popu Stanislavu Rubčiću, koji je bio starješina herolda (ban cimerija, rex insigniorum) srbskoga cara Stjepana Dušana; a Korjenićev je iz istoga izvora g. 1595. prepisan „iz jednoga libra veoma stara“ knjižnice jednoga svetogorskoga manastira. Iz toga vrela poteče i beogradski. Ima se tuj dakle stari sbornik iz polovine XIV. stoljeća, a jedan priepis od

[1] V. Daničić: Rječnik iz srp. starina a. v. **приморие**. Klaić: Poviest Bosne str. 25.

Digitized by Google

god. 1595., prievod pako iz polovine XVII. vieka. Na dalje ima se tuj nacrt grba od god. 1482., dakle niti 20 godina poslije propasti Bosne. Jur taj nacrt stariji je za tri godine od najstarijega stranoga sbornika, grünberžkoga na ime grbovnika; koliko je stariji tek Rubčićev!

Kada bi sve tako bilo, kako nam govore godine na rukopisih i imena na zbornicih, onda ne bismo se ni časka kolebali, te bismo dali domaćim priednost; a pitanje o grbu bilo bi riešeno. Nu tomu nije tako; a razlozi su sliedeći: a) Rukopisi, u kojih su se sačuvali fojnički, Korjenićev i biogradski zbornici, ni pismom ni jezikom ne odavaju, da ili sami ili u priepisih potiču iz polovine XIV. vieka; već i pismo i jezik sjeća na dobu mnogo mladju. A tako i pismo i jezik zagrebačkoga rodoslovja pokazuje, da je mnogo mladje od god. 1482. Ove tvrdnje ne treba dokazivati onomu, koji se iole bavio bosanskimi i srbskimi pismenimi spomenici XIV. i XV. stoljeća. Što je latinicom pisano, pisano je pravopisom, koji je u zapadnom dielu našega naroda, napose u Dubrovniku, u porabi bio u XVI. i XVII. stoljeću, n. p. Nemagnichi, Mergniavciti, Brancovicti, Zarnoevichi itd. b) Popu Stanislavu Rubčiću u vrieme cara Stjepana Dušana ne ima traga; a još manje medju državnici i dvorskimi častnici one dobe „banu cimerija". Dobro su nam poznate službe u državi i dvoru cara Stjepana; znamo za sevastokratora, logotheta, protovistiara itd.; ali nigdje ne ima spomena „banu cimerija". To bi bio predstojnik i glava herolda, koji bi imao bio voditi nadzor nad grbovi dvora, države, plemena, sastavljati heraldička pravila itd. A sve to predmnieva, da je u Srbiji polovicom XV. vieka viteštvo i s njim skopčana uredba herolda, pak i sama heraldika tako bila razvijena, kako bud gdje na zapadu; što nije ipak tako bilo. c) Tko samo površno pregleda onu množinu grbova u naših sbornicih, pak pojedine prispodobi s poznatimi historijskimi činjenicami, ili ih omjeri o istinitih grbovih, koji su nam iz novaca i pečata poznati: taj neće posumnjati ni jedan čas, da naši sbornici ne mogu tako stari biti. Ondje se na prvom mjestu prikazuje velik kombinovani grb, smatran grbom cara Stjepana Dušana (insignia imperatoris Stephani) s grbovi mnogih pokrajina. U fojničkom rukopisu, djelu tobož Stanislava Rubčića, u tom kombinovanom grbu je u sredini (srdcu) dvoglavi orao nemanjićski, crn na bielom polju, s krunama nad obadvie glave; a izpod njega, opet na sredini, na manjem štitu bugarski lav na žutom polju i za tim idu redom dvie i dvie, odzgora niže,

Digitized by Google

jedna desno, druga lievo, zemlje: Macedonija i Slavonija, Bosna i Bugarska, Dalmacija i Srbija, Hrvatska i Raška, a na dnu, gdje štit u šiljak izlazi, Primorje. Da grb cara Stjepana nije mogao takav biti, jasno je, ako se i površno sastav grba u zbornicih promotri, jer je protuhistoričan, dočim navodi grbove zemalja, koje nisu spadale u Dušanovu srbsku državu, kano što Bosne, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Još jasnije biva, kada se uzme na um grb cara Stjepana na njegovih novcih. Na Dušanovih novcih ne vidi se drugo osim kaciga (šljem) s čelenkom i s različitimi znakovi na njoj. Ovaj je znak car stavljao na svoje novce kano znak svoga vladalačkoga gospodstva; ali nije bio još dotjerao do ustanove pravoga formalnoga grba[1]; a naši zbornici podmiću mu formalni, velik, kombinovani i po svih heraldičkih pravilih sastavljeni grb! Na pečatih cara Stjepana ne ima grba, jer su prema bizantinskim udešeni, na kojih takodjer ne ima grba; već na jednoj strani slika sv. Stjepana prvomučenika, zaštitnika Nemanjića, a na drugoj slika vladaočeva. Još jače udara u oči grb Ilirije naših zbornika, na ime polumjesec i zviezda srebrna na crvenom polju, i tu ne treba ni dokazivati, da zemlje, države Ilirije, u srednjem vieku nije ni bilo, pak s toga da grba Ilirije nije moglo ni biti.

Iz ovih i drugih razloga ja sam već god. 1879. tvrdio[2], da spomenuti sbornici nisu stariji od druge polovine XVI. stoljeća; a da su u Dubrovniku od Dubrovčana sastavljeni. Ovu sam tvrdnju podkriepio sliedećimi razlozi: a) zemljišni i državni obseg, koji grbovi u onih sbornicih obuhvaćaju, pokazuje dalek narodan i politički pogled kod sastavljača, koji se je mogao u Dubrovniku silom njegova trgovačkoga i prometnoga saobraštaja sa zemljami balkanskoga poluotoka, osobito s Bosnom i Srbijom, stvoriti i razviti. U Dubrovniku na dalje gojile su se počam od druge polovine XVI. vieka pod uplivom talijanskoga humanisma klasičke nauke, jezici latinski i grčki, starodavna historija i arheologija, te je ime Ilirika za sve zapadne zemlje balkanske postalo obljubljeno, što se o Srbiji i Bosni, dok su samostalne bile, ne može tvrditi. Samo pod uplivom humanističke obrazovanosti moglo se pomišljati na grb Ilirije, na grbove pojedinih zemalja, kano Macedonije, kojih je ime iz davne prošlosti uzkrslo; a pod uplivom katolicizma na patronu Ilirika bogorodicu i sv. Jerolima u stožerničkom odielu itd. Za primjer, kako su klasički nazori usvojili književničke kru-

[1] Godišnjica VI, 34—39.
[2] Archiv für. slav. Philol. IV., 501—510.

Digitized by Google

gove dubrovačke, dovoljno će biti sjetiti na Ljudevita Crievića, poznatoga pod imenom Tuberona, koji pišući ponajviše o dogodjajih svoje dobe a osvrćući se i na starije, rado prenaša stare rimske geografske pojmove na sredovječne odnošaje[1]. Ugarska je njemu Pannonia, Bosna „regio Illyrici", Srbija „Dardania" i „Triballia", odavle „Dardani ac Macedonum reguli", srbski knez Lazar, „Dardanorum rex", Gjuragj „Triballorum rex", dielovi Hrvatske „Liburnia, Japidia" itd. Naša se pače imena ili polatinčuju ili na latinski kalup nabijaju; tako Crieviću je Stjepan Tvrtko „Stephanus Duronius" od „tvrd = durus", Kurjaković „Curiacus", Kosačić „Cossacius" itd. Svim se ovim nazorom nalazi u naših heraldičkih zbornicih dosta jasan odsjev; tako već u naslovu: „Родословие босанскога алити *илиричкога* и српскога владаниа, цесарства илирског, свих илирских земала, света илирска земла", za tim u spomenutih imenih njekih srbskih i bosanskih spomenika tudjih pokrajina. A ni jedno mjesto našega primorja nebijaše za sastavljanje heraldičkih zbornika tako prikladno kano što Dubrovnik. Ovdje se počela historija i arheologija gojiti i obradjivati, čemu osim spomenutoga Crievića budi svjedokom ljetopisac Nikola Ranjina i Eusebij Kaboga, sabirati i proučavati gradja za životopisje i rodoslovja, što svjedoče radnje M. Držića, Bieloslava i Ivana Tiburtina, A Gučetića i L. Bicića. Odavle pako do heraldičkih zbornika bijaše samo jedan korak. A kada bi se radilo bilo i o obradjivanju heraldike na istinitom temelju, i za taj posao bio je Dubrovnik najprikladniji, jer nigdje se drugdje nije imalo prilike upoznati se s porodicami Bosne i Srbije, kano što ondje, gdje je i občinska pismohrana sakrivala toliku gradju u pismih i pečatih. Nadalje b) ovo se mnienje potvrdjuje jezikom i pismom naših zbornika, koji nas takodjer upućuje na Dubrovnik. U srbskih i bosanskih spomenicih XIV. i XV. vieka badava ćeš tražiti izraz: (родословие) заедно поставлено, наредно састави, i način pisanja: долгним, Маргнавцићи, гнимь, гнега, бошгнанин prema dubrovačkomu: dolgnim, Margnavići, gnim, gnega, Bosgnanin itd. onda сварху, даржа, уздаржаше itd. c) Nije slučajno, što se zagrebačko rodoslovje pripisuje Dubrovčaninu Petru Ohmućeviću, starinom Bošnjaku, i što je Korieničev zbornik došao iz Dubrov-

[1] Ludovici Tuberonis: Commentariorum de rebus suo tempore in Panonia et finitimis regionibus gestis libri XI. Schwandtner: Script. rer. hung. II, 111. ss.

Digitized by Google

nika, kojega da priepis potiče iz stare knjige jednoga svetogorskoga samostana. Tim se ipak ne misli tvrditi, da je ono prvo rodoslovje sastavio Ohmučević; a svakako ne god. 1482. iz navedenih razloga. Pet godina kašnje (1487.) ističe se ovo porodično ime u čovjeku kninskoga hercega Vladislava Ivanišu Ohmučeviću,[1] a da li je već tada njetko od ove obitelji u Dubrovniku stanovao, ne bih znao dokazati. Dubrovački dominikanac Šimun Ohmučević pripada tek koncu XVI. i početku XVII. stoljeća. Tvrditi pako, da je taj Petar Ohmučević sastavio i tobožnji Rubčićev ili fojnički zbornik,[2] bila bi smjela i ničim nedokazana predpostavka. I Korienić obitelj nalazila se početkom XV. stoljeća u Bosni, koje član imenom Bogčin bijaše čovjek vojvode Sandalja[3]; ima li joj pako kašnje traga u Dubrovniku i u kakom je prama njoj odnošaju stajao Korjenić, koji je uz god. 1595. podpisan na Gajevom zborniku, ne umijem kazati.

Sve ovo imajući pred očima ja sam još prije deset godina zaključio, da je onaj „veoma stari libar" svetogorskoga samostana, iz kojega su tobož prepisani naši zbornici, puka izmišljotina; pak da naše „rodoslovje" nije mnogo prije godine 1593. sastavljeno u Dubrovniku.

Uz ovu tvrdnju pristaje u bitnosti i za njekoliko godina kasniji istraživalac Stojan Novaković[4]. Onim povodom, kada se za novu kraljevinu Srbiju imao ustanoviti državni grb, pak je u tom istraživanju pošao tragom starih srbskih pjeneza i pečata, nije se Novaković mogao ukloniti i našim grbovnim zbornikom. I Novaković se je uvjerio, da su ovi zbornici mnogo kašnje postali u Dubrovniku; da pop Stanislav Rubčić ide u red izmišljenih vitezova, a da Ohmučevićevo rodoslovje spada u red onih tendencioznih sastavaka, kojimi se nastojalo njeku porodicu izvoditi iz starih plemićkih obitelji. Ali Novaković hoće da izvor rodoslovjem tačnije naznači, te jih stavlja u tiesnu svezu s dubrovačkim historikom M. Orbiniem, kojega djelo „Il regno dei Slavi" razglobivši, pak sravnivši u njem „arma di Stefano Nemagna, re et imperatore di Rassia", onda „arma di Vukasino re di Serbia" itd., dolazi najprije

[1] Miklošić: Monumenta serbica p. 537.
[2] Obzor 1879. br. 207.
[3] Pucić: Spomenici srbski II., 97, 114.
[4] U često napomenutoj godišnjici Čupićevoj VI., 1—140. Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности. O zbornicih razpravlja gl. VIII. (str. 104—125).

Digitized by Google

do zaključka, „da se ili M. Orbini služio grbovima zbornika, i to bi onda izazvalo pretpostavku, du su zbornici pre M. Orbinijeva dela postali; ili da je zbornicima izvor u delu Orbinijevu.“ Novaković usvaja ovu drugu alternativu, „da je na ime M. Orbini i po idejama i po nacrtama pravi autor i početnik grbovima, koje smo u zbornicima razgledali.“ Neupuštajući se u ocjenu ovoga drugoga mnienja, za nas je dovoljno iztaknuti, da po jednoj i drugoj alternativi koljevka je zbornikom Dubrovnik, a doba poroda konac XVI. vieka, pošto je Orbinijeva poviest već god. 1601. u Pesaru svjetlo ugledala. Ako je tomu tako, onda godina 1595. na Gajevom rukopisu mogla bi istinita biti; onda biva jasnije, kako je i Skorojevićev prievod u prvoj polovini XVII. stoljeća postanuo.

Dubrovački zbornici služili su za temelj svim ostalim, koji su kašnje izradjeni kod nas. Našega Pavla Vitezovića „Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio“ i „Stemmatografia illyriciana“, što no su sto god. poslije Orbinieve historije izašle u Beču i Zagrebu (1701), nisu drugo nego od M. Orbinijevih grbova načinjen, u njekoliko razširen i heraldičkimi objasnjenji umnožen zbornik[1]. Ritteru su ilirske zemlje bile slovjenske; s toga uzima u svoju stematografiju ne samo grbove Ilirika nego i ostalih slovjenskih zemalja, zapadnih i sjevernih, pače i onih, koje su njekada po shvaćanju tadašnje historiografije naseljene bile slovjenskim pučanstvom. Odavle uzeti su grbovi i slovenskih i českih i poljskih i ruskih zemalja, pak i Austrije i Rumunjske i Grčke itd. S toga se naš Vitezović ima u grboslovju smatrati prostim nastavljačem Dubrovčana. On je ipak gdješto uveo promjenu, koja mu se činila opravdana; tako mjesto Primorja i primorske kraljevine dubrovačkih „rodoslovija“ uvede „Ramu“ ugarskih historika; pak grb Primorja, na ime mačem oboružanu ruku, prenese u ugarskom smislu na „Ramu“. Tako je na dalje grb Kosačića u zbornicih, a grb vojvode sv. Save kod Orbinia, dopitao Hercegovini; a za „Chulmiu“, Hum, premda su to sve jedna zemlja, skovao drugi, na ime u štitu ruka s mačem, a uz nju zviezda i polumjesec. Ritterova „Stematografia“ stekla si onda takav ugled, da ju je Hristofor Žefarović preveo na „slavenosrbski jezik“ i god. 1741. izdao u Beču pod naslovom: **Стематографїа... Изображенїе оружїй иллирїческихъ, акторомъ Павломъ Рїттеромъ к' дїалектѣ латинскомь изданное на свѣтъ, и по его уражденїю на сла-**

[1] Ondje str. 126.

веносербский языкъ преведенное.“ Taj prievod je posvećen srbskomu patrijarhu Arseniju IV.

Sve ove heraldičke radnje imale su veći upliv nego li bi se u prvi čas i mislilo. One su prije svega književno polje zaokupile, te se više nije pazilo na starije i jedino istinite izvore heraldičke, već su grbovi u tih radnjah naslikani i opisani uzeti a priori za istinite. U Hrvatskoj za doba ilirsko Vitezović bio je uglednik u tom pogledu bez prigovora, a obljubljen tim više, što je njegova stematografija zadovoljavala narodno-književnim a donjekle i političkim nazorom i težnjam onoga vremena. Kada se Ilirija i pojedine joj česti htjela heraldički prikazati, dosta je bilo kopirati Vitezovićevu stematografiju i nepitajući, kako je sastavljena. Tako je njegova „Stematografija“ po srbskom izdanju „postala jedini rukovodja za sve heraldičke poslove i potrebe u Srba. Kada se u početku ovoga vieka odpočeo rat za oslobodjenje Srbije, uzimani su na pečate, na vojne zastave obnovljenog državnog života s podpunom vjerom Žefarovićevi grbovi. Za Rittera, Orbinija, njihove izvore, njihov način rada i njihovu kritičnost nije već niko ni pitao“[1]. Na Karagjorgjevićevu pečatu vide se tri grba: Srbije, Bosne i Nemanjića vjerno po Vitezović-Žefaroviću; na pečatu srbskoga „praviteljstvujuščago sovjeta“ od 1804. g. vide se opet po Vitezović-Žefaroviću grbovi Srbije i Trivalije. Na jednoj zastavi Mutapovoj, o kojoj se veli, da je poslana bila iz Rusije, opet po Vitezović-Žefaroviću grbovi Srbije (krst s ocilima) i Trivalije (glava divljeg vepra sa strielom u čelu) a nad njima grb Rame ili Primorja. Kada je knez Miloš Srbiju podpuno kano državu uredjivati počeo, postao je krst s ocilima, koji se u svih naših domaćih zbornicih navodi kano grb Srbije, pravim državnim grbom kneževine. Pa ipak taj grb ne ima upravo nikakova historijskoga temelja: te su Srbi posvema mudro uradili, što su povodom onim, kada je kneževina preobražena u kraljevinu (1882), predjašnju pogrješku izpravili, znanosti pitanje o grbu propustili i po njezinu riešenju novi grb ustanovili.

Tako bi valjalo uraditi i glede bosanskoga grba. Kada bi se bosanski grb ustanovio po zbornicih, onda bi jedino samovolja odlučiti imala, jer taj grb nije u svih jednolik: u stranih je drugi a u domaćih opet drugi. U ni jednom stranom zborniku ne prikazuju se za bosanski grb dva unakrst položena ključa s glavama,

[1] Ondje str. 133.

Digitized by Google

što domaći zbornici proglasuju jednodušno za grb bosanski. S druge strane nisu ni strani složni, jer dočim jedni smatraju lierovu krunu bosanskim grbom, drugi prikazuju ruku mačem oboružanu; pa dočim je jednim to grb Rame, drugim je grb Bosne, a domaćim je uviek grb Primorja.

A kako to? Odkle ovaj pojav? Jer grbovnici, zbornici i sbirke grbova, rodoslovja s grbovi plod su vještačke radnje, koja vriedi toliko, koliko je kritička. Ovaj izvor heraldički vriedi za znanost toliko, koliko stoji u suglasju s neposrednimi i izravnimi izvori. Grb u grbovniku, zborniku nije istinit samo za to, jer je u grbovniku, zborniku; već je istinit, ako je neposrednim, izravnim izvorom potvrdjen. Ako ovo načelo vriedi u obće, nesumnjivo je u našem slučaju, gdje ne ima grbovnika i zbornika sastavljenoga u naših južnih stranah prije turskoga zaposjednuća i gdje medju domaćimi i stranimi zbornici ne ima suglasja.

S toga valja izpitati one druge izvore heraldike, na što sada prelazim.

II.

Pjenezi i *pečati* imaju medju heraldičkimi izvori tu prednost, što sadržavaju ime vlastnika, te se doba njihova točno ustanoviti može. Počelo se pako na pjeneze i na pečate udarati grbove, od kada su ovi u javnom životu u obće zavladali.

Ja ću se na obje vrsti izvora uzporedice obzirati, jer se u mnogom popunjuju.

Nastariji bosanski novac je od bana Stjepana, porodicom Kotromanića, osnovača domaće vladalačke kuće, koja je Bosnom u raznih granah počam od konca XIII. stoljeća do njezine propasti upravljala. S banom Stjepanom započe u vladanju Bosne njeka stabilnost, koje pod njegovimi predšastnici iz različitih porodica i postavljenimi pod različitimi nutarnjimi i vanjskimi uplivi nije bilo. Pod trećim vladaocem ove kuće, na ime pod banom Tvrdkom, Bosna je oko god. 1376/7. iz banovine preobražena u kraljevinu, kojoj preobrazbi dalo je ne malen povod razpadanje do malo prije jake susjedne Srbije te je novi bosanski kralj usvojio naslov „краль Срьбліємь и Босиѣ и Приморію“. Od svih nasljednika Tvrdkovih, po imence od sina mu Tvrdka Tvrdkovića, za tim od Stjepana Tomaševića sačuvalo se novaca; samo od Stjepana Dabiše i Sjepana Ostojića ni je za sada nadjen ni jedan komad, jer za njihova kratkoga vladanja nije po svoj prilici ni kovan.

Digitized by Google

Što se pečata tiče, oni su u Bosni za ovjerovljenje javnih izprava rabljeni u različitih oblicih, kano što i u drugih državah one dobe. U vladalačkih izpravah spominje se печать: велиꙗ (велика), средьниꙗ, lat. sigillum minus. zatim висꙋћа i обѣстрана; pak срѣдьниꙗ висꙋћа, велика висꙋћа, висꙋћа обѣстрана, napokon i златна печать[1]. Što znače ovi nazivi, to je dovoljno poznato svakomu, koji se je fragistikom iole bavio. Od pečata na izpravah, koje su banovi i kraljevi bosanski izdali, meni su za sada poznati: pečat bana Ninoslava na listini god. 1249; za tim pečati bana Tvrdka na listinah god. 1356, 1357, 1367. i Tvrdka kano kralja na listinah od god. 1382. 1388. i 1388/9.; na dalje kralja Stjepana Dabiše na listini god. 1392., kralja Stjepana Ostoje na listinah god. 1400. 1409., kralja Stjepana Ostojića na listini god 1419.; kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića na listinah god. 1405. 1421. 1433. napokon kralja Stjepana Tomaša na listini god. 1446. Odavle se vidi, kako pečati popunjuju novce, jer se je sačuvao pečat Stjepana Dabiše, dočim ne ima od njega ni jednoga novca. Obzirom na dobu ima pečat stariji od bosanskoga novca, na ime na listini bana Ninoslava, kada Bosna još nije imala svoga vlastitoga kovanoga novca. Ostali pečati jesu iz XIV. i XV. vieka, i to od vladalaca, od kojih imade i novaca.

Poslije ovih obćenitih primjetaba o tom heraldičkom izvoru priedjimo, da vidimo, što se odanle može crpsti za pitanje o grbu bosanskom.

Najstariji bosanski pečat bana Ninoslava Mateja jest „печать висꙋча“ o njegovoj listini izdanoj Dubrovniku u ožujku 1249. godine, od koje se matica čuva sada u knjižnici srpskoga učenoga družtva u Beogradu te je ujedno s pečatom obielodanjena[2]. Napis na pečatu u obrubu glasi: „печать вел(и)ко(га) бана нинослава“. U sred polja vidi se slika dviju vitezova, konjanika, susretajućih se jedan s drugim, ili možebit jurišućih jedan na drugoga. Nad njima u gornjem polju ima nješto nalik na štit; ali taj se je dio pečata tako oštetio, da se odanle ne da ništa zaključiti. Pečat Mateja Ninoslava po glavnoj slici spadati će u red t. zv. vitežkih pečata (Reiter, Rittersiegel). koji su na zapadu počam od XII. v.

---

[1] V. Daničić: Rječnik iz srp. starina pod печать; gdje se dotična mjesta iz izprava navode.

[2] Glasnik VI, 176. sprieda snimak listine i pečata. Miklošić: Monumenta serbica p. 32—4 bez pečata. Asbóth op. cit. p. 454. fotogr. snimak.

Digitized by Google

dosta obljubljeni bili. Vojvode na ime i grofovi, koji su obično bili vrhovni zapovjednici vojske u povjerenoj jim pokrajini, rado su se na pečatih dali prikazati u cieloj svojoj slici i u sjaju svoga oružja na letećih konjih, držeći kadšto u desnici mač a u lievici zastavu. Takovi se znakovi opažaju i kod konjanika Ninoslava pečata. Ali na tom pečatu ne ima stanovita traga grbu.

Niti na novcih utemeljitelja nove dinastije u Bosni bana Stjepana Kotromana[1] ne ima traga bud kakovu heraldičkomu znaku; na njih se samo s jedne strane prikazuje slika spasitelja, s druge bana uz nadpis banus ili Stefanus banus. A te dvie slike prikazuju se takodjer na četiriju vrsti novcih njegova nasljednika bana Stjepana Kotromanića, koji se je pisao: „**бань Босни и Ѹсори и Соли и господинь Хо(л)мскои земли**“, te je još polovicom XIV. stoljeća ovdje vladao. Na velikoj većini njegovih novaca ne ima ni jednoga heraldičkoga znaka[2]. Tek na jednoj vrsti, u kojoj je na priedku pridržana slika spasitelja, pomaljaju se na zadku heraldički znakovi mjesto predjašnje slike banove. Vidi se na ime na dnu šljem ili kaciga, nad njom na vršku daščica štitnica (Schirmbrett) s ružom (perjanicom) kano čelenkom na visu. Šljem je kabličast (Kübelhelm) s jednim zjalom u desnom odielku. Daščica štitnica je uglasta. Na tih daščicah, koje spadaju na nakit šljema, obično su se ponavljale slike izražene na štitu, ili se pače na nje prenio cieli štit. Na našoj daščici vidi se samo sredinom niz biserja. Okolo tih znakova čita se na rubu nadpis: „Stefanus banus Bosne“[3] tako, da ne može biti sumnje, da je taj novac bosanskoga bana Stjepana. Nu pita se: je da li ti znakovi jesu grb? Na ovo pitanje odgovara nam heraldika, po kojoj se pod grbom razumjevaju slike izvedene po stanovitih načelih i pravilih, a koje pojedine osobe ili družbe upotrebljuju kriepošću posebnoga prava kano svoje posebne i stalne znakove. U prvo starije doba, od XI. do XIII. stoljeća, grb je predstavljao samo štit sa svojom slikom; u drugo mladje doba, od XIII. do XV. vieka, nadodje još šljem sa svojim nakitom. Sada je šljem postao tako važnom česti grba kano i štit; pak za to dolazi gdješto, n. p. na pečatih, i samcat kano grb; a kod vitežkih megdana (turnira) morao se pridonieti, da se po njem izpita sposobnost za vitežtvo i za junačke bojne igre. Od sada su glavne česti grba: štit, šljem i nakit na šljemu. Na bana

[1] Ljubić: Opis jugoslavenskih novaca str. 185 7. Tab XVI. 1—3.
[2] Ibid. p. 191. Tab. XVI, 6—11.
[3] Ibid. p. 192. Tab. XVI, 12.

*

Digitized by Google

Stjepana novcu prikazuje se šljem i nakit bez štita; te se može smatrati prvim početkom bosanskoga grba, bar u toliko, u koliko ga je nosio bosanski vladalac i unio na novac, znamen vladalačke vlasti. Šta se samoga nacrta tiče, sasvim je prost i jednostavnimi crtami prikazan, kano što je i kov novca sasvim primitivan. Nije bez značenja ni to, što je šljem na novcu bana Stjepana one iste forme, koja se vidi na srbskih novcih Stjepana Dušana[1], suvremenika banu Stjepanu; samo što je ondje daščica štitnica a i čelenka nješto umjetnije nacrtana.

Nu kano što ni na šljemu srbskom, tako ni na bosanskom ne nalazimo nikakovih posebnih heraldičkih znakova. Šljem je po obliku poput kablice, kakav je u XIV. stoljeću zavladao, izmienivši stariji XIII. stoljeća po obliku nalik na lonac. Samo na daščici štitnici imade, kako spomenuh, niz biserja; a inače ona je prikazivala onu istu sliku, koja je na štitu bila. Je da li je takova niz biserja bila na štitu bana Stjepana, ne može se odlučiti, pošto ondje štita ne ima.

Nu što se može odanle izvoditi? da su bosanski Kotromanići tek polovicom XIV. stoljeća jedva zametnuli grb, koji se sastojao iz šljema i nakita bez osebujnih heraldičkih figura; sastojao se je dakle iz obćenitoga sastavnoga diela grba bez posebne oznake. Tomu se ne treba čuditi; grb je unesen u Bosnu, kano i u Srbiju, iz vana, unesen je u prvobitnom obliku; pak dok se je na zapadu već razvio bio i njekom umotvorinom postao, ondje se tek polagano udomaćivao, a na njegov razvitak imalo je tek vrieme djelovati.

To se opaža već na grbu Stjepanova nasljednika i bratića mu Tvrdka, i to odkada se zakralji. Novci njegovi, koje je kano ban dao kovati, jesu bez grba, imajući, poput stariji bana Stjepana, na prednjoj strani sliku spasitelja, a na zadnjoj vladaočevu s nadpisom „Tverteo bani Bosne“[2]. Velika je i u tom postala promjena, kada se u Miloševu na grobu sv. Save dade „sugubim viencem“ za kralja vjenčati. Od tada opaža se na njegovih novcih podpun grb sastojeći se iz tri glavne česti, na ime iz štita, šljema i nakita[3]. Štit je pravilan trouglast sa rtom na dnu. U štitu je lierova kruna gore otvorena, a izpod nje pisme T t. j. početno pisme vladaočeva imena T(vertko); nad štitom šljem s irezom za oči, a nad njim

[1] V. tabl. VI, 22. 24. VII, 3—6.
[2] Ibid. p. 194—5. Tab. XVI., 13, 14.
[3] Ibid. p. 195—8. Tab. XVI. nv. 15, 16, 17.

Digitized by Google

jednaka lierova kruna kano u štitu, iz njezine pako sredine ističe se čelenka. U grbu dakle kralja Tvrdka vidi se štit, kojega ne ima na novcih bana Stjepana; vidi se na dalje šljem, kano na novcih bana Stjepana; ali dočim se ovdje šljem završuje daščicom štitnicom, završuje se na novcih kralja Stjepana krunom, iz koje se uzpinje čelenka, kano što se na Stjepanovih novcih uzpinje iz daščice štitnice. Na dalje visi po šljemu od traga nakit (cimier). Ali još je jedno značajno na štitu Tvrdkova grba, a to je kruna.

Poznato je, da štit je ono polje, koje grbovnu sliku nosi; s toga heraldički štit je štit slikom providjen, u pravom smislu rieči grbom. Za to je i mogao sam štit sa svojom grbovnom slikom biti pravim grbom, po kojem se je vitez razlikovao od viteza. Slike su na štitu postajale različitim načinom: ili na ime jednostavnom diobom štita u raznolika, pravilnimi crtami ograničena polja, ili crtanjem na štitu općenitih likova uzetih iz naravi ili iz ljudske umjeće. Ovi se likovi diele u tri razreda: u naravni, kada prikazuju predmete iz živinstva, bilinstva i rudstva i nebeska tjelesa; u izmišljeni, na ime grdesije i fantastičke životinje, i u umjetnički, kamo spadaju svi predmeti umjetnosti, obrta i rukotvorstva. Iz ovoga trećega razreda prenašaju se na štit šeširi, kape, mačevni pojasi, krune i obruči od kruna, koje gdješto završuju lišćem lierovim ili djetelinskim.

Prema tomu je kruna u štitu Tvrdkovu heraldički lik, kano što je u drugih lav, leopard, orao, koza, pjetao, zmija, riba itd. iz životinjstva, ili lipa, lier, djetelina iz bilinstva; mjesec, sunce, zviezda iz nebesnih visina; zmaj, dvoglavi orao, orolav (Greif), harpia itd. od fantastičke zvjeradi, na dalje kula, dvor, zvonik, lovački rog, nož, ocilj, ključ, zastava itd. od rukotvorina, obrtnina, umjetnina itd. Ona kruna nad šljemom imade drugo heraldičko značenje, premda je likom jednaka onoj u štitu. U grbu na ime običaje se vidljivim načinom izraziti čast i dostojanstvo vlastnika grba; ili krunom, vojvodskim šeširom itd. postavljenim mjesto šljema nad štitom, ili pako drugimi počastnimi znakovi, kano štapom, dekoracijom, oko ili za štitom. Prema tomu izrazuje se društveni položaj vlastnika grba znakom heraldičkim nad štitom ili za štitom ili oko štita; a ne u štitu. Ona dakle druga kruna nad šljemom znamenuje kraljevsko dostojanstvo bosanskoga Stjepana Tvrdka; dočim kruna u štitu je heraldički lik, i ništa drugo.[1] Šta se

[1] Takovim je i u grbu Galicije i Švedske.

Digitized by Google

spoljašnjega oblika krune na Tvrdkovih novcih tiče, nije možebit slučajno, što se u obliku podudara s krunom, kojom se na srbskih novcih prikazuje okrunjen car Uroš[1]; ta poslije smrti ovoga posljednjega Nemanjića smatraše se upravo Tvrdko zakonitim mu nasljednikom.

I na priedku uveo je kralj Stjepan u novcu promjenu u tom, što je mjesto slike spasitelja uveo sliku zaštitnika sv. Grgura sa štakom, koja se završuje zviezdom, a gdje što se uza zaštitnika vidi i lierov cviet. Od sada dolazi sv. Grgur, mjesto predjašnjega spasitelja, na svih novcih bosanskih vladalaca; samo na onih, koje su kovali za Kotor, zamjenjuje sv. Grgura zaštitnika Bosne, kotorski gradski zaštitnik sv. Trifun[2]. Ali značajno je, da na tih novcih kotorskih prikazuje se na zadku lierova kruna[3] uz nadpis na okolo: Chatarensi(s).

Na novcih Tvrdkovih ne ima drugoga grba osim opisanoga, na ime štit s krunom, šljem a na njem kruna i čelenka. Nu s ovim grbom ne podudara se grb na Tvrdkovih pečatih, od kojih su za sada poznata tri iz dobe njegova banovanja, a četiri iz dobe njegova kraljevanja. Od prvih, na ime banskih, dva vise o listinah god. 1356. i 1367., koje se čuvaju u bečkom dvorskom i državnom arkivu[4], jedan pako o listini god. 1357. u sbirci peštanskoga narodnoga muzeja[5]. Od onoga god. 1367. dao sam si učiniti točan odljevak u sadri, te po njem priobćujem vjeran snimak. Svi su ovi pečati suštinom jednaki; jesu na ime t. zv. vitežki (Reiter-Rittersiegel). Prikazuje se konjanik na letećem (bježećem) konju; na glavi mu šljem s čelenkom, u desnici zastava a na njoj krst, ljevica kano i jedan dio trupa oklopom zaštićena je pokrivena štitom, koji kano da o vratu visi. Štit je trouglast, a širokom koso popriečnom prugom u dva jednaka polja podieljen; nu na ovih poljih ne vidi se ni kakav lik, bud lierovi, bud biserje; bar se takav lik nije na onih pečatih vidljivo sačuvao. Na pečatu g. 1367. čita se oko slike iz nutra ćirilicom: **ГНЬ БАНЬ ТВЄРТКО**, a izvana † SIGILLUM TVERTKI BA(ni) TOTI BOSNE. Glede pečata iz dobe kraljevanja Tvrdkova (1376—1391.) valja najprije primietiti,

[1] Ibid. tabl. X., 11—16.
[2] Tabl. XVI., 18—24.
[3] Ibid. nr. 18—21.
[4] Pečat listine god. 1367. priobći Köhne: Blätter für Münz- Siegel- und Wappenkunde. (Bd. IV. Th. XL., Nr. 5). Opis u Archivu für slav. Philologie IV., 498.
[5] Priobćen u: Archeologiai értesitö. XII., 283.

Digitized by Google

da se ona dva na listinah od god. 1382. u bečkom dvorskom arkivu ne mogu uzeti u obzir, pošto su tako oštećena, da je grb nevidljiv postao, a tako i treći u mletačkom arkivu na listini godine 1383.[1] Ostaje četvrti u dubrovačkom arkivu na listini g. 1388., što ga M. Pučić opisuje[2] ovako: „kaciga i štit, a na štitu nahero pâs i tri lijera pod pasom a tri nad pasom; okolo slova: „Regis Rasie Stepani Tve(r)tchonis". Po ovom dakle opisu bio bi i na pečatu Tvrdka kralja onakav štit, kakav je na konjaniku pečata Tvrdka bana s tim dopunjkom, da su oko pasa na jednom i drugom polju po tri liera. Osim toga na pečatu god. 1388. sa štitom je i kaciga ili šljem t. j. drugi sastavni dio podpunoga grba, koji na onih drugih pečatih je popunjen šljemom na glavi konjanika.[3]

Šta sliedi odavle? Da nam novci i pečati Tvrdkovi prikazuju dva grba: jedan, na pečatih, sastojeći se iz štita pasom kosimice u dva polja podieljena, bez lierova ili sa tri liera na svakom polju, te iz šljema; drugi, na novcih iz dobe kraljevanja, sastojeći se iz jednakoga štita s likom krune, na nepodieljenom polju, iz šljema i krune nad njim te čelenke. Iz dobe banovanja Tvrdkova ne ima novca s grbom; s toga je grb na pečatih dobom svakako stariji. Taj stariji grb je pridržan i na pečatih dobe kraljevanja; dočim je na novcih te dobe promienjen. Ne treba zaboraviti ni toga, da je grb na pečatih i po heraldičkih načelih jednostavniji, jer postavši jednostavnom diobom štita pomoću pruge, pojasa. To je obilježje veće starine; dočim uvrštenje umjetnoga lika u štit, na ime krune, smatra se dalnjim korakom u razvitku grba.

Ja bi dakle taj prividni nesklad u grbovih na pečatih i novcih Tvrdkovih tako u suglasje doveo, da štit-bandelier prikazuje stariji grb, možebit obiteljski Kotromanića, a štit s krunom te šljem s krunom i čelenkom mladji, podpuniji, usavršeniji, uveden Tvrdkom prigodom svoga zakraljenja.

Od nasljednika Tvrdkovih poznati su nam novci kralja Stjepana Ostoje, Stjepana Tvrdka Tvrdkovića, Stepana Tomaša i Stjepana Tomaševića, koji su Bosnom vladali od god. 1398—1463. Nu

---

[1] Asboth op. cit. p. 451.

[2] Сроменици србъски. II., 32.

[3] Na pečat tobož kralja Tvrdka u našem muzeju i otisnut Ljubićem na str. 183 „Opisa" ne osvrćem se, jer je očevidno, i to dosta nespretno, patvoren.

Digitized by Google

novci kralja Sjepana Ostoje ne mogu se ovdje u obzir uzeti, jer se tiču Kotora te su bez grba, pak kano što i kotorski novci Tvrdkovi imadu na priednjoj strani sliku kotorskoga zaštitnika sv. Trifuna, a na zadnjoj lik kralja na priestolju pod krunom i sa žezlom [1] Novaca Ostoje za Bosnu ne ima, bar nisu obielodanjeni. Od kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića sačuvala se jedna jedina vrsta novaca; pak na njih na zadku uz nadpis DNI TT (Tvrdko Tvrdka) REGIS BOSNE grb i to štit desno nagnut, a u njem kruna sa slovom T izpod nje. Nad štitom je kaciga s krunom i čelenkom te plaštem. Kaciga ili šljem je t. zv. bodač-šljem (Stechhelm) s irezom za oči.[2] — Od kralja Stjepana Tomaša sačuvalo se je sedam vrsti novaca; nu dočim se na dvie vrsti[3] vidja na zadku samo kruna s monogramom S (ili S upleteno u T), imade pravi grb na ostalih vrstih. I to na novcih dviju vrsti[4] tako zvani bandelier-štit, na ime koso razdvojen štit, sa tri liera na svakoj strani duž prosjeka; a na novcih ostalih vrsti[5] štit s krunom u njegovu polju i monogramom T, nad štitom pako šljem s krunom i plaštem. — Napokon na novcih posljednjega bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića[6], kojih su se dvie vrsti sačuvale, nalazi se izključivo ovaj drugi grb, na ime štit s krunom, nad njim šljem s krunom, čelenkom i plaštem; nigdje ne ima štita koso presječena s lierovi, ili t. zv. bandeliera.

Da vidimo sada, kakav se grb prikazuje na *pečatih* bosanskih kraljeva poslje Stjepana Tvrdka.

Tvrdkova nasljednika Stjepana Dabiše, (1391—8.) kojega nije ni jedan novac poznat, sačuva se pečat viseći na listini od 17. jula 1392. u dvorskom arkivu bečkom[7]. Na pečatu je grb podpun, sastojeći na ime iz štita i šljema. Štit je trouglast, dolje zartan, pojasom presječen po sriedi na koso (bandelier), sa tri liera (kano kruglice na oštećenom vosku) na polju svake česti. Šljem imade na vrhu krinovu krunu, s koje visi plašt postrance, nad

[1] Ljubić: Opis str. 201—3, tab. XVI. br. 21—24. Asboth. p. 64.
[2] Ljubić: Opis str. 204. tabl. XVII., br. 1—2.
[3] Ibid. tab. XVII., br. 3—5.
[4] Ibid. br. 6, 7.
[5] Ibid. nr. 8, 9, 10, 12. Pod br. 12 je zajednički novac Stjepana Tomaša i despota Gjurgja, tako da je na priedku kruna s monogramom i nadpisom Tomaša a na zadku lav despotov s nadpisom ДЄСПОТЬ ГЮРЬГЬ.
[6] Ibid. p. 210—211 tabl. XVII., 12—16.
[7] Miklošić: Monum. serb. p. 222.

Digitized by Google

krunom čelenka[1]. Od pečata kralja Stjepana Ostoje (1398—1404. 1408—1418.), koji su se sačuvali uz njegove listine od 8. decembra god. 1400[2] i od 4. decembra 1409. god.[3], ne možemo se toliko osvrnuti na ovaj drugi, pošto se na njem štit oštetio, te se primjećuje jasno samo nakit šljema. Na pečatu uz onu prvu listinu je na zadku vitez na konju držeći lievom rukom o ramenu štit a u štitu krinov diadem[4]; na priedku pako, na kojem prikazuje se kralj s krunom na glavi i s krinovim žezlom u ruci sjedeći na priestolju, nose po strani po jedan andjeo štit jednak onomu, koji drži vitez. Na pokrivaču konja vidi se takodjer štit; nu ne vidi se već, što je na njegovu polju bilo. — Ovomu grbu na pečatu Stjepana Ostoje listine god. 1409. jednak je grb na pečatu listine Stjepana Ostojića (1418—1421) od 4. decembra god. 1419.,[5] na ime štit na lievoj ruci konjanika okrunjena, a u štitu na dolnjoj česti diadem sa tri krina ili liera. Ovakav se grb vidi i na priedku pečata[6]. Pošto se je na ovom pečatu sačuvao grb mnogo čišće, te se u toj slici posvema razgovietno vidi, ne može biti sumnje, da je u štitu na pečatu Stjepana Ostoje (god. 1400.) krinasti diadem, koji je ovdje više oštećen, pak s toga manje izrazit. — Grb na pečatih listina kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića (1404—1408. 1421—43.) od 20. juna 1405. i 18. augusta 1421.[7] takodjer je podpun, sastojeći se na ime iz štita i šljema s krunom, čelenkom i plaštem; nu štit je koso priesiečen u dva polja, ali bez svake slike t. j. ne vidi se ni lier, ni diadem ili kruna. Dobrotom o. Fermendžina dobio sam latinsku listinu toga kralja, pisanu dne 1. travnja 1433. godine franjevcu o. Jakovu,

[1] Obielodani ga Köhne: Blätter für Münz-Siegel- und Wappenkunde. VI, 69. Taf. XLI, n. 4.

[2] U ugarskom državnom arkivu u Budim-Pešti. Asbóth. Bosnien. S. 66. 451. Archiv IV, 498.

[3] Miklošić: Monum. serb. p. 274. Archiv IV, 499.

[4] U Archivu IV, 498. kaže se „Schild, welcher durch einen Gürtel, längs dem drei Lilien stehen, in zwei Felder getheilt wird". Taj štit nije nikako, kano što svi drugi na bosanskih novcih i pečatih, koso presiečen, nego horizontalnom crtom razdieljen štit. Pojas je sličan diademu, gore nakićenu krinom; slika dakle u štitu nije nikako onakova kano u bandelieru, već naličnija kruni drugih bosanskih pečata.

[5] U c. dvorskom arkivu bečkom. Miklošić: Monum. serb. p. 291—4. Archiv IV, 500.

[6] Polje štita visećega na konju o uzdi i pokrivaču je crtami izpresiečeno.

[7] Ondje p. 253. i 316. Takodjer u dvorskom bečkom arkivu.

Digitized by Google

na kojoj je pečat utisnut. Sastoji se takodjer iz štita i šljema s pripadci, kano na prvašnjih pečatih toga kralja; nu što je u štitu, sada se više ne može razgovietno razabrati. Sačuvao se je medju tim jedan pečat kralja Stjepana Tvrdka Tvrdkovića na listini kralja Stjepana Tomaša od god. 1444. dne 3. juna,[1] koji je vanjskim oblikom sličan predjašnjim, a na okolo nadpis: domini Tvertconis dei gracia regis Bosne". Na tom se pečatu prikazuje u obrubu nakićenom štit nagnut, šljem okrunjen s čelenkom i plaštem; u štitu pako kruna. Napokon jedini poznati pečat spomenutoga Stjepana Tomaša Ostojića (1444—61.), viseći na listini njegovoj od 22. augusta 1446. god.[2], prikazuje štit o lievom ramenu okrunjenoga na konju viteza, upravo kano na pečatu Stjepana Ostojića od god. 1419., kojemu je s jedne i s druge strane posvema jednak i po veličini i po slogu. Slika u štitu, pošto je izlizana, ne razabira se jasno; nu kano da se mogu opaziti tragovi krinovoj diademi kao na štitu spomenutoga Ostojićeva pečata.

Ovo su grbovi na novcih i pečatih bosanskih vladalaca XIV. i XV. vieka sve do propasti Bosne. Na novac Nikole Iločkoga, prije hrvatskoga bana, kojega je kralj Matija, zavladavši jednim dielom Bosne, postavio (1471.) za njezina kralja, ne možemo se osvrnuti, jer je Nikola kraljem Bosne bio više po naslovu nego li po vlasti, i jer je vladanje njegovo bilo efemerno. Na novcu jedine vrsti[3] piše se „Nicolaus R(ex) Bosne". Grb mu je na kocke izpresiecan štit. Sin njegov Lovro, mačvanski ban, pisao se uz „dux Sirmie" takodjer „dux regni Bosne"; nu bijaše to prazan naslov, kano i njegova otca.

Pridržav si znanstven izvod iz dojakošnjega opisa grba na novcih i pečatih za zaključak ovoga razpitivanja prelazim na druge spomenike, na kojih se grb bosanski nalazi. To su *kameni s izklesanim na njih grbom.*

U sjevero-zapadnom dielu grada Jajca u Bosni, na vrhuncu brda, sačuvali su se ostanci zgrade, koja i po predaji i po svojoj gradnji ima se za izvjestno smatrati kraljevskim dvorom bosanskim, kralja Stjepana Tomaševića: славни дворь кралєства ми ѹ ѣицє, славни стони градь ѹ ѣицє".[4] Nutarnji prostor dvora predstavlja

[1] Matica u ugarskom komorskom arkivu. Asboth. Bosnien. S. 76.

[2] Matica sada u knjižnici naše akadamije. Arkiv za jugoslav. poviest. II, 39—40.

[3] Ljubić: Opis str. 212—3. Tab. XVII. br. 17. 18.

[4] Listine god. 1461. kod Miklošića: Mon. serb. p. 486, 488.

Digitized by Google

nepravilan četverokut; na okolo dižu se zidine s kruništem, a na četiri ugla kule. U zidine umetnuti stupovi s glavicami kano i druge klesarske radnje, pak čitav slog potvrdjuje, da je taj kraljevski dvor gradjen u slogu sličnih talijanskih gradjevina XIV—XV. vieka. Nad ulaznim vratima u poluluku uklesan je grb, na lievo na ime nagnut štit trokutan, dole zartan, a u štitu kruna sa šljemom, nad njim na šljemu kruna s čelenkom perjanicom, izpod krune previja se plašt, koji pada na šljem i štit te od njih lepši.[1] Odavle se vidi, da je na dvoru u Jajcu uklesan u kamen onaj isti grb, kakav smo našli na većem dielu novaca i pečata bosanskih kraljeva; razlikuje se samo položajem, dočim je na ime na novcih i pečatih štit, a tim i ostali dielovi grba, nagnut na desno, na onom je kamenu nagnut na lievo, što u ostalom nije od nikakove važnosti.

Drugi kameni spomenik s grbom je grobni spomenik bosanske kraljice Katarine u Rimu u crkvi „ara coeli". Pokle su Turci ljeti god. 1463. Bosnu zaposjeli smaknuvši posljednjega kralja Stjepana Tomaševića, njegova maćeha, druga žena otca mu kralja Sjepana Tomaša a kćer humskoga hercega Stjepana Kosače, imenom Katarina, uteče preko Dubrovnika u Rim, gdje proboravi ostali dio svoga života sve do smrti svoje dne 25. listopada 1478. god. tek u 54. godini, te bješe u pomenutoj franjevačkoj crkvi sahranjena, i to u raci pod presbiterijem. Na podu, izpod kojega je tielo Katarine počivalo, bješe postavljena nagrobna ploća. Na toj je ploči izklesana kraljica u dugoj haljini, ogrnuta dugačkim plaštem, izpod kojega izlaze obje ruke sklopljene na prsima nad knjigom; glava, pokrita pećom, noseća krunu krinovu, počiva na jastuku, a s obje joj strane po jedan grb.[2] Ova ploča bješe g. 1590., kada se je presbiterij popravljao, ujedno s nadgrobnom pločom kardinala Ljudevita Alibreta, odanle dignuta i uzidana u bližnji stup broda. Tom prilikom nesta i ploče s nadpisom cirilskim i latinicom, koja je ležala

[1] M. Hoernes: Alterthümer der Hercegovina und der südlichen Theile Bosniens. Wien 1882. S. 126. Asboth: Bosnien. S. 407.

[2] U rukopisu kasanatske biblioteke u Rimu: Memoria della venuta della Caterina regina di Bosnia (cod. misc., E. III., 13) ovako se opisuje kip na ploči: „L' habito è reale, e la corona di lei si comprende esser d' oro e con ornamenti di gemme distinta . . . d' alcuni raggi e di *gigli* gioiellati è adorna; gioie anche a questa regina scendono dal capo. Ha perle d' intorno al collo e la parte superiore delle veste, che l' increspa al petto; et il cingolo, che dal seno al basso si distende, tutto è di perle e di gioie splendamente ornato . . ."

Digitized by Google

tik nadgrobne ploče s nadpisom latinskim, koji se uslied toga jedini sačuvao.[1] Nu kako se preko stotine godina prolazilo u presbiterij preko ove ploče, nije čudo, što se je dosta izlizala. Kip kraljice i lat. nadpis ipak su dosta razgovietni; ne tako grbovi. Grb na desnoj strani, kako ga stariji snimci prikazuju, sastoji se iz štita izrezanoga po strani i nad njim krune. Štit je podieljen dvjema crtama, koje se u sredini sieku, u četiri polja, od kojih na 1. i 4. prikazuje se po jedna kruna a na 2. i 3. po jedan vitez na konju, mašući koplje desnom rukom. Osim toga u sredini velikoga štita prikazuje se mali štit, a u njem ruka mačem oboružana. Grb na lievoj strani prikazuje štit takodjer izrezan po strani a nad njim vienac. Štit je na četiri kosa pojasa koso presiečen; a u sredini štitić s križem u njegovu polju. Takove nam grbove prikazuju, kako rekoh,

[1] Latinski nadpis glasi:

D. O. M.
CATHARINÆ. REGINÆ. BOSNENSI
STEPHANI DVCIS SANCTI SAB. BÆ SORORI
ET GENERE HELENE, ET DOMO PRINCIPIS
STEPHANI NATÆ THOMÆ REGIS BOSNÆ
VXORI QVANTVM VIXIT ANNORVM LIIII,
ET OBDORMIVIT ROMÆ ANNO DOMINI
MCCCC, LXXVIII DIE XXV OTEOBRIS (sic)
MONVMENTVM IPSIVS SCRIPTIS POSITV̄

Hrvatsko-srbski nadpis bio bi ovako glasio:

Катарини кралици босанскои
Стипана херцега ѿ светога Саве
ѿ порода Елине и кѹће цара
Стипана роени Томаша крала босаньскога
Жени коа живи години. н̄. и. д̄.
И приминѹ ѹ Римѹ на лита господна
.чѹон. лито на. к. и. е. дни октобра
Споминакь не писмомь поставлень.

(G. Palatino: Libro, nel quale si insegna a scriver ogni sorte lettera. Roma 1550. Compendio del gran volume dell' arte del bene e leggiadramente scrivere tutte le sorte di lettere e caratteri. Venezia 1588. Odavle prepisali Lambecius, Bombardi, M. Orbini, Bohorić, Čevapović, Pejačević, Katančić, napokon Miklošić: Mon. serb. p. 519). U novije doba izdali su ploču: V. de Caix de S. Aymour: Les pays Sud-Slaves. Paris 1883. p. 74. Asboth: Bosnien p. 91. Nu u njih imade u lat. nadpisu pogrešaka, koje su od Lambecia preuzeli: tako u 4 redku E mj. ET, r. 6 broj LIII. mj. LIIII. (kano u cir. nadpisu), u r. 8 OBRIS mj. OTEOBRIS.

Digitized by Google

snimci u starijih i po njih i u novijih izdanjih. Nu danas, kako sam se svojima očima mogao osvjedočiti, ne razabira se sve ovako. Grb na ime na lievoj strani sav je tako izlizan i oštećen, da se samo štit razabira, ne vide se više ni pojasi ni štitić. Grb na desnoj strani bolje je sačuvan; vidi se naime kruna nad štitom i za tiem obje krune u štitu (1, 4); nu od vitezova razabira se onaj pod 3, dočim onaj pod 2 sav je izlizan; a onomu štitiću u sredini s rukom držećom mač ne ima ni traga, kano da ga nije nikada ni bilo. Takovi su grbovi, kako je vidimo danas, ne od jučer nego od god. 1590., jer od te dobe, kada je nadgrobna ploča s poda svetišta prenesena u brod i tuj u visini stupa uzidana, nije više oštećena niti čovječjom nogom izlizana. Ovakova je nadgrobna ploča, klesarija na njoj, slike i nadpis, već tri stotine godina. Odkle su dakle snimci, na kojih se prikazuju grbovi sasvim neoštećeni?

Što se danas na grbu desnom vidi, prikazuje se i na drugih grbovih bosanskih vladalaca, koji su naslikani na pjenezih i pečatih njihovih i na dvoru u Jajcu; na ime kruna, ondje dva puta uklesana. Vitezi vide se na pečatih, nu oni nisu ovdje sastavni dio grba, nego štit, koj obično drži vitez na lievom ramenu. Takav se štit ne opaža na rimskoj nadgrobnoj ploči. Kruna je upravo onakova, kakova je i na drugih grbovih, na ime sa tri krina na vršku. Ovaj grb je već stari opisalac spomenika smatrao za grb bosanski, dočim je onaj drugi na lievo pripisao Humu ili vojvodini sv. Save.[1] Istina je, da su se i otac Katarine „Стипань, господарь хумски и приморски и велики воевода рѹсага босанскога“, i njegovi sinovi Vlatko i Vladislav i ovoga sin Balša pisali „ми божиѡмь милостѹ херцегь ѡдь светога саве“,[2] pak da su izprave svoje pečatom svojim pečatili; nu da bi „hercegovina sv. Save“, koja je bila sastavni dio Bosne, imala poseban grb, nije mi poznato. Nije li ono bio grb obitelji Kosačića? I zbilja, u grbovnicih i u rodoslovjih, imenito u t. zv. Ohmučevićevom rodoslovju iza slike pod br. 17 naše akad. galerije prikazuje se kano grb „plemena Kosačića“ (i Косарића) štit trima kosima pojasima popriečno podieljen. Gdješto je na štitu kruna, a gdješto još nad krunom lav (?) držeći zastavu, a na njoj križ sa dvie popriečne grede. U rodoslovju Korienić-Neorićevu od 1595. godine prikazuje se kano grb i Kotromanovića i Kosačića:

[1] U rukopisu navedenom: „L' arme a mano destra è del regno di Bosna, quella alla sinistra dell' arciducato di Saba.“

[2] Miklošić: Monum. serb. p. 441, 457, 460, 466, 485 itd. Pučić: Споменици сро́ски. II str. 115.

Digitized by Google

štit u tri polja podieljen, za heral ličku sliku lav, kruna i lav držeći žezlo. — Onaj desni grb, koji bi imao prikazati grb Bosne, sličan je na rimskoj ploči bosanskomu grbu po grünberžkom zborniku, u kojem je bosanskim grbom štit u četiri odiela razdieljen, od kojih 1. i 4. predstavlja krunu a 2. i 3. konjanika, viteza, sa zlatnom krunom. Ne ima ipak u štitu mačem oboružane ruke, koju zbornici prikazuju kano grb Rame ili Primorja. Ova shodnost izmedju ploče i grbovnika ne radja li sumnju: ili da one oboružane ruke nije bilo na ploči, te da je od izdavatelja njezinih umetnuta po grbovnicih? ili da je sama ploča kašnje postavljena, kada je o grbu bosanskom zavladala ona tradicija, koja je u potonjih zbornicih našla svoj izraz? što je moglo biti i njekoliko godina poslije smrti kraljice Katarine. Tà spomenuti grünberžki zbornik sastavljen je samo 7 godina kašnje. Svakako je desni grb na ploči kombinovan i umjetno sastavljen grb, kakovu na suvremenih heraldičkih spomenicih ne ima traga; a ne treba zaboraviti, da je ona ploča izklesana u Rimu u doba renaissançe.

Držim za shodno neprešutjeti nadgrobna spomenika Nikole Iločkoga u franjevačkoj crkvi u Iloku,[1] premda ne polažem važnosti na bosansko Nikolino kraljevanje, kano što sam kod opisa njegova novca bosanskoga jurve primietio. Nu i taj spomenik potvrdjuje moje iztraživanje. Prikazuje se na ime na krasnom od crvenoga mramora izradjenom spomeniku Nikola u oklopu, stojeći na lavu, s jabukom i žezlom (kraljevska vlast) u ruci S jedne i s druge strane, o bokovih i noguh, vide se po dva grba, od kojih onaj gornji na lievom boku je štit a u njem kruna sa tri liera. To je grb Bosne. Na grobnom spomeniku Nikolina sina Lovre, o kojem nadpis kaže: „filius olim serenissimi domini Nicolai regis Bozne". uklesana su takodjer četiri grba, sa svake strane kipa po dva od kojih gornji desni prikazuje štit s krunom a u njem tri krune jedna nad drugom. Taj grb imao bi takodjer prikazati grb Bosne, pošto se je Lovro pisao „Dux Bozne" (1518); premda se u bosanskom grbu prikazuje samo jedna kruna

I tiem izcrpismo suvremene heraldičke izvore glede bosanskoga grba. A do kakova se posljedka dolazi? Da se na novcih i pečatih bosanskih vladalaca od Tvrdka pa do Stjepana Tomaša prikazuje kano grb: ili štit koso presiečen s lierovi (ili bez lierova) duž

[1] Opisa ga i snimak mu priobći dr. L. Thalóczy u „Archeologiai Értesitö". Sv. IX. (Uj folyam) 1889. p. 1—8. Viestnik hrv. arheolog. društva. XI., 63.

Digitized by Google

pojasa na oba polja ili štit s krunom u polju, a kano podpuni grb još nad štitom šljem s krunom i čelenkom (perjanicom) te odanle po šljemu visećim nakitom, plaštem. Prevladjuje ipak ovaj drugi grb, na ime štit s krunom, jer dočim se onaj prvi, na ime štit s lierovi, nalazi samo na dvie vrsti novaca Stjepana Tomaša, nalazi se ovaj drugi, štit s krunom, na svih ostalih vrstih novaca Stjepana Tomaša, te na svih novcih bez iznimke kralja Stjepana Tvrdka, Stjepana Tvrdka Tvrdkovića i Stjepana Tomaševića. Tako prevladjuje ovaj drugi grb i na pečatih, jer prvi se nalazi samo na pečatih Stjepana Tvrdka i Dabiše, drugi pako (štit s krunom) na svih pečatih Stjepana Ostoje, Stjepana Ostojića, Stjepana Tvrdka Tvrdkovića i Stjepana Tomaša. Na dalje na kamenih suvremenih spomenicih ne ima nigdje grba s lierovi već samo grb s krunom. Uza to ne smije se ni to prezrieti, da grb s lierom obično je nepodpun, dočim grb s krunom je podpun.

Ako se dakle u obzir uzme i veći broj heraldičkih spomenika i vrieme, koje prikazuju: tada se u pitanju o priednosti izmedju ova oba grba priednost ima dosuditi grbu podpunu sastojeću se iz štita s lierovom krunom i šljema s krunom, čelenkom i nakitom. Ovaj grb je posljednji razvoj u bosanskom grbovlju. Ovaj grb prešao je takodjer u starije, a i u mladje iz starijih potekle grbovnike, tako u oxfordski i grünberžki te u zbirku kijevsku; a što ti zbornici podupiru one suvremene izvore heraldičke osobito je važno, jer su po dobi blizki novcem, pečatom i kamenim spomenikom.

Ako se opaža na heraldičkih spomenicih njeko kolebanje, izmedju jednostavnoga grba, sastojećega se iz štita s lierovi, i razvijenijega, sastojećega se iz štita s krunom i šljema s krunom, čelenkom i nakitom: ne treba se čuditi, kada se drži pred očima s jedne strane nemiran razvoj općenitih državnih odnošaja u Bosni XIII. do XV. stoljeća, kojim bijaše i vladalačka kuća obuhvaćena, s druge ona okolnost, da kano što druge sa zapada u Bosnu prenesene uredbe, tako ni ova tičuća se grba nije se mogla ondje ustaliti. S toga i oni, razmjerno nepodpuni, izvori i spomenici heraldički svjedoče dosta jasno, da je i u Bosni pitanje o grbu prolazilo različite mjene. Na pečatu bana Ninoslava od g. 1249., kano i na novcih osnovača vladalačke obitelji Kotromanića ne ima još traga grbu. Nu već prema trećoj, četvrtoj desetini XIV. vieka pomalja se grb na novcih bana Stjepana, i to nepodpun i nerazvijen. Glavna čest grba, na ime štit, je izostavljena, te samo izražen šljem i to

Digitized by Google

kabličast, kano što i drugdje običan u XIII. i XIV. vieku, sa zjalom na prednjoj strani. Za nakit služi šljemu četverokutna daščica štitnica (Schirmbrett) biserjem u sredini izkićena. Inače su štitnice obično koluti ili uglaste (navadno šesto-uglaste) izrezane daščice, na kojih dolazi ili slika štita ili cieli štit. Nad daščicom vidi se čelenka u obliku ruže. U prileżećem snimku prikazuje se grb bana Stjepana, kano što se vidi na novcih, samo znatno veći, da mu se pojedine česti jače iztaknu.

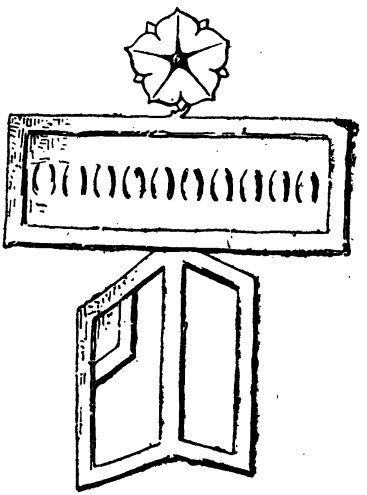

Na grbovih nasljednika bana Stjepana počam od Tvrdka opažaju se već njihove česti i savršenije i podpunije, prema naprednijem razvoju njihovu na zapadu i u susjednih Bosni zemljah. Štit je jasno izražen, malen, u obliku skoro ravnostranoga trokuta, na stranicah nješto izvinut, ili tako zvani trokutni štit. Obično je nagnut na desno, samo na kamenu u Jajcu na lievo, nu i u ravnu položaju, premda riedko. U štitu već je heraldička slika, ili nastala diobom štita poprieènom crtom, ili k tomu uz poprieènicu krinovi cvietci, ili bez poprieène kose crte u polju štita kruna. Prva vrst slika, koja postaje diobom štita putem crta, bijaše najjednostavnija i najstarija. Svaka čest tako porazdieljena polja bijaše obično drugom bojom razlikovana. Štit bijaše presjećen ili jednom crtom ili dvjema, trima itd. crtama, i to u raznom smjeru. Tim su nastale crtaste slike. Bosanski štit, u koliko je dieljen crtom, bijaše samo jednom, i to poprieèno kosom od gornjega desnoga kraja prama lievoj ili otražnoj strani štita, presjećen. Ljiljan, krin, koji dolazi njekoliko puta u štitu bosanskoga grba, i to obično po tri na svakoj strani duž crte, veoma je star ures, te u iztoku dolazi već u XI. stoljeću kano ukras odiela; a odavle je po svoj prilici ušao pod imenom fleur de lis u francesku (odavle ime „Francica"), onda u njemačku heraldiku. Sastoji se iz tri lista, od kojih je srednji gore i dolje oštro zartan; oba lista po strani gore su savijena i vise, dolje u vis savijena; sva tri pako vezom skopčana. Ugarski

Digitized by Google

kraljevi anžuvinske porodice (1342—95.) imali su takodjer u grbu liljan.[1] Nije li odavle liljan prešao i u grb bosanskoga bana obzirom na vrhovnu vlast ugarskoga kralja, koju je tada priznavao? Nu iza krunitbe Tvrdka za kralja Bosne, čim je ona vrhovna vlast pravno prestala, prevladjuje u štitu bosanskoga grba kruna a liljan zauzima podredjeno mjesto, naime kano ukrasa ili kano završetak krune, što se vidi i na franceskoj i florentinskoj (toskanskoj) kruni. Češka kruna imade na obruču četiri velika ljiljana.

Ni bosanski grb nije u svojem razvitku ostao kod sama štita. Opaža se ipak ova razlikost, da štit ili samo ertom popriečno razdieljen ili liljani ukrašen dolazi osamljen; izuzima se grb na pečatu Stjepana Tvrdka Tvrdkoviča od 1405. i 1421. godine Tuj je takav štit u savezu s drugimi dielovi. I u bosanskom na ime grbu dolazi kašnje redovito nad štitom šljem s nakitom, a to uviek uz štit s krunom. I drugdje je štit u starije doba (XII. vieku) jedini sastavljao grb; nu rano mu se pridruži šljem s ostalimi heraldičkimi ukrasi. Šljem postade tako važnom česti grba, da kadšto dolazi, na pr. na pečatih, i bez štita, kao što i na spomenutom pjenezu bosanskoga bana Stjepana. Osobito su ga upotrebljavale u svojih grbovih obitelji vitezova i plemića, jer je vitez nosio šljem za obranu glave, a na turnire ga donio, da dokaže svoju sposobnost za junački megdan. Od četiri vrsti heraldičkih šljemova dolaze na grbovih bosanskih vladalaca dvie, koje smo već spomenuli, dolaze na ime: kabljičasti i bodljivi, dočim ne dolazi onaj na zaponac, koji se tek oko 1420. god. u obće javlja, a ni od svih najstariji lončasti XIII. stoljeća. Kabličasti (Kübelhelm), sastojeći se iz četiri skupa skovane ploče i jedne s gora zaključne, dolazi samo na novcu bana Stjepana. Stariji oblik je malen, gore ravan, samo glavu pokrivajući; kasniji oblik, kano što na našem šljemu, velik je, do ramena dopirući, na vršku presvodjen. Izmedju gornjega i dolnjega diela sprieda vidi se luknja četverouglasta za gledanje. Na svih ostalih bosanskih grbovih šljem je u gornjoj česti okruglast prilagodjen glavi, u dolnjoj pako česti priljubljen vratu, a izmedju obiju luknja, riez, bez zaponca. Dolnja čest imade u sredini sprieda oštrac, a gore ističe se tako, da u presjeku izlazi u rt. Dopire na prsi i hrbat, gdje se priveže. Ovakav šljem pristaje na trouglaste

[1] Na dukatih kralja Ljudevita I., koji je prvi počeo kovati zlatne novce u Ugarskoj, vide se na priedku sv. Ivan krstitelj, a na zadku liljan. Liljan bijaše slika na grbu francezke vladalačke kuće.

Digitized by Google

štitove. Iza XIII. vieka dolazi šljem s nakitom, koji u svojih najotmenijih oblicih prikazuje ili rogove, ili kreljute, ili daščice, ili šešire ili pera i zastave, ili ljudske i životinjske slike. Na šljemu na novcu bana Stjepana dolazi, kako smo vidjeli, daščica s perjanicom. Na svih ostalih grbovih daščicu zamjenjuje kruna s perjanicom. Ovdje posreduje kruna izmedju šljema i nakita (Helmschmuck, Helmkleinod, franc. cimier, lat apex, cimeria), čelenke, te nije u strogom smislu znak kraljevske vlasti, jer takovim bila bi kruna postavljena na štit mjesto šljema ili u ili oko štita. Perjanica je dakle cimier šljema na bosanskom grbu, i to pera sabrana u kitu, kukmu, koja izlazi u vis iz krune. S kabličastim šljemom došli su u XIV. stoljeću u navadu i plaštići, t. j. široka na šljemu razastrta krpa, koja kano mali plašt visi po njem, ili raznoliko izrezuckana u kovrčaste ostrižke. Ovaj drugi oblik plaštića visećega izpod krune po šljemu vidi se na bosanskom grbu. Izpod krune sa šljema vise ostrižci, gdješto na kraju s resami. Ovi ostrižci prikazuju se od polovine XV. vieka kano listasto izrezane vrpce, pak prelaze u zubaste kovrčice, koje često zaokružuju u raznolikih zavojih s lepršećimi roglji savkolik štit. Nješto takova opaža se na grbu Stjepana Tomaša.

Iz ovoga kratkoga opisa biva dosta jasno, da je grb vladalački u Bosni tečajem stotine i više godina, na ime od polovine XIV. do druge polovine XV. vieka prešao kano i drugdje različite miene u svojem razvoju. Da se to zorno čim podpunije prikaže, prilažemo ovdje vjerne nu znatno povećane snimke, grba sa pjeneza i pečata Stjepana Tvrdka, Stjepana Tvrdka Tvrdkovića, Stjepana Ostojića i Stjepana Tomaša, pak s kamena na kraljevskom dvoru u Jajcu i nadgrobne ploče kraljice Katarine u Rimu i to tako, dase najprije navodi grb sastojeći se iz samoga štita koso poprečno razdieljenoga (bandelier), onda grb sastojeći se iz takova štita, nu popunjen šljemom i nakitom njegovim; napokon grb iz štita s krunom, pak popunjen šljemom i nakitom[1]. Najkasniji razvitak grba prikazuje grb na njekojih vrstih novaca kralja Stjepana Tomaša. Cjelokupan pečat kralja Stjepana Ostojića od god. 1419. ovamo doduše ne spada, nego samo grb na priedku i zadku, nu postavlja se ovdje ne samo zanimivosti radi nego i za to, što su mu slični i drugi viseći pečati bosanskih kraljeva, imenito Stjepana Ostoje od g. 1400. i Stjepana Tomaša od god. 1446.

[1] Glede provedbe snimaka ima se opaziti, da bi štit u grbu Stjepana Tvrdka Tvrdkovića i vojvode Hrvoja imao na desno nagnut stajati.

Digitized by Google

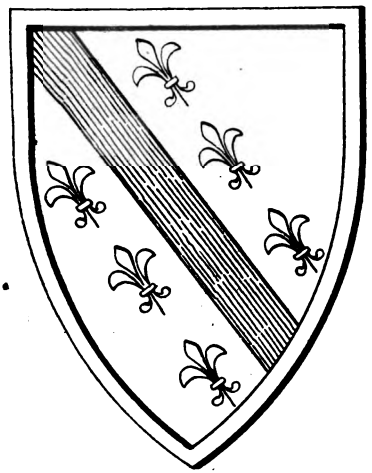

Grb na pjenezih kr. Stjepana Tomaša.

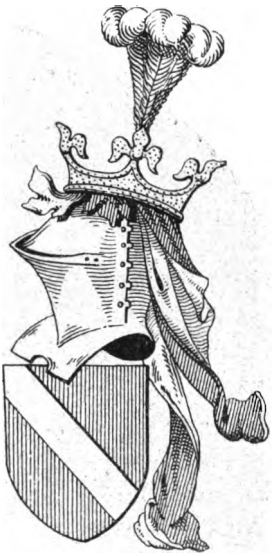

Grb na pečatu kr. Stjepana T. Tvrdkovića 1405, 1421.

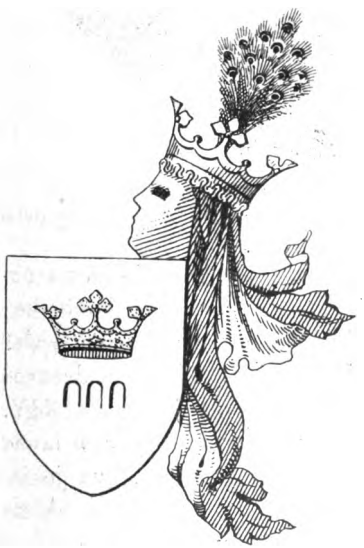

Grb na pečatu kr. Stjepana T. Tvrdkovića (1446).

Grb na kraljevskom dvoru u Jajcu.

Digitized by Google

Pečat kralja Stjepana

Neumjestno čini nam se pitanje: da li je taj grb bio samo porodični vladalačke kuće Kotromanića ili ujedno države bosanske; i nije li ova imala poseban od vladalačke porodice različit grb? Neumjestno je za to, jer se podmiču onoj dobi potonji državopravni odnošaji, koji ne odgovaraju javnomu stanju Bosne XIV. i XV. stoljeća. Bosanski vladaoci i kovali su novce i pečatili javne izprave kano predstavnici državne vrhovne vlasti, pak ovu je izražavao i onaj grb, koji je postavljen na novcu i pečatu. A ne ima traga, da bi banovina ili kraljevina bosanska imala poseban znak za izraz svojega suvereniteta. Grb vladaoca Bosne bijaše ujedno grbom zemlje, kojom je on vladao.

Digitized by Google

Ostojića godine 1419.

Iz ovoga razlaganja moglo se razabrati, da je heraldičkim suvremenim spomenikom posvema nepoznat grb, koji se u poznijih domaćih rodoslovjih prikazuje ko grb Bosne, na ime dva unakrst postavljena ključa sa ili bez okrunjenih glava na kraju gornjem, i gdješto u sredini izmedju oba ključa ili iznad prosieka kruna, kano što u t. zv. Ohmučevićevu rodoslovju Pošto je pako taj izvor, kako vidismo, veoma mutan, te su rodoslovja postala mnogo poslije propasti Bosne, pak su ili izmišljena ili skovana: to jim se ne može dati priednost pred suvremenimi autentičnimi heraldičkimi spomenici. S toga o grbu bosanskom, koji dolazi u onih domaćih spomenicih, o grbu na ime prikazujućem štit i u njem

Digitized by Google

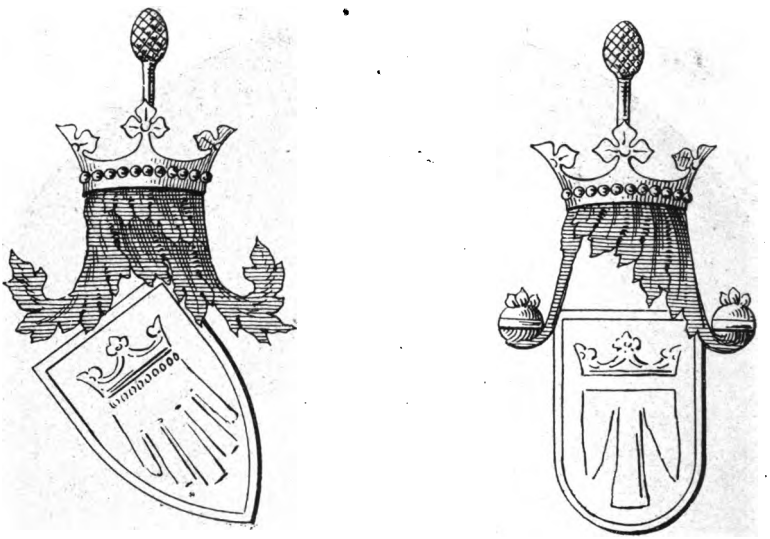

Grb na pjenezih kr. Stjepana Tomaša.

dva ključa unakrst položena, ne može se u znanosti ozbiljno govoriti.

A je li opravdaniji grb prikazujući štit i u njem mačem oboružanu ruku?

Spomenuto je, da u grbovnicih i zbornicih ovaj se grb pripisuje ili Rami ili Primorju, a ne Bosni, te gdje se navode i grb Bosne i grb Rame, tuj se u starijih prvim prikazuje štit s krunom, drugim štit s oboružanom rukom. Ovaj drugi dolazi tek u XVI. vieku. Jedini stariji spomenik (ako je na njem bio taj grb već u početku i ako polazi iz dobe, kako se misli), koji navodi taj grb, na ime štit i u njem ruka s mačem, bio bi nadgrobna ploča kraljice Katarine; ali i tuj je pravi grb bosanski na glavnom mjestu. U obranu t. zv. ramskoga grba ne može se pače navesti ni starija tradicija ugarska. Nametnuti Bosni kralj Nikola iločki ne priznaje toga grba, već si prisvaja grb posljednjega kralja bosanskoga i njegovih predšastnika, na ime štit s krunom. Kralj Matija Korvin, koji si je svojatao pravo na Bosnu i za nju se odmah poslije smaknuća Stjepana Tomaševića borio, upotrebljuje na svojem pečatu uz grb Ugarske i grbove ostalih zemalja i grb Bosne onakav, kakav smo našli na novcih i pjenezih Kotromanića t. j. štit

Digitized by Google

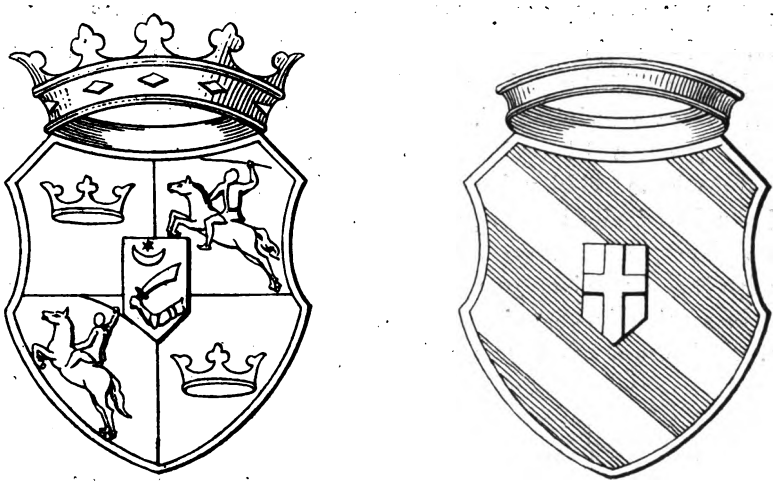

Grbovi na nadgrobnoj ploči kraljice Katarine.

s krunom[1]. Takav se grb prikazuje i na pečatih Matijina nasljednika Vladislava II.[2] Tek doba habsburgovsko odstupi od ove starije i jedino izpravne tradicije pod uplivom umjetno stvorene njemačke heraldike, kano što je već natuknuto.

Taj dakle t. zv. ramski ili primorski grb, prenesen kašnje na Bosnu, ne može pozvati u svoju obranu istinite suvremene heraldičke spomenike

Ovi znadu taj ramski i primorski grb samo na novcih velikoga vojvode bosanskoga Hrvoja. Taj ugledan u ono doba muž bio je ujedno „кнезь долнѣхъ край“ Bosne t. j. bosanske krajine, ili predjela izmedju Une i Vrbasa, te i preko ove rieke sve do Usore, koju je čast obnašao već njegov djed Hrvatin. Kano susjed Hrvatske uplivao je i na njezine dogodjaje, te je po kralju Ladislavu postavljen bio za njegova namjestnika u Dalmaciji i Hrvatskoj (1402—1403). Kano takav bio je Hrvoje od konca god. 1403.

---

[1] Tako na grbu visećem o listini g. 1488., u subotu pred sv. Sebastijanom izdanoj Gjuri Golenu iz Sutjeske, koja se čuva u knjižnici naše akademije. U sredini pečata je grb Ugarske, okolo njega još šest grbova, od kojih onaj na lievu prvi: štit s krunom.

[2] V. pečat na listini, izdanoj na dan sv. Fabijana i Sebastijana 1493. braći Andriji, Gaši i Mihajlu od Lomnice, u akad. knjižnici. Grb bosanski kano na Matijinoj.

Digitized by Google

pak do ljeta god. 1413. ujedno „херцегъ, дукъ сплѣтски[1]“; a kano takav kovao je novce.[2] To se potvrdjuje tim, što na tih novcih dolazi na priedku lik zaštitnika nadbiskupije i grada Spljeta sv. Dujma s nadpisom S. DOIMVS SPALETI i što se na zadku piše „moneta Charvoi ducis Spaleti“. Nije dakle Hrvoje kovao novaca kano veliki vojvoda bosanski ili kano „knez dolnjih kraj“, jer u Bosni nije imao toga prava nitko osim vladaoca, ni „herceg sv. Save“, nego kano vojvoda spljetski. U isto je doba počela mletačka republika, čim je od spomenutoga kralja Ladislava zadobila dalmatinsko primorje, kovati za Dalmaciju poseban novac t. zv. Tornese di Dalmazia, kojega je najstariji komad poznat od god. 1410, dakle Hrvojine dobe[3]. I Spljet je pod mletačkom vlasti prema koncu stoljeća (1491.) dobio svoj novac, t. zv. bagattino, kano što Šibenik, Zadar, Trogir i Hvar. Prema tomu Hrvojev novac niti ne spada medju bosanske. Nu nas zanima grb na zadku. Taj grb nije na svih novcih posvema jednak. Na svih izražen je trokutasti lievo nagnut štit. Taj štit je, izuzam dvie vrsti novaca, dvjema kosima prugama popriečno podieljen u tri polja, a na njih srednjem tri liljana, na svakom pako pokrajnom po jedan liljan. Podpun grb osim štita imade nad njim i šljem s izrezom za oči, pak i cimier. Plaštić lepršti na šljemu upravo kano na grbovih bosanskih kraljeva, na njihovih novcih i pečatih. Nad šljemom diže se ruka držeća kod balčaka britak ravan širok mač; a spojena je sa šljemom preko omota[1]. Ovaj snimak prikazuje taj podpun Hrvojev grb.

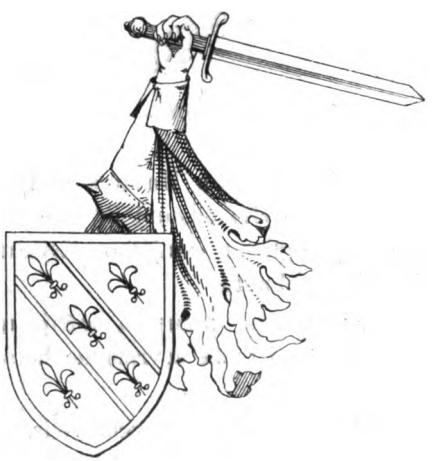

Grb na pjenezih vojvode Hrvoja.

[1] V. Bulletino di Archeologia e Storia dalmata. XII. 189. XIII, 16. 31—32. 44—48. 63—64. Prvi put se spominje kano spljetski „duka“ 4. novembra 1403, a posljednji put 3. juna 1413.

[2] Opis jugoslav. novaca str. 214—217. tab. XVII, br. 19—27.

[3] Padovan-Cecchetti: Sommario della Numografia veneziana. P. 77. Na priedku je grb obitelji Contarina, na zadku sv. Marko. Nadpis: Moneta Dalmatie.

[1] V. Opis tab. XVII, br. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27.

Digitized by Google

Heraldička dakle slika u štitu Hrvojeva grba jesu liljani, krinovi, kano u grbovih bosanskih vladalaca jedne (starije) vrsti, s tom ipak razlikom, da je štit na Hrvojevu grbu podieljen kroz dvie, a u grbovih bosanskih vladalaca kroz jednu prugu; za tiem da ovi imadu krinove duž one jedne pruge, dočim u Hrvojevu štitu jesu krinovi u tri reda s jedne i s druge strane pruga, na njekih novcih krinovi su posuti i izvan grba. Nepodpun Hrvojev grb[1] sastoji se iz samoga štita, bez šljema i nakita. Tada krinove zamjenjuje kano heraldička slika lav ravno stojeći a pred njim spomenuti šljem s rukom oboružanom mačem na vršku. Nu na ni jednom Hrvojevom grbu ne vidi se sam štit jedino s rukom držećom mač; već u tom slučaju t. j. kada se druga čest grba (šljem i čelenka) prenosi u štit, uviek je heraldička figura lav, a s njim i ruka s mačem (geharnischter Arm).

Odavle bi sliedilo, da grb t. zv. Rame i Primorja i grb Hrvoja, gdje i nije podpun nisu heraldički istovietni, ako i jesu si donjekle srodni. Nu takove srodnosti znade nam navesti heraldika mnogo primjera i kod grbova različitih porodica, družtava i zemalja.

Što je dakle zaključak ovoga potankoga iztraživanja?

Zaključak je sliedeći: a) Dva unakrst položena brvna (ključa) u štitu s glavama na gornjih okrajcih, sa ili bez krune u prosieku ili nad njim, kakav nam grb bosanski prikazuju domaći zbornici, nije grb vladalaca bosanskih; a tako nije njihovim grbom niti štit s rukom držećom mač, kakav je za bosanski grb prihvatila tradicija ugarska poslije XVI. v eka. Ni jedan ni drugi grb ne nalazi podpore u istinitih suvremenih heraldičkih spomenicih bosanskih. Na dalje b) Jedini i pravi grb vladalaca bosanskih, koji sliedi iz tih spomenika, jest štit ili prugom koso presiečen s dva reda krinova duž pruge, ili s krunom krinovom na sred polja; a podpun još sa šljemom i nakitom, koje spaja krinova kruna. Ovaj drugi je brojniji na heraldičkih spomenicih i predstavlja dalnju mienu u razvoju vladalačkoga grba Kotromanićeve porodice. S toga imalo bi se, obzirom na historički kontinuitet, na taj grb nadovezati, kada se radi o uzpostavi grba, kojega je poviest, kano i same zemlje, prekinuta kroz četiri stotine godina.

[1] Ondje br. 19—20.

Digitized by Google

Adverbi na *ski, ske, ke, ce, ice* u Kajkavaca.

Predao u ejednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. listopada 1889.

PRAVI ČLAN M. VALJAVEC.

Sadržina: 1. Uvod. 2. -ice nije sing. instr. oslabom od -icą stegnuto od -icejǫ, jer nema recimo part. praes. act. oblika berą od koga bi oslabom nastalo bery ili berę. 3. dobrê καλῶς bene je, kako to jezik shvata, svakako loc. sing., i to vaļa da od ženskijeh osnova na a, tako i adverbi na ьsky hrv. ski, ali ne preko -ām. 4. sing. gen. ryby dušę nije plur. acc., jer hrv. gen. dušē, a pl. acc. dušě. 5. ipoteza: sing. gen. -y i -ę je od dva u jedno spojena sufiksa jam i s. 6. -y -ę od jāms āms moglo je sačuvati što lokalnoga značeńa uz svoju novu službu genetiva. 7. -ski -ske obješa se na part. praes. act. 8. ńeka razlika u značeńu između -ski i -ske. 9. norski po norski, norsko po norsko. 10. -ke -ce -ice srodno sa -ski postalo sufiksima načina. 11. -ske -ce -ice mlađa jezična tvorba nastala prema -ski kad gen. ribe za ryby. 12. primjeri adveraba na ce ice. 13. na kakovu se osnovu dodaje ce ice. 14. završetak sing. instr. im om postao nastavkom načina, na koji može stupiti još i ce ice: imce imice omce omice; na pred istr. na om 15. na, ređe po, pred -om kod adjektiva.

1. Adverbe na ke ce ice smatra Miklošić za genetive sing. ženskijeh osnova na a. Gleda li se na oblik, to će imati Miklošić pravo. Dr. Maretić, koji je u Radu XCVI XXV posakupio sve adverbe ove vrste koliko ih ima u Vukovu rječniku, ne može pristati uz Miklošića, jer nigdje ne vidi u slavenskijem jezicima gdje bi genetiv služio za izricaće načina, pa razlaže kako misli on o postańu ove jezične osobine hrvatskosrpskoga i slovenskoga jezika, i poziva da još tko progovori o tome. Evo mu odziva jedno da se vidi što toga ima kajkavština, drugo da kažem kako sam si ja ovu stvar tumačio.

Digitized by Google

2. Po Miklošiću lautlehre 44, 300 i drugdje ą na kraju riječi može slabiti na y i ę n. pr. u part. praes. act bery i berę od berą. Prema tomu sam ńeko vrijeme mislio da je -ice sing. instr. od stsl. -iceją -iceą -icą, kako je sing. instr. rybą dušą stegnut oblik od ryboją dušeją, i to osobito s. toga što u ostalijem indoevropskijem jezicima kao u lat. grč. litav. itd. instrumental dolazi za izricańe načina. Stara slovenština ima adverbe od brojničkijeh supstantiva s nastavkom ica u instr. iceją, n. pr. četvericeją ev. mar. luk. 19 8 ašte esmъ kogo čimъ obidêlъ, vъzvrašťą četvericeją. Tako u istom kodeksu još vъtoriceją mat. 26 42 mark. 14 30 72 ion. 3 4, 9 24, treticeją mat. 26 44, sedmiceją mat. 18 22, sъtokraticeją luk. 8 18, sъtoriceją mat. 19 29, mъnožiceją mat. 17 5 mark. 9 22. Slično je u kajkavštini duplicum: Job podiže se iz gnoja ter se nadeļa duplicum vsega imetka kaj ga je prvo ladal. Šimunič prod. 165. Nuzgredice napomińem da u istom mar. kodeksu uz -iceją dolazi i oblik -ici n. p. ion. 21 17 glagola emu tretiici: Simone Ijudin, ljubiši li me? Oskrъbê Petrъ êko reče emu tretiici: ljubiši li mę? mark. 14 41 i pride tretiici i glagola imъ. Tako ima i Antun Dalmatin u hrvatskom prijevodu svetoga pisma riječ četverici luk. 19 8 ako sam čto koga vhinil, vraćam četverici. Ovo mjesto navodi Daničić u akademijskom rječniku i dodaje među zaporcima: (četvericê). Ali sve da -ą slabi na -y i -ę, oblik -ici ne može biti oslabom od -icą. — Završetak part. praes. act. sing. nom. masc. tematskijeh glagola je -ont-s, ali -onts ne daje -ą, to daje samo -y kako kaže plur. acc. vlъky od vlъkons, a -onts i -ons je isto; bery je dakle od *bheronts. Samo za možno drži Brugmann da je sing. nom. masc. part. praes. act. građen bez s te se je o pred n produžilo: -ōn(t) kao u grštini φέρων od φεροντ, pa je onda -ōn postalo -y kao u kamy od kamōn grč. ἄχμων. On grundz. I 87 veli: „part. bery 'ferens' kann ebenso gut dem griech. φέρων gleichgesetzt werden, als dem aus *bheront-s entstandenem ai. bhára n“; ali na strani 399 kaže: „wahrscheinlich gingen vezy 'vehens' spêję 'eilend' aus indg. -ont-s hervor“. Ali kad svi indoevropski jezici sing. nom. masc. part. prave sa s do jedine grštine, koja samo u osnovama s tematskim vokalom nema s: βάλλων βαλών, veoma je vjerojatno da ni slovenština nije otstupila od ostalijeh jezika. Inače ne znam ima li stsl. ikoju riječ koja bi se dočimala na indev. -ōn osim sufiksa -mōn, pa mi se dakle sve vidi da u slovenštini níti kamy ne će biti prema kamōn ἄχμων, nego da je od kamons, to je: nastavak je -mon primio u nomina-

*

Digitized by Google

tivu s od ostalijeh muškijeh nomina te od -mons posta mūns mũn mū = my, pa je kamy, to je kamons gen. kamene nalik na slovo(s) gen. slovese. Niti lit. akmů nije prema ἄκμων nego prema akmō stind. áśmā. Tako mi se vidi da je i korę moguće samo od koren-s, ako je nastavak -en, ne -ēn. Grčkomu -ων mogao je nekoč ipak odgovarati stsl. -an na nos govoren (sravni -ων- = -an-: οὐραν-ίων-ες = sel-jan-e). Takav -an moglo bi biti glagolsko slovo ѧ, koje dolazi u zografskom i marijinskom jevanđeliju u sing. nom. masc. (neutr.) part. praes. act. n. pr. u nesѧ = nesan od nesōn grč. φέρων (sravni staroruski moga, st. češki moha, st. poljski kład ☉). To je dakako malo vjerojatno osobito kad se pomisli da niti zogr. niti mar. ev. nije prosto bugarizama, da je dakle valjada jedan i drugi kodeks prijepis načinen u Bugarskoj, gdje je za iracijonalni vokal stvoren valjada i poseban znak, onaj rep pred ѥ, te ѧ glasi po Jagiću (zogr. XXIV mar. 417) kao kratko muklo a, po Leskienu (hndb. § 70) nalik na ъ. Nu kad je u zogr. i mar. kodeksu za onaj iracijonalni vokal, koji je nastao, kad je nazalima nestalo vlastitoga glasa, stvoren poseban znak, mislio bi čovjek, da će taj znak u njima dolaziti ne samo samcato u participu praes., nego, ako ne u svima, to barem u nekojim drugim riječima u kojim Bugari govore bud muklo à bud ъ. Za što nema n. pr. u mar. nikada pisano recimo rѧka kad rąka dolazi do 86 puta? Puki slučaj to neće biti, a zašto stvarati nešto za nešto a ne upotrebljivati je za ono čemu je stvoreno? Uz -y dolazi u participu kašto -ą u glagolskijem spomenicima mar. pslt. sim. euched.: sąi, grjędąi, živąi, strêgąi. Vjerojatno je da je i to bugarizam, i Jagić i Leskien imaće pravo da valja čitati bud sѣi grjędѣi .. bud sъi grjędъi .. Wiedemann mnije da je ą iz ostalijeh padeža došlo u nominativ. Ali moglo bi se pomisliti i to, da su si ono ѧ i ą bili glasom nekako slični, pa se ą pisalo s nedostatka posebnoga pisnena za nosno -an, za koje su si zogr. i mar. stvoriki dodnše posebni znak, ali se u mar. izmaklo od stare navade ą za ѧ do dva puta: sąi ion. 6 46 i živąi 6 57. — Uz bery (eventualno berѧ za beran i berą) ima i oblik berę, koji se čita i u glagolskijem spomenicima: grędęi, sęi cloz I, živęi euch. Ali taj oblik u pravoj staroj slovenštini dolazi u tako neznatnom broju da iščezava prama obliku bery, pa je čovjeku mučno vjerovati da je berę starije od bery i da ga je napokon ovo posve istisnulo iz jezika. Opet ima Leskien (Archiv IV 149 i handb. § 70) pravo da je berę načinjeno analogijom onijeh veraba koji imaju izvorno ę u nominativu, što je tim vjerojatnije,

Digitized by Google

jer u ostalijem padežima dolazi samo ą nikada ę: samo beràšta, beràštu . . , nikada berę̀šta berę̀štu . . Braneći svoju tvrdnu da y od ą postaje oslabom veli Miklošić I 155: „der regel dasz y für ‚an' nur dann eintrete, wenn hinter diesem ‚an' ursprünglich noch ein consonant s stand, Schmidt 1, 177, steht das neutrum plety entgegen". Ali tu se očevidno uzima oblik muškoga roda i za neutrum po analogiji participa na -ę -jȩ, gdje je isti oblik za oba roda: bijȩ τύπτων i τύπτον, jer bijont bi kao neutrum valjada dalo bije kao poljom daje polje, a bijȩ se je moglo tim lakše upotrebiti i za neutrum, što je završetak ę jȩ po glasu veoma nalik na e je u riječima srednega roda: pitije itd. Valja pamtiti da ima i u part. praet. act. jedan oblik za masc. i neutr.: nesъ hvalь. Nema dakle oblika berą od koga bi oslabom postalo bery ili berę. Sâm Miklošić veli wortbild. 95: „ob part. praes. act. auf ą im asl. wirklich bestehen, ist nicht mit sicherheit festzustellen, da sie in maszgebenden quellen fehlen".

3. Lokal služi za izricanje načina: stsl. dobrê καλῶς bène kajk. na kraace Pergošič = na kratъcê, na samę Krajačevič, ugrsl. na kraci, na reji = rêdъcê, na mali itd. Jezik taj oblik shvaća bez nijedne sumńe za sing. loc. Oblik dobrê može biti prema nominativu dobrъ, dobro i dobra. Miklošiću synt. 162 14 je prema dobro, ja sam držao i uzimam da je prema dobra zato jer je završetak lokala ê više prema ženskomu rodu: „rabê mêstê", veli Miklošič, „befremden wegen des ê im auslaute, wofür man i erwartet". 'Warum der loc. sing. vlъcê (vrgl. griech. οἴκοι) -ê nicht -i hatte, ist unermittelt', pritvrđuje Miklošiću Brugmann I 82 anm. 3. Kako mi je dobrê bilo loc. fem., tako mi adverbi na -ьsky hrv. -ski nijesu bili plur. instr., nego sing. loc. fem. od nominativa -ьska hrv. -ska. Miklošić wortbildg. 4 piše: „ich halte den gen. auf ę und y für einen alten durch ām gebildeten sing. loc. si. gatā-j-ām, daher dušą aus dušām dušaam, rybą aus rybām rybaam". Ali od -ām na kraju riječi biva samo ą ne y niti ę: sing. acc. fem. samo rybą dušą od rybā-m duhjā-m, sing. instr. fem. samo ryboją dušeją ili stegnuto rybą dušą od ryba-jām duhja-jām; l. sing. prães. samo berą od bherā-m, a genetivu na -ą nema traga u starim slovenskijem spomenicima, premda ima ogroman broj genetiva na -y i -ę. U sinajskom psaltiru po Geitlerovu prijepisu i izdanju ima doduše u psalmu 49 14 prividan genetiv na -ą: požьri bogu žrьtvą hvalą θῦσον τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως i 106 22 požьrątъ emu žrьtvą hvalą θυσάτωσαν αὐτῷ θυσίαν αἰνέσεως. Psaltir Mihanovićev

Digitized by Google

bugarske recenzije valjada iz XIII vijeka ima na oba ta mjesta dativ hvalê, simonovski psaltir ruske recenzije pisan ne poslije 1280. godine, ima na prvom mjestu hvalê, a na drugom gen. hvaly, hrvatski glagolski brevijari kao pazmanski, Kukuljevićev, oba novljanska imaju gen. hvali, psaltiri ćirilski srpske i ruske recenzije imaju hvalы, hvalenija ili hvalê. Ali se u sinajski psaltir toga izdања na ova dva mjesta nije smjeti pouzdati, jer mjesto hvalą valja svakako čitati adjektiv hvalьną, jer tako i zbiļa dolazi u psl 115 18: tebê požьrją žrьtvą hvalьną σοὶ θύσω θυσίαν αἰνέσεως. Sravni i psl. 49 18 žrьtva hvalьnaa proslavitъ mę θυσία αἰνέσεώς δοξάσει με. Tako i u psl. 4 6: požьrête žrьtvą pravьdą θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης nije riječ pravьdą genetiv nominativu pravъda, nego je akuzativ adjektivu pravьdьnъ: pravьdьną, kako je i psl. 50 21: togda blagovoliši žrьtvą pravьdą τότε εὐδοκήσεις θυσίαν δικαιοσύνης opako bud napisano (možda skraćeno) bud. prepisano pravьdą za pravьdьną. Bez sumńe je pisarska grieška i psl. 7 1: izbavi i gospodь izdrąkъi vъsêhъ vragъ emu, izdrąką i Savъlovъi καὶ ἐκ χειρὸς Σαούλ. Vidi i Mikl. I 86 2 a). Nema dakle sing. gen. rybą dušą od čega bi oslabom postalo ryby dušę.

4. J. Schmidt u Kuhn. Zeitsch: XXVI 337 veli da se može pomisliti da su padeži sing. gen. plur. nom. i acc. ńekoč u jezično pradoba jednako glasili rankās kao u litavštini rankos; plur. acc. rankās (osnove na -ā da nijesu imale nikada *n* u tom padežu) ostavio je svoj nastavak pa se ugledao u masc.: vlъky od vlъkons, i od ńega primio n: rankons, pa su za tim ovaj oblik prihvatili i plur. nom. i sing. gen., kad su i prije bili jednaki. Što se kaže za rąky valja dakako i za dušę. *Bio bi dakle sing. gen.* ryby dušę *upravo plur. acc.*, što je već prije Schleicher forml. 236 naslućivao, ali kasnije u comp. zabacio. Premda s ńeke strane (glede n u pl. acc.) godi to Schmidtovo tumačeńe, ipak nije tako silno te bi se moralo reći: ovako je i drukčije biti nikako ne može. Da gen. ryby dušę može biti pl. acc. ryby dušę, tomu se oblik stare ne više žive slovenštine ne upire, ali se tim jače protivi hrvatskosrpski jezik. U ńem je završetak sing. gen. -e dug: dúšē (dúšê), a u pl. acc. je -e kratko: dúše. Vokal u slogu na kraju riječi rado postaje dug stegom iliti kontrakcijom dvaju vokala u jedno. Tako je recimo u gleda 'spectat' krajńe a dugo: glèdā (glèdâ) jer je stegnuto od gleda -je(t); tako je a u imperfektovu nastavku jah ah dugo: -jāh jâh āh âh, jer je ovaj nastavak upravo

Digitized by Google

imperfekat korijenu es: indev. ēsom mjesto ēsm̥, jer je ē od augmenta e i od e u es sliveno ili stegnuto, stind. ā́sam od aasam po ábharam; od ēsom biva stsl. êhъ jahъ hrv. jâh âh: bèrijâh stsl. berêêhъ od ńeke osnove na ê: bherê: bherêeehom bherêêhom, a hrv. plètâh od osnove bez onoga ê plet; tako je o dugo u dòbrô τὸ χρηστὸν jer od dobro-je; tako je u sing. instr. fem. završetak -om dug: -ōm: ribōm (ribôm) jer za ribov ribou riboju stsl. ryboją itd. U opće biva zadńi slog dug ako je nastao izvorno od dva sloga kojijeh se prvi završuje suglasnim a nije pred ńim poluglasno bilo, osobito ako u drugom slogu ima ili je imalo koje suglasno n. pr. hválē hválê 'laudant' jer od hvalent-ъ, ali nèsoše jer od nesošent, plètū plètû ‚plectunt' jer od pletont-ъ, ali plètijâhu plètijâhu jer od pletijahont, plämēn plämẽn jer od plamen-ь(s), ali plẽme jer od plẽmen; jûtrôs l̥ètôs zlmûs jer od jutrom-sъ l̥etom-sъ zimām-sь, ali dànas nòćas večèras jesènas jer od dьnьm-sь noštьm-sь večerъm-s jesenьm-sь itd. Tako je i -e u pl. acc. kratko, jer nije nastalo nikakvom stegom: dúšẽ, jer od duhjāns duhjons dušens. Prema tomu biće vaḷada i -ē (-ê) u sing. gen. nastalo stegom od dva vokala, od dva sloga. U ostalom sudi Brugmann o Schmidtovu uzimańu, da je u indoevropskom prajeziku iz skupine: dugi vokal + nazal + s isčezlo n I 190 ovako: „als eine zu beachtende möglichkeit scheint mir diese hypothese der erwähnung wert. Doch fehlt ihr zu zeit noch festere begründung". Brugmann dakle još drži da je u plur. acc. ženskijeh osnova na ā završetak -āns, ali da se je u slovenštini skratilo āns na ans odkle ons itd., jer str. 466 kaže: Kürzung vor *i* und nas. + geräuschlaut . . . entsprechend kann auch ksl. rą̀ky, welches zunächst aus ronkons herzuleiten ist, weiter auf älteres ronkāns zurückgeführt werden". Prema tomu je i to, da su u slovenštini jednako glasili sing. gen., plur. nom. i acc.. samo mogućnost koja doduše vrijedi da se spomene, ali dovoḷno dokazana nije, pače ista mogućnost isčezava pred hrv. dugim e u gen, ako se i prizna da je pl. acc. fem. građen analogijom po masc. Vidi i II 401 anm. 1 i 459 anm. 3. Što je u adverbima na ke ce ice e dugo, to je odvratilo i Maretića od pomišl̥ańa na plur. acc. — Kad je dakle sve još ipoteza, učinio sam i ja ipotezu, i prem da joj imam sâm prigovarati, kažem ju ipak. Discimus errando, saepe et peccasse iuvabit.

Digitized by Google

5. *Ako*[1] je — a ja uzimam da je — sing. gen. muškijeh i srednjijeh osnova na o (ъ, o), recimo oduživši se od litavštine, posegnuo ne znam zašto za tuđim nastavkom, ali nastavkom istoga broja, za sing. abl. stind. -ād, mislio sam da se je valada i sing. fem. s istoga uzroka i povoda odrekao vlastitoga si nastavka kao i gen. masc. i posegnuo za tuđim sufiksom također istoga broja, ali ne istoga padeža kao masc., da se razlikuje i oblikom od masc. kao se i drugdje razlikuju oblici po rodu. To mi se vidjelo naravnije nego da se je ugledao u padež drugoga broja, u plur. acc. s toga što je slučajno mogao š ńim jednako glasiti, dok se nije sâm presvukao uzajmivši n od masc., i tu odjeću ogrnuo i sing. genetivu i plur. nominativu, da budu opet sva trojica jednakolični. Zato sam držao da je Miklošić ipak mogao pravo imati kad je lautlehre 301 pisao da mu se vidi da je staroindski lokal ženskijeh osnova na ā prikladan da bude *temeljem* za tumačeńe genetiva. Na tom sam temelju dalje gradio umujući: kad je imao stid. nastavak -ād preuzeti službu genetiva, genetivni se nastavak valada nije na prosto zabacio, nego se dodao novomu nastavku kao s: -āds: raba od rab -ād-s. Tako sam držao da je nastavak lokalu jām primio takodjer s: -jām-s, čim se razlikuje od nastavka -jām u sing. instr. fem.: ryby od rybā-jām-s rybaams rybāms skraćeno rybams odakle rybans rybons rybūns rybūn rybū, a dušę od duhjā-jāms, duhjaams duhjāms duhjans duhjons duhjens dušen. Ne stoji baš čvrsto Miklošićev prigovor I 45: „der annahme einer reihe jans jons jens jen ję widerstreitet bijašti, wofür man bijęšti erwarten würde nach goręšti hvalęšti". on + conson. osobito u nezadńem slogu biva ą svuda, i iza j, zato 3. pl. bijątъ lačątъ, pa dakle mora biti i bijęšti, a u goręšti hvalęšti nema nikakva on. Ali biję lačę ǎьnję, jer jonts jents u zadńem slogu riječi. — Da se aja preko aa može stegnuti na a, to kaže recimo glagolahъ ‚loquebar' od gla-

[1] Brugmann sumńa da je sing. gen. vlъka stind. ablativ vŕkād. I 524 veli: „minder sicher ist es dasz der gen. sg. lit. vilko aksl. vlъka ‚des wolfes' dem abl. ai. vŕkād lat. lupō(d) entspreche". 109 u opasci: „ai. má-d tvá-d asmá-d lassen vermuten dasz im abl. sg. -ād und -d in ähnlicher weise neben einander lagen wie im gen. sing. -es -os und -s: lit. vilko und slav. vlъka, deren ausgang wegen des lit. ō auf eine grundform mit ā zurückzuführen ist, können zu lat. -ōd und griech -ω nur in indirecter beziehung stehen: sie sind ein problem wie idg. jugā. — II 103 gänzlicher schwund des suffikses ist anzunehmen, falls der urbalt. slav. gen. (abl.) *u*ilqád ein suffix ad enthält.

Digitized by Google

gola -jahъ glagolaahъ; možda i latelь u psl. sin. 9 29 prêsêditъ vъ latelihъ ἐγκάθηται ἐνέδρᾳ, od lajatelь laatelь, psl. pogod. vъ laatelehъ; vъzdahъ u psl. sin. 68 5 ihъže ne vъshyštaahъ togda vъzdahъ (tako vaļa čitati u Geitlera opako prepisano vъzvahъ) prema ἃ ἥρπαζον τότε ἀπετίννυον exolvebam, od vъzdajahъ vъzdaahъ, u psl. mih.[1] vъzdaah, u hrv. glag. brevijarima vъzdaêhь; vъstahъ sin. 118 62: polunošti vъstahъ ispovêdati sję tebê μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην (surgebam) τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι; a mih.[1] i simon. pslt. vъstahъ, a hrv. glag. vstaêhь; istala u simon. pslt. 118 139: istala mę jestь žalostь tvoja ἐξέτηξέ με ζῆλός σου, od istajala, mih.[1] istáala; istavь u hrv. glag. kuk. pslm. 57 9 od istajavъ τακείς; napaą ποτίζων u psl. mih.[1] 103 13 od napajajǫ napaaję, sin. napaêję; tako može biti i danije datelь vają od dajanije dajatelь vajaja, sravni češki káti láti od kajati lajati. Nu ova slivańa ne stoje baš čvrsto, ńekoja će biti nastala pisarskom griješkom, a ńekoja su problematična. Ako li je stega a od aja u našem slučaju malo vjerojatna, može se prema sing. instr. rybą dušą stegnuto od ryboją dušeją to je ryba-jām duhja-jām pomisliti i sing. loc. rybąs dušęs od rybojons dušejons, to jest ryba-jām-s duhja-jām-s, te od tako dobivenoga rybąs to je rybons postaje preko rybūns rybūn rybū pravilno ryby, a dušęs to je dušens pravilno dušę, hrv. ribē dušē. Ali sing. instr. rybą dušą je opet kamo neobičniji oblik od oblika ryboją dušeją, prema čemu bi gen. imao glasiti ryboję dušeję, čemu nema traga. Za nevoļu se postanak genetiva na y i ę ipak može protumačiti na moju, kad se ne može ili neće da pristane uz drugo koje tumačeńe te se uzima da -ą ne slabi na -y i -ę, niti da je sing. gen. ryby dušę upravo plur. akuzativ.

6. Ovako građen genetiv, mislio sam, mogao je ńešto svojega staroga značeńa sačuvati uz novu svoju službu, pa mi je bio adverab na -ьsky ono gdje se sačuvalo lokalno značeńe za službu načina. U tom smislu ne bi bila baš velika griješka što Miklošić veli da gen. dolazi za oznaku načina. Što se u hrvatskom jeziku pa dakle i u kajkavštini nije -ski posve promijenilo na -ske, nego je i ostalo -ski, tomu mislim da je uzrok to što se za ovu promjenu kod adveraba nije osjećala nikakva, ili barem ne tolika potreba, kolika kod nomina s osnovom na ā s tvrdim suglasnim pred a tada, kada se je slovo y u glasu izjednačilo sa slovom i te bi bio glasio sing. gen. kao i dat. i loc. recimo ribi.

Digitized by Google

7. Nastavak ьskъ hrv. ski obješa se obično na supstantive, ređe na adjektive. U adverbalnom obliku ski, ske dolazi obješen i na part. praes. act. Ja imam od naroda i iz knige ovo zabiļeženo:

bežèčki currendo: Niti bežečki ga ni mogel dostigniti. (Bezavina.) Preseče obodva i zeseče je na drobne komade i priveže kobili na rep, i restepel je koń 'se bejžečki falaček od falačeka. (Moje prip. 116.)

čepèčki hockend: Naši se dečki takaj čepečki sajnčeju. (Sutinsko.)

gasèčki restinguendo: Gasečki hižu se je žete (= jako) opekel. (Sutinsko.)

grijèčki corpus calefaciens: Griječki pri peči sedî ded. (Sutinsko.)

handrajùčki parum acurate agendo: Ti si velik handravec, 'se delaš handrajučki. (Sutinsko.)

hodèčki eundo: Dve vure dobre hodečki dojdeš v Petrovu goru (Sutinsko.)

jedèčki edendo: Bog nas čuvli takvega človeka: niti jedèčki ni miren (Bezavina.)

klečèčki kniend: Nekoje posle moramo klečečki delati. (Bezavina.) Klečečki ga je molil da bi mu oprostil. (S. Jana kraj Jaske.) Ve su ta deca došla pred oltar boga molit klečečki. (Moje prip. 17.)

kradèčki furando: Tè se je kradečki obogatil. (Bezavina.)

letèčki volando: S. Pavel zemļu i morje, Greciju i skupa Barbariju i skoro vse pod nebom orsage kakti letèčki je pretekel. Zagrebec II 47.

ležèčki cubando: Kad sem došel k ńemu, našel sem ga ležečki. (S. Jana.)

lupajùčki verberando: Dečka lupajučki si je bič potrl. (Sutinsko.)

pasùčki pascendo: Krava ide domov pasučki. (Bezavina.)

pevajùčki canendo: Naš sused dela sako delo pevajučki. (Bezavina.)

pijùčki bibendo: Stric maše pijučki z rukůj. (Bezavina.)

pušèčki tabak rauchend: Pušečki je vujnê (= vani) stal. (Sutinsko.)

sedèčki sedendo: ječ sedečki, a ne stojèčki ali ležèčki. (Sutinsko.) I podignul se je gore sedečki, koji je mrtev bil. Zagrebec 5a 312.

Digitized by Google

skrivajùčki se occultando: skrivajučki se je odal (= tim što se skrivao. Sutinsko.)

skrivèčki occulte, tecte, clam: Vkrade puško i ide skrivečki v šumo. (Moje prip. 91.) On je hranil tu vticu skrivečki. 214.

slepèčki coece Habdelič lex. inconsulte Belostenec. Ne sem znal i slepečki naglavce sem išel. Habdelič ad. 322. Ne dvojim da su vnogi zmeǵ vas videli kaukļare .. deset nitih konca slepečki čez luknicu maļahne iglice prevleči. Zagrebec 5b 20. Neboge žene, velim da ste si vnoge i vnoge same krive da ste od vašeh mužev natezane, mučene i mrcvarjene, kajti se slepečki ženite. IVa 107. Toga naj nigdor ne govori da bi to vražja zduha bila, nego tvoja zločesta pamet, kajti si se slepečki ženil. IVa 118, Izak hoteči se oženiti toga on ni kakgoder slepečki vučinil. IVa 119. (Možda od: slepec.)

sramèčki cum turpi verecundia: Náj niš sramečki delati. (Sutinsko.)

stojèčki stando: Tè piše lepše stoječki, neg ti sedèčki. (Bezavina.) Stoječki je zaspal. (S. Jana.)

žmirèčki connivendo: Do tam ni dalko, ja žmirečki tam dojdem. (Zagreb.)

Uz -čki dolazi i -čke prema gen. ribe. Ima krajeva gdje se govori jedno uz drugo:

bijèčke verberando: čača ga špota biječke. (Bezavina.)

ležèčke cubando: Ne jej ležečke. (Bezavina.)

skrivajùčke se abdendo: Skrivajučke se je odal. (Bezavina) iz knige:

ležèčke cubando, sedèčke sedendo, stojèčke stando: Več krat vudri vu človeka, žitka ga mentuje, ali mu telu nikaj ne naškodi, nego ga ostavi na mestu onak kod ga najde na stoječke, sedečke ali ležečke Zagrebec 5a 44.

mučèčke tacite, clam: Jahel Šišaru po mučečke je skončala. Švagel I 33. — mučècki: Jugovič (za se mučečki:) dobro ufaňe! Mikloušič grab. 143.

sedèčke sedendo: Mladenec, tebe velim: stani gore! I podignul se je na sedečke koji je mrtev bil. Zagrebec 5a 147.

spèčke dormiendo: Nesrečna deklič na spečke v vrat mu meč zacepila. Habdelič ad. 663. Poslali su k ńemu onu ženu zapovedavši ńe da mu na spečke odreže lasi. Zagrebec IVa 138.

stojèčke: Boj pešički ali na stoječke, stataria, bellum pedestre. Habdelič lex. kod boj.

*

Digitized by Google

Glede na i po pred -čke pamti na pred samim participom: Rekoh vam ča prisnih prividom na speći, i pisah ča vidih različno na bdeći. Baraković vila. Kad ja vidih Dragu steći prvom, drugom i do trete, pak u hladu na ležeći, ustrpih se do devete. Baraković draga (str. 360).

Silom prijedloga na pošlo se i dalje te bijeli Krańci govore: na spečkem govori; na gredočkem spi. Pa ćak: Brez držečka (ili) držečkega nese kobel vodi. Miklošić III 162.

8. U Ludbregu među Varaždinom i Koprivnicom — jeli još gdje drugdje, ne znam — ima ńeka razlika u značeńu između oblika -ski i -ske: Nosi se po gospòcki, po gròfovski, po méšterski, po muški itd. znači: er trägt sich wie ein herr, wie ein graf, wie ein handwerker, wie ein bauer usw., a: Nosi se po gospockê, po grofovskê, po mešterskê, po muškê itd. znači: er trägt sich wie es herren, grafen, handwerkern, bauern sich zu tragen zukommt.

9. Sam je nastavak -ski dovoljan da se ńim izreče način, pa tako u govoru i u knizi dolazi. Na primjer: Prvi vas je pustenik kot goste človečki držal. Habdelić ad. 725. Eva je gospocki postavljena bila vu paradižum. Šimunić prod. 226. Nekoji tak svinski kuhaju, da je odurno videti, jošće meńe vuživati. Škvorc 309. Ti li si on koga iz device roǵenoga norski povedaju? Gašparoti II 133. Samočno živu, siromaški se hrane, zločesto se opravljaju. Kovačić 54. Ja ńemu hoću prijatelski odgovoriti. Lalangue med. 374. Istinski želeti bi bilo da poljodelec sam svoje galete prodati bi mogel. Mitterpacher mor. 51 Pozvani gosti nesu hoteli dojti, nego vsakojački spričavali su se. Horvat prod. III 38. Kak vnoga deca vre za to nepokorna postala jesu, kajti ńihovi stareši ńe ni tak očinski pokarali kak krvoločno z ńimi baratali jesu. 104. Znate kak se križ napravlja? ne li iz dveh drev: jedno je gore pretegńeno, a drugo poprečki vrženo. Šimunič prod. 433. Ovčari znaju ovcam škomce vunu spukati i tácki na svoju hasen obrnuti. Paul ov. 38 On poči, no včasi je s tiste kose postalo puno nožov, kos no srpov, keri so sen pa tan stali, gor no poprečki. Nar. prip. iz Štajera u programu gimnazije varaždinske $187^4/_5$ str. 6. Mislim da jednako z nami bi živel klošterski. Vračan ber. 16. Ima hvalu povsuda da je tak pogibelno betežnoga tak viteški pomogel. Mikloušić diog. 60. Nahaja se črv neki komu dijaki seta ali pilus govore, slovenski se zvati more ščetina ali dlaka. Habdelič ad. 617. Quid levius fumo? flamen .. horvátski: kaj je nestalnešega i gingavešega od sape?

Digitized by Google

veter. Gašparoti III 666. Ako se zločesto vrači, gńiloču na se zadobi, koja dijački zove se gangraena, nemški brandt. Lalangue med. 95. Kak anda govoril je bog kada tebe med srakare je nagovarjal, je li grčki, francuski, magarski ali more biti horvatski? Vračan ber. 26. itd. itd. — Ali je jezik gdjekad osjećao ńekakav nedostatak oznake pa dodaje sprijeda riječ po, ređe na, na primjer: Kaj štimaš da se bog po detinski, po norski grozi onem ki kunu? Mulih hrana 488. Ah dragi, to ne po krščanski. 489. Po noči na osla sede i po tacki žitek ž(i-v)eti začne. Gašparoti II 598. Ni se on dostojno po varaški držal, nego po muški i nečlovečki odgovoril: ne morem dojti. Matakovič II 43. Purgar . . ne bi mogel po siromaški sebe opravļati . . . Koji živuč živleńe svoje po prosjáčki zdržavaju. 107. Grešnik mora sebe obtužiti a ne ispričavati . . niti opčinskem načinom ovak reči: vnogo sem vgrešil; niti ovak po bedačko: mogel sem reči zlu reč; niti ovak po krivoverski: mora človek grešiti; niti ovak po babinski: klenem, kunem, prekliňam. Mulih ap. 1038. Jedno malo je i to po cigański Mikloušić diog. 38. Da ti šmencaj! dve sto forinti za tak malo delo, to je več kak po kavalerski. 39. Ovoga bi ja moral samo jeden pút pod moje vezikatore dobiti, bi ga hotel vre po naški zmehketati 80. Pusti si za petnajstemi leti jen put ipak po bratinski ruku stisnuti. Lovrenčič rod. 55. Prodekujučega špańolskem jezikom vnogi narodi ze vsema nikaj ne znajuči po špańolski vendar vsi i sledńi razumeli jesu. Gašparoti II 199. Ja jesem od vseh ļudi zavržena po dijački zvana paupertas, a po horvatski krepost siromaštva III 586. 7. Lion po nemški, Lugdun po horvatski zove se. 660. Grčkem imenom anargyrii, po horvatski prez penez i srebra ozvani jesu. 910. Sušec lepo ime nije . . . ali se po djački Mars vre lepše zove, to pak po soldački harc al' vojska pove. Gregur kap. horv. 11. Tako u Bijelostijenčevu rječniku: po fletarski infabre, po gospodski amplifice, po haharski tyrannice, po krivoverski haeretice, po mešterski fabriliter, graphice, po muški inciviliter, po susedski vicine, po svinski suatim, po tatski furtim, po ženski effeminate, po dijački latine, po grčki graece, po turski turcice itd. — U krańskoj slovenštini: po nemški je tajfeļ, po krański hudíč; kakó t' bo pomágal, ki sam nima nič! Nar. pjes. itd. itd. Miklošić synt. 159. 12 veli: unrichtig po laški po nemški po slovenski. Ja ne bih kazao baš unrichtig, jer po nije ovdje prijedlog, nego je dodano

Digitized by Google

veće točnosti radi. — Za na imam taj par samo jedan primjer: Prečista devica Marija bila je pisarica, kak varaš Mesina svedoči, ar je tem varašcem onda gda je s. Pavel apoštol onde Kristuša prodekuval, jedan list na žiďovski pisala. Škvorc 114. Sravni ńemački auf russisch, zu deutsch. — Pored lokala -ski dolazi i akuzativ -sko: Potrebno je da človek pokornik vse svoje grehe istinsko pové. Šimunič prod. 315. Koteri zvršeno i nebesko jesu živeli Gašparoti I 265. Vsa ova (pojedena) na zrak po zrigavańu je obračal vrag, kotera drugač želudac naturalsko skuhati ne bi bil mogučen, I 170. Morate grešneh i beštinsko kakti koń i osel živučeh prez razuma ļudih pajdaštvo bežati. IV 91. Srdite se bedasto i norsko proti nerazumnem i nemem stvaram. Matakovič II 91. Čujte, je li istińsko govorim. 119 itd. I tuj se počelo sprijeda dodavati po: Židov po krščansko se je podpunoma prekrižil. Habdelič ad. 576. Kajti sem po beštinsko živel, za to po smrti kip beštinski nositi moram. 605. Semiramis po kraļevsko opravļena na kraļevski stolec sede. 632. Zakaj takvoga stanovnika tak po mušku iz cirkve ńegove tirate? 634. Žene se meǵ sobum po mušku mešaju foeminae instar virorum congrediuntur. 676. Stanovito po norsko je činilo drevje, ko si je jednoč zebralo bilo za kraļa trńe. Škvorc 12. Ova bogu ogrutna žena zapovedala je vnožinu popovskoga reda po tolvajsko vumoriti. 211. Šostari cipeliše napraviše po špańolsko. Šimunič prod. 50. Jošče se žive več po živinsko neg po krščansko. Zagrebec 5ª 331. Tako u Habdeličevu rječniku: po dvoransko aulice, po mladinički iuveniliter, po muško rustice, po žensko effeminate feminee, po korotansko carinthiace, po rimsko romane, romano more, po vugersko hungarice, po židovsko iudaice hebraice, itd. U Bijelostijenčevu rječniku: po varaško urbanatim, po pešičko pedianter, po prijatelsko amicabiliter amice, po vojničko pugilice, po občinsko universaliter, po viteško herculee, po naravsko naturaliter, po kurvarsko meretrice, po petļarsko mendiciter, po polsko rusticatim, po mačahinsko novercaliter, po stransko, po zvansko exotice itd. — U krańskoj slovenštini: Po očetovsko je bila ta od boga. Ravnikar zgodbe 2 8. Po turško se obnašajo. Koritko nar. pjes. II 38 itd. itd. — Uz prijedlog za: Niti je razmisliti hotel, je li ono, kaj želel je pograbiti, za istinsko dobil bude. Vranič II 8.

10. Držao sam da nastavak -ьskъ nije no modificiran nastavak -kъ -ьkъ, komu su opet modifikacije -kjь n. p. nicь od ni -kjь,

Digitized by Google

-ьkjь -ikjь. Feminin im glasi -ka -ьka, -ca -ьca -ica. Kako se ovi sufiksi upotrebljuju za tvoreńe različitijeh nomina, tako sam držao da im sing. loc. fem. služi na tvoreńe odveraba načina. Od nominativa -ka -ьka -ca -ьca -ica glasi sing. loc. stsl. -ky -ьky, -cę -ьcę -icę, a od -ьska glasi -ьsky, hrvatski i slovenski: -ki i ke, -ce -ice, -ski i -ske. -ski -ske -ke i -ce -ice su mi bližńi rođaci i držao sam da su s vremenom postali jeziku *sufiksi načina te se dodaju na različite osnove.* Ja poprečki, poprečke i poprekce držim za sestre: prva je najstarija, druga je sredńa, a treća je najmlađa, Mučno mi je pomisliti, da treba rastaviti -ske od -ski recimo bežečke od bežečki, hrv. zàgonačkê od zàgonačkî itd.

11. Nastavak -ьsky dolazi u svijem slavenskijem jezicima, prem da je vjerojatno da ga je slavenština primila od ńemštine, a -ske -ce -ice ima samo hrvatskosrpski i slovenski jezik, dakle je to mlađa jezična tvorba valjada prema -ski, koja se mogla onda početi razvijati, kad se je sing. gen. ženskijeh nomina na a s tvrdim suglasnim pred ńim počeo pomjerati s genetivom ženskijeh riječi na a s mekim suglasnim pred ńim, kad se dakle počimalo govoriti ribe za ryby po primjeru duše, što je također mlađa tvorba i dolazi također samo u srpsko-hrvatskom i slovenskom jeziku, jer svuda drugdje ryby, kad je dakle glasa y nestalo izjednačivši se s glasom i.

12. Adverbi na ce ice, a osobito na c e, govore se kod kajkavaca, i kod muža i kod inteligencije, dosta često a i knjiga ima ih priličan broj. Općeći s narodom, i prostim i inteligentnim, i listajući knjige bilježio sam kadkad ovake vrste adverbe i koliko ih imam još zabilježenijeh, evo ih ovdje, i to najprije one iz knjige da se vidi da imaju i ńeku povijest i kako se upotrebljuju.

H o t c e, h o t o m c e sua ipsius sponte, volenter, voluntarie, consulto, data opera, de industria, ex industria Belostenec kod suamet; hote i drugdje: N e h o t c e ne hotomce praeter voluntatem, casu, non voluntarie, fortuito. Belostenec. H o t o n c e, h o t e n c e, h o t o m c e. — h o t o m c ê: Ki si čisto i devično telo tvoje z diščiplinami, z oštrem drotom i bodučemi špicami pak z ostrugami na tuliko h o t o m c e trapil i mučil da je gusto krat krv ž ńega tekla. Šidič 45. S. Mariliuš i več drugeh jesu ńihove kluče h o t o m c e ali vü morje hitili, kotere su potlam čudno po ribah nazad dobili. Škvorc 171. Došal je vrag ter mu je kolo potrl. Rekel je: ti peklenski duh, taki mi na mesto ovoga kola ko si potrl služi. Vrag je taki kolom postal. Onda bi bil kučiš dobro vučinil da bi

Digitized by Google

bil hotomce čez naj vekše blato išel, onda bi bil mogel reči: vrag je vzel to kolo. 295. Obečem na dale da se hotomce i po malovreduosti vu ńe nigdar več ne ču dobrovoļno povrnuti. Manuale conf. 94. Vsa je rajši imal izprošena nego hotomce podana Gašparoti IV 65. Nigdar hotomce niti mali greh vučiniti. IV 147. Veliku milošču budu imeli koji se hotomcé tvoje naj svetéši službi podlože. Kovačič 111. Natura nerada hoče vumrêti, ne da se težiti niti obladati niti hotomcé vkoriti 199. Za malu tvoju voļu koju sada hotomcé zapúščaš, budeš imal vsigdár voļu tvoju vu nebu 188. Kak sem ja sámoga sebe za grehe tvoje bogu otcu hotomcé aldúval, tak moraš i ti samoga sebe meni dobrovoļno aldúvati 242. Nikaj ne želêm meni začúvati neg mene i vsa moja hotomcé i naj rajši tebe na aldov darúvati 266. Kakvo strašilo mora biti on koji proti starejem svojem ne velim mrzel biti, nego na žalost i rastužnost ńe večkrat hotomce zna dopeļati! Vranič II 137. — Hotoncê: Ovi nesu si sami zavdali hoteč te manenije ku trpe, oni se pak hotonce i znajuč vu ńu meču. Habdelič ad. 872. Ne vsliša ne Marija takovoga grešnika koteri vu ńu vufajuči več greši nego onoga koteri po krhkoče človečanske vu greh zapade nehotonce. Šimunič mar. 55. I za to se mozi biti ļudi ne hte čuvati malih grehov, nego sami hotonce vu ńe zapadaju. Šimunić prod. 75. Vi velite: ne vpeļaj nas vu skušavańe, à sami pak hotoncè pajdašite se z onemi kompanijami, Zagrebec I 296. Živete vu takoveh prilikah kade ni moguče biti prez tentacije, pače vnogi si hotoncè telovne vrage drže vu hižah I 296. Dužan si izpričati da ga on ni hotoncè včinil 353. Za kaj ne bi vredno vust odpreti srde se, hrupè, kunù da vse grmì, kako da bi družinče naglast hotonce ono vučinilo bilo kaj mu se je pripetilo vučiniti. I 380. Piše kuliko g. bog odurjava one grešnike koji se ludo i nespametno hotoncè sami povračaju na prve grehe IV 49. Intereše soldate kakti slepe činì hotoncè naproti smrti teči 5ª 482. Gdo je on kojemu kada teda nečiste misli vu glavu ne dojdu? koje ako pak vu srce pusti, vu ńih hotoncè zadrži, nasladuje i privoli, vu kolike smrtne grehe ńega zapeļuju? 5ᵇ 250. Odgovarjam hotonce vsem stvaram i vsakomu dugovańu toga sveta. Manuale conf. 232. Žuhko je g. boga stvoritela i zvirališče vsega dobra ostaviti ter se nečistomu duhu neprijatelu i početniku vsega zla po grehu hotonce povdati. Mulih fer. 30. Zakaj putujuč vu nekoju vekivečnost za segurnejši put ne pitaš i ako ti gdo poveda ne maraš, nego hotonce i znaduč po zle navade

Digitized by Google

ideš vu tugu i žalost vekivečnu? 55. Greši z mišleńem ki znaduč i hotonce vu kojem vere kotrigu dvoji. Mulih ap. 708. More se odvezati on ki se zadržava vu bližńe greha prilike koju more ter ne hče ostaviti, dapače ako se hotonce vu ńu postavļa 1076. Čistoga srca zovu se oni ki se od vsakoga smrtnoga greha marlivo čuvaju ter su gotovi prvo vumreti nego se samo vu jednoga znaduč i hotonce pustiti 1533. Grešé hižni tovaruši ki hotonce zrok dadu da se dete ne zanosi 834. Koliko zlo je se po gréhu hotonce k tulikomu svojemu i božjemu neprijatelu vragu obrnuti. Mulih hran. 446. Jošče gorše manenije jesu putniki sveta ovoga koji hotonce zadržavaju se vu nasladnosti sveta ovoga. Gašparoti III 32. Milošću gubite božansku i tak sami sebe naglavce ter hotonce na dno pekla prepadate. Švagel I 98. Nit se kada vu takveh mišļeńih požeļeńih hotonce nasladujemo. Matakovič I 472. Boga zbantuje koji prez vsakoga poslóv zroka i spričavańa iliti hotonce ne če pozivańe prijeti. II 44. Negda i negda vu betegu jedan, dva ali tri dapače i više puti navadna je krv hotonce iz nosa van cureti. Lalangue med. 113. Ako betežnik hotonce za koju jestvinu bi prosil, more se ńemu dati 51. Ne bantujmo nikoga hotonce. Horvat prod. I 91. Mi bežimo hotonce pajdaštva s pobožnemi. III 10. Mi suprot stavļamo se hotonce ńegovem božanskem miloščam. III 11. To ravno tuliko je kuliko hotonce vu smrtnu pogibel sebe stavļati. Mitterpacher mor. 43. Ono kaj hotoncè né je včińeno krivúa biti ne more. Jandrič 10. Vu ov ogeń peļaju vnogi stareši détcu svoju ako prem ne hotonce. Mikloušič grab. 133. Još i vezda neprijatelov vere svete najti je, koji veru svetu zatreti hočeju i hotonce iščeju. Vračan 2 64. Je proti nàravi i vsoj pravici, sebe hotoncè vu takov stališ postaviti da . . se dùgi ober dùgov napravê. Kristjanovič blag. 1 296. — Hotencê: Včeni kteri su zvršeno znańe voļe i zapovedi božje imeli, zapovedi ništar meńe i božje i naturalske ali su hotence zamudili ali za ništar metali, strašno odgovarjati budu morali. Habdelič mar. 84. Žalostna je bila duša Kristuševa gda je premišļavala da i po tak teške smrti velika vnožina ļudi bude kterem smrt ona ništar hasnila ne bude zaradi grehov v ktereh hotence pogine. mar. 53. Ali komu ga milo more biti, da si je sam kriv i hotence. ad. 832. Ako žene kaj proti voļe vaše činè ali vučinè pripetcè ali hotencè, opomenete jih ļubļeno. Zagrebec IVa 104.

Istekce refuse. Belostenec.

Izlevce refuse. Belostenec.

Digitized by Google

Izmencé alternate, alternatim, alterne, alternis vicibus, mutatis vicibus, per vices, mutando vices, Belostenec, i kod vicissatim. Zmencé alternatim, alterne, alternis vicibus, vicissim, invicem, zmence gostim mutito, zmence skup govoremo per vices loquamur, invicem, Belostenec. — premence alternatim, mutatis vicibus, alternis vicibus, mutando vices, periodice Habdelič lex. i Belostenec, i kod vicissatim. — na zmence Belostenec. — Izmencê i izmènce: Robinzon odredil je da izménce vu tačkah dugovańa odvažali i stražili budu: jeden pred póldan, drugi po póldan. Vranić II 206. Osupńenost, strah i veseļe ladala su izmence vezda s srdcem Robinzonovem II 274. Ńegve tri čeri pak su išle v tri svete da tam moriju. Ar je pak pet svetov, za to ideju vu ona dva druga izmence. Moje prip. 242. — zmencê: Ako človek ne videvši boga i ne videvši da ga bog vidi tak se pred bogom sramuje kakti da bi zmence on boga i bog ńega videl, to je naj viteškeje vu sramovańu krščanskem. Reš 75. — premencê: Jeleni kada hote čez kakovu veliku vodu plujuč prejti, naj jakši zmeǵ ńih najprvoga se postavi, ostali pako jeleni vsi ķak ti po žnore jeden za drugem postavļaju se vu plov ali tak da jeden na drugoga svoje žmehke noge postavļaju, sam prvi ńe na višak drži, na hrbtu pako svojem drugoga jelena za sobum plujučega nosi, koji kada se vtrudi i opešavati počińa onda se obrne i najzad se postavi breme svojeh rogov na hrbet onoga pred ńim jelena postavi, i tako vsi premencè čine jeden drugoga pomažuč i lahkoteč. Zagrebec 5a 235. K tomu odlučil je bil takaj dva redovnika koji su pred tem istem oltarom vu dne i vu noči premence a neprestance srebrnem kadilńakom temjan matere božje alduvali. Milovec 21. Gde z živum obilno zdenec vodum zvira i preménce žeju vgasuje i tira. Jurjevič 30. Ganki vsi grme s pevańem i tanci premence idu med igrańem. 35. Morje zače se burkati i voda preménce z vetri vojuvati 56. Sveti Ignatius buduč vre biškupom vu duhu jen krat vzet čul je koruše nebeske premence, to je to jednoga za drugem hvalu presvetomu trojstvu prepevajuče. Gašparoti I 504. Dobro bude negda po travnikih negda po spašeni zemļi premence pasti. Paul ovc. 10. Je li vsa ova zmirom trpiju ali pak premence na čase dohaǵaju? Lalangue med. 274. Zdeni, drhtavica i vručina premence na život dohaǵa 172. Pepel presejan na rańgleku zvrúčaj méšajuč i med cańami pridebelimi na bolèču stràn premencé dévaj: zub čuhne. Mikloušič izb. 129.

Digitized by Google

Iznevarce znevarce inopinanter, kod: naglo 2. znevarce, iznenada repente, de repente, improvise, repentine, ex inopinato, inopinate, non opinato, praeter omnem opinionem, praeter expectationem, subito, znevarce dohajam intervenio, Belostenec. — Z nevarcê: Kak se je Andronicus nadejal vnoči je Isacius v Carigrad došel i ļuctvo vu oružje zbučil, na Andronika znevarce navalil i v ruke dobil živoga. Habdelič ad. 168. Povedala je bila jenkrat svomu spovedniku jedna bogaboječa čista ženska glava, da je listor jenkrat znevarce jednoga človeka vu obraz pogledala. Šidič 48. Vu Češke zemļe vumrl je jeden imańa oficer ki poklam bi bil vu cirkvu zanešen i onde bi bili za ńega dijaki i drugi pobožni ļudi molili čakajuč doklam bi se bila ńegva rodbina doma k pokopu spravila, ali kaj se je pripetilo? kajti su se kesno spravļali, ne hotel tak dugo čakati, neg je znevarce iz lesa skočil i domom pretekel. Škvorc 37. To videvši nekoj plemenit človek ki je ramno onda poleg jednoga voščana końanika stal, znevarce zmeknul je rečenomu końaniku iz nožnice deglin 43. V Holandske zemļe ribiči negda znevarce vlove ribu ka se zove morska divojka 45. Auguštin opazil je knigu s. pisma, ku je zdignul i znevarce odprl 121. Jesu vnogi ki se vufaju dugo živeti. O škodlivo vufańe! Znevarce dojde smrt te im vrat vtrgne 144. Jožef je jednoč znevarce v komoru gde je Putifarova žena ležala, po nekoje dugovańe bil zašel. 166. Kada naglo podplate vre nabite na dreveh čižmeneh obrezavaju, zaide im nož znevarce kajti ne paze vü oglavine 223. Mars bog vojske je jednomu človeku na jeden mah glavu odsekel. To je bilo žal Jupiteru bogu sunca. Za to zapovedal je Jupiter Vulkanu bogu ogńa da mu glavu k telu prilepi i zvrači ga. Vulkanus hotevši tomu človeku hitro pomoči znevarce zdignul je tu glavu i priložil ju k telu ali nerazumno z obrazom na hrbet 258. Je veliku nesreču s puškenem prahom imel, ar mu je znevarce iskrica vü škatulu praha opala te mu je na jeden krat obodve oči zežgal. 287. Ovo živleńe ne drugo nego vmirańe i izegnańe iz nebeske domovine, za koju smo stvorjeni, gde hlepeči na blago zovu se od ńega ter znevarcé kada ne štimaju Mulih fer. 32. Bojim se za one ki vezda dobra dela i pokoru činiti odvláče, ar znevarce dojde vreme gda budu želeli včiniti ono kaj su bili nakanili, ali ne budu mogli. 37. Čuvaju se od najmenšega maloga greha vu kojega, ako se znevarcé pripeti opasti, taki se očiste. Mulih ap. 1553. Da bi vu varašu nekoji človek ze vsema ob pamet dojduči

Digitized by Google

znevarce vsakoga proti sebe dohajučega kruto z golem mečem ranil, ļuctvo proti ńemu podigne se, Gašparoti III. 662. Žena jedíno prase imajuča za svoju potreboču došel je znevarce vuk i prase ono odnesel. I 542. Pošļu hahara koji nesrečni devojki znevarce popadeni glavu odseče. IV 34 Tak sumļe si da bog na vrednost ńihovo gledeć ńe tak oštro ali pak znevarce (improvise) ne kaštiguje. Matakovič I 439. Nut znevarce puščena voda po otajnih žlebih ves temeļ hiže iz dvora v hipu do zemļe zruši. 509. Gda bi bil na bratvi, čutil je znevarce sebi prihajati nekakvu zimu. II 516. Kada si človek prst pobije ali koju drugu stran tela znevarce na kamen ali na trček stuče, onda ona stran taki črlena postane, nateče, boli. Lalangue med. 93. Znevarce, veli gospon, sùdec dòjde, i na človeka tak kak ga nàjde pripravnoga ali nepripravnoga po svojem hitrom i nenadejanom došestku navali. Matijevič Ia 26. Pretrgne reči Poštenovič i znevarcé nuter stupi. Jandrič 63. Zna kakva radost mora biti onomu koji vu nesreči znevarcè počuti polehčicu. Mikloušič diog. 95. Imamo mi presveto ovo ime več krat vu vustah našeh, ali vu kakveh prilikah? ne li onda kada . . se znevarcè prestràšimo? Kristijanovič blag. 1 97.

Jedincê continuo: Sveti Bernard je bogactva, časti, veseļa i nasladnosti na poste i trapleńe tela preobrnul ter vendar vse jedince na ostroču suda božjega premišļavajuč iz glubine srca zdihaval je govoreči: jaih meni tužnomu! Fuček 126.

Kontince continenter: Ovakve strahovite čine kontince je činil do skradńe vure. Fuček 85. Sv. Auguštin vu velikom strahu je živel, žuhko plakal i kontince milo zdihaval ovak kričeči: jaih meni tužnomu! 124. Kad bi na koncu žitka svoga tri dni pred smrtjum v miru kontince vu nebo gledel kak da bi zvun sebe bil, opitan beh od vučenikov svojeh, kade se nahaja 152. Bogatuš toga petļarà biļuč, špotajuč, od sebe tirajuč nikak ne se mogel osloboditi, nego kontince vse boļe i boļe je prosil, da bi končemar jeden falatec kruha dal 159. Kada je on odišel, gospa svoga sina ńega čez dan kontince vu naručaju noseč vu ńem vse svoje veseļe i nasladnost postavila je 173. Imala sem otca kruto pobožnega, tihoga i mirovnoga, koji je tak živel da malo gda viģen je bil od ļudi ovoga sela, kontince skoro na poļu delal 314. Ovak vsakojački grešeńa delniki jeden drugoga kontince preklińa vu peklu 300. Veli sin: ne li ti moja molitva kaj pomogla i druga dobra dela koja sem za te ova vsa leta činil?

Digitized by Google

odgovori otec: nikaj zevsema i to zbog toga kajti si vu tom vremenu kontince vu smrtnom grehu bil 266.

Korakce gradatim, pedepressim, ideńe korakce gradatio Belostenec.

Krišce nakrišce (križ) u Belostenca kod transversa, transverse; križce ili na križ drčati transversum currere, kod transversus. Nakrižce položenimi rukami moliti, manus supinas ad coelum tendere, kod supinus. Detetorodica mora prilično ležati, ne nakrižce postavļajuč noge. Lalangue pup. 136. Dete more zločestu postavu imati, kada leži na križce 171. Pokla kad vusta vutrobe zadosta odpreju se, mora se postaviti rodeča na posteļu nakrižce 175. Nakriške, na sukriške, kod decussatim.

Nabokce ex latere: Nut poglejte: ovde vse ovak dole hoteli su bróditi, kajti pako véter ńim na pol naproti i napol nabokce puhal je, tak proti voļi svojoj bili su hičeni tamo gde vidite Ameriku. Vranič I 33.

Nadalekce longe. Belostenec.

Naglavcê praeceps: Gda se koteromu pripeti naglum smrtjum vumreti ter ga smrt vu kakovom smrtnom grehu zastigne, idom ga na dno pekla naglavce pošle prez nijedne dvojne. Krajačevič 226. Laurentius Laurentianus v neku četerńu se je naglavce hitil, gde je dušu spustil. Habdelič mar. 74. Človek bogat štimajuč da je blago kterem lada velike precembe, nevoļnem zakonom napuhńen naglavce v gizdost prepada 115. Telovna lepota Absaloma, vseh lepeh mladencev poglavnika, v odurnu gizdost naj veče naglavce je prehitila 167. Neka se jako v pamet gospoda vzemu i čuvaju ne listor takoveh ļúdi nego i sami sebe, da odviše vnogo prilizavcem ne veruju, duš svojih ne gube, i na vekivečno skvarjeńe ne hitaju naglavce 347. Vse to prokleto proklińańe ništar mu ne hasni, nego ga peklenski vekivečni hahari v peklensku vekivečnu četerńu strašnem tropotom naglavce prekopitiše 314. Onda žejno ļuctvo kakti naglavce k potokom je teklo, ad. 131. Kraļ zapoveda da je iz visoke jako pečine naglavce hite. 201. Taki su svińe vse skoro naglavce v svińak išle 205. Ov je konec vseh oneh ki v takvu nečistoču tak batrivo naglavce opadaju 599. Prefektušicu z visokoga turna včinil je naglavce hititi 705. Bil bi i on naglavce s końem svojim v gluboku dragu prepal 729. Ne čine drugač srditi ļudi, ki kakti naglavce čine kaj čine 998. Zdignu se proti grešniku vsi peklenski šeregi i ob tom hode da ga v muke vekovečne naglavce

Digitized by Google

prehite 1137. Nazopet ga zanese na cirkveni turen te mu reče da bi se naglavce dole vrgel. Šimunić prop 9. Hoteli su Židovi sina božjega iz gore naglavce doli vreči 102. Odpravil je sina na smrt, koji na jednem lepem końu jašuči proti one glubine, buduči blizu, podbode końa i ž ńim vkup naglavce vu ńu je prepal. Zagrebec I 231. Lukrecija rajši se je čez visoki obluk one komore naglavcè dole hitila neg cesarovomu poželeńu privolila 5a 40. Došel je na jednu grabu, koju ne vzemši v pamet popiknul se je naglavce vu ńu IVa 37. Iz brvi opal je vu vodu naglavce IVa 156. Hitil se je sam iz barke naglavce vu morje IVa 310. Pred kojem peklenskem žrelom klečala su ona dva z velikem strahom i pogibiljum prepasti naglavce vu onu jamu IVa 316. Dobra pelda tulike neizbrojene od grešneh putov odvrača, po kojeh vse naglavce vu pekel putuju I 298. Znaš da bližńi tvoj vse naglavcè teče na skvarjeńe i smrt vekovečnu, ah! smiluj se nad ńim. 5a 147. Na naj skradńem vremenu budućemu skazal se je sveti Hieronim ńega batriveč, na kojega došestek taki vsa vnožina vragov naglavce je pobegla. Fuček 85. Kažu grabu i jame skopane vu koje ljudi naglavce hitaju se. Gašparoti I 958. Drugi vsi Saraceni komaj naglavce pobegnu III 249. Vučini napraviti prežmehko kolo z oštremi meči naperjeno, zvrhu kojega s. mučenika iz visokoga i strmoga brega s pečinami napuńenoga naglavce hititi zapove. III 282. Tak sami sebe naglavce ter hotonce na dno pekla prepadate. Švagel I 98. Med bukum, praskum, vikum, v ručańu, tuleńu i zavijańu naglavce prez reda vu glubinu peči vražje prokleti propadu. Matakovič I 25. Višekrat skoro da rečem naglavce k ovomu sakramentu pristupluje se. 186. Ne moguč tu muku smrada i trapleńa tak dugo trpeti zdvojen zadnič naglavce hitil se je v vodu 236. Guščejša namišleńa nečistoče čine da naglavce padate vu ljubav nečistu 470. Porušila se je na zemlu vsa pelda i kip ne na zadev kakve pečine naglavce rutane, nego na záderku kamena jednoga 506. Ni li bog radi jednoga samo greha naglavce izhitil iz neba milione angelov? 549. Ni li veliko ńegvo zrušavańe, ako naglavce iz višine ali vu vodu opade? 577. Zakaj vi naglavce ne hitite se iz višine turna? II 513. On vendar ne bude tak nezdušen, da naglavce sebe bi dal skup zdati. I prek glave i naglavce! Lovrenčič rod. 55. Rake tri v steklo vu vino naglavce deni da se vtope. Mikloušič izb. 156.

Digitized by Google

· N a m e r c ê casu zufällig: Na znaňe dajú kmetom i težákom, ki se na ovom svéte teško hráne, da oni nesu na sreču i n a m e r c é vu on svoj težački ali kmecki stališ došli, nego da je ňe gospon bog hotéč vu on onakov stališ obral i postavil. Petretič 290b. Iz jedne kosti človečanske, aku koju gde n a m é r c e našel je, znal si je napraviti dléto. Vranič.

N a p e t c e fortuito, casu, fortuna, Habdelič lex. iznenade fortuito, casu, fortuna, incidenter, occasionaliter Belostenec. N a p e t c ê: Nesrečňak znovič bé raňen, ali vnogo strašneje nego prvo, poke dobe jedvaj n a p e t c e (ar su mu se oči zameglele bile i videti ne mogel) van čez prag izide. Habdelič mar. 266. Krajač vze kretu i začne kot druga deca čečrkati, ter nut, ki nigdar ne znal pisati, n a p e t c e lepo kot naj boļi písec napisa ove reči: ego sum fur. Habdelič ad. 144. Puškeni prah n a p e t c e zažgan kruto velik kvar načini, ad. Ako i popade koga, ne zna gdo je, nego negda ne pogodi, negda n a p e t c e pogodi, ad. 693. Biškup pravo posvečen vsakoga k tomu drugač vrednoga i priličnoga more pravo i dobro rediti, nego samo sebi podložnoga, to je to onoga ki se vu ňegve biškupije ali narodil ter ne n a p e t c e, nego onde stoječi. Mulih ap. 1191. Kaj Robinzon ovde n a p e t c e znašel je, to je vre z davna vu Europi znano bilo. Vranič 1 252. P r i p e t c ê: Nekoj gospon imenom Donatus kruto bogat da bi p r i p e t c e k svetomu telu došel i svojum levum rukum zevsema vsehňenum lesa se doteknul, k mestu zdravu je počutil. Gašparoti III 107. Med ļudmi mesta onoga vučiňeno bilo je p r i p e t c e ļudomorstvo I 168. Ne štimajmo da vnogi p r i p e t c e z betegi obtršeni jesu I 176. Šimeon s starešemi svojemi vu cirkvu je išel. Ovde čul je p r i p e t c e réči one s. evangeliuma: blaženi koji se žaloste I 181. Kada bi Hilari jeden put sveto pismo p r i p e t c e bil čital, s prave vere svetlostjum postal je rasvečen I 233. Divojčica čez visoke stupalnice iliti štenge p r i p e t c e opadši glavu si je raskolila I 273. Dojduči jeden krat v cirkvu ali p r i p e t c e ali pak iz pobožnosti, zagledal je ňega plebanuš one cirkve. Matakovič II 46. Občuvan je od smrtne pogibeli vu koju prez preufaňa, nego p r i p e t c e sebe postavil i nalékel bi bil II 513. Nisu vaše réči nedostojne koje bi pripečene i prek voļe bile ali iz vust vašeh p r i p e t c e izešle I 258. Kada bi Jezuš na putu bil da vu smrtnoj pogibeli postavļenu kčer Jairuša pohodi, došla je p r i p è t c e žena koja dvanajst lèt trpela je krvnoga otoka. Matijevič 2b 230. Vezda Robinzon ves zamišļen i z brzemi kóraki po dvo-

Digitized by Google

rišču svojem se sprehàjati dugo vremena kaj bi počel ne znajući pripetce nekak padeju mu oči na stenu pečine ńegove. Vranič I 146. Ako mi pripetce kaj zločestoga od našega bližńega zeznali budemo, nijednu réč od toga drugomu ne povečmo. Horvat pod III 161. Zakaj mi obraz naš od ńih obračamo, kada oni pripetce znami zestaju se? IV 154. Vse druge oblasti i vrédnosti človečànske koje jeden pred drugém ima, razlùčujû nas na ovem svétu z vekšínum léstor pripetcè. Kristjanovič blag. 1 189.

Nasamce: preskočiti nasamce transilire uno pede. Belostenec kod preskakujem.

Naslepce slepečki, coece. Habdelič lex.

Naškalcê en profil: Zeuksi (= slikari) hoteči pokriti slepo oko svoga Antigona kraļa malali su ga naškalcè polovicu to je to obraza, da ni bilo videti gde mu je oko mańkalo. Zagrebec I 356.

Neprestance, neprestanoma inhaesitanter, indesinenter, incessanter, assidue, continue, sine intermissione, absque intermissa, noctes et dies, diu noctuque, continuo, iugiter, perenniter, perpetuo, kod sempiterno i statim, Belostenec; prestance pausatim Belostenec. — nestance, nevstance.

Neprestancê: Opazil je dva miša kteri su neprestance drevo ono pri korenu podgrizali. Habdelič mar. 37. Narcissus došetši jen krat k zdencu nekteromu, vu koterom obličaj svoj kakti v zrcalu opazivši tak ga je obļubil, da od zdenca več oditi ne mogel, neprestance vodeni on kip svoj premišļavajuč ves se je onde izsehnul 167. Kaj bi bilo da bi takova petdeset let ali sto ali jezero trpel neprestance? 323. Vu keh (lampašeh) je na pošteńe d. Marije vu dne i vu noči neprestance ogeń gorel 497. Bila je neka službenica božja lepoga jako obličja, ńu zaļubil je bil jedan mladenec tak srdčno da neprestance skoro za ńum je hodil, ad. 526. Celo leto neprestance na onom istom mestu su skakali 568. Oči moje plačuči se neprestance vsu srca mojega jakost jesu otrgale 529. Hujši neg z Etne ogńi se van bļuju, vu ńih se mi vsegdar neprestance žgemo. Jurjevič 20. Spoda stoji ladja s kamena glavita i godinu vu se neprestance hita 169. Sprosi mi duha svete molitve, da iz stare hudobe na zvršen žitek gore stavši neprestance žitka vekivečnoga nasladujuč vu telu ove smrti živem. Šidič 56. Zvišaval je poganinski narod i do zvezd podigal kraļe perzijanske, koteri obračajuči se neprestance bili su sunce vsegdar vu znameńu onoga orsaga vu pohaģańu or-

Digitized by Google

sagov i varašev i s pregledańem svojem vnoga zla od ńih odvračali. Šimunič mar. 33. O vi ļubiteli marijanski! ako hočete spoznati jakost ovoga prezmožnoga imena, ńe neprestance na jeziku imajte 79. Ja bi vrli norc bil ki bi si toga truda zavdaval da bi ja one kotače neprestancé moral obračati. Šimunič prod. 68. More gdo dan i noč neprestancè moliti. Zagrebec I 253. Bil je došel na jednu oštariju kade je našel gudce ili hegeduše dan i noč neprestancè vu gusle igrajuče. Zagrebec 5a 47. Ni zadosta da to stopram negda bude činil, nego je to potrebno neprestancè vsaki den činiti 5a 88. Od kojega neprestancè tuliko dobro, darov i milošč priimļe 5b 48. Vu jednom brunčenom volu zaprte krščenike jesu pekli, kuhali i frigali, budući pod onem volom velik ogeń neprestance kurjen 5a 89. Da se od nas navče boga poznati, i ńega neprestance dičiti. Škvorc 105. Daj, zmožni bože, da celo leto neprestance tancaju (da, omnipotens deus, ut sine intermissione integro anno saltent) 221. Tja na koncu kraļevstva Aragonije je jeden klošter svete trojice, vü koterom je jeden lonec, iz koga neprestance oļe teče 272. Poglej kak me neprestance ova i ona težina muči. Manuale conf. 207. Daj nam da odkupleńa tvojega sáde neprestance čútimo. Mulih fer. 17. Vúči me zla i pogibelna nagńeńa vsegdar obladati koja su me na duha gizdavoga nasleduvańe neprestance vlékla 48. To mi od ńega dobete da morem ńegve i vaše navuke.. neprestance nasleduvati 133. Hodi k meni, dragi i ļubleni sinko moj, da budeš neprestance z menum veseļa nebeskoga vekoma vžival. Fuček 88. Vu tuliko pokore i svetosti nahaģajuči se neprestance na strahotu suda božjega misleči ves od straha se je tresel 125. Zapove vragom da ju imaju taki vu muke peklenske odpeļati, kade sama prez tela do občinskoga suda, poklam pak i s telom zakupa na veke neprestance naj se muči 142. Kad bi bil došel do bogatuša ńega neprestance je za almuštvo prosil 158. Ja bi rad neprijatelu mojemu iz srca oprostiti, da bi mi jen krat mir bil, ali mi neprestance vnoge krivice i suprotivčine čini 269. Vu kojega (pekel) idu duše prez pokore vu smrtnom grehu vumirajuče, kade neprestance prez kraja i konca na veke strašno velike muke trpele budu 282. Črv ńihovo srce i konscienciju vekivečnem zakonom neprestance grize 283. Kaj bude, odurne i strašne vrage neprestance gledati? 284. Tak neprestance jeden drugoga je prekliňal 299. Najvekšu muku trpel je od jednoga osebujnoga vraga, koji ga je neprestance strašno

Digitized by Google

jako s svojemi rogmi drukal 301. Mati moja .. rečliva na tuliko kak da bi vu vsakom kotrigu svojem jezik imala, neprestance z drugemi se karala 314. Tvoja milošča naj vsigdár i prehaǵa i slêdi ter dobrem delam neprestancé nástojnoga včiní. Kovačič 207. Po odvezavańu vu kožici videlo se je okolu dvadeset velikeh kruto ogrutneh stenic, kotere gnezdo ondi sebe napravile jesu bile i prez dvojnbe Šimona neprestance jako grizle i mučile jesu. Gašparoti I 187. Od sunčenoga zahoda do ishoda ná miru ruke svoje vu nebo podigńene je držal i ovak neprestance je molil 192. Spredenu tebi vunu nazad za plaču povrnem i neprestance tebe delnika molitvih mojeh imala budem III 177. Vu ovi puščini nastanim se pokoru za grehe neprestance delajuč 255. Druge fele grehi jesu koji poklam se zvrše neprestance vu svojeh vučinkeh trpe. Reš 195. Pazite kak dobra mati dan i noč neprestance na déte. Matakovič I 453. Z ovum mukom ovak čineč neprestance trapil i mučil se budem 274. Z našem narogeńem z nami takaj rogen je hahar, koji neprestance grize i ogrizava živleńe.. Vreme naše neprestance grize živleńe 418. Jošče k tomu naj te zvršeneše ter neprestance hvale vsi svètci. Mulih hran. 23. Ada i ti neprestance straži, da te tuliki neprijateli ne vkane 463. Na vseh vručeh neba strankah stoječeh med obračnemi kolobari né navadna zima biti, nego na mesto zime zna po dva meseca neprestánce dežgevina vlevati. Vranič I 122. Napraviju vu jednom drevu lukńu, vtekneju drugo nuter i vrtiju med rukami tak brzo i neprestánce, doklam goreti začnu 127. Počne svojem oščekom po gorńem kamenu jako i neprestance lupati 129. Vse ovo vreme posluval je neprestance pri čunarije svoje II 17. Obodva delali su vsaki den od ranoga jutra do mraka neprestance 93. Bila je lepa noč: z jedne strani pol meseca na nebu, a z druge strani v dalečini oblačina, iz koje se neprestance je blisikalo 115. Mislim da bi do drugoga dneva neprestance govoril bil 156. Petek nigdar jošče tak vesel né bil kak denes: neprestance popeval je, skakal, smijal se 245. Nagovarjal je ńe neprestance. Matijevič 1a 194. Vojujte i poslujte neprestance. Horvat III 181 i češće. Dete ovak stisńeno neprestance kriči, doklam se odpusti povoj. Lalangue pup. 15. Mleka polič kak se podoji deni kuhat, neprestance mešaj 8 ali 10 vúr. Mikloušič izb. 133. Pri dobroj i vnogoj hrane kukci vrlo hitro rasteju i doklam ne dozrele, neprestance žeru. Mitterpacher mor. 29. Prelép je vinograd dúša naša, i sréča ńejna ako vu ruke

Digitized by Google

dobroga gospodàra dospe, koji na ńu zmir misli i ńu vérno neprestancè obdelàva. Kristjanovič blag. 1, 135. Je jeden vérni prijatel, koji nas na dobro neprestancè nagovàrja 294. — Nestancê: Léčke vrážje, koteremi on nas vse nestancé loví. Krajačevič 20. Potrebno je vsegdar moliti sine intermissione vse nestancé 25. Ako je on vse nestancé boga molil, čim bole mi jesmo dužni moliti 31. Znaš da se tvoji duhovni glavní neprijateli vse nestance okolu tebe vrté 32. Kaj morem, gospone, drugo činiti za moje grehé, nego je ponizno pred tobum valuvati ter se za ńe žalostiti, plakati ter od tvoje milošče vse nestance proščenja prositi 71. Mešni aldov je napravļen da bi mi našega stvoritela boga vsaki den daruvali i poštuvali tem aldovom kakti jednum osebúčnum službum za ńegova vsakdenńa z nami dobročinenja i vnoge dare duhovne i telovne, kotere mi od ńega vsaku uru i hip vse nestancé prijemļemo 107. Nego si obrh toga hotel da bi se onoga jednoga zadovólnoga aldova spómenek vse nestancé nam pred očima vrtel 125. Kaj morem drugo činiti za grehe moje nego . . od tebé milošče i proščenja vse nestancé prositi 128. Prosimo vas da i od nas imate spomenek pred onem agnecem nebeskem, pred kím vezda vse nestance aleluja ter amen popevate 153. Ki vezda za tobum vse nestancé hodeči tebe onum popévkum den i nóč hvali i díči 163. Telo moje kakti jeden domači neprijatel vse nestancé harcuje proti mene 167. Človeku je krúto teško svoju pamet na vúzde tak držati, da bi ona vse nestancé pazila na réči kotere iz vúst izhaģaju 181. Spomeni se kak ti ne bude teško vu peklénskom ogńe na vse veke den i nóč vse nestancé postiti 259. Spoméni se da na vse véke vekivečne prez kraja i konca vse nestancé ovde budeš moral i z dušom i s telom goreti vu žveplenom ogńe 327. Ne daj tvoje občine pomenšávati, nego ju vse nestancé bráni i povekšávaj 379. Druga je muka kteru na vsem svojem telu i duše nestance na vse veke trpeli budu. Habdelič mar. 3. Gizdost noriju i druge hudobe i grehe nestance nasleduje 76. Otec moj duhovni, kaj sem čineči? ne morem več premagati tuliko nečisteh misli, ktere nestance pamet moju svojum nečistočum pune 254. Ki je drugi put ladje na morju, ka se od morskeh slapov nestance zibļe i obrača z velikum pogibelnostjum, nego mladeničkoga žitka nestalnost? 278. Ar me strah vigena mrtveca obhaja i pred oči moje nestance dohaja. Jurjevič 6. Ovde naj se suze nestance zlevaju 132. S. Ferenc Ksaveri, ki si nestance boga

*

Digitized by Google

molil . . zažgi v mene ljubav hiže božje. Šidič 63. — Neustancê: Pripetilo se je jenkrat da je v ńe hižu oboružen prišel i samu v komorice zavrnul; ne moguči dalje nesramnoga ogńa tajiti, kem mu je srdce neustance gorelo, poveda divojke po kaj je došel. Habdelič mar. 264. Teško mu je bilo da mišleńa svojega zgovoriti réčmi zadovoljno né mogel, ko je neustance imel do ńe dike i hvale 562.

Ničice pronus, ničice ležeči. Belostenec kod pronus.

Nitce filatim. Belostenec.

Nogumce (griješkom štamparskom: nogumca) nošce, pedatim. Belostenec.

Nošce pedetentim, gradatim, nošce hoditi pedes incedere, nošce ili na nogah putovati pedibus ire, peragrare passibus, metiri pedibus. Belostenec (kod noga).

Oboručice ambabus manibus, utraque manu. Belostenec (u Varaždinu: béručke sipje kokošam kuruzu).

Odstupce. Belostenec kod recessim.

Opikce senkrecht: Drugi dan vu nedelu okolo devéte vure, da bi se k sveti meši paščili, Nalda vu lozi ležečega zamrtvoga zapáze i zdigńenoga doma nose. Polek mlake pako velike idučem vrag, koji bil je volára zavjel, zmekne telo obsegene i vu onu gluboku grabu opikce na glavu hiti. Gašparoti I 661. Vučini donesti jednu veliku bańu z vodum napúńenu, vu koju zvezanimi rukami i nogami s. devicu opikce na glavu zapove porinuti III 105.

Osovce položen, arrectarius. Belostenec.

Oščipce villicatim. Bolostenec.

Otemce raptim. Belostenec.

Pešice pedes Habdelič lex pedibus, pedianter, pešice iti pedes, pedibus ire, pedianter proficisci. Belostenec. Jesi li čije setve ali strni tlačil po ńih hodeči i puta čineči pešice ali kak drugače? Krajačevič 211. Kardinal Fr. Foletus iz vatikana hodil je pešice vsaku sobotu do cirkve s. Marije maior imenuvane. Milovec 21. Leta 1657 je vu Slovenskom orsagu preminula gospocka kči i žena, koja nekuliko krat za svojega života pešice i bosemi nogami išla 72 mil zemlje do cirkve b. d. Marije vu s. Celj vu Štajeru 22. Końa za malo prodavši rajši je pešice hodil i sam na sebe trhe nosil nego da bi ga za ubogu hranu koń lehkotil. Habdelič ad. 505. Absolon vojsku je podignul proti Davidu otcu svojemu, da je pešice tulik kralj iz Jeružalema bežati moral 544.

Digitized by Google

Da bi koj mogel pešice teči gore čez dan sto mil, jošče pred četiri jezermi let ne bi doletel do neba zvezd. Šimunič prod. 234. Koju mošńu s penezi kojigoder hoče imeti, mora pojti vu Beč pešice. Zagrebec I 584. Kotlarske meštrije hasen ves svet zna te najmre oni največ ki neradi pešice hode. Škvorc 290. Ne moguči več pešice hoditi na osleku jašuč vu florentinsko držaňe iti dokonča. Gašparoti III 546. Betežniki od betega vstajuči moraju se sim tam ali pešice sprehaǵati ali na koleh sprevažati. Lalangue med. 78. Kuliko putov ide iz Zagreba vu Varaždin? Nejde ni jeden, neg putnik po ńih mora iti v pešice ali drugač. Hižna knižica 227. Koj tak ne jaše, on pešice hodi. Mikloušič diog. 10. Ne bum pešice hodil. Moje prip. 165.

Plečce plešce, supinus, resupinus; plečce polažem resupino, plečce na tleh ležim (kod supinus), plešce ležeč supine: na hrbet koga ili plešce položiti supinare in tergum aliquem; plešce ili znaga ležaňe, supinitas. Belostenec.

Posledcê subsequendo: Samo vu tom stoji razluka vu nahraňeńu ļudstva vu puščini i vu našém hràńeńu, da se je ono na jenkrat i vu megneńu oka dogodilo, a naše pako poslédcè i jedno za drugom pripéča se. Kristjanovič blag. I. 200.

Potepce vage. Belostenec.

Povratce haesitanter. Belostenec.

Prekce, poprekce, prekomce, penitus, plane. Prekcê: Začne misliti: bi li onak od vina i od sna omamļen navadno čislo zmoliti. ništar meńe s teškem jezikom vse prekce nekak boļe zbrboče nego moli. Gašparoti III, 477. — Poprekce: grede ali trami poprekce postavļeni, transtra. Habdelič lex. — Prekomcê: Hvalil bi vnogo drečneh voščanov, da bi ih vre zdavno naš zveličitel ne bil hvalil, te naimre onoga kapitana vü Kafernaumu, komu su ńegvi soldati tak pokorni bili, da su prekomce ńegvu zapoved obvršavali Škvorc 39. Duhovna kniga je jedno zrcalo, v kom se človek vnutre prekomce videti more 127. Bog bi dal da bi vu tebi prekomce ne spal napredek krepostih. Kovačič 30. Da ova retko čutimo, sami smo krivi, kajti skrušeńe srdca ne iščemo, niti luda i zvunska prekomce odhitimo 39. Potrebno je da si prekomce opleńen i i čisto proti bogu srdce imaš, ako hočeš počinuti i videti kak slasten je gospodin 72. Znaj da stari neprijatel prekomcé se trsi žeļu tvoju vu dobrom páciti 101. Onda niti ostala navadna tvoja dobra dêla prekomcé ne zapustiš 103. Koteri nerad i ne hteč svojemu poglavaru se

Digitized by Google

podloži, znamêńe je da têlo ńegovo jošče mu nê prekomcé pokorno 116. Ne slaže se ne z mojemi poslušiteli, ar ovi jesu najvrednejši, najpoglavitejši, najviteškejši, a ovo poznańe prekomce lagodno. Reš 12. Večkrat jesem bil nakanil od toga prekomce mučati 190. Viġte sada greh, na kojega prekomce ne paze dvorjaniki 194.

Prekorupce, absolute, Habdelič lex. prekorubce, absolute, prorsus. Belostenec. Prekorupcê: Vučini ada gosponova molitva od boga prositi absolute, sine conditione prekorubcé, prez ni jednoga razloga. Krajačevič 39. Da mi proti grehom srdce vužgeš, hotenje nareneš, da se za ńe pravdeno požalujem i splačem, i da je prekorubcé odvržem 78. Trétji dél príprave pred pričeščanjem stojé vu ovom, da se spomeneš vú ko ime i vu kakov zrok hočeš pristúpiti k božjemu stolu, te se zmisli i naméni da ne pod ničij sram ali strah, ne za kakvu sveckú hválu ali diku, nego prekorubcé vu ono ime vú ko je ov s. šakrament sam gosp. Kristuš napravil 291. Zapoveġ, gospone, anġelu ki nas ráža da stégne rúku te sráni vu nóžnice svoje krvavu sablu, da zevséma ne poginemo i zemla ne opúste. Ako li si ipak prekorubcé dokončal da nas ovem tvojem bičem hočeš zbrisati iz lica zemlé, budi tvoja svéta vola 405 i manuale conf 238. Vsaki greh mora kaštigan biti, ali od človeka pokórnika ali od boga fántnika, prekorubcé ali se ti sam kaštiguješ ali te bog kaštiguje (iniquitas omnis puniatur necesse est aut ab ipso homine poenitente aut a deo vindicante prorsus aut punis aut punit) 313. Nego su im potrebne visoko vučene i veliko mudre prodeke, kotereh oni ali kruto malo ali prekorubce nikaj ne razmeju. Petretič u predgovoru. Ki ne znaju oneh návukov koteri su im na dušno zveličeńe prekorubcé potrebni 305 (opako za 295). Videl buš da ju v potrebnem vremenu spoznati hočeš pomočnicu. Ako li ti pak prekorubce skrati svoj sveti razgovor, znaj da je vola božja, da se s takvemi nečistemi tentacijami boriš. Habdelič mar. 190. Hoče da bi ne bil bog zmožen ali pravičen ali da bi bil prez pameti. Nemila zevsema i prekorubce odurna hudoba! ad 13. Rekal je bog prekorubce Adamu: morte morieris. 97. Ni onda ne smrtni greh, ako i je veliko dugovańe, da nesi prekorubce namenil, nego te je srditost i naglost kakti pretekla. 1024. Ov broj dvojem načinom poznati moremo, naimre absolute, to je to prekorubce, i comparative to jest s prispodobum; ako se razme absolute, to je to ze vsema i prekorupce tak. Zagrebec IVa 326.

Digitized by Google

Kaj se bude moglo odvzeti jednomu Aristidu, koji moguč bogat biti ni hotel prekorubcè na svetu nikaj imeti? IVb 38. Ne velim da bi on prekorubcè pravo govoril IVb 58. Koteri od ļubavi Jezuševe vužgan naj gori vsaki čas pred preodičenim sakramentumom tela božjega i neka vu goruče ļubavi ńegove prekorubce vtone. Šidič 69. Ako pak nisi prekorupcè nakanil mu niti želeļ hotoncè naškoditi, onda imaš znati da ni smrtni greh. Zagrebec I 372. Zvun s. matere cirkve nigdor prekorupcè zveličiti se ne more. 5a 18. Drugi večer dojde na stan k jednomu zločestomu človeku, koj je ńe komaj z velikum teškočum pod krov pustil i nikaj prekorubce ne im dal. Fuček 154. Odurna dugovańa pripoveda, kaj nam prekorubce veruvati ne moguče 179. Jenkrat došel je bil k svetomu Makaru krivovérec, koteri na sudni dan buduče tela gorestajeńe prekorubce veruvati ni hotel. Gašparoti I 170. Otec opita malika svojega, bi li podal kčer svoju krščeniku i odgovor od bolvana prime da prekorubce to vučiniti ne sme. II 95. Nahajaju se takove nature ļudi koteri prekorubce mačku trpeti ne mogu I 960. Zapoved poda da dužniki ńim nikaj prekorubce platiti nemaju III 567. Mater vu Valenciju ne pustil dojti, ar da bi vu Valenciju došla, druge ženske glave bi ńu pohaģale, kaj prekorupce trpeti ni hotel III 856. Na oštarijah prebivati prekorupce ne pustil svečenike. IV 288. Da se Robinzon predi tak prekorubce ne bi bil veselil, tak se vezda ne bi tak prekoredno žalostil. Vranič II 298.

Prvice, sprvice, s prvince, s prvimce primitus. Prvice: Vu jutrnom vremene gda s posteļe staneš pazi dobro da ti prvice tvojega mišļenja ali govorenja hudi duh ne prevzeme. Krajačevič 52. — S prvice: Judaš bil je s prvice dober i tak svet, da je vrage mogel izgańati, pred smrtjum postal je nevernik. Krajačevič 3. Čakal je Heli pri vratah cirkvenih vojuvańa, kotero onda se je činilo med šeregi izraelsk(em)i i filisteanskemi. Kada mu je s prvice bilo povedano da šereg izraelski je pobit i dva sini ńegovi vubiti, nikaj meńe ni se za to zburkal. Reš 135. — S prvince: Lot s prvince čini polag sugeńa božjega, ide s angjelom, ali sejdom na putu dojde mu pak druga misel. Šimunič *pod.* 225. Jeden pobožen krščenik betežen buduč videļ je vraga vu spodobe jedne opice, kojega s prvince jako se je prestrašil, za tem kada je k sebi došel, pita ga: gdo si? Fuček 287. Koju milošču včinil mu je g. bog pokazavši ńemu muke peklenske, vu kojeh sprvince nikoga ne poznal, ali čez malo vreme vidi iz jedne

Digitized by Google

strašne goruče jame podigati se svoga otca i brata vse ogńene. 298. Čem boļe se od vsakotere stvárih radosti odmèkneš, têm tečnêje i mogučnêje radosti vu meni najdeš. Ali s prvince prez nekakove turobnosti i trúda boreńa k ovem ne zajdeš. Kovačič 115. Nekoji s prvince vse aldúju, ali potlam gda je skušńa trapi, k svojem se povračaju 164. Spodobni smo drevu sirovomu na ogeń postavļenomu, koje s prvince gori, ali zadnič voda ž ńega teče i pogasne. Gašparoti III 500. Vu Lovaniumu varoša kloštru opatica nekoja imenom Beatrix s prvince pobožna i bogaboječa, potlam pako lena i vu pobožnosti gingava čast čuvarice cirkveneh dugovań prime 717. S prvince anda sveta Barbara bila je mati žalosti, ali po ńe postala je mati veseļa i radosti. Švagel I 38. S prvince mora se jańčecem naj žmahnejša hrana dati. Paul ov. 22. Vsakojački je potrebno za ostale ovce pri zdravju obdržati, koje z betežnemi s prvince mešale se jesu ... vu svoje štale zapreti. 53. Od betega gore stajuči kakti goder isti betežniki s prvince naj po malo jedu. Lalangue med. 76. Ako se taki s prvince pomogne, stanovito malo bode potrebno 22. Ovo dugovańe s prvince meni se je težko videlo. 12. Vsa bol s prvince po glave, potlam pak po drugeh tela strankah je dohaǵala. 160. Dojde nekaj tvrdoga tak da mu se je skoro lópata pretrgnula. Štimal je s prvince da je kamen, ali kak se je osupnul, kad je grudu videl i poznal da je samo suho zlato. Vranič I 157. Kaj divji koji su vu Amerike nemaju brade? Nemaju. S prvince skoro vsi za istinu držali jesu da muškem glavam vu Amerike od narave brade ne rastu. II 78. Znam da mi se sprvince teško videlo bude ove zagovore obdržavati. 88. Zakaj mi nesû taki s prvince povedali? Jandrič 51. Mala je bila sprvincè pomeńka Dàvida kràļa. Kristjanovič blag. 1 131. Nut na kaj tulike i tak svète i pametne ļúdi jeden samo mali s prvincè pogled je napeļal. 132. Ovak naj vekši zrok grěšnoga čińeńa je jedan pogled, koji s prvincè gréhu ni bil skoro spodoben. 133. — Sprvimce: Naj i to bu da nekoteri sami su se henkarom dali vu ruke, pokle ništar mańe ńim ni bilo moguče odstupiti ali pobeči. Sprvimce bili su slobodni, potlam pak bili su pritrucani. Reš 217

Razlevce refuse. Belostenec.

Skokce saltim, assultim, subsultim, exultim, saltuatim: skokce pisati saltim scribere; kod saltuatim: skokce: saltuatim scribere skokce pisati sad od ovoga sad od onoga; kod saltim: skokce, na

Digitized by Google

skoke, skočno, poskočno, po tancuški način; preskočiti z skokce transilire iunctis pedibus kod poskakújem. Belostenec. — Preskokce, preskakce, transiliendo, praetereundo. — Skokcê: Morate s pametju pretresti vsa leta prešestna koja živeli jeste ne velim razložito (distincte) pretresti, nego samo skokce iliti skupno (cursim sive generatim) razmišlavati. Matakovič I 290. — Preskokce: Redi moraju se redom vzeti, ar ki bi se preskokce redil, tak bi bil od onoga reda zadržan. Mulih ap. 1194. Da bi bil v redu preskokce vzetom služil, tak bi potrebna dišpenzacija od s. otca pape 1195. To čudo izpišuje z nekoterimi nadogodi, koje sudim da ne moramo preskokce povedati, nego v pamet dobro vzeti. Matakovič I 150. Recete da vam hasni po svetkeh delati i po nedelah posluvati, preskokce svetu mašu poslušati. 512. Kajti vnogo skrbim se da ov navuk dobro v pamet primete, ne sudim nit zadovoljen jesem da bi vam ńega samo preskokce očituvati dosta bilo. 609. Nut dve osebujne stranke, od kojeh vre preskokce predi govorili jesmo. Kristjanovič nač. 201. — Preskakce: z redom pak, né preskakce čté knižicu koju za čteńe zebereš. Kovačič u predgovoru III.

Skrivce; skrovce occulte, abscondite, clam Habdelič lex. skrȍvce tacite, velate, clam, clanculum, clandestine, clandestino Belostenec. — Skrivcê: Vučinil si ti, ali vučinila, o smrdeči človek, i spunil si nečistoču tvoju skrivce, ja pak hoču tvoj greh ozvestiti na sunčenom viǵeńu. Habdelič mar. 248. Pred bogom smrde oni ki proti svoje regule i zagovoru, na koga su prisegli, skrivce proti voli i znańu svojeh glavarov ali pri sebe ali pri drugeh zadržavaju, ali peneze ali drugo kako cene vredno dugovańe. Habdelič ad. 412. Štampari ni pri tom ne počinu, neg jošte te knige za se privrgu, skrivce prodadu predi neg té jezero kompozitoru zručé. Škvorc 129. — Skrovcê: kajti se je bojala za svoj dober glas i da bi dijaka iz škole ne iztirali, za to skrovcé po svoje naj verneše službenice dete na krst k plebanušu je poslala. Fuček 46. Ako se on i popikne kade, kaj ti znaš kakvu pokoru on skrovce čini. 136. Drugi greh bil je, kaj sem skrovce z mojemi pajdaši vu luckom držańu ribe lovil. 164. Pravi ńegvi roditeli jesu sudili, da on nigdar galgam ali henkarskomu meču ne vujde i kajti bi to bilo na velik špot vsoj familije, za to skrovce jesu ga vučinili vloviti i sucu dopelati 347.. ovak vu okornosti i srditosti obstoječega jesu vtopili i čez kratko vreme mrtvoga iz vode vzeli i skrovce zakopali. 348.

Digitized by Google

Strance a latere: Ako prem sunce vu vremenu zimskom razráčuje zrak, lepe i svetle dneve činí, vendar prez sada, cvetja i kinča svoga gola i pusta vidi se vsa zemļa, i zakaj to? Ne z drugoga zroka nego kajti toplina sunca je od zemļe oddalečila se, ar sunce strance i kakti samo prehajajuč gledí i svéti na zemļu. Matakovič I. 424. Nastrance ad partem Habdelič lex. Pri oneh, kojem vutroba nastrance leži, odpiraju se vusta vutrobe samo vu zadńem tednu. Lalangue pup. 41. Na stran drugu od pupkorezne babe noseča nastrance mora leči. 64. Naj zezveda postavù deteta, je li glava ńegova velika ili mala, je li se ravno ali nastrance pokažuje 73. Đurina (sam sobum nastrance) ei žarka strela da bi vse skupce! Lovrenčić 23. Žuža (na strance): ove se dve jako rade imaju. 80. — Postrancê: Ov dobiček hotel sem postrancè nadoméstiti. Mikloušić diog. 89.

Škomce subreptitie, škomce lezem subrepo, škomce priplazujuči guščer subrepens lacerta, škomce prenapraviti či testament subrepere sub tabulas, kod subrepo, subreptitie; škomce se smejati gaudere in sinu, kod sinus; škomce iz strane nekaj činiti clanculum partem aliquid facere, kod clanculo, clanculum Belostenec. Meǵ tem toga je se, pije se, pleše se, spi se škomce, daļe govoriti ne smem. Habdelič ad. 836. Ovomu grehu tatbine podvrženi jesu stari i mladi gospockoga i kmeckoga pokoleńa ļudi, ar nekoji škomcè kod tati, nekoji silum kod tolvaji ļuckò grabe. Zagrebec Vb 209. Ne lestor iz srdca ńemu je tuliku pregrešku oprostila, nego tulikaj škomce pošaļe ńemu po sluge svojem nekuliko penez. Gašparoti IV 266. Drugoč ga je zbantuvala grešeč suprot ńegovi božanski mudrosti, kajti došla je od hrbta i škomce štimajuča da ju Kristuš ne bu videl.. došla je od hrbta i škomce ravno ko da bi zdravje vkrasti hotela. Reš 234. Naaman z gubum vudren od Elizeuša proroka zvračen sluga ńegov čakajuč od Naamana gospona dâr kakov nikaj dobil ni. Za gosponom odhajajučem škomcé naproti došel i ńemu z lažjum prilizil se. Matakovič I 58. Izmael spazil bil je mater svoju krivem bogom škomce naklańati se. I 611. Ovčari i slugi ńihovi znaju ovcam škomce vunu spukati. Paul ov. 38. Nekoji od betega gore stajuči škomce jesu si kupovali kaj su jeli. Lalangue med. 75. Da neprijateļj nas ne spazi, hočemo okol ovoga brega po ovoj gustoj lozi pojti, za tem po onem gustom i debelom grmovju tak blizu ńih škomce se dovleči kak najbliže bumo mogli. Vranič II 227. Vu potrebočah ne zapuščaj ńe (žene), neg daj joj kaj potrebuje da ne bude zroka

Digitized by Google

imala škomce vzimati ali drugam nositi. Hižna knižica 59. Stric nikaj od toga ne mora znati, oni dojdeju škomce.. Kaj ja moram vse škomce delati: škomce sem jednomu stricu pobegnula a drugomu pak škomce bi se morala vrinuti. Lovrenčić rod. 62. Voǵa razrèdi šerege, počmeju škomcè podkapati vàraša. Kristjanovič blag I 132. Polag toga dolazi: čkoma čkomaj škoma: Tako da je nim kupec ali ožuraš neke svoje dalko ili blizu buduče imjenje za to nih imjenje dal, kotero su ništar menje čkuoma odali. Pergošič 26a. Vode čkuoma neki po četerńah tamo včinę teči kamo goder hote. 31b. Gda prosti ludje čkuoma i očivesto silnimi rukami drugoga človeka lozu poseku 93b. Ako bi se neki človek nadejal po tom toga jedno cijelo leto i jeden dijen ako hoče čkoma ili očivesto more reči 83b. Ne li vekše Adama zavusnuti, ńemu čkoma rebro van jemati, z mesom mesto napuniti ter onda iz rebra Evu napraviti i reči fiat lux. Šimunič mar, 11. Naj posluša.. kak najprvo je neverno sluga sfalil gosponu Judaš jalni i nestalni budući apoštolom, gda je svoga ļutem boga čkoma prodal Židovom. Cantuale 208. Od tud žitek čkomaj moj išče v žalosti, da bi mu tim brže smrt prispela v kosti. Jurjevič 92. Ali sem jê čkomaj kakti ništer mučal 27. List je iz dvora ti poslan čkomaj očinskoga: čkomaj, ar tak otca virostuju oči, da jih skoro nikak ni vkaniti moči 144. David je negda za mladosti Saulu škóma odrezal falat plašča. Šimunič prod. 310. Kaštige vredna je tatbina, to je to škoma kaj vzeti i odnesti. Zagrebec Vb 210. Onda je išla sama mati pak ju je počela nagovarjati na čkomaj i na poklem na glas da ga naj zeme. Nar. prip. iz Zamladisca. (Ima i glagol škòmeti Gašparoti II 569, III 242. Lalangue med. 77 čkomeča zimlica; ima i adj. škomen Pergošič 9a 30b 52a 83b 93b).

Tikce, tikmice immediate Belostenec. — Tikcê: Vuče da mali grehi po prijemańu presvetoga tela Kristuševoga vu oltarskom šakramentumu se immediate ex opere operato, to jest tikce po istom samom prijemańu izbrišuje se po činih prave i zažgane ļubavi. Matakovič I 188.

Trbušce: lezem trbušce serpo Habdelič lex. Natrbušce pronus in ventrem. Belostenec Potrbušce pronus: Vezda došli su k prvomu, koji potrbušce ležal je. Vranič II 281.

Tropce iti za kem effuse sequi. Belostenec.

Udiļce rectâ, ordine: Ako si osem krat po sedem novac komu dal ter ti ne more taki u pamet priti kuliko to čini osem krat sedem, poglej prvi ove tabule red dole iduči i gde najdeš ovak

Digitized by Google

napisano 8, znaj da je to osem, za tem poglej prvi red udiļe iduč i gde najdeš ovak napisano 7, znaj da je to sedem. Po tom toga gledi po onom redu dole iduč i po onom redu gde je bilo 8 udiļce iduč te gde se stanu kakti na vuglu ova dva reda, onde najdeš kuliko čini osem krat sedem, rekši 56 pedeset i šest. Tem istem trudom najdeš do sto kakov goder broj budeš hotel imati, rekši devet krat tri na devetom redu udiļce iduč i u tretjem redu doli iduč. Habdelič lex. na zadńoj strani.

Zdrkce velitatim: zdrkavajuć, zdrkce poleg naredbe harca. Belostenec.

(Znanci [slika radi mj. znance?]: Prostéte, Rimļanci, vašega sem vrazil glavara ja znanci. Jurjevič 73.).

Takav adverab može biti i

Četverice od četver auf allen vieren per manus et genua, quadrupes u ovim primjerima: Zašedši ada v svoju puščinu i špiļu na četverice kot nemo govedo ne tuliko hoditi kuliko je plaziti počel. Habdelič mar. 489. Dvorani namerili su se na Ivana na četverice hodečega 480. Pogleda Ivana na četverice hodečega 493. koji 20 let s prigńenum glavum k črne zemļe na četverice je hodil. Zagrebec I 357. Ono težko breme 40 let je povlačil po zemļe na četverice kod nemo živinče hodeč. 5a 145. Onda je nekuliko sto svojeh dobreh junakov oblekel vu kože, sam pak oblekel se je vu pastirsku opravu i onak vojvoda meģ pastiri a junaki meģ živinum na četverice srečno su pošli proti varašu II 591. Jezuš dolazi na četverice k svojem svitam. Gašparoti I 94, Dovleče se vse po četverice do ńega. Vrančić I 257. Da ga divji tak lehko ne spaze, išel je vse po četverice med grmjem plazeč. II 52. Quadrupedatim po četverice plazeč, quadrupedo na četverice hodim, quadrupedans na četireh nogah ili po četverice hodeči. Belostenec. U svim ovim primjerima na i po četverice može biti sing. loc. supstantiva četverica, kako i zbiļa dolazi: ov po četverici plazuč dojde. Gašparoti III 80. na četvericu pokleknuvši. pokleknuti Habdelič ad. 168. 245. pak: Ako sem koga v čem vkanil, četvericum povračam. Petretič 132.

Zabice: Ovo je ona misel koja činì sladke vse grenkoče, vugodne vse težkoče, povoļne vse nevoļe, vu zabice pak vse nasladnosti i veseļa telovna. Zagrebec I 283. Hočeš spoznati da ti budu vu zabice vse telovne nasladnosti I 284 (zar = vъ zabytъcê?). Ali: rodbinu vu zabicu postavi. Gašp. IV 166.

Digitized by Google

Nijesu to svi adverbi ove vrsti koji dolaze u kajkavskoj knjizi, niti svi koje narod govori. Mnoge sam čuo u Varaždinu i okolici mu, naročito u Ludbregu od prijatelja Manka Kolaja liječnika, kod koga preko 25 godina godimice sprovodim po koji desetak dana. Nijesu to ni sve riječi koje sam čuo, jer mnoge nijesam zabilježio uzdajući se u pamet držeći da me ne će iznevjeriti. U Ludbregu, a i drugdje, imaju svi adverbi na ce naglas na zadńem slogu, na ce: cê, ali ne one na ice. Akcenat je tuj nastao od dugoga sloga. Evo adverbi koje imam dobrotom od Kolaja:

Časomcê zeitweilig: Jedno vreme je neprekidno išel, ali posle pet vur hoda je do Zagreba i časomce posedaval.

Hotoncê absichtlich: hotonce včińeno ljudomorstvo.

Kascê im trabe: husari su v Ludbreg kasce dojahali.

Kradomcê heimlich, verstohlenerweise: iz društva je kradomce odišel.

Mahcê mahomcê mamcê sogleich: da mi mamce odideš po šibice vu štacun! Sravni mahom: Gda je išel dimo, neje više našel one vode niti one jame niti one oštarije, neg je mahom došel dimo. Prip. 210.

Naglavcê kopfüber: Opal je s krova naglavce i vumrl na mestu.

Nazredcê (valada: nazrcê) rückwärtsgehend: Kad je stari pograbil batinu, niti se nisu imali vremena obrnuti, nek su vse nazredce iz hiže bežali.

Osovcê aufrecht: Medved ga je osovce napal.

Pohoscê durchstöbernd: Vidla ga je dekla da je po komori pohosce hodil, a za tim v jutro mi je falelo lonec mašče. (Hùsiti znači hoditi kuda kao da što traži: kaj husiš po moji koruzi? čuo sam u Varaždinu.)

Poimencê namentlich: Zabrańuje se kartańe, poimence pak ferblańe.

Pokascê mit dem finger zeigend: Neprijatelj ga nije poznal a Lopez ga je Eskobedu pokasce izdal (pokazati).

Popetcê zufällig: Profesor ga je pital, a on je popetce dobro odgovoril.

Poskokcê im sprunge: Maček miša poskokce lovi.

Posmehcê ironisch lächelnd: Na vulici ga nismo nikad hoteli pozdraviti, nego smo ga samo posmehce gledali. Samo ga je preko pleč posmehce gledal.

Digitized by Google

Postrancê auf seitenwegen: Opkolili su je štandari postrance iduči.

Poščepcê auf die finger klopfend: a bê cê, nuder babu poščepcê.

Poškomcê geheim: On je došel poškomce v hižu i vkral je vuru.

Prekomcê über und über, durchaus: Prek i prekomce je to dete zločesto.

Pripetcê zufällig: Pripetce sem ga na vulici zestal.

Redomcê nach der.reihe: Vse su redomce vu Aradu obesili.

Skrihomcê geheim: On to vse skrihomce dela.

Strahomcê furchtsam: Svoje suce je strahomce brojil.

Tihomcê still: Sova letí tihomce. — Dok je ov lagal, on ga je tihomce poslušal.

Vuglavcê ins gesicht: Ńegova dela mu je celu jednu vuru vuglavce spočital.

Zagrapcê (grabiti) im gallopp: Końi bežé zagrapce. — Kak mu je vu Pregradi pozlilo, odišel je zagrapce vu Zagreb.

Zastopcê auf schritt und tritt: Štandari su zastopce za ńim hodili dok su ga prijeli.

Znevarcê unverhofft: Samo se je na jenkrat znevarce pred ińm stvoril. — Napal ga je znevarce.

Drugdje čuo:

Dostikcê = dostižući: Dostikce ga je česal (= tukao) vse do doma U Đurđevcu.

Grapcê im gallopp: Koń ide grapce (i zagrapce). U Zagrebu.

Hrpcê auf dem rücken (liegend): Kad smo se kupali, plul sem (= plivao sam) hrpce. U Đurđevcu.

Lakcê = polagano: Smo se lakce z brega spustili U Prozorju.

Lakomcê = kao lakomica: On pije lakomce. U Prozorju.

Nazupcê auf das antlitz: Opal je nazupce (zubi). U Novacima kraj Bistre čuo dr. Haramustek.

Nizbrce bergab: Išli smo nizbrce. U Križevcima.

Pascê pascendo: Krava ide pasce dale. U Đurđevcu.

Pikcê = popikajući se titubans: Tak se je napil kaj je celim putem išel pikce. U Mraclinu = koso: Kotač kad sem ga hitil letel je pikce. U Đurđevcu.

Rukcê brüllend: Krava se čipka (= skače) rukce (rúkati). U Đurđevcu.

Skokcê saliendo: Skokce je za ńim bežal. U sv. Ani kraj Jaske.

Digitized by Google

Skrivcê geheim: Veli mu: za pedeset forinti metni ti ovomu kaj tu straži ovo zlato skrivce vu patrontaš. U Varaždinu.

13. Nastavak -ce -ice dodaje se na raznolike osnove, kako je vidjeti naprijed iz navedenijeh primjera. Mimolazim ono što je na prvi pogled jasno kao mahce, prekce, hotce, izmence itd i napomińem samo ńekolicinu. Isprv dolazi samo sobom kao adverab: Mladice suprot zimskomu mrazu ne potrebno čuvati, ar zdraveša i jakša drevja zrasteju, ako isprv od mladosti ostromu i zemļenu zraku privučiju se. Mitterpacher mor. 12. Uz to ima i is prva s prva. Na jedno ili na drugo bez krajńega a dodaje se i: ice: iz prvice s prvice. Primjer vidi naprijed. Ima doduše i supstantiv prvica, ali je načińen očevidno za latinsku riječ primitiae: Zapovedal je da ļuctvo prvicu sada zemeļskoga alduje. Milovec 19. Pored isprv, isprva govori se također: iz prvine s prvine: Ali ovo pokazańe naj se s prvine samo med tobum i ńim samem včini. Horvat prod. III 97. Za točniju se oznaku dodaje i na to nastavak -ce po odpadu krajńega e te glasi: s prvince. Primjeri su naprijed. Tako je iznovice nastalo od iznova. Jezik je mogao imati ili zbiļa ima: iznevare iznevara od riječi var n. pr. u varovati. kao ima recimo iznenade od nad u nada, nenad, nenaden, nadejati se: Naše šajke zdržavale su se zvrhu vode dokle goder iznenade na jedno nam čisto neznano meģmorje donešeni smo bili. Vranič II 249. Kakti od strele vudreni prestrašili su se, kad bi je Robinzon iznenade zapital bil 279. Od onoga var ima hrvaština nastavkom ke: z nevarke iznevarke: Ali ga smrti skok znevarke zatravi Baraković vila XII 20 (str. 169). Eto je pak sritih u klancu sričom mom, iznevarke uhitih stafši na mistu tom. Zoranić planine 18, a kajkavština nastavkom ce: iznevarce znevarce. Primjere vidi sprijeda. — Tako je hotence part. praet. pass. *hotênъ-cę, dakle upravo gewollter weise, a hotonce je prema hotomce kao egiptonski: beži vu egiptonski orsag. Gašparoti I 45, prema egiptomski: egiptomski orság, Belostenec, kao farizeonski. Habdelič ad. 687 prema farizeomski 688, kao balzamon, Milovec 32, 69 prema balzamom, Vranič II 199 itd. — Kako je -ski samo sobom dovoļno za oznaku načina, tako je dostatno i samo -ce -ice: škomce pešice itd. Ali kako se pred -ski, tako se i pred -ce -ice veće točnosti i potańega oprediļeļeńa radi meće prijedlog na i po: strancê, nastrance, postrance itd.

14. Kako grštini, latinštini, litavštini itd. za izricańe načina služi nstrumental, tako rabi i slovenštini i to od supstantiva i adjek-

Digitized by Google

tiva obično u singularu, na primjer u kajkavštini: Prestraši se i gosponu vse redom poveda. Habdelič ad. 21. Vu megmorju Sardona raste jedna trava. Ńu kada človek popije ali pojé, tak pamet zgubi ter se mora do teh dob smejati razgotom, doklam duša ž ńega zide. Šimunič prod. 209. Smrt s kosum vse hametom kud je hodila je podkosevala. Zagrebec I 229. Na glas Jozue sunce cepom je stalo. Gašparoti III 943 (uz kakti cepec: Ne onda čudo, ako je kakti cepec stal. Vranič I 227). Tak jaki ga je pot posipal, da je vse curkom ž ńega dole curel (?). Golubica ne nahajajuči mesta čistoga nazad je mahom vu arku doletela. Gašparoti III 32. Od kuda tekom krv je curela 728. Zapazi hižu svoju od strašnoga potresa na dvoje širom razpučenu IV 106. Potrebuju da se iste mladice časkom zalevaju. Mitterpacher mor. 12. Da se listje dobro začuva, naj se dene vu zemlenu posudu, tihom priklopi, dobro pokrije 37. Ako koze milostivne jesu buduče, onda zimlica skorom prestane Lalangue med. 159. Ves svoj dug podpunom naplatiti. Matakovič II 195. Suprot molom moraš vse kuntom držat nekuliko kafre oposred oprave. Hižna knjiž. 196. Gospon je sakoga bogca s hudim od hiže odpravil. Moje prip. 83. (Malim ne izdaše duh moj od veselja. Baraković vila.) itd. itd. Sâm se instr. pričinio kad i kad odviše slabom oznakom načina, s toga se je i na ń počelo obješati ce ice: mahomce itd. nogumce pedatim. Belostenec, sprvimce Reš. 217. *Ovo se* imce *ili* imice *počelo smatrati nastavkom načina te se dodaje i na druge osnove,* ne samo na nominalne. Ovaj je način osobito zavoljela hrvaština štokavska i čakavska: hotimce hotimice, od verbalne osnove hotê po odpadu krajńega glasa ê, itd. Kao sufikas načina smatra jezik osobito instrumentalni završetak om te se kao im dodaje i na druge osnove ne lih na nominalne n. pr. idom confestim, Belostenec, od id u idem: Gda ga smrt vu kakovom smrtnom grehu zastigne, idom ga na dno pekla naglavce pošle. Krajačevič 226. Smrt je stanovita, koteru idom nasleduje težek sud božji. Petretič 283b; odatle vsejdom sejdom od vse idom, Belostenec kod statim extemplo i drugdje n. pr.: Kak su Adam i Eva pregrešili, sejdom fecerunt sibi perizomata. Šimunič prod. 124. Postavi ruku s. device zvrhu glave svoje i po očih ńu potegne i sejdom zdrava postane. Gašparoti IV 150. Templum sveti idem s tovaruši vsejdom videti Jurjevič 74. Ne moraš vsejdom vsega na zlo obračati kad kaj vidiš ali čuješ. Hižna knjižica 58 itd. Više puta dolazi -om s dodanim a: -oma n. pr.

Digitized by Google

Bog ńu pomore v jutro osvitoma βοηθήσει αὐτῇ ὁ θεὸς τὸ πρὸς πρωὶ πρωί (psl. 45 6) Milovec 56. Kļučar na menše falate meso od se dobe davaj na kuhińu, vina po mańe slugam i družine, petļa rom nikaj, mogu se oni vode napiti, ako bi gdo stranski došel i ńemu kruto ošpitoma (parcissime). Habdelič ad. 844. Muži kak se ožene štimaju da su robińu kupili, ali kravu ali bedoviju v hižu dopeļali, tak nemiloma ženami baraču, kak da bi i na telo i na žitek ńihov oblast imali 115. Taki zapove s. apoštola železnemi šibami nemiloma pretepati. Gašparoti III 558. I on je malo potlam vu nečistom žitku buduči ńedovedoma poginul. Šidič 36. Erynnis mene z udarci nestanoma raža. Jurjevič 27. Pobožni krščeniki začnu procešije činiti i nestanoma moliti za odvračańe tulike nesreče. Gašparoti II 235. Za preobrneńe tvrdokorneh grešnikov boga je neprestanoma prosil III 656. Morje kontinoma se burka i neprestance pogibelnosti je puno. Šimunič prod. 299. Druga lastovitnost srca je da se vse kontinoma gibļe. Zagrebec I 459. Budi vesel, ali podpunoma naj ti dušno spoznańe pošteno ostane. Šimunič prod. 105. Podpunoma voļu moju k ńegve prilepļam. Gašparoti III 865. Ova se istina ne samo vu denešńem s. Tomažu z očima vidi, nego i vnogeh drugeh mestah očitoma se spoznava. Zagrebec II 571. Velika muka bila je ona, s kojum ļuctvo Sicilije je mučilo žive ļudi, kada je je zašvavalo vu rasparane konske i volovske trbuhe, vu kojeh šparoma (spärlich) hraňeni s kruhom postajali su hrana črvov 5a 89. Istina je da ja šparoma živem 5a 198. Najte jednu stránku vašega stáliša z jednum strankum stàliša bližńega vašega prispodabļati ter držete obodva celoma jednoga proti drugomu. Kristjanovič nač. 178 itd. — Opet se i ovo kad i kad vidjelo nedostatno, pa se dodaje još ce: mahomce, tihomce, hotomce, skrihomce, u štokavštini ice: jatomice itd., ili se meće s prijeda na, po, n. pr. Zakaj jošče namirom naša duša tulikem slabočam je podana, zakaj ostaje naše srce jošče namirom tak jako k vremenitomu privezano? Horvat prod. III 5. Video je jako veliko strašilo koje je namirom govorilo: náj náj. Moje prip. 147. Poštenovič nasilom vesel, žalost se vendar na licu vidi. Mikloušič 104. Po trsju se bračí naširom razidu. Gregur kapucin hor. 11. Natura vse mrtučlivo potrebuje potrebna i ne v času, nego poredom. Šimunič prod. 8 itd.

15. S prijedlogom na i po je počeo jezik završetak om kod adjektiva shvatati za sing. loc.: na blizom = blizu. Ovaj je

Digitized by Google

adverbalni način poprimila kajkavština i bujno razvila, pa je vrijedno da se iz knige navede za potvrdu nekoliko primjera.

Na blizom: Kamen fengites je človeku, koji ga je vu rukah pred očima svojemi držal, bole neg nijedno naj čisteše zrcalo vsa koja su se za hrbtom, ako ravno i na dalekom činila, tak dobro kako da bi se na blizom pred očima činila, je kazal. Zagrebec Va 299. Za tem nim se moraju štale zoseb odrediti ter takve koje na blizom naj bolše paše imale budu. Paul ov. 35. Po keh dob on niti papéra niti pera niti tinte za pisati ne imel, zebral si je četiri na blizom stoječa dréva. Vranič I 97. Morve nemaju na blizom pri ciglenicah prisaģenc biti. Mitterpacher mor. 18.

Na brzom: Povedala je da božja mati svoje pobožne sluge na brzom oslobaģa iz muke purgatoriumske. Milovec 344. Da se sramuju i jako zmute vsi suprotivniki moji, da se obrnu i jako na brzom sramuju (pslm. 6 13) Milovec 450. Pomaže da se milostivni na brzom oslobe svoje muke. 510. Jaj mene, kak sem se na brzom pozabil. Jurjevič 141. Dopelaše na brzom spovednika. Šimunič mar. 89. Mnogi na brzom na siromaštvo dojdu. Šimunič prod. 329. Je čez noč naglum smrtjum vumrl i taki na brzom skazal se je svojemu spoveduiku. Fuček 214. Za oslobodit se po smrti na brzom muk purgatoriumskek jako je hasnovito vu bratovčinu škapulersku podati se. 234. Ako vu purgatorium dojde se taki ali na brzom oslobodi 250. Redovnik vse je vučinil kak mu je zapovedal konanik, i na brzom bil je zanešen pred vrata peklenska 306. Ne budi nam dosta samo ove dneve opominaća ksaverijanska na brzom prešteti. Mulih fer. u predgovoru. Kojega jako betežnoga s. Ksaverijuš je na brzom zvračil 6. Suprot svoje velike dužnosti magistratuši greše, ako duhovnem pastirom potrebne pomoči suprot očivestnem grešnikom ne dadu, ki bi mogli vnoge grehe čisto na brzom ispleti. Mulih ap. 824. Grešé sini, ako zadńu volu svojeh na brzom ne ispuńavaju 853. Kaj smo rekuči od blaga najdenoga? Jesmo ovo: mora se marlivo i na brzom ispitavati za gospodara 868. Negda tri krivi svedoki jesu prisegli da Narcissus biškup jeruzalemski je vu stanovitom grehu krivac, i prvi svedok je rekel: ako ne tak, naj me ogeń zežge, drugi: naj me veliki beteg popade, treti: naj oslepem, i tak se je vsem trem na brzom pripetilo 875. Taki su zadovolni samo iz navade svoje grehe na brzom valuvati 1070. Dvem varašom puntańe je na brzom pozabil i ńe vu milost prijel. Gašparoti III 171. Lepoga porodi sina, kojega kako sama okrsti na

Digitized by Google

brzom zadavļenoga pod postelom pokopa IV 32. Povečte mi kigoder čteli jeste žitek presvetleh cesarov i naj svetešeh otcev pap, kak na brzom čast i diku svoju s črnum zemlum, s prahom i pepelom premenili jesu IV 114. Znal je dobro da jestvina dobro pokrita na brzom dobroga žmaha i teka ne more pogubiti IV 164. Ječte ada, pite, vreme dok imate, ar vura goščejna na brzom odhaģa. Cantuale 273. Pomisli da ova dobra koja ti na tuliko preštimavaš, na brzom pogubiti imaš. Reš 33. Dojdu na brzom zestajańa prilike. Matakovič II 13. Čakajmo ńega i morebiti na brzom nam pokaže se. 22. Znati moraš da za te pripravļen je strašni sud i naplatíš vrlo na brzom s kaštigum koju zaslužil jesi 30. Ako lažļivo je ńegovo spričavanie, naj zna da na brzom v stališu sirot i v broju vbogeh bude 117. Po zlu bude prešlo na brzom ono naše gotovo novčeno kaj smo dobili vu vnogeh letah s potom i trudom 313. Oh da bi bili ovi štimali tak na brzom sebe mrtve, drugi način za isto svoga živleńa bi bili poprijeli 322. Vi bojíte se smrti, kajti je jedina sama i kajti morate ali na brzom ali kesno dojti ž ńum na boreńe 483. Prosim vas, na brzom dajte odgovor II 501. Ranica sama od sebe zaceliti hoče. Kada se pak pripetí da beteg tak na brzom ne prestane, narava se sama pomagati ne bude mogla. Paul ov. 66. Podajući se vu igru na brzom zlo vu hižnom gospodarstvu počuti kvar. Hižna knižica 7. Lepota na brzom prejde 57. Ova gńiloča spoznava se onda dohaģati, kada znameńa vužigańa prez vsakoga zroka na brzom prestaneju. Lalangue med. 95. Čutlivost bòli doklam se (zverja) koļeju na brzom mine. Vranič I 120. Ovem dvem boritelom opostavili su se drugi i ovak na brzom morali su se razdružiti II 234. Ne pustete ńega dugo pomoč prositi, nego pomozete mu na brzom tak kak vam činiti je moguče. Matijevič 1a 16 2. Jedno želel je da bi ovomu nevolnomu na brzom pomoč priskrbeti mogel. Horvat prod. I 191. Taki bi se morala zvezati žnora, drugač dete na brzom bi preminulo. Lalangue pup. 107. Preveč na brzom včińeni takvi čini pogibelne betege zrokuvali jesu. 155. Poklamkam oni na brzom navadnu ranu mešu posluhnuli su, ves den više nikaj dobra ne včiniju IV 50. Kukci vu kreļutne metepuļe premeniju se ter več prez vsake hrane na brzom jajčeca zlegavaju. Mitterpaher mor. 5. Kaj su nakanili, naj včiniju na brzom. Jandrič 66. To je teško na brzom dokončati 74.

*

Digitized by Google

Na dalekom, na dalkom: Lenost je dvojvrsta, najmre telovna i duhovna, koje si nesu na dalekom, nego su kakti rogakiće skoro vsigdar skupa. Mulih ap. 1436. Ako prem potok jeden od drugoga na dalekom dosta bi bil, ništar maće kaj se hiti vu jednoga, plavati v drugom vidi se. Matakovič I 609. Gora Vesuvius ishita prekoredno ogńa i goručega vugleńa, na dalekom orsag i ležeča mesta zatere i sežgé. I 627. Okolo Ivańa drevo na pol réfa na dalkom gluboko obgraba se. Mikloušič izb 113. Jesem i budem, to je jako na dalkom. Jandrič 79.

Na debelom: Oni obodva dober čas držali su se drevja tak čvrsto da jih slapi morski nikak odnesti nesu mogli, ako prem bi več krat laket na debelom zvrhu ńih bili padali. Vranič II 201. Živoga vàpna s svojum vodum zméšaj i na debelom gore meči 4 noči. Mikloušič izb. 138.

Na dugom: Odlačil je na dugom ispuńeńe zagovora. Zagrebec 52 80. Dojde vu palaču čudno, veliko i strahovito vu človečanskom kipu strašilo, kojemu iz očih črnih rival se je ogeń, jezik na dugom van istegńen. Fuček 273. Oveh dveh Makarov žitek na dugom popisal je Palladius. Gašparoti I 180 i češće.

Na fletnom geschwind: Onda su se 'si skupa veselili, ali peneze su potrošili na fletnom. Moje prip. 208.

Na frišk om: Veseli budete, ali pazete da se na frišk om dostojno i preštimano napijete pak odskočete. Šimunič prod. 104. Pripečeńe ovo taki razglasi se, cirkva na frišk om zbog tulikoga čuda podigne se. Gašparoti II 351. Od velikoga pijanstva želejući se odvučiti naj se trsi vsaki dan svojega piliša meru nekuliko pomenšati, ne pak na jeden put ze vsem sega ostaviti, drugač na frišk om bi mogel obetežati. Lalangue med. 46. Nadojti more strahovita griža, peteč, vruči bleki, koja na frišk om smrt zavdati moreju. 50. Onda vsa znameńa betega na frišk om prejdu. 53. Za to potrebno je na frišk om drugu protimbu iskati 364.

Na golom: Žabjaka skuhaj, vléj v drévèni mužár, goré na golom sédi, dokle se rashladi. Mikloušič izb. 139.

Na gustom: More se negda nekaj stranskoga te nepriličnoga reči, ali vendar ne mora se to ž ńum na gustom niti dugo vkańujuč činiti. Hižna knížica 60.

Na hitrom: Poklam vraga pred očima nesta, na hitrom otide starac k opatu. Habdelič mar 263. Onda plemenitoga imena starec začne premišlavati dobe starosti, sedeh lasi i plemenitoga svojega stališa vrednost i velikoču, na hitrom reče da rajši hoče

Digitized by Google

vmreti 342. Poslaše ada v Beč na hitrom Keglevič Šimona ad. 187. Zdignuvši mrtvo telo domom zanesohu i na hitrom les mu načinivši vu ńega postaviše. ad. 570. Vrata oļem poškropļena taki su se vužgala tak da se pogasiti mogla nesu, nego i ona i ki su varaš branili vsi su na hitrom pogoreli 619. Takav je šálec onoga gospona sluga bil ki je vu velikom nekom goščeńu svojega gospodara láž z drugom svojum lažjum mešterski i na hitrom spričal 860. Nekoj plemeniti mladenec po smrti roditelov pri blagu i bogactvu ostavļen obilnom po hman pajdaštvu vsa zapravi na hitrom. Gašparoti III 720. Ona imajuči od kud živeti poda se vu nečistoče, večkrat zanosi, ali na hitrom obnosi mučeć da nigdor ne zna. Zagrebec I 352. Svoju hotnicu odpraviti obečal je da hoče, ali tak na hitrom da toga ne more vučiniti. IVa 119. Ja jesem se zalubil v jednu dovicu i vzel sem ju na hitrom. Lovrenčić rod. 80. Idem i taki nazad dojdem, to bude na hitrom. Jandrič 73. Kaj videči gospodar na hitrom rasposlal je sluge. Vračan II 21.

Na hladnom: Postil je on na hladnom, mi na toplom. Šimunič prod 111.

Na kratkom: Na kratkom ali spametno i na to odgovori kolduš. Habdelič mar. 56. Da ne rečeš da ti prodečtvo ovde pišem, na kratkom govorim 89. Kaj da legļe včiniš nakanil sem ti dvoje ovdi veseļe na kratkom na prvo postaviti 28. Moyses tužnu tu hištoriju na kratkom ovak spisava: 94. Vnoge fele toga greha, zroke, kvare i kaštige na kratkom spisati hoču. Habdelič ad. 524. Evańeliomski rasipnik kak je brzo vse svoje očinstvo potrošil, jako na kratkom spisuje s. Lukač. 593. Pišem lista na kratkom maloga. Jurjevič 152. Kada se v noči zbudiš, privuči se srčeno ter na kratkom moliti. Šidič 58 i Mulih fer. 40. Da je to istina, hoču na kratkom pokazati. Šimunič prod. 90. Da prez slagańa voļe človečje z voļum božjum zla vnogo dobiva se, na kratkom pokažem 221. Z vami na kratkom dokančam govorjeńe moje, Zagrebec IVa 27. Za viģenum ako prem na kratkomi kakti vu senci skrovnostjum presvetoga trojstva ovo na prvo dohaja druga ne meńe čudnovita skrovnost. Gašparoti II 115. Ovo obečańe vnogi pošteniki sveteh devic istinsko spoznali jesu, zmed kojeh tri na kratkom poglejmo IV 197. Jedan prokleti tak je ves kloštèr z jednem samo dehneńem zasmradil, da od vojnbe v kloštru do jednoga na kratkom pomrli bi bili. Matakovič I 237. Na kratkom

Digitized by Google

povem vam tuliko kuliko vam bude za dosti I 167. Vu pismu bila je prošńa ova, da bi dobro marlivo i na kratkom pripravil se k smrti II 51. Kaj anda mu je još falelo? Da vam na kratkom povem: vnogo, čisto vnogo. Vrančč I 242. Vu pričetku ove knižice vrlo na kratkom povedal sem, da svilni kukci četiri krat kožicu sleku. Mitterpacher mor. 29. Za to na kratkom videti hočemo, kaj za jedni ļudi pisci ovi bili jesu. Vračan II 49. Posluhnem, nego na kratkom dokončaj. Vračan ber. 23. Ti si čisto na kratkom obskrblen. Mikloušič diog. 92.

Na malom: Nikoga na malom ne drži. Hižna knižica 8.

Na naglom: Izebrahu Mateja Kegleviča, Gašpara Alapja, kem priloživši osem sto, ke su na naglom spraviti mogli, konakikov i zapovedahu da proti Stubice šetuju. Habdelič ad. 188. Bog tak na naglom smrt pošle da ne prepusti vremena k pokore. Šimunič prod. 24. Nuto ada li ponizni Mardoheus tak na naglom podiže se na prešimańe. 165. Oh da bi znali i veruvali ļudi da superveniet repentino illa dies hoče na naglom dojti takovo vreme. Zagrebec I 458. Nut čuda! na naglom počel je nesrećńak kričati: pomagajte. IVa 50. Ne more li se pripetiti, da i vas na naglom jeden katar zaduši? IVb 41. Po smrti iskazal se je očivesto rimski papa Benedik osmi kapuanskomu biškupu sedeči na jednom črnom końu, kak da bi hotel na naglom odjahati. Gašparoti III 265. Ov vudarec bil je, da na naglom i nepripravno bi bil videl jedinu sebi ļublenu sestru vumreti. Matakovič I 434. Negda i negda pod porodom rodeča na naglom vumre. Lalangue: pup. 262. Jeli nam je gdo za to poruk, da mi na naglom ne budemo vumrli? Horvat prod. III 56.

Na odprtom: koji svojega bližńega na odprtom opšani, on je vreden ogńa peklenskoga. Horvat prod. III 80. Finees zapazil je jednoč jednoga Židova vu hižu jedne nečiste žene madi janitanske vlesti ter na odprtom ž ńum svoja telovna poželeńa spuńavati 89.

Na otajnom: Ki žalostni glas gda bi bili kraļevski posli razumeli, kot dreveni postali jesu i lestor na otajnom kraļu smrt obznanili. Habdelič ad. 148. Mora se paziti da bludeči na otajnom, ne pako pred drugemi pokaraju se. Horvat prod. III 105.

Na prostranom: Odkud očivesto vidi se da na prostranom mora biti povijańe deteta. Lalangue pup. 116.

Digitized by Google

N a p u n o m: Zvun toga stališa na p u n o m mogu bogu služiti. Habdelič ad. 66 Obeče da gdogoder bude ńega kaj vu crkve pobožno i dostojno molil, hoče vse kaj prosil bude n a p u n o m izprositi Zagrebec IVb 58. Zevsema, n a p u n o m i vsakojački mene izručam i preporučam vu voļu božansku totaliter, plene et absolute ne commendo. Manuale conf. 233. Živel je n a p u n o m ov s. Makar let devedeset. Gašparoti I 172. Ali na ovom svetu s pokorami, ali na drugom vu purgatoriumu duge naše moramo n a p u n o m naplatiti. Matakovič I 557. Dužnik ni dužen sebe prodati, je vendar dužen na kuliko je moguče n a p u n o m, zvršeno i pripravno povrnuti. II 201. Veličanstvo tvoje ostavi meni moju staru haļu i dvanajst Juliušev, vse drugo za te vzemi i ti vse tvoje n a p u n o m budeš imal. 212. Vmreti ne želejem doklam n a p u n o m zadovoļščine ne dam. Stefan kap. voļ. 5.

N a r e d k o m: Za tem (seme) deni plitvo i n a r e d k o m vu čistu truglicu. Mitterbacher mor. 28.

N a s a m o m: Bil je neki mladenec, kteri kruto jako je bil divojku jednu zaļubil i marlivo prilike je iskal kak bi žńum n a s a m o m govoriti mogel. Habdelič mar. 264. Zvuna se lepo i pošteno drži a n a s a m o m Jožefe tenta. Habdelič ad. 582. Ako ravno neke kvare oznanismo vońuče praznosti i lotrije, ńe išče n a s a m o m ovde na daļe štimam ne bude škodilo na prvo dati 59. Iskala je priliku kak bi ž ńim n a s a m o m mogla govoriti. 781. Ako zagrešl pred tobum brat tvoj, pojdi peļaj ga na stran ter n a s a m o m da nigdor ne bude čul, pokaraj ga bratinskem načinom. Zagrebec 4a 144. Vsaki dan ali tjeden vzemi si časa da se n a s a m o m spomeneš: da bi mi vezda vumreti, kaj bi bilo? Mulih fer. 33. A to se vu halabuke med kupicami ne more dobro zvedeti ni pravo zebrati, nego n a s a m o m 47. Tuļiki dari obilno svedoče da bi se radi ž ńum n a s a m o m spominati. Jandrič 47. Tekelin iz hiže van ide n a s a m o m s Hugonom. Vračan ber. 18. Gospon vam dopusti i vi se taki n a s a m o m s trgovcem pogodite. Mikloušič. diog. 25.

N a s e g u r n o m: Takvoga na tuliko vputim da i vu druge takaj najmenše teškoče n a s e g u r n o m k meni bude pisal. Lalangue med. 15.

N a s k o r o m: Kaj si bogu slobodnem zagovorom obečal, n a s k o r o m spuni. Petretič 222. Ona svoje verne i pobožne sluge nektere ze vsema, nektere n a s k o r o m od purgartoriuma oslobaga. Milovec 333. V četerńu neku se je hitil, da bi tak ļudem

Digitized by Google

pokazal kolika je svetost ńegova; ali da bi ga duhovni nekteri ļudi kričečega na skorom zvlekli ne bili, i svetost i telo bil bi zakopal v četerńi. Habdelič mar. 6. Ńe kipu se ponizno naklańaj i na skorom ńe pomoč spoznati hočeš. 263. Bog nad tobum se bude fantil ter more biti na skorom. 285. Potlam zahvalni vnogo nesu bili, pače su se iz tvoje gospocke darežļivosti na skorom zabili. 471. Spomeni se da ti je preminuti ter morebiti na skorom. ad. 92. Otide opat boječi se da božja kaštiga na skorom na tak nečisteh jezikov ļudi opade . . . sudcu otajni i nečisti kotrigi na skorom zegńiše. ad. 547. Čini, neboga, čini kaj činiš, dobro ti se na skorom plati kaj sada delaš. 613. To čuvši ńe spovednik počne govoriti, da toga ne včini, ar hoče gospodin bog na skorom kaštigu na ńu poslati. Šimunič prod. 298. Počel je govoriti od muk peklenskeh, koje ju na skorom čekaju. Zagrebec 5a 307. Koju pobožnost da bi mi marlivejše obslužavali, stanovito Ksaveriuša mogučnoga pri bogu prokuratora na skorom bi spoznali. Mulih fer. 7. Vsa svetska nut kak ginu! dojdu pak na skorom ona koja ti niti na pamet nesu došla. 32. Vu vsakom poslu za nebo dobička išči, a vsi drugi dobički jesu nestalni i hote te na skorom ostaviti. 55. Jen krat ńe prelepe zlate lasi videče druge divojke ńu povsud hvaliti zbog lepote začnu govoreč da povoļnoga na skorom dobi zaručnika. Gašparoti II 240. To je glasoviti on vimeni griz; zaceliti vendar na skorom hoče. Paul ov. 72. Ovak anda vozili su se vse vuz prudišče ufajuči se da na skorom negdi dokonča. Vranič II 133. Drugi, kojega na skorom klàt pojdu, leži zvezan na zemļe. 229. Kada stebelce rasti počne, znameńe je da mladica na skorom cvetje vun bude pušćala. Lalangue med. 276. Ja odhańam. Na skorom doidem i ja za tobum. Vračan ber. 22. Mi smo dve prijateļice i budemo na skorom roģakińe. Jandrič 78. Ļubomirovič ima mene rad i na skorom bude moj zaručnik. 78. Mi ju (istinu) još preštimavamo, ali na skorom bude nam i istini konec. Mikloušič grab. 113. Na skorom naš sin Tonček ženil se bude. Lovrenčič rod. 58. Tak je bil negda jeden otec, ov je imel tri sine, ali je na skorom vumrl. Moje prip. 207.

Na skrovnom: Kojemu dva krat trsil se je vrag zavdati smrt· jeden krat na vode, hotejuči ńemu prevrnuti ladjicu, drugi krat na loze, hotejuč vu ńega na skrovnom pustiti vnoge strele. Matakovič I 517.

Digitized by Google

Na suhom: I tako odstupi nazad on od svojega nakaneńa i one ostanu na suhom niti takove prilike več ne dobe. Zagrebec I 349. Soli nekuliko samo od sebe pogine i potrošiti se zna; potrebno anda bude na suhom držati. Paul ov. 19.

Na širokom: Videl si je videti strašnoga velikoga pozoja ki je proti ńemu vusta na širokom razijal hoteči ga požreti. Habdelič mar. 267. Moje nameneńe ne ovde ńu meǵ vuske knig oveh kraje stiskati, kú oni na širokom spisavaju. ad 32. Druga historija spelava se iz kralevskeh drugeh knig, gde se na širokom grehi i kaštige Davida kraļa spisavaju. Habdelič ad 540. Nasip i stenograju tak na širokom prerezali su kak široka vrata su bila. Vranič II 211.

Na tenkom: Tobija ni zemļakov i rodbine vse zezval (na goščeńe), nego one ki su doma na tenkom bili. Habdelič ad. 842. Mladice se postaviju zvrhu peči tak vendar da zvrhu jednoga vilahna na tenkom naj se rasprestreju. Lalangue med. 282.

Na tesnom: Zahvalim ti, moj sluga, da si me tak zlehkotil, ar sem jako na tesnom bil. Habdelič ad. 862. Zveličeńe moje na tesnom je bilo, ali milošča . . . našeh patronov nadospe. 1177. Ako na preveč tesnom skupa bi ležale ovce, jako bi beteguvale. Paul ov. 20.

Na tihom: Ovo čujuči Arijani na tihom Makare vučinili su dozvati. Gašparoti I, 167. Poruči glas na tihom biškupu 197. Da zmutńa med ļuctvom ne bude, na tihom po noči iz varaša odidu. II 205. Pristupi k kraļu Egidius i ńemu na tihom rečenu pove pogrešku. III 656. Vsa ova videl je stanoviti gospon; odide na tihom iz crkve. III 721. Kajti Šare ova igra i norija ne bi se dopadala, na tihom rekla mužu naj pretira iz hiže ženu Agar. Matakovič I 611. Više puti koze ves svoj posel tak na tihom opraviju da betežnik niti misli za posteļ. Lalangue med. 163. Postavete si vsaki večer jednu vuru, vu kojoj držańe sprevoǵenoga dnèva na tihom razmišļavati bute mogli. Vranič II 16.

Na toplom: Ako gospodin reče: koń je osel, osel je oroslań, oroslan je muha, muha je pistranga etc., prilizavec na toplom taki potvrdi: tak je, gospodine. Habdelič ad. 179. Maka pol šake postavi poleg ogńa doklam bude kipelo, potlam taki odmekni i na toplom betežniku daj popiti. Lalangue med. 338.

Na ufanom: Pomenki na ufanom. Habdelič ad. 564. Začel je jače na ufanom ž ńum se pajdašiti 588. Reče kraļ da slobodno i na ufanom zaprosi kaj želi imati. 632. Šeptańe mučeč

Digitized by Google

i na ufanom dober ļucki glas priščipava. 724. Dopusti mi nekuliko reči s tobom na ufanom govoriti. Šimunič mar. 32. Da bi ti bil pozvan na jeden gospócki obed, ter bi ti se povedalo da jedna jestvina zmeǵ oneh koje na stoj dojdu, stanovito je čemerom začińena, bi li ti na ufanom sve one jestvine jel? Šimunič prod. 29. Ako gdo kakovu dvojmbu bi imel, naj se na ufanom k meni vteče. Lalangue med. 15. Zbog toga zroka na ufanom vtečem se k gosponom plebanušem. 14.

Na velikom: V noči opade sneg na gorice ekvilinske tak na velikom kak je hotela majka božja veliku sebe cirkvu imati. Šimunič mar. 59.

Na visokom: Bogatstvo je kolo kotero se obrača ter človeka na visokom postavļenoga obara i potere. Šimunič prod. 417. Niti ruke na visokom postavļene zatruǵene nazad doli ni spustil. Gašparoti I 192.

Po gustom: Mi smo oni mladenci koji smo tak po gustom se spovedali . . . mi smo one tak pobožne gospè, koje smo tak po gustom se spovedale. Zagrebec I 363. Ako želimo izvišeni vu nebo biti, potreba da se ovde na zemļe spoznamo gdo smo i kaj smo, po gustom svaki sam sebe ispitivajuč: tu quis es? IVa 32.

Po kršćanskom: Moram decu po kršćanskom odhraniti Horvat prod. III 18.

Po malom: Sveti Ambrosius mediolanski biškup mnogo let né neg jen krat na dan i ono po malom jel. Habdelič mar. 252. Takav seń sam po malom dojde. Habdelič ad. 52. Je počel vse po malom bogatiti. Šimunič mar. 80. Idem ja nazad vu varoš moj, gde z malum plačum zadovolneši budem ter po malom novčece na stran postavļajuči vekše bogatstvo spravim. Gašparoti I 179. Ovdi ostani, imaš kruha i vodice i kak sem ja s tem živel tak se i ti hrani po malom. II 176. Kad želudec ńega opomene onda potrebno je ńemu dati po malom više puti Lalangue med. 53. Kada prestane odtok mesečni, cecki po malom buhteju. pup. 34. Hasné i tropicu toplu na trbuh metati i po malom piti. Mikloušič izb. 139.

Po prijateļskom: Zveličitel prijel je ńega po prijateļskom. Horvat prod. III 14.

Po svetečnom: Z netrplivnostjum ovoga jedinoga dneva vu tjednu dočakuvali su se, vu kojem služba božja po svetečnom obslužavala se je. Horvat prod. IV. 52. Ovde posluhnuli su pobožno od biškupa po svetečnom služenu mešu. IV 53.

Digitized by Google

I na ovakov -om se kadkad obješa a: Potrebno bude one ovčice, koje tenku i gustu vunu nimaju, ali na punoma zrásle nisu, od čreda odlučiti. Paul ov. 31. Koterim je po maloma bog dal života jakost. Šimunič mar. 91. Na tihoma. Lovrenčič rod. 80. Puntaće je na brzoma pozabil. Gašparoti III 171. itd.

Štokavština ima također tako ali kud i kamo ošpitnije od kajkavštine n. pr.: Iz ove zemlje sva vlaga na brzom izlapi. Jablanci 18. Vidi brz u akad. rječniku.

Izvori.

Belostenec Ivan. lex. Gazophylacium. 1740.

Cantuale. Crkvene pjesme.

Fuček Štefan. Historije od posledńih dugovań. 1735.

Gasparotti Hilarion. Cvét sveteh. 4 toma 1752—61.

Gregor kapucin. hor. Horvatska od Kristuševoga narodjenja vitia 1800.

Habdelič Juraj. ad. Prvi otca našega Adama greh. 1674. — mar. Zrcalo mariansko 1662. — rječ. Dictionar 1670.

Hižna knižica 1797.

Horvat Josip. prod. Kratka prodečtva. 8 toma 1796—1803.

Jandrič Matija. Ljubomirovič, igrokaz, izdao Mikloušič u jedno s djelom: Matjaš grabancijaš dijak, ponačińeno po T. Brezovačkom (grab.) 1821.

Jurjevič Gabrijel. Listi heroov. 1675.

Kovačič Frańo. Tomaša od Kempiša knige četiri. 1760.

Krajačevič Mikula. Molitvene knižice. 1540.

Kristijanovič Ignac. blag. Blagorečja. 2 toma. 1830. nač. Način vsigdar zadovoljnomu biti. 1826.

Lalangue Ivan. med. Vračtva ladańska. 1776. — pup. Kratek navuk od meštrije pupkorezne. 1777.

Lovrenčič Jahob. rod. Rodbinstvo, igrokaz. 1828.

Manuale confessariorium iliti ručna knižica spovednikov. 1725.

Matakovič Boltižar. Sermones morales Dva toma 1770.

Matijevič Josip. Raztolnačeńe evangeliumov. 1a 1776. itd.

Mikloušič Tomaš. izb. Izbor dugovań 1821. — grab. vidi Jandriča. diog. Diogenes, igrokaz. 1823.

Milovec Boltizar. Dvoj dušni kinč. 1661.

Mitterpacher Ludvik. mor. Navuk morveh vurednosti. 1823.

Mulih Juraj. ap. Posel apoštolski. 1742. — fer. Pobožnost k svetomu Ferencu Ksav. 1739. — hran. Nebeska hrana. 1779. štampana a napisana napisana 1748.

Paul. Venceslava Ivana Paul razgovor i navek od . . . ovac i . . . od duhana. 1771.

Petretič Peter. Sveti evangeliomi. 1651.

Digitized by Google

Reš Juraj. Pet kamenov preče Davidove. 1764.
Šidič Simon Juda. Plamen pobožnosti proti s. Ferencu Ks. 1695.
Šimunič Mihal. mar. Služba marialska. 1697. prod. Prodike svetečne. 1697.
Škvorc Štefan. (Kńiga bez naslovnoga lista u kojoj ima govor o stališima počamši od duhovnika do petljara. 1724. (?)
Štefan kapucin. Zadńa vola. 1723.
Švagel Fortunat. Opus selectum concionum. 3 toma 1761.
Vračan Josip. Razlagańe s. evangeliumov. 1823.
Vranič Antun. Mlajši Robinzon. 2 toma 1796. — ber. Sv. Bernard, igrokaz. 1815—34.
Zagrebec Štefan. Pabulum spirituale. 5 toma. 1715—34.

Digitized by Google

Odgovor na recensije g. prof. dr. V. Jagića.

U svome „Archiv-u“ XII. 602 dd., 609 dd., iskazao mi je gosp. V. Jagić čast, te je ocijenio moje dvije radńe, koje su prošavše godine ugledale svijet, na ime 1. *Istorija hrv. pravopisa*, — 2. *Kosovski junaci i događaji*. On je i do jako u svome časopisu obznańivao ili bar spomińao ńeke moje radńe s većom ili s mańom pohvalom, pa kako sam mu za te sudove zahvalan, tako mu budi hvala i na recensijama o pomenute dvije radńe, premda sam ovaj put gore prošao no do sad. Pravomu radniku na naučnom polu ima biti milo, da mu radńe ocjeńuje pripoznati stručńak, pa bile ocjene povoljne ili nepovoljne. Za to ovaj moj odgovor nikako ne potječe iz zaslijepljenosti u slabe moje sile, već mi je samo namjera pokazati, gdje i g. Jagić govori krivo; jer ako to iznesem na vidjelo, tijem ću pokazati, da su pomenute moje radńe bolje, nego li bi se moglo komu činiti sudeći ih po ńegovijem ocjenama.

Vrlo poštovani izdavač „Archiv-a“ veli o mojoj knizi o hrv. pravopisu, da u ńoj nije dovoljno istaknuto nastojańe starijeh pisaca, kako će sve hrv. glasove biležiti lat. slovima. Ovaj prigovor nikako nije opravdan, jer je to nastojańe istaknuto u velikoj potpunosti u drugom dijelu moje knige. Dale mi zamjerava recensent, što nijesam gdjegod u svojoj knizi izložio, što je sve u starom hrv. pravopisu skrojeno po uzoru latinske, talijanske, ńemačke i magarske grafike. Ja sam držao, pa i sada držim, da će moju knigu uzimati u ruke samo onakvi čitatelji, koji dobro poznaju latinsku grafiku starijih štampanih knjiga a i talijanska da im je dosta poznata, — dakle da nije prijeko nužno čitatelima ono spominati, čemu se mogu sami domisliti. U ostalom, ako tko drži, da je ovo nedostatak, prosto mu bilo, jer je moguće, da se ja ovdje doista varam. Da sam pišući svoje djelo držao za potrebno naznačivati utjecaj latinske i talijanske grafike, ne bih nikako za to činio posebnoga poglavlja, već bih iza svakoga slova u drugom dijelu knige dodao bilešćicu: to je slovo odavde, to odande, kako sam učinio na str. 352. pri glasu *e*. Što se tiče ńemačke grafike, ńe nije trebalo spominati g. Jagiću, jer joj u onijeh pisaca, koji su upotrebljeni u mom djelu, nema traga A o magarskoj grafici mislim da je dosta rečeno na str. 107, gdje je pokazano, koja je slova P. Petretić (g. 1651.) uzeo od Magarâ, i to je dosta ne samo za Petretića, već i za sve druge pisce, koji su što od Magarâ uzeli, jer drugijeh mag. znakova, nego li ih ima Petretić, ne

Digitized by Google

nalazi se u pisaca, što sam ih upotrebio. Lijepo se čita prigovor prof. Jagića, da bi moja knjiga imala biti također vjerno rukovodstvo za staru hrv. bibliografiju, osim toga, da bi joj vrlo lijepo dolikovali izvodi iz predgovorâ (i pogovorâ — smijem dodati) različnijeh knjiga, za tijem, da bi trebalo obazirati se i na tehničku stranu starijeh knjiga Ako ja zahtev poradi rukovodstva za bibliografiju dobro shvaćam, onda on s drugijem riječima znači, da bi moja knjiga morala biti debela bar 50 tabaka, kao da nije dosta i 26, koliko ih doista ima. Nije mi ugodno bilo, kad sam vidio, kako mi pod perom knjiga raste, jer sam držao na umu riječi pametnoga Grka: μέγα βιβλίον μέγα κακόν, ali kad sam već naumio pisati istoriju hrv. pravopisa, nijesam mogao udariti natrag pa skratiti svoju knjigu tako, da izdam na svijet samo drugi nezin dio, koji čini jezgru čitavoga djela. Tako bi istina izišlo samo 5 tabaka od prilike, ali tko bi onda meni vjerovao ili bolje: bio dužan vjerovati, da je sve ono istinito, što je u tom drugom dijelu? Ovako mi mora svaki čitatelj vjerovati, jer se sam svuda može uvjeriti o istini, ako ga je volja mene kontrolirati. U ostalom, prof. Jaglć nigdje ne veli, da je prvi dio moje knjige nepotreban, samo misi, da je u njemu premalo života. Ali ja veoma sumnjam, da bi 50 tabaka učinilo moju knjigu življom nego li 26. Možda će mi se reći, da bi moja knjiga mogla biti također rukovodstvo za bibliografiju pa opet kraća nego li jest. Ovo je fizička nemogućnost, koja bi se samo tako mogla ukloniti, kad bi osnova mojega djela bila stegnuta samo na staru hrv grafiku ne dirajući ni malo u pravopis u tješnjem smislu (t j. u fonetiku i etimologiju). Iz nekoliko mjesta recensije g. Jagića ja razabiram, da bi on na mom mjestu doista bio i pisao samo istoriju hrv. grafike. Ali s tijem se nazorom ja nikako ne mogu sprijateljiti, jer držim, da je istorija pravopisa u tješnjem smislu stvar isto toliko važna koliko i istorija grafike. Što se tiče izvodâ iz predgovora i pogovora, pa tehničke strane starijeh knjiga, o tom g. Jagić tako govori, kao da tomu nema ni traga u mojoj knjizi. Svaki se čitatelj može uvjeriti, da ja i to dvoje uzimam u obzir, ali dakako samo onoliko, koliko stoji u savezu s grafikom i pravopisom u tješnjem smislu. U tom dakle nije prigovor g. Jagića također posve opravdan.

G. recensent mi veli, da je moja tendencija bila pokazati, kako u staroj hrv. književnosti preteže fonetički pravopis. Ta tvrdnja ni malo ne pogađa istine, a g. Jagić ne bi je ničim mogao potvrditi. Mislim, da sam s najvećom objektivnošću i u prvom i u drugom dijelu izlagao i fonetiku i etimologiju. Dalje nije g. Jagiću po volji moj (u ostalom posve kratki) predgovor, jer kaže, da u njemu govorim samo o fonetičkom i etimologičkom pisanju. To je samo njegov subjektivni nazor, a ja sam držao, da je upravo nužno u onakvoj knjizi u kratko razložiti suštinu jednoga i drugoga sistema ne samo poradi sadašnjih prilika hrv. književnosti, već još više poradi drugoga dijela, gdje se nalazi prijegled slova. Tamo se

Digitized by Google

može naći dosta mjesta, koja stoje u tijesnom savezu s mojim predgovorom.

Krivdu mi je učinio g. recensent veleći, da o Ančićevijem slovima *chl-chn* ne kažem, da su potekla iz povođeńa za bosanskom ćirilicom; ja ga molim, da pogleda XII. stranu predgovora, pa će vidjeti, da nema pravo, kad mi to prebacuje. Nije bilo potrebno prof. Jagiću govoriti o slovima *ſ*—f za glasove *s*—*z* kao o kakvoj novoj stvari, za koju bi nevješt čitatel ńegove recensije mogao pomisliti, da je ja nijesam opazio Tko dobro razgleda moju knigu, vidjeće, da se i to u ńoj nalazi n. pr. pri Đorđiću, Rosi, Markoviću. Žao mi je, što me g. Jagić prekorava poradi slova ff za glas *s*. Da je pažlivije pročitao moju knigu, ne bi toga za cijelo napisao (kao ni drugoga gdjekojeg prigovora). Evo u čemu stoji stvar: ja na str. 362. velim, da se ff=*s* nalazi samo u jednoga pisca, i to veoma rijetko, a recensent mi daje lekciju, da se to nalazi i u drugijeh pisaca, pa među inima navodi Ivaniševića, kojega sam i ja upotrebio u svojoj knizi. Nevješt će čitatel ńegove recensije pomisliti: kakav mi je to pisac istorije hrv. pravopisa, koji može takve pogrješke činiti! Ali pisac je istorije pravopisa u ovoj stvari posve nevin, a ńegov mu recensent krivo čini, i to evo kako: Da koji pisac piše ff za glas *s*, to se samo onda može reći, ako je posve isključena mogućnost, da je pisac tijem slovima hotio naznačiti kratkoću vokala, što pred ńima stoji. Kada n. pr. Ivanišević piše „podnoffiti“, tu je on znakovima ff hotio naznačiti, da je vokal *o* kratak, a to se sigurno vidi iz onoga, što ja govorim u svojoj knizi o udvajańu slova u istoga Ivaniševića. Prigovor dakle prof. Jagića isto je tako malo opravdan, kao kad bi mi tko išao prebaciti, za što nijesam n. pr. na stranama 348. i 351. rekao da se glasovi *a, d* bilježe često također znakovima *aa, dd,* dok se u starijeh pisaca mnogo puta nalazi n. pr. „daar“ (= dâr), „vodda“ (= vòda) i t. d. U ovijem i sličnijem primjerima slova *aa, dd* znače kvantitetu, a grafika se i kvantiteta u mojoj knizi ne miješaju, jer se ne smiju miješati. Ni u tom nema pravo recensent, kad veli, da kod ńekijeh pisaca ne kažem dosta točno, kako bilježe glasove *ć đ ļ g*. Kada ja n. pr. za Kašića kažem, da glas *ć* piše znakovima *chi, cch,* tu se iz samijeh primjera vidi, kada je jedno, kada li drugo, jer su primjeri tako izabrani, da čitatel može sam sebi stvoriti istinit zaključak. O Bandulaviću velim, da glas *g* piše obično znakom *g*, a kašto samo da upotrebljava *gh* te navodim primjere: ghdi, slughe, poghibili, drughe, mnoghi; — tu mislim da opet nije ništa rđavo rečeno, jer sami primjeri pokazuju, da to „kašto“ biva samo ispred konsonanta i ispred vokala *e*—*i*. S tijem se može isporediti i ono, što velim na str. 353 o znaku *gh* = *g*.

Nikako ne mogu dokučiti, za što je moja transkripcija ondje, gdje kod pojedinijeh pisaca razlažem pravopis u tješńem smislu, za tijem akcente i udvajańe slova, zaslužila prijekor iz pera g. Jagića: „wenig Liebe für die alte Ueberlieferung und zu wenig geschicht-

Digitized by Google

lichen Sinn". U grafičkom dijelu razložena je kod svakoga pisca potpuno ńegova grafika, koja ne stoji u savezu ni s bilježenem akcenata ni kvantitete ni s pravopisom u tješńem smislu; za to sam po svom tvrdom uvjereńu mogao najmirnije duše raditi, kako sam radio. Meni se sve čini, da bi veći dio čitatelja moje knige u tom povladio meni nego li prof. Jagiću, ali ako i ne bi, to je stvar tako neznatna, da nikako nije zaslužila onoga prijekora iz ńegova pera.

Ja svoje knige ni po što ne držim savršenom (i ne dao mi Bog misliti, da ja mogu išto savršeno napisati), ali u recensiji g. Jagića našao sam posve malo istaknutijeh *pravijeh* nedostataka, kakvi su n. pr. prigovori: za što nijesam upotrebio ili ńešto mańe Kajkavaca ili ńešto više Dalmatinaca i Dubrovčana, za što nijesam upotrebio Vrińanina, za što kod Mikalje nijesam izrijekom spomenuo, otkle je ńegovo *z*. Veoma mi je milo, što recensent ni jednom riječcom ne odaje sumńe u pouzdanost moje knige. Mislim, da joj je ovo tolika pohvala, premda nije izrečena, da preteže sve prigovore prof. Jagića, jer ako je materijal moje knige pouzdan, onda je ona pored svijeh nedostataka (i pravijeh i samo mišljenijeh) posao tako učińen, da ga nikomu više ne će trebati iz nova počińati. Moći će se, istina, ovdje ondje što potpuniti, ali resultati će u glavnom ostati isti, koji su izloženi u mojem drugom dijelu. Sa strane pouzdanosti neka pretresa moju knigu tko hoće, ja se nikoga ne bojim, jer mi u tom ne će moći nitko zabaviti Za to držim, da se nijesam uzalud mučio preko dvije godine te da sam svojim djelom ipak štogod koristio nauci.

Mnogo ću biti kraći s odgovorom na recensiju mojih „kosovskih junaka i događaja". Upravo me je ujelo ono mjesto, gdje recensent veli, da je u mene „Einbildung", da sam svojom raspravom odgonenuo velike tajne narodne naše epike, pa me poredi s Veselovskim, ali tako, da ja od toga poreńena ne dobivam ništa, što bi mi služilo na čast. Toga prijekora nijesam od g. Jagića ničim zaslužio. On se protivi mojemu dokazivańu, da se naša narodna epika razvila istom u XV. vijeku, a ostalo, što se nalazi u mojoj radńi, odobrava g. Jagić. Ja sam svoju rečenu misao utvrdio činenicama, kakvima sam znao, a recensent mi veli, da se ne može „im Ernst" navesti za potvrdu mojoj misli ta činenica, što ima samo jedan pravi istorički događaj iz pretkosovskoga vremena, koji je opjevan u narodnoj epici do danas poznatoj. Moram očitovati g. Jagiću, da je pomenuta činenica sa svijem onijem, što je s ńom u savezu, meni „im Ernst" dotle mnogo vrijedna, dok je tko ne obori drugom jačom činenicom, a ne samo pustijem riječima Ocjena prof. Jagića ne donosi *nikakve* činenice, već samo onako *bez dokaza* osuđuje moju misao. Pročitavši do kraja ńegovu ocjenu sjetih se i nehotice riječi iz Gete-ova Fausta: „Mit Worten lässt sich trefflich streiten, mit Worten ein System bereiten, an Worte lässt sich trefflich glauben". Sjetio sam se i još nječesa pročitavši tu ocjenu. Ja na ime dokazujem: budući da nema (osim jednoga

Digitized by Google

izuzetka) istoričkijeh pjesama iz pretkosovskoga vremena, — dakle ih nije ni bilo; a g. Jagić odvraća mi: ako ih danas nema, ali ih je za cijelo ńegda bilo. Kada je prof. Pavić u svojoj poslanici „Gospodinu S. Novakoviću a i V. Jagiću“ god. 1878. argumentirao, da su ńegda Hrvati imali junačkijeh pjesama o pravijem hrvatskijem junacima, premda ih danas nemaju, prof. je Jagić na to odgovorio u svome „Archiv-u“ IV. str. 210 dd., da dotle ne može pristajati uz to mnijeńe, dok mu tko ne otkrije koju takvu pjesmu. Evo danas mene g. Jagić pobija onom argumentacijom, koju je pred ńekoliko godina osuđivao, kad ju je drugi rekao! U to ga je protivurječje doveo za cijelo nestadak čińenica, pa se pomaže golijem riječima.

U Zagrebu, 6. Lipńa 1890.

T. Maretić.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google